T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI TAŞRA İDARESİ: KASTAMONU ÖRNEĞİ (1839-1876)

Yalçın BAZNA

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı – 2021

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI TAŞRA İDARESİ: KASTAMONU ÖRNEĞİ (1839-1876)

Yalçın BAZNA
ORCID NO:
0000-0002-7549-6261

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı – 2021

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **iv**
TEZ KABUL VE ONAY ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**
ÖZET ..... **viii**
ABSTRACT ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **x**
GİRİŞ **1**
1. BÖLÜM TANZİMAT ÖNCESİ KASTAMONU İDARESİ **4**
1.1. Kastamonu Coğrafyası 4
1.2. Kastamonu İsminin Menşei 5
1.3. Kastamonu'da Türk İskânı ve Kastamonu Nüfusu 9
1.4. Türk Hâkimiyetinden Tanzimat'a Kadar Kastamonu Tarihi 11
1.4.1. Selçuklular ve Beylikler Dönemi 11
1.4.2. Osmanlı Dönemi 19
1.5. 19. Yüzyıla Kadar Kastamonu'nun İdari Taksimatı 21
1.6. Kastamonu'nun Osmanlı İdari Yapısı İçerisindeki Önemi 24
1.6.1. Arpalık İdaresi Döneminde Kastamonu 30
1.6.2. Malikâne İdaresi Döneminde Kastamonu 34
1.7. 19. Yüzyıl Başlarından Tanzimat Fermanı'nın İlanına Kadar Kastamonu'nun Yönetimi 41
1.7.1. Kastamonu'nun İdaresi ve Mütesellimleri 45
1.7.2. Kastamonu'da Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu 53
2. BÖLÜM ÜLKE YÖNETİMİNDE MODERNLEŞME (1839-1846) **60**
2.1. Tanzimat Fermanı'nın Tahlili ve Taşra İdaresinde Yapılan Mali ve Mülki Düzenlemeler 61
2.2. Muhassıllık Teşkilatı 67
2.2.1. Muhassıllık Meclisleri ve Görevleri 70
2.2.2. Muhassıllık Meclislerine Seçilen Yerel Üyeler Üzerine Kısa Bir Değerlendirme 74
2.2.3. Muhassıllık Teşkilatının Kaldırılması 75
2.3. Tanzimat'ın Kastamonu'da Uygulanması 76
2.3.1. Kastamonu'da Muhassıllık Teşkilatı 76

2.3.2. Küre-i Nühas Muhassıllık Meclisinin Kuruluşu, Teşkilatı ve İşleyişi 80
2.3.2.1. Asker Tayini ve Maaşlar 85
2.3.2.2. Meclisin Toplantı Günleri 86
2.3.2.3. Menzilhane 87
2.3.2.4. Meclis Memurlarına Verilecek Maaşlar 88
2.3.2.5. Küre-i Nühas Muhassıllık Bölgesinin Nüfusu 89
2.3.3. Kastamonu'da Tanzimat'a Karşı İlk Tepkiler 90
2.4. Muhassıllık Merkezi'nin Kastamonu'ya Nakli 95
2.4.1. Muhassıllık Merkezinin Kastamonu'ya Taşınmasından Sonra Tanzimat Uygulamalarına Karşı Gelişen Tepkiler 96
2.5. 1842 Düzenlemeleri ve Kastamonu İdaresi 102
2.5.1. Kaymakamlık İdaresi Dönemi Kastamonu 107
3. BÖLÜM TANZİMAT DÖNEMİ TAŞRA İDARESİ VE KASTAMONU 118
3.1. Valilik Kurumu ve Yapılan Genel Düzenlemeler (1846-1876) 118
3.1.1. Kastamonu'nun Eyalete Tahvilinden 1876 Yılına Kadarki İdari Yapısı 134
3.1.1.1. Eyalet İdaresi Dönemi Kastamonu 135
3.1.1.2. Mutasarrıflık İdaresi Dönemi Kastamonu 151
3.1.1.3. Vilayet İdaresi Dönemi Kastamonu 161
3.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra Meclisleri ve Kastamonu Meclisleri (1840-1876) 166
3.2.1. Memleket Meclisleri 167
3.2.1.1. Kastamonu Memleket Meclisi 170
3.2.2. Eyalet Meclisleri 173
3.2.2.1. Kastamonu Eyalet Meclisi 175
3.2.3. Vilayet İdare Meclisleri 178
3.2.3.1. Kastamonu Vilayet İdare Meclisi 180
3.2.4. Vilayet Umumi Meclisleri 181
3.2.4.1. Kastamonu Vilayet Umumi Meclisi 182
4. BÖLÜM TANZİMAT TEFTİŞLERİ VE KASTAMONU'DA YAPILAN TEFTİŞLER 184
4.1. Tanzimat Reformlarının Denetiminde Bir Araç Olarak Teftiş 184
4.1.1. Umumi Teftiş Heyetleri Yoluyla Yapılan Denetimler ve Kastamonu Teftişleri (1840-1863) 186

4.1.2. İmar Meclisleri Yoluyla Yapılan Denetimler 195
4.1.2.1. Hüdavendigar, Bolu ve Biga İmar Meclisi ve Kastamonu 198
4.1.3. Kastamonu'da Tanzimat Reformlarının Uygulanmasında Merkez Memurları ve Yerel İdareciler Yoluyla Yapılan veya Yaptırılan Denetimler (1846-1879) 199
4.1.3.1. Merkez Memurları Yoluyla Yapılan Denetimler 201
4.1.3.2. Yerel İdareciler Yoluyla Yapılan veya Yaptırılan Denetimler 210
4.2. Tanzimat Reformlarının Denetiminde Bir Araç Olarak Teftişin Kastamonu'daki Mülki Değişiklikler Üzerindeki Etkileri 226
5. BÖLÜM KASTAMONU'DA ULAŞIM VE HABERLEŞME 243
5.1. Karayolu 245
5.1.1. Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Devleti'nde Yolun Ulaşım ve Haberleşme Üzerindeki Etkilerine Dair Bazı Mülahazalar 245
5.1.2. Tanzimat Döneminde Ulaşım ve Haberleşmede Yolun Önemi ve Yapılan Bazı Yasal Düzenlemeler 247
5.1.3. Kastamonu'daki Yol Yapım Çalışmaları 260
5.1.3.1. İnebolu Yolu 260
5.1.3.2. Kastamonu-Çankırı Yolu 275
5.1.3.3. Sinop-Boyabad Yolu 284
5.2. Telgraf 295
5.2.1. Kastamonu Dâhilindeki Telgraf Hatları 300
5.2.1.1. Bolu Telgraf Hattı 300
5.2.1.2 Kastamonu, Çankırı ve Sinop Telgraf Hatları 303
SONUÇ 314
KAYNAKÇA 321
ÖZGEÇMİŞ 342

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *Osmanlı Taşra İdaresi: Kastamonu Örneği (1839-1876)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

… / … / 2021

İmza

Yalçın BAZNA

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yalçın Bazna tarafından hazırlanan *Osmanlı Taşra İdaresi: Kastamonu Örneği (1839-1876)* başlıklı bu çalışma, *02.02.2021* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN	İmza: ……..
Üye	: Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ	İmza: ……..
Üye	: Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN	İmza: ……..
Üye	: Doç. Dr. Sıddık ÇALIK	İmza: ……..
Üye	: Doç. Dr. Erol KARCI	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 2021 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erol KARCI
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde merkezin taşra üzerindeki otoritesi zaman içerisinde değişimlere uğramıştır. Bu anlamda klasik dönemde güçlü olan merkezi otorite 17. yüzyıldan itibaren özellikle 18. yüzyıldan sonra ayanların da yönetimine ortak olmasıyla birlikte zayıflamaya başlamıştır. Merkezi otoritenin taşrada zayıflaması yöneticilerin bazen yerel ileri gelenler veya ayanlarla ittifak kurmalarına ve keyfi uygulamalarda bulunmalarına, dolayısıyla halkın pek çok konuda şikayetlerine sebebiyet vermiştir. Merkezi otorite gerek bu şikayetlerin gerekse yönetimdeki aksaklıkların giderilmesi adına 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında bazı önlemler almıştır. Ancak bu önlemler kalıcı çözümler getirmediğinden istenilen netice elde edilememiştir. Bu nedenle Tanzimat Dönemi ile birlikte hem merkez hem de taşra örgütlenmesinde bazı reformalara gidilmiştir. Bu reformların temel amacı taşrada merkezi otoriteyi yeniden tesis ederek mümkün olduğu kadar halkın memnuniyetini sağlamak olmuştur.

Bu çalışmada, Kastamonu'nun Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren idari yapısı erişebilen kaynaklara ulaşmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde *Tanzimat Öncesi Kastamonu İdaresi* başlığı altında Kastamonu'nun coğrafyası, isminin menşei, Kastamonu'da Türk iskânı, genel hatlarıyla Kastamonu tarihi, 19. yüzyıla kadar Kastamonu'nun idari taksimatı, Kastamonu'nun Osmanlı idari yapısı içerisindeki önemi ve 19. yüzyıldan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Kastamonu'nun yönetimi ele alınmıştır.

İkinci bölümde, *Ülke Yönetiminde Modernleşme* başlığı altında Tanzimat Fermanı'nın tahlili, 1840 yılından 1846 yılına kadar taşra idaresinde yapılan mali ve mülki düzenlemeler, bu düzenlemeler çerçevesinde muhassıllık teşkilatı, muhassıllık teşkilatının Kastamonu'da uygulanması ve Kastamonu'nun idaresi konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, *Tanzimat Dönemi Taşra İdaresi ve Taşra Meclisleri* başlığı altında 1846-1876 tarihleri arasında taşra idaresi, valilik kurumu ve yapılan genel düzenlemeler, Kastamonu'nun eyalete dönüştürülmesinden 1876 yılına kadar idari yapısı ve Tanzimat Dönemi taşra meclisleri ve Kastamonu meclisleri konuları ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, *Tanzimat Teftişleri ve Kastamonu'da Yapılan Teftişler* başlığı altında Tanzimat Döneminde gerek merkezi hükümetçe yapılan teftişler gerekse

Kastamonu yerel yöneticilerince yapılan veya yaptırılan teftişler ile teftişlerin Kastamonu'da mülki değişiklikler üzerindeki etkileri konuları ele alınmıştır.

Beşinci ve son bölümde ise *Kastamonu'da Ulaşım ve Haberleşme* başlığı altında karayolu ve telgrafın ulaşım ve haberleşmedeki rolü, bu bağlamda merkezi otoritesinin sağlanmasındaki etkileri üzerinde durulmuştur. Bu amaçla Kastamonu dahilinde yapılan İnebolu, Çankırı ve Sinop yolları ile Kastamonu dahilinde çekilen telgraf hatları ele alınmıştır.

Çalışma konumun belirlenmesinde sunduğum öneriyi anlayışla karşılayan ve çalışmalarım süresince gerekli yardım ve kolaylığı sağlayan danışmanım Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN'a, gerek Kastamonu Şer'iyye Sicillerinin gerekse çalışmamla ilgili diğer tüm kaynakların temininde gösterdiği ilgi ve yardımları dolayısıyla Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ'a, zamam zaman değerli bilgilerine başvurduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Orhan KILIÇ'a, çalışmam tamamlandıktan sonra baştan sona okuyarak değerli katkılarda bulunan Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN'a, ayrıca Doç. Dr. Sıddık ÇALIK'a ve Doç. Dr. Erol KARCI'ya teşekkür etmek isterim. Yine tezimi baştan sona okuyarak önemli önerilerde bulunan Dr. Mehmet Şah ÖZCAN'a, Dr. Ebubekir KEKLİK'e, Dr. Serkan KOLDAŞ'a ve Doç. Dr. Muhammed CEYHAN'a teşekkür etmeyi borç bilirim. Burada Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ebedi şükranlarımı sunmak istediğimi özellikle belirtmek isterim.

Son olarak anneme, babama ve çalışmam süresince tüm sabır ve fedakarlığı ile bana büyük destek veren sevgili eşim ve kızıma sonsuz teşekkür ederim.

…./…./ 2021
Yalçın BAZNA

ÖZET

Tezin Başlığı : Osmanlı Taşra İdaresi: Kastamonu Örneği (1839-1876)
Tezin Yazarı : Yalçın BAZNA
Danışman : Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Tezin Türü : Doktora
Kabul Tarihi : 02.02.2021

Selçuklular ile birlikte Türk hakimiyetine geçen Kastamonu, zamanla Türk nüfusun yoğunlaştığı oldukça önemli yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. 1461 yılında Osmanlı hakimiyetine geçen Kastamonu, önemine binaen kimi şehzade ve önemli üst düzey devlet görevlilerine tevcih edilmiştir. Bununla birlikte Kastamonu sancağı, 17. yüzyıldan itibaren zaman zaman *arpalık* ve zaman zaman da *malikâne sistemi* ile idare edildiğinden eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Tanzimat Döneminde yapılan değişikliklerle Kastamonu sancağı 1846 yılında eyalete dönüştürülmüş böylece Osmanlı idari yapısı içerisindeki önemi yeniden artmıştır. Her ne kadar 1859 yılı sonlarında yapılan bir düzenleme ile Kastamonu, mutasarrıflığa dönüştürülmüş ise de bu durum Kastamonu'nun önemini kaybettiği anlamına gelmemelidir. Çünkü Bolu, Sinop, Viranşehir sancaklarından oluşan Kastamonu'ya 1863 tarihinde Çankırı sancağı da dahil edilerek sınırları daha da genişletilmiştir. 1867 yılına gelindiğinde ise Vilayet Nizamnamesi ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi Kastamonu'da da uygulanmaya başlanmış ve Kastamonu vilayete dönüştürülmüştür. Vilayet dönüştürülen Kastamonu bu statüsünü tezimizin sınırını oluşturan 1876 yılına kadar devam ettirmiştir.

Bu çalışmada yukarıda verilen açıklamalar çerçevesinde Kastamonu'nun Osmanlı hakimiyetine geçişinden 1876 yılına kadarki idari yapısı arşiv kaynakları, Takvim-i Vekayi, Salnameler, Kastamonu Şeriyye Sicilleri ve ilgili tetkik eserler temel alınarak incelenmiştir. Çalışmamızın ana amacı, Osmanlı taşra idaresinin özellikle Tanzimat Dönemi ile birlikte yapılan mülki ve mali reformalar çerçevesinde Kastamonu özelinde nasıl uygulandığını ortaya koymak olmuştur. Böylece merkez ile taşra arasındaki ilişkilerin seyri, bu bağlamda Tanzimat reformları ile birlikte merkezi otoritenin Kastamonu'da ne ölçüde uygulanabildiği ele alınmıştır. Ayrıca Kastamonu'da yapılan teftişlerin, açılan yolların ve çekilen telgraf hatlarının merkezi otoritenin teminindeki rolü ve önemi üzerinde durulmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Kastamonu, İdare, Taşra, Tanzimat, Meclis.

ABSTRACT

Thesis Title : Ottoman Rural Administration: Kastamonu Case (1839-1876)
Author : Yalçın BAZNA
Supervisor : Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN
Department : History
Thesis Type : Ph.D
Date : 02.02.2021

Under the reign of Turks since the Seljukids, Kastamonu has been one of the important cities where Turkish population increased in time. Conquered by the Ottomans in 1461, it was granted to some princes and high ranked bureaucrats due to its significance. Besides, it began to lose its influence since the 17th century because the city was governed sometimes by *arpalık* and sometimes by *malikâne system*. With the changes during the Tanzimat, it was transformed to a province in 1846 and its influence within the Ottoman administration increased once more. Even though it was made a *mutasarrıf* in 1859, it does not mean that its importance decreases because its borders were broadened after the sanjak of Çankırı was attached to Kastamonu in 1863 which had been comprised of Bolu, Sinop and Viranşehir sanjaks. In 1867, the vilayet law began to be applied in Kastamonu just as in other provinces and it became a city. This status continued until 1876 which is the scope of our dissertation.

Based on archives, Takvim-i Vekayi, Salnames, Kastamonu Şer'iyye Sicills (court records) and relevant surveys, the administrative structure of Kastamonu until 1876 is examined in this study within the frame of above definitions. The main goal of our dissertation is presenting how Ottoman rural administration was applied in Kastamonu with property and economic reforms. In this regard, it examines the course of relation between the province and Istanbul and to what extent the Tanzimat reforms could be applied by the central government. Besides, the role and the significance of the inspections, the constructed roads and the drawn telegraph lines within providing the authority are dwelt on.

KEYWORDS: Kastamonu, Administration, Rural, Tanzimat, Assembly.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
B.	Receb
Bkz.	Bakınız.
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Ca.	Cemaziyelevvel
c.	Cilt
C.	Cemaziyelahir
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
L.	Şevval
M.	Muharrem
N.	Ramazan
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R.	Rabiülahir
Ra.	Rabiyülevvel
S.	Safer
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştiren
Ş.	Şaban
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkade

GİRİŞ

Dünyada, 19. yüzyılda kurumsallaşarak profesyonel bir disiplin haline getirilen tarih, 20. yüzyıl başlarında daha belirgin şekilde bağımsız bir bilim haline dönüşmüştür.[1] Tarih didiplini, bağımsız bir bilim haline dönüştükten sonra, dünyanın farklı devletlerinde, o devletin askeri, mali, mülki, adli, kültürel gibi yönlerini ortaya koyan hem genel hem de özel pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin de özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren belirtilen konuları ihtiva eden pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan Osmanlı Devleti'nin gerek merkez gerekse taşra idari ya da mülki yapısını ortaya koyan çalışmalar kahir ekseriyetle genel bağlamda ele alınmıştır.[2] Söz konusu genel çalışmalar dışında Tanzimat Dönemi kentlerinin idari yapısını ortaya koyan çalışmalar da yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar daha çok ilgili bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ile birlikte ele alınmıştır.[3] Son zamanlarda Tanzimat Dönemi Osmanlı kentlerinin sırf idari tarihini kapsayan çalışmalar da yapılmıştır.[4]

Bu çalışma ile amaçlanan, yukarıda sözü edilen çalışmalardan farklı olarak özellikle Tanzimat'ın merkezileşme politikaları çerçevesinde Osmanlı taşra idari yapısının Kastamonu özelinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri ortaya koymak ve *Tanzimat*

---

[1] Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1.

[2] Bunlardan birkaç örnek için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988a; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* Cedit Neşriyat, Ankara, 2008; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014; Selda Kaya Kılıç, *Türkiye'de İl Yönetimi (1839-1923),* Berikan Yayınevi, Ankara, 2018; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme,* İşaret Yayınları, İstanbul, 2010; Necdet Güngördü, *Tanzimat ve Meşrutiyet (I-II) Dönemlerinde Osmanlı Mülki İdareleri,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988; Ela Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017; Fatih Sadık Torun, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 32, 2012.

[3] Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon,* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2012; Refik Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010; Emine Ak, Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010; Özlem Karsandık, Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

[4] Birkaç örnek için bkz. Özlem Gülenç İğdi, *Tanzimat'tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009; İlkay Eren, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağı'nın İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 25/Güz, s.206.

Kastamonu'su var mıydı sorusuna cevap aramaktır. Bu bağlamda Tanzimat ilkelerinin merkezden gelen emirler doğrultusunda Kastamonu'da ne şekilde tatbik edildiği, bu tatbik sürecinde ne gibi güçlüklerle karşılaşıldığı ve merkezin bu güçlükler karşısında gösterdiği refleksler ile aldığı önlemlerin neler olduğu gibi meseleler açıklanmıştır.

Çalışmamızın önemi, tespit edebildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar Kastamonu'nun Tanzimat dönemi idari yapısını her yönüyle ele alan bir çalışmanın olmayışıdır. Çalışmamızda özellikle yukarıda da ifade edildiği gibi merkezileşen bir devletin taşrada hangi aygıtları araçsallaştırmak suretiyle merkezileşmeyi sağladığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan teftiş, ulaşım ve haberleşmenin merkezileşmedeki rolünün etkisi özellikle ortaya konulmuştur. Kanaatimizce çalışmamızı değerli kılan şeylerden biri de merkezileşmeye olan etkileri bakımından bu araçların öneminin ilk defa çalışmamızda bir bütün halinde ortaya konulmuş olmasıdır.

Çalışmamızın sınırlarını kapsayan dönemle ilgili tespit edilebiliği kadarıyla iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan birinicisi, Burhan Şahin'in *Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1908)* adlı doktora tezi çalışmasıdır.[5] Şahin'in çalışmasının birinci bölümünde, Kastamonu'nun tarihi geçmişi, Selçuklulardan itibaren verildikten sonra mülki yapı ele alınmıştır. Mülki yapı sırf hangi sancak ve kazalardan oluştuğu şeklinde verilmiştir. Mülki yapı içerisinde valilerin biyografileri ve kimilerinin dönemlerinde yaşanan birtakım imar faaliyetleri ele alınmıştır. Ayrıca Kastamonu'daki mahalli idare kurumları olan meclisler ile adli yapı hakkında da bazı bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise Kastamonu'nun nüfus ve etnik yapısı ele alınmıştır. Bu çalışmada, Kastamonu idari yapısı büyük çoğunlukla salnamelere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Dönemimizi kapsayan ikinci çalışma ise Musafa Eski'ye ait *Kastamonu Valileri (1838-2000)* adlı çalışmadır.[6] Bu çalışmada, 1838 yılından 2000 yılına kadar Kastamonu'da görev yapmış valilerin biyografileri ve bir kısımlarının da imar faaliyetleri ele alınmıştır. Bu çalışmada da kaynak olarak genellikle vilayet salnameleri, Mehmed Süreyya'nın Sicil-i Osmani adlı eseri ile birkaç ikinci elden kaynak kullanılmıştır. Görüldüğü üzere her iki çalışmada da yoğunlukla salnameler,

[5] Burhan Şahin, *Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1908),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.
[6] Mustafa Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Önder Matbaa, Ankara, 2000.

Mehmed Süreyya'nın Sicil-i Osmani adlı eseri ile birtakım kaynak eserler kullanılmıştır. Oysa çalışmamızda görüleceği üzere mülki yapıyı sırf salnamelerle açıklamanın doğru bir yaklaşım olmadığı ortaya konulmuştur. Nitekim örneğin 1863 yılından sonra Kastamonu sınırları dahilinde yaşanan mülki değişikliklerin hemen hemen hepsi salnamelere ya yansıtılmamış ya da en az iki yıldan fazla geç yansıtılmıştır.

Çalışmamızın sınırlarını 1839-1876 yılları arası oluşturmuştur. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere çalışmanın temel amacı, Osmanlı taşra idari yapısının Kastamonu özelinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri ortaya koymak olduğundan kapsam, Selçuklulara kadar geri götürülmüştür. Bu şekilde hareket edilmesinde çalışmamızın taşradaki bir kentin mülki yapısının geçirdiği evreleri ve Tanzimat Dönemi'nde yeni bir mülki yapıya neden ihtiyaç duyulduğunu orta koymaktır. Bu arada çalışmamızda Kastamonu'daki eğitim, soyal ve askeri yapının incelenmediğini belirtmek gerekir. Ayrıca mali boyuta da ayrıntıları ile değil yeri geldikçe değinilmiştir. Bu anlamda çalışmamızın ilk bölümünde Tanzimat öncesi Kastamonu idaresi, ikinci bölümde 1846 yılına kadar Tanzimat yeniliklerinin Kastamonu'da uygulanışı, üçüncü bölümde 1846 yılından 1876 yılına kadar Tanzimat Dönemi taşra ve Kastamonu idaresi ile 1840-1876 yılları arasında Tanzimat Dönemi taşra meclisleri ve Kastamonu meclisleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Tanzimat teftişleri ve Kastamonu'da yapılan teftişler, beşinci bölümde ise Kastamonu'da ulaşım ve baberleşme konuları ele alınmıştır.

Çalışma, büyük çoğunlukla arşiv vesikalarının, Kastamonu Şer'iyye Sicillerinin, Devlet ve Kastamonu Salnamelerinin, Takvim-i Vekayi'nin, Düstur gibi birinci elden kaynakların analizi yapılmak suretiyle hazırlanmıştır. Bunun dışında gerekli literatür taraması da yapılmış ve bu taramalar sonrasında doğrudan tezi ilgilendiren kaynaklar kullanılmıştır.

1. BÖLÜM
TANZİMAT ÖNCESİ KASTAMONU İDARESİ

Çalışmamızın bu bölümünde Kastamonu'nun coğrafyası, isminin menşei, nüfusu ve tarihi geçmişi verildikten sonra 19. yüzyıla kadar Osmanlı idari yapısı içerisindeki önemi, bu bağlamda yönetimsel bakımdan geçirdiği değişim ve dönüşümler ele alınacaktır. Daha sonra 19. yüzyıldan Tanzimat'a kadar Kastamonu'da görev yapan idareciler bağlamında yaşanan idari aksaklıklar verilecektir.

1.1. Kastamonu Coğrafyası

Kastamonu, günümüzde doğusunda Sinop, batısında Bartın ve Karabük, kuzeyinde Karadeniz ve güneyinde ise Çankırı ve Çorum illeri ile çevrili bir ilimizdir. 1869 tarihli Kastamonu vilayet salnamesinde Kastamonu, ortasında bir ırmak akan, etrafı iki dağla çevrili, kuzey tarafı açık ve oldukça geniş arazilere sahip, su ve havasıyla meşhur bir yer olarak tarif edilmiştir. Salnameye göre, vilayet, Taşköprü, İnebolu, Küre-i Nühas, Tosya, İskilip, Kargı, Zağferanbolu, Araç ve Daday olmak üzere toplamda 9 kazadan müteşekkildir.[7] Livaları ise Sinop, Bolu[8] ve Çankırı'dır.[9] Bu livalardan Karadeniz'de bir ada üzerinde yer alan Sinop, Kastamonu'ya 36 saat uzaklıkta olup iki kazadan; etrafı dağlarla çevrili ufak bir ova ortasında bulunan Bolu, 60 saat uzaklıkta olup yedi kazadan ve düzlük bir mahalde bir tarafında acı diğer tarafında tatlı çayın aktığı Çankırı ise 24 saat uzaklıkta olup dört kazadan oluşmaktadır.[10]

19. yüzyılın sonlarına doğru Kastamonu ve ona bağlı birimlerin coğrafyası, Şemseddin Sami tarafından özetle şu şekilde verilmektedir: Kastamonu, Anadolu'nun kuzeybatı kısmında, üç tarafı dağlarla çevrili, kuzeyden Karadeniz, doğudan Trabzon ve Sivas, güneyden Ankara ve Hüdavendigar, batıdan ise İzmid ile çevrili, arazisi genellikle

[7] Kazaların, Kastamonu vilayetine olan uzaklıkları şu şekildedir: Taşköprü, 8 saat; İnebolu 18 saat; Küre-i Nühas, 12 saat; Tosya, 12 saat; İskilip, 24 saat; Kargı, 21 saat; Zağferanbolu, 24 saat; Araç, 10 saat ve Daday 6 saat. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1286/1869, s.81-89.

[8] Bolu tarihi için Bkz. M. Zekai Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu vilayet Matbaası, Bolu, 1964.

[9] Çankırı tarihi için bkz. Ahmet Kankal, *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı, 2011; Ahmet Elibol, *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı, 2008.

[10] Kazaların, Kastamonu vilayetine olan uzaklıkları şu şekildedir: Taşköprü, 8 saat; İnebolu 18 saat; Küre-i Nühas, 12 saat; Tosya, 12 saat; İskilip, 24 saat; Kargı, 21 saat; Zağferanbolu, 24 saat; Araç, 10 saat ve Daday 6 saat. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1286/1869, s.89-98.

dağlık; ancak verimli, akarsuları bol, ormanları bakımından oldukça zengin, 8 kaza, 20 nahiye ve 141 karyeden müteşekkil coğrafi bir alan olarak tarif edilmiştir.[11] Çankırı livası, Kastamonu'nun 90 km güneyinde, bayırımsı bir yerde ve Kızılırmak'a tabi bir çayın iki kolu arasında, kuzeyden Kastamonu, batıdan Bolu, güney ve doğudan da Ankara vilayetiyle çevrili, arazisi verimli, özellikle buğdayının oldukça rağbet gördüğü, 2 kaza, 6 nahiye ve 416 karyeden müteşekkil coğrafi bir alan olarak verilmiştir.[12] Bolu livası, Kastamonu'nun takriben 300 km güneybatısında, doğudan Kastamonu ve Çankırı, güneyden Ankara ve Hüdavendigar, batıdan İzmid ve kuzeyden ise Karadeniz'le çevrili, bir ovada ve Büyük Su da denilen nehrin yakınında kurulmuş, akarsuları çok, dağlarının ekserisi ormanlarla kaplı, arazisinin çoğunlukla dağlık; ancak oldukça verimli, aşçılarıyla ünlü, su ve havası güzel, 8 kaza, 5 nahiye ve binden fazla karyeden müteşekkil coğrafi bir alan olarak tarif edilmiştir.[13] Sinop livası ise Kastamonu'nun 124 km kuzeydoğusunda Karadeniz sahilinde Boztepe burnu berzahının üzerinde, ortasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru Maral ve Katran Dağı vesair isimlerle sıra dağların uzandığı, kuzey ve kuzeydoğusunda Karadeniz'le güneydoğusunda Trabzon vilayetinin Canik sancağıyla güneyden Sivas vilayetinin Amasya sancağıyla batısında ise Kastamonu merkez sancağıyla çevrili, arazisi verimli, ormanları çok, havası güzel, toplam 3 kaza, 3 nahiye ve 483 karyeden müteşekkil coğrafi bir alan olarak tanıtılmıştır.[14]

1.2. Kastamonu İsminin Menşei

Her şeyden önce temel amacımız, Kastamonu isminin nereden geldiği hakkında net bir yargı ileri sürmek yerine bu ismin menşei hakkında ortaya konulan görüşleri vermektir. Bu durum, öncelikle Kastamonu'nun ilkçağlardan itibaren bulunduğu coğrafya ve bu coğrafyada yaşayan insanların günümüze intikal eden maddi materyallerini bilmemizi gerektirir.[15] Bilindiği üzere Kastamonu ve havalisi Antik kaynaklarda Paphlagonia olarak bilinen ve Orta Paleolitik dönemden (M.Ö. 200.000-

[11] Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam,* C. 5, Mihran Matbaası, İstanbul, 1314 (1896/1897), s.3361-3365.
[12] Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam,* C. 5, Mihran Matbaası, İstanbul, 1314 (1896/1897), s.3910-3902.
[13] Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam,* C. 2, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306 (1888-1889), s. 1395-1396.
[14] Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam,* C. 4, Mihran Matbaası, İstanbul, 1311 (1893/1894), s. 2787-2788.
[15] Kastamonu çevresinde M.Ö. 1300 sıralarında birtakım yerleşmeler zaten vardı. Bu durum bu havalideki yerleşmlerin esasında daha da erken tarihlere götürülmesi gerektiğini göstermektedir. Bilge Umar, *Paphlagonia*, Apa Ofset Basımevi, Ak Yayınları Kültür Kitapları Serisi: 15-3, İstanbul, 1988, s. 38.

40.000) itibaren yerleşim izlerinin zor da olsa takip edilebildiği bölgede yer almaktadır.[16]

Paphlagonia bölgesi sınırları içerisinde yer aldığını belirttiğimiz Kastamonu kentinin günümüz sınırlarıyla idari bir birim olarak kuruluş tarihini tam olarak tespit edemezsek bile bazı kaynaklarda kentin adının nereden geldiği ile ilgili yapılan çalışmalardan hareketle kentin kuruluş tarihini en azından yaklaşık M.Ö 2000 yılına kadar geri götürmemiz mümkün olmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlilerden biri Hititoloji uzmanlarından Sedat Erkut tarafından kaleme alınan *Hitit Kenti Kastamana'nın Yeri Üzerine* başlıklı çalışmadır. Erkut, çalışmasında Kaska bölgesi sınırları içerisinde yer alan kentler arasında Kastamana kentinin de yer aldığını ve Kastamana'nın günümüz Kastamonu olduğunu Hititçe ve Koloni Çağı çivi yazılı bazı metinlerden hareketle iddia etmektedir.[17] Hayri Ertem ise *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)mana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler* adlı çalışmasında Kastamonu'nun bir Hitit kenti olan Tum(m)mana ile aynı yer olduğunu ve Tum(m)mana ülkesinin Sayacık-Yabanlı dağı batı etekleri ile Taşköprü arasında kalan yerler olduğunu ifade etmektedir.[18] Şeyhülislam Aşirefendizâde Mehmed Hafid Efendi *ed-Dürerü'l-müntehabati'l-mensure fi Islahi'l-galatati'l-meşhure* adlı eserinde, Kastamonu adının daha önce *Kastambol* şeklinde kullanıldığını ve Süryanice olan bu ismin iki kelimeden oluştuğunu, bunlardan *Kosta* kelimesinin *devlet ricali* ve *Bol* kelimesinin ise *kasaba* manasında olduğunu ve Türkçe *Kosta adlı bir tekfurun binası, beldesi* anlamında olduğunu belirtmektedir. Yine Hafid Efendi eserinde, Kastamonu isminin *Kasdım Moni*'den geldiği hakkında rivayetlerin olduğunu da belirtir. Buna göre güya Kastamonu'nun fethi sırasında bir talebinin şehre girdiğinde eşsiz güzellikte bir kızla karşılaştığı ve kendisine: *"Ne ararsın burada Türk"* diye sorulduğunda, *"Kasdım Moni'ye"* cevabını verdiği ve Kastamonu isminin de bu iki

[16] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Bazna, *Antik Kaynaklara Göre Paphlagonia,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 2-5. Bazı kaynaklarda bu bölgedeki yerleşimler Alt Paleolitik döneme kadar götürülmektedir. Bkz. İlhan Şahin, "Kastamonu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2001, s.585.

[17] Erkut'a göre Hititçe ve Koloni Çağı çivi yazılı belgelerde yer bildiren son ek, *-ama* ya da *–ma*, özellikle Orta-Kuzey Anadolu'da Kaska bölgesinde kullanılmaktadır. Yine Erkut, Nerik kentinin de Kaska toprakları arasında sayıldığını hem Kastama hem de Nerik kentlerinde bulunan fırtına tanrısı kültünün de iki kentin birbirinden uzak olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca iddiasına dayanak olarak gösterdiği diğer bilgiler için bkz. Sedat Erkut, "Hitit Kenti Kastamana'nın Yeri Üzerine", *XII. Türk Tarih Kongresi,* C. I, 12-16 Eylül 1994, Ankara, s. 129-132.

[18] Hayri Ertem, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)mana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler,* Ankara, 1980, s. 1- 14 vd.

kelimenin birleşmesinden bozma olduğunun rivayet edildiğini belirtmektedir. Ancak Hafid Efendi buna şüphe ile yaklaşılması gerektiğini ifade eder.[19]

Buna benzer bir hikâye Saltukname'de de geçmektedir ki Hafid Efendi'nin bildirdiği rivayet Saltukname'de geçen hikâyenin farklı bir versiyonu olsa gerektir. Cevdet Yakupoğlu'nun, *Kastamonu Adının Ortaya Çıkışını Anlatan En Eski Kaynak: Saltukname* adlı çalışmasında, Kastamonu isminin, halk rivayetleri arasında geçen *"Kasdın Ne idi Moni'ye"* ifadesi ile Saltukname'de Kastamonu'nun fethi hakkında geçen olaylar arasında bir bağ kurmak suretiyle vermeye çalışmıştır. Cevdet Yakupoğlu, çalışmasında, Kastamonu isminin Saltukname'de, Türk-Bizans mücadelelerinin yoğun olarak yaşandığı zamanlarda, Bizans'ın Kastamonu bölgesi hâkimi olan Kasta ve babası Moni'nin isimleri arasında bir bağ kurulduğunun belirtildiğini ifade eder. Ayrıca Yakupoğlu, Saltukname'de, Kastamonu şehrinin adının *Cebeliye* ve bölge adının da *Kuhistan* olarak geçtiğini belirtir.[20] Şemseddin Sami ise Kastamonu isminin Kostantiniyye İmparatorlarından (Komnenos)lar zamanında inşa edilen *Kastar Komneni* yani *"Komnenos Kalesi"* tabirinden bozma olduğunun zannedildiğini belirtmektedir.[21] Mahmut Akok, *Kastamonu Şehri Tarihi İçkalesi* isimli çalışmasında gerçekten de İçkale'nin Bizans döneminden kaldığını doğrulayacak bazı durumların olduğunu fakat mevcut kalenin yapı, plan ve mimarlık teknikleri açısından Ortaçağ Türk özelliklerini yansıttığını, bu bakımdan kalenin sonradan Candaroğulları ve Osmanlılar zamanında devrin askeri mimarisine uygun olarak yenilendiğini ve genişletildiğini ifade etmektedir.[22] Bilge Umar ise Kastamonu adının Bizans kaynaklarında *Kastamon* olarak geçtiğini ve Kastamonu isminin *"Kas-*

---

[19] Şeyhülislam Aşirefendizâde Mehmed Hafid Efendi, *Ed-Dürerü'l-Müntehabati'l-Mensure fî Islahi'l-Galatati'l-Meşhure*, Darü't-Tıbaa (Üsküdar Matbaası), İstanbul, Cemaziyülahır 1221/Ağustos 1806, s. 330-331.

[20] Cevdet Yakupoğlu, "Kastamonu Adının Ortaya Çıkışını Anlatan En Eski Kaynak: Saltukname", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı, C. 5, S. 16, Eylül 2014, s.210.

[21] Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam,* C. 5, Mihran Matbaası, İstanbul, 1314, s. 3262. Ancak, Besim Darkot öyle bir isimlendirmenin doğruluğuna pek de güvenilemeyeceğini ifade etmektedir. Besim Darkot, "Kastamonu", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1977, s. 400. Aynı şekilde Bilge Umar da böyle bir isimlendirmenin mantıklı olmadığını ifade eder. Nitekim Bilge Umar'a göre Kastamonu ismi Helence olmadığı gibi o dilde de herhangi bir anlamı yoktur. Ayrıca Bilge Umar, Komnenos'lar dönemi Bizanslı tarihçilerin eserlerinde *Kastamon* isminin zaten kullanıldığını, dolayısıyla zaten var olan bir isimi yeniden türetmenin bir mantığının olmadığını ileri sürerek Kastamonu isminin Komnenos'ların yaptığı kaleden bozma olduğu rivayetlerinin bir bakıma temelsiz olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Umar (1988), *a.g.e.,* s. 36.

[22] Mahmut Akok, "Kastamonu Şehri Tarihi İçkalesi", *Belleten*, C. IX, S. 35, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Temmuz 1945, s. 402.

Ta-(u)ma-wana, Tapınak-kam'ı-halkının-Ülkesi öğelerinden türetilmiş olabileceğini" iddia etmektedir.[23]

H. 732/1331-1332 tarihinde Kastamonu'yu da ziyaret eden İbn Battuta'nın Seyahatnamesinde Kastamonu ismi *Kastamûnya* şeklinde geçmektedir.[24] Yine 1585 yılı başlarında Kastamonu'yu ziyaret ederek burada yaklaşık bir ay kalmış olan 16. yüzyıl seyyahlarından Aşık Mehmed, Menâzirü'l-avâlim adlı eserinde, Ebü'l-Fida'nın 1321 yılında tamamlanan Takvimü'l-büldan[25] adlı eserinde *Kastamoniyye* olarak geçen Kastamonu isminin kendi zamanında *Kastamoni*'ye dönüştüğünü ve ayrıca bu ismin halk arasında *Keşmûniye* şeklinde de telaffuz edildiğini ifade etmektedir.[26] Mehmed Neşri'nin Kitab-ı Cihannüma adlı eserinde de Kastamonu ismi *Kastamoniyye* olarak geçmektedir.[27]

1814 yılında Kastamonu'yu ziyaret eden ve Kastamonu'yu yanlış bir şekilde Germanicopolis'in üzerinde inşa edilen bir kent olarak tanıtan seyyahlardan John Macdonald Kinneir ise Kastamonu ismini *Castamboul*[28] ve *Costamani*[29] olarak vermektedir.[30] Yine Kastamonu ismi William Martin Leake tarafından *Castamon* olarak verilmektedir.[31] Besim Darkot, Kastamonu isminin Arap coğrafyacılar tarafından *Kastamûniya*, *Kastamûnî*, *Tâmûnî* olarak zikredilirken Bizans kaynaklarında *Kastamon*; Ortaçağ batılı müelliflerinin eserlerinde *Constamnes*, *Castamea*, *Casstimana* ve *Castemol*; 18. yüzyılda Rumlar ve bazı Avrupalılar

---

[23] Bilge Umar bu sonuca Strabon'un, Olgassys/llgaz Dağı bölgesinde oldukça fazla olan tapınakların varlığından bahseden sözlerinden hareket ettiğini ifade etmektedir. Strabon'un sözleri şu şekildedir: *"Olgassys Dağı yüksek ve tırmanması zordur. Bu dağın her yerinde kurulmuş olan tapınaklar, Paphlagonia'lıların elindedir".* Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 402.

[24] Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnamesi,* C.I, Çeviri İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 439.

[25] 1321 yılında tamamlanan coğrafyaya tablo sistemini ilk defa uygulamış olan Ebü'l-Fida'ya ait bu eserin tanıtımı için bkz. Casim Avcı, "Takvîmü'l-Büldân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 39, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2010, s. 492-493.

[26] Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim,* C. III, Haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1014.

[27] Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi,* Haz. Faik Reşit Unat-Prof. Dr. Mehmed A. Köymen, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 311.

[28] Besim Darkot tarafından bu isim Castambol olarak verilmiştir. Darkot, *a.g.m.,* s. 400.

[29] Keinneir'e göre Costamani, Komnen İmparatorluk ailesinin bir mülküydü. Bkz. John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814,* with Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand, London, 1818, s. 282.

[30] Kinneir, *a.g.e.,* s. 282.

[31] Leake'ye göre Kastamonu ismi Bizans tarihinde bahsedilen Castamon isminden bozmadır. Bkz. William Martin Leake, *Journal of A Tour İn Asia Minor,* With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country, London, 1824, s. 311.

tarafından ise *Kastamboli* şeklinde geçtiğini belirtir.[32] Ayrıca Yaşar Yücel'in Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar isimli eserine göre Kitab-ı Müstetab'da *Kastamoni* olarak geçmektedir.[33] Yine Ayşe Tosunoğlu Kastamonu isminin El-Umeri'de *Kestomuniya*, Kalkaşandi'de ve Ahmed Tevhid'in Takvim-i Meskûkât-ı İslamiye'sinde *Kastamoniya,* Kâtip Çelebi'nin Cihannümasında, Hoca Saadeddin Efendi'nin Tacü't-Tevarih'inde, İbn Kemal'in Tevarih-i Al-i Osman'ında *Kastamonı* ve 19. Yüzyıl müelliflerinden Murray'ın eserinde de *Costombone* şeklinde geçtiğini ifade eder.[34] Bu isim farklılıklarından dolayı Besim Darkot, Kastamonu isminin menşeini tespit etmenin oldukça güç bir iş olduğunu ve bu güçlüğün başlıca nedenini ise ne klasik İlkçağlarda[35] ne de Ortaçağın ilk yarısında kaleme alınan eserlerde bu ismin geçmemesine bağlamaktadır.[36]

1.3. Kastamonu'da Türk İskânı ve Kastamonu Nüfusu

1075 yılında, Kastamonu ve havalisi, Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın komutanlarından Kara Tekin tarafından fethedildikten sonra[37] Türk iskânı tedricen artmaya başladı. Bu iskân, Muhiddin Mesud'un, 1190'lı yıllarda Karadeniz sahilleri boyunca gerçekleştirdiği bir buçuk yıllık gaza faaliyetleri neticesinde daha da arttı. Hatta 1196 yılında Kastamonu, kesin olarak merkeze bağlanınca, tamamen Türk iskânına açıldı[38] ve Kastamonu'daki Türk nüfus sürekli artmaya devam etti. Özellikle

---

[32] Darkot, *a.g.m.,* s. 400.

[33] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menafi'i'l-Mü'minîn-Hırzü'l-Mülûk,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.6.

[34] Ayşe Tosunoğlu, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s. 2-3.

[35] Antik kaynaklarda Kastamonu ismi direkt geçmese de günümüzde Kastamonu sınırları içerisinde Zımbıllı Tepe'de bulunan Pompeipolis/Taşköprü ismi Strabon tarafından zikredilmektedir. Strabon, bu Pompeiopolis yerleşimi üzerinde başka bir yerleşim olduğunu ve Pompeipolis'in de bu yerleşim üzerinde kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Strabon, *Geographika, Antik Anadolu'nun Coğrafyası,* Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, XII. 3. 40. A. Kadir Baran'a göre bu Pompeiopolis kenti muhtemelen daha önceki bir yerleşim üzerinde bir kent Devletçiği olarak M.Ö. 65/64 yılında Pompeius tarafından kurulmuştur. Bkz. Abdulkadir Baran, "Paphlagonia'daki Pompeiopolis Antik Kenti", *Belleten*, LXVI, S. 247, Aralık 2002, s.823-824. (819-838)

[36] Darkot, *a.g.m.,* s. 400. Ayrıca bkz. Ahmet Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı),* Zafer Matbaası, Ankara, 2004, s. 1.

[37] Refik Turan, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler,* 19-21 Ekim 1988 Kastamonu, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1989, s. 2. Nitekim 1085 yılında Sinop Bizanslılardan alındığında Kastamonu ve havalisi Kastamonu ve Çankırı fatihi olarak bilinen Kara Tekin'in elinde bulunmaktaydı. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s.218.

[38] Turan (1989), *a.g.m.,* s. 4.

1243 tarihinde, Anadolu Moğol istilasına maruz kaldığında[39], Kastamonu bölgesine 100 bin çadır kadar göçebe nüfus daha yerleşti.[40] 13. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise Kastamonu, Selçukluların iki uç merkezinden biri konumuna yükselerek *Türkmenler'in Başkenti* sıfatını aldı.[41] Bu bağlamda, Aşık Mehmed, *Menâzırü'l-Avalim* adlı eserinde, İbn-i Said'den naklen Kastamonu'nun '*Türkmenlerin Kaidesi'* olduğunu belirtmiştir.[42] Kastamonu'daki Türk nüfusun artışında Bektaşi tarikatının liderleri olan babaların veya şehylerin faaliyetlerinin de önemli bir etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle Moğol istilasından sonra Anadolu'nun içerisine düştüğü karışık durum neticesinde meydana gelen boşluk, bu Bektaşi babaları denilen tarikat şeyhleri tarafından dolduruldu. Bu anlamda özellikle tüm Kuzey Anadolu onlar tarafından iskân edildi.[43] Kastamonu'daki Türk nüfusunun artmasında Beylikler döneminde yaşanan birtakım imar ve ticari faaliyetlerin de önemli bir etkisi oldu.[44] Bu bakımdan 14. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Kastamonu, Türklerin tamamen hâkim unsur haline geldiği bir kent konumuna yükseldi.[45]

Görüldüğü üzere kesin bir şekilde Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce, Kastamonu'daki Türk nüfusu oldukça fazlaydı. Gayrimüslimler ise çok az miktarda sadece bazı sahil şehir ve kazalarında yaşamaktaydı. Kastamonu kesin bir şekilde Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra yapılan tahrirlerle aşağı yukarı nüfusu tespit edilmeye çalışıldı. Buna göre Kastamonu'da 1487, 1530 ve 1587 tarihlerinde yapılan

---

[39] Daha önce Melik Arap'ın 1126 yılında kardeşi I. Mesud ile giriştiği taht mücadelesinde otuz bin kişilik bir orduyu Kastamonu, Çankırı ve Ankara taraflarında toplamış ve bu sayede I. Mesud'u ilk aşamada mağlup etmişti. Bu otuz bin kişilik ordu aslında bu havalilerdeki Türk nüfus yoğunluğunun miktarı açısında önemli bir veri olarak karşımızda durmaktadır. Moğol istilasına kadar bu Türk nüfusu artarak devam edecektir. Bkz. Cevdet Yakupoğlu, "Kuzey-Batı Anadolu'ya Türk Muhacereti ve Bölgede Bazı Türk Boy Adları", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* C. 9, No: 2, Ekim 2001, s. 550-551.

[40] Turan (1969), *a.g.e.,* s. 232.

[41] Yakupoğlu, (2001); *a.g.m.,* s. 552.

[42] Aşık Mehmed, *a.g.e.,* C. III, s. 1014.

[43] Mustafa Akdağ'a göre Bektaşilik, Bâtıniliğe dayanan, Sünniliğe ve skolastik medrese anlayışına açıkça cephe almış bir tarikat olup özellikle Anadolu'da asayişin ve iktisadi durumun çözülmeye başladığı Moğol hâkimiyetinden sonra özellikle Türkmenler, basit halk tabakası, şehirlerdeki fütüvvet teşkilatına mensup genç, çoğunluğu bekâr işçiler ile Selçuklu emirlerinin ücretli askerleri arasında gelişmeye başlamış bir tarikattır. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 46-48.

[44] Burhan Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Nüfusu", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* S. 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, s. 3-4.

[45] Nitekim H. 732/1331-1332 yılı kış aylarında Kastamonu'yu ziyaret eden İbn-i Battuta'nın belirttiğine göre Kastamonu, Türklerin elinde bulunan en ihtişamlı ve aynı zamanda en ucuz şehirlerden biriydi. Kastamonu'da on kişilik kafile halinde kırk gün kalan İbn-i Battûta, iki dirheme iri bir koyun ve iki dirheme de kâfi derecede ekmek alınabildiğini belirtmekteydi. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci; *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C. I, Çeviri İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 439.

tahrirlerde, sırasıyla 5.676, 4.587 ve 9.365 nüfus olduğu tespit edildi. Bu veriler dikkate alındığında, 1587 yılında Kastamonu nüfusu yaklaşık iki kat artmıştır.[46]

1831 yılında askeri amaçlarla Anadolu ve Rumeli'de yapılan ilk ciddi nüfus sayımında Kastamonu şehir merkezi ile kazalarında toplam 126.497 kişi bulunmaktaydı. Bu nüfusun 122.986 kişisi müslüman, kalanını ise müslüman olmayanlardı.[47] Kastamonu vilayetine ait 1869 ve 1870 tarihli Vilayet Salnamelerine bakıldığında, Kastamonu ve livalarındaki toplam müslüman nüfus 385.526; müslüman olmayan nüfus ise 8.096 idi.[48] 1871 ve 1872 tarihli vilayet salnamelerinde vilayet ve bağlı livaların nüfusu ayrı ayrı verilmişti. Buna göre Kastamonu'da 159.858 İslam, 2.557 Rum ve 59'da Ermeni; Bolu'da 114.711 İslam, 298 Rum ve 1.696 Ermeni; Çankırı'da 56.731 İslam, 578 Rum ve 70 Ermeni; Sinop'ta ise 47.592 İslam, 2.955 Rum ve 0 Ermeni bulunmaktaydı.[49] 1875 yılına gelindiğinde ise Kastamonu'da 168.361 İslam, 3.184 Rum ve 81 Ermeni; Bolu'da 127.469 İslam, 409 Rum ve 1.708 Ermeni; Çankırı'da 67.740 İslam, 264 Rum ve 384 Ermeni; Sinop'ta ise 50.437 İslam, 2.391 Rum ve 278 Ermeni bulunmaktaydı.[50]

1.4. Türk Hâkimiyetinden Tanzimat'a Kadar Kastamonu Tarihi

1.4.1. Selçuklular ve Beylikler Dönemi

İdari bir birim olarak kuruluş tarihi en azından M.Ö. 2000 yıllarına kadar geriye götürebilen Kastamonu, antik kaynaklarda Paphlagonia olarak isimlendirilen coğrafi sınırlar içerisinde yer almaktaydı. Antik kaynaklardan takip edilebildiği kadarıyla bu bölge, ilkçağlardan Pompeius 'un Mithridates'i M.Ö. 65/64 yılında mağlup etmesine

[46] Şahin (2009), *a.g.m.*, s. 3.

[47] Yapılan sayım neticesinde Kastamonu şehir merkezinde 14.861; Taşköprü'de 6.975; Boyabad'da 7.456; Gökçeağaç 'ta 1.947; Devregan'da 2.919; Sinop'ta 7.137; Gerze'de 2.521; Saray'da 4.839; Çanlı'da 2.478; Akkaya'da 1.586; İstafan'da 2.745; Ayandon'da 2.088; Gineulu'da 5.713; İnebolu'da 2.822; Hoşalay'da 6.586; Cide'de 4.455; Zarı'da 2.399; Küreinuhas'ta 8.345; Azdavay'da 4.986; Devrekani'de 3.002; Güney'de 2.520; Göl'de 2.297; Çilene'de 912; Eflani'de 1.663; Merküze'de 2.912; Araç'ta 2.472; Sarp'ta (burası Sırt olmalı) 1.888; Boyalı'da 2.293; Yörükan-ı Araç'ta 708; Gerede'de 795 ve Akyürken'de (burası Akyürek olmalı) 218 nüfus tespit edilmişti. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Temmuz 1995, s. 180-185.

[48] Müslüman olmayanların 6.263 kişisi Rum ve 1.833 kişisi de Ermeni idi. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1286/1869, s. 105-111; Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1287/1870, s. 114.

[49] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1288/1871, s. 149-151; Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1289 /1872, s. 145-149.

[50] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1292 /1875, s. 176-177.

kadar pek çok uygarlığın hâkimiyetine girmişti.[51] Ancak Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra bu havaliler Türklerin ilk fütuhatlarına kadar Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kalmıştı.[52]

Türklerin Kastamonu ve havalisindeki ilk fütuhatları ise 1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi zaferinden birkaç yıl sonra[53], 1074 yılı sonrasında[54] muhtemelen 1075 yılında, Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın komutanlarından Kara Tekin tarafından gerçekleştirildi.[55] Ancak I. Haçlı seferi neticesinde, 1096 yılında, bu havaliler yeniden Bizans'ın hâkimiyetine girdi.[56] Bizans'ın hâkimiyeti 1107 yılından hemen sonra Melik Arap'ın bu havalileri bir kez daha Selçuklu topraklarına ilhak

---

[51] Paphlagonia, ilk önce Gaşkaların ancak Gaşkaların M.Ö. yaklaşık 1330 yıllarında Hititlere mağlup olması üzerine Hititlerin, M.Ö. yaklaşık 1230 yıllarında Phyriglerin, M.Ö. 1200 yılları civarlarında batıdan gelen Dor istilası ile Dorların hâkimiyetine girdi. Dorların istilasından sonra Paphlagonia denilen bölgede yaklaşık 400 yıl boyunca karanlık bir dönem yaşandı. M.Ö. 695 yılında gelindiğinde bu bölge, Kimmerler tarafından işgal edildi ise de Lydia Kralı Alyattes'in Kimmerleri mağlup etmesi üzerine Kroissos döneminde (M.Ö. 561-546) Lydia hâkimiyetine girdi. Ancak Lydialı'ların da buradaki hâkimiyeti çok uzun sürmedi ve M.Ö. 546 tarihinde her ay 360 talant vergi vermek kaydıyla üçüncü satraplık bölgesi adıyla Persler 'in hâkimiyetine girdi. Perslerin Paphlagonia bölgesindeki iki yüz yıllık hâkimiyeti, III. Aleksandros'un (Büyük İskender) (M.Ö.336-323) Asya seferi ile son buldu ve böylece M.Ö. 333 yılında bu havaliler, Makedonya Kralı'nın hâkimiyetine girdi. Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ölümünden sonra iktidar mücadeleleri yüzünden iç karışıklıklar çıktı ve bu nedenle Makedonyalıların Paphlagonia üzerindeki hâkimiyeti zayıfladı. Bunu fırsat bilen Pontus Krallığının kurucusu Mithridates, M.Ö. yaklaşık 301 yılında Ilgaz Dağları ve havalisindeki yerlerde hâkimiyetini tesis etti ve bir süre bu havalileri tümüyle hâkimiyeti altına aldı. Pontus Krallığı'nın buradaki hâkimiyeti Pompeius 'un Mithridates'i M.Ö. 65/64 yılında mağlup etmesiyle son buldu ve bu tarihten itibaren Paphlagonia bölgesi Romalıların hâkimiyetine girdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bazna, *a.g.t.,* s. 41-83.

[52] Şahin (2001), *a.g.m.,* s. 585.

[53] Malazgirt zaferi Türk milleti ve tarihi açısından oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim bu zaferden sonra Anadolu kapıları Türklere açıldı ve bir çok yer gibi Kastamonu ve havalisi de Türk yurdu olmaya başladı. Ancak Refik Turan, Anadolu'nun Türk yurdu olmasında bazı bölgelerin diğerlerinden daha fazla özellik taşıdığını, bu anlamda Kastamonu'nun da bunlar arasında yer aldığını belirtmektedir. Bkz. Turan, *a.g.m.,* s.1.

[54] Besim Darkot'a göre Kastamonu ve havalisindeki Türk fütuhatları 1074 yılında başlamış ve bu fütuhatlarda Selçuklular ile birlikte muhtemelen Danişmendlilerin de rolü olmuştur. Bkz. Darkot, *a.g.m.,* s. 400. (399-403). Yaşar Yücel de Besim Darkot ile aynı fikirdedir. Bkz. Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları, Candar-Oğulları Beylikleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.128. Oysa Mükrimin Halil Yinanç ise İslam Ansiklopedisindeki *Danişmendliler* maddesinde bazı Bizanslı müverrihlerinin Danişmendlilerden hiç bahsetmediğini ve hatta aksine 1072 senesinden itibaren Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın maiyeti emirlerinden olan Emir Artuk ile Emir Tutak'ın büyük ordular ile Anadolu'ya girdiğini ve Orta Anadolu'nun bütününü fethettiklerini bildirdiklerini ifade eder. Bundan dolayı Emir Danişmend'e isnad edilen fetih mıntıkalarının büyük kısmının Artuk Bey tarafından gerçekleştirildiğini ancak Artuk Bey'in Arap memleketlerinin fethi için görevlendirilmesinden sonra belki de onun yerine Danişmend'in gönderildiğini ifade etmektedir. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi,* C. 3, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, s. 468-469.

[55] Turan (1989), *a.g.m.,* s. 2. Nitekim 1085 yılında Sinop Bizanslılardan alındığında Kastamonu ve havalisi Kastamonu ve Çankırı fatihi olarak bilinen Kara Tekin'in elinde bulunmaktaydı. Bkz. Turan, (1969), *a.g.e.,* s.218.

[56] Turan (1989), *a.g.m.,* s. 2.

etmesiyle son buldu. Fakat Melik Arap'ın 1126 yılında, kardeşi I. Mesud ile girdiği taht mücadelesi, bu havalilerin, yeniden Bizanslıların hâkimiyetine geçmesine neden oldu. Bununla birlikte Bizanslıların buradaki hâkimiyeti uzun sürmedi ve 1132 yılında yaşanan taht kavgaları sayesinde, Emir Gazi tarafından fethedilerek Danişmendli[57] topraklarına dâhil edildi.[58] Emir Gazi'nin 1134 yılında vefat etmesi ile Danişmendliler arasında taht kavgaları baş gösterdi ve bu yüzünden 1135 yılında Kastamonu, bir kez daha Bizanslıların hâkimiyetine geçti. Ancak Bizanslıların buradaki hâkimiyeti uzun sürmedi ve 1140-1141 yılında buralar yeniden Danişmendlilerin hâkimiyetine girdi. 1142 yılında Kastamonu, I. Mesud (1116-1155) tarafından Danişmendlilerin elinden alınarak doğrudan Selçuklu idaresinde yönetildi.[59] Fakat I. Mesud, 1155 yılında vefatından hemen önce Kastamonu, Çankırı ve Ankara havalilerini oğullarından Şahin Şah'ın idaresine verdi.[60] Bununla birlikte Şahin Şah, bir süre sonra kardeşi II. Kılıç Arslan (1115-1192) ile giriştiği taht mücadelesini kaybedince Kastamonu, Çankırı ve Ankara havalileri, 1168 ve 1169 yıllarında II. Kılıç Arslan'ın hâkimiyetine geçti.[61] II. Kılıç Arslan'ın da ülkeyi oğulları arasında taksim etmesi neticesinde Kastamonu havalisi, Muhiddin Mesud'un payına düştü. 1196 yılında ise Anadolu Selçuklu tahtına I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1192-1196) yerine geçen Rükneddin Süleyman Şah tarafından Kastamonu kesin olarak merkeze bağlandı ve önemli bir *'Uç Teşkilat'*[62] merkezi oldu.[63]

1211/1212 tarihine gelindiğinde, Kastamonu ve havalisi Anadolu fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın büyük emirlerinden Kara Tekin'in soyundan geldiği rivayet edilen ve Çobanoğullarının kurucusu olarak bilinen Emir Hüsameddin Çoban tarafından

[57] Danişmendliler toprakları, kuzeyden Karadeniz; batıdan Bithinya; doğudan Kafkasya ve güneyden Malatya ile çevrilmiş olup günümüz Elazığ, Erzurum, Sivas, Trabzon, Kastamonu ve Ankara vilayetlerinin kapsadığı geniş arazi parçasıydı. Bkz. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi,* C. II, Haz. Doç. Dr. Mesut Aydın- Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004, s. 177.

[58] Turan (1969), *a.g.e.,* s. 221. Mükrimin Halil Yinanç Kastamonu, Danişmendliler tarafından 1133 tarihinde ele geçirildiğini belirtmektedir. Bkz. Yinanç, *a.g.m.,* 470.

[59] Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1993, s.470-471.

[60] Abdülkerim Özaydın, "Kılıç Arslan II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2002, s.399.

[61] Yinanç, *a.g.m.*, 473.

[62] Mustafa Akdağ'a göre Uç beylikleri, özellikle yeni toprakların fethinden ve hudutların Hristiyan saldırılarına karşı korunması amacıyla idari olmaktan ziyade sırf siyasi ve askeri bir işlevi yerine getirmek üzere teşekkül edilmişlerdir. Akdağ (2018), *a.g.e.*, s. 85.

[63] Turan (1989), *a.g.m.*, s. 3-4.

Selçuklulara bağlı *"Uç Teşkilatı"*[64] içerisinde idare ediliyordu.[65] Ancak Moğol istilası sonrasında, Anadolu Selçuklu Devleti Moğol hâkimiyetine girince, Kastamonu ve havalisinde hüküm süren Çobanoğulları Beyliği de Moğolların otoritesini kabul etmek zorunda kaldı.[66] 1280 yılı civarında Çobanoğullarının başına Alp Yürek'in[67] yerine Muzafferüddin Yavlak Arslan geçince, kâfirlere karşı amansız mücadelelere girişildi.[68] Bu bağlamda 1284 yılında Gideros[69] Bizanslıların elinden alınarak günümüzdeki Kastamonu il sınırları tamamen Çobanoğullarının hâkimiyetine geçti.[70] Burada Yavlak Arslan döneminde Çobanoğullarının, merkezi Kastamonu olmak üzere Uç beylerbeyliği görevini, görünüşte Selçuklular; ancak gerçekte Moğolların tahakkümü altında ustaca bir politika sayesinde devam ettirdiklerini belirtmek gerekir.[71]

1291 yılına gelindiğinde ise İlhanlı Hükümdarının ölümü sonrasında Moğollar arasında taht kavgaları çıktı ve bundan istifade edilerek Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi Kastamonu ve havalisinde hüküm süren Çobanoğulları arasında da bazı kıpırdanmalar yaşandı. Nitekim bu karışık ortamdan faydalanmak isteyen II. İzzeddin Keykavus'un oğlu V. Rükneddin Kılıç Arslan, biraderi olan II. Mesud'a karşı taht mücadelesine girişmek üzere 1291 yılında Kastamonu'ya geldi ve burada Sultan II.

---

[64] Türklerce Hristiyan devletlerle olan hududa düşen topraklara "Uç" demek bir kaide olarak kabul edilmiştir ki Selçuklular döneminde üç kısma ayrılan vilayetlerden birisi de bu uç vilayetleridir ve Selçuklu dönemindeki üç tip vilayetten üçüncüsü olarak kabul edilir. Diğer iki tip vilayetlerden birincisi Sultanın "Divani" yani merkeze doğrudan bağlı olan ve yöneticisine subaşı denen valiler ile idare edilen vilayetlerdir. İkinci tip vilayet ise meliklerin idaresinde bulunan vilayetlerdir ki bunlar genellikle Sultanın çocukları, kardeşleri ve hatta amcaları ile sair hanedana mensup kimselere veriliyordu. Bkz. Akdağ, (2018), *a.g.e.,* s. 51-55.

[65] Hüsameddin Çoban, Bizanslılara karşı giriştiği gazalar sonucunda elde ettiği ganimetleri Anadolu Selçuklu hükümdarına da gönderiyor böylelikle beyliğinin meşruiyetini devam ettiriyordu. Bkz. Aydın Taneri, "Hüsameddin Çoban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1998, s.513. (513); Yücel (1980), *a.g.e.,* s.37.

[66] Yaşar Yücel, "Çobanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1993, s.354. (354-355). Bu dönemde Kastamonu, önemini kaybetmeye başladı. Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 86.

[67] 1277 yılında Selçuklu topraklarında vukua gelen Cimri vakasından sonra Moğollar, özellikle Selçukluların sağ-kol uç bölgelerinin desteğini almak adına bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Nitekim Cimri vakasından bir müddet sonra Anadolu'daki bu karışıklığa son vermek üzere Moğol hükümdarının Anadolu'ya gönderdiği veziri, Kastamonu Uç beyi Alp Yürek de dahil Sinop ve Amasya gibi uçlardaki bazı beylere onları okşayıcı ifadeleri havi mektuplar ile birlikte hilatler ve zengin hediyeler göndermek durumunda kalmıştır. Akdağ, (2018) *a.g.e.,* s. 67, 148.

[68] Yücel (1980), *a.g.e.,* s.42.

[69] Gideros, günümüzde Kastamonu iline bağlı Cide İlçesi'nin 12 km batısında Kurucaşile'nin 15 km doğusunda İlkçağ Kytoron/Kytoros kentinin bulunduğu yerdir. Bkz. Umar (1988), *a.g.e.,* s.285-286.

[70] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Yakupoğlu- Namiq Musalı, "Çobanoğulları Uç Beyliği Dönemine Ait Gideros Fetihnamesi (683/1284): Çeviri ve Değerlendirme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 63, 2018, s.78-81.

[71] Yücel (1980), *a.g.e.,* s.43-44.

Mesud'a karşı bazı mücadelelere girişti. Ancak bir müddet sonra Moğolların Sultan Mesud'u takviye kuvvetler ile desteklemesi sayesinde Rükneddin Kılıç Arslan hadisesi bertaraf edildi. Bu olay neticesinde Çobanoğullarının lideri olan Yavlak Arslan da öldürüldü.[72]

Yavlak Arslan'ın ölümü sonrasında Kastamonu ve havalisi Moğollar tarafından Şemseddin Yaman Candar'a[73] ikta olarak verildi. Böylece Candaroğulları Beyliği'nin temelleri de atılmış oldu.[74] Ancak Mustafa Akdağ'a göre Şemseddin Yaman veya Timur'a[75] Kastamonu ve havalisi subaşılık şeklinde tevcih edilmişti. Bu şekilde eskiden beri sağ-uçun beylerbeyliği merkezi olan Kastamonu ve çevresinin hukuki-idari yapısı da değişti. Nitekim Yaman veya bazı kaynaklarda ifade edilen diğer adıyla Timur'un subaşı olarak tayin edilmesi, melikü'l-ümeralık şeklinde olmamıştı. Bu nedenle uç beylerbeyliği sıfatları da yoktu. Zaten asaletleri olmadığı için bu mümkün de değildi.[76]

1296 yılının Mayıs/Haziran ayında Mahmud Gazan Han (1295-1304), senevi 150 bin dinar vergi karşılığında Anadolu'yu dört ayrı idari kısma taksim etti.[77] Bu taksime göre Kastamonu'nun dâhil olduğu bölge, Divan azalarından Pervane İzzeddin Mehmed Bey'e tevcih edildi. Bu durum, tüm Anadolu'nun artık yavaş yavaş bir Moğol vilayeti şeklinde idare edilmesine giden sürecin olgunlaşma evresini oluşturuyordu. Ancak bu taksim işi ile Anadolu'yu bir vilayet halinde idare etme işi netice vermedi ve

---

[72] Daha önce II. Mesud'un Selçuklu tahtına oturmasına katkıda bulunan Yavlak Arsla'nın bu politika değişikliği Yaşar Yücel'e göre muhtemelen İlhanlı-Selçuklu tabiiliğine duyulan rahatsızlıktır. Bkz. Yücel (1980), *a.g.e.,* s. 46-47.

[73] Candar, Selçuklular zamanında hükümdar ve sarayın korunması ile görevlendirilmiş askerlere denir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîler, Anadolu Beylikleri, İlhaniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlüklerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988b, s. 34.

[74] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.121.

[75] Yaman ve Timur aynı kişilerdir. Bu hususta Yaşar Yücel, Candaoroğlu İsmail Bey'in 1472 tarihli vakfiyesiyle Hulviyat-ı Sultani mukaddimesinde düzenlenen şecerede ve I. Süleyman Paşa'ya ait tarihsiz gümüş sikkede Osmanlıca yazılı yaman kelimesinin mutad olarak Timur olarak okunduğunu belirtmektedir. Bkz. Yücel (1980), *a.g.e.,* s. 56. Yine Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar da Amasya Tarihi adlı çalışmasında: *"Candar lakabıyla meşhur olan Şemseddin Timur Paşa bin Arslan Bey"* şeklinde bir tarif ile her ikisinin aynı kişiler olduğunu bizlere göstermektedir. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar; *a.g.e,* C. II, s. 256, Ayrıca 1472 tarihli vakfiye için de Bkz. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *a.g.e.,* C. II, s. 274-275 , 219 nolu dipnot.

[76] Bkz. Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 91-92, 124. Candaroğulları bu havalileri artık melikü'l-ümeralık yani asaletleri ile yönetmediklerinden etkileri de oldukça sınırlı kalmıştı. Bu bağlamda onlar, özellikle batı istikametinde Bizans topraklarına yönelik fetih hareketlerinde bulunmaları gerekirken daha ziyade doğu istikametindeki Türk beyleriyle nüfuz mücadelelerine girmeyi tercih etmişlerdi. Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 139.

[77] Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *a.g.e.,* C. II, s. 258.

Danişmendiye vilayetine yeniden II. Mesud; Karaman yani eski Yunan vilayeti sahalarına ise yeniden III. Alâeddin Keykubad hükümdar olarak tayin edildiler.[78] Bununla birlikte Moğolların tüm Anadolu'yu bir Moğol eyaleti halinde idare etme düşüncesi devam etti. Bu bağlamda, 1293 yılında azledilen ve 1302 yılında ağır şartlarla yeniden Selçuklu tahtına getirilen II. Mesud'a Moğol hükümdarı Gazan Han tarafından sadece Yeşilırmak çevresi, Kastamonu ve Bolu'yu takiben Karesi Beyliğini de kapsayan sağ uç bölgesi tevcih edildi.[79] 1308 yılına gelindiğinde ise Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un vefatı üzerine yerine geçen oğlu Gazi Çelebi'ye Moğollar tarafından sırf Kastamonu ve Sivas havalilerinin valiliği verildi. Hatta Sivas'ta bulunan bu şehzade Moğollardan huzur bulamayınca önce Kastamonu'ya oradan da Sinop'a yerleşmek zorunda kaldı.[80]

II. Mesud'un vefatı aynı zamanda, 1243 yılından beri fiilen Moğolların hâkimiyetinde olan Selçuklu hanedanının, Anadolu'daki varlığının artık resmen bittiği anlamına da geliyordu. Bundan sonra pek çok Anadolu beyliği bağımsız bir şekilde hareket ederek faaliyet alanlarını genişlettiler.[81] Bu anlamda Candaroğulları beyliğinin lideri olan I. Süleyman Paşa, daha önce Çobanoğullarından Hüsameddin Çoban'ın eline geçmiş olan[82] Kastamonu ve havalisindeki hâkimiyetini 1309 yılında kesin zaferi ile yeniden tesis edip merkezini de Eflani'den Kastamonu'ya taşıdı. Candaroğulları her ne kadar Kastamonu ve havalisinde bu şekilde bir hâkimiyet tesis etmişler ise de Moğollar uzun süre Candaroğulları üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirdiler.[83] Ancak Moğollara olan bu tabiiyetlik durumu tamamen sembolik idi. Nitekim Moğollar, uçlara nüfuz edemediklerinden tahakkümlerini genelde iç bölgelere yönelterek kalan son enerjilerini Anadolu'yu soymaya çalışmakla harcamaktaydılar.[84]

---

[78] Böyle bir taksim daha önce Argun Han (1284-1291) döneminde Anadolu'nun iki mali birime ayrılması şeklinde de yapılmıştı. Ancak Gazan Han'ın yapmış olduğu bu yeni taksime göre Vezir Cemaleddin'e Diyarbekir, Naib Kemaleddin Tiflisi'ye Amasya ve Samsun ve Müstevfi Şerefeddin Osman'a da Niğde havalisi tevcih edilmiştir. Ayrıca bu dört mültezim bölgesinin nazırlığını yapmak üzere de Cemudar Han ve Tuğaçar Noyan tayin edilmişlerdir. Bkz. Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 156.

[79] Eski Yunan vilayeti yani Ankara, Sivas ve Kayseri ile birlikte tüm Konya ise Moğolların hâkimiyetinde kaldı. Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 164-165.

[80] Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 89.

[81] Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 131-132.

[82] Şemseddin Yaman Candar'ın 1308 yılında ölümü sonrasında Kastamonu ve havalisi yeniden Çobanoğullarından Yavlak Arslan'ın oğullarından Hüsameddin Mahmud Bey'in hâkimiyetine geçmişti. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.121.

[83] Yücel (1980), *a.g.e.,* s.58-59; Uzunçarşılı (1988b), *a.g.e.,* s.122.

[84] Akdağ (2018), a.g.e., s. 116-117.

Candaroğullarının Moğollara olan tabiiyetlik durumu 1335 yılında Moğol hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine son buldu ve bu tarihten sonra Candaroğulları, bölgelerinde tamamen müstakil bir idare sürdürmeye başladılar.[85] Fakat 1362 yılından evvel Candaroğulları beyi olan Adil Bey'in vefatından sonra Candaroğulları tahtına geçen Kötürüm lakaplı[86] Celaleddin Bayezid, I. Murad ile birtakım mücadelelere girişti ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Candaroğulları ile olan ilişkileri bozuldu.[87] 1383 yılına gelindiğinde, Candaroğulları beyliğinde taht kavgaları baş gösterdi. Bu taht kavgaları neticesinde Kastamonu, I. Murad'ın desteği ile Kötürüm Bayezid'in oğlu II. Süleyman'ın hâkimiyetine geçti ve Bayezid de kaçarak Sinop'a gitti.[88] Böylece Candaroğulları Beyliği Kastamonu ve Sinop olmak üzere iki şubeye ayrıldı. Buna göre Kastamonu şubesi II. Süleyman'ın; Sinop şubesi ise Kötürüm Bayezid'in hâkimiyetine girdi. Fakat bir süre sonra I. Murad, Süleyman'ı tutuklayarak Kastamonu şubesini doğrudan Osmanlı hâkimiyetine sokmak istedi. Ancak bir süre sonra Süleyman hapisten bir yolunu bularak kaçmayı başardı. Süleyman'ın hapisten kaçışını haber alan taraftarları onun etrafında toplanınca, I. Murad Kastamonu'da daha fazla durmayarak ülkesine geri döndü. Böylece Süleyman, Kastamonu'daki hâkimiyetini devam ettirdi. Fakat mevcut durum nedeniyle I. Murad dönmeden önce bu sefer Kötürüm Bayezid'i destekledi ve bu hususta kendisine Kastamonu'da ele geçirdiği bazı kaleleri de terk etti. Bunlardan cesaret alan Bayezid, I. Murad geri döndükten sonra Sinop'tan Kastamonu üzerine yürüdü ve Kastamonu'yu yeniden hâkimiyetine aldı. Bunun üzerine Süleyman da hemen I. Murad'a bir elçi göndererek yardım talebinde bulundu. Süleyman'ın bu yardım talebi olumlu karşılanarak babasına karşı cesaretlendirilmek üzere kendisine bir kale ile hanedanın kıymetli kızlarından biri verildi.[89] Böylece Süleyman, 1384 yılında Kastamonu'yu yeniden hâkimiyetine geçirmeyi başardı. Bu

[85] Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1993, s.146; Uzunçarşılı, (1988b), *a.g.e.,* s.122.

[86] Kendisi kötürüm olduğu için bu lakabı almıştır. Hatta tüm idare bu nedenle kardeşi İskender Bey tarafından yürütülüyordu. Bkz. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar (2004), *a.g.e.,* C.3, s. 74.

[87] Uzunçarşılı (1988b), *a.g.e.,* s. 125-126.

[88] Tahta kavgasına neden olay Süleyman'ın, kardeşi İskender'i fesat çıkardığı için katletmesidir. Bunun üzerine babası Bayezid de bunun diyeti olmak üzere Süleyman'ın oğlunu, kızını ve Süleyman'ın kız kardeşini yani kendi kızını öldürdü. Bkz. Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm u Rezm (Eğlenve ve Savaş),* Çev.: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 357.

[89] Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi; *a.g.e.,* s.358.

arada Kötürüm Bayezid de 1385 yılında vefat ederek yerine oğlu İsfendiyar Bey geçti. Bununla birlikte bu durum sembolik idi ve buraların asıl hâkimleri Osmanlılar idi.[90] 1392/1393 yılına gelindiğinde, Yıldırım Bayezid, Anadolu Türk birliğini sağlama ve Tebriz-Bursa İpekyolu güzergâhını ele geçirme isteğiyle Candaroğullarının Kastamonu şubesini de tamamen Türk topraklarına ilhak etti.[91] Bu arada Kastamonu'nun Yıldırım Bayezid tarafından ele geçirilip oğlu Emir Süleyman'a tevcih edilmesinden sonra Kötürüm Bayezid'in oğlu İsfendiyar da Sinop'a kaçtı ve Yıldırım'dan af dileyerek Sinop'un kendisine bırakılmasını istirham etti. Yıldırım Bayezid de ona acıyarak isteğini kabul etti ve böylece Sinop'u Candaroğullarının yeni şubesi olan İsfendiyar Bey'e terk etti.[92] Ancak Ankara Savaşından (1402) sonra Kastamonu, Çankırı ve Kalecik gibi yerler Timur'a destek veren Candaroğullarının Sinop şubesi olan İsfendiyaroğulları eline geçti[93] ve böylece bu havalilerdeki nüfuzları da arttı. Gerçekten de nüfuzlarının artmasına Fetret sürecinde bir ara Şehzade İsa Çelebi'nin sığınması ve İsfendiyar Bey'in kendisine gerekli mali ve askeri desteği vermesi[94] ile yine daha önce bir ara da Musa Çelebi'nin İsfendiyaroğullarına sığınması örnek olarak gösterebilir.[95] Ancak bir süre sonra İsfendiyar Bey, Osmanlı Devleti'nin birliğini sağlaması sonrasında bağlılığını bildirdi ve bir müddet bu şekilde Osmanlı idaresine bağlı olarak varlığını idame ettirdi. Bu arada 1416 yılında İsfendiyar Bey, en çok sevdiği oğlu Hızır Bey'e Çankırı, Tosya ve Kalecik'i vermek istediğinde bu durum daha önce Çelebi Mehmed ile birlikte Rumeli seferinde de bulunan Kasım Bey'i gücendirdi ve Çelebi Mehmed'den yardım istemeye sevk etti.[96] Bunun üzerine Çelebi Mehmed, bir mektup ile İsfendiyar Bey'den Çankırı, Tosya, Kalecik, Kastamonu ve Bakır Küresi'nin Kasım Bey'e verilmesini talep etti. Ancak İsfendiyar Bey, veziri Bayezid Paşa ile Vaiz Mehmet adlı bir kişiyi bazı hediyelerle Çelebi Mehmed'e

[90] Uzunçarşılı (1988b), *a.g.e.,* s. 125-127; Yücel (1980), *a.g.e.,* s.72-75; Akdağ (2018), *a.g.e.,* s.218-219.
[91] Yücel (1980), *a.g.e.,* s. 84-85; Zerrin Günal Öden, "İsfendiyar Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.512; Ahmet Kankal (2004), *a.ge.,* s. 27.
[92] Mehmed Neşri, *a.g.e.,* s. 321-322; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi, Sahaifü'l-ahbar fi Vekayiü'l-a'sâr,* Arapça Aslından Türkçeleştiren: İsmail Erünsal, C. I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz, s. 136.
[93] Âşık Paşazade, *Osmanlı Oğullarının Tarihi,* Çeviri ve Günümüz Diline Aktarım: Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, İstanbul, 2003, s. 146; Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 232.
[94] Mehmed Neşri, *a.g.e.,* C. II, s. 437-441; Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 20-21.
[95] Müneccimbaşı Ahmed Dede, *a.g.e.,* s. 151.
[96] Uzunçarşılı (1988b), *a.g.e.,* s.130.

gönderdi. İsfendiyar Bey, Osmanlı sultanından Kastamonu ile Bakır Küresi'nin maişetini sağladığını bundan dolayı buraların kendisine; sayılan diğer yerlerin ve hatta Bakır Küresi'nin bazı nahiyelerinin dahi Osmanlılara verilmesini istirham etti. Böylece Kastamonu İsfendiyar'a ve daha önce kendisine bağlı olan diğer pek çok yerler de Osmanlılara ömrünün sonuna kadar bağlı kalacak olan Kasım Bey'e verildi.[97] Bununla birlikte İsfendiyar Bey rahat durmadı ve II. Murad'ın taht kavgaları ile uğraştığı bir sırada bu kez Safranbolu'ya saldırdı. II. Murad taht meselesini hallettikten sonra Kastamonu üzerine yapacağı seferde siyasi bir koz olmak üzere Kasım Bey'i de kullandı. II. Murad kısa sürede İsfendiyar Bey'i mağlup etti, Kastamonu ve Bakır Küresi'ni ele geçirdi. Ancak İsfendiyar Bey öz kızını padişah'a nikâhlamak ve pek çok hediyeler göndermek suretiyle affedildi.[98] Bununla birlikte İsfendiyar Bey'e sırf Sinop verildi.[99] Bu şekilde esasında sembolik olmak üzere Fatih Sultan Mehmed'in Kastamonu ve havalisini kesin hâkimiyetine alana kadar İsfendiyaroğullarının idaresinde kaldı.

1.4.2. Osmanlı Dönemi

Kastamonu'nun kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girişi Fatih'in Trabzon'u alma girişimleri öncesinde gerçekleşti. Kastamonu'nun Osmanlı topraklarına ilhakının asıl nedeni İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine ve ondan naklen Gelibolulu Mustafa Ali'nin Künhü'l-ahbar adlı eserine bakılırsa Kastamonu hâkimi İsmail Bey'in, Fatih'in Trabzon'u fethedecek olan ordusuna gerekli askeri desteği vermemesiydi.[100] Esasında İsmail Bey'in bu şekilde hareket ermesinin arka planında o sırada Osmanlı ordusunda bulunan kardeşi Kızıl Ahmed'in kendisine karşı kullanılacağı korkusu yatmaktaydı.[101] Bu arada Hoca Saadettin Efendi'nin Tacü't-Tevarih eserine bakılırsa Fatih'in

[97] Âşık Paşazade, *a.g.e.,* s. 155; Mehmed Neşri, *a.g.e.,* C. II, s.539-541; Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.,* C. 2, s. 94; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *a.g.e.,* s. 186.
[98] Mehmed Neşri, *a.g.e.,* C. II, s. 557-558; Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.,* C.2, s. 139-140.
[99] Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 258.
[100] İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe, Fatih Sultan Mehmed Devri, 1451-1481,* Tashih-Tahkik-Farsçadan Çeviri: Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara, 2019, s. 151; Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar,* Haz. Prof. Dr. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 246-248. Ayrıca başka bir çeviri için bkz. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar,* Haz. Prof. Dr. Ahmed Uğur-Dr. Mustafa Çuhadar-Dr. Ahmet Gül-Dr. İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997, s. 593-596.
[101] Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar,* Haz. Prof. Dr. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anakara, 2019, s. 247; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi (1997), *a.g.e.,* s. 593-596.

Kastamonu'yu ele geçirmeyi istemesinde, İdrisi Bitlisi ve Gelibolulu Mustafa Ali'nin belirttikleri nedene ek olarak İsfendiyar Bey'in Karamanlılarla gizli birtakım ittifaklarla Osmanlılara ihanet etmesi de bulunmaktaydı ki bu asıl nedendi.[102] Müneccimbaşı'ya göre ise Kastamonu'nun işgaline, İsfendiyar tahtında hak iddia eden İsmail Bey'in kardeşi Kızıl Ahmed Bey sebep olmuştu. Nitekim Müneccimbaşı, Kızıl Ahmed'in Osmanlı Devleti'ne iltica ettiğini, Osmanlı ülkesinde kaldığı süre zarfında İsfendiyar tahtını elde etmek amacıyla kardeşi İsmail Bey'i sürekli kötülemek suretiyle Veziriazam Mahmud Paşa'nın dostluğunu ve desteğini kazandığını ve bu sayede Bolu sancağının dahi kendisine tevcih edilmesini sağladığını ifade etmekteydi.[103]

Hem İdrisi Bitlisi hem ondan naklen Mustafa Ali, Hoca Saddettin ve Müneccimbaşı'nın ifadelerine bakılırsa burada esas olan şey Fatih'in İsfendiyar topraklarını artık Osmanlı topraklarına katmayı kafasına koymuş olmasıydı.[104] Bunun için de Trabzon seferi hazırlıkları fırsat olmuştu. Fatih bir emir yayınlayarak Trabzon seferi için çevre beyliklerden de yardım talebinde bulunduğunda İsmail Bey, gerekli destek için bizzat gitmek yerine oğlu Hasan Bey'i gönderdi. Fatih, bunu buyruğunun ciddiye alınmadığı şeklinde algılayarak derhal Hasan Bey'i tutuklattırdı ve tepki olarak İsfendiyar topraklarını da İsfendiyar topraklarında hak iddia eden kardeşi Kızıl Ahmed'e verdi. Bununla da yetinmeyen Fatih Sultan Mehmed, Veziriazam Mahmud Paşa'ya İsfendiyar topraklarını her ne şekilde olursa olsun ele geçirmesini ve bu uğurda siyaseten İsfendiyar tahtında hak iddia eden Kızıl Ahmed'i dahi kullanmasını buyurdu. Fatih'in bu önerisi Mahmud Paşa'nın pek hoşuna gitti ve icraya koymak için harekete geçti. Bu arada daha önce seçme bir kuvvet ile Kastamonu'ya gönderilen Kızıl Ahmed biraz sonra oraya vardı ve halk da onu teveccühle karşıladı. Bunu gören İsmail Bey Kastamonu'dan kaçarak Sinop kalesine sığınmak durumunda kaldı. İsmail Bey'i takip eden Mahmud Paşa ve Kızıl Ahmed, Sinop'a vardıklarında İsmail Bey'in Sinop kalesine sığındığını gördüler. Mahmud Paşa, İsmail Bey'e kaleyi teslim etmesi ve Padişahın kendisini affetmesi için aracı olacağını havi bir mektup gönderdi. Bunun üzerine İsmail Bey kaleden inerek Mahmud Bey ile görüştü ve bu havalileri

[102] Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.,* C. 3, s. 41.
[103] Müneccimbaşı Ahmed Dede, *a.g.e.,* s. 323.
[104] Aşık Paşazade Fatih'in bir gün Mahmut Paşa'ya: *"Benim hatıramda birkaç niyetim vardır. Umarım Hak Teâla bu ben zayıfa kuluna onu da nasip eder. Biri, Kastamonu ve Sinop'un bulunduğu İsfendiyar vilayeti, biri Koyulhisar birisi de Trabzon'dur. Bunlar benim huzurumu çok kaçırır, daima bunların hayali gözümden ve gönlümden gitmez durur"* dediğinin rivayet edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Âşık Paşazade, *a.g.e.,* s. 234-235; Ayrıca bkz. Mehmed Neşri, *a.g.e.,* C. II, s. 741.

Osmanlılara vermeyi kabul etti. Böylece artık kesin bir şekilde Kastamonu, Sinop, Bakır Küresi ve öteki İsfendiyar Beyliği de tarihe karıştı ve İsfendiyar topraklarının tamamı Osmanlı topraklarına ilhak edildi. İsmail Bey'in bu davranışına karşılık olmak üzere Fatih Sultan Mehmed tarafından kendisine Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar gibi geliri yüksek yerler verildi. Ayrıca oğlu Hasan Bey'e de Bolu sancağı tevcih edildi.[105] İsfendiyaroğullarının Fatih Sultan Mehmed tarafından 1461 yılında ortadan kaldırılması ile Kastamonu artık kesin olarak Osmanlı egemenliğine girdi ve uzun süre Anadolu eyaletine bağlı bir sancak şeklinde idare edildi.[106] Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Kastamonu'da uzun bir süre sükûnet hâkim oldu. Fakat 16. yüzyılın ortalarından itibaren suhte ayaklanmalarının ve 17. yüzyılın başlarında ise celali isyanlarının yaşandığı yerlerden biri haline geldi. 18. yüzyılda önemli bir olay olmamakla birlikte 19. yüzyılın ilk yarısında 1832-1833 yılında Tahmiscioğlu Vakası yaşandı[107]; ancak bu vaka da kısa sürede bastırıldı.[108]

1.5. 19. Yüzyıla Kadar Kastamonu'nun İdari Taksimatı

Kastamonu, 1461 tarihinde Osmanlı topraklarına ilhak edilmesinden, 19. yüzyılın başlarına kadar, Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak idare edilmişti. Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra idari yapısına dair ilk bilgilere, tahrir defterlerinde rastlanmaktadır ki günümüze ulaşan en eskisi 1487 tarihli olanıdır.[109] Bu

[105] Mehmed Neşri, *a.g.e.,* C. II, s. 743-747; Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.,* C. 3, s. 41-46; İdris-i Bitlisi (2019), *a.g.e.,* s. 151-153. Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l- Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan),* C. I, Yayına Haz. Orhan Şahin Gökay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 20. Ayrıca Hadidi de Tevarih-i Al-i Osman adlı eserinde Kastamonu ve havalisinin Osmanlı hakimiyetine geçişini beyitler halinde:"... idüb İsfendiyar-oğlı'nı agâh; Didiler leşgerile irdi şehin-şâh; Kodı Kastamonı'yı göçdi gitdi; Sinab'un kal'asına girdi yetdi" şeklinde vermiştir. Bkz. Hadidi, *Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523),* Haz. Yrd. Doç. Dr. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 252.

[106] Darkot, *a.g.m.,* s. 401-403; Yücel (1980), *a.g.e.,* s. 113.

[107] Tahmiscioğlu İsyanı'nın ayrıntıları için bkz. Fahri Maden, *Kastamonu'da Eşkıyalık Hareketleri,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 97-125.

[108] Şahin (2001), *a.g.m.,* s. 586.

[109] Bu tahrirden önce de bir tahrir yapıldığı defterin giriş kısmında yer alan "ber-muceb-i defter-i atik" ibaresinden anlaşılmaktadır. Nitekim yeni bir tahrir yapıldığında eskinin karşılığı olarak bu bu ibare tüm tahrir defterlerinde yer almaktaydı. Bkz. Ahmet Kankal, a.g.e., s. 4-5; Zübeyde Güneş, *1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1993, s.8-9.

tahrir defterine göre sancak, idari olarak nahiyelere ayrılmıştı. 1513[110], 1530[111] ve 1582[112] yıllarına ait tahrirlerde ise kazalara taksim edilmiş olarak gösterilmiştir. Ancak bu idari birimlerin sayıları aynılık göstermez. Örneğin 1487 yılında Kastamonu, 10 nahiyeden[113]; 1513 ve 1522 yıllarında 12[114], 1530 yılında 11[115] ve 1582 yılında ise 13[116] kazadan oluşmaktaydı.[117] Bu farklılık sonraki yüzyıllarda da devam etti. Örneğin

[110] Kankal, *a.g.e.,* s. 38-39.
[111] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 20, Defter-i Hâkânî Dizisi: I, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Çankırı ve Kocaeli Livaları, "Dizin ve Tıpkıbasım", Ankara, 1994, s.56-61.
[112] Kankal, *a.g.e.,* s. 40.
[113] Kastamonu, her ne kadar 10 nahiyeye ayrılmış gözükse de toplamda on sekiz yerleşim merkezine sahip bulunmaktaydı. Bu yerleşim merkezleri: Nahiye-i Kastamonu (Kuzyaka), Nahiye-i Hoşalay, Nahiye-i Sinop, Nahiye-i Boyabad, Nahiye-i Taşköprü, Nahiye-i Göl, Nahiye-i Durağan, maa Kaza-yı Boyovası, Nahiye-i Daday ve Eflani ve Azdavay ve Ayafeni, Nahiye-i Devrekâni ve Sahil ve Ginoli ve Küre ve İnebolu, Nahiye-i Araç. Bkz. Kankal, *a.g.e.,* s. 38.
[114] Bu kazalar: Kastamonu, Ayandon, Yörük, Hoşalay, Göl, Daday, Araç, Taşköprü, Küre ve, Durağan, Boyabad, Sinop. Bkz. Kankal, *a.g.e.,* s. 39.
[115] Bu kazalar: Kastamonu, Araç, Göl, Küre, Taşköprü, Hoşalay, Ayandon, Boyovası, Daday, Durağan ve Sinop. Ayrıca 1580 tarihli Anadolu vilayeti muhasebe defterine göre Kastamonu sancağında yer alan kazalar arasında yıllık geliri en yüksek olan kaza 2.936.708 akçe ile Küre kazasıdır. Sırasıyla yıllık geliri en yüksekten en alçağa doğru olan diğer kazalar ise şunlardır: Boyovası kazası, 927.590; Taşköprü kazası, 626.512; Kastamonu kazası, 607.233; Sinop kazası, 456.256; Daday kazası, 408.365; Araç Kazası, 201.212; Ayandon Kazası, 191.492; Durağan Kazası, 127.458; Göl kazası, 105.910 ve Hoşalay kazası, 97.183 akçedir. Bkz. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 20, Defter-i Hâkânî Dizisi: I, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Çankırı ve Kocaeli Livaları, "Dizin ve Tıpkıbasım", Ankara, 1994, s.56-61.
[116] Bu kazalar: Kastamonu, Araç, Daday, Devrekâni, Küre-i Haid, Göl, Küre-i Mamure, Boyabad, Hoşalay, Sinop, Taşköprü, Ayandon ve Durağan. Bkz. Kankal, *a.g.e.,* s. 40.
[117] Ayrıca 1582 yılı Kastamonu tımarlarına ait icmal defteri ile yine aynı tarihli Evkaf Defterine göre bu idari birimlerin sayısı 10 idi. Bkz. Kankal, *a.g.e.,* s. 40.

17. yüzyılda kaza sayısı, genelde 20'nin üzerinde iken[118]; 18. yüzyılda umumiyetle 30'un üzerinde[119], 1831 yılında 31[120], Tanzimat'ın ilk yıllarında ise 33 idi.[121]

Zamana bağlı olarak kaza veya nahiye idari birimlerinin sayıları ve konumlarında yaşanan bu değişim, esasında defterlerin tutulma biçimlerinden kaynaklanmaktaydı.[122] Bu bağlamda Ahmet Kankal nahiye şeklinde gösterilen birimlerin muhtemelen adli teşkilatlanmadaki kaza merkezleri olduğunu, nitekim 1513 yılında daha önce nahiye olarak gösterilen bu yerlerin bu sefer kaza olarak yazıldığını ve tahrir defterlerinin de genellikle tımar sistemi çerçevesinde düzenlendiğini, bu nedenle bu defterlerde geçen nahiyelerin aynı zamanda birer kadılık veya kaza merkezleri şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.[123]

Tımar idaresi çerçevesinde oluşturulan sancaklar, niyabet yani nahiyelere ayrılmaktaydılar. Bu durum haliyle herhangi bir kazanın veya sancağın bazen nahiye ve bazen de kaza olarak kaydolunmasına neden olmuştur[124] ki benzer bir durum

---

[118] 1641 yılında kaza sayısı 32 idi. Bunlar: Kastamonu, Eflani, Gökçeağaç, Durağan, Akkaya, Sahil, Gerze, Ginoli, Yörükan-ı Araç, Ayandon, Göl, Devrekâni, Akyürek, Taşköprü, Güney, Sinop, Boyabad, Sorgun, Araç, Mergüze, Hoşalay, Cide, Küre-i Mamure, Küre-i Cedid, Boyalı, Çekelne, Daday, Sırt, Zaray, Azdavay, Saray ve Çanlı idi. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop, XV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sinop Kazası,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 73. 1685 yılında kaza sayısı 24 düşmüştür ki bunlar: Kastamonu, Sinop, Ayandon, Araç, Boyalı, Boyabad, Sırt, Akyürek, Cide, Taşköprü, İnebolu, Hoşalay, Küre-i Hadid, Küre, Devrekâni, Daday, Çekelne, Çanlı, Yörükan-ı Araç, Eflani, Göl, Ginoli, Sahil ve Sorgun idi. Bkz. Pelin İskender, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili,* C. I, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1994, s. 11.

[119] Örneğin 1713, 1729, 1735 ve 1748 yılarında kaza sayısı 32'dir. Bkz. Ömer Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası (1725-1750),* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, 2019, s. 19-20. 1756 tarihinde ise 33 kaza idi ki bunların 31 tanesi 1831 yılındaki kazalarla aynı idi. Bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu, 2001, s. 3.

[120] Bu kazalar şunlardır: Akkaya, Akyürek, Araç, Ayandon, Azdavay, Boyabad, Boyalı, Cide, Çanlı, Çilene, Devregan, Devrekani, Eflani, Gerede, Gerze, Ginolu, Gökçeağaç, Göl, Güney, İstefan, İnebolu, Hoşalay, Kastamonu, Küre-i Nühas, Mergüze, Saray, Sarp, Sinop, Taşköprü, Yörükan-ı Zarı, Bkz. Karal (1995), *a.g.m.,* s. 180-184.

[121] Bu kazalar, Kastamonu, Boyabad, Küre-i Nühas, Taşköprü, Ginoli, Cide, Hoşalay, İstefan, Sinop, Mergüze, Devrekâni, Ayandon, Çakli/Çanlı, Durağan, Araç, Azdavay, Eflani, Göl, Daday, Boyalı, İnebolu, Sırt, Akkaya, Güney, Sorgun, Gökçeağaç, Zaray, Gerze, Saray, Çekelne, Yörükan-ı Araç, Küre-i Cedid ve Akyürek. BOA, Kastamonu Şeriyye Sicilleri, BOA, MŞH_ŞSC_d_05740_0002.

[122] Örneğin Kastamonu Şeriyye sicillerinde tahrir defterlerinde nahiye olarak gösterilen yerler kaza olarak gösterilmiştir. Bkz. Kankal, *a.g.e.,* s. 40.

[123] 16. yüzyıl şeriyye sicillerinde de tahrir defterlerinde nahiye olarak geçen yerler kaza olarak verilmiştir. Kankal, *a.g.e.,* s. 38-40. İlhan Şahin ise bu nahiyelerin idari bir birim olmadığını ve daha ziyade tımar sistemi dâhilindeki belirli bir bölgeyi gösteren birimler olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Şahin (2001), *a.g.m.,* s. 587.

[124] Ünal (2014), *a.g.e.,* s. 32.

Harput,[125] Manisa[126] ve Karahisar-ı Şarkî[127] gibi pek çok sancak için de söz konusu olmuştu. Örneğin Karahisar-ı Şarki'de yapılan 1485 tarihli tahrirde Karahisar-ı şarki bölgesi nahiye olarak gösterilmişken ona tabi olarak gösterilen Emlak idari birimi de nahiye olarak kaydolunmuştur.[128] Bu anlamda M. Tayyip Gökbilgin nahiyeyi, idari ve coğrafi anlamda büyük ve küçük bir bölge veya çevreyi kimi zaman ise çok geniş bir alanı oluşturan bir birim olarak tanımlamaktadır.[129] Bu arada klasik Osmanlı döneminde sivil idare anlamında kazanın temel idari bir birim olduğunu ve bu idari birim çerçevesinde mülki, mali, adli vesair düzenlemelerin yapıldığını belirtmek gerekir. Nitekim zamanla sivrilerek çevresinin merkezi olan her kaza, hem kültürel hem de ticari önemi dolayısıyla çevre köylerle birlikte o yörenin topluluk merkezini haiz olmuşlardır.[130]

1.6. Kastamonu'nun Osmanlı İdari Yapısı İçerisindeki Önemi

Kastamonu, Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce nüfusunun büyük çoğunluğu Türklerden oluşan bir uç beyliği idi. Bu hususun belirtilmesindeki temel gaye, devletin hâkimiyetine aldığı yerlerin veya bölgelerin idari sınırlarını belirlemede eski yani beylikler dönemindeki sınırları muhafaza etme kaygısını ortaya koymaktır. Osmanlı Devleti'nin böyle bir politika izlemesinin arka planında beyliklerin devletle olan intibaklarını hızlandırmak bulunmaktaydı. Nitekim Menteşe, Saruhan ve Aydınoğulları gibi beyliklerin Osmanlı idaresine geçtikten sonra Anadolu eyaleti dâhilinde eski sınırları muhafaza edilmişti[131] ki bu durum, 1461 tarihinde Osmanlı

[125] 1518 tahririne göre Harput sancağı, idari olarak Harput, Gölcük-i Ulya, Ebûtâhir, Hersini ve Gölcük-i Süfla nahiyelerine taksim edilmiştir. Daha sonraki tahrirlerde yapılan tahrirlerde de örneğin 1523 ve 1566 tarihli tahrirler gibi Harput sancağı, idari olarak kazalara ayrılmaya devam etmiştir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1581-1566),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 37-41.

[126] Manisa kazası 1531 ve 1575 tarihli tahrirlerde nahiye idari birimlerine ayrılmıştır. Bkz. Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 110-112.

[127] 1485 tarihli tahrire göre Karahisar-ı Şarki, nahiyelere ayrılmış ve toplam on dört nahiyeye sahip bulunmaktaydı. Bkz. Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569),* Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 2006, s. 50-52.

[128] Bunun asıl nedeni Osmanlı ilk dönemlerinde nahiye tabirinin farklı idari ve coğrafi bölgeler için kullanılmasıyla açıklanabilir. Bkz. Acun, *a.g.e.,* s. 51.

[129] M. Tayyip Gökbilgin, "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 37. Nejat Göyünç ise nahiyeyi, mülki taksimatta sınırları muayyen en küçük idari bir birim olarak tanımlamaktadır. Bkz. Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 38, 12 nolu dipnot.

[130] Akdağ (2018), *a.g.e.,* s. 425.

[131] Şahin (2009), *a.g.m.,* s. 98.

hâkimiyetine giren Kastamonu sancağı için de geçerli olsa gerektir. Nitekim Kastamonu'ya ait 1487 tarihli tahrir defterinde Kastamonu yerine '*Candar Vilayeti'* tabirinin kullanılması bunu göstermektedir.[132]

Candaroğullarının bakiyesi olan Kastamonu sancağı ilk zamanlarda önemli bir yere sahip olmuş, bu bağlamda tespit edilebildiği kadarıyla üç şehzadeye merkez olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde, 17. yüzyılın hemen başlarına kadar[133] şehzadeler idari tecrübe kazanmak adına taşradaki kimi sancaklara vali olarak tayin edilmekteydiler. Bu anlamda Osmanlı Devleti, Sultan Murad döneminde 1385 yılından itibaren Rumeli taraflarına şehzadeleri vali olarak göndermeyi yasaklamasından sonra[134] Şehzade sancaklarını önemlerine binaen iki dereceye ayırmıştır. Bunlardan Anadolu'da yer alan birinci derecedeki şehzade sancakları Kastamonu, Manisa, Konya, Kütahya, Trabzon, Antalya ve Amasya; ikinci derecedekiler ise Bolu, Kefe, Menteşe ve Akşehir gibi sancaklar idi.[135]

Osmanlı Devleti'nin birinci derecede önemli bir şehzade sancağı konumunda bulunduğu belirtilen Kastamonu, esasında Selçuklular zamanından beri siyasi-idari anlamda önemli bir uç sahası olduğu kadar doğası bakımından da cazibeli bir doğaya sahip oldukça mamur ve muazzam bir şehir konumundaydı.[136] Bu nedenle fethinden sadece sekiz yıl sonra, 1469 yılında, henüz on yaşında iken[137] Kastamonu sancağı ilk defa olmak üzere Şehzade Cem Sultan'a tevcih edildi. Beş yıldan fazla bir süre Kastamonu'da valilik yapan Cem Sultan 25 Aralık 1474 tarihinde Karaman'a (Konya) kardeşi Mustafa Çelebi'nin vefatı üzerine vali olarak tayin edildi.[138]

---

[132] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TD 23m, s. 2.

[133] Osmanlılarda sancakbeyliğinden saltanata geçen son hükümdar Manisa sancakbeyliği yapmış olan III. Mehmed'dir (1595-1603). Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C. 3, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s.115.

[134] Birinci Murad dönemine kadar Rumeli taraflarına da şehzadeler vali olarak tayin ediliyorlardı. Ancak kendisi Rumeli'den Anadolu'ya bazı seferler için geldiğinde yerine bıraktığı büyük oğlu Savcı Bey, isyan edince artık 1385 tarihinden itibaren Osmanlı şehzadelerinin Rumeli'de valilik yapmalarını yasaklamıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten,* C. XXXIX, S. 156, 1975, s.660-661.

[135] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 579.

[136] Mehmed Neşri, *a.g.e.,* C. II, s. 581.

[137] Şehzade Cem, Kastamonu sancak beyliğine tayin edildiğinde yanına hocaları da verilmişti ki bunlardan biri de şair Tirmizli Ayni idi. Bkz. Mehmet Önder, "Sultan Cem'in Kastamonu Valiliği ve Şair Ayni'nin Kastamonu Ağıdı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu, 2001, s. 9.

[138] Hoca Saadedettin Efendi, *Tacü't-Tevarih-3*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, s.100-101; Gelibolulu Mustafa Ali (2019), *a.g.e.,* s. 277-278; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *a.g.e.,* s. 339.

Kastamonu'ya tayin edilen ikinci Osmanlı şehzadesi II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'dur. 1475 yılında dünyaya gelen ve 1512 yılında vefat eden[139] Şehzade Mahmud'un hangi tarihte Kastamonu Sancakbeyliğine tayin edildiği tam olarak tespit edilemedi.[140] Ancak Müneccimbaşı, Hoca Saadettin'den naklen, Şehzade Mahmud'un, ilk olarak Kastamonu valiliğinde bulunduğunu ve H.910/M.1504 tarihinde Saruhan (Manisa) valiliğine tayin edildiğini belirtmektedir.[141] Bu ifadelerden Şehzade Mahmud'un, Saruhan (Manisa) valiliğine tayin edilmeden önce Kastamonu valiliği yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Şehzade Mahmud'un Kastamonu'daki valiliği 15. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş olmalıdır.[142] Bu arada Şehzade Mahmud'un Saruhan'a naklinden sonra da yerine oğlu Şehzade Orhan tayin edildi.[143] Orhan'ın Kastamonu'daki valiliği I. Selim'in tahta çıkmasından biraz sonra ileride kendisine herhangi bir sıkıntı çıkarmaması için 1512 yılında öldürüldüğünden son buldu.[144] Esasında Kastamonu'nun, şehzade sancağı yapılmasının arka planında, güçlü bir kültür birikimine sahip, o dönemde Sinop limanı ile birlikte konumu ve güzel doğası ile eski bir uç beyliği bölgesi olmasından kaynaklanıyordu. Bu da Osmanlı topraklarına ilhakından sonra, sancağa idareci olarak şehzadeler gönderilmek suretiyle yöre halkını Osmanlı hâkimiyetine ısındırmaya sevk etmiş olsa gerektir.

Şehzadeler dışında üst düzey devlet görevlileri de Kastamonu sancağına tayin edildiler. Bunlardan birincisi, yukarıda da ifade edildiği üzere Şehzade Cem'in Karaman'a vali tayin edilmesinden sonra beylerbeylik de yapmış olan Süleyman

---

[139] Kayhan Atik, *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 195.
[140] Cevdet Yakupoğlu Şehzade Mahmud'un Kastamonu'daki valiliğinin 1484 yılında başladığını ve 1504 yılında sona erdiğini ifade etmektedir. Cevdet Yakupoğlu, "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Mahmud'un Hayatı ve Faaliyetleri", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 6, S. 12, 2010, s. 323. Ayrıca Bkz. Cevdet Yakupoğlu, "Çobanoğulları ve Candaroğulları Zamanında Kastamonu", *Anadolu'nun Fethinden Milli Mücadele'ye Sosyo-Kültürel Yapısıyla Kastamonu, Uluslararası Kastamonu Türk Dünyası Kültür Başkenti Sempozyumu,* Kastamonu, 12-13 Nisan 20018, s. 69.
[141] Müneccimbaşı Ahmed Dede, *a.g.e.,* s. 442. Bu hususta yani Şehzade Mahmud'un Kastamonu'ya ne zaman tayin edildiği Hoca Saadettin Efendi'nin Tacü't-tevarihi'nde: *".... ol şehzade, Sultan Mahmud'un bahtı parlak, mutlu yıldızı ikbal ufkunda 880'de (1475) doğmuş, devlet ve beylik ışınları Kastamonu sancağını aydınlatmıştır. Sonra H. 910/M.1504 yılında Saruhan iline vali olup..."* şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.,* C. 4, s. 112.
[142] Nitekim şehzadelerin sancağa çıkarılması usulü şehzadelerin yaş ve adedine bağlı olsa da genelde on dört veya on beş yaşına bazen de on sekiz ve hatta yirmi yaşına gelmiş olanlar sancağa gönderiliyorlardı. Bkz. Uzunçarşılı (1975), *a.g.m.,* s. 667-668.
[143] Uzunçarşılı (1975), *a.g.m.,* s. 663, 678.
[144] Yakupoğlu (2010), *a.g.m.,* s. 333.

Paşa'dır.[145] İkincisi, Hoca Saadettin'in Tacü't-Tevarih'inde belirtildiğine göre II. Bayezid'in vezirlerinden Karagöz Paşa'dır. Karagöz Paşa, H.906/M.1500 tarihinde Yeniçeri Ağası olmuş ve H.908/M.1502 tarihinde de Kastamonu Sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Karagöz Paşa, H.911/M.1505 yılında Anadolu Beylerbeyliğine tayin edilene kadar Kastamonu sancağındaki görevini devam ettirmiştir.[146] Üçüncüsü, Müneccimbaşı'nın Tarihi'ne bakılırsa 28 Ocak 1519 tarihinde tayin edilen eski bir Yeniçeri Ağası'dır.[147] Ancak bu Yeniçeri Ağası'nın kim olduğu tespit edilemedi. Dördüncüsü ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde veziriazamlık yapmış olan Lütfi Paşa'dır. Bunun Kastamonu Sancakbeyliği Yavuz Sultan Selim'in saltanatı yıllarında gerçekleşmiş olsa gerektir.[148] Yine Şehzade Mustafa'nın lalası olan Sunullah Bey de 30 Haziran 1551 tarihinde Kastamonu sancağına tayin edilen ümeralardandır.[149] Kastamonu'ya 1569 tarihinde eski Bağdat Beylerbeyisi Muzaffer Paşa, hakeza aynı yıl eski Yeniçeri Ağası Sinan Bey, 1571 yılında eski Dulkadriye Beylerbeyi Mustafa Bey ve 1574 yılında eski Vidin Beylerbeyi Hüseyin Bey tayin edilmişlerdir.[150]

Kastamonu'da sancakbeyliği yapmış olan bu kimselere bakıldığında, gerçekten de Kastamonu sancağının, en azından 16. yüzyılın sonlarına kadar zaman zaman önemi değişse de değerini koruduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kastamonu'da görev yapmış idarecilerin yıllık haslarına[151] bakılarak konu daha açık hale getirilecektir.[152] Nitekim bir sancağın has gelirleri o sancakbeyinin derecesini göstermekteydi ki bunlara dört yüz bin akçeye kadar has verilebilmekteydi.[153]

---

[145] Yakupoğlu (2010), *a.g.m.,* s. 323.

[146] Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.,* C. 4, s. 120-121. Ayrıca bkz. Gelibolulu Mustafa Ali (1997), *a.g.e.,* s.967.

[147] Müneccimbaşı Ahmed Dede, *a.g.e.,* s. 498.

[148] Nitekim Lütfi Paşa, eseri olan Asafname'sinde memuriyet serüveni hakkında bilgi verirken Yavuz Sultan döneminde Çukadarlıktan 50 akçe müteferrikalık ile taşraya çıktığını daha sonra çaşnigirbaşılık, daha sonra kapıcıbaşılık, daha sonra mir-i âlemlik, daha sonra Kastamonu sancakbeyliği yaptığını kaydetmektedir. Bkz. Lütfi Paşa; *Asafname,* Haz. Doç. Dr. Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1001 Temel Eser Dizisi: 87, Başbakanlık Basımevi, Anlara, 1982, s. 9. Ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Lütfî Paşa Asafnamesi (Yeni Bir Metin Denemesi),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 2.

[149] Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defterleri I", *Belgeler*, C. XIX, S. 23, Ankara, 1998, s. 69.

[150] Döşemetaş, a.g.t., s.18.

[151] Sancakbeyliği hassı en az 200.000 akçe ile başlar ve hizmeti görüldükçe artardı. Bkz. Uzunçarşılı (2011), *a.g.e.,* s. 582.

[152] Osmanlı Devleti'nde hasları yüksek olan sancakbeyleri diğerlerinden daha öndedir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 116.

[153] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 86.

Şehzade Cem Sultan'ın yıllık hassının ne kadar olduğunu tespit edemezsek bile ondan sonra tayin edilen Şehzade Mahmud'un yıllık hassının 1503 yılı kayıtlarına göre veziriazamın hassı olan 1.200.000 akçe olduğunu biliyoruz.[154] Bununla birlikte bu kadar büyük bir hassın sadece şehzadelere özgü bir durum olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim Kastamonu'ya, 1522[155] tarihinde İskender Bey 320.000; 1527 tarihinde Zağrıcı Ahmed Bey 250.000[156] ve 1530 tarihinde Ahmed Bey 234.599 has akçe ile tayin edilmişlerdi.[157] 1522 yılından 1530 tarihine kadar olan sancakbeylerinin yıllık haslarına bakıldığında, Kastamonu'nun şehzade sancağı olma durumunu yitirdiği, bu münasebetle önemini oldukça kaybettiği[158] anlaşılmaktadır ki bu durum, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu şekilde devam etmiştir. Nitekim 1548 tarihinde eski Harput Beyi Hasan Bey'in hassı 300.000 ve 1551 tarihinde eski Menteşe Beyi Sunullah Bey'in hassı 358.578 akçe idi.[159]

Kastamonu, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra önemini yeniden arttırdı. Bu anlamda sancak idarecilerinin yıllık haslarında inişli çıkışlı bir grafik gözlemlense de umumiyetle bir artış söz konusu oldu. Nitekim Hezarfen Hüseyin Efendi'nin, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman* adlı eserinde belirtildiğine göre Kastamonu

---

[154] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.123; Yakupoğlu (2010), *a.g.m.,* s.324.

[155] 1522 tarihi başlarında Kastamonu Sancakbeyliğini hassı 300.000 akçe idi ve henüz kimse tayin edilmemişti. Bkz. Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002, s. 279.

[156] Ahmet Kankal'a göre Kastamonu sancağı, bu dönemde Anadolu eyaletine bağlı sancaklar içerisinde orta halli bir sancak konumundadır. Bkz. Kankal, *a.g.e.,* s. 37.

[157] 1530 tarihli Anadolu vilayet muhasebesi defterine göre Kastamonu sancakbeyinin yıllık hassı Anadolu eyaletine bağlı toplam on yedi sancak içerisinde 234.599 akçe ile onuncu sırada yer almaktadır. Buna göre sırasıyla sancaklar ve yıllık gelirleri şöyledir: Hüdavendigâr'ın, 13.797.327; Aydın'ın, 11.416.601; Saruhan'ın, 6.756.876; Kastamonu'nun, 6.685.918; Menteşe'nin, 5.858.796; Kütahya'nın, 4.589.175; Bolu'nun, 4.099.502; Ankara'nın, 3.417.502; Karesi'nin, 2.658.873; Teke'nin, 2.624.178; Hamid'in, 2.467.507; Çankırı'nın, 2.197.184; Kocaeli'nin, 1.990.000; Karahisar-ı Sahib'in, 1.840.069; Biga'nın, 1.377.011; Alaiye'nin, 1.264.844 ve Sultanönü'nün 751.648 akçedir. Ayrıca 1530 tarihli bu muhasebe defterine göre sancakbeylerinin yıllık hassı sırasıyla şöyledir: Kütahya'nın 795.547; Saruhan'ın 460.000; Teke'nin 394.685; Aydın'ın 383.182; Bolu'nun 377.685; Ankara'nın 320.883; Menteşe'nin 300.000; Hüdavendigar'ın 284.084; Karahisar-ı Sahib'in 261.227; Kastamonu'nun 234.599; Hamid'in 215.271; Karesi'nin 200.561; Alaiye'nin 193.958; Biga'nın 163.799; Çankırı'nın 155.422; Kocaeli'nin 154.523 ve son olarak Sultanönü sancağının ise belirtilmemiştir. Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 20, Defter-i Hâkânî Dizisi: I, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Çankırı ve Kocaeli Livaları, "Dizin ve Tıpkıbasım", Ankara, 1994, s.18-70; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi: II, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Hüdavendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye , "Dizin ve Tıpkıbasım", Ankara, 1995, s. 28-61.

[158] Kankal, *a.g.e.,* s. 37.

[159] Feridun M. Emecen-İlhan Şahin (1998), *a.g.m.,* s. 69 (53-122)

sancakbeyinin yıllık hassı bir ara 405.100 akçeyi bulmuştu.[160] Bu yıllık has 1567 yılına gelindiğinde Mehmed Bey'in sancakbeyliği döneminde 430.000 akçeye kadar çıktı. Ancak bir yıl sonra 1568 yılında Mustafa Bey'in sancakbeyliği döneminde 377.771 akçeye geriledi. 1569 yılına gelindiğinde sancağın yıllık hassı yeniden yükseldi ve 500.000 akçeyi buldu. Bunda eski Yeniçeri Ağalarından Sinan Bey'in Kastamonu'ya tayin edilmesi etkili olmuştu. 1574 yılına gelindiğinde ise eski Vidin Beylerbeyi Hüseyin Bey'in sacakbeyliği döneminde 412.369 akçeye geriledi.[161] Bu şekilde sonraki zamanlarda da Kastamonu sancakbeylerinin yıllık haslarında inişler çıkışlar yaşanmaya devam etti. Bu anlamda 1582 yılında Kastamonu sancakbeyinin yıllık hassı 374.000 akçe iken; 17. yüzyılın başlarında 500.000 akçeye kadar yükseldi. 17. yüzyıl başlarında Kastamonu sancakbeyinin yıllık hassının bu denli yükselmesinde sancağa, 1569 yılında olduğu gibi yeniden önemli devlet ricallerinden birinin tayin edildiği ve bir kez daha önemini arttırdığı anlamına geliyordu.[162] Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde sancakbeylerine, kanunnamelere göre dört yüz bin akçeye kadar has verilebilmesi durumu hatırlanır ise sancağın ne denli önem kazandığı daha net anlaşılacaktır.[163] Buradan hareketle 17. yüzyılın başlarında Kastamonu sancağına, 1569 yılında olduğu gibi, yeniden bir Yeniçeri Ağası'nın tayin edildiği söylenebilir.[164]

---

[160] Bu yıllık has ile Kastamonu 14 sancaktan oluşan Anadolu eyaleti içerisinde yıllık geliri en yüksek dördüncü sancak konumundadır. Buna göre Beylerbeyi'nin merkezi olan Kütahya sancağının 1.000.000; Aydın sancağının 613.465; Saruhan sancağının 400.000; Kastamonu sancağının 405.100; Menteşe sancağının 400.800; Bolu sancağının 340.000; Teke sancağının 328.000; Karesi sancağının 300.000; Ankara sancağının 264.000; Kangırı sancağının 258.081; Sultanönü sancağının 250.000; Karahiar sancağının 240.299; Hamid sancağının 204.000 ve Hüdavendigar sancağının yıllık hassı 200.000 akçe idi. Bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmanân,* Haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 123-124.

[161] Döşemetaş, a.g.t., s.18.

[162] Bu yüzyılın başlarında Kastamonu, yıllık geliri en yüksek üçüncü sancakbeyliği konumundadır. Buna göre Hüdavendigâr Sancakbeyi'nin hassı 618.079 akçe; Aydın Sancakbeyi'nin hassı da 613.465 akçe idi. Kastamonu'dan sonra gelir seviyesine göre gelen diğer sancaklar ise şunlardır: Teke, Menteşe, Karesi, Bolu, Ankara, Çankırı, Sultanönü, Karahisar-ı Sahib, Hamid ve Saruhan sancakbeyleridir. Bkz. Kankal, *a.g.e.,* s. 37-38.

[163] Fatih Kanunnamesine göre Beylerbeylik yolunun dört kimseye açık olduğu yazılıdır ki bunlardan biri de yıllık geliri 400 bin akçe olan sancakbeyleridir. Yine Kanunnamede devlet hiyerarşisinden bahsedilirken defterdarların tüm sancakbeylerinden üstün oldukları hatta 600 bin akçelik beylerden de üstün bir konumda oldukları ve kabul etmeleri halinde mal defterdarlarının 450 bin; Yeniçeri Ağaları ile sair Özengi Ağaların ise 430 bin akçe ile sancakbeyliklerine atanabilecekleri kayıtlıdır. Diğerleri, Mal defterdarları, Beylik ile Nişancı olanlar ve 500 akçe kadılardır. Kanunnameye göre sancakbeyleri tüm ağaların üzerinde otururlardı. Bkz. *Fatih Sultan Mehmed: Kânunnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin),* Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2003., s. 5-8. Ayrıca bkz. Halaçoğlu, a.g.e., s. 199-201.

[164] Bu durum Kastamonu sancağına zaman zaman Yeniçeri Ağası gibi büyük devlet ricalinden kimselerin tayin edildiğini göstermektedir. Nitekim 16. yüzyılın hemen başlarında Kastamonu sancağına H. 906/M.1500-1501 yılında Yeniçeri Ağası olan Karagöz Paşa, H.980/M.1502-1503 yılında sancakbeyliğine tayin edilmiş, hatta H.911/M.1505-1506 yılında Hasan Paşa'nın Rumeli

Bununla birlikte Kastamonu sancağı, 17. yüzyıldan itibaren zaman zaman arpalık ve zaman zaman da malikâne sistemi ile idare edildiğinden eski önemini kaybetti.

1.6.1. Arpalık İdaresi Döneminde Kastamonu

Kastamonu sancağı, yukarıda da belirtildiği gibi eski önemini kaybedince, diğer pek çok sancak gibi mazul veya emekli yüksek rütbeli devlet ricaline arpalık[165] olarak verilmeye başlandı.[166] İdari anlamda 17. yüzyıl arpalık sisteminde, pratikte güdülen temel amaç, artan yüksek rütbeli devlet ricaline maaş yerine geçmek üzere bazı yerlerin gelirlerini tahsis ederek hazinede tasarruf yapmaktı.[167] Ne var ki bundan istenilen sonuç elde edilemedi. Nitekim arpalık sancaklar zamanla o kadar çok arttı ki bir ara Osmanlı ülkesindeki 64 sancak, paşalara dirlik olarak tahsis edilmek durumunda kaldı.[168] Bu da devletin pek çok yerin gelirinden mahrum kalmasına neden oluyordu. Esasında bunun nedenlerinden biri Koçi Bey'in risalesine bakılırsa Kanuni döneminden sonra vezirlik makamını, ehil olmaktan ziyade, çevresinin yönlendirmeleri ile hareket eden kimselerin işgal etmiş olmasıydı.[169] Bu durum

---

Beylerbeyliğine tayin edilmesi üzerine o da Anadolu Beylerbeyliğine tayin edilmişti. Bkz. Hoca Saadettin Efendi, a.g.e., C. 4, s. 120-121. Bu arada Padişahın gazabına uğrayan kimi Yeniçeri Ağalarının Kastamonu sancağı gibi büyük sancak beyliklerine atandıkları hakkında da bazı bilgiler vardır. Ancak örneğin Karagöz Paşa'nın Padişah'ın gazabına uğrayacak bir harekette bulunup bulunmadığı ve bu nedenle bir nevi sürgün edildiği hakkında herhangi bir veriye sahip değilsek de yaklaşık üç yıl sonra daha yüksek bir göreve tayin edilmesi böyle bir durumun olabilirliğini zayıflatmaktadır. Bkz. Ahmed Rasim, *Ahmed Rasim ve Osmanlı Tarihi*, C. I, Düzenleyen Metin Hasırcı, Emir Yayınları, İstanbul, 1999, s. 299. Ayrıca Bkz. Joseph Von Hammer; *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 3, s.215.

[165] Arpalık, memurlara verilen bir nevi ek tahsisattır ki bu, ya azledilen ya da emekliye sevk edilen mülki veyahut ilmi memurlara verilmekteydi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 84.

[166] İlk zamanlarda seyfiye ve ilmiye mensuplarının yevmiyelerine ek olarak tahsis edilen arpalık, 16. yüzyılda emeklilik halinde de tahsis edilmeye başlandı ve zamanla kökleşerek 17. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazandı. Ancak burada 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar emekli edilen veya görevden ayrılan bir vezire herhangi bir sancağın tevcihatının *ikta;* ümeraya da *ocaklık* suretiyle verildiğini belirtmek gerekir. Cahit Baltacı, "Arpalık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1991, s. 392-393.

[167] Özellikle 17. yüzyıldan itibaren vezir rütbeli kimselerin sayıları oldukça artmış bulunmaktaydı. Sayıları artan bu vezir rütbeli kimselere unvanlarına uygun görevler bulunamayınca bu duruma bir çözüm bulmak gayesiyle bir yahut birkaç sancak birleştirilmek suretiyle arpalık olarak bu vezir rütbeli kimselere tevcih edilmişti. Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.11.

[168] Muzaffer Sencer, "Tanzimat' kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 17, S. 2, 1984, s. 28.

[169] Koçi Bey'in risalesinde bu durum: *"Bu vezirler, mecburen iç halkına uyup, havalarına göre hareket edip, her ne isteseler red etmez oldular. Onlar da pek çok işlere karışmağa başlayıp, kan bahasına nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu bulup, kimini paşmaklık ve kimini arpalık, kimini mülk olarak verdirib, kendileri tamamen doyduktan sonra her biri adamlarına nice tımar ve*

yönetimin idaresizliğine, yönetimin idaresizliği de haliyle liyakatsizlik ve boş yere mansıp dağıtımına yol açıyordu.

Arpalık sisteminin temel birkaç hususiyeti bulunmaktaydı. Bu hususiyetlerden birincisi arpalık sancakların tevcih şekilleriydi. Şöyle ki eğer arpalık suretiyle sancak tevcih edilen kimseler muvazzaf yani o anda herhangi bir devlet görevini deruhde ediyorlar ise tevcihatı, *ber-vech-i zamime*[170], azledilmiş ya da emekli edilmişler ise de *ber-vech-i arpalık* şeklinde yapılıyordu.[171] İkincisi, belirli bir görev karşılığında geçimini temin etmek gayesiyle arpalık verilen kimselerin ilgili yerlerin haricinde bulunmalarıydı.[172] Üçüncüsü ise arpalıkların merkezi otoritenin etkin olduğu ve gelirlerinin kolayca toplanabildiği yerler olarak belirlenmiş olmalarıydı.[173]

Kastamonu sancağı da geliri kolayca toplanabilen yerlerden biriydi. Bu nedenle sancak, 17. yüzyıldan itibaren paşa unvanlı pek çok üst rütbeli kimseye[174] tevcih edildi.[175] Bu anlamda sancak, 1606 veya daha erken bir tarihte eski Şam Beylerbeyisi Mustafa Paşa'ya[176]; 1609 tarihinde veya daha erken bir tarihte eski Anadolu beylerbeyi

zeâmetler verdirip, kılıç erbâbının dirliklerini kestiler." şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. *Koçi Bey Risalesi;* Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1972, s. 22.

[170] Bu uygulamaya da zaman zaman sıkça başvurulmuştur. Bkz. Orhan Kılıç, "Klasik Sancaktan Malikâne Uygulamasına Bozok Sancağı ve Yöneticileri", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, C.I, Yozgat, Mayıs 2016, s. 130.

[171] Bir de istisnai olarak ebedi kaydıyla zaman zaman yapılan ber-vech-i tebiden arpalık şeklindeki tevcihattır. Bkz. Orhan Kılıç, "18. Yüzyıl Osmanlı Eyalet ve Sancak Tevcihatının Sistematik Tetkiki", *XV. Türk Tarih Kongresi*, C. 4, Kısım 1, Ankara, 11-15 Eylül 2006, s. 1036.

[172] Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desentrilizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten,* C. XXXVIII, S. 15 Ekim 1974, s. 678. (657-708)

[173] Kılıç (2006), a.g.m., s. 1025.

[174] Esasında Kastamonu, arpalık terimi kullanılmadan önce de mazul beylerbeylerine tevcih ediliyordu. Bu anlamda Haziran 1569 tarihinde tayin edilen sabık Bağdat Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Ağustos 1571 tarihinde tayin edilen sabık Zulkadriye beylerbeyi Mustafa Paşa örnek olarak gösterilebilir. İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No: 154, İstanbul, 1978, s. 105.

[175] Bu arada Kastamonu sancağı gelirlerinin zaman zaman paşa unvanlı kimselerin masraflarını karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Nitekim 1718 tarihinde Kastamonu sancağı ber-vech-i arpalık suretiyle tuğra-yı şerif hizmetinde bulunan Vezir Mustafa Paşa'ya tevcih edildikten bir müddet sonra, 1719 Ocak ayında, Hamid sancağı da uhdesine verilmişti. BOA, İE_TCT_00022_00236_001_001.

[176] Mustafa Paşa'ya gönderilen 1606 tarihli bir hükümde: *"Sabıka Şam beylerbeyisi olup Kastamonu Sancağına ber-vech-i Arpalık mutasarrıf olan Mustafa dame ikbalehu'ya hükmim ki"* ifadesi bu tarihten veya daha erken bir tarihte Kastamonu sancağının arpalık şeklinde idare edildiğini göstermektedir. Derya Elvan, *16 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 213.

Ahmed Paşa'ya[177]; 1628 veya daha erken bir tarihte Vezir Mehmed Paşa'ya[178]; 1636 veya daha erken bir tarihte eski Özi beylebeyi Mehmed Paşa'ya[179]; 1646 veya daha erken bir tarihte Siyavuş Paşa'ya[180]; 1650 veya daha erken bir tarihte Mehmed Paşa'ya[181]; 1657 veya daha erken bir tarihte Hamza Paşazade Mehmed Paşa'ya[182]; 1685 Temmuzuna kadar Nişli Ali Paşa'ya[183]; 1685 Temmuzundan sonra Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya[184]; 1686 yılında ümeradan Ahmed Paşa'ya;[185] Haziran 1689 tarihinde Amcazade Hüseyin Paşa'ya[186]; yine Ekim 1689 yılında Eğri Beylerbeyi Rüstem Paşa'ya[187]; 1690 tarihinde Vezir Hüseyin Paşa'ya[188]; 1695 tarihinde bir hatt-ı hümayun ile Canik sancağı ile birlikte eski Van valisi Mehmed Paşa'ya[189]; 1698 tarihinde Rikab-ı Hümayun Kaimakamı Hasan Paşa'ya[190] tevcih edildi. Kastamonu sancağının arpalık sancak olma durumu hemen hemen 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar

[177] Ayşe Erol, *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif Ve Tahlili,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016, s. 28.

[178] 83 Numaralı Mühimme Defteri, (1036-1037/1626-1628) Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yaynın Nu: 54, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII, Ankara, 2011, s. 66.

[179] Murat Alanoğlu, *86 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özeti Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010, s. 161; Hülya Yüksel, *86 Numaralı Mühimme Defteri (Trabskripsiyon, Özet ve Değerlendirme),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 176.

[180] 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056/M.1646-47), Özet-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 140, Divan-ı Himayun Sicilleri Dizisi: IX, İstanbul, 2015, s. 70.

[181] BOA, AE_SMMD_IV_ 00093_010997_00001.

[182] Murat Yıldız, *92 Numaralı ve 1657-58 Tarihli Mühimme Defteri, Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, Sh.6,1; Azize Gelir Çelebi, *93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071/1658-1660) Tahlil-Transkripsiyon ve Özet,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 104.

[183] BOA, TS_MA_e_00224_00001_00001.

[184] İskender, *a.g.t.,* s. 74-75.

[185] İskender, *a.g.t.,* s. 153-154.

[186] Ahmet Rıfat Güzey, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001, s. 30.

[187] Güzey, *a.g.t.,* s. 27.

[188] Mehmet Ali Tan, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (91-180),* Bitlis Eren Ünivsersitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2015, s. 116-117.

[189] BOA, İE_TCT_00007_00771_00001.

[190] Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı,* Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997; Recep Temel, *111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin, 2019, s. 60.

devam etti. Örneğin 1703 tarihinde yeniden[191] eski vezirlerden Hasan Paşa'ya[192]; Mayıs 1708 tarihinde Kubbe vezirlerinden Abdurrahman Paşa'ya[193]; 1715 tarihinde Şehsuvarzade Seyyid Osman Paşa'ya[194]; 1715 tarihinden önce Ali Paşa'ya[195]; 1716 tarihinde Rikab-ı Hümayun Kaimakamı Vezir İbrahim Paşa'ya[196] ve yine aynı tarihte yeniden Şehsuvarzade Osman Paşa'ya;[197] 1718 yılında Mustafa Paşa'ya tevcih edilmiş ve hatta bir süre Mustafa Paşa'ya Hamid Sancağı da arpalık olarak tevcih edilmişti.[198] Yukarıda belirtildiği üzere Kastamonu sancağı 17. yüzyıl başlarından itibaren her ne kadar paşa unvanlı kimselere arpalık şeklinde tevcih edilse de bunlar umumimiyetle görev yerlerine gitmeyerek yerlerine mütesellimler[199] tayin ettiler. Bu anlamda Kastamonu sancağında arpalık sisteminden itibaren pek çok mütesellim görev yaptı. Örneğin Temmuz 1685 tarihinde Kastamonu mütesellimliğini Osman Ağa, Mart 1686 tarihinde Kastamonu kadısı Seyyid Mehmed[200], 1689 tarihinde Mehmed isimli biri[201], 1712 tarihinde İsmail Bey[202]; 1713 tarihinde Hacı Mustafa Ağa[203], 1716 veya daha erken bir tarihte ayandan[204] El-Hac Mustafa Ağa[205] isimli biri üstlendi. Bu arada

---

[191] Merkezden gönderilen bir fermanda Hasan Paşa'ya Teke, Hamid ile birlikte Kastamonu sancağının yeniden ber-vech-i arpalık suretiyle tevcih edildiği belirtilmiştir. Bkz. Ali Duma, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Kastamonu'da Günlük Hayat (1115 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicili'nin Kataloğu),* Erciyes Üniversitesi Sosyl Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994, s. 202-203.

[192] Ayşe Kavak, *12 Numaralı Mühimme Zeyli (H.1117/M.1705) (İnceleme-Metin),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 227, 260.

[193] BOA, A_{DVNSMHM_d_00115_02542, s. 572.

[194] BOA, İE_ML_00126_011946_00001.

[195] Adnan Bayraktar, 429-19 Nolu H.1124-1125 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1997, s. 232-233.

[196] Nebiye Yıldızoğlu, *21 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin (104-222) Sayfaları Arası Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1128-1129(1716-1717),* Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2019, s. 54-55.

[197] Nitekim Kastamonu'ya gönderilen Ekim 1716 tarihli bir emirde: "*Ber-vech-i Arpalık Kastamonu sancağına mutasarrıf Esseyyid Şehzuvar-zade Osmana Paşaya hüküm ki"* ifadesi yer almaktaydı. Bu emirde Şehsuvarzade'nin Ahram palankasının muhafazasında görevlendirildiği görülmektedir. BOA, A_{DVNSMHM_d_0 0125_00273. (arşivde 38 Numarada)

[198] BOA, İE_TCT_00022_00236_00001.

[199] Mütesellimler, ya hizmetleri karşılığında gelirin bir kısmını ya da asıl mutasarrıfa belirli bir parayı ödedikten sonra kendi namlarına sancağın gelirlerini almaktaydılar. Bkz. Yücel Özkaya, "Mütesellim" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 203. Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, Der.: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 30. (29-43)

[200] İskender, *a.g.t.,* s. 80-81, 100-101.

[201] Kanaatimizce bu kişi de Kastamonu kadısı olan Seyyid Mehmed'tir. Bkz. Güzey, *a.g.t.,* s. 30.

[202] Kılıç (2006), *a.g.m.,* s. 1033.

[203] Bayraktar, *a.g.t.,* s. 122.

[204] Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık adlı çalışmasında, devlet tarafından yerelde resmi anlamda bazı hanedan sahiplerine 1726 yılında görevler verildiğini ifade etmektedir. Bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 17.

[205] Güzey, *a.g.t.,* s. 30.

Kastamonu'ya tayin edilen kimi mütesellimlerin ayanlarla birtakım sorunlar yaşadıklarını berlirtmek gerekir. Örneğin 1689 tarihinde Kastamonu'ya Amcazade Hüseyin Paşa tarafından mütesellim olarak tayin edilen Mehmed isimli birine başka biri tarafından elindeki mevcut hüccet ile vergilerin toplanması hususunda müdahale edilmişti.[206] Hatta sonraki süreçte de ayan ve mütesellimler arasındaki mücadeleler devam etti ve bazı ayanların ahaliyi bezdirdiği görüldü. Bu anlamda 1714 ve sonraki tarihlerde Kastamonu'da eski Yençeri Serdarı Derviş ile Çenber oğlu Hacı Mehmed'in yaptıkları bu kabildendi.[207] Bundan dolayı bu yüzyıldan itibaren bir yere tayin edilecek mütesellimlerin ahaliyi ve sancağı koruyabilecek ayrıca vergileri toplayabilecek güçte olmalarına dikkat edildi.[208] Son olarak Kastamonu'da kimi mütesellimlerin zaman zaman miri malı zimmetine geçirdikten sonra ortadan kayboldukları da oluyordu. Örneğin 1721 yılında Kastamonu mütesellimi Mehmed'in bu şekilde zimmetinde dört aylık miri mal ile ortadan kaybolması bu kabildendi.[209] Görüldüğü üzere arpalık sistemin kendi içerisinde pek çok problemi bulunmaktaydı. Bu nedenle 18. yüzyılın başlarından itibaren pek çok yerde olduğu gibi Kastamonu'da da malikâne sistemine geçildi.

1.6.2. Malikâne İdaresi Döneminde Kastamonu

Sancak, arpalık sistemi ile önemini kaybedince, klasik sancak teşkilatlanmasının dışında, malikâne sistemi[210] ile de idare edildi. 1695 yılında padişahın fermanı ile uygulamaya sokulan malikâne sistemi, her ne kadar siyasal, sosyal ve iktisadi bazı zorlamalar neticesinde doğmuş ise de temelde birbirini tamamlayan iki temel unsurdan etkilenmişti. Bunlardan birincisi, 17. yüzyılın sonlarına doğru artan savaşlar neticesinde giderlerin artması, elden çıkan yerlerle birlikte gelirlerin azalması, buna koşut olarak devlet bütçesinin giderek daha fazla açık vermesiydi.[211] İkinci ise ahalinin

[206] Güzey, *a.g.t.,* s. 30.
[207] Özkaya (2014), *a.g.e.,* s. 74-75.
[208] Özkaya (2006), *a.g.m.,* s. 203.
[209] Güzey, *a.g.t.,* s. 31.
[210] Malikâne sisteminin ihdası Şıkkı Evvel Defterdarı Halil Efendi'nin bir layihası neticesinde gerçekleşmiştir. Bu layiha üzerine alınan bir karar ile mukataa ve malikâne şeklinde tasarruf edilen emlakın tasarruf mahiyeti değişmiştir. Merkezden neden bu sisteme geçildiği hakkında alınan karar için bkz. Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 45-46.
[211] Mehmet Genç, "Malikâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 516.

mültezimler elinde düştüğü eziyetlerin ortadan kaldırılacağı kaygısıydı.[212] Bu anlamda devlet, hem mali bunalımlara çözüm bulmak ve bir an önce bütçe açıklarını kapatarak seferlerde askerlerin gereksinimlerini karşılamak hem de ahaliyi mültezimlerin eziyetlerinden kurtarmak gayesiyle miri mukataaların idaresi usulünde yeni bir yapılanmaya gitti. Bu yeni yapılanmaya göre miri mukataalar, belli bir muaccele karşılığında ömür boyu[213] taliplilerine ihale edilecekti.[214]

Malikâne sistemi uygulanmaya başlandığında başlangıçta bu sistem içerisinde yalnız miri mukataalar bulunmaktaydı. Ancak zamanla kapsamı genişletilerek timar, zeamet ve hasların büyük çoğunluğu hatta bir müddet sonra pek çok voyvodalık, muhassıllık, sancak ve eyalet gibi büyük idari birimler de bu sisteme dahil edildi.[215] Bu durum, aynı zamanda klasik dönem sonrası Osmanlı taşra teşkilatının temel idari birimi olan sancak statüsünün yapısında da teknik anlamda fonksiyonel olarak bir değişim yaşandığı anlamına geliyordu. Yani bir sancağın malikânleştirilmesi o sancağın sancaklık kaydının kaldırılması anlamına geliyor idi. Bununla birlikte bu durum yine de o sancağın idari teşkilatlanma içerisinde sancaklık statüsünü kaybettiği anlamına gelmiyordu. Nitekim bu sistemde sırf sancakbeyliği kaldırılmış oluyordu. Bu anlamda malikâne suretiyle idare edilen sancakların, idari teşkilatlanma haricinde kaldığını ifade etmek söz konusu değildir.[216] Zaten bu sistemin temel mantığı sırf mukataalar vergilerinin en fazla bir kişinin hayatta kaldığı süre boyunca kiraya verilmesi demektir. Bu nedenle malikâneyi oluşturan mukataa yine devletindir.[217]

Malikâne sisteminin de arpalık sisteminde olduğu gibi temel bazı hususiyetleri bulunmaktaydı ki bunlardan ikisi belirleyici unsur konumundaydı. Bunlardan birincisi mukataa denilen vergi kalemlerinin hazine tarafından yapılan müzayede ile geniş idari

---

[212] Malikâne sistemi ile artık iltizamlar sık sık el değiştirmeyecek ve böylece ahali artık eziyet görmeyecekti. Bkz. Özkaya (2014), *a.g.e.,* s. 64.

[213] Bu durum malikânecilerin beratlarında "ber-vech-i teb'id veya kayd-ı hayat" terimleriyle ifade edilmiştir. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018, s. 22.

[214] Mukataaya mutasarrıf olanlar, ömür boyu bu yerlerin vergilerini toplamaya hak kazanacaklar ve bunun karşılığında yıl içerisinde üç taksit halinde *"mal-ı maktu'un ve kalemiyesini"* ödeyeceklerdir. Malikane sahiplerinin haklarından feragat etmeleri halinde bu iş ile ilgilenenler tarafından malikane sahiplerine "*feragat hücceti"* imzalattırılacak ve sonra kayıta göre yeniden bir başkasına verilecektir. Malikane sahiplerinin vefatları halinde ise mahlul kalan malikane satışa çıkarılacak ve erkek evladı var ise ve diğerlerinin verdiğini verirse bir berat ile öncelik ona tanınacaktır. Bkz. Özkaya (2014), *a.g.e.,* s. 129.

[215] Bir müddet sonra sistem haricinde tutulmuş olan avarız ve ciye vergileri de malikaneleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Genç (2003), *a.g.m.,* s. 517.

[216] Kılıç (2016), *a.g.m.,* s. 132-133. (124-139).

[217] Özkaya (2014), *a.g.e.,* s. 129.

ve inzibati yetkilerle birlikte en yüksek muacceleyi (miktarı) ödeyen kimseye serbestiyet üzere ömür boyu satılmasıydı.[218] İkincisi ise mukataa sahibine kadı hariç hiçbir devlet görevlisinin müdahale edememesi ile yıllık vergi miktarının malikânecinin rızası olmadan arttırılamamasıydı.[219] Esasında arpalık sisteminde olduğu gibi vergilerin özelleştirilmesi demek olan bu usulde de malikâne sahipleri ilk zamanlarda umumiyetle merkezdeki kimi servet sahiplerinden oluşuyordu. Bu kimseler de vergilendirmeleri ya adamlarından birine yaptırmakta ya da iltizam ile yönettirmekteydiler.[220]

Malikâne sistemi, 1695 yılında Padişahın fermanı ile ülkenin kimi yerlerinde uygulama sahasına konulduğunda, Kastamonu sancağı da sisteme dâhil edildi. Ancak burada sancağın kendisinin değil; mukataalarının malikâne konusu olmaya veya malikâne şeklinde tevcih edilmeye başlandığını belirtmek gerekir.[221] Bu bağlamda Kastamonu sancağındaki kimi mukataalar, malikâne suretiyle ilk defa Divan-ı Hümayun tarafından[222] 1696 yılında Abdullah isminde birine satıldı.[223] Bu arada 12 Ocak 1697 yılından itibaren haslar da mukataa suretiyle malikâneleştirilerek vezir, beylerbeyi, paşa, sancak beyi, kaptan paşa, yeniçeri ağası ve saray erkânlarına verilmeye başlandı.[224] Bu anlamda Kastamonu sancağında Tamışvar muhafızı Vezir Cafer Paşa'ya ait haslar, senelik 42.000 muaccele karşılığında 176.700 akçeye karşılık olarak satıldı.[225] Kastamonu sancağı dışında kazaları da malikane uygulamasına dahil edildi. Örneğin 1697 tarihinde Devrekâni kazası Divan-ı Hümayun kaleminden

---

[218] Bilindiği üzere malikâne sisteminden önce iltizam süreleri genellikle üç yıl ile sınırlıydı. Bununla birlikte bu sürenin de garantisi yoktu. Nitekim devlet, mültezimlere, bir mukataa işler haldeyken bile daha yüksek bir bedel teklifi ile o mukataayı alabilmesine olanak tanımıştı. Böyle bir durum bir bakıma iltizamın mültezim için güvencesiz olduğunu göstermekteydi. Oysa malikâne sistemi ile böyle bir tehlike mukataaların ömür boyu verilmesi kuralı ile ortadan kaldırılmış bulunmaktaydı. Özvar, *a.g.e.,* s. 23.

[219] Malikânecilerin bu salahiyetleri beratlarında, mefrûzu'l-kalem ve maktû'ü'l-kıdem min külli'l-vücuh serbestiyet üzere hayatta oldukça tasarruf olunmak şeklinde ifade edilmekteydi Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s.103.

[220] Genç (2003), *a.g.m.,* s. 516-517.

[221] Özvar, *a.g.e.* s. 30-31.

[222] 1595 senesinin ortalarından 1697 senesinin ortalarına kadar Anadolu eyaletine bağlı sancaklarda bulunan maktu' ve mukataaların malikâne suretiyle satışı hep Divan-ı Hümayun tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu keyfiyet, Anadolu eyaletini diğer eyaletlerden ayıran bir özellikti. Bkz. Özvar, *a.g.e.,* s. 138-139.

[223] Özvar, *a.g.e.,* s. 213.

[224] Has şeklinde belirlenmiş mukataaların en büyük özelliği yıllık vergi gelirlerinin direkt merkez hazinesine değil, tanımlanmış olan harcama alanlarına tahsis edilmiş olmasıdır. Ayrıca has durumundaki mukataalar, orta ve yüksek rütbedeki askeri zümrelerin şahsına değil vazifelerine karşılık olarak ayrılmıştır. Ancak haslar, malikâne suretiyle satılsa bile eski kimliklerini devam ettireceklerdi. Yani malikânelik, has vasfının ortadan kaldırılması anlamına gelmiyordu. Bkz. Özvar, a.g.e., s. 36-37.

[225] Özvar, *a.g.e.,* s.37-41.

malikâne olarak hassa hazinedarı sabık Şahin Ahmed Ağa'ya tabi Hacı Mehmed'e verildi. Bu arada bazı gelir kalemlerinin de malikâne olarak verildiğini belirtmek gerekir. Bunlardan kükürt mukataası 22 Ocak 1697 tarihinde 330.000 esedi kuruş karşılığında 800 esedi kuruş muaccele ile Hazine-i Amire adına malikâne olarak verildi.[226] Çeltik mukataası da aynı tarihte veziriazam'ın katibi Abdulbaki ve ağalarından Mustafa isimli kimselere verildi.[227] Yine 1703 tarihinde Süleyman Ağa'ya Boyabad kazasındaki bazı vergi kalemleri malikâne suretiyle tevcih edildi.[228]

Kastamonu sancağının malikâne suretiyle idare edilme durumu Mayıs 1708 yılına kadar devam etti[229] ve bu tarihte yeniden ber-vech-i arpalık suretiyle Kubbe Vezirlerinden Abdurrahman Paşa'ya tevcih edildi.[230] Bu durumda olan Anadolu'da başka sancaklar da bulunmaktaydı. Örneğin 1703 yılına kadar klasik sancak sistemi içerisinde idare edilen Saruhan sancağı, bu tarihte malikâneye çevrildi. Fakat 1705 yılında yeniden klasik sancak sitemine geri dönüldü.[231]

Burada bir hususiyeti belirtmek gerekir ki o da Kastamonu sancağının ber-vech-i arpalık olarak tahsis edildiği zamanlarda bile malikâne döneminin bakıyyesinden olmak üzere bazen bazı kazaların malikâne suretiyle idare edilmeye devam edilmesiydi. Örneğin 1708 tarihinde Kastamonu kubbe vezirlerinden Abdurrahman Paşa'ya ber-vech-i arpalık suretiyle tevcih edilmesine rağmen Boyabad'a bağlı Karaca ve tevabii mukataası malikâne halinde Ahmed ile aynı adlı başka bir Ahmed'e verilmişti.[232] Benzer bir durum sonraki zamanlarda da söz konusu olmuştu. Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere 1718 tarihinde Kastamonu sancağı ber-vech-i arpalık suretiyle Vezir Mustafa Paşa'ya tevcih edildikten sonra 1720 tarihinde Boyabad kadısı ile Kastamonu mütesellimine bir emir gönderilmişti. Bu emirden anlaşıldığı kadarıyla

[226] Özvar, *a.g.e.,* s. 243-244.
[227] Özvar, *a.g.e.,* s. 253.
[228] Süleyman Ağa, Boyabad kazasında olan bazı kalem vergilerin hasılatı olan 1.332, 5 kuruşu hazineye teslim etmiştir. BOA, AE_SMST_II_00090_09725_00001.
[229] BOA, A_DVNSMHM_d_00115_02542, s. 572.
[230] Kastamonu sancağı yeniden klasik sancak dâhilinde idare edilmeye başlandığından bazı karışıklıklar yaşanmıştır. Örneğin Abdurrahman Paşa, kendisine Kastamonu sancağı tevcih edildikten sonra merkeze bir arzuhal göndermiş ve arzuhalinde Kastamonu sancağı hassı kalemlerinden olmasına rağmen bir başkasına malikâne olarak verilmiş olan ihtisab mukataası üzerinde bulunan malikâne kaydının kaldırılmasını ve kendi idaresine verilmesini istemiştir. Abdurrahman Paşa'nın bu isteği merkezde kabul edilmiş ve gereği yapılmak üzere Kastamonu kadısına bir emir gönderilmiştir. BOA, A_DVNSMHM_d_00115_02833, s. 201.
[231] Saruhan sancağı 1720 sancak mutasarrıf ve mütesellimlerinin ahaliye olan zulümleri üzerine yeniden malikâne sistemine irca edilmiştir. Bkz. Özkaya (2014), *a.g.e.,* s. 123.
[232] Haziran 1708 tarihinde yazılan bir hükümde Kastamonu kadısına, Kastamonu mütesellimine ve Kastamonu kalesi dizdarına hitaben kaleme alınmıştı. BOA, A_{DVNSMHM_d_00115_02724.

Kastamonu'ya bağlı Boyabad çeltikleri malikâne suretiyle Hacı Mehmed ve İbrahim adlı iki kimsenin uhdesine verilmişti.[233] Bununla birlikte Kastamonu sancağı 1717 ile 1730 tarihleri arasında ekseriyetle malikane sistemi çerçevesinde idare edildi.[234]

Kastamonu sancağındaki malikâne usulü nöbet halinde, ortaklar ile idare edilmekteydi. Nitekim 1726 yılı Eylül ayında Kastamonu sancağı ber-vech-i iştirak malikâne suretiyle Hacı Mustafa Ağa, Yusuf Ağa ve Mirimiran İbrahim Ağa'ya tevcih edilmiş[235] ve 1729 yılı nöbeti Hacı Mustafa Ağa'ya geçmişti.[236] Kastamonu sancağının bu şekilde ortaklar ile idaresi sonraki dönemlerde devam etti. Bu anlamda 1743 Şubat ayında da malikâne ortakları Ahmet, Osman ve Mustafa Ağalardır ve 1747 yılında nöbet Hacı Mustafa Ağa'dadır.[237] Kastamonu sancağının ortaklarla idare edilmesinin gerekçesi muaccele miktarlarının yüksek olmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Bundan dolayı ortakların sayısı zamanla artmış, öyle ki 1770 tarihli bir belgeden anlaşıldığı Kastamonu has ve tevabii mukataaları ortaklarının sayısı sekize kadar çıkmıştı.[238] Bu arada 1199/1785 yılı olaylarının anlatıldığı Tarih Cevdet'ten anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu sancağı, 1780'li yılların ortalarına doğru yine ber-vech-i arpalık suretiyle Kaptan Paşa'ya tevcih edilmiştir.[239]

Kastamonu sancağında diğer pek çok yerde olduğu gibi ortak idare edilen malikâne gelirleri zaman zaman mütesellimler zaman zaman da iltizam suretiyle mültezimler aracılığıyla idare edilmekteydi. Malikâne mali biriminin mütesellim ile idare edilmesi durumunda tayin edilen mütesellim, sancakta bulunan kadılara, kethüda yerlerine,

---

[233] BOA, AE_SAMD_III_ 00120_011845_001_001.

[234] Orhan Kılıç, "III. Ahmed Devri Eyalet ve Sancak Yönetiminin Karakteristiği Üzerine", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir,* Edit. Prof. Dr. İlyas Gökhan-Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Saraç-Dr. A. Gökçe Özcan, Kömen Yayınları, Ankara, Kasım 2018, s. 610.

[235] Döşemetaş, *a.g.t.,* s. 24.

[236] Bu tarihte de Kastamonu sancağına malikane suretiyle sahip olanlar 1726 yılında sahip olanlardır.*"...berveçhi mâlikâne Kastamonî Sancağı mutasarrıfları devletlü saadetlü İbrahim Paşa hazretleriyle dergâhıâlî kapucubaşılarından iftihârü'l-emâcid ve'lekârim el-Hâc Mustafa Ağa ve umdetü'l-emâcid ve'l-a'yan Yusuf Ağa'dan işbu bin yüz kırkbir senesi martı ibtidasından Sancağı mezbûrun nevbet-i zabtı mumaileyh el- Hâc Mustafa Ağa'nın olmağla tarih-i mezburda liva-i mezbura taraflarından mütesellim nasb ve tayin olunan umdetü'l-emâsil ve'l-akran İbrahim Ağa meclis-i şer'ide bilcümle a'yan ve eşraf ve ahali-i vilayet muvacehelerinde takrîri kelâm edüb..."* Bkz. Huri Aloğlu, *30 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1124-1141/M.1712-1728)*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2019, s. 160.

[237] Ali Maden, *41 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin (H.1160/M.1747-1748) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2014, s. 202.

[238] BOA, AE_SMST_III_00069_05083_001_001.

[239] Ahmed Cevdet Paşa; *Târîh-i Cevdet*, C. III, Haz. Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 139.

ayan-ı vilayete ve yeniçeri sardarlarına bildirilir ve daha sonra ataması sicile kaydedilirdi.[240] Bu anlamda örneğin 1729 senesinde Kastamonu sancağı malikâne gelirlerini alma sırası Hacı Mustafa Ağa'da olmasına karşılık mütesellim olarak İbrahim Ağa adında biri tayin edilmişti.[241] Yine 1747 senesinde Kastamonu mütesellimliğine Hacı Mustafa Ağa tarafından Kocahisari Mehmed Ağa;[242] 1772 veya daha erken bir tarihte Gabbarzade Seyid Hacı Mustafa; 1776 veya daha erken bir tarihte Hacı Musazade Mehmed Ağa[243]; 1780 yılına kadar Altıkulaçzade Hacı Hüseyin[244] mütesellim olarak tayin edildiler. Mütesellimler, arpalık sisteminde olduğu gibi sancağın tevcih edildiği kimse veya kimselerin sahip olduğu yetkileri haiz bulunmaktaydılar. Örneğin Yayha Paşazade Ali Bey'in ber-vech-i iştirak malikane uhdesinde olan Küre-i Nühas Kastamonu mukataasındaki bazı anlaşmazlıklar yüzünden Kastamonu'ya gönderilen Mayıs 1779 tarihli bir padişah fermanı, *"Kastamonu kadısına ve Kastamonu mütesellimine..."* hitaben yazılmıştı.[245]

Kastamonu sancağı, yukarıda da belirtildiği üzere malikâne sahiplerince iltizama verilmek suretiyle de idare ediliyordu.[246] Bu anlamda 1743 yılı Kastamonu muktaası, iltizam suretiyle Seyyid Hacı Süleyman Çavuş'a[247]; 1776 yılında Vekilharç Osman Ağa'ya o da Karakayış Osman'a havale etmişti. Ancak bir süre sonra bunlardan da alınarak Esseyyid Hasan Ağa'ya verildi.[248] Burada İltizam sisteminin timar, zeamet, maden, çeltik gibi önemli alanlarda sıklıkla uygulandığını belirtmek gerekir. Örneğin 1756 tarihli merkezden gönderilen bir tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla Ereğli zeametine mutasarrıf Kara Bayram'ın mültezimi Mehmed adındaki bir kimseydi.[249] Yine Haziran 1779 tarihli bir başka tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu Küre-i Nühas madenleri mültezimi Hacı Salih Ağa idi.[250] Esasında örnekleri bu şekilde çoğlatmak mümkündür. Malikâne vergilerinin mültezimler aracılığıyla toplanması hususunda da istenilen netice alınamadı. Hatta malikâne sahipleri ile mültezimler

[240] Döşemetaş, *a.g.t.,* s. 24.
[241] Aloğlu, *a.g.e.,* s. 160-161.
[242] Maden (2014), *a.g.t.,* s. 202.
[243] Fahri Maden, *18. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu (Şer'iyye Sicillerine Göre), C. I,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2004, s. 199, 218-219.
[244] BOA, C_DRB_00065_03233_00001.
[245] BOA, C_ML_00168_07088_00001.
[246] Mültezimlerin temel görevi sırf vergi toplamak olduğundan bunların herhan bir idari yetkileri bulunmamaktaydı. Bkz. Özkaya (2014), *a.g.e.,* s. 131.
[247] Döşemetaş, *a.g.t.* s. 24.
[248] Maden (2004), *a.g.t.,* s. 231.
[249] BOA, AE_SOSM_III_00084_06484_00001.
[250] BOA, AE_SABH_I_00029_02240_00001.

arasında zaman zaman bazı sorunlar yaşandı. Bunlardan örneğin Küre-i Nühas'a malikâne suretiyle iştiraken sahip olan Yahya Paşazade Ali Bey Efendi ile Mehmed Emin Ağa, merkeze ayrı ayrı gönderdikleri tahriratlarında, mültezim olarak tayin ettikleri Hacı Salih Ağa'nın 1777 senesinde vefatından önce 20.292 vukıye borcu olduğu; ancak bunu ödemediği ve borcu olduğuna dair ellerinde bir temessük bulunduğu halde zevcesi ve çocuklarının bunu inkar ettikleri belirtilmekteydi.

Malikâne sisteminden de istenilen başarı elde edilemedi ve 18. yüzyılın sonlarında malikânecilerin kâr oranları yüzde on beşlere kadar düştü. Bu sistemin başarılı olmamasının çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Bunlardan biri bazı yerlerde iltizamdakine benzer eziyetlerin devam ediyor olması, hatta bu sistemde mülki idarecilerin olumsuzlukları denetleme ve önleme yetkilerinin kalmamış olmasıydı. Nitekim ahali, malikâneciler ile olan ihtilaflarını vali veya kadıya şikayet etmek istediklerinde malikâneciler, mukataalarının serbestiyet üzere olduğunu ileri sürerek buna izin vermiyorlardı.[251] Bu meyanda olmak üzere örneğin 30 Haziran 1776 tarihinde ayandan eski Kastamonu şehremini Abdulkerim, divan-ı hümayuna gönderdiği bir arzuhalinde, Kastamonu ve tevabiinin has ve mukataalarına ber-vech-i iştirak malikâne mutasarrıf olduğunu ve eskiden olduğu gibi sebestiyet üzere idaresini ve başka taraflardan müdahale edilmemesi ile mezbur mukataalardan hasıl olan rüsumatın kanun-ı kadim üzere toplanması için merkezden bir emir gönderilmesini istirham etmekteydi.[252] Bir diğer sebep ise fiyatların zamanla artması ile malikâne sahiplerinin büyük kârlar elde etmelerine karşılık umumiyetle devletin malikâne sahiplerinden ömür boyu aynı vergiyi almak zorunda kalmasından dolayı olumsuz yönden etkilenmesiydi.[253]

Malikâne sahiplerinin, kendilerine tanınan bu haklar karşılığında devlete ödemesi gereken para dışında bulundukları yerlerin asayişini sağlamak ile gerektiğinde seferlere katılmak gibi sorumlulukları da bulunmaktaydı. Bu anlamda 1727 başlarında ber-vech-i malikâne Kastamonu sancağı, Bolu ile birlikte İsfahan askerinin yanında 500 nefer askeri ile birlikte hizmette bulunması şartıyla İbrahim Ağa'ya -ki 1729 yılında paşa- tevcih edilmişti.[254] Asayiş hususunda da örneğin Kastamonu ve Bolu

[251] Özkaya (2014), *a.g.e.,* s. 104.
[252] Maden (2004), *a.g.t.,* s. 229-230.
[253] Özkaya (2014), a.*g.e.,* s. 129.
[254] Başar, Fahameddin (1997); a.g.e.; s. 70.

voyvodalarına zaman zaman bölgelerinin asayişlerini sağlayarak eşkıyaların kol gezmelerine izin verilmemesi hususunda emirler gönderilmekteydi.

1.7. 19. Yüzyıl Başlarından Tanzimat Fermanı'nın İlanına Kadar Kastamonu'nun Yönetimi

18. yüzyıl sonlarından Tanzimat dönemine kadar Kastamonu sancağı, Darphane, İrad-ı Cedid, Tersane, Mukataat ve Mansure gibi hazinelere bağlı olup[255], yöneticileri bu hazinece tayin edilmekteydi. Bu anlamda Kastamonu sancağı özellikle 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın ilk on yılında doğrudan bağlı bulunduğu hazinece voyvodalar[256] ve umumiyetle mütesellimler aracılığıyla emanet[257] suretiyle yönetilirken; 1810 yılından sonra bazen Anadolu dışında bulunan muvazzaf valilere, bazen İstanbul'da oturan eski bir sadrazama, bazen vezir veya paşa rütbeli kimselere ve bazen de seraskere ber-vech-i muhassıllık suretiyle tevcih edilerek yönetilmekteydi[258] ki bunlara aşağıda değinilecektir.

Esasında ber-vech-i muhassıllık, yukarıda açıklanan arpalık sisteminin farklı bir uygulamasıydı. Nitekim Tanzimat öncesi arpalık uygulamasında olduğu gibi bir veya birkaç sancak, adına *mutasarrıf* denilen ve vali ile aynı yetkilere sahip vezir rütbeli kimselere geçimlerini temin etmek gayesiyle tevcih edilmekteydi ki valilerden önemli

[255] Sancağın veya eyaletin tevcih edildiği kimsenin temel görevi uhdesine verilen yerin iltizam ve mukataa gelirlerini zamanında toplayarak bağlı olduğu hazineye göndermektir. Özellikle 1826 yılından sonra Türkiye'deki tüm tımar, zeamet ve diğer mukataaların idaresi büyük bir ekseriyetle emanet suretiyle valilere; valiler tarafından da mütesellim ve voyvodalara; bunlar tarafından da iltizama verilmek suretiyle mültezimlere verilmiştir. Bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Der.: Tülay Ercoşkun, Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 108.

[256] Kastamonu sancağı, 1802 yılında Defterdar Efendi'nin bir takririnden anlaşıldığı kadarıyla Voyvodalıkla idare edilmiştir. BOA, C_ML_00254_10482_001_001.

[257] Örneğin 1807 tarihli bir tahriratta Kastamonu mütesellimi Gedüslü Hacı Halil biri olmasına rağmen Kastamonu mukataalarının idaresi 1806 senesinde emanet yoluyla Osman isimli birinin uhdesine ihale edilmiştir. BOA, C_ML_ 00524_21441_001_001.

[258] Ancak buradaki muhassıllık, Tanzimat döneminde görülen şekliyle bir uygulama değildi. Tanzimat öncesi dönemdeki muhassıllık, bir eyalet veya sancağın gelirlerini toplamak demek olup, ilk zamanlarda devlete ve padişaha ait hasları idare etmekle görevli kimse anlamında kullanılmaktaydı. Ancak 17. yüzyıldan itibaren idari görevleri de üstlenen kimseler durumuna geldiler. Bkz. Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, "Muhassıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 18. Bu anlamda muhassıllar, hem ilgili sancağın veya eyaletin idarecisi hem de gelirlerini toplayan kimseler demekti. Muhassıllık alan kimselerin gelirlerinin, mukayyet bedelden fazla olması halinde bu fazlalık, muhassıl denen kimsenin hizmetlerine karşılık olarak kârı sayılmaktaydı. Bu uygulamanın malikâne ve emanet sisteminden farklılığı verginin tahsili ve hazineye ödenmesi işinin idare amiri olan kimseye havale edilmesiydi. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yayına Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 104.

farkı, çoğunun arpalık sisteminde olduğu gibi mutasarrıf oldukları yerlerde oturmamalarıydı. Bazen de ek gelir olmak üzere başka görevi olan paşa veya vezirlerden birisine de bu şekilde bir veya birkaç sancağın yönetimi bırakılmaktaydı.[259] Bu anlamda Kastamonu sancağı her iki şekilde de tevcih edilmişti. Ancak burada Kastamonu sancağının hangi paşalara muhassıllık suretiyle verildiğine geçmeden önce kısaca III. Selim'den itibaren Tanzimat'a kadar Kastamonu sancağının idari bir birim olarak nasıl yönetildiği hakkında özet halinde bazı bilgilere değinmek gerekir.

Bilindiği üzere III. Selim döneminde yönetimsel[260], özellikle askeri-mali çerçevede olmak üzere bazı reformlar yapıldı. Bu anlamda 1792 tarihinde boşalan timar ve zeamet topraklarının ekseriyeti artık satılmayarak mukataalar haline getirildi ve *Darphane Müdürlüğüne* bağlanıp, iltizam suretiyle buraca yönetildi.[261] Ancak 1793 tarihinde, *İrad-ı Cedid Hazinesi* kurulunca, Nizam-ı Cedid askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı sancakların idaresi ve gelirleri buraya bağlandı.[262] Bu bağlamda Kastamonu sancağından boşalan pek çok timar, zeamet ve haslar da bu yeni hazineye yine emaneten iltizama verilmek suretiyle yönetildi. Nitekim Aralık 1795 tarihli bir tezkereye göre Kastamonu sancağı, hasları ve mukataaları ile birlikte iltizam suretiyle Hacı Ali Ağa uhdesine verilmiş ve elde edilen gelirler, İrad-ı Cedid Hazinesine teslim edilmişti.[263] Aralık 1797 yılına gelindiğinde, Kastamonu sancağında İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından zabt olunan tımarların adedi derya kalemiyle[264] birlikte 74 adedi bulmaktaydı.[265] Kalan tımarlar ve zeametler de boşaldıkça, hatta pek çok gelir kalemi, İrad-ı Cedid Hazinesine bağlanmaya devam etti. Öyle ki 1802 yılında Kastamonu avarızları dahi İrad-ı Cedid Hazinesine bağlanmıştı.[266] Bu anlamda örneğin 1803

[259] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1829)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 112.

[260] III. Selim'in ülke yönetiminin dirlik ve düzene kavuşması için yapmış olduğu girişimlerden en önemli olanlarından birisi vali ve mutasarrıfların dürüst kimseler arasından seçilmesi, menşei bilinmez ve derebeyleşmiş ailelere üst düzey görevler verilmemesi olmuştur. Bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1829)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 100.

[261] Bu uygulamanın yaygınlaştırılması istenmiş ise de pek çok devlet ricalinin gelirleri bu şekilde sağlandığından genelleştirilememiş ve yalnız faizleri on keseden fazla olan boş mukataalar sisteme dâhil edilmiştir. Bkz. Karamursal, *a.g.e.*, s. 75.

[262] Çadırcı, *a.g.e.*, s. 23.

[263] BOA, AE_SSLM_III_00394_022749_001_001.

[264] İrad-ı Cedid Hazinesine kaynak temin etmek gayesiyle ve Tersane masraflarına karşılık olan derya zeamet ve tımarları da buraya bağlanmıştır. Bkz. Karamursal, *a.g.e.*, s. 76.

[265] BOA, C_ML_00633_26009_001_001.

[266] BOA, C_ML_00254_10482_0001_001.

tarihli bir tahrirata göre Kastamonu sancağına ait 2.560 kuruşluk avarız hasılatı İrad-ı Cedid Hazinesine teslim edilmişti.[267]

III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra Kastamonu sancağı yeniden *Darphane Hazinesi'ne* bağlandı. Ancak kısa bir müddet sonra, sancak, bu sefer 1805 yılında kurulmuş olan *Tersane Hazinesi'ne* bağlandı[268] ve 1808 tarihinden sonra Tersane Emini bulunan Hasan Ağa'ya[269] tevcih edildi.[270] Kastamonu sancağının, Tersane-i Amire tarafından idaresi ve idarecilerinin bu hazine tarafından belirlenmesi durumu, 1827 yılından sonra kurulmuş[271] ve 1829 yılında ikiye ayrılmış olan[272] *Mukataat Hazinesi'ne* devredildi ve yöneticileri de buraca tayin edilmeye başlandı. Nitekim 9 Nisan 1829 tarihli umumi bir tevcihatta[273], Anadolu, Sivas, Maraş ve Edirne eyaletleriyle Hamid, Teke, Hüdavendigar, Eskişehir, Kastamonu, Karesi, Bolu, Viranşehir (Eskipazar), Çankırı, Saruhan, Aydın, Niğde, Yenişehir, Kırşehir, Çorum, İçil, Kocaeli, Suğla sancaklarının *Mukataat Hazinesi'nden*; Bozok sancağının ise Maden-i Hümayun'a bağlı *Darbhane-i Amire'den* idare edileceği belirtilmekteydi.

1831 ve 1832 tarihli tevcihatlarda da Kastamonu sancağı, *Mukataa Hazinesi'ne* bağlı olmaya devam etmekteydi.[274] Ancak 1835[275] ve 1836[276] tevcihatlarına bakıldığında,

---

[267] BOA, C_ML_00184_07714_001_001.

[268] Tersane Hazinesi, tersane personelinin gemi yapımı, personel maaş ve tayinleri için ihtiyaç duyulan masrafları karşılamak üzere kurulmuştur. Bkz. Cengiz Orhun, "Hazine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 132.

[269] BOA, TS_MA_e_01265_00079_002_001.

[270] Bu arada Kastamonu'ya bağlı ülkenin en önemli maden yataklarının bulunduğu yerlerden birisi olan Küre-i Nühas madenleri Darphane-i Amireye bağlı bir şekilde idare edilmeye devam etmekteydi. BOA, C_DRB_00021_01017_001_001.

[271] Mehmet Genç, "Mukataa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 132.

[272] Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi,* Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 38.

[273] Osmanlı Devletinde umumiyetle eyalet ve sancakların yöneticileri her yıl şevval ayında belirlenerek bir yıl için atamaları yapılmaktaydı. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 14-15.

[274] 1832 tevcihatına göre Anadolu, Sivas, Maraş ve Adana eyaletleriyle Hamid, Niğde, Hüdavendigâr, Eskişehir, Kastamonu, Karesi, Bolu, Viranşehir, Ankara, Çankırı, Saruhan, Aydın, Niğde Beyşehri, Kırşehri, Çorum, İçil, Kocaeli ve Sığla Sancakları Mukataat Hazinesinden; Bozok Sancağı da Darphane-i Amire'ye bağlı Maden-i Hümayun tarafından idare edilmektedir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a: 17. Musa Çadırcı, bir çalışmasında Kastamonu sancağının da dâhil olduğu Anadolu eyaletinin sancaklarıyla diğer pek çok sancağın Mansure Hazinesine devredildiğini ifade etmektedir. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 15.

[275] 4 Nisan 1835 tarihli tevcihata göre Anadolu eyaleti ile Hüdavendigâr, Eskişehir, Kastamonu, Hamid, Viranşehir, Karesi, Kayseriye, Saruhan, Kırşehri ve Sığla Sancakları Mansure Hazinesinden; Bozok sancağı, Maden-i Hümayuna bağlı olarak Darbhane-i Amire'den idare edilmekteydi. BOA, HAT_001663_040_001_001.

[276] 24 Ocak 1836 tarihli tevcihat defterine göre Anadolu eyaleti ve Hüdavendigar, Eskişehir, Kastamonu, Hamid, Viranşehir, Karesi, Kayseriye, Saruhan, Kırşehri ve Sığla sancakları Mansure Hazinesinden; Bozok sancağının ise Maden-i Hümayuna bağlı Darbhane-i Amire tarafından idare edildiğini görmekteyiz. BOA, HAT_01596_00046_001_001.

sancak, *Mansure Hazinesi'ne* bağlanarak idarecileri bu hazinece atanmaya başlandı. Bu arada 1836 yılında Meclis-i Şura'da alınan bir kararla idari yapılanmada yeni bir düzenlemeye gidildi. Böyle bir düzenlemeye gidilmesinin arka planında iki temel amaç bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi çok dağınık olan Redif Taburlarını birleştirmek ve ikincisi ise bunları tek elden idare ederek iç güvenliği temin etmekti. Buna göre Eylül 1836 tarihinde uygulamasına başlanılan yeni idari bölünme şu şekilde planlandı:[277]

Redif-i Mansure Ankara Müşirliği[278] adı altında; Ankara, Kastamonu, Viranşehir, Çankırı ve Çorum sancakları birleştirilerek müşirliğine İzzet Paşa getirildi.

Hüdavendigar (Bursa) Müşirliği adı altında; Hüdavendigar, Bolu, Kocaeli, Eskişehir ve Karesi sancakları birleştirilerek müşirliğine Ahmed Fevzi Paşa atandı. Ayrıca Karahisar-ı Sahib ile Kütahya sancakları da *Feriklik* olarak bu müşirliğe ilhak edildi ve mutasarrıflığına Hafız Paşa tayin edildi.

Redif-i Mansure Konya Müşirliği adı altında; Konya, Beyşehir, Niğde, Akşehir, İçel ve Aksaray sancakları birleştirilmek suretiyle müşirliğine Karaman valisi olan Hacı Ali Paşa getirildi. Ayrıca *Türkmen Hassı* ile Hamid ve Teke sancakları da *Redif-i Mansure Konya Ferikliği* adı altında Konya müşirliğine bağlanarak Antalya muhafızı olan Hacı Osman Paşa'ya tevcih edildi.

Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği adı altında; Erzurum, Bayezid ve Van sancakları birleştirilerek müşirliğine Esat Paşa tayin edildi. Ayrıca Kars ve Çıldır eyaletleri de Feriklik olarak Erzurum müşirliğine bağlanarak mutasarrıflığına Ahmed Paşa getirildi.

Aydın Redif Müşirliği adı altında; Aydın, Sığla, Menteşe ve Saruhan sancakları birleştirilerek müşirliğine Aydın Muhassılı olan Yakup Paşa atandı.

---

[277] Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik,* Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 37-38.

[278] Arapçada "işaret eden, yol gösteren, nasihat ve emirler veren" anlamlarında kullanılmakta olan müşir kelimesi muhtemelen ilk defa Büyük Selçuklular tarafından kullanılmış ve onlardan da Osmanlılara vezir elkabında onun vasıflarına işaret eden bir sıfat olarak intikal etmiştir. Bu kelime, XVII. Yüzyılda Osmanlı sadrazamları tarafından Safevi Devletine gönderilen mektuplarda da geçmektedir. Müşirin sıfat özelliğinden çıkıp askeri bir unvan haline gelişi ise XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1826 yılında Vaka-yi Hayriye de denilen Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla müşir unvanı artık gerçek bir askeri rütbe halini aldı. Modern anlamda bir askeri rütbe şeklinde ise 25 Haziran 1832 yılında teşkil edildi ve ilk defa bu rütbe resmen Ahmed Fevzi Paşa'ya verildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Müşir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2006, s. 160-161.

Edirne Müşirliği adı altında ise de Çirmen Sancağı, Edirne'nin eski kazaları ile Nahiye-i Yanbolu, Yanbolu, Yeni ve Eski Zağra, Pazarcık, Filibe ve Kızanlık-ı Çırpan kazaları birleştirilmek suretiyle müşirliğine Mustafa Nuri Paşa tayin edildi.
Ayrıca Bozok, Kırşehir ve Kayseri sancaklarıyla Yeni İl Voyvodalığı Maden-i Hümayun ve Has Kazalar olmaları gerekçesiyle bağımsız feriklik ile idare edilmelerine ve ferikliğine ileride münasip birinin tayin edilmesine karar verildi.

1.7.1. Kastamonu'nun İdaresi ve Mütesellimleri

Yukarıda Kastamonu sancağının hangi hazinelere bağlı olarak yönetildiği ve ülke yönetiminde 1836 yılında gerçekleştirilen değişim açıklandıktan sonra sancağın kimlere hangi suretle tevcih edildiğine de değinmek gerekir. Burada öncelikle sancağın, 19. yüzyılın ilk on yılından sonra kimlere tevcih edildiği, daha sonra ise hem ilgili hazinelerce hem de tevcih edilen kimselerce tayin edilen mütesellimlere ve mütesellimlikle idari yapının işleyişine değinilecektir.
Tespit edilebildiği kadarıyla Kastamonu sancağı ilk olarak 1811 tarihinden sonra vezaret rütbesi ile muhassıllık suretiyle[279] eski Kaptanı Derya Salih Paşa'ya tevcih edilmiştir.[280] 1811 yılına kadar doğrudan mütesellimlikle idare edilen Kastamonu sancağının bu tarihten itibaren paşa veya vezir rütbeli birisine tevcih edilmesinin arka planında tayin edilen mütesellimlerin sürekli çıkarları bozulan kimselerin kışkırtmalarıyla şikâyet edilmeleriydi. Nitekim II. Mahmud'un 1812 tarihli bir Hattı-ı Hümayunun'da bu durum: *"İşbu Kastamonu ahalisi birkaç taife olup içlerinden herhangisi mütesellim olsa diğerleri anın hilafında olup hükmü nafiz olamadığı mücerreb olduğundan sancağ-ı mezkûrun bir vezire verilmesini geçen sene irade eylediğim..."* şeklinde belirtilmekteydi.[281] 1815 tarihli bir Hatt-ı Hümayun'dan anlaşıldığı kadarıyla bu tarihe kadar Kastamonu sancağı, Ahmed Paşa'ya tevcih

[279] BOA, MAD_d_03550_00009.
[280] BOA, MAD_D_03550_00001; BOA, HAT_ 01260_048784_00001.
[281] BOA, HAT_00280_16596_00001.

edilmişti.[282] 1815 tarihinde Bolu ve Viranşehir sancakları[283] da ilhak edilmek suretiyle vezaret rütbesi ile Vidin Valisi Ali Paşa'nın idaresine verildi.[284]

1817 tarihinde, sancak, eski Bosna valisi Bekir Sami Paşa'ya tevcih edildi. Nitekim Şanizade Tarihi'nde belirtildiğine göre 8 Nisan 1818 tarihinde, Kastamonu, Bolu ve Viranşehir sancakları Bekir Sami Paşa'ya bir kez daha tevcih edilmişti.[285] Bu tevcihata göre merkez Kastamonu'dan Bolu'ya nakledilerek bundan sonra mutasarrıfın Bolu'da oturması, Kastamonu ve Viranşehir'in de mütesellimler aracılığıyla idare edilmesi kararlaştırılmıştı.[286]

Kastamonu sancağının ber-vech-i muhassıllık suretiyle Bolu ve Viranşehir ile birlikte bir mutasarrıfın idaresinde yönetilmesi sonraki dönemlerde de devam etti. Bu anlamda 1819 yılından sonra Hacı Salih Paşa'ya; 11 Kasım 1820 tarihinde eski Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Vezir Seyyid Mehmed Said Galib Paşa'ya;[287] 4 Temmuz 1821 ile 24 Haziran 1822 tarihleri arasında Vezir İsmail Paşa'ya tevcih edildi.[288] Bir ara Bolu ve Viranşehir sancakları Kastamonu'dan ayrılarak 24 Mart 1823 tarihinde başkasına verildi ve 14 Haziran 1823 tarihine kadar bu şekilde idare edildi. Ancak kısa bir süre sonra buralar yeniden Kastamonu'ya ilhak edilerek idaresi 2 Haziran 1824 tarihinde, Vezir İbrahim Paşa'ya tevcih edildi.[289] Vezir İbrahim Paşa da buraya Hassa silahşörlüğü payelilerinden Mehmed Emin Ağa'yı vekili olarak gönderdi.[290]

1240 Şevval/1825 Mayıs/Haziran umumi tevcihata göre Kastamonu sancağı eskisi gibi Viranşehir ve Bolu sancaklarıyla birlikte bir seneliğine eski sadrazamlardan Mehmed

---

[282] BOA, HAT_00519_25373_00001.

[283] Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız, İslam Ansiklopedisinde yer alan "*muhassıl"* adlı çalışmalarında Bolu ve Viranşehir Sancaklarının Darphane-i Amire tarafından 3 Mart 1825 tarihine kadar voyvodalık şeklinde idare edildiklerini ancak bu tarihten itibaren muhassıllığa dönüştürüldüklerini ifade etmektedirler. Bkz. Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, *a.g.m.,* s. 19.

[284] Nitekim durum atama fermanında; *"...müşarün-ileyh rütbe-i vala-yı vezaret ile Kastamonu ve Bolu ve Viranşehir sancaklarına mal mukayyidlerini vakt ü zamanıyla mahallerine tediye eylemek şartıyla ber-vech-i muhasıllık mutasarrıf olup... müşarün-ileyhi vali ve emrini nafiz ve cari bilip cüzi ve külli umur-ı kazayada müracaat eyleyip tazim ve ikram ve tebcil ve ihtiramında dakika fevt eylemeyip sözünü sem'-i kabul ile ısga ve emrini bila tereddüd icra eyleyeler..."* şeklinde geçmekteydi. BOA, C_DH_00118_05854_001_001, Evasıt-ı B 1230 (18-28.06.1815). Ayrıca bkz. BOA, C_DH_00136_06778_001_001, 18 B 1230 (26.06.1815).

[285] Şânî-zâde Mehmed 'Atâullah Efendi; *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821),* Neşre Haz. Ziya Yılmazer, C. II, Çamlıca Basım Yayım Kitapları: 63, İstanbul, 2008, s. 830.

[286] BOA, C_DH_00018_00866_001_001.

[287] BOA, C_DH_00060_02996_001_001; BOA, HAT_01554_00007_00001.

[288] Ayaş müftüsünün oğlu olan İsmail Paşa buraya tayin edilmeden önce Humbaracıbaşı olarak Serbevvabin rütbesini haizdi. Şânî-zâde Mehmed 'Atâullah Efedi, *a.g.e.,* C. II, 1249-1250.

[289] BOA, C_DH_00071_03507_003_002.

[290] BOA, HAT_00673_32923_00001.

Emin Rauf Paşa'ya[291] ber-vech-i muhassıllık olarak tevcih edildi.[292] Bu sıralarda Bolu ve Kastamonu sancaklarının merkezi Bolu idi. Nitekim Mehmed Emin Rauf Paşa tarafından merkeze gönderilen 18 Temmuz 1825 tarihli bir tahriratta, Paşa'nın kısa bir süre önce görev merkezi olan Bolu'ya vardığı ve vazifesine başladığı belirtilmekteydi.[293] 1826 tevcihatında, sancak, yeniden ber-vech-i muhassıllık şeklinde Bolu ve Viranşehir sancakları ile birlikte mevcut sancak mutasarrıfı bulunan Mehmed Emin Rauf Paşa'ya verildi.[294] Bu tevcihatta, Mehmed Emin Rauf Paşa'ya Çankırı sancağı idaresi de verildi.[295] Böylece Kastamonu, Bolu, Viranşehir ve Çankırı sancakları mutasarrıflığı Rauf Paşa'nın idaresinde yönetilmeye başlandı. 1827[296], 1828[297] ve 1829[298] tevcihatlarına göre Kastamonu Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Seraskeri olan Vezir Hüsrev Paşa uhdesine verildi.[299] 1836 yılında Ankara müşiri İzzet Paşa'ya; 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre önce ise muhassıllık suretiyle Ferik Hüseyin Paşa'ya tevcih edildi.[300]

Kastamonu sancağı, yukarıda da belirtildiği gibi hem doğrudan bağlı bulundukları hazinelerce hem de kendisine tevcih edilen paşalar veya vezirlerce idare edildiği zamanlarda, özellikle Arpalık idaresi döneminde olduğu gibi mütesellimlerin sahip oldukları yetkiler çerçevesinde tayin edilerek idare edilmekteydi. Bu anlamda 19. yüzyılda tayin edilen mütesellimler, önceki dönemlerde olduğu gibi sancağın hem mali hem de mülki bakımdan yöneticisi konumundaydılar. Ancak burada 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca özellikle askeri reformlar çerçevesinde

[291] BOA, HAT_00674_32974_00001.
[292] BOA, MAD_d_8130, s. 13. 16 Haziran 1825 tarihinde Bolu ve Viranşehir'deki işlerin aksamaması için Mehmed Emin Rauf Paşa'nın görev yerine ulaşıncaya kadar burada daha önce de mütesellimlik yapmış olan Ahmed Hamid Ağa'nın mütesellim olarak atanması hakkında Baruthane Nazırı Mehmed Necip tarafından bir tahrirat yazıldı. Bir müddet sonra bu tahrirat uygun bulunarak Ahmed Hamid Ağa bu görev için tayin edildi. Bkz. BOA, C_DH_00261_13028_001_001; BOA, C_DH_00261_13028_002_001.
[293] BOA, HAT_00672_32913_00001.
[294] BOA, C_DH_00073_03606_001_001.
[295] Çankırı'ya mütesellim olarak Rauf Paşa tarafından Mustafa Hafız Efendi isimli biri görevlendirildi. BOA, HAT_00736_34912_00001.
[296] Kastamonu sancağının bu tarihte Hüsrev Paşa'nın uhdesinde olduğu 1828 yılında yapılan tevcihatta, Kastamonu'nun yeniden kendisine tevcih edildiğinin belirtilmesiydi. BOA, C_DH_00142_07053_001_001.
[297] 16-25 Nisan 1828 tarihli bir padişah fermanına göre, Hüsrev Paşa'nın uhdesine, Anadolu eyaleti ile Bolu, Viranşehir, Kastamonu, Ankara ve Çankırı sancakları ile Eskişehir mutasarrıflığı verilmişti. BOA, C_DH_00142_07053_001_001.
[298] 9 Nisan 1829 tarihli tevcihata göre Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Seraskerliği ve Dersaadet Muhafızlığı da ilave edilerek Hüsrev Paşa uhdesine verildi. HAT_01663_00034_00001.
[299] BOA, C_DH_00142_07053_001_001; BOA, HAT_01663_00034_00001.
[300] Takvim-i Vekayi', Defa 184, 22 C 1255 (06.08.1839).

girişilen birtakım yeniliklerin, sancakların klasik idare sisteminde bir dönüşüm yaşanmasına neden olduğu hususiyetini belirtmek gerekir. Bu bağlamda ülkenin diğer pek çok sancağında olduğu gibi Kastamonu sancağı da zaman zaman klasik dönem sancakbeylerinin idaresi yerine bağlı bulundukları hazinece belirlenip, tayin edilen mütesellimler aracılığı ile idare edilir olmuştu.

Burada belirtilmesi gereken hususiyetlerden bir diğeri de tayin edilen mütesellimlerin, mutlaka *Kapıcıbaşı* rütbesini haiz olmaları gerekliliğiydi.[301] Bu mütesellimler ya doğrudan merkezden tayin edilen kimseler ya da ilgili bölgedeki yerel ileri gelenler olmuşlardı. Örneğin merkez hazinelerince tayin edilmeleri bakımından Kastamonu mütesellimliği, 1795 tarihine kadar eski hanedanlardan Altıkulaçzade Hacı Hüseyin Ağa'ya[302]; 1795 tarihinde Boyabadlı Hacı Ali Ağa'ya; 1796 tarihinde yeniden Altıkulaçzade Hacı Hüseyin Ağa'ya tevcih edildi.[303] 1800 veya daha erken bir tarihte Hasan Bey isimli birine[304]; 1802 tarihinde Kavizade Ali Bey'e[305]; 1803 tarihinde Hacı Mehmed Esad Efendi'ye[306]; 1805 tarihinde Altıkulaçzade Mehmed Ağa'ya[307]; 1806 tarihinde Gedüslü Hasan Çelebizade Halil Ağa'ya[308]; 1809 tarihinde Güney kazası ayanlarından Hacı Salih Ağa'ya[309] ve 1810 tarihinde yeniden Hasan Çelebizade Halil Ağa'ya[310]; yine aynı tarihte Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Süleyman'a[311] ve 1811 yılında ise Eligüzelzade Mehmed Ağa'ya[312] tevcih edildi.

Dikkat edilirse Kastamonu mütesellimleri umumiyetle yerli kimselerden tayin edilmekteydi. Bu arada mütesellimlerin bir yıl için tayin edildiklerini ve bir yılın sonunda ya yeniden tayin edildiklerini ya da görevin, başka birine tevcih edildiğini

---

[301] Hem İlgili hazinece hem de tevcih edilen kimselerce tayin edilen mütesellimlerin tayinlerinin geçerlik kazanması için padişahın onayı zorunluydu. Bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1829)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 119.

[302] BOA, C_BH_00101_04892_001_001_001.

[303] BOA, AE_SSLM_III_ 00259_014961_001_001.

[304] BOA, C_ADL_ 00095_05736_001_001.

[305] BOA, C_BH_00027_06149_001_001.

[306] BOA, C_TZ_00091_04547_001_001.

[307] BOA, C_BH_00111_05392_001.

[308] BOA, AE_SSLM_III_00122_07410_001_001; BOA, C_DH_00121_06048_001_001.

[309] BOA, HAT_01326_051735_00001.

[310] BOA, HAT_00569_027886_00001.

[311] BOA, AE_SMHD_II_00073_05410_001_001.

[312] Eligüzel-zade Mehmed Ağa, Kastamonu mütesellimi tayin edildikten sonra Darphane-i Amirece idare edilen Küre-i Nühas Madenleri de 1811 yılında uhdesine ihale edilmiştir. Küre-i Nühas'ın idaresinin Kastamonu mütesellimliğine bağlanmasının nedeni mevcut idarecisi olan Abdülbaki Ağa'nın halktan alınması gerekenden fazla kanunsuz vergiler alınarak onlara türlü zulümlerde bulunmasıdır. BOA, C_DRB_00021_01017_001_001.

belirtmek gerekir.[313] Kastamonu sancağında zaman zaman bir yıl içerisinde birden fazla mütesellimin tayin edilmesi de söz konusu olmaktaydı. Bunda, daha önce de belirtildiği gibi ahalinin, mütesellimler aleyhindeki şikâyetleri oldukça etkili oluyordu.[314] Ancak bu durumun bir süre sonra ya çıkarları bozulan kimselerin ya da eski mütesellimlerin kışkırtmaları neticesinde olduğu anlaşıldı ve merkez, gelen şikâyetleri, daha dikkatli değerlendirmeye çalıştı. Nitekim 1812 yılında Kastamonu mütessellimi olan ve 1818 yılında vefat eden[315] Eligüzelzade Mehmed Ağa hakkında ahalinin şikâyetleri söz konusu olduğunda, evvela bir tahkikat yapılmış ve yapılan tahkikat neticesinde bu şikâyetlerin mahallinden değil, Hasan Çelebizade'nin tahrikiyle başkentte bulunan bazı kimseler tarafından yapıldığı anlaşılmıştı.[316]

Kastamonu sancağı paşa veya vezirlere tevcih edildiğinde de mütesellimlikle idare edilmeye devam etti. Örneğin 1811 tarihinde Kastamonu sancağı Salih Paşa'ya muhassıllık suretiyle tevcih edildiğinde, kendisi bizzat görev yerine gitmeyerek mütesellim olarak Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Eligüzelzade Mehmed Ağa'yı tayin etmişti.[317] Kastamonu ile birlikte Bolu ve Viranşehir sancakları 1815 tarihinde Ali Paşa'ya ber-vech-i muhassıllık şeklinde tevcih edildiğinde de benzer bir uygulamaya gidilmişti.[318] Aynı şekilde 4 Temmuz 1821 ile 24 Haziran 1822 tarihleri arasında bu yerler Vezir İsmail Paşa'ya tevcih edildikten sonra kendisi Misivri muhafazasına tayin edildiğinde, Bolu'ya sabık Kıbrıs muhassılı Reşid Efendi ve Kastamonu'ya Anadolu muhasebeciliği ile eski Anapa Bina Emini Mustafa Reşid Efendi mütesellim olarak tayin edilmişlerdi.[319] Yine 25 Nisan 1828 tarihli bir padişah fermanı ile Anadolu eyaleti ile Bolu, Viranşehir, Kastamonu, Ankara ve Çankırı sancakları ile Eskişehir mutasarrıflığı Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Seraskeri olan Vezir Hüsrev Paşa uhdesine verilirken ondan bu yerlere iyi mütesellimler gönderilmesi ve bunların halkı koruyan ve onların her işini kolaylaştıran kimselerden

[313] Özkaya (2006), *a.g.m.*, s. 203.
[314] BOA, HAT_ 01326 _051735_00001.
[315] BOA, C_ML_00002_00100_001_001.
[316] BOA, HAT_00280_16596_00001.
[317] BOA, MAD_d_03550_00010.
[318] Nitekim bu yerler, Ali Paşa'ya bir an önce mütesellimlerini veya mal mukayyitlerini göndermesi şartıyla tevcih edilmişti. Atama tevcihatına göre tüm livaların kuzat, hükkam, ulema, suleha, eşraf, kale dizadarları, vesair erkân ve ayanın valinin emirlerine uymaları tüm kazai işlerde ona başvurulmaları ile emirlerine riayet etmeleri emredilmekteydi. Aynı şekilde valinin de ahaliye karşı şefkatli olması ve özellikle zayıf kimseleri himaye etmesi ve devletine sadakatle ve liyakatlice hizmet etmesi emredilmişti. BOA, C_DH_00118_05854_001_001.
[319] Ayaş müftüsünün oğlu olan İsmail Paşa buraya tayin edilmeden önce Humbaracıbaşı olarak Serbevvabin rütbesini haizdi. Şânî-zâde Mehmed 'Atâullah Efedi; a.g.e.; C. II, 1249-1250.

olması özellikle istenmişti.[320] Buna göre Bolu sancağına Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Arab İsmail Paşazade Ali Bey; Kastamonu sancağına Silahşöran-ı Hassa'dan eski Amasya ve Kastamonu mütesellimi Memiş Ağa; Çankırı sancağına eski Mihaliccik Voyvodası Mustafa Ağa ve Viranşehir sancağına da eski Geyve Voyvodası Hacı İsmail Ağa'nın tayin edilmeleri irade-i seniyye ile kararlaştırılmıştı.[321]

Bu arada vezirler veya paşalar tarafından Kastamonu'nun idaresi için görevlendirilen kimi mütesellimlerin, çıkarları bozulan kimi yerel ileri gelenlerince merkeze şikayet edildikleri, hatta bazen bu şikayetlerin dozunun arttırıldığı söz konusu olmaktaydı. Örneğin 1811 senesinde Kastamonu mütesellimliğine tayin edilen Eligüzelzade Mehmed Ağa, ahali tarafından şikayet edildiğinde, padişaha sunulan bir arzda aynen şu ifadeler yer almaktaydı;[322]

> *"Kastamonu ahalisi bir müddetten beri mütesellimleri olan Eligüzelzadeden iştikâ ve tazallüm etmeği kendülere tabiat-ı saniye edip şükât (şikâyetçiler) dahi mahallinden vürud etmeyerek dersaadette tedarik eyledikleri müzevvirin takımı ve belki mütesellim-i sabık Hasan Çelebi Oğlunun tahriki olmakla şikâyetlerine ibtina ile mütesellim azl olunsa ve dilhahları olan kimse nasb kılınsa bir müddet geçtikten sonra ondan dahi şikâyet edecekleri bit-tecrübe malum..."*.

Bu gibi olayların yaşanmasında, II. Mahmud'un ahalinin üzerinde mutabık kaldığı kimselerin o yerin yöneticisi olması hususundaki politikası oldukça etkili olmaktaydı. Nitekim II. Mahmud tarafından Kaymakam Paşa'ya gönderilen bir tahriratta, bir yerin idaresinin o yer ahalisinin istediği kimseye verilmesi gerektiği ifade edilmekteydi.[323] Bu da çıkarları bozulan kimi yerel ileri gelenlerin, tayin edilen yöneticileri ahaliyi de kullanmak suretiyle sık sık merkeze şikâyet etmelerine araç olmaktaydı. Ancak bu gibi suiistimaller zamanla artınca, merkezden, bundan sonra şikayet edilen yöneticiler

---

[320] BOA, C_DH_00142_07053_001_001

[321] Bu mütesellimlerin atanmaları padişahın onayından geçtikten sonra Hüsrev Paşa'ya ayrıca bu mütesellimlere kendilerinin teftiş edileceklerini ve uygunsuzlukları tespit edildiğinde cezalandırılacakları hakkında uyarması hususunda tembihlerde bulunması da emredilmişti. BOA, HAT_00670_32746_00001.

[322] BOA, HAT_00280_16596_00001.

[323] II. Mahmud'un böyle düşünmesinde ahalinin kendisine Allah'ın bir emaneti olduğu düşüncesinden kaynaklanıyordu. Bu durum tahriratta, *"... ahalinin istediği adama verilsin, demekten iradem, mahallinden bî-garaz (tarafsız) kimselerden tashih olunsun için idi vedîatullâh olan fukara harab oldu. Mevlâ-yı Müteâl el-halletü-hazihi şu mülkü bana ihsan eyledi huzur-ı Bârî'de benden mesul olduğu takdirce, elbette fukaranın sıyaneti üzerime lazımdır...."* şeklinde ifade edilmişti. BOA, HAT_00525_25662_00001, 20 Za 1244 (24.05.1829).

hakkında tahkikat yapılmadan görevlerine son verilmemesi gerektiği kararlaştırıldı.[324] Nitekim 1829 tarihinde Kastamonu'ya mütesellim olarak tayin edilen Kapıcıbaşı Şerif Ağa, rüşvet alma, halka zulmetme gibi iddialarla merkeze şikâyet edildiğinde, padişah, Şerif Ağa'nın çok kısa bir süre önce bu göreve getirildiğini ve ona isnat edilen bu uygunsuzlukların kendisine aynen yazılıp, ayrıca konunun civardan da sorularak ona göre halledilmesi gerektiğini emretmişti.[325]

Buna rağmen Kastamonu'daki bu mütesellimlik meselesi bitmedi ve yeniden merkeze ahali tarafından birtakım arzuhaller gönderildi. Kaymakam Paşa tarafından padişaha sunulan bir tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla ahali tarafından bu sefer durumun tahkiki için bir mübaşir gönderilmesi istirham ediliyordu. Bunun üzerine Kaymakam Paşa, padişaha Kastamonu'ya Hacı Mesud Ağa'nın o yöreleri iyi bilmesi dolayısıyla mübaşir olarak gönderilmesini teklif etti. Ancak bu yapılırken ahalinin gönderdiği arzuhallerden habersizmiş gibi davranılacak ve Mesud Ağa görev mahalline vardıktan sonra arzuhallerine cevap yazılacaktı.[326] Bir müddet sonra Hacı Mesud Ağa Babıali'ye çağrıldı ve kendisine Kastamonu mütesellimliği görevinin ihsan edildiği bildirildi. Mesud Ağa'nın görevi, Kastamonu'ya gidip ahalinin şikâyetlerini tahkik etmekti.[327] Benzer bir durum 1834 tarihinde Dede Mustafa Ağa için de söz konusu oldu. Mustafa Ağa, Kastamonu'ya mütesellim olarak tayin edildikten bir süre sonra ahali onun da bazı uygunsuzluklar yaptığı gerekçesiyle azledilmesi için arzuhaller tertip ettiler. Bundan dolayı konunun araştırılması hakkında padişaha ne yapılması gerektiği bir tezkere ile sorulduğunda, padişah, bu arzuhallerin içeriklerinin abartılı olduğu ve bundan dolayı konunun gizlice araştırılması gerektiğini emretti.[328] Bir süre sonra Dede Mustafa Ağa İzmir'e muhassıl olarak atandı[329] ve Kastamonu mütesellimliği, 15 Mart 1839 tarihinde, muhassıllık suretiyle Sinob Muhafızı Ferik Hüseyin Paşa'ya verildi.[330] Kastamonu mütesellimliğinin Ferik Hüseyin Paşa'ya muhassıllık suretiyle

[324] Bu bağlamda Kastamonu mütesellimi, 1829 yılında, ahali tarafından tarafsız olmadığı ve bazı uygunsuz hareketlerde bulunduğu iddiaları ile merkeze şikâyet edildiğinde, merkez, öncelikle bu şikâyetlerin gerçek olup olmadığını anlamak için bir mübaşir görevlendirmişti. Bu bakımdan artık kimse hakkında gerekli tahkikat yapılmadan sırf ahalinin şikâyetleri ile azledilmeyecekti. BOA, HAT_00525_25662_00001, 20 Za 1244 (24.05.1829).

[325] Ancak yeniden şikâyetler olması halinde azledilerek tutuklanacak ve gereken yapılacaktı. BOA, HAT_00276_16230_00001, 29 Z 1244 (02.07.1829).

[326] BOA, HAT_00669_32642_00001.

[327] Mesud Ağa, Kastamonu'ya gittikten sonra o esnada Kastamonu'da zuhur eden Tahmiscioğlu İsyanını da bastırmakla da görevlendirilmişti. HAT_00506_24909_00001.

[328] BOA, HAT_00695_33533_00001.

[329] BOA, HAT_00530_26160_00001

[330] BOA, HAT_00573_28114_C_00001.

verilmesinin nedeni ise kendisine hazineden maaş ödenmeyerek geçimini daha rahat sağlaması haricinde Tersane-i Amire için yapılmakta olan bir adet kalyon-ı hümayun masraflarının daha pratik bir suretle karşılanması içindi.[331] Bu tarihte Kastamonu'nun muhassıllık şeklinde Ankara müşiri olan İzzet Mehmed Paşa tarafından idare edilmekteydi.

Zaman zaman Kastamonu'nun bir kaç sancak ile birleştirilmek suretiyle bir mütesellimin uhdesine verildiği de söz konusu olmaktaydı. Örneğin 1832 tarihli bir tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla Çankırı, Viranşehir[332] ve Kastamonu sancakları mütesellimliği Hasan Çavuşzade Hüseyin Ağa'nın uhdesine verilmişti.[333] Nitekim padişaha yazılan 1833 tarihli bir takrirde, Hüseyin Ağa'nın uhdesinde böyle birkaç sancağın verilmesinin kendisini zorladığı, bundan dolayı Kastamonu'ya muktedir birinin mütesellim olarak tayin edilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Takrirde, Kastamonu mütesellimliği için Bolu eski mütesellimi Mustafa Bey ile Çankırı eski mütesellimi Kapıcıbaşılarından Hacı Ömer Ağa teklif edilmekteydi. Ancak padişah, bu ikisi haricinde İznikmid mütesellimi Dede Mustafa Ağa'ya Kapı Kethüdalığı rütbesi de verilerek tayin edilmesini buyurdu. Bu nedenle 1833 yılında Kastamonu sancağı ile Viranşehir sancağı mütesellimliği birbirinden ayrıldı ve Kastamonu mütesellimliğine Dede Mustafa Ağa tayin edildi.[334] Mustafa Ağa bir müddet sonra görev yerine ulaşarak memuriyetine başladı.[335] Dede Mustafa Ağa Kastamonu'ya mütesellim olarak tayin edildikten bir müddet sonra bu sefer Viranşehir'in idaresi Kastamonu mütesellimliğine bağlandı.[336] Bunda Viranşehir sancağı mütesellimi Hasan Çavuşzade Hüseyin Ağa'nın bazı uygunsuzluklarda bulunması etkili olmuştu.[337]

---

[331] BOA, HAT_00633_31267_A_00001, 16 Za 1254 (31.01.1839).
[332] BOA, HAT_01233_48018_A_00001; HAT_01233_48018_00001.
[333] BOA, HAT_00410_21345_00001.
[334] Takvim-i Vekayi', Def'a 62, 14 Safer 1249 (03.07.1833).
[335] BOA, HAT_01327_51802_00001; BOA, HAT_01327_51802_A_00002. Kastamonu'ya Dede Mustafa Ağa'nın mütesellim olarak tayin edilmesinde, onun kereste ve gemi yapım işlerinden anlıyor olması da önemli bir etkendi. Nitekim bir tahriratta, Kastamonu'ya tayin edilecek mütesellimin mutlaka kereste ve gemi yapım işlerinden anlaması gerektiği belirtilmekteydi. Hatta 1839 yılında Kastamonu'ya İzzet Mehmed Paşa tarafından Ferik Hüseyin Ağa'nın mütesellim olarak atanmasının nedeni, hem kereste naklinin hem de kalyon-ı hümayunun bir an önce bitirilmesi içindi. BOA, HAT_00410_21345_00001; BOA, HAT_00682_33221_A_00002.
[336] BOA, C_DH_00289_14442_001_001.
[337] BOA, C_DH_00208_10395_001_001, 19 R 1250 (25.08.1834).

1.7.2. Kastamonu'da Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu

Bilindiği üzere 1829 yılında ilk defa İstanbul'da ve bilad-ı selase'de (Eyüp, Üsküdar ve Galata) muhtarlık teşkilatı kurulmadan önce yerelde ahaliyi, merkez nezdinde, Selçuklularda *iğdiş* ve Osmanlılarda ise başlangıçta *mahalle kethüdası* adı verilen kimseler temsil etmekteydi.[338] Ancak zamanla mahalle kethüdasının görevlerini padişahın beratı ile tayin edilen, İslam Şeriatını bilen, öğreten ve uygulayan, mahalle imamı üstlendi ki bunda mahalle kavramının mescit ve camiyle birlikte değerlendirilmesinin etkili olduğu söylenebilir. Burada mahalle kethüdalarının tamamen yok olmadığını, sadece ayanlığın kuruluşuyla birlikte etkinliklerinin azaldığını belirtmek gerekir. Nitekim muhtarlık teşkilatının kuruluşuna dek, mahalle imamları, mahalle kethüdaları ile birlikte doğum, ölüm, boşanma, yer değiştirme, seyahat izni ilmühaberlerini düzenleme gibi işlerin kayıtlarını tutmaktaydılar. Bunun yanı sıra mahalle sokaklarının temizlenmesi, suyolu, çeşme, hamam gibi ortak kamu mallarının bakım ve onarımı ile mahallenin genel güvenliği gibi hususlarda da etkili vazifeler icra etmekteydiler.[339] Muhtarlık teşkilatı kurulduktan sonra saydığımız pek çok görev muhtarlara devredildi.

Muhtarlık teşkilatının ilk önce İstanbul'da kurulmasının arka planında özellikle İstanbul'a olan göçü engellemek, yönetim aleyhinde yapılan dedikoduları önlemek ve mahallelere giriş çıkışları kontrol ederek asayişin teminini sağlamak kaygısı yatmaktaydı. Ancak buradaki muhtarların, mahalle kethüdalarında olduğu gibi seçim yoluyla değil atama yoluyla tayin edildiklerini belirtmek gerekir.[340] Taşrada ise muhtarlık teşkilatı, ilk defa Kastamonu'da, Dede Mustafa Ağa'nın mütesellimliği zamanında, 1833 yılının sonlarında kuruldu. Muhtarlık teşkilatının İstanbul dışında ilk defa Kastamonu'da kurulmasının nedeni, Taşköprü ayanı Hacı Ömer'in[341] usulsüz vergi toplamak, ahaliye kötü davranmak gibi birtakım uygunsuzluklarından kaynaklanmıştı. Ahali tarafından Hacı Ömer aleyhinde Kastamonu mütesellimine pek

[338] Kethüdalar veya iğdişler hem merkezden gelen fermanların duyurulmasında hem de vergilerin tarh ve tevziinde merkezi hükümet temsilcilerinin yanında önemli vazifeleri ifa etmekteydiler. Akdağ (2018), *a.g.e.*, s. 26-27.

[339] Musa Çadırcı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 48-49.

[340] Ali Akyıldız, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 52.

[341] Hacı Ömer, eskiden Yeniçeri Ocağı'nın oklu asker sınıfına mensup bir kimse idi. Yeniçeri Ocağı 1826 yılında kaldırılınca, kendisi Taşköprü kazası ayanı oldu. Bkz. Maden (2018), *a.g.e.*, s. 85.

çok şikâyet gidince mütesellim, merkeze İstanbul'da uygulanmakta olan muhtarlık teşkilatının Taşköprü'de de uygulanmasını teklif etmiş, bunun üzerine bu teklif kabul edilerek Taşköprü'de muhtarlık teşkilatı kurulmuştu.

Bu anlamda Kastamonu'da kurulan bu teşkilatın ayrıntılarına değinmek gerekir. Bilindiği üzere muhtarlık teşkilatı kurulmadan önce mahallelerdeki pek çok iş umumiyetle ayanlar tarafından yürütmekteydi. Tanzimat'tan önce ayanlar, devlet ile halk arasındaki işlere aracılık eden, bulunduğu mahallin asayişini temin ederek idaresi ile alakadar olan, vergilerin tahsiline yardım eden, askerlerin sevk işlerini gerçekleştirip, terbiyeleri ile alakadar olan, ayrıca levazım ve erzakların tedarikinde görevli kimselerdi.[342] Ayanlar, bu yetkileri sayesinde II. Mahmud döneminde bir ara oldukça güç kazanıp, bulundukları mahallerin en nüfuzlu kimseleri konumuna yükseldiler. Ancak bir müddet sonra II. Mahmud, ayanları, merkezileşme politikası sayesinde etkisiz kılarak etkinliklerini yavaş yavaş yok etmeye çalıştı. Bununla birlikte ülkenin kimi bölgelerinde bazı ayanlar etkinliklerini devam ettirmekteydi. Bu anlamda etkinliği devam eden ayanlardan biri de Kastamonu'ya bağlı Taşköprü ayanı Tekke köylü Hacı Ömer Ağa idi.[343]

Bu kişi yukarıda da ifade edildiği gibi merkezileşme eğilimlerine rağmen hala birçok konuda yetkili bulunmaktaydı. Ancak bu ayan, yetkilerini zaman zaman kötüye kullanmak suretiyle ahaliye kimi zulümlerde bulunmaktaydı. Nitekim Taşköprü kadısı Hafız İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan 18 Aralık 1833 tarihli bir ilamdan anlaşıldığı kadarıyla Taşköprü kazası ve köylerindeki tüm ileri gelenler meclis-i şer'-i şerife gidip, Hacı Ömer aleyhinde birtakım iddialarda bulunmuştu. Bu iddiaların kapsamını, Hacı Ömer'in ayanlığı elde etmesinden sonra kendisine yaptırdığı konağın kerestelerini imece usulüyle ahaliye taşıttırması, vergilerin konulup paylaştırılmasında haksızlıklar yapması ile daha birtakım zulümlerde bulunması gibi konular oluşturmaktaydı.[344] Bunun üzerine ahali, ayanları Hacı Ömer Ağa'yı görevinden azledilmesi için[345] mütesellimleri Dede Mustafa Ağa'ya şikâyet ettiler.[346] Dede Mustafa Ağa da konunun açığa kavuşturulması amacıyla kaza ileri gelenleri ile birlikte

[342] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ayan", *İslam Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, C. II, İstanbul, 1979, s.41.

[343] Önceleri kavaslık görevini ifa eden Hacı Ömer Ağa, Dede Mustafa Ağa'nın selefi zamanında ayan olarak seçilmiştir. BOA, HAT_00512_25095_A_00001.

[344] BOA, HAT_00512_25095_C_00001, 5 B 1249 (18.11.1833)

[345] Takvim-i Vekayi', Def'a 73, 7 Ş 1249 (20.12.1833).

[346] Ahalinin Hacı Ömer Ağa'yı şikâyet etmelerinden sonra Hacı Ömer Ağa, ahaliye eskisinden daha kötü davranmıştır. BOA, HAT_00512_25095_B_00001.

ayanı da Kastamonu'ya çağırdı. Ancak ayan gelmeyerek isyan ettiği gibi yanına aldığı birkaç avanesiyle birlikte başka bir yere kaçtı.[347] Bunu haber alan Dede Mustafa Ağa, kavasbaşı Mehmed Hidayet Ağa ile üzerine asker sevk etti. Neticede ayan yakalanarak başı kesildi ve böylece bu gaileden ahali kurtarıldı.[348] Dede Mustafa Ağa'nın bu icraatı merkezde de takdir ile karşılandı.[349]

Bundan sonra Dede Mustafa Ağa artık ayan seçimine gitmeyerek İstanbul'da uygulanmakta olan muhtarlık teşkilatını evvela Taşköprü'de daha sonra da tüm Kastamonu'da uygulanmasını merkeze gönderdiği bir şukkasında teklif etti.[350] Dede Mustafa Ağa'nın bu teklifi merkezde uygun bulundu ve böylece muhtarlık teşkilatı Anadolu'da ilk defa Kastamonu'da kurulmuş oldu.[351] Esasında muhtarlık teşkilatının ilk defa burada kurulması az önce de ifade edildiği gibi her ne kadar Taşköprü ayanı Hacı Ömer'in fazla vergi toplaması ve ahaliye kötü davranması gibi birtakım zulümlerinden kaynaklansa da bu nedenden başka Kastamonu'nun Orta Anadolu'nun kuzeyinde kara ve deniz bağlantıları sayesinde bazı yeniliklerin uygulanmasında pilot bölge olmaya elverişli bir konumda bulunmasının büyük bir etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim Tanzimat sonrasında yol yapımı hususunda Kastamonu sancağı pilot bölge olarak seçilmişti.[352]

Merkezden onay alındıktan sonra Dede Mustafa Ağa, 1834 yılı başlarında dersaadette kararlaştırılmış olan Nizamname doğrultusunda Kastamonu merkezinin her bir mahallesine tecrübeli, iyi huylu kimselerden muhtar-ı evvel ve sani namıyla ikişer muhtar seçerek tayin etti.[353] Ayrıca Kastamonu mahalleri dışında Sinop, Boyabad, Taşköprü vesair kazalarda da mahalle nizamına uygun olarak muhtarlar seçilerek tayin edildi.[354] Bu arada merkezden tayin edilen muhtarların Darphane-i Amire'den

[347] Bu ilamın esas amacı ahalinin, böyle bir gaileyi defettikleri için devlete teşekkür etmek içindir. BOA, HAT_00512_25095_C_00001.

[348] Hacı Ömer Ağa öldükten sonra geride sadece bir evladı kalmış ve zimmeti kalan mallarından mahsup edilmeye çalışılmıştır. Ancak geride bıraktığı pek malı kalmamıştır. Nitekim isyan sırasında ikamet ettiği konağını dahi yakmış ve öyle kaçmıştır. BOA, HAT_00512_25095_D_00002; BOA, HAT_00512_25095_A_00001.

[349] Takvim-i Vekayi', Def'a 73, 7 Ş 1249 (20.12.1833).

[350] BOA, HAT_00512_25095_00001. Ayrıca bkz. Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* Der.: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 59.

[351] BOA, HAT_00447_22313_H_00001.

[352] Örneğin 11.11.1861 tarihli *Memalik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyesi Hakkında Nizamname* yayınlandıktan sonra 10 Aralık 1861 tarihli sadrazamlık makamı tahriratında, Edirne, Selanik, Trabzon ve Hüdavendigar eyaletleriyle Canik ve Kastamonu sancaklarında pilot bir uygulama olarak yol yapım çalışmalarının başlatılacağı belirtilmekteydi. BOA, MVL_00846_00033_001_001.

[353] BOA, HAT_00447_22313_H_00001, 16 Za 1249 (27.03.1834).

[354] Takvim-i Vekayi, Def'a 81, 5 Z 1249 (15.04.1834).

mühürlerinin çıkarılıp gönderilmesi için ilgili mahallerin isimlerinin yer aldığı mühürlü defterlerinin hazırlanarak gönderilmesi istenildi.[355] Bunun üzerine Dede Mustafa Ağa ilgili mahallelere atanmış olan imam ve muhatarların yer aldığı imzalı defteri hazırlayarak merkeze gönderdi.[356] Bu yeni sisteme göre her bir mahalle halkı birbirlerine, muhtarlar mahalleleri halkına ve imamlar da herkese kefil olacaktı. Bu şekilde halkın asayişi sağlanmak isteniyordu. Dede Mustafa Ağa'nın bu yöndeki çalışmaları halk tarafından da takdir kazandı ve bunun için merkeze onun Kastamonu'daki memuriyetinin devamı için toplam 67 kişinin isim ve mührünün bulunduğu umumi bir mahzar gönderildi.[357] Aynı minvalde daha önce de Kastamonu kadısı Mehmed İzzeddin tarafından da bir tahrirat kaleme alınıp merkeze gönderilmişti.[358] Bu nedenle hem halkın isteklerine hem de bu hizmetlerine karşılık olmak üzere 1834 senesinde Kastamonu mütesellimliği yeniden Dede Mustafa Ağa'nın uhdesine verildi.[359]

Müslüman olmayan yerlere ise kocabaşılar yerine kâhyalar tayin edildi. Ancak bir müddet sonra kâhyaların mahalle ve köyleri idarede bazı yolsuzlukları tespit edildi. Bu nedenle bu memuriyet ellerinden alınarak eskiden olduğu gibi kocabaşılara tevdi edildi.[360]

Muhtarların seçimine gelince, bunlar, ahalinin de katılımıyla tecrübeli, iyi huylu olduğu bilinen iki kişinin (Muhtar-ı evvel- Muhtar-ı Sani) oy çokluğu ile belirlenmesi şeklinde gerçekleşmekteydi. Bunlar seçildikten sonra adları sicile kaydedilmek üzere kadıya bildiriliyordu. Ayrıca seçilenler, Defter Nazırına ve oradan da tutanakların birer örneği ile birlikte hükümete sunuluyordu. Muhtarlar için padişah onayı alındıktan sonra yukarıda da ifade edildiği gibi Darphane'de özel olarak hazırlanacak mühürlerin gönderilmesi isteniyordu. Eğer Padişah onaylarsa bunların mühürleri hazırlanarak gönderiliyordu.[361]

Muhtarların seçimleri 1863 tarihli bir talimatla yeniden belirlendi. Buna göre muhtar seçilebilmek için iyi ahlaklı, devlete sadakati denenmiş, hayatında hiçbir cinayete karışmamış kimseler arasından seçilmesi kabul edildi. Muhtarlar eğer vilayet

[355] BOA, HAT_00693_33453_A_00002, 29 Za 1249 (09.04.1834).
[356] BOA, HAT_00490_24029_00001; 00490_24029_B_00001, 29 Z 1249 (09.05.1834).
[357] BOA, HAT_00490_24029_A_00001.
[358] BOA, HAT_00490_24029_C_00001, 17 L 1249 (27.02.1834).
[359] Takvim-i Vekayi', Def'a 77, 27 Ramazan 1249 (17.02.1834).
[360] Akyıldız (2006), *a.g.m.,* s. 52.
[361] Çadırcı, Musa; "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* Der.: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 60. (55-69)

merkezleri için seçilecekler ise hane sayılarının iki yüz; sancak merkezleri için seçilecekler ise yüz; kaza ve köyler için seçilecekler ise duruma göre yirmi ila elli arasında değişen sayıda olmaları kararlaştırıldı. Muhtarların seçiminde seçmen olarak vilayet merkezlerinde vali, müftü, hâkim, muhasebeci ve kent ileri gelenlerinden bir veya iki kişi ile müslüman olmayan dini toplulukların liderleri; sancak merkezlerinde mutasarrıf, müftü, hâkim, mal memuru, müslüman olmayan toplulukların dini temsilcileri ile o yerin ileri gelenlerinden bir veya iki kişi ve kaza ve köylerde ise kaza müdürü, müftü, hâkim ile müslüman olmayan yerlerde metropolit vekilleri olduklarını görmekteyiz. Bu arada bir sancak veya vilayete doğrudan bağlı olan köylerin muhtarlarının seçimi de yine vali veya kaymakamların sözü geçen ileri gelenler ile birlikte köy köy dolaşmaları kaydıyla yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca bu yeni düzenlemeden sonra muhtarların iki yıl için seçilmeleri ve iki yılın sonunda aradan üç yıl geçmeden yeniden aday olamayacakları kuralı getirildi.[362]

1864 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte yapılan yeni düzenlemeler arasında muhtarlık teşkilatı ile ilgili olan hususlar da bulunmaktaydı. Bu Nizamname ile ihtiyar meclislerinin de varlığı ortaya çıktı. Bu Nizamname'ye göre muhtar ve ihtiyar meclislerinin seçimleri yılda bir defa yapılacak ve seçilen muhtarlar yeniden aday olabileceklerdi. Muhtar seçiminde seçmen olmanın koşulları en az 50 kuruş vergi vermek, erkek olmak, Osmanlı vatandaşı olmak ve on sekiz yaşını doldurmuş olmaktı. Aday olabilmenin koşulları ise otuz yaşını doldurmuş olmak ve yılda en az 100 kuruş vergi vermekti. 1871 Vilayet Nizamnamesi ile fiili olarak nahiye müdürlüklerinin devreye girmesi ve muhtarların köy ile kaza arasındaki iletişimini nahiye müdürlüleri vasıtasıyla yapmaları gereğinden dolayı önemleri azaldı.[363]

Muhtarlar seçildikten sonra birtakım görevleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda muhtarların bulundukları mahalle veya köyün güvenliğini sağlamak, vergilerin tarh ve tevziinde aracılık etmek, mahalle giriş çıkışlarını kontrol ederek mürur tezkerelerine bakmak, doğum, ölüm, göç vb. durumların kayıtlarını tutarak bunları sancaklarda teşkil edilen defter nazırlarına bildirmek gibi pek çok vazifesi bulunmaktaydı. Muhtarların bu gibi kayıtları defter nazırlarına bildirmesinin gerekçesi, onların 1830-31 nüfus sayımının akabinde sancaklarda teşkil edilen defter nazırlıklarına bağlı

[362] Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* Der.: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 64. (55-69)
[363] Akyıldız (2006), *a.g.m.,* s. 52-53.

bulunmalarıydı.[364] Muhtarların bu vazifelerini icra ederken ahalinin kendilerinden memnun olmalarına azami dikkat göstermeleri gerekmekteydi. Aksi taktirde ahali, imam ve ileri gelenler aracılığıyla mütesellime başvurmak suretiyle hakkında gerekli işlemin yapılmasını isteyebilirdi.[365]

Kastamonu'daki muhtarlık teşkilatı ile ilgili muhtarlara verilen maaş meselesine de değinmek gerekir. Tanzimat dönemine gelindiğinde bu teşkilat mevcudiyetini devam ettirdi ve 1840 yılı Mart ayında Muhassıllık teşkilatının uygulandığı yerlerden biri olan Küre-i Nühas muhassıllık meclisinde alınan bir karardan anlaşıldığı kadarıyla bir irade-i seniyye ile muhtarlara maaş verilmesi kararlaştırılmış bulunmaktaydı. İradeye göre maaş miktarları karyelerin büyüklük ve işlerinin yoğunluklarına göre 500 kuruş ile 1000 kuruş arasında olacaktı. Bununla birlikte bu durum Kastamonu sancağında en azından muhassıllık örgütünün uygulandığı yerlerden olan Küre-i Nühas ve bağlı muhasıllık bölgelerinde böyle olmamıştı. Nitekim Küre-i Nühas Meclisinde alınan bir kararla bazı yerlerde muhtarların sayısının bir olarak belirlenmesine karar verilmişti. Böyle bir kararın alınmasında bu havali köylerinin ekserisinin dağınık ve küçük olmaları etkili olmuştu. Bu nedenle iki üç karye birleştirilerek bir divan olarak kabul edildi ve başlarına tek muhtar tayin edildi. Bu şekilde merkez için maaş tasarrufu da sağlanmaya çalışıldı. Nitekim Küre-i Nühas meclisinde yapılan bir toplantı sonrasında kaleme alınan bir mazbatada, böyle yapılmadığı takdirde 200 bin kuruş boşuna maaş verileceği belirtilmekteydi. Ayrıca mazbatada, bu şekilde bir düzenleme ile birleştirilen karyelerin başlarına tayin edilen muhtara kadirlerine göre 120 ila 1000 kuruş arasında maaş verilmesi hususunda karar alındığı ifade edilmekteydi.[366] Böylece muhtarların sayıları bölgelere göre ikiden bire indirilmişti.

Kimi zaman bazı vergi kalemlerinin muhtarlara ihale edilmesi gibi durumlar da söz konusu olmaktaydı. Örneğin 23 Ağustos 1848 tarihli bir şukkadan anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu eyaleti dâhilinde Sinop sancağına bağlı Saray nahiyesi divanlarından Ferik ve Üğlü (?) divanlarının aşar gelirleri az olması münasebetiyle talipleri çıkmadığından muhtarlara ihale edilmişti.[367] Yine benzer şekilde Kastamonu'ya bağlı Güney kazasına

[364] Bu defter nazırlıkları da merkezde bulunan Ceride Nezareti'ne bağlı idi. Dolayısıyla muhtarlar da en nihayetinde Ceride Nezareti'ne bağlı bulunmaktaydılar. Bkz. Akyıldız (2006), *a.g.m.*, s. 52.
[365] Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* Der.: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 62. (55-69)
[366] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0013.
[367] BOA, A_}MKT_0144_00072_001_001.

tabi Bademce divanının aşarı da 1861 senesinde muhtarına ihale edilmişti.[368] Esasında böyle örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak muhtarlardan bazılarının görevlerini suiistimal ederek zimmetlerine miri malı geçirmek suretiyle birtakım yolsuzluklara teşebbüs ettiklerini ve neticesinde de azledildiklerini belirtmek gerekir. Bir örnek vermek gerekirse 4 Aralık 1861 tarihli bir şukkadan anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu sancağına tabi Çatak karyesi muhtarı Mehmed, vergi vesaire hususlarda ahaliye birtakım zulümlerde bulunduğu gibi zimmetine miri malı geçirmiş ve bu nedenle azledilmişti.[369]

[368] BOA, A_}MKT_MVL_00147_00083_002_001.
[369] BOA, A_}MKT_UM_00522_00063_001_001.

2. BÖLÜM
ÜLKE YÖNETİMİNDE MODERNLEŞME (1839-1846)

Osmanlı ülkesindeki modernleşmenin, Venedik ve Avusturya devletleriyle girilen savaşlar sonrasında 21 Temmuz 1718 tarihinde imzalanan Pasarofça antlaşmasından[370] sonra başladığı değerlendirilmektedir. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti, artık eski örgütlerin canlandırılması yerine Batı yöntemleri ve örgütlerini almaya başladı. Bununla birlikte bu modernleşme, gerek isyan vesair dâhili sorunlar gerekse girilen birtakım savaşlar dolayısıyla sürekli kesintilere uğradı.[371] III. Selim ve II. Mahmud[372] dönemlerine gelindiğinde ülkenin modernleştirilmesi adına daha ciddi teşebbüslerde bulunuldu, bu anlamda aşağıda da belirtileceği üzere birtakım reform hareketlerine girişildi. Ancak bu reformlar da ülkenin pek çok açıdan içerisine düştüğü sorunlara köklü çözümler getiremedi. Bu amaçla Tanzimat Fermanı ile daha kapsamlı kanunlaştırma hareketlerine girişildi. Bu reformlar sayesinde gerek mülki ve mali alanlarda gerekse askeri alanda ülkenin modernleşmesine dönük başarı sağlanacağı öngörüldü.

İki kısımdan oluşan ikinci bölümün ilk kısmında, Tanzimat Fermanı'nın tahlili, ülke yönetiminde yaşanan mülki ve mali değişiklikler, bu bağlamda Tanzimat Fermanı'nın uygulandığı bölgelerde muhassıllık teşkilatının kuruluş ve yapısı, bu teşkilatın Kastamonu sancağında tatbiki ve teşkilatın 1842 yılında kaldırılması konuları ele alınacaktır. İkinci kısımda ise 1842 yılında ülke yönetiminde yapılan birtakım idari ve mali düzenlemeler ele alınacak ve Kastamonu sancağının, 1846 yılında eyalete tahvil edilene kadarki idari yapısı ve bu idari yapı içerisinde sancakta yaşanan her türlü gelişmeler verilecektir.

---

[370] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 177-181.

[371] Berkes, *a.g.e.*, s. 42.

[372] II. Mahmud dönemi, yenileşmenin pek çok açıdan farklılaştığı bir zamandır. Bkz. Ahmet Özcan, "*Türk Modernleşme Tarihi"*, Editörler: İsmail H. Demircioğlu vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi,* Pegem Akademi, Ankara, 2020, s. 43.

2.1. Tanzimat Fermanı'nın Tahlili ve Taşra İdaresinde Yapılan Mali ve Mülki Düzenlemeler

Tanzimat devri, kanunlaştırma hareketleri bakımından, Osmanlı Devleti'nin dünya tarihinde zirveye çıkmaya başladığı dönemi ifade eder. Arapça tanzim kelimesinin çoğulu olan Tanzimat; kelime anlamı itibariyle "*dizme, sıralama ve ıslah etmek"* manasındadır. Bu tabir ayrıca 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde "*mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etmek"* anlamında da kullanılmıştır.[373] Bilindiği üzere 4 Kasım 1839 tarihinde Topkapı Sarayı'nın Gülhane bahçesinde okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da ifade edilen Tanzimat Fermanı, mülki, mali, adli, askeri vesair konularda eski düzenin yenisi ile değiştirilme arayış ve çabalarının ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.[374] Tanzimat'ın ne anlam ifade ettiği hakkında pek çok farklı görüş var ise de[375] Tanzimat; geçmiş ile devrin mevcut koşulları göz önünde bulundurularak süre gelen siyasi, kültürel, sosyal, askeri vb. her alanda iç ve dış dürtülerin de etkisi ile bütün olumlu-olumsuz devinimlerin, devrin icabına göre dönemin bir kısım modernleşme taraftarı devlet bürokrasisi tarafından gözlemlenerek

---

[373] Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2011, s.1.

[374] Abdurrahman Şeref, *Tarih Muhasebeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37.

[375] Ahmet Cevat Eren, Tanzimat'ı: "*Başlangıçtan itibaren meydana gelen fikir hareketleri ile o devirden günümüze intikal eden tarihi olayların sonuçlarına bakılarak Osmanlı Devleti'nde meşruti bir idarenin kurulması, İslam-Hristiyan dünyasının kaynaşarak barış ve huzur içerisinde yaşamalarını hazırlayan bir kültür ve ıslahat hareketidir*." şeklinde tarif etmektedir. Bkz. Ahmet Cevat Eren, *Tanzimat Fermanı Dönemi*, Yayına Haz. Alişan Akpınar, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s. 12. A.H. Ongunsu, Tanzimat'ı: *"...Önceki dönemlere nispetle daha kapsamlı ancak inkılap niteliğini haiz olmayan bir yenileşme hareketi..."* şeklinde ifade etmiştir. Bkz. A.H. Ongunsu, "Tanzimat ve Umumi Amillerine Bir Bakış", *Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 8. Yavuz Abadan Tanzimat'ı: *"Birbirine aksi istikametler takip eden çeşitli, karışık tesir ve akımların sarstığı bir devlet bünyesine kuvvet ve metanet kazandırma, siyasi birliğin dayandığı dayanakları modernleştirme ve güçlendirme zaruretinden doğan bir harekettir"* şeklinde tanımlamıştır. Bkz. Yavuz Abadan, "Tanzimat Femanının Tahlili", *Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat, Maarif Matbaası*, İstanbul, 1940, s. 33. Kemal Karpat Tanzimat'ı: *"II. Mahmud politikalarının bir devamı olmaktan çok özellikle onun döneminde yürütülen ekonomik ve mali alanlardaki yanlış politikaların bir nebze de olsa onarılmasıdır. Nitekim bu dönemle birlikte daha önceki devlet idari birimlerindeki değişiklikler, vergi yasaları ve II. Mahmud tarafından getirilmiş olan diğer benzer düzenlemelerin büyük ekseriyeti Tanzimatla birlikte iptal edilmiştir"* bkz. Kemal Karpat, Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus, Çev.: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 92. Engelhardt, Tanzimat'ı: *"İlanında her şeyden önce Avrupa'yı tatmin etmenin önemli bir etken olduğu"* şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev.: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2017, 37. Ubicini, Tanzimat'ı: *"Önceki dönemlerde filizlenen reformların Abdülmecid döneminde daha net bir şekilde vücut bulması"* olarak tanımlamaktadır. Bkz. M.A. Ubicini, *Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema-Basın*, Türkçeye Çev.: Cemal Karaağaçlı, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 26, s.43.Yerasimos da Tanzimat'ı: *"Avrupa dayatmasının bir ürünü olan yenileşme hareketleri"* olarak ifade etmektedir. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye II Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına*, Türkçesi: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 39-44.

yeni ve kapsamlı çözümler üretmek kaygısıyla girişilmiş merkezi otoriteyi daha da güçlendirme odaklı yeni bir devir yaratma çabasıdır. Bu çaba daha III. Selim ile birlikte özellikle II. Mahmud döneminden itibaren yenilik taraftarı bir kısım devlet bürokrasisi tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat Fermanı ilan edilmeden önce merkez teşkilatı bağlamında 1830'lu yılların başlarından itibaren pek çok müessese ya yeniden düzenlendi ya da reforme edildi. Bu anlamda 1831 yılında sarayın önemli bir müessesesi olan silahdarlık lağvedilerek sır kâtipliği mabeyin başkâtipliğine dönüştürüldü. Böylece bir saray sekretaryası oluşturuldu. İki yıl sonra ise mabeyin müşirliği kurularak Enderun-ı Hümayun'un oda nizamı yeniden belirlendi.[376] Bunun yansıra II. Mahmud döneminde yeni nezaretler kuruldu ve sadrazamlık unvanı başvekâlete çevrilerek nezaretler arasında koordineyi sağlamakla görevlendirildi. Ayrıca sadaret kethüdalığı dâhiliye nezaretine, reisülküttaplık da hariciye nezaretine çevrildi.[377] Bu kurumlar dışında II. Mahmud'un son yıllarında yasama alanında da pek çok yeni kurul ihdas edildi. Bu bağlamda 1836 yılında askeri işleri müzakere etmek üzere Dar-ı Şurâ-yı Askeri; 1838 yılında hükümete ait işleri görüşmek üzere Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve hepsinin de üstünde olmak üzere Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kuruldu.[378] II. Mahmud döneminde yapılan önemli düzenlemelerden biri de hem merkez hem de taşrada halkın şikâyetlerine neden olan rüşvetin kaldırılmasına yönelik 1838 Mayıs ayının sonlarında bastırılarak tüm eyalet ve sancaklara gönderilen *Tarik-i İlmiyyeye Dair Ceza Kanunnamesi'*nin yayınlanmasıydı.[379] Bu gibi gelişmelere bakıldığında özellikle II. Mahmud dönemi reformlarının, ülke yönetiminin modernleşmesine kapıyı aralayan ilk adımlar olduğu söylenebilir.[380]

Görüldüğü üzere Tanzimat dönemine gelinen süreçte merkezde adli, askeri, mülki vb. pek çok alanda bazı reform hareketlerine girişilerek ülke, modernleştirilmeye çalışılmıştı. Modernleşmenin sürekliliği ise Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü ilkelerle sağlanmaya çalışılacaktı. Burada Tanzimat Fermanı'nın içeriği uzun uzadıya tahlil

[376] Akyıldız (2011), *a.g.m.*, s. 1.
[377] Karal, *a.g.e.,* C. I, s. 152. 153.
[378] Meclis-i Vala'nın kuruluşu ve evrimi hakkında bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 35 vd.
[379] Erdoğan Keleş, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi için Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. XXIV, S. 38, 2005, s. 260.
[380] Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform,* 1856-1876, Türkçesi: Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 31-32.

edilmeyecek, daha çok Ferman'ın öngördüğü yenilikler kısaca verilecektir. Bu anlamda öncelikle Ferman'ın içeriğine genel hatlarıyla değinmek gerekir.

Ferman'ın mukaddimesinde, her şeyden önce, devlet kurulduğunda Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine ve İslam Şeriatı'na uygun hareket edildiği için devletin güçlü, ülkenin mamur ve halkının refah içerisinde yaşadığı; ancak son 150 yıldır bunlara riayet edilmediğinden zaaf ve fakre düşüldüğü, bu anlamda kavanin-i şeriyye tahtında idare edilmeyen ülkelerin payidar olamayacağı belirtilmekteydi. Ayrıca ülkenin coğrafi konumu, arazilerinin verimliliği ve halkının çalışkanlığı göz önünde tutulduğunda, gerekli tedbirlerin alınması halinde devletin beş on yıl içerisinde yeniden eski durumuna kavuşabileceği vurgulanmaktaydı.[381]

Bunun için devletin iyi idaresine alamet olmak üzere yeniden teyit ve tanzimi gereken esasların *"emniyet-i can, mahfuziyet-i ırz ve namus ve mal ve tayin-i vergi maddeleri"* ile birlikte ihtiyaç duyulan askerlerin *"suret-i celb ve müddet-i istihdamlarının belirlenmesi"* şeklinde olduğu belirtilmişti.[382] Ferman'a göre iltizam usulü lağvedilecek[383], tüm tebaa eşit tutulacak, herkes gelirine göre vergi ödeyecek, yargılamalar aleni olacak, yargısız infaz yapılmayacak, geçim sıkıntısı yaşayan memurların maaşları düzeltilecek ve rüşvet önlenecekti. Adli ve mali işler, belirli günlerde toplanacak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de, askeri meseleler ise Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali'de müzakere edilip kararlaştırıldıktan sonra padişahın onayına sunulacaktı. Burada padişahla birlikte ulema ve vükelanın tedvin edilen veya edilecek kanunlara uyacaklarına dair yemin etmek suretiyle teminat verdiklerini de belirtmek gerekir.[384]

İşte hem devletin en üst makamı olan padişahlık makamının hem de hükümet işlerini idare eden Tanzimat bürokrasisinin Tanzimat ilkelerini koruyacağına yönelik teminatı, devlet yöneticilerinde ve halkta büyük beklentilere neden oldu.[385] Nitekim herkes hayatına, kesesindeki paraya, hanesindeki çoluk çocuğuna tamamen sahip olacak, kudreti ölçüsünde vergi ödeyecek, askerlik mükellefiyetini zamanını bilerek ifa

---

[381] Mukaddimede, ayrıca devlet ve memleketin iyi idaresi için bazı yeni kanunlar çıkarılmasının zaruri olduğu da belirtilmişti. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 176-177.

[382] Abdurrahman Şeref (2012), *a.g.e.,* s. 38.

[383] İltizam usulü Tanzimat'ın ygulandığı yerlerde Mart 1840 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. Bkz. Takvim-i Vekyai, Def'a 193, 13 Z 1255 (17.02.1840).

[384] Eren, (2007); a.g.e.; s. 38.

[385] Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841),* Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 9.

edecek, kimsenin hakkı rüşvet nedeniyle zayi olmayacak, mahkeme önünde herkes aleni olarak eşit bir şekilde yargılanacak ve suçlu bulunanlara hak ettikleri cezalar şeriat hükümlerine göre verilecekti.[386]

Tanzimat Fermanı'na en çok sevinenler gayrimüslimler oldu.[387] Ferman'ın ilanı İngiliz ve Fransız basınında da memnuniyetle karşılandı.[388] Bununla birlikte yeni düzenlemeler, sarraflar, mültezimler, ayanlar gibi kimselerin çıkarlarını bozduğu için olumsuz bir tepki ile karşılandı.[389] Tanzimat'a muhalefet edenler arasında, Cevdet Paşa'nın ifadesiyle "*makamlar ve mansıplar çayırlığında bağımsız gezmeye alışan"* yani eski alışkanlıklarını devam ettirmek isteyen pek çok devlet ricali de bulunmaktaydı.[390] Abdurrahman Şeref'e göre ise onlar için Tanzimat-ı Hayriye kâğıt üzerinde kalmalı ve kendileri eskisi gibi hareket etmeye devam etmeliydiler.[391]

Tanzimat Fermanı'nın ilkelerinden anlaşılacağı üzere mali, adli, askeri pek çok alanda yeni düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemeler kimilerince sevinçle kimilerince de muhalefetle karşılanmıştı. Ancak Tanzimat bürokratları açısından Ferman'ın ilkelerini tatbik etmek ve böylece ülke yönetimini yeniden organize etmek bu ilkelerin bir an önce yürürlüğe girmesine bağlıydı. Bu anlamda 1840 yılı Şubat ayında Konya müşirine gönderilen bir fermandan anlaşıldığı kadarıyla Tanzimat'ın tatbik edileceği eyaletlere, "*Tanzimat-ı Hayriye ahkâmını tavzihan*" fermanlar gönderilmişti. Bu fermanların gönderilme amacı ferman içeriğindeki hükümlerin ne anlam ifade ettiğini eyalet müşirleri yoluyla merkez eyalet ve tevabiatına açıklamaktı. Buna göre tüm eyalet vali veya müşirleri, öncelikle eyalet merkezindeki kasaba ve köylerde bulunan bütün şeyh, ulema, ileri gelenler ile sair ahaliyi büyük bir meydanda toplayacak, hazır oldukları halde onlara fermanı okuyup anlamını ayrıca herkese açıklayacaklardı. Daha sonra benzer şekilde eyalet dâhilinde bulunan tüm sancaklar ile havi oldukları kazalar ve kasabalarda da benzer bir uygulamanın teminini sağlayacaklardı. Böylece vergilerin tamamen affedildiği ve buna benzer yanlış anlamaların önü alınmaya çalışılacaktı.[392]

---

[386] Abdurrahman Şeref (2012), *a.g.e.,* s. 55.
[387] Abdurrahman Şeref (2012), *a.g.e.,* s. 55.
[388] Kaynar, *a.g.e.,* s. 186.
[389] Uzun, *a.g.e.,* s. 9.
[390] Ahmed Cevdet Paşa; *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi,* Haz. Seyit Ali Kahraman, C.1, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 36.
[391] Abdurrahman Şeref (2012), *a.g.e.,* s. 57.
[392] Kaynar, *a.g.e.,* s. 180-183.

Tanzimat ilkelerinin uygulanabilmesi için ülkede öncelikle mali ve mülki alanda birtakım yeni düzenlemelere ihtiyaç duyuldu. Mali alanda yapılan düzenlemeler, Tanzimat'ın temelini oluşturuyor ve ülkenin merkezileşmesinde birinci derecede vasıta olarak kullanılıyordu. Nitekim Abdülmecid'in saltanatının başında mali vaziyet oldukça kötü bir durumdaydı. En başta muntazam bir vergi sistemi olmadığı gibi vergileri toplamakla görevlendirilen valiler, düzgün işleyen bir kontrol mekanizması olmadığından vergileri istedikleri şekilde topluyorlar ve masraflarını bahane göstererek topladıkları vergilerin de çok az bir kısmını merkeze gönderiyorlardı.[393] İşte valilerin bu yolsuzluklarının önünü almak ve yeni merkezi bir mali politika geliştirmek gayesiyle *"iltizam usulü"* kaldırılarak tüm vergilerin artık merkezden gönderilen geniş yetkilerle donatılmış maaşlı muhassıllar yoluyla toplanıp merkeze gönderilmesi ve harcamaların da yine hazinece yapılması kararlaştırıldı.[394] Muhassıllık teşkilatına ve bu teşkilatın özelliklerine aşağıda değinileceğinden şimdilik bu konuyu burada kapatmayı uygun görüyoruz. Bununla birlikte burada, 1840 yılı başında bir başkan ve üyelerden oluşan ve başlıca görevi Tanzimat'a dahil yerlerin vergilerinin yeniden tespitini yapmak, tahsilini sağlamak ve anlaşmazlıkları halletmek üzere *Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin* kurulduğunu belirtmek gerekir.[395]

Mülki alanda yapılan yeni düzenlemeler ise; III. Selim ile birlikte şekillenen ve II. Mahmut döneminde bir kalıba dökülmek suretiyle vücut verilmeye çalışılan merkezi otoriteyi daha da güçlendirmek şeklinde olmuştu. Bu hususta en başta valilerin taşrada vergilerin toplanması mevzuundaki yolsuzlukları ve pek çok konuda gösterdikleri gevşeklikler, ayrıca bazı valilerin, özellikle Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın, merkez-kaç eğilimlerde bulunmaları etkili olmuştu.[396] Merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla idari teşkilatta yapılan yeni düzenlemelerle Tanzimat öncesinde oldukça geniş yetkilere sahip olan valilerin yetkileri sınırlandırıldı ve mali işlerle doğrudan ilgilenmeleri önlendi.[397] Bu bağlamda valilerin sırf iç güvenlik işleriyle ilgilenmeleri,

---

[393] Ziya Karamursal, *a.g.e.*, s. 15.
[394] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964, s. 627-28.
[395] Abdüllatif Şener, "Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* C. 8, S. 2, 1990, s. 49.
[396] Nizam Önen- Cenk Reyhan, "Osmanlı Mülkî İdaresinde Tanzimat Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1859)", *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları Dergisi*, C. XI, S. 1, Ankara, 2009, s. 9. (9-23)
[397] Selda Kılıç, "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 23, S. 45, 2009, s. 44.

mali işlerin ise merkezden tayin edilen geniş yetkilere sahip muhassıllar marifetiyle idare edilmesi kararlaştırıldı.[398] Böylece mali işlerde, eskiden olduğu gibi valilerin denetimi yerine merkezi otoritenin doğrudan denetim ve idaresi uygulamasına geçildi.[399] Bu arada Tanzimat'ın ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da 15, Asya'da 17 ve Afrika'da 3 olmak üzere toplamda 35 eyaleti[400], 142 sancağı ve 1320 adet de kazası bulunduğunu ve söz konusu eyaletlerden Mısır, Sırbistan ve Eflak-Buğdan'ın özerk; Trablusgarp ve Tunus'un ise yarı özerk bir yapıda idare edildiklerini belirtmek gerekir.[401]

Tanzimat'ın tatbik edildiği yerlerde müşirlik ve sancak sınırlarında da değişiklikler yapıldı ve eyaletlerin idaresine müşirler; sancakların idaresine de ferikler tayin edildi. Aşağıda da belirtileceği üzere; 1840 yılında yapılan düzenleme ile Çankırı ve Ankara sancaklarından oluşan Ankara eyaleti sınırlarına Kastamonu, Bozok ve Kayseri sancakları da dâhil edildi ve Ankara eyaleti müşir idaresine, bağlı sancaklar da ferikler idaresine verildi.[402] Yine benzer şekilde Kocaeli sancağına da bir kısım sancaklar eklendi ve yönetimine ferikler tayin edildi.[403]

Tanzimat'ın öngördüğü başta mali olmak üzere idari ve askeri yenilikler, ilk önce ülkenin mevcut durumu göz önünde bulundurularak tüm ülkede tatbik edilmedi. Bu bağlamda Tanzimat reformaları ilk olarak hükümet otoritesinin kesin denetiminde olan ve başkente yakın yerlerden başlanarak uygulandı.[404] Bunda, bazı bölgelerde mevcut geleneksel idari alışkanlıkların terk edilememesi ve reformların hayata geçirilmesinde hayati bir öneme sahip yetişmiş ve bürokrasiden anlayan kadroların bulunmayışı birinci derecede etkili oldu. Hatta Mustafa Reşid Paşa, bu kadroların oluşturulabilmesi için şer'i makamlardan bağımsız olarak *Meclis-i Maarif-i Umumiyye* ve *Rüşdiye*

[398] İnalcık (1964a), *a.g.m,* s. 625.
[399] Eren, *a.g.e.,* s. 43.
[400] Adı geçen eyaletler şunlardır: Edirne, Silistre, Eflak, Buğdan, Vidin, Niş, Üsküp, Sırbistan, Belgrad, Bosna, Rumeli, Yanya, Selanik, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Girit, Kastamonu, Hüdavendigar, Aydın, Karaman, Adana, Bozok, Sivas, Trabzon, Erzurum, Musul, Kürdistan, Harput, Halep, Sayda, Şam, Bağdat, Habeş, Mısır, Trablusgarp, Tunus. Bkz. Muzaffer Sencer, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 17, S. 3, 1984, s. 51.
[401] Sencer (1984), *a.g.m,* s. 51.
[402] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 191.
[403]İnalcık (1964a), *a.g.m,* s. 625.
[404] Eren, *a.g.e.,* s. 41.

Mektepleri gibi kurumların açılması için bazı teşebbüslerde bulundu.[405] Ayrıca Şinasi Efendi de maliye ve ekonomiyi öğrenmesi amacıyla Fransa'ya gönderildi.[406]

Bu gibi ön hazırlıklara rağmen yukarıda da ifade edildiği üzere Ferman'ın öngördüğü mali, idari ve askeri yenilikler, yetişmiş kadroların eksikliği sebebiyle tüm ülkeye tatbik edilemedi. Buna ülkenin iç ve dış dinamikleri de eklenince Tanzimat'ın uygulanması için öncelik, hükümetin kesin denetiminde bulunan başta Edirne olmak üzere Hüdavendigar, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas eyaletlerine verildi. Bu anlamda Tanzimat'ın öngördüğü şekilde mal-mülk, nüfus sayımı yaptırılarak uygulamaya geçildi. Söz konusu dönemde her ne kadar Trabzon eyaletine öncelik verildiyse de karşılaşılan tepkiler üzerine uygulama ertelendi.[407] Tanzimat'ın Trabzon eyaletinde ertelenmesinde, gerek bölgedeki ayan ve eşrafın gerekse eyalet valiliğini elinde bulunduran ve en önemli ayan ailelerinden olan Hazinedarzadeler'den Osman Paşa'nın muhalefetleri çok önemli bir etken olmuştu.[408] Trabzon dışında Anadolu'da Erzurum, Van, Kars, Diyarbekir, Bağdat, Adana ve Malatya; Rumeli'de de Bosna, Arnavutluk, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Üsküp, Belgrad ve Yanya Tanzimat'ın dışında tutuldu.[409]

2.2. Muhassıllık Teşkilatı

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun önemle üzerinde durduğu meselelerden birinin de vergi meselesi olduğu yukarıda açıklanmıştı. Yeni anlayış gereğince iltizam usulü kaldırılmış[410] ve herkesin gelirine göre vergi vermesi ilkesi kabul edilmişti. Karar

---

[405] Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, Ekim 1964, s. 615-616.

[406] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 179.

[407] Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 259-269. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 190.

[408] Abdullah Saydam, "Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM),* S. 18, 2005, s. 308-309. Ayrıca bkz. Mehmet Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa ve Zamanı (1827-1842)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C. I, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2007, s. 395-415; Mehmet Beşirli, " XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Ayan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzade Süleyman Paşa", T*rabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri,* Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon, 2002, s. 327-340.

[409] Ayla Efe, Muhasıllık Teşkilatı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, Eskişehir, 2002, s. 7.; Şener, Abdüllatif (1990); a.g.m.; s. 51.

[410] Bu durum fermanda *"…alat-ı tahribiyeden olub hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmeyen itizamat usul-ı muzırrası elyevm cari olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umur-ı maliyyesini bir âdemin yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zaten bir eyice*

gereğince, vergiler konulup mükelleflere paylaştırılacak, bu sırada ayrıca nüfus sayımı da yapılacaktı. Böylece artık çeşitli adlarla vergiler yerine herkesin gücüne göre belirli ölçüde vergi alınacaktı.[411]

Vergi reformunun uygulanmasına ilk olarak merkeze yakın olan eyaletlerden başlandı. 20 Ocak 1840 tarihinde yapılan seçim ile ehil ve erbab olmaları koşuluyla muhassıl-ı emval[412] denilen görevliler doğrudan merkezi hükümet tarafından atanarak sancaklara gönderildiler.[413] Bu arada 24 Ocak 1840 tarihinde Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan sekiz maddelik bir Nizamname ile muhassılların tayin, görev ve yetkileri belirlendi. Söz konusu Nizamname'nin birinci maddesine göre devlet hazinelerinde kayıtlı olan gelir kaynaklarının defterleri hazırlanarak muhassıllara verilecekti. Ayrıca kayıtlı olmayan gelir kaynakları muhassıllar görev yerlerine ulaştıktan sonra onlar tarafından hazırlanarak merkeze gönderilecekti. İkinci maddeye göre Tanzimat'ın uygulandığı yerlere gönderilecek muhassılların maiyetlerine biri mal diğeri emlak ve nüfus kâtibi olmak üzere iki yardımcı verilecek ve bunlar görev mahallerine ulaşmalarının akabinde birer meclis kuracaklardı. Sonraki maddelerde özetle üçüncü maddede, muhasıllık bölgelerinde iç güvenliğin nasıl sağlanacağı ve muhassıllık bölgelerinde vergilerin toplanması hususunda askerlerin ne suretle muhassıllarla ilişki kuracakları ile onların giderleri; dördüncü maddede, nüfus ve emlak sayımında takip edilecek usulleri; beşinci maddede, devlet masraflarını karşılamak üzere her bir mahalden bir miktar peşin vergi alınması ve en kısa sürede merkeze gönderilmesi; altıncı maddede, devlet memurlarının yolluk ve diğer masraflarının ahaliye yükletilmeyerek hazinece nasıl karşılanacağı; yedinci maddede, bakayaların tahsilinde takip edilecek yolu ve sekizinci maddede ise cizyenin ne şekilde toplanacağı meseleleri ele alınmaktaydı.[414]

Bir müddet sonra ise toplanan vergilerin muhassıllarca hazineye gönderilene kadar muhafaza edilmesi ile bazı zorunlu harcamaların yerinde yapılması gibi hususlarda meydana gelen yeni güçlükleri halletmek üzere bu talimata ek olarak birinci zeyil

---

âdem değilse heman kendi çıkarına bakıp cemi' harekât ve sekanatı gadr ü zulmden ibaret olmasıyla ba'dezin ehali-i memalikden her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi-yi münasib ta'yin olunarak kimseden ziyade şey alınamaması…" şeklinde ifade edilmiştir. Kaynar, *a.g.e.,* s. 225-226.

411 Çadırcı, *a.g.e.,* s. 209.

412 Arapça tahsil mastarından türeyen *"tahsil edici"* anlamındaki muhassıl kelimesi Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Selçuklularında kullanılmıştır. Bkz. Yücel Özkaya- Ali Akyıldız, "Muhassıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul, 2006, s. 18.

413 Efe (2002), *a.g.t.,* s. 9-10

414 Talimat'ın bendleri için bkz. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi),* Maliye Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 319-329.

çıkarıldı.[415] Yedi bendden oluşan bu zeylin birinci bendinde, sandık eminliği meselesi ele alınmaktaydı. Buna göre meclis marifetiyle yine meclis üyelerinden olmak kaydıyla vücuhtan biri sandık emini olarak tayin edilecek ve devlet gelirleri sandıkta toplanacaktı. Sandığın açılması ve sandıktan masraf yapılması birtakım kurallara bağlanacaktı. Böylece keyfiliklerin önü alınmaya çalışılacaktı. Ayrıca özellikle ilgili muhassıllık bölgelerindeki masraflar çıktıktan sonra en fazla on gün içerisinde sandıkta yüz veya elli bin akçe birikmesi halinde, paralar beklenmeksizin sağlam poliçeler ile merkeze gönderilecekti. İkinci bende göre ahaliye yük olmamak amacıyla devlet görevlileri davetsiz olarak misafirliklere gitmemeyeceklerdi. Üçüncü bende göre muhassıllara kolaylık olması ve işlerini daha kolay yürütebilmeleri amacıyla oluşturulacak muhassıllık bölgelerinin birbirlerine yakın olmalarına dikkat edilecekti. Bu anlamda örneğin bir kazanın daha yakın sancağa bağlı olması gerekirken uzak başka bir sancağa bağlı olması halinde ilgili kazanın yakın kazaya kaydedilmesini sağlamak amacıyla durum mecliste görüşüldükten sonra merkeze bildirilecekti. Dördüncü bende göre bir muhassılın idaresinde bulunan kaza gelirlerinin diğer muhassıl idaresinde olan kazada dahi ifrazatından kura ve çiftlik vesaire olduğu halde o şekilde olanlar hangi muhassılın idaresinde ise onun vasıtasıyla idare edilecek ve durum ayrıca her iki muhassıl tarafından meclisce merkeze bildirilecekti. Beşinci bende göre cizye tahsilinin nüfusa göre toplanmasını elverişli ise nüfusa göre; maktuiyet üzere toplanmasını elverişli ise maktuiyet üzere toplanacaktı. Altıncı bende göre muhasıllıkların kurulmasıyla birlikte muaccelat nazırlarının işlevleri kalmadığından bundan sonra muhassıllar, bu görevin meclis vasıtasıyla görülmesini temin edeceklerdi. Ayrıca hükkam tarafından da buna dikkat ve nezaret edilip vaki olan gelirlerin meclis sandığına konulmasına dikkat edeceklerdi. Yedinci bende göre ise muhassıllar, Bursa ve Edirne gibi yerlerde tekke ve dervişlere valiler tarafından yapılan yardımların bundan sonra ne kadar olması gerekeceğini meclisler marifetiyle yeniden müzakere edilmesini sağlayacak ve durumu merkeze bildireceklerdi.[416]

Talimat-ı seniyyenin birinci zeylinden sonra yeni uygulamaların halka bildirilmesi gerektiğinden beş bendlik ikinci bir zeyil daha çıkarıldı. Bu ikinci zeylin amacı, gizlenen bir kısım vergilerin açığa çıkarılması ve mahallinden tayin edilecek kâtiplerin

[415] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 213.
[416] Sayın, *a.g.e,* s. 329-332.

vasıflarına, kullanılma şartlarına ve meclis azaları ile kâtiplere verilecek maaşlara açıklık getirmekti.[417]

Bu arada muhassıllık teşkilatının, muhassıllık talimatının ilk zeylinin üçüncü bendinde yer alan muhassılların icabında görev yapmayı ve ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla bir kazayı kendi muhassıllığına bağlayabilecekleri kuralından hareketle Osmanlı ülkesinde kurulan muhassıllık merkezlerinin mevcut idari sınırlarla aynı olan birimler değil mali kaygılarla çizilen "*mali üniteler"* olduğu değerlendirilmektedir.[418] Bu bağlamda Tanzimat bürokratlarının amacının, eklektik bir yaklaşımla mülki teşkilatta sınırları net olarak belirlenmiş idari birimler oluşturmak yerine idari sınırları vergilerin en sağlıklı nasıl toplanabileceği üzerinde şekillenen veya değişebilen bir yapı kurmak olduğu söylenebilir. Gerçekten de muhassıllık teşkilatı döneminde muhasıllıkların sınırlarında pek çok değişiklikler yapılmış, bu anlamda bir muhassıllığa bağlı yerlerin başka muhasıllıklara bağlanması olayları sıkça yaşanmıştır. Ayrıca muhassıllık olan bazı yerlerin muhassıllıktan çıkarıldığı, muhassıllık olmayan bazı yerlerin ise muhassıllığa dönüştürüldüğü de olmuştur.[419]

Muhassıllar, kendilerine verilen talimat ve zeyiller marifeti ile tayin, görev ve yetkileri açıklığa kavuşturularak ilgili mahallere gönderilmişler ve 1840 Nisan ayından itibaren görev yerlerine ulaşmaya başlamışlardır.[420] Görev bölgelerine varan muhassıllar, orada bölgenin ileri gelenlerini toplayarak gerek Tanzimat Fermanı'nı gerekse Talimat-ı Seniyye ve zeyillerini herkese okuyup anlamını açıklayacak ve ayrıca talimatın ikinci bendinde de belirtildiği üzere, bir meclis kuracaklar ve pek çok memleket işlerini burada halledeceklerdi.

2.2.1. Muhassıllık Meclisleri ve Görevleri

Muhassıllara verilen Talimat-ı Seniyye'nin ikinci bendinde[421] muhassıllığın uygulandığı yerlere tayin edilen muhassılların maiyetlerine biri mal ve diğeri emlak ve nüfus kâtibi olmak üzere iki yardımcı verildiğini ve bunların görev mahallerine vardıktan hemen sonra birer meclis kurmaları gerektiğini belirtmiştik. Talimatın bu

[417] Bu ikinci zeyil için bkz. Kaynar, *a.g.e.,* s. 250-254.
[418] Ayla Efe, "Osmanlı Devlet'inde Mali Sistem Arayışının Getirdiği Yerel Yönetim Uygulamaları: Muhassıllık Örneği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 49, 2009, s. 68.
[419] Çakır (2012), *a.g.e.,* s. 45.
[420] Efe (2002), *a.g.e.,* s. 10.
[421] Sayın, *a.g.e.,* s. 320-321.

bendine göre meclislerin, gayrimüslim olmayan yerlerinin on kişiden; olan yerlerinin ise iki kocabaşı ve metropolit ile birlikte on üç kişiden oluşmaları öngörülmüştü. Bu kimselerden muhassıl, iki kâtip, müftü, hâkim ve asker zabitleri atanmışlar, kalan kişiler ise seçilmişler gurubunu oluşturmakta idi. Meclis, haftada iki gün toplanacak ve burada gerek vergi yazımı gerekse memleketin sair icab eden meseleleri müzakere edilerek gereken yapılacaktı. Muhassıllık meclislerinin reisleri, eyalet merkezlerinde müşir, sancaklarda başkanlığa kabiliyeti varsa ferikler yoksa meclis azalarının seçtiği kimseler olacaktı. Diğer yerlerde ise meclis azaları kimi seçerse o başkan olacaktı. Ayrıca muhassıl-ı emval olanların ikamet edeceği kazadan başka icabına göre üç dört kaza birleştirilmek suretiyle küçük meclisler oluşturulabilecekti. Bu küçük meclislerin üyeleri, muhassıl tarafından tayin edilecek vücuhtan bir muhassıl vekili, müftü ve naip ile birlikte yine vücuhtan seçilecek iki kimseden oluşacaktı. Ancak bu küçük meclislerin, kararlarını mutlaka asıl büyük meclise bildirmeleri gerekmekte idi. Bu arada bazı karyelerde de büyüklüğüne göre bir veya iki muhtar, köyün imamı ve gayrimüslim ahalisi olan yerlerde bunlara bir kocabaşı da iştirak etmek suretiyle karye veya köy meclisleri kurulmuştu.

Yukarıda 24 Ocak 1840 tarihli talimatın ikinci bendinde gayrimüslimlerin bulunduğu yerlerde iki kocabaşı ve metropolitin de meclislerde yer almaları gerektiği belirtilmişti. Ancak bu, bazı yerlerde farklı gayrimüslim milletlerden hangilerinin meclislerde temsil edileceği sorununu da beraberinde getirdi. Nitekim, Bursa muhassılı tarafından merkeze gönderilen bir tezkerede; Bursa'da Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi milletlerinden oluşan dört ayrı milletin bulunduğu ve bunların hepsinin de metropolit tabir edilen patrik ve hahamlarının olduğu belirtildikten sonra, her ne kadar Rum ve Ermeni milletlerinden iki temsilci muhassıllık meclisine alınmış ise de bu temsiliyet hususunun Bursa'da hayli nüfusu olan Katolik ve Yahudiler için de söz konusu olup olamayacağı soruldu. Bunun üzerine mesele Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de müzakere edildi ve yapılan müzakereler sonrasında Yahudi ve Katoliklerin de meclislerde temsil edilmelerine karar verildi.[422] Böylece ihtiyaç halinde meclis üye sayısının on üçten fazla olabilmesinin önü açıldı.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de farklı gayrimüslim topluluklarının olduğu yerlerde kimlerin meclis üyeliğine seçileceği meselesi halledildiği gibi muhassıllık

[422] Kaynar, *a.g.e.*, s. 246-247.

meclislerini oluşturan yedi atanmış üye dışında kalan ve seçimle belirlenen altı kişinin de seçim usul ve esasları dokuz maddelik bir Nizamname ile belirlendi:[423]

Birinci bende göre, üyelerin seçimi en alt idari birimden başlanmak suretiyle yapılacak olup, azalığa seçilecek kimselerin bulundukları mahal ahalisinin en akıllı, yaşlı, iffetli ve iyilerinden olmaları ayrıca devlet işlerine ve memleket ahvaline vakıf ve aşina bulunmaları gerekmekteydi. Bu özelliklere sahip ve azalığa talip olanlar, evvela mahkemeye gidip isimlerini kaydettireceklerdi. Daha sonra kazaların havi oldukları köylerde kimler isimlerini kaydettirmişler ise bunlar bir mahalde toplanıp isimlerine beş defa kura atılacak ve böylece beş kişi belirlenecekti. Kimlerin ismine kura çıkmışsa bunlar asıl kaza merkezlerine gidecek ve burada kaza ahalisinden söz anlar, ashab-ı emlak ve erbab-ı iktidar addolunanları ile bir araya gelecekler ve büyük şehirler için ellişer, orta büyüklükteki yerler için otuzar ve küçük kasabalar için de yirmişer seçmen için yeniden kura atılacaktı. Daha sonra ise bunlar bir araya gelip seçilecek azaları belirleyeceklerdi. Buna göre bu seçmenler aday olan kimseyi eğer seçeceklerse bir tarafa, seçmeyecekler ise de diğer tarafa ayrılacaklardı. Böylece seçmenlerin belirlenmesi prosedürü tamamlanmış olacaktı.

İkinci bende göre, bu şekilde herkes ayrıldıktan sonra iki tarafta bulunanlar sayılarak sayıca fazla olanlar aza olarak tayin edilecekti. Bu usul diğer adaylar için de bu şekilde yapılacak ve böylece meclis üyeleri belirlenecekti. Oy sayılarının eşit olması halinde ise aralarında kura atılmak suretiyle aza seçimi yapılacaktı. Bu arada adayların on beş kişiden fazla olacağı düşünüldüğünden adayların seçmenlerin önüne kura ile belirlenerek getirilmeleri de öngörülen esaslardandı. Yine seçmenlerin adaylarını seçme esnasında kimseden çekinmeden seçebilmeleri de sağlanacaktı.

Üçüncü bende göre, seçimden önce veya sonra adaylar kimseye seçilmeleri hususunda baskı yapamayacak, yaptıkları taktirde ise ceza kanunnamesine göre cezalandırılacaklardı.

Dördüncü bende göre, meclis üyelerinin mecliste yaptıkları konuşmalar herkes tarafından can kulağı ile dinlenip üyenin sözü bitmedikçe diğer bir kimse ona müdahale edemeyecekti. Ayrıca bir madde mecliste müzakere edilecekse alınacak kararlar oy çokluğu ile kararlaştırılacak ve bundan sonra o madde her ne ise meclis toplantısının bitiminde kâtiplerce kayıt altına alınacaktı. Eğer müzakere edilen işler

[423] Sayın, *a.g.e.,* s. 333-337.

memleketin zabtiyesine dair ise o sancağın müşirine; maliye veya vergiye dair ise de merkeze bildirilecek, izin istenilecek ve ona göre hareket edilecekti.

Beşinci bende göre, tüm meclis üyeleri, vergilerin paylaştırılması ile sair hususlarda kesinlikle kimseye zulmetmeyeceklerine ve devlet işlerinin iyi şekilde yürütülmesinde gerekli azim ve kararlılığı göstereceklerine dair şer'i mahkemeler huzurunda yemin edeceklerdi.

Altıncı bende göre, her bir iş serbestiyet üzere mecliste karşılıklı fikirler ve oy çokluğu ile kararlaştırılacağından, karara muhalif olan taraf, hiçbir şekilde meclis kararından sonra dışarıda bu kararları tenkit edemeyecekti Aksi taktirde mecliste yargılaması alenen yapıldıktan sonra meclis azalığından ihraç edilecek ve bundan sonra memleket işlerine karıştırılmayacaktı.

Yedinci bende göre, meclis başkanlığı, müşir olan yerlerde müşirlere; ferik olan yerlerde eğer ferik bu işe layık ise ona değilse devlet memurlarından yani muhassıl-ı emval, hâkim-i belde veya zabtiye memurlarından birine kura ile verilecekti. Tayin edilecek muhassılların mutlaka okuma yazma bilmeleri gerekmekteydi.

Sekizinci bende göre, kazalarda tertip edilen ve reaya bulunan veya bulunmayan yerlerde hâkim, zabit, muhassıl vekili ile iki vücuh ve bir kocabaşından mürekkep küçük meclisler aldıkları kararları her şartta asıl büyük muhassıl bulunan kaza meclisine gönderecek ve orada, gelen kararlar yeniden görüşülerek icabına göre merkeze bildirilecekti.

Sonuncu ve dokuzuncu bende göre ise mecliste alınan kararlar aleyhine bir gün lakırtı olmaması ve gerektiğinde başvurulması için meclis kâtiplerince meclis mazbataları temize çekilerek ilgili maddeyi kabul eden üyelere mühürlettirilecek ve bu mazbatalar, mecliste hazırlanacak bir cerideye kaydedilecekti. Ayrıca meclis müzakereleri esnasında dışarıdan kimsenin meclis mahalline girmemesi için askerler, meclis kapılarını nöbetleşe suretiyle bekleyeceklerdi.

Bu arada muhassıllık meclislerine üye olan kimselere maaş bağlanacağı ve verilecek maaş miktarlarının duruma göre muhassıl, hâkim ve zabtiye memurları ile birlikte belirleneceği de talimatla belirlenmişti. Bu ilkeye uygun olarak ilgili muhassıllık bölgesinin vergilerinden ödenmek kaydıyla her sancakta üyelere verilecek maaşlar ayrı ayrı tespit edilmişti.[424] Ancak bir müddet sonra sancak merkezleri haricindeki

[424] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 215.

Küçük Meclisler, 1841 yılının Eylül ayında istenilen seviyede vergi alınamaması ve giderlerin de maaşlar nedeniyle artması gerekçesiyle kaldırılmıştı. Bununla birlikte sancak merkezlerindeki meclislerle ilişkileri devam ettirmek gayesi ile 200 ila 750 kuruş arasında değişen maaşlarla birer kimsenin görevlendirilmesi uygun görüldü.[425] Söz konusu uygulama Kastamonu sancağında da aynı şekilde yapıldı ki aşağıda ayrıntılarına değinilecektir.

Son olarak şunu da ifade edelim ki sancak merkezlerinde bulunan muhassıllık meclisleri, vergi işleri dışında yargı ve idareye dair işlere de bakmaktaydı. Meclislerin özellikle mali yolsuzluklar ile vergi suçları üzerinde kesin yetkileri bulunmaktaydı.[426] Ancak büyük meclisler, kendi sahalarına giren ve bidayeten baktığı idam, kürek, pranga, kalebendlik gibi cezaları gerektiren katl, yaralama, hırsızlık, yol kesme ve sahtekârlık gibi önemli suçlara ait dava ilamlarını mecburi olarak ve gerektiğinde bir daha görüşülmek için Meclis-i Vâlâ'ya göndermek zorundaydı.[427]

2.2.2. Muhassıllık Meclislerine Seçilen Yerel Üyeler Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Yukarıda verilen bilgiler dikkate alındığında her şeyden önce bu meclislere seçilecek üyelerin açık oyla belirlendikleri ve bu seçimlerin iki dereceli olduğu görülmektedir. Devletin atanmışlar dışında müslim-gayrimüslim ahaliyi de seçim yoluyla meclislere seçmelerinin arka planında; taşrada düşünülen yenilikler, özellikle vergi, hususunda halkın muhalefetini dengelemek ve böylece sorumluluğu paylaşmak kaygısı yatmaktadır.[428] Nitekim Tanzimat öncesinde muhassıllık kurumunun işlevleri kadıların başkanlığındaki mahalli ayan ve eşrafın da katıldığı meclisler yoluyla icra edildiğinde, bu meclislerde ne seçimle belirlenen bir grup vardı ne de gayrimüslimler istenilen ölçüde idarede söz sahibi idiler.[429] Muhassıllık meclisleri ile böyle bir yola

[425] Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 265.

[426] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 35.

[427] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası,* Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s.72.

[428] Şener, *a.g.m.,* s. 54.

[429] 18. yüzyılda da kocabaşılar, vergi işlerinde bir dereceye kadar hükümet ile reaya arasında resmi bir rol oynamaktaydılar. Bkz. İnalcık (1964a), *a.g.m.,* s. 633.

gidilmesi, merkezin yerelde müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın kendisini yeniden biçimlendirme, örgütleme ve intibak ettirmenin bir vasıtası olarak kullandığını göstermektedir.[430]

Azaların seçim usullerine bakıldığında, bu usullerin de gerçek anlamda bir temsiliyeti göstermediği açıktır. Nitekim Nizamname'nin birinci bendine göre azalığa seçilecek kimselerin, bulundukları mahal ahalisinin en akıllı, yaşlı, iffetli ve iyilerinden olmaları ayrıca devlet işlerine ve memleket ahvaline vakıf ve aşina bulunmaları gerekmekteydi. Bu durum esasında yine eski yerel ileri gelenlerin meclislere üye olmalarını icap ettiriyordu. Merkezin böyle bir tasarrufta bulunmasının arka planında, yerelde ileri gelenlerin muhalefetini, bu anlamda etrafı kışkırtıp ayaklandırmalarını önlemek istemesi kaygısı yatmaktaydı.[431] Bununla birlikte özellikle atanmışlar dışındaki üyelerin seçimi ve müslüman olmayanların da bu meclislere katılmaları ve temsil hakkına kavuşmaları Tanzimat dönemi adına çok önemli bir adımdı. Nitekim taşradaki ileri gelenlerin bu meclislere aza olarak seçilmeleri temsili demokrasiye geçiş bağlamında yerinden yönetimin bir adımı olarak kabul edilebilir.[432]

2.2.3. Muhassıllık Teşkilatının Kaldırılması

Buraya kadar ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere muhassılların asli vazifeleri arasında Tanzimat'ın taşrada tanıtılması, oluşturulan yeni kurumların ve öngörülen ilkelerin uygulanması gibi temel hususiyetler bulunmaktaydı. Bu bağlamda yukarıda da ifade edildiği gibi, mali ve idari teşkilatta yapılan düzenlemelerle valilerin, sırf iç güvenlik işleriyle ilgilenmeleri sağlanarak mali işlere karışmaları önlenmişti. Bu yeni düzenlemede mali işler artık merkezden geniş yetkilerle tayin edilen muhassıllar yoluyla yürütülecekti. Bu anlamda muhassılların başarısı Tanzimat'ın başarısı demek olacaktı.[433] Ancak muhassıllık uygulaması, arzulanan başarının elde edilememesi üzerine, merkezden alınan bir kararla eyaletlerin mülki, mali ve zabtiye işleri müşirler uhdesine emaneten verilmek suretiyle 1842 yılı başlarında kaldırıldı. Muhassıllık teşkilatının kaldırılmasında başta hazine gelirlerinin zamanında toplanamaması, özellikle aşarın toplanmasında meydana gelen kayıplar, tayin edilen muhassıllar ile

[430] Nizam Önen - Cenk Reyhan (2009), *a.g.m.*, s. 10.
[431] Ortaylı (2011), *a.g.e.*, s. 38.
[432] Nizam Önen - Cenk Reyhan (2009), *a.g.m.*, s. 10.
[433] Şener, *a.g.m.*, s. 54.

bazı küçük sancak ve kazalardaki memurların bilgi ve tecrübe eksiklikleri ve bu iki nevi memurlar arasında çıkan anlaşmazlıklar etkili olmuştu.[434]

Bunun dışında ulaşım güçlükleri, uzun zamandan beri vergi vermemiş olanların muhalefeti, umumiyetle ahalinin gerçek gelirlerini gizlemeleri, bazı yerlerde bu gelirlerin iki katı gösterilmesi, toplanan zahirenin zamanında satılamaması, muhassılların birbirlerinden bağımsız hareket etmeleri gibi farklı nedenler de muhassıllık teşkilatının başarısız olmasına sebebiyet vermişti.[435] Bu nedenle 1842 yılında, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını devam ettirecek olan iltizam usulüne birkaç yerde hariç olmak üzere tekrar geri dönüldü.[436]

2.3. Tanzimat'ın Kastamonu'da Uygulanması

2.3.1. Kastamonu'da Muhassıllık Teşkilatı

Muhassıllık teşkilatı hakkında verilen ayrıntılı bilgilerden sonra çalışmamızın bu kısmında Kastamonu sancağında muhassıllık teşkilatının kuruluş ve işleyişi ele alınacaktır. Ancak Tanzimat'a girilirken Kastamonu sancağının idari yapısına da değinmek gerekir. Birinci bölümde de belirtildiği üzere 1836 yılında Osmanlı ülkesinde idari anlamda yapılan yeni bir düzenleme ile Anadolu'daki kimi sancaklar, oldukça dağınık redif taburlarını birleştirmek ve böylece bunları tek elden yönetmek gayesiyle altı adet müşirlik kurulmuştu. Bunlardan tezimizin ana unsurunu oluşturan Kastamonu sancağı Redif-i Mansure Ankara Müşirliği'ne bağlanmış ve müşirliğine İzzet Paşa getirilmişti. Fakat Ferman'ın ilanından kısa bir süre önce merkezden alınan bir kararla Ankara Müşiri İzzet Mehmed Paşa azledilerek yerine Dar-ı Şura-yı Babıali Reisi Davud Paşa tayin edilmişti. Bu değişimden sonra Ankara eyaleti müşirliği sınırları dâhilinde bulunan sancakların birbirlerine olan yakınlıklarına göre birleştirilmesi suretiyle mülki anlamda da bazı yeni düzenlemeler yapılmıştı. Buna göre Çankırı ve Çorum sancakları Ankara Müşiri Davud Paşa'nın; Kastamonu ve Sinop sancakları Asakir-i Muntazama-i Şahane Ferikleriden Sinop kazası Müdürü ve Kereste Nazırı Hüseyin Paşa'nın; Bolu, Kocaeli ve Viranşehir sancakları da

[434] Takvim-i Vekayi, Def'a: 238, 3 M 1258 (14.02.1842).
[435] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 209-210.
[436] V. Carter Findley, (2011), *a.g.e.,* s. 98.

birleştirilerek yine Asakir-i Muntazama-i Şahane Feriklerinden Karantina Nazırı Mustafa Hıfzı Paşa'nın uhdesine muhassıllık suretiyle verilmişti. Ayrıca Davud ve Hüseyin Paşaların kapıkethüdalıklarına da Divan-ı Hümayun hocalarından Pertev Paşa; Mustafa Hıfzı Paşa'nın kapıkethüdalığına ise Seyyid Efendi getirilmişti.[437]

Görüldüğü üzere Tanzimat'a girilirken Kastamonu sancağı müstakil olarak feriklik suretiyle idare edilmekteydi. Ancak Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde mülki anlamda eyaletlerin sınırlarında yeniden bir değişikliğe gidildi. Buna göre Ankara eyaleti sınırlarına Kastamonu, Bozok ve Kayseri sancakları da dahil edilerek genişletildi.[438] Böylece Tanzimat'a girilirken Kastamonu sancağı Ankara eyaletine bağlı bir sancak konumuna getirildi.

Tanzimat-ı Hayriyye ilkelerinin uygulandığı bölgelerde Mart 1840 tarihinden itibaren iltizam usulü ilga edilerek her bir mahallin maliye ve zabtiye işleri şer-i şerif ve Tanzimat-ı Hayriye ilkeleri çerçevesinde yeni bir sistem ile idare edilmeye başlandı. Bu yeni sisteme göre muhassıllıklar tertib-i evvel, tertib-i sani, tertib-i salis ve tertib-i rabi olmak üzere dört bölgeye ayrıldı. Bunlardan çalışmamızın ana unsurunu oluşturan ve Tanzimat'ın ilk yıllarında Ankara eyaletine bağlı bulunan Kastamonu sancağı, Viranşehir ve Çankırı ile birlikte ikinci muhasıllık bölgesinde yer almaktaydı. Ancak burada belirtilmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan birincisi; muhassıllık teşkilatının, tahrir işlemlerinin daha ivedi bir şekilde bitirilebilmesi ve denetimin daha sağlıklı yürütülebilmesi gibi bazı gerekçelerle Tanzimat'ın uygulandığı diğer pek çok yerde olduğu gibi[439] Kastamonu sancağında da sancağın muhassıllık bölgelerine ayrılması suretiyle uygulanmasıydı. İkinci husus ise Büyük Meclis'in sancak merkezi olan Kastamonu yerine Küre-i Nühas'ta bulunması idi.

Muhassıllık bölgelerine ayrılarak muhassıllık teşkilatının tatbik edildiği belirtilen Kastamonu, üç muhassıllık bölgesine ayrılmıştı. Bunlardan birincisi Kastamonu merkez ve bağlı kazaları, ikincisi Küre-i Nühas ve bağlı kazaları, üçüncüsü ise Sinop ve bağlı kazaları muhassıllık bölgeleriydi. Kastamonu muhassıllık bölgesi, Kastamonu, Mergüze, Göl, Sorgun, Sarı Köy, Taşköprü, Araç, Sırt, Boyalı, Yörükan, Hadid-i Yörükan kazalarından; Küre-i Nühas muhassıllık bölgesi, Küre-i Nühas, Eflani, Devrekâni, İnebolu, Çekelne, Zaray, Azdavay, Gökçeağaç, Hoşalay, Cide,

[437] Takvim-i Vekayi, Defa 184, 22 C 1255 (06.08.1839).
[438] Çadırcı, *a.g.e.*, s. 191.
[439] İlk Atanan muhassıllar ve muhassıllık merkezleri için bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a, 193, 13 Z 1255 (17.02.1840). Ayrıca bkz. Efe (2002), *a.g.t.*, s. 147-154.

İstefan, Ayandon, Kin, Ulufkiye kazalarından ve Sinop muhassıllık bölgesi ise Sinop, Saray, Gerze, Çanlı, Boyabad, Durağan ve Akyürek kazalarından oluşmaktaydı.[440]

Bu şekilde muhasıllık bölgelerine ayrılan yerlere yukarıda da belirtildiği gibi ellerine verilen talimat ve emirler doğrultusunda hareket edecek tecrübeli ve iş bilir muhassıllar tayin edildi. Bu anlamda Kastamonu muhassıllık bölgesine merkezden ilk olarak Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından sabık Alaiye mütesellimi Hasan Bey; Küre-i Nühas muhassıllık bölgesine Hüseyin Paşa divan kâtibi hocalarından Hasan Efendi ve Sinop muhassıllık bölgesine ise Hacı Bekir Paşazade Kapıcıbaşı Refik Bey tayin edildi.[441]

Muhassılların temel görevleri gittikleri yerlere ellerindeki talimat ve emirlere uygun olarak Tanzimat'ın öngördüğü yenilikleri halka bildirmek ve anlatmaktı. Bu anlamda Kastamonu kadısı Uryanizade Mehmed Said'in 2 Aralık 1839 tarihli bir ilamından anlaşıldığı kadarıyla Tanzimat Fermanı'nın bir sureti sadaret makamından Mehmed Ağa adlı biri tarafından Kastamonu mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya bizzat teslim edilmiş ve fermanın içeriği Musli adlı büyük meydanda bütün ileri gelenler ile halka okunmuş ve anlamı da ayrıca açıklanmıştı.[442]

Küre-i Nühas Muhassılığı'nda da aynı prosedür izlendi. Ancak Küre-i Nühas muhassıllığı vekillikle idare edilip, ilk zamanlarda muhassıl vekili Hasan Efendi iken[443] bir müddet sonra onun yerine Akil Bey vekil olarak tayin edildi. Akil Bey, 15 Mart 1840 tarihinde görev yerine ulaştıktan sonra 19 Mart 1840 tarihinde Küre-i Nühas ve bağlı kazaların ileri gelenlerini Cami-i Kebir'de toplayarak Ferman'ın bir suretini müftü vasıtasıyla mihrapta okuttu ve içeriğini halka açıklattı.[444] Akil Bey'in yerine de bir müddet sonra Hasan İhsan Efendi tayin edildi.

Benzer şekilde Sinop'ta da gerekli merasimler yapılarak Ferman okundu. Ancak bir müddet sonra Sinop Muhassılı Refik Bey'in Bursa Yenişehir muhassıllığına tayin edilmesi ve yerine Süleyman Paşa'nın silahdarı olan Halil Bey'in tayini 1840 yılının Temmuz ayında kararlaştırıldı. Ancak bu tayin işlemi gerçekleşmedi ve Refik Bey görevine devam etti.[445] Bununla birlikte Refik Bey, 1841 yılının ikinci yarısında nedenini tespit edemediğimiz bir durumdan dolayı azledilerek yerine ilkin Kavizade

[440] BOA, A_DVNSTANH_d_00001_00009; Takvim-i Vekayi, Def'a: 193, 13 Z 1255 (17.02.1840).
[441] Takvim-i Vekayi, Def'a, 193, 13 Z 1255 (17.02.1840).
[442] BOA, C_ADL_00003_00168_001_001.
[443] Takvim-i Vekayi', Def'a: 193, 13 Z 1255 (17.02.1840).
[444] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0001.
[445] BOA, A_DVNSTANH_d_00001_00009.

Hüseyin Bey, kısa bir süre sonra ise ondan da vazgeçilerek Temmuz ayında Viranşehir Muhassılı Kamil Bey tayin edildi.[446] Fakat bir müddet sonra Kamil Bey de Sinop'un havasına uyum sağlayamadığından istifa etti ve yerine 1842 yılının başlarında Sinop'un eski hanedanlarından olan Kavizadeler'den Hüseyin Bey tayin edildi.[447]

Çalışmamızın bu kısmında Kastamonu sancağının muhassıllık teşkilatı, ilk olarak Büyük Meclis'in Küre-i Nühas'ta bulunması hasebiyle Küre-i Nühas muhassıllık bölgesi üzerinden, muhassıllık merkezinin 1840 yılının Ağustos[448] ayında Kastamonu'ya nakledilmesinden sonra ise Kastamonu sancağı üzerinden ele alınacaktır.

Öncelikle burada Kastamonu bölgesinin neden üç muhasıllık bölgesine ayrıldığını açıklamak gerekir. Bu, yukarıda da ifade edildiği gibi hem vergilerin hızlı bir şekilde toplanması hem de denetimin daha kolay sağlanabilmesi kaygısından ileri gelmişti. Nitekim coğrafi olarak vergilerin toplandığı sınırlar ne denli küçük olursa kaynağa ulaşmak ve denetlemek de o denli pratik olacaktı.[449] Bu amaçla devlet, pragmatik bir yaklaşımla bir sancağı, Kastamonu örneğinde olduğu gibi sınırlarını belirlemek kaydıyla farklı üç muhassıllık bölgesine ayırma ihtiyacı duydu. Böylelikle emlak ve nüfus tahririne hız verilecek ve merkezin ihtiyaç duyduğu para daha hızlı bir şekilde temin edilecekti.

Kastamonu sancağındaki muhassıllık teşkilatı Küre-i Nühas üzerinden anlatılacağından Büyük Meclis'in neden Küre-i Nühas'ta kurulduğuna da değinmek gerekir. Bunun nedeni arşiv belgelerinden takip edilebildiği kadarıyla madenlerin, hem gelirleri hem de Tersane-i Amire vesair sanayi kolları açısından taşıdığı önem dolayısıyladır. Nitekim 1 Ağustos 1840 tarihinde Küre-i Nühas Meclisinde İnebolu'da -ki İnebolu Küre-i Nühas'a bağlıdır- ayrı bir muhasıllık kurulması meselesi müzakere edildiğinde ele alınan konulardan biri de muhasıllık merkezinin İnebolu'ya taşınması olmuştu. Ancak bu konu Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildiğinde ve Maliye Nezareti'nin görüşüne başvurulduğunda, Küre-i Nühas'ın önemli bir maden bölgesi olması nedeniyle taşınmasının uygun olmayacağı yönünde cevap gelmiş ve böylece muhasıllık merkezi değiştirilmemişti.[450] Bu nedenle gelir getiren bölgeler, devlet için

[446] BOA, I_DH_00041_002013_002_001.
[447] Bu arada muhassıllık maaşının on bin kuruştan yedi bin beş yüz kuruşa indirildiğini de görmekteyiz. BOA, I_DH_00050_002495_002_001, 8 Z 1257 (21.01.1842).
[448] BOA, I_DH_00018_000872_001_001.
[449] Efe, (2010); *a.g.m.*, s. 68.
[450] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0028.

her zaman ehemmiyet verilen bir alan olmuştur ki bu da muhassıllık bölgelerinin belirlenmesinde Küre-i Nühas örneğinde olduğu gibi geliri devlet açısından önemli olan mali birimlerin de önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Küre-i Nühas Muhassıllık Meclisinin Kuruluşu, Teşkilatı ve İşleyişi

Kastamonu sancağında bulunan Büyük Meclis'in Küre-i Nühas'ta bulunması hasebiyle ilk olarak Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri'nin kuruluş ve teşkilatı ele alınacaktır. Bu arada Küre-i Nühas'a muhassıl olarak tayin edilen Hasan Efendi'nin azledildiğini ve meclisin yeni muhassıl vekilinin Akil Bey olduğunu belirtmek gerekir. Yukarıda, 24 Ocak 1840 tarihli talimatın ikinci bendi gereğince muhassılların gittikleri yerlerde yapacakları ilk işlerden birinin bulundukları mahallerde bir muhassıllık meclisi kurmaları ve bu meclisler kanalıyla vergi tahriri ile sair memleket işlerini müzakere edip karara bağlamak olduğu ifade edilmişti. Bu anlamda Küre-i Nühas'a tayin edilen muhassıl, 15 Mart 1840 tarihinde Küre-i Nühas'a ulaştıktan 4 gün sonra Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri içeren ferman ve talimatnameyi Küre-i Nühas dâhilindeki kazalardan gelen naib, ayan ve ileri gelenlere ilan etmiş ve akabinde meclisin kurulması için birtakım ön hazırlıklara başlamıştı. Bunun için evvela meclisin daimi üyeleri dışında kalan ve seçimle belirlenen üyelerin seçim işi gerçekleştirildi. Yapılan seçimler neticesinde Küre-i Nühas Meclis-i Kebirine, Mehmed Bey, Numan, Mahmud ve Ali Ağalar tayin edildi.[451] Bu seçim işi tamamlandıktan ve Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri oluşturulduktan sonra mecliste, ilk olarak Küre-i Nühas'ta bulunan kazaların ne şekilde muhassıllık birimlerine ayrılacağı meselesi ele alındı. Nitekim 24 Ocak 1840 Nizamnamesi'nin ikinci bendinde, muhassıl-ı emvalin ikamet edeceği kazadan başka icabına göre üç dört kazanın birleştirilmesi suretiyle buralarda da küçük meclisler kurulabileceği öngörülmüştü.[452]

Bu anlamda mecliste yapılan ilk toplantılar Küre-i Nühas muhassıllık bölgesinde yer alan kazaların ne şekilde tertip edileceği üzerinde yoğunlaştı. Toplantılarda yapılan

[451] Meclisin mal kâtibi Akif, emlak ve nüfus kâtibi de Yaver Efendilerdir. BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0011.
[452] Talimat'ın ikinci bendi için bkz. Sayın, *a.g.e.,* s. 320-321.

müzakereler neticesinde Devrekâni, Azdavay, İnebolu ve Ginoli[453] kazalarının büyük meclisten; Eflani, Çekelne ve Zaray'ın birleştirilerek bir tek meclisten; Cide ve Hoşalay kazalarının ayrı ayrı meclislerden; Ayandon[454], Akkaya, Gökçeağaç ve İstefan kazalarının ise yine birleştirilmek suretiyle bir tek meclisten idare edilmesine karar verildi.[455] Böylece büyük meclis haricinde Küre-i Nühas'a bağlı kazalarda toplam 5 küçük muhassıllık meclisi teşkil edildi.

Bir müddet sonra bu şekilde oluşturulan küçük meclislerin bazı gerekçelerle yeniden teşkil edilmesi ihtiyacı hâsıl oldu. Bunlardan birincisi İnebolu ve Ginoli kazaları ile ilgilidir. Nitekim Muhassıl Vekili Akil Bey, Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri'ne verdiği bir takririnde, zamanla hem meclis işlerinin çoğalacağı hem de muhassıllık merkezine uzak, sahilde bulunan, bu iki yere bazı hususlarda haberlerin geç ulaşacağını, bunun da emlak tahriri ile vergi tevzileri gibi hususlarda sorunlar yaratabileceğini ileri sürerek her iki yerde de ayrı ayrı birer müstakil meclis kurulmasını teklif etti. Akil Bey'in bu teklifi üzerine konu derhal Muhassıllık Meclisi'nde müzakere edildi ve yapılan müzakereler neticesinde 23 Mart 1840 tarihli bir mazbata kaleme alındı. Mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla masrafların artmaması, bu anlamda hazineye yük oluşturulmaması adına şimdilik İnebolu İskelesinin bir gümrük memuru ve Ginoli kazasının ise Tanzimat'ın getirdiği ilkeler anlaşılıncaya kadar bir ay süre ile müstakil bir muhassıl vekili ile idare edilmesi kararlaştırıldı.[456]

Böylece buralarda küçük meclislerin kurulması meselesi bir müddet için ertelendi. Nitekim bu sorun 1840 Ağustos ayının ilk gününde Küre meclisinde yeniden gündeme getirildi ve bir kez daha müzakere konusu yapıldı. Yapılan müzakereler neticesinde, bu sefer İnebolu'da, nüfusunun yoğunluğu ve ticaret mahalli olması dolayısıyla, müstakil bir muhassıllık meclisinin oluşturulması kararlaştırıldı. Bu şekilde oluşturulan İnebolu muhasıllık vekâletine Sinop sakinlerinden olup İnebolu kazasının tahrir işlerinde kâtip olarak görev yapmış olan Mehmed Efendi getirildi. Kastamonu sakinlerinden Kara Kadızade Mustafa Efendi naib, mülazım Arif Ağa zabıta vekili, Hacı Ali Ağa aza ve Yani isimli kimse de kocabaşı olarak tayin edildi. Muhassıl ve

[453] Bugünkü Kastamonu iline bağlı Çatalzeytin ilçesinde bulunan bir yerleşim birimidir ki içerisinde bulunan Ginoli kalesi günümüzde ilçe merkezinin 5 km batısında takriben 400 km karayolundan içeride bulunmaktadır. Bkz. Erdal Eser, "Kinolis (Ginolu) Kalesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 21, S. 2, 2004, s. 171.
[454] Şimdiki Sinop Ayancık ilçesinin eski adıdır.
[455] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0008.
[456] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0008.

naip efendiler yerliden olmadıklarından, naibin 100, muhassıl vekilinin 400, azanın 150 ve kocabaşının da 100 kuruş aylık alması kararlaştırıldı.[457]

Benzer bir durum yine büyük meclisten idare edilen Devrekâni ve Azdavay kazaları için de söz konusu oldu. Devrekâni kazası için mecliste yapılan müzakereler neticesinde hazırlanan 2 Nisan 1840 tarihli mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla, burada ayrı bir muhassıllık meclisinin kurulma gerekçesi olarak her hafta toplanan pazarın büyük olması ve bu nedenle tüccarların olası sorunlarının, süratli bir şekilde halledilmek istenmesi gösterildi. Müzakerelerde ayrıca Ginoli kazasında ayrı bir muhassıllık kurulması meselesi de yeniden ele alındı. Bu sefer gerekçe olarak Ginoli kazasının hem büyüklüğü hem de müteferrik yani dağınık bir yerleşim yeri oluşu ileri sürüldü. Neticede bu iki kaza hakkında her iki yerde de birer muhasıllık kurulmasına karar verildi. Böylece büyük meclisten idare edilen kazalar olarak Küre-i Nühas, Azdavay ve İnebolu kaldı.[458]

Azdavay kazasına gelince burasının da yine hem uzak hem de büyük oluşu göz önünde bulundurularak ayrı bir muhassıllık olarak idaresi öngörüldü. Nihayetinde 7 Nisan 1840 tarihinde yapılan müzakereler neticesinde burada da ayrı bir muhassıllık oluşturulması kararlaştırıldı.[459] Böylece büyük meclisten idare edilen yerler Küre-i Nühas ve İnebolu olarak kaldı.

İlk zamanlarda oluşturulan muhassıllık bölgeleri için yapılan son değişiklik Gökçeağaç kazası için gerçekleştirildi. Nitekim 1840 yılı Haziran ayında Akil Bey tarafından meclise sunulan başka bir takrirde, Ayandon meclisine bağlı ve sekiz saat mesafede bulunan Gökçeağaç kazası işlerinin uzaklık gerekçesi ile biriktiği ileri sürülerek Gökçeağaç kazasında da müstakil küçük bir meclis kurulması teklif edildi. Akil Bey'in bu teklifi meclis gündemine alınarak konu hakkında 27 Haziran 1840 tarihli bir mazbata kaleme alındı. Mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla aslında Boyabad'a bağlı küçük bir nahiye kadar küçük olan Gökçeağaç kazasının Ayandon'a daha yakın olduğu ve karyelerinin Ayandon nahiyesi olan Akkaya kazasındaki karyelerle iç içe bulunduğu; ancak mesafenin uzaklığı nedeniyle işlerinin aksadığı, ama eğer küçük bir meclis oluşturulur ise bunun devlete boşuna masraf oluşturacağı, bundan dolayı buraya Ayandon meclisinde aza olan Çorbacızade Ali Bey'in 300-400 kuruş aylık ve 4 nefer

[457] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0028.
[458] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0009.
[459] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0010.

asker ile birlikte muhassıl vekili olarak görevlendirilmesinin ve buraya ayrıca yüzer kuruş aylık ile bir muhtar ve bir imamın tayin edilmesinin uygun olacağı ve işleri olduğunda da Ayandon meclisine bildirmek üzere Ayandon meclisinden ayrı küçük bir meclisin oluşturulmasının uygun olacağı kararına varıldı.[460] Bu karardan anlaşılacağı üzere Gökçeağaç kazası meclisi, Talimat-ı Seniyyenin ikinci bendi mantığınca köy meclisi mesabesindeydi. Nitekim söz konusu Talimat'ın ikinci bendinde, bazı karyelerde büyüklüğüne göre bir veya iki muhtar, köyün imamı ve gayrimüslim ahalisi olan yerlerde bunlara bir kocabaşı da iştirak etmek suretiyle karye veya köy meclislerinin de kurulabileceği öngörülmüştü.

Yukarıda muhassıllık bölgelerinin belirlenmesi veya değiştirilmeleri üzerinde yapılan tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir muhassıllık bölgesinin belirlenmesinde kazaların uzaklıklarının, nüfusunun, ticaretinin ve büyüklüğünün önemli etkenler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en azından Küre-i Nühas özelinde ele alınırsa, herhangi bir ön hazırlık yapılmadan yani oluşturulacak muhassıllık bölgeleri, ne fiziki özellikleri (dağlık veya düz olduğu), ne birbirlerine olan uzaklıkları ne de ne tür bir öneme sahip oldukları (liman, ticaret veya pazar yeri gibi) dikkate alınmadan oluşturulmuştu. Oysa muhassıllara verilen Talimat-ı Seniyye'ye ek olarak kaleme alınan zeyilde yer alan:[461] *"Muhassıllara tertib olunacak kazaların mesâlih-i vakıası rü'yetinde yüsr ve suhûlet ya'ni her bir muhassıllık olan mahallerde mümkün mertebe mazbutiyyet olmak için kazaların birbirilerine kurb ve civar olmaları lazımeden olduğuna binaen...."* şeklindeki ifade, muhassılların, tayin edilmeleriyle birlikte oluşturulacak küçük meclisler için bir ön hazırlık yapmaları gerektiği anlamına gelmekteydi. Zaten Takvim-i Vekayi'de de, muhassıllık teşkilatının kaldırılma gerekçelerinden birinin tayin edilen muhassıllar ile bazı küçük sancak ve kazalardaki memurların bilgi ve tecrübe eksiklikleri olduğu vurgulanmıştı.[462] Ancak burada bir durumu göz önünde bulundurmak gerekir ki o da Talimat-ı Seniyye'nin dört ve beşinci bendleri gereğince merkezi hükümetin, tayin edilen muhassıllardan ivedilikle tahrir işlemlerini bitirmeleri ve daha sonra ahaliden toplayacakları bir miktar peşin vergiyi bir an önce hazineye göndermelerini istemesi hususiyetiydi.[463] Böyle bir hususiyet, yani muhassılların bu görevi bir an önce

[460] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0021.
[461] Kaynar, *a.g.e.*, s. 249.
[462] Takvim-i Vekayi, Def'a: 238, 3 M 1258 (14.02.1842).
[463] Talimat-ı Seniyyenin dört ve beşinci bentleri için bkz. Sayın, *a.g.e.*, s. 323-325.

yapmaları zarureti, tecrübeli muhassılların bile hata yapmalarına neden olmuş olmalıdır.

Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri kurulduktan sonra ele alınan ilk konulardan bir tanesi de oluşturulacak muhassıllık bölgelerine birer muhassıl vekili tayin edilmesi oldu. Ancak, meclis müzakerelerinden anlaşıldığı kadarıyla pratik birtakım gerekçelerle oluşturulan bu muhassıllık bölgelerine muhassıl vekilleri olarak bölgenin ayanları tayin edildi. Böyle bir kararın alınmasında ilk aşamada vergilerin daha etkin bir şekilde toplanmasını temin etmek kaygısı ön planda tutulmuştu. Nitekim Muhassıl Vekili Mehmed Akil Bey, 1254 senesi Mart'ı başlangıcından sonuna (13.03.1839-12.03.1840) kadar bakaya vergilerin toplanması hakkında Küre-i Nühas meclisine bir takrir[464] verdiğinde, konu 20 Mart 1840 tarihinde mecliste müzakere edildi. Yapılan müzakereler neticesinde kalan bakayaların çok olması ve bu bakayaların tahsilinin güç olabileceği gerekçesi ile Küre-i Nühas muhassıllığına bağlı kazaların bir kaçının birleştirilerek başlarına şimdilik eski ayanların muhassıl vekili olarak tayin edilmesi kararlaştırıldı.[465] Esasında böyle bir uygulama talimata aykırı değildi. Nitekim bu durum, talimatın ikinci bendinde:[466]

> *"...muhassıl-ı emval olanların ikamet edeceği kazadan başka icabına göre üç dört kaza dahi birleşerek tertib ve küçük meclislere muhassıl-ı mumaileyh tarafından vekil olarak vücuhtan biri bulunduğu halde müftü ve naib ve vücuhdan dahi iki nefer kimse memur ve tayin kılınarak karar-ı müzakerât asıl büyük meclise inha ve istizan kılınması ve bazı karyelerin bir veya iki nefer muhtar intihabıyla karye imamı ve reâyâ olan mahal bulunur ise reâyâdan bir kocabaşı beraber olduğu halde mesalih-i vâkıa onlar marifetiyle görülüp her halde muzâf olduğu kazaya müracaat ve bazı tenbihi muktezi mevadd vukû'unda kazası tarafından icraya müsâra'at olunması"* şeklinde ifade edilmişti.

Bu arada Akil Bey tarafından meclise sunulan 21 Nisan 1840 tarihli başka bir takrirde, Küre-i Nühas meclis reisinin belirlenmesi hususu teklif edildi. Esasında yukarıda da açıklandığı üzere Talimat-ı Seniyye'nin ikinci bendi gereğince sancak merkezlerinde kurulacak meclislere ferik uygunsa o, değilse meclis azalarının muhassıl vekili, zabtiye vekili ve naip arasından seçecekleri kişi reislik yapacaktı.[467] Ancak görüldüğü üzere büyük meclis Küre-i Nühas'ta kurulduğundan meclis reisliği görevinin de ferik

[464] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0003.
[465] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0008.
[466] Sayın, *a.g.e.,* s. 321.
[467] Talimat'ın ikinci bendi için bkz. Sayın, *a.g.e.,* s. 320-321.

dışında kalan muhassıl veya zabtiye vekili ile naipten birine verilmesi gerekmekteydi. Bunun üzerine Müftü Efendi, Tanzimat-ı Hayriye gereğince meclis riyasetine seçilecek kişinin iyi ahlaklı, ahalinin işlerine aşina, her hususta malumat sahibi ve dirayetkar olması gerektiğini beyan etti. Bundan sonra meclis azalarından Mehmed Bey, Numan Ağa, Mahmud Ağa ve Ali Ağa da Müftü Efendi'nin bu hususstaki görüşlerini tasdik ettiler. Yine hakimü'ş-şer', Küre-i Nühas Umur-ı Zabtiye Miralayı Reşid Beyefendi, Mal Kâtibi Esseyyid Mehmed Akif ve Emlak-i Nüfus Kâtibi Yaver Efendiler de müftü Efendi'nin bu hususstaki takririni uygun buldular.[468] Bununla birlikte kimin meclis başkanlığına seçildiği hakkında herhangi bir kayda rastlanılamamışsa da yukarıdan da anlaşılacağı üzere takrirlerin Akil Bey tarafından verilmesi itibarıyla Akil Bey'in meclis başkanlığına tayin edildiği anlaşılmaktadır.
Büyük meclisin başkanı seçildikten sonra fer'i yani ikinci derecede olan işler ele alındı. Bunlar arasında meclisleri korumada istihdam edilecek askerler, büyük meclisin toplantı günleri, menzilhane ve meclis memurlarına verilecek maaşlar gibi konular bulunmaktadır.

2.3.2.1. Asker Tayini ve Maaşlar

Yukarıda Talimat-ı Seniyye'nin üçüncü bedinde muhassıllık bölgelerinde iç güvenliğin nasıl sağlanacağı ve muhassıllık bölgelerinde vergilerin toplanması hususunda askerlerin ne suretle muhassıllarla ilişki kuracakları ile onların giderleri hususunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği açıklanmıştı. Bendde, muhassılların bulundukları mahallerde oluşturulacak meclislerde müşir ve feriklerin maiyetlerinde nizamiye askerlerinin bulunması halinde onlar tarafından bulundukları yerlerin asayiş işlerini sağlamak ve ayrıca muhassıllara tahsil işlerinde yardımcı olmak üzere ehil ve erbab olmaları şartıyla birer zabit ve maiyetlerine de yeteri kadar asker verilmesi öngörülmüştü. Bu zabit ve askerlerin maaş ve tayinatları da muhassıllık emvalinden verileceğinden askerlere yapılacak maaş, tayinat ve elbise gibi sair masrafların muhassıllık meclisleri vasıtasıyla bir seneliği hesaplanmak suretiyle ne miktar tuttuğunun hesaplanması ve meclisce karşılanan bu masrafların her ay merkeze muntazaman bildirilmesi gerekmekteydi.[469]

[468] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0011.
[469] Talimat'ın üçüncü bendi için bkz. Sayın, *a.g.e.,* s. 321-323.

İşte bu bağlamda Küre-i Nühas Muhasıllığı dâhilinde yer alan kazaların meclislerinin korunması için ne kadar asker istihdam edilmesi ve bu askerlere ne miktar maaş verilmesi gerektiği hususu hakkında Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri'ne, Kastamonu sancağının umur-ı zabtiyesi vekâletine tayin edilmiş olan Mirliva Abdülhalim Paşa tarafından bir inha verilerek konunun meclisce etrafıyla müzakeresi talep edildi. Abdülhalim Paşa'nın bu inhası üzerine konu mecliste müzakere edildi ve yapılan müzakereler neticesinde 4 kazadan müteşekkil Küre-i Nühas Büyük Meclisine 40 nefer süvari ve 30 nefer piyade; 4 küçük kazayı kapsayan Ayandon Meclisine 4 nefer süvari ve 12 nefer piyade; Ginoli meclisine 10 nefer piyade; Hoşalay meclisine 2 nefer süvari ve 8 nefer piyade; Cide meclisine 3 nefer süvari 12 nefer piyade; 3 kaza tevabiiyle Eflani meclisine 4 nefer süvari ve 8 nefer piyade; Azdavay meclisine 2 nefer süvari ve 6 nefer piyade; Devrekâni meclisine 6 nefer süvari ve 2 nefer piyade ki toplam 61 nefer süvari 78 nefer piyade askerin verilmesi gerektiği kararlaştırıldı. Bu askerlerden Küre-i Nühas Meclis-i Kebir süvarisine 80 ve piyadesine ise 50 kuruş aylık verilmesi; sair meclisler askerlerinden süvarisine 40 ve piyadesine ise 30 kuruş aylık tahsis edilmesi uygun görüldü.[470] Bu miktarlar Umur-ı Zabtiye ve Hıfziyye memurlarının maiyetinde çalıştırılacak kişiler hakkında çıkarılan talimatnameye uygundu. Nitekim bu talimatnameye göre muhassıllık bölgelerinde görevlendirilecek askerler, isim ve şöhretleri ile birlikte hazırlanacak ve süvarilere 80; piyadelere 50 kuruş maaş verilecekti. Bunun yanında her bir askere tanesi 150 dirhemlik bir çift ekmek, süvarilere üçer kıyye arpa, dörder kıyye saman verilecekti. Ayrıca onbaşıya on, çavuşa yirmi, başçavuşa otuz, mülazıma kırk ve yüzbaşıya ise elli kuruş tayinat ve maaş verilecekti.[471]

2.3.2.2. Meclisin Toplantı Günleri

Daha önce Talimat-ı Seniyye'nin ikinci bendi gereğince meclisin haftada iki gün toplanarak gerek vergi yazımı gerekse memleketin sair icab eden meselelerini müzakere ederek karara bağlaması gerektiği belirtilmişti. Ancak ilk zamanlarda meclis işlerinin çok yoğun olması dolayısıyla meclis iki günde bir hatta zaman zaman her gün toplanmaktaydı. Bununla birlikte işlerin bir müddet sonra yoluna girmesi üzerine 23

[470] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0011-12.
[471] Efe, *a.g.t.*, s. 50.

Mayıs 1840 tarihinde Küre-i Nühas Meclis-i Kebirinde yapılan toplantı sonrasında, meclisin artık Çarşamba, Perşembe ve Cumartesi günleri toplanması kararlaştırıldı.[472]

2.3.2.3. Menzilhane

Talimat-ı Seniyye'nin altıncı bendi gereğince, devlet memurlarının yolluk vesair masraflarının ahaliye yükletilmeyerek hazinece karşılanacağı daha önce açıklanmıştı. Bendde, Tanzimat öncesinde taşraya giden pek çok devlet memurunun, yiyecek ve kalma masraflarını ahaliye yükletmesinden ötürü, pek çok şikayete neden olduğu belirtilerek bu meselenin sağlam bir nizama bağlanmasına kadar menzilhanelerin devlet idaresine alındığı ifade edilmekteydi. Ancak menzillerin yeniden düzenlenmesi meselesi vakit alacağından şimdilik 1840 Mart ayının başından itibaren misafir ikametine elverişli olmaları halinde yollar üzerinde bulunan menzilhanelerin; aksi halde ise uygun bir yerin seçilip kullanılması ve her yerde muhassıllık meclisleri marifetiyle tespit edilecek olan yiyeceklerin rayiç fiyatlarının misafirhane veya menzilhanelerin uygun bir yerine asılması kararlaştırıldı. Bu misafirhane veya menzilhanelerin de mümkün olması halinde meclis tarafından seçilecek o bölgenin kudretli ileri gelenlerinden birinin; olmadığı taktirde ise muhassılların idaresine verilmesi uygun görüldü. Ayrıca bu menzilhaneler veya misafirhanelerde kalacak kimseler, rütbelerine bakılmaksızın yiyecek, içecek, yem, hayvan kirası, kalma vesair ücretleri, daha önce meclis vasıtasıyla belirlenen ücretler üzerinden kendi keselerinden ödeyecek ve bu kurallara uymayanlar cezalandırılacaklardı.[473]

Bu bendin temel mantığı, devlet memurlarının yollukları hazinece karşılandığından, artık gittikleri yerlerde yapacakları tüm masrafları ceplerinden karşılamalarıydı. Ancak bu durumun, gittikleri yerlerde böyle bir hizmet kurumunun olup olmamasına bağlı olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Talimat-ı Seniyye'ye ek olarak çıkarılan ilk zeylin ikinci bendinde, memurlardan, özellikle gittikleri yerlerde davet edilmeden misafirliklere gitmemeleri istenmekteydi.[474] Bu anlamda böyle bir bahanenin önü de alınmak istenircesine ve Tanzimat'ın herkes için bir garanti olduğu izlenimi verilmeye çalışılırcasına her yerde birer menzilhane veya misafirhane açılması kararlaştırıldı. Bu

[472] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0017.
[473] Sayın, *a.g.e.,* s. 326-327.
[474] Bu bend için bkz. Sayın, *a.g.e.,* s. 330.

bağlamda Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri'nde 26 Mayıs 1840 tarihinde ele alınan konulardan bir tanesi de misafirhane veya menzilhane meselesi oldu. Mecliste yapılan müzakerelerde 24 Nisan 1840 tarihli Kira ve Misafirhane Talimatı'nın Küre-i Nühas Meclisine 25 Mayıs 1840 tarihinde ulaştığı ifade edilmekteydi. Talimat'a göre kirahaneye gelip bargirleri kullanacaklardan saat başına 2 kuruş alınacağı ve misafirhanede kalmak isteyenlere de hal ve itibarlarına göre münasip bir oda verilmesi ve her ne isterlerse o yörenin rayiç bedeline göre verilmesi gerektiği; ancak eğer bu kişiler aceze ve fukara dervişler iseler herhangi bir şey alınmaması gerektiği ifade edilmişti. Ancak Küre-i Nühas Meclisi'nde yapılan müzakerelerde aslında Küre-i Nühas'a kimsenin sıklıkla gelmediği ve bundan dolayı Küre-i Nühas'ta bir misafirhane yapılmasının ve bargirler alınmasının boşuna masraflara neden olacağı belirtilerek bunun yerine muhtarların evlerinin misafirhane olarak kullanılmasının ve onların, senevi bir maaş verilmek suretiyle misafirhane müdürü olarak kabul edilmelerinin daha uygun olacağı kararlaştırıldı. Ayrıca hazineye vergilerin gönderilmesi gibi bir ihtiyaç hâsıl olursa halktan talimat gereği saat başına iki kuruş ücret ödenmek suretiyle bargir temininin daha uygun olacağı kabul edildi. Aynı durumun diğer kazalarda da uygulanmasına karar verildi ve böylece mesele, bu şekilde halledilmiş oldu.[475]

2.3.2.4. Meclis Memurlarına Verilecek Maaşlar

Bilindiği üzere Tanzimat'ın öngördüğü ilkelerden biri de her devlet memuruna hazineden aylık bağlanmasıydı. Bundan dolayı meclislere seçim yoluyla getirilecek üyelere[476] olduğu gibi emlak ve nüfus yazımında muhassıllık bölgelerinde istihdam edilecek memurlara da maaş verilmesi ve bu maaşların da ilgili yer meclislerince yapılacak müzakereler neticesinde tespit edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu anlamda Küre-i Nühas Meclis-i Kebirinde ele alınan konulardan bir tanesi de bu maaş meselesi oldu. Konunun meclis gündemine alınmasının nedeni, kısa bir süre önce merkezden gönderilen bir tahriratta, muhassıllık bölgelerinde istihdam edilecek memurların

[475] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0020.
[476] Seçimle getirilecek meclis üyelerine verilecek maaş miktarları, talimat-ı seniyye ek olarak çıkarılan ikinci zeylin üçüncü bendinde o yerin muhassıl, hâkim ve asker zabitlerinin aralarında gizlice yapacakları müzakereler neticesinde üyelerin kudret ve haysiyetlerine göre belirlenmesi gerekmektedir. Bkz. Kaynar, *a.g.e.,* s. 253.

maaşlarının belirlenmesinde mümkün mertebe tasarrufa gidilmesinin emredilmiş olmasıydı. Bu bağlamda Akil Bey, istihdam edilecek memurlar konusunda tasarruf tedbirlerine göre hareket edilmesini meclise teklif etti. Ona göre böyle yapıldığı taktirde hem devlet hazinesi korunmuş olacak hem de bu sayede halka fazla vergi yüklenmeyecekti ki böylece aynı zamanda ahalinin de memnuniyeti temin edilecekti. Akil Bey'in bu teklifi 28 Haziran 1840 tarihinde mecliste müzakere edildi ve yapılan müzakereler neticesinde, özellikle sahil taraflarındaki yerlerin dağlık, taşlık ve müteferrik üç beş haneden müteşekkil karyelerden oluştuğu, bu nedenle emlak ve nüfus sayımının diğer yerlere oranla çok daha zor olduğu belirtilerek kendilerine verilmesi öngörülen maaşların meclis üyelerinin geçimlerine ancak kâfi geldiği kararlaştırıldı. Zaten Küre-i Nühas'ta istihdam edilen kâtipler de dışarıdan getirilmişti. Böylece talimatname gereği maaş meselesi, aynen tatbik edilerek Küre-i Nühas meclisi için herhangi bir tasarruf yoluna gidilmedi. Bu nedenle böyle zorlu bir mevki için her bir memur ve katibin bir uşak ve iki hayvana ihtiyaç duyacağı, bunların masraflarının bir ayda en az 200 kuruş tutacağı ve haneleri için de 150 kuruş masrafları olduğu taktirde kendilerine 100-150 kuruş kalacağı ifade edilerek meclisce istihdam edilen kimseler için belirtilen maaşların kabul edilmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı. Nitekim böylece bunlar daha istekli çalışacaklar ve rüşvet almak gibi çirkin bir yola sapmamış olacaklardı. Ayrıca mecliste Kastamonu taraflarında bile emlak ve nüfus memuruna 500 kuruş ve maiyeti memurlarına da 750 kuruş tahsis edilmekteydi. Oysa Küre-i Nühas muhassıllık bölgesi memurlarının işleri Kastamonu taraflarında bulunan kazalar göre daha zor ve büyük idi.[477]

2.3.2.5. Küre-i Nühas Muhassıllık Bölgesinin Nüfusu

Son olarak burada Küre-i Nühas ve bağlı kazalarının nüfusunu vermek yerinde olacaktır. Küre-i Nühas ve bağlı kazalarının bu tarihteki nüfusu, Küre-i Nühas: 4.000; Devrekâni: 3.000; Azdavay: 4.500; Çekelne: 1.000; Eflani: 2.000; Zaray: 2.750; Cide: 5.000; Hoşalay: 6.000; İnebolu: 3.300; Ginoli: 5.500; Ayandon: 2.500; Akkaya: 1.300; İstefan: 3.100; Gökçeağaç: 1.600 olmak üzere toplamda 45.550'dir.[478]

[477] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0023.
[478] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0027.

2.3.3. Kastamonu'da Tanzimat'a Karşı İlk Tepkiler

Küre-i Nühas'ta muhassıllık teşkilatı hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra Tanzimat'ın getirdiği yeni uygulamalara karşı bölgede ilk zamanlarda ne gibi tepkiler gösterildiğine de değinmek gerekir. Nitekim ülkenin diğer pek çok yerinde olduğu gibi burada da ilk zamanlarda Tanzimat'a karşı pek çok muhalefet hareketi gelişti. Muhalefetin ilk olarak geliştiği yerlerden biri Eflani kazası oldu. Tanzimat-ı Hayriyye'nin getirdiği yeniliklerin anlatılması için Eflani kazasından ahalinin güvendiği bazı kimseler ile naib ve kimi ayanlar, 22 Mart 1840 tarihinde, Küre-i Nühas'a davet edildiklerinde, Eflani kazası eski ayanlarından Hasan Ali oğlu Hasan, kardeşi Ömer ve yoldaşı Mehmed adlı kimseler, Küre-i Nühas'a gidenlerin gerçekte itimat edilir kişiler olmadıklarını ileri sürerek ahaliyi kışkırtmıştı. Hatta adamlarından bazıları Küre-i Nühas'a gönderilerek gelenlerin ahalinin temsilcileri olmadıkları bile iddia edilmişti. Bunun üzerine her iki taraf temsilcileri de yargılanmak üzere Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri'ne davet edilerek dinlenildiler ve neticede adı geçen üç kişinin ayanlık iddiasında bulundukları için halkı kışkırttıkları anlaşıldı ve şahıslar cezalarını çekmek üzere hapse atıldı.[479]

Tanzimat'a karşı muhalefetin geliştiği yerlerden bir diğeri de Ayandon, Akkaya, Gökçeağaç ve İstefan kazalarının birleşiminden meydana gelen muhasıllık bölgesiydi. Burada gelişen muhalefet, Talimat-ı Seniyye'nin beşinci bendi gereğince devlet masraflarını karşılamak üzere her bir mahalden bir miktar peşin vergi alınması meselesinden kaynaklanmıştı.[480] Nitekim Küre meclisinde her bir kazanın hissesine düşen peşin vergiler kararlaştırılıp kayıt altına alındıktan sonra hazırlanan defterler her bir muhassıllık meclisine gönderildi. Bu şekilde bir miktar peşin vergiyi havi defterlerin gönderildiği yerlerden bir tanesi de yukarıda isimleri zikredilen ve merkez meclisin bulunduğu Ayandon meclisiydi. Ayandon meclisinde bu peşin vergi meselesi müzakere edilirken İstefan kazası sakinlerinden olup Ayandon meclisine zabtiye vekili olarak tayin edilen Osman ve yine aynı kaza ahalisinden Hüseyin ve Kahveci Mehmed adlı kimseler yalnız kendi çıkarları uğruna tertip edilmiş olan peşin vergiden İstefan

[479] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0008.

[480] Bu durum Talimat-ı Seniyye'nin beşinci bendinde, *"... Hazâin-i celile-i şâhâne mesârif-i vâkı'asının hüsn-i idâresi sûretinin istikmali dahi vâcibeden bulunmak hasebiyle teshilen li'l-maslahatihi her bir mahalden ale'l-hesâb sûretiyle mümkün olduğu mikdar mebâliğin sür'at-i tahsili icâb-ı hâl ve maslahatdan görünmüş..."* şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Sayın, *a.g.e.*, s. 325.

ahalisine düşen miktarın tevzi ettirilmemesi gayesiyle kaza ahalisini kışkırttılar. Yine aynı şekilde Akkaya kazasında da Kürd adlı biri Akkaya ahalisini bu konuda kışkırttı. Ancak o sırada Ayandon'da bulunan Kastamonu sancağı zabtiye vekili Halim Paşa ivedilikle olaya müdahale etti ve konu hakkında ahaliden bazılarının ifadelerine de başvurmak suretiyle fesadın kaynağını araştırdı. Yaptığı araştırmalar neticesinde bölgede bulunan üç şahsın bu şekilde ahaliyi kışkırttıklarını tespit etti. Bunun üzerine bu üç kişiyi derhal tutuklayarak yargılanmak üzere Küre-i Nühas meclisine gönderdi. Küre-i Nühas Meclisi tarafından yapılan yargılamalar neticesinde, söz konusu şahısların, kendileri hakkında ne yapmak gerektiği hususunda merkezden bir haber gelinceye kadar hapse atılmalarından ise Küre-i Nühas taşlığında çalıştırılmalarının daha münasip olacağı kararlaştırıldı.[481] Böylece bu muhalefet de kısa sürede bastırıldı. Benzer bir olay Cide kazasında da yaşandı. Ancak buradaki muhalefetin seyri, muhassıllık vekilliğine tayin edilen eski ayana karşı yine yörenin başka ileri gelenlerince ahalinin kışkırtılması şeklinde gelişti. Bilindiği gibi Tanzimat'tan önce vergilerin toplanmasında yöre ayanlarından faydalanılmaktaydı ki bu uygulamaya, Tanzimat'ın ilk yıllarında da kimi yerlerde birtakım zaruretlerle başvuruldu. Nitekim daha önce, 20 Mart 1840 tarihinde, Küre-i Nühas Büyük Meclisi'nde yapılan müzakereler sonrasında, önceki dönemlerden kalan bakayaların çok olması, bu nedenle tahsilinin de güç olabileceği düşüncesiyle Küre-i Nühas muhassıllığına bağlı bir kısım kazaların birleştirilerek başlarına eski ayanların muhassıl vekili olarak tayin edildikleri ifade edilmişti. Bu bağlamda dört nahiyeden müteşekkil Cide muhassıllığına da eski ayanlardan Hasan Çelebizade Hasan Bey getirildi. Hasan Bey muhassıl vekili olduktan kısa bir müddet sonra her bir nahiyeden beşer kişi ahali vekili olarak Küre-i Nühas Büyük Meclisi'ne gidip, Hasan Bey'in kendilerinden 11 yük 23 bin akçe fazla vergi aldığını iddia ederek bu miktarın kendilerine iadesini istediler. Bunun üzerine ahali vekilleri ile Hasan Bey, Küre-i Nühas Büyük Meclisi'ne çağrılarak 11 Nisan 1840 tarihinde yargılandılar. Yapılan yargılamalar neticesinde, Hasan Bey'in gerçekten de böyle bir yolsuzlukta bulunduğu tespit edildi. Bundan sonra her bir nahiyeye ellişer bin kuruş vermesi kararlaştırıldı ve böylece sorun bu şekilde halledildi. Sorun bu şekilde halledildikten sonra ahali vekilleri içlerinden muhassıl ve zabtiye vekilleri istemediklerini belirterek meclis üyelerinin tamamen

[481] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0011.

değiştirilmelerini de istirham ettiler. Bu amaçla bir gün sonra bu konu da meclis gündemine alındı ve yapılan müzakereler neticesinde bölgede başka sorunlar çıkmaması ve Tanzimat-ı Hayriyye'nin istenildiği gibi uygulanabilmesi için muhassıl vekilliğine Hoşalay hanedanından Abdi Ağa'nın, zabtiye vekilliğine Eflanili Mehmed Ağa'nın ve azalıklara da Cideli Sarı Kadızade ile Deli Beyzade Hasan Ağaların seçilmelerine karar verildi.[482]

Bundan sonra alınan karar gereği Abdi Ağa ile Mehmed Ağa, ellerine verilen ale'l-hesap defteri ile Cide kazasına gönderildiler. Ancak bir süre sonra dışarıdan getirilen bu kimseler, bu sefer de başka kimselerin muhalefeti ile karşılaştılar. Nitekim Cide kazası ihtiyarlarından Hocaoğlu Mehmed, Ormanoğlu Ahmed, sabık naib, Kalınbacak Yusuf, Kalaycı ve Kalyoncu adlı kimseler ahaliye, *"...gönderilen meclis memurlarını istemeyiniz ve ale'l-hesabın fermanı yoktur vermeyin..."* şeklinde birtakım kışkırtıcı söylemlerde bulundular. Hatta bir alay ile meclisin bulunduğu mahalle gidilip, zabtiye vekili ile azalar darp edilmiş ve onlara, *"...bizler içlerimizden olmayanları istemeyiz..."* denilerek dönmeleri için tehdit edildiler. Bunun üzerine meclis memurları da Cide'yi bırakarak Küre-i Nühas'a geri dönmek zorunda kaldılar. Bu olay Küre-i Nühas muhassıl vekili tarafından duyulunca durum bir takrirle meclis gündemine alındı. Yapılan müzakereler neticesinde 28 Haziran 1840 tarihli bir mazbata kaleme alındı. Mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla bu olaylara karışanların derhal yakalanmaları ve bu görevin yine eski ayan Hasan Çelebizade Hasan Bey'e verilmesi kararlaştırıldı. Esasında bu kararın alınmasında muhassılın büyük etkisi olmuştu. Nitekim meclise verdiği takririnde yakın bir zaman önce Hoşalay ve Cide kazaları tahrirlerine bakmak üzere deniz yoluyla Cide Cumasına gittiğinde bu meseleyi halkla konuştuğunu ve onlara Cide ahalisinden muhassıl vekili olarak kimi istediklerini sorduğunda halktan, *"...devletin uygun gördüğü her kim olursa olsun ona itaat edecekleri..."* cevabını aldığını ifade etmişti. Hatta halka muhassıl olarak yine Hasan Bey'in tayin edilmesi durumunda ne gibi bir tepki verecekleri sorulduğunda da benzer bir cevapla, *"...onu kabul edeceklerini ve emrine uyacaklarını..."* bildirdiklerini belirtmişti. Muhassılın meclise verdiği takririne bakılırsa halkın aslında Hoca oğlunun tahriklerine kapıldığı ve kendilerini onun baştan çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Küre-i Nühas Meclisinde yapılan müzakereler neticesinde fesada karışan kimselerin

[482] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0010.

cezalandırılmalarına karar verildi. Ancak fesadın asıl elebaşlarından Hocaoğlu Mehmed firar etmişti. Bununla birlikte eski naib ile Ormanoğlu Ahmed, ceza kanunnamesi gereğince cezalarının müzakere edilmesi için yakalanarak Küre-i Nühas meclisine gönderildiler ve burada yargılamaları yapıldı. Yapılan yargılamalar neticesinde, bunların halkı isyana teşvik ettikleri, bu nedenle ceza kanunnamesi gereğince cezalandırılmaları ve terbiyeleri için de ayrıca Küre-i Nühas taşlığında çalıştırılmaları kararlaştırıldı.[483] Bu olaydan anlaşılacağı üzere eskiden beri olageldiği gibi yöredeki güç devşirme çatışmaları, Tanzimat'ın öngördüğü yeniliklerin uygulanmasında en büyük engellerden biri olmuştu. Ancak ilk anda Küre-i Nühas Muhassıllık Meclisi'nin şikayetleri dikkate alıp Hasan Bey'i mecliste yargıladıktan sonra azletmesi kayda değer bir gelişmedir. Nitekim böylece hem Tanzimat'ın herkesin emlak ve kudretine göre vergi vermesi ve ziyade şey alınmaması ilkesinin gereği yerine getiriliyor hem de Tanzimat'ın herkes için bir teminat olduğu hissettirilmeye çalışılıyordu.

Küre-i Nühas'ta ilk zamanlarda Tanzimat'a karşı gelişen son örneğimiz ise Hoşalay kazasında yaşandı. Burada yaşanan muhalefet güç devşirme peşindeki yöre ileri gelenlerinden Derbeder oğlu Bilal ve Hacı İbrahim oğlu Ali Beylerin Tanzimat'a karşı geliştirdikleri muhalefetten kaynaklanıyordu. Şöyle ki bu iki kimse Hoşalay kazasının birer taraflarını itaatleri altına alarak bir müddetten beri halka zorbalık ediyorlardı. Ayrıca bunlar devlete istedikleri zaman itaat ve istemedikleri zaman isyan ediyorlardı. Yukarıda da belirtildiği üzere Küre-i Nühas Meclisi'nde yapılan toplantı neticesinde vergilerin toplanmasında eski ayanlara ihtiyaç duyulduğunda ilk zamanlarda bunlara görev verildi. Bu bağlamda Hoşalay kazasına Bilal Bey muhassıl ve Ali Bey ise zabıta vekilleri olarak tayin edildiler. Böylece hem devlet işlerinin aksamaması hem de kazanın fesattan korunması amaçlanıyordu. Ancak bir müddet sonra Derbeder oğlu Bilal, halkın Ali Bey'i istemeyeceğini bahane edip Ali Bey'in zabtiye vekili olmasına karşı çıktı. Ayrıca bir taraftan kendi taraftarları haricinde kimsenin Hoşalay meclisine girmemesi için bazı faaliyetlerde bulunurken diğer taraftan da Tanzimat'a aykırı bazı uygunsuz sözlerde bulunarak biçare fukarayı isyana teşvik ediyordu. Bu arada Bilal Bey de boş durmayarak Tanzimat'ın öngördüğü bir kısım peşin vergilerin çok olduğunu ileri sürüp halkı Tanzimat uygulamalarına karşı kışkırtıyordu.

[483] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0022-23.

Bu iki kimsenin olumsuz tutumları Küre-i Nühas muhassıl vekilince duyulunca hemen meclis gündeme alındı. Mecliste yapılan müzakereler neticesinde, Ali Bey ile Bilal Bey'in, Hoşalay kazasından uzaklaştırılmadıkları müddetçe orasının hiçbir şekilde zabt u rabt altına alınamayacağı kararlaştırıldı. Karara göre bu iki kimse bir an öce tutuklanacak ve hapse atılacaklardı. Ayrıca durum mazbata ile başkente bildirilecekti. Bir müddet sonra her iki kişi tutuklanıp hapse atıldılar. Ancak bir süre sonra gerek bazı Hoşalaylılar gerekse meclis azalarından Numan Ağa Küre-i Nühas Meclisi'ne başvurarak Ali Bey'in hapisten çıkarılmasını istirham ettiler. Hatta Numan Ağa, Ali Bey'in serbest bırakılarak evinde ikamet edilmesine ve gerektiğinde meclise istenildiği vakit geleceğine dair kefil dahi oldu. Bununla birlikte Ali Bey'in hapiste iken bile boş durmayarak adamları aracılığıyla ahaliden para tahsil etmeye ve onlara çeşitli zulümlerde bulunmaya devam ettiğine dair ahali tarafından Küre-i Nühas meclisine pek çok şikâyet gönderiliyordu. Bu nedenle muhassıl vekili, Ali Bey'in hapisten çıkarılmasına şiddetle karşı çıktı. Nitekim ona göre bu kişi en az Bilal Bey kadar tehlikeliydi. Bu şikayetler sonrasında muhassıl vekili, meclisten, Ali Bey'in serbest bırakılmasının devlet ve millete ne gibi faydalar sağlayacağı ve hapiste kalmasının ise ne gibi sorunlar yaratacağı hakkında herkesin bildiklerini gizlemeyerek ifade etmesini istedi.

Bunun üzerine azadan Mehmed Bey tarafından her ikisinin de 15 senedir halk arasına fesat yaydıkları ve fasit kimselerden bulundukları yönünde bir takrir kaleme alındı. Ali Bey'in serbest bırakılmasını isteyen Numan Ağa ise Ali Bey'in her ne kadar fena bir adam olduğunu bilmesine rağmen sadece mezkûr ahalinin ricalarını mecliste ifade ettiğini ve bundan böyle bir daha kimseye kefil olmayacağını bildirdi. Azadan Mehmed Ağa ise bu ikisini çocukluğundan beri tanıdığını, her ikisinin de şimdiye kadar bir yararlılıklarını görmediğini ve onlardan sadece fesat çıktığını ifade etti.

Bundan sonra konu, Küre-i Nühas Meclis-i Kebiri'nde yeniden müzakere edildi ve yapılan müzakereler neticesinde, Ceza Kanunu'nun ikinci faslının birinci maddesinde yazılı olduğu şekilde merkumların halkı sözlü olarak fesada kışkırtmaları nedeniyle hapse atılıp iki sene kürek cezasına çarptırılmaları ve başkente gönderilmeleri gerektiği hakkında ittifaken karara varıldı. Bu kararla birlikte hem kazanın bu nevi fesatlardan kurtulacağı hem de devletin önemli işlerinin daha düzenli ilerleyerek

halkın rahatlayacağı öngörüldü. Ayrıca söz konusu müzakere neticesi bir mazbata ile mahalline de bildirilecekti.[484]

Nihayet bu olaylardan sonra Küre-i Nühas muhassılı, meclise bir takrir sundu. Takririnde, Hoşalay kazasının fesat ve ihtilallerden korunması için önceki meclisin tümüyle değiştirilmesini; ancak bu meclis üyelerinin ya Hoşalay ahalisinden yeniden seçilmelerini ya da başka yerlerden birilerinin getirilmesini teklif etti. Muhassılın bu teklifi mecliste müzakere edildi ve yerlilerden oluşan bir meclisin teşekkülünün daha sağlıklı olacağı yönünde karara varıldı. Gerekçede bunun nedeni olarak daha önce bu türden bir olay Cide kazasında yaşandığında, muhassıl ve zabtiye vekillerinin dışarıdan getirildiği; ancak ahalinin muhalefeti sonrasında bundan vazgeçilmek zorunda kalındığı şeklinde gösterildi. Bu nedenle Hoşalay kazasına, daha önce meclise zabtiye vekili olarak tayin edilen ve kaza ahalisi hanedanlarından olup, okuma ve yazma bilen akıllı, edib ve ehl-i ırz olan, Emirzade Yakub Ağa'nın muhassıl vekili; yine kaza hanedanlarından Emir oğlu Ali Bey'in zabıta vekili; vücuhtan Abdullah oğlu Mehmed Ağa ve Kabakçı oğlu Ahmed Ağa adlı şahısların da aza olarak seçilmelerine karar verildi.[485]

2.4. Muhassıllık Merkezi'nin Kastamonu'ya Nakli

Muhassıllık merkezinin Kastamonu'ya taşınmasından sonra muhassıllık teşkilat yapılanmasında herhangi bir değişiklik yapılmadan uygulanmaya devam edildi. Daha önce de belirtildiği gibi 1840 yılı başlarında Kastamonu muhassıllığı Hasan Bey'in uhdesine verilmişti. Ancak Hasan Bey, 1840 yılının ikinci yarısında hastalığı nedeniyle istifa edince yerine başkasının tayin edilmesi icap etti. Bunun üzerine Maliye Nazırı, padişaha sunulmak üzere sadrazamlık makamına bir takrir gönderdi. Takrirde, Hasan Bey yerine Divan-ı Hümayun hocalarından mevcut Küre-i Nühas muhassılı Hasan İhsan Efendi'nin tayin edilmesi ve Küre muhassıllığının da kazalarının oldukça küçük olmaları münasebetiyle lağvedilerek on bir adet kazasının Kastamonu'ya ve kalan üç adet kazasının ise Sinop'a dâhil edilmesi teklif edildi. Maliye Nazırı'nın bu teklifi padişahın onayına 1840 Ağustos ayı başlarında bir tezkere

[484] Ancak 31 Mayıs 1840 tarihinde Küre meclisinde bu konu yeniden müzakere edildi ve bu kişilerin, hapiste iken bile halkı kışkırtmaya devam etmeleri sebebiyle başkente gönderilene kadar Kastamonu'ya gönderilmelerinin daha uygun olacağı yönünde karara varıldı. BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0018-0021.
[485] BOA, MŞH_ŞSC_d_05741_0019.

ile sunuldu ve aynı gün onaylanarak gereği yapılmak üzere sadrazama iade edildi.[486] Böylece hem muhassıllık merkezi Kastamonu'ya taşınarak muhassıllığına Hasan İhsan Efendi tayin edildi hem de muhassıllık bölgelerinin sınırlarında birtakım değişikliklere gidildi.

Buna göre Küre-i Nühas, Çekelne, Eflani, Devrekâni, İnebolu, Gökçeağaç, Hoşalay, Cide, Ginoli ve Zaray kazaları Kastamonu; İstefan, Akkaya ve Ayandon kazaları da Sinop muhassıllık bölgelerine dâhil edildi.[487] Kastamonu'da bu şekilde muhassıllık teşkilatında yeniden bir yapılanmaya gidilince, meclisleri de şu şekilde belirlendi: Taşköprü, Göl, Mergüze, Araç, Devrekâni, Küre-i Nühas, Eflani, Azdavay, Hoşalay, Cide, İnebolu, Ginoli ve Gökçeağaç.[488] Hasan İhsan Efendi'nin Kastamonu'daki muhassıllığı aşağıda ayrıntılarıyla değinileceği üzere birtakım vergi vesair meseleler yüzünden Meclis-i Vâlâ'da alınan bir kararla bir yılı bulmadan sona erdi.[489] Yerine önce Necib Efendi; ancak onun da zabtiye memuru ile olan anlaşmazlığı sonrasında azledilmesiyle son buldu. Necip Efendi'nin muhassıllığından sonra muhassıllık zabtiye memuriyeti ile birleştirildi ve mevcut zabtiye memuru Selim Paşa'ya verildi.[490]

2.4.1. Muhassıllık Merkezinin Kastamonu'ya Taşınmasından Sonra Tanzimat Uygulamalarına Karşı Gelişen Tepkiler

Muhassıllık merkezi Kastamonu'ya taşındıktan sonra da Tanzimat'a aykırı bazı uygunsuz olaylar yaşanmaya devam etti. Bunlardan biri peşin vergi hususunda meydana geldi. Nitekim 1840 Ağustos ayında Kastamonu'ya muhassıl olarak tayin edilen Divan-ı Hümayun Hocalarından Hasan İhsan Efendi, Nakibü'l-eşraf kaymakamından aldığı istihbaratlar doğrultusunda 1840 yılı sonlarına doğru merkeze bir tahrirar gönderdi ki aşağıda verilecek bilgiler söz konusu bu tahrirattan alınmıştır. Tahriratta, Kastamonu sancağı Redif-i Asakir-i Mansure Alayı Kaymakamı Ahmed Bey'in başkentten döndükten sonra Kastamonu'ya geçerek ale'l-hesabın (peşin vergi) fazla olduğunu düşünen meclis azalarından İbşirzade Hacı Salih Efendi'nin konağına

[486] I_DH_00018_000872_001_001, 9 C 1256 (08.08.1840).
[487] BOA, C_ML_00542_22275_001_001, 25 C 1256 (24.08.1840).
[488] BOA, C_ZB_00056_02788_001_007-14, 1 M 1257 (23.02.1841).
[489] BOA, I_MVL_00026_000410_016_001, 5 C 1257 (25.07.1841).
[490] BOA, I_DH_00050_002475_001_001, 2 Ca 1257 (22.06.1841).

misafir olduğu ve ale'l-hesabın fazlalığı hakkında konuşurlarken Ahmed Bey'in özetle:

> *"...ziyade ale'l-hesap tevzi olunan bazı sancaklardan dersaadete şikâyet söz konusu olduğunda ahalinin istekleri üzere bu ale'l-hasabın bir miktarının af ve tenzil olunduğunu ve hatta muhassılın azl ve tenkit edildiğini dersaadette iken yakinen şahit olduğunu ve bundan dolayı kendilerinin de böyle hareket etmeleri halinde taleplerine olumlu karşılık alacakalarını..."* dediği belirtilmekteydi.[491]

Bir müddet sonra İbşirzade Hacı Salih Efendi, eski müftü Arif Efendi, Şemsizade Abdullah Efendi ve Nakibü'l-eşraf kaymakamını da evine çağırarak bu hususu aralarında yeniden görüştüler. Yapılan görüşmeler sonrasında sabık müftü Arif Efendi ile Şemsizade Abdullah Efendi'nin başkente gönderilmeleri kararlaştırıldı. Hatta bir süre sonra bu konu yine vücuhtan Çiçekbaşlızade Hacı Hasan Tahir Efendi'ye de bildirildi. Ancak Çiçekbaşlızade'nin onlara bu konuda katılmaması, büyük bir korkuya kapılmalarına neden oldu. Muhassıla göre bu konu yerel mecliste gündeme getirilse bile adı geçen kimselerin meclisteki nüfuzları nedeniyle bir sonuç alınamayacaktı. Bu yüzden kafasındaki düşünce, merkezden, ya bunlar hakkında şifahen bazı ifadelerde bulunmak üzere başkente gitmesine veya Ahmed Bey'in başkente çağrılarak bir müddet orada tutuklu olarak alıkonulmasına veyahut da İbşirzade'nin meclisten çıkarılarak yerine ahalinin seçeceği birinin aza olarak tayin edilmesine dair izin almaktı. Bunun dışında muhassıl, eski müftü Arif Efendi ile Şemsizade Abdullah Efendi'nin de Kastamonu'dan sürülmelerini istedi. Aksi halde Tanzimat'ın öngördüğü vergi tevzii ve toplanması hususlarında bir çok zorluklar yaşanacaktı.[492]

Muhassılın bu istekleri üzerine konu, Maliye Nazırı Saib Paşa tarafından sadrazamlık makamına, sadrazamlık makamınca da 1841 yılı başlarında bir tezkere ile Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi. Burada yapılan müzakereler neticesinde bir mazbata kaleme alındı.[493] Mazbataya göre muhassılın başkente gelmesine izin verilmesinin pek çok işin aksamasına sebebiyet vereceği öngörülerek reddedildi. Bunun yerine muhassılın durumu kaleme alacağı ayrıntılı bir tahrirat ile bildirmesinin daha uygun olacağı kararlaştırıldı. Uzaklaştırılmasını istediği kimselerin de sadece muhassılın inhası ile uzaklaştırılmalarının uygun olmayacağı göz önünde bulundurularak bu da reddedildi. Bunun için şöyle bir yol izlenecekti: Sabık müftü Arif Efendi ile Abdullah Efendi'ye

[491] BOA, I_MVL_00026_000410_007_001, 3 Za 1256 (27.12.1840).
[492] BOA, I_MVL_00026_000410_007_001, 3 Za 1256 (27.12.1840).
[493] BOA, I_MVL_00018_000286_001_001, 25 M 1257 (19.03.1841).

muhassılın inhası bildirilmeyecek ve kendilerine kimi meseleler hakkında bazı suallerde bulunulacağı ifade edilerek başkente çağrılacaklardı. Ayrıca Ahmed Bey'in başkente çağrılması hususunda da durum seraskerlik makamına havale edilecekti.[494]

Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı bir süre sonra sadrazam tarafından bir tezkere ile padişaha sunuldu ve padişah tarafından Meclis-i Vâlâ'da alınan kararlar doğrultusunda gerekenin yapılması emredilerek sadrazama iade edildi.[495] Bundan sonra padişahın iradesi doğrultusunda 1841 yılı Nisan ayında Arif ve Şemsizade Abdullah Efendiler ile Nakibü'l-eşraf kaimakamı[496]; 1841 yılı Mayıs ayında ise Ahmed Bey, başkente konunun aydınlatılması için çağrıldılar.[497] Bununla birlikte bir müddet sonra Arif Efendi ile Abdullah Efendi'nin merkeze gönderilmelerinin bazı mahzurlara neden olacağı gerekçesi ile sadece Ahmed Bey'in 1841 yılının ikinci yarısında başkente gitmesine karar verildi.[498]

Bir süre sonra vergi meselesi yüzünden muhassıl ile İbşirzade Hacı Salih Efendi arasında yeniden birtakım ihtilaflar yaşandı. Bu seferki ihtilaf, vergilerin affedilmesi hususundaydı. Şöyle ki merkez tarafından Kastamonu sancağına gönderilen emir gereğince Kastamonu sancağı ve kazalarının 1841 yılı vergisi 43 yük 21 bin 117 kuruş olarak tespit edilmişti. Bu vergilerin nasıl tevzi edileceği mecliste görüşülürken düzlük yerler ahalisinden 120 ila 150 kuruş; dağlık ve taşlık yerler ahalisinden ise 90 ila 120 kuruş arasında senevi vergi alınması kararlaştırılmıştı. Ancak yapılan hesaplamalar neticesinde 2 yük 87 bin 300 kuruş açık kaldığı görüldü. Bunun üzerine gerekli müzakereler yapılmak üzere konu, Kastamonu meclisi gündemine alındı. Yapılan müzakereler neticesinde merkeze, bu açığın affedilmesinin mi yoksa yeniden ahaliye tevzi edilmesinin mi uygun olacağının bir mazbata ile sorulması gerektiği kararına varıldı.[499]

Hasan İhsan Efendi'ye göre bu açık, her bir ahaliye yedi sekiz kuruş daha tevzi edilerek kapatılabilirdi. Buna karşılık İbşirzade Hacı Salih Efendi, meclis azalarını da etkisi altına alarak açığın merkezden affedilmesi için Kastamonu meclisi nezdinde birtakım faaliyetlerde bulunuyordu. İbşirzadane'nin hedefi halk arasında şirin gözükmekti. Bu

[494] BOA, I_MVL_00018_000286_001_001, 25 M 1257 (19.03.1841); BOA, I_MVL_00026_000410_014_001, 22 Z 1256 (14.02.1841).
[495] BOA, I_MVL_00018_000286_001_001, 25 M 1257 (19.03.1841).
[496] BOA, KK_d_05814_00019, 8 S 1257 (01.04.1841).
[497] BOA, I_MVL_00026_000410_011_001, 13 Ra 1257 (05.05.1841).
[498] BOA, I_MVL_00026_000410_015_001, 6 C 1257 (26.07.1841).
[499] BOA, I_MVL_00026_000410_012_001, 13 Ra 1257 (05.05.1841).

amacı için de meclis azalarını sürekli olarak tahrik ediyordu.[500] Hasan İhsan Efendi bu hususları ifade etmek üzere daha önce merkeze bir ariza göndermişti. Arizasında, eğer ahaliye açığın kapatılabilmesi için yedi sekiz kuruş daha vergi tevzi edilmezse hazinenin yaklaşık olarak 600 kese kadar zarar edebileceği belirtiliyordu. Bu nedenle muhassıl, merkezi hükümetten İbşirzade'nin bir an önce meclis azalığından uzaklaştırılmasını istirham ediyordu. Muhassılın düşüncesine göre böylece hem vergi tevzilerinde mecliste istenilen ittifak sağlanacak[501] hem de devlet ve memleket işleri daha süratli ve sağlıklı bir şekilde yürütülerek hazine muhtemel zararlardan kurtulacaktı.[502]

Bu meselenin Kastamonu'da bir sorun haline gelmesi merkezi hükümeti artık bu konunun bir an önce halledilmesine sevk etti. Bu nedenle o sıralarda başkentte bulunan Redif-i Asakir-i Mansure Alayı Kaymakamı Ahmed Bey Meclis-i Vâlâ'ya çağrıldı ve kendisiyle yaşananlar hakkında birtakım mülakatlar yapıldı. Yapılan mülakatlar neticesinde Hasan İhsan Efendi'nin görevinden azledilmesine karar verildi. Bu arada Meclis-i Vâlâ'da muhassıl ile birlikte yukarıda adı geçen diğer şahısların yeniden yargılanmaları için merkeze çağrılmaları da müzakere edildi. Ancak bunun gerçeği ortaya çıkarmayacağı düşünüldüğünden bundan vazgeçildi. Bunun yerine konu hakkında gizli bir tahkikat yapmaları için Ankara müşiri ile defterdarına bir emir yazılmasının uygun olacağı karalaştırıldı.[503]

Bu olayın böyle ayrıntılı olarak verilmesinin nedeni, daha önce Küre-i Nühas muhassıllık bölgesinde Tanzimat uygulamalarına karşı gelişen muhalefetin ya bir kısım yöre ileri gelenlerin vergi vesair hususlardaki muhalefetlerinden ya da güç devşirme peşindeki vücuhun aralarındaki rekabetlerden kaynaklanmışken bu sefer muhassılın bizzat kendisinin meclis azaları da dâhil yöre ileri gelenlerini etkisiz kılma çabası içerisinde bulunmasıdır. Bu olayın seyrine bakıldığında devletin bir bakıma atanmışlara karşı yereli tuttuğu görülmektedir. Esasında devletin böyle bir politika geliştirmesinin arka planında, her olumsuzluğu ne sırf birtakım devlet memurlarının inhaları ne de halkın şikâyetleri doğrultusunda karara bağlamak istememesi vardır. Bu sayede merkez otoritesinin varlığı her iki kesim üzerinde hissettirilmeye çalışılarak

[500] Nitekim Hasan İhsan Efendi tarafından merkeze gönderilen bir arizada, İbşirzade'nin, *"...memlekete bir iş gördüm... bu dahi bizim inde'l-fukara şanımızın tezayüdünü mucib olur..."* şeklinde ifadelerde bulunduğu belirtilmekteydi. BOA, I_MVL_00026_000410_010_001, 13 Ra 1257 (05.05.1841).
[501] BOA, I_MVL_00026_000410_013_001, 29 S 1257 (22.04.1841).
[502] BOA, I_MVL_00026_000410_010_001, 11 Ra 1257 (03.05.1841).
[503] BOA, I_MVL_00026_000410_016_001, 5 C 1257 (25.07.1841).

hem taşrada halk memnun edilmek, böylece Tanzimat'a ısındırılmak hem de devlet otoritesine halel getirilmemek istenmiştir. Ancak bu son olayın daha çok halkın Tanzimat uygulamalarına ısındırılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim olay iyice tahlil edildiğinde yerelden hiç kimseye herhangi bir ceza verilmediği gibi İbşirzade Hacı Salih Efendi de meclisteki azalığına devam etmiştir. Ayrıca Kastamonu ve tevabii kazalarının vergileri de 66 bin 165 kuruş oranında düşürülmüştü.[504]

Hasan İhsan Efendi'nin azledilmesinden sonra Kastamonu sancağı muhassıllığına Hoca Necib Efendi getirildi. Necib Efendi döneminde de vergi meselesi yüzünde birtakım ihtilaflar yaşanmaya devam etti. Nitekim Necib Efendi tarafından merkeze gönderilen bir arizada, vergilerin tahsilinde gerekli dikkat ve ihtimamı göstermeyen zabtiye memuru Selim Paşa uhdesindeki zabtiye memuriyetinin de kendisine verilmesi istirham edilmekteydi. Ancak bu sefer Babıali konuya ihtiyatlı yaklaştı ve konu hakkında gerekli araştırmaları yapması için doğrudan Ankara müşiri İsmail Paşa'ya bir emir gönderdi. Müşir İsmail Paşa merkeze göndermiş olduğu cevabında Selim Paşa'nın aslında Tanzimat'a uygun hareket ettiğini, Sinop'ta Tanzimat aleyhinde meydana gelen bazı dedikoduları önlediğini, hatta hazinece talep edilen vergilerin alınmasında da önemli katkıları olduğunu ve daha da önemlisi bir ay zarfında 2.500 kese[505] akçeye yakın bir vergiyi toplayıp geri kalanını da Mart ayına kadar göndereceğine dair kendisine bir senetle taahhüt bulunduğunu ifade etti. Bunun üzerine sadrazam, padişaha sunulmak üzere kaleme aldığı tezkeresinde, mevcut Kastamonu muhassılının Selim Paşa hakkındaki isnatlarının temelinde, kendisinin zimmetini temizlemek olduğunu belirterek Kastamonu muhassıllığının zabtiye memuriyetiyle birleştirilmek suretiyle Selim Paşa uhdesine verilmesini teklif etti. Sadrazamlık makamından verilen bu teklif, padişahın onayından geçtikten sonra gereği yapılmak üzere sadrazama iade edildi. Böylece 1841 yılının ikinci yarısında Kastamonu muhassıllığı zabtiye memuriyetiyle birleştirilerek Selim Paşa uhdesine verildi.[506] Esasında buna benzer Tanzimat'a muhalefet hareketleri pek çok kazada olmuş ise de şimdilik bu kadar örneğin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

---

[504] BOA, KK_d_05814_00020, 27 Ra 1257 (19.05.1841).

[505] Gümüş ve altına göre değeri değişen kesenin zamana göre de farklı kıymeti olmuştur. Bir kese, Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezid zamanlarında 30 bin akçe ve 10 bin altın karşılığındaydı. Kese, 1537 tarihinde 20 bin, 1660-16661 tarihinde 40 bin ve 1688 tarihinden sonraki senelerde ise 50 bin akçe idi. Ayrıca kese duruma, zamana ve paranın değerine göre değişse de nihayet 500 kuruştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Palalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. II, İstanbul 1993, s. 247-248.

[506] BOA, I_DH_00050_002475_001_001, 2 Ca 1257 (22.06.1841).

Burada son olarak muhassıllık kurumunun Kastamonu'daki işleyişinin anlaşılması için Kastamonu muhassıllığına ait bazı gelir ve gider kayıtlarından da bahsetmek gerekir. Bu bağlamda 13.09.1840 ile 12.03.1841 tarihlerini kapsayan altı aylık dönemde, kazalar da dâhil, memur maaşları ile sair diğer giderlerin toplamı 560 bin 110 kuruş idi. Buna göre Eylül 1840 masrafları 97 bin 950[507]; Ekim 1840 masrafları, 100 bin 351,5[508]; Kasım 1840 masrafları, 91 bin 237[509]; Aralık 1840 masrafları 88 bin 103[510]; Ocak 1841 masrafları 91 bin 064[511] ve Şubat 1840 masrafları 91 bin 404,5[512] kuruş olmuştu. 1841 Mart masrafları da 94 bin 844 kuruş idi.[513] Buna karşılık Kastamonu ve kazalarının 1840 Eylül ayı ile 1840 Kasım ayı arasındaki üç aylık gelirleri 489 bin 634 kuruş 10 para olarak tespit edilmişti. Buna göre Eylül 1840 gelirleri 198 bin 512 kuruş 10 para[514]; Ekim 1840 gelirleri 111 bin 471 kuruş[515] ve Kasım 1840 gelirleri ise 179 bin 651 kuruş[516] idi.

1841 senesinde, Kastamonu muhassıllığı tarafından merkeze gönderilen bir senelik toplam tevziatın 50 yük 610 kuruş 4 para olması gerekirken[517] hazineye 1840 senesinden kalma bakayadan 11 yük 65 bin 765,5 kuruş; 1841 senesinden de 12 yük 71 bin 675 kuruş 13 para ki toplamda 24 yük 37 bin 441 kuruş 13 para ancak gönderilebilmişti.[518] Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Kastamonu sancağında da diğer pek çok yerde olduğu gibi Tanzimat'tan beklenen sonucun alınamadığı anlaşılmaktadır.

Sinop muhassıllık bölgesi için de örnek vermek gerekirse, Sinop muhassıllığında 13.07.1841 ile 12.02.1842 tarihleri arasındaki altı aylık zaman zarfında maaş vesaireye yapılan masraflar, toplamda 3 yük 50 bin 781 kuruş olarak hesaplanmıştı.[519] Yine Sinop ve birkaç kazasının bir senelik mesarif tevziatları 20 yük 87 bin 658 kuruşu

[507] BOA, ML_MSF_d_01782_00012.
[508] BOA, ML_MSF_d_01782_00010; ML_MSF_d_01782_00011.
[509] BOA, ML_MSF_d_01782_00008.
[510] BOA, ML_MSF_d_01782_00006; ML_MSF_d_01782_00007.
[511] BOA, ML_MSF_d_01782_00004; ML_MSF_d_01782_00005.
[512] BOA, ML_MSF_d_01782_00002; ML_MSF_d_01782_00003.
[513] BOA, C_ML_00143_06072_001_001.
[514] BOA, C_ML_00197_08172_001_001.
[515] BOA, C_ML_00197_08172_002_001.
[516] BOA, C_ML_00197_08172_003_001.
[517] BOA, KK_d_06103_00007.
[518] BOA, ML_MSF_d_02903_0002.
[519] BOA, C_ML_00230_09629_001_001.

bulmaktaydı ki bunların 677 bin kuruşu memur maaşları ile zabtiye askerlerine yapılan masraflara gitmişti.[520]

Yukarıdaki verilere bakıldığında devletin halktan almayı düşündüğü vergilerin yarısından fazlası bakaya olarak kaldığı gibi dörtte biri oranındaki miktarı da memur maaşlarına gitmekteydi. Bu anlamda memur maaşlarına konuyu somutlaştırmak bağlamında değinmek gerekir. Örneğin Nisan 1841 tarihli Kastamonu merkez muhassıllığı mesarifat defterine göre muhassıl 10 bin; zabtiye memuru 10 bin; Hakim Efendi 7 bin; emlak katibi 2 bin; mal katibi 2 bin; meclis azalarından müftü efendi 500; dört azanın her biri yedi yüz ellişer; iki kocabaşıdan birincisi 200 ikincisi 150; jurnal katibi 400; nüfus mukayyidi 100; defter nazırı 500; emlak, nüfus ve defter nazırı maiyetinde görevli kâtipleler toplamda 2 bin 520; ihtisab memurları toplamda 775; karantina memurları toplamda 4 bin 550; orman memurları toplamda 720; damga memurları 155; kirahane müdürü, 100; tevliyethane ve kapan memurları 125 ve zabtiye askerleri de 11 bin 310 kuruş olmak üzere toplamda 56 bin 105 kuruş maaş almaktaydılar. Bunun haricinde masraf olarak kağıt vesair masraflar da eklenince toplamda bir ayda Kastamonu merkezin muhassıllık giderleri 61 bin 796,5 kuruşa ulaşmaktaydı.[521]

2.5. 1842 Düzenlemeleri ve Kastamonu İdaresi

31 Mart 1841 tarihinde Reşit Paşa'nın azledilmesinden sonra iktidara muhafazakâr anlayışa sahip Rıza Paşa hükümeti geçti. Bu muhafazakâr anlayışın, bu bağlamda yeni yönetim sisteminin taşrada ne şekilde işleyeceği ülkedeki tüm valiliklere gönderilen bir fermanla ortaya konuldu. Fermana göre tüm valiler mutlaka dini ahkâmlara göre hareket edecek ve kimse mazeretsiz beş vakit namazı terk etmeyecekti.[522] Ancak Rıza Paşa hükümetinin, hemen eski düzene geçmek, bu anlamda tüm yeni düzenlemeleri yok saymak gibi bir anlayışının olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Engelhardt, bir çalışmasında, Rıza Paşa'dan naklen; *"kendisinin ne ıslahatçı ve ne de terakki düşmanı olmadığını"* ifade etmekteydi.[523] Bununla birlikte bir süre sonra yukarıda da ifade

[520] BOA, KK_d_06103_00008.
[521] BOA, ML_MSF_d_02924_00003.
[522] İnalcık (1964a), *a.g.m.,* s. 638.
[523] Engelhardt; *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2017, s. 71.

edildiği üzere muhassıllık teşkilatı kaldırılarak iltizam usulüne geri dönüldü[524] ve ülkede mülki anlamda birtakım yeni düzenlemelere gidildi. Böyle bir düzenlemeye gidilmesinin başat faktörlerinden biri daha önce de belirtildiği gibi muhassıllık teşkilatından istenilen neticenin alınamaması idi.

Takvim-i Vekayi'de yer verilen bir iradede yeni düzenlemelere gidilmesinin arka planı verilmekteydi. Buna göre şimdiye kadar yapılan mülki ve adli düzenlemelerin iki önemli amacı bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi ülkenin imarlaşması ile ahalinin refahını sağlamak, ikincisi ise çıkarılan kanunlar gereğince tüm ahalinin her anlamda himayesini temin etmekti. Oysa muhassıllık teşkilatıyla bu sağlanamadı. Bunun nedeni ise hem aşarın tahsilinde muhassılların hasat vaktinde pek çok adam istihdam etmeleri -ki bu da masrafların artmasına neden olmaktaydı- hem ahalinin mahsulünü kaldırmak için aşar memurlarını beklemeleri, hem kimi yerlerde yağış vb. doğal afetler sonucu mahsullerin zarar görmesi hem de muhassılların topladıkları aşarın ellerinde zayi olması dolayısıyla ancak yarısının hazineye girmesiydi. Bu bağlamda ahalinin daha fazla zarar görmemesi için muhassıllık teşkilatı kaldırıldığı gibi mülki anlamda da bazı yeni düzenlemelere gidildi. Buna göre Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de yapılan pek çok müzakereler neticesinde oy birliği ile eskisi gibi maiyetlerine birer defterdar tayin edilmek suretiyle her bir eyaletin mülki, mali ve zabtiye işleri emaneten müşirlere; sancakların idaresi askeri ümeradan vesair bendegân-ı devletten muhassıllara bedel kaymakamlara[525], kazaların idaresi ise eşraf-ı hanedandan birer müdüre verildi.[526] Ancak burada yeni oluşturulan kaymakamlık, kaza müdürlüğü ve defterdarlık kadrolarıyla valilik mevkilerine umumiyetle eski dönem insanların getirildiğini belirtmek gerekir.[527]

Görüldüğü üzere Şubat 1842 düzenlemesi ile eyalet müşirlerinin yetkileri muhassıllık dönemine göre arttırıldı. Nitekim bu düzenleme ile müşirler, bulundukları icraatlarında ve istihdam edecekleri memurlarda yetkili kılındılar. Müşirlerin yetkileri bu şekilde arttırılınca, sorumlulukları da arttırıldı. Buna göre devlet nezdinde eyaletlerinin iyi kötü her türlü ahvalinden müşirler birinci derecede sorumlu tutulacaklardı. Bu

[524] 1842 yılında iltizam sistemine dönülmesine rağmen zirai üretimde emanet usulü bir yıl daha devam etmiştir. Ancak 1843 yılında zirai üretim üzerindeki emanet usulünden de vazgeçilerek iltizama dönülmüştür. Bkz. Genç (2000), *a.g.m.,* s. 158.

[525] Sancaklardaki mali işleri mal müdürleri idare edeceklerdi. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 240.

[526] Takvim-i Vekayi', Def'a, 238, 3 M 1258 (14.02.1842).

[527] Ayla Efe, "Taşra Yönetimine Muhassıllıktan Açılan Kapı", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Edit. Erkan Tural-Selim Çapar, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 41.

bağlamda gerek kendileri gerekse maiyetindeki tüm memurlar, hizmetlerinde, Tanzimat-ı Hayriyye'nin icrasından bu ana değin vaz olunan kanunlara göre hareket edip, bu kanunlara hiçbir şekilde aykırı davranmayacaklardı. Davrandıkları taktirde ise maiyet memurlarıyla birlikte mesul tutulacaklardı.[528]

Şubat 1842 düzenlemesi ile yapılan en önemli yenilik ise kaza idari biriminin mülki taksimata dâhil edilmesiydi.[529] Böylece idari taksimat, eyalet, sancak ve kaza olarak yeniden belirlendi. Kaza idari biriminin mülki taksimata dahil edilmesinin nedeni, Takvim-i Vekayi'de:[530]

> *"...ber-muceb-i Tanzimat-ı Adliyye ve ber-mantuk-ı kavanin-i müessese zinhar ve zinhar ahali ve tebaa-i devlet-i aliyye haklarında asâr-ı renciş ve teaddi vakı olmamak ve imâr-ı mülk ve millete bir kat dahi sebeb ve vesile olmak ve memâlik-i mahruse-i şahânenin her bir sancak ve kazasında muteberan-ı hanedan ve vücuhdan saye-i şahanede hayli zevat bulunup bunlar ber-mukteza-yı hubb-ı vatan elbette bulundukları ve doğdukları memleketlerinin saadet halini cümleden ve özellikle hariçten gelecek memurdan ziyade arzu ve emel ederek özellikle vücuh-ı muma-ileyhim kendi kazaları ahalisinin erbab-ı iktidar ve hal ve tahammülünü ve içlerinden bi-kudret ve şayan-ı iane bulunanlarını layıkıyla bilip ve müşiran ve defterdaran ve memurin taraflarına bildirip bu cihetle hüsn-i idare-i memlekete ve ahali için bunların istihdamı ma'muriyet-i mülkiye ve istirahat-i tebaa-i saltanat-ı seniyyeyi icab eder bazı fevaid ve muhasenatı dahi olacağından..."* şeklinde ifade edilmekteydi.

Esasında yukarıda Takvim-i Vekayi'de geçen hariçten gelen memurların, yöreyi kazadaki yerel ileri gelenler gibi iyi tanıyamayacakları ve kazaların iyiliği için onlar kadar çalışmayacakları ile ilgili ifadeler, muhassıllık teşkilatı ile getirilen aşırı merkeziyetçilik kaygısının yerel idare lehine yumaşatılmaya çalışıldığını göstermekteydi. Ayrıca bu ifadeler içerisinde yer alan "*hubb-ı vatan"* tabiri ile vatanseverlik (yerel milliyetçilik) vurgusu yapılmaktaydı ki bu da kayda değer bir gelişme olsa gerektir. Bu arada her ne kadar kaza müdürlerinin kazaları için en iyisini yapacakları düşünülse de her bir hal ve hareketleri müşirler, defterdarlar ve kaymakamlar marifetiyle gizli ve açık bir şekilde denetlenecekti. Bu sayede gerek ahalinin gerekse kazaların emniyet ve refahı bir kat daha temin edilmiş olacaktı.[531]

---

[528] Takvim-i Vekayi', Def'a, 238, 3 M 1258 (14.02.1842).

[529] Esasında mülki-mali idari bir birim olarak kazanın kurulmasında muhassıllıktan elde edilen deneyimin oldukça belirleyici olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim her kazada muhassıllık idarelerinin kurulmasında doğrudan vergi kaynağına ulaşmak en önemli kaygı olarak görülmüştü. Bkz. Efe (2015), *a.g.m.,* s. 40.

[530] Takvim-i Vekayi', Defa, 238, 3 M 1258 (14.02.1842).

[531] Takvim-i Vekayi', Defa, 238, 3 M 1258 (14.02.1842).

Kaza müdürlerinin seçimindeki ölçütlere gelince, bunların, muhtar ve ayan seçiminde başvurulan geleneksel kurallarla yani halkın ve devletin çıkarlarını gözeten, iyi huylu, iş bilir ve becerikli kimseler arasından seçilmeleri, ayrıca yolsuzluklarının önüne geçilebilmesi için kefalete de bağlanmaları şeklinde belirlenmişti. Müdürlerin kefalete bağlanmalarının nedeni zimmetlerine miri mal geçirdiklerinde söz konusu zimmetin kendilerinden tahsil edilemediği taktirde kefillerinden tahsil etmekti.[532] Bu arada kaza müdürlüğüne yöre ileri genlerinden birinin seçilerek tayin edilmesi ile en alt idari birim olan kaza ünitelerinde yerel ileri gelenlere ayrıcalıklar tanındığı ve böylece merkez ile yerel arasında yeni bir uzlaşının sağlanmaya çalışıldığı değerlendirilmektedir.[533] Bununla birlikte kaza müdürlerinin uygulamada umumiyetle kaymakamların akrabaları arasından seçildiklerini belirtmek gerekir.[534]

Bu yeni düzenleme ile kaymakamlar ve müdürlerin, yalnız mülki işlerle meşgul olmaları, bu bağlamda aşarın, 1840 ve 1841 hasılatlarına nispetle eskiden olduğu gibi onda bir öşrünü almaları şartıyla maktuan mahallerinde müzayede ile yerliden olan kimselere ihalesi kararlaştırıldı.[535] Bununla birlikte kaza müdürleri gibi bunların da ahaliye türlü zulümlerde bulunmalarını önlemek için mülki amirlerce denetlenmeleri şartı getirildi.[536]

1842 yılında yapılan düzenlemelerden bir diğeri de meclisler ile ilgiliydi. Her bir sancak ve kaza merkezinde haftada iki üç gün toplanacak olan bu meclisler, ilgili yerin her türlü işini karara bağladıktan sonra alınan kararları icra etmek üzere bağlı bulundukları eyalet müşirlerine bildireceklerdi. Bu meclisler, muhassıllık meclislerinin devamı niteliğinde olduklarından üyeleri, ilgili sancağın veya kazanın

---

[532] Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* İmge Kitabevi, Der.: Tülay Ercoşkun, Ankara, 2017, s. 233-234. (231-258)

[533] Nizam Önen - Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 136.

[534] Valiler, gerekçesini en kısa sürede merkeze bildirmek şartıyla kaza müdürlerini, özellikle zimmetlerine miri mal geçirmek, fazla vergi almak gibi durumlarda azledebilirlerdi. Azledildikten sonra yerlerine bir vekil tayin edecek ve daha sonra ahalinin tasvibi ile birisini seçimle müdür olarak tayin edeceklerdi. Bu arada müdürlerden zimmetine miri mal geçirenler veya hazineye zarar verenler olursa ilgili zarar ne ise kendilerinden tahsil edilecekti. Bkz. Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* İmge Kitabevi, Der.: Tülay Ercoşkun, Ankara, 2017, s. 234.

[535] Ayla Efe bir çalışmasında, 1842 düzenlemesi ile vali ile yöre yerel ileri gelenleri arasındaki işbirliğini engellemek adına eyaletlerde ihalelerin maktu olarak doğrudan valilere verildiğini, ahalinin vergilerini tam bir yıla yayılmak suretiyle ödemeleri ve bakaya veya gecikme olması halinde valilerin sorumlu tutulacaklarını ifade etmiştir. Bkz. Efe (2015), *a.g.m.,* 40.

[536] Takvim-i Vekayi', Defa 238, 3 M 1258 (14.02.1842)

kaymakam, müdür, hakim ve varsa reaya ile birlikte vücuhtan olan kimselerinden müteşekkil olacaktı.[537]

1842 düzenlemesi ile ilgili son olarak muhassıllık teşkilatının kaldırılmasıyla birlikte girişilen tasarruf tedbirlerine de değinmek gerekir. Her şeyden önce muhassıllık teşkilatında vergilerin toplanmasında görevlendirilen ve oldukça fazla masraf yapılan zabit ve askerlere, artık müşir ve kaymakamlar emrinde lüzumu kadar asker istihdam edildiğinden ihtiyaç kalmamıştı. İkincisi, yine defterdar ve kaymakamların maiyetlerinde yeterince katip olacağından artık emlak ve mal katiplerine de ihtiyaç kalmamıştı. Üçüncüsü, gerek eyalet ve sancak merkezlerinde gerekse büyük kazalarda bulunan meclis üyelerine maaş verilmekten vazgeçildi. Dördüncüsü, cizye tahsilinde artık cizyedar veya tahsildar adı altında hiç kimse istihdam edilmeyecekti.[538]

1842 Şubat düzenlemesinden sonra eyalet müşirlikleri ile defterdarlıklarına birtakım atamalar yapıldı. Bu atamaların bir kısmı mevcut yöneticilerin görev sürelerinin uzatılması, diğer bir kısmı da mevcut yöneticilerin değiştirilmeleri şeklinde gerçekleşti. Bu şekilde tayinler yapılırken bazı mülki değişikliklere de gidildi. Bu bağlamda Yusuf Paşa'nın yaşlı ve hasta olması münasebetiyle Rumeli eyaleti müşirliği, o havalileri bilen ve mülki işlerden anlayan Çirmen müşiri Yakup Paşa'ya, defterdarlığı mevcut defterdar Neşet Edendi'ye; Çirmen müşirliği Aydın müşiri Said Paşa'ya, defterdarlığı mevcut defterdar Münib Efendi'ye; Silistre müşirliği iyi idaresi dolayısıyla yeniden Mirza Said Paşa'ya, defterdarlığı mevcut defterdar Hafız Paşa'ya; Vidin müşirliği yine iyi idaresi dolayısıyla eskisi gibi Hüseyin Paşa'ya, defterdarlığı mevcut defterdar Istabl-ı amire payelilerinden Süleyman Ağa'ya verildi. Ayrıca Rumeli müşirliği dâhilinde bulunan Sofya, Niş, Samakov ve İhtiman muhassıllıkları da Vidin'e yakın olmaları münasebetiyle Vidin'e ilhak edildiler. Selanik müşirliği, yeniden Ömer Paşa'ya, defterdarlığı Edhem Efendi'ye verildi. Bu arada Aydın müşiri bulunan Said Paşa'nın Edirne müşirliğine tayin edilmesi dolayısıyla, Aydın eyaletine, vezaret rütbesi verilmek suretiyle Aydın Defterdarı Salih Bey, defterdarlığına ise rütbe-i saniye ile Divan-ı Hümayun hocalarından Mehmed Efendi tayin edildi. Bunun dışında Konya müşirliğine yeniden İbrahim Paşa, defterdarlığına rütbe-i saniye ile eski Edirne defterdarı Nuri Efendi; Ankara müşirliğine yeniden İsmail Paşa, defterdarlığına ise Meclis-i Muhasebe-i Maliye azalarından Emin Efendi atandı. Bununla birlikte hem

[537] Takvim-i Vekayi', Defa, 238, 3 M 1258 (14.02.1842)
[538] Efe (2002), *a.g.t.*, s. 115.; Efe (2015), *a.g.m.*, s. 41-42.

idarede hem de güvenliğin temininde kolaylık sağlanması amacıyla Kastamonu ve Viranşehir sancakları Ankara eyaletinden; Kocaeli ve Bolu sancakları da Hüdavendigar eyaletinden ayrılarak yeni oluşturulan Bolu müşirliğine bağlandı ve müşirliğine vezaret rütbesi verilerek Ankara defterdarı Mehmed Efendi; defterdarlığına ise kereste gümrükçüsü Osman Efendi tayin edildi. Ayrıca Sivas sancağına yine eskisi gibi feriklik rütbesi ile Said Paşa'nın, defterdarlığına Veli Bey'in; Kütahya defterdarlığına, Atıf Bey'in istifasından dolayı, Divan-ı Hümayun hocalarından Hacı İzzet Efendi'nin; Biga sancağının boğazları muhafaza etmesi münasebetiyle başka bir eyalete dahil edilmesi uygun görülmediğinden yeniden Akdeniz Boğazı muhafızı bulunan Saib Paşa'nın, mal müdürlüğüne ise eski Yozgat muhassılı Derviş Efendi'nin tayinleri kararlaştırıldı.[539]

2.5.1. Kaymakamlık İdaresi Dönemi Kastamonu

Yukarıda açıklandığı üzere 1842 düzenlemesi ile birlikte idari taksimat, eyalet, sancak ve kaza olarak yeniden belirlenerek eyaletlerin idaresi müşirlere, sancakların idaresi kaymakamlara ve kazaların idaresi ise müdürlere verildi. Bu yapı içerisinde Bolu eyaletine bağlı olan Kastamonu sancağı[540], 1846 yılında ilk defa eyalete tahvil edilene kadar kaymakamlık sureti ile idare edildi. Bu bağlamda çalışmamızın bu kısmında, 1846 yılına kadar Kastamonu sancağının idari yapısı ve bu idari yapı içerisinde meydana gelen gelişmeler bir bütün halinde verilmeye çalışacaktır.

Ancak öncelikle 1842 düzenlemesi ile birlikte ülkede ilk defa sancak idari birimin başına yönetici olarak tayin edilen *"kaymakamlık"* terim ve unvanını açıklamak gerekir. Sözlükte *"birinin yerine vekâlet eden kişi, onunun yerini tutan, naib"* anlamına gelen bu tabir, Tanzimat öncesi dönemde hem ilmiye hem de mülkiye

[539] Takvim-i Vekayi', Def'a, 239, 26 M 1258 (09.03.1842)

[540] Tanzimat'ın ilk yıllarında Kastamonu Sancağı, toplamda 33 kaza, 42 mahalle ve iki nahiyeden müteşekkil bulunmaktaydı. **Kazalar:** Kastamonu, Boyabad, Küre-i Nühas, Taşköprü, Ginoli, Cide, Hoşalay, İstefan, Sinop, Mergüze, Devrekani, Ayandon, Çakli/Çanlı, Durağan, Araç, Azdavay, Eflani, Göl, Daday, Boyalı, İnebolu, Sırt, Akkaya, Güney, Sorgun, Gökçeağaç, Zaray, Gerze, Saray, Çekelne, Yörükan-ı Araç, Küre-i Cedid ve Akyürek. **Mahalleler:** Cebrail, Halife, Deveciler, Köyceğiz, İsfendiyar, Abdulcebbar, Şazi Bey, Kırkçeşme, Hunsalar, İsmail Bey, İhiler, Aktekye, Gökdere, Akmescid, Arız, Bedrgazi, Beyçelebi, Atabeygazi, Hamza Ağa, Püre, Kebkebirler, Hacı Dursun, Siraclar, Bademic, Cemaleddin, Alacamescid, Alpaslan (?), Çölmani (?), Tahir Fakih, Musa Fakih, Hüseyin Çelebi, Muzafereddin, Hacı Hamza, İbn-i Sadi, Seydiler, Kayalı, Medrese-i Atabey, Frenkşah, Kanara, İbn-i Neccar, İbn-i Süle ve Muarrifiler. **Nahiyeler:** Kuzyaka ve Akkaya. Bkz. BOA, MŞH_ŞSC_d_05740_0002.

teşkilatında kullanılmaktaydı. İlmiye teşkilatında daha çok *"naib"* tabiri tercih edilirken; mülkiye teşkilatında ise *"kaimakamlık"* tabiri tercih edilmekteydi. Biz burada daha çok *"birinin yerine vekâlet eden kişi"* anlamında kullanılan tabiri üzerinde durmak istiyoruz. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde, kaimakamlık tabiri, en çok S*adaret Kaimakamlığı* için kullanılmaktaydı. Şöyle ki; sadrazamlar seferde bulundukları veya başka bir nedenle başkentte olmadıkları zamanlarda yerlerine İstanbul'daki işlerini yürütmek üzere, bunları vekil olarak tayin etmekteydiler. Bazen padişahlar da başkentte olmadıkları zaman bu sadaret kaymakamlarını yerlerine vekil olarak bırakmaktaydılar. Ayrıca ordu kaymakamlıkları, kaptanpaşa kaymakamlıkları, reisülküttap kaymakamlıkları, beylerbeyi veya vali kaymakamlıkları gibi kaymakamlıkların da bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu tabir, 19. yüzyılda askeri bir unvan olarak da kullanılmaktaydı.[541] Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere kaymakamlık unvanı Tanzimat öncesinde kullanılmakla beraber daha çok *birinin yerine vekâlet eden kimse* anlamında kullanılmaktaydı ki bu, bu unvanın, henüz idari bir birimin veya ünitenin müstakil yöneticisi olarak kullanılmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Tanzimat öncesi dönemde sancakların, mütesellimler veya muhassıllar marifeti ile idare edildiklerini de belirtmek gerekir. Nitekim 1842 düzenlemesine kadar sancak yöneticisi olan mütesellim veya muhassıllar, umumiyetle sancağın tevcih edildiği kimselerce merkeze önerilmek suretiyle bir yıllığına padişahın fermanı ile tayin edilmekteydiler ki bunlar hakkında ayrıntılı bilgi birinci bölümde verilmişti.

1842 düzenlemesi ile birlikte sancakların idaresine müstakil mülki amir olarak tayin edilen kaymakamların tayin ve özlük işlerinin hangi kurum tarafından yapıldığına da değinmek gerekir. Bilindiği üzere Tanzimat'tan önce sancak yöneticilerinin tayin vesair özlük işlemleri 1836 yılında kurulmuş olan Dâhiliye Nezareti daha sonra ise 1839 yılında kurulan Sadaret müsteşarlığı marifetiyle yürütülmekteydi. Bu bağlamda kaymakamlar, doğrudan Sadaret Müsteşarlığı'na[542] bağlı olup, atanma vesair özlük

[541] Yücel Özkaya, "Kaymakam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.84.

[542] Musa Çadırcı, kaymakamların tayin ve özlük işlemlerinin Dâhiliye Nezaretince yapıldığını belirtmektedir. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 236. Oysa Ali Akyıldız yaptığı bir çalışmasında Mart 1836 yılında kurulan Dahiliye Nezareti'nin, Mart 1838 yılında başvekaletle birleştirildiğini ve Eylül 1839 yılında da bütünüyle kaldırıldıktan sonra Dahiliye Müsteşarlığı'nın Sadaret Müsteşarlığı'na dönüştürüldüğünü ve artık Dahiliye Müsteşarlığı'nın gördüğü işlerin müsteşarlık, mektubi kalemi, dahiliye kitabeti, dahiliye kalemi vesaire alt birimlerinin yardımıyla sadaret tarafından yürütüldüğünü ifade etmektedir. Hatta Sadaret Müsteşarlığı'nın dâhili işlerle çok fazla içli dışlı olması münasebetiyle taşradan yazılan birkaç

işlemleri de buraca yapılmaktaydı. Kaymakamlar her ne kadar Sadaret Müsteşarlığı'na bağlı olsalar da onlara da defterdarlarda olduğu gibi icabında Maliye Nezareti ile doğrudan yazışma yetkileri tanınmıştı.[543] Bununla birlikte bunlar, valilere karşı sorumlu tutulmuşlardı ve kendi başlarına önemli konularda karar alıp yürütme yetkileri sınırlandırılmıştı. Ayrıca bunlar, memleket işlerini, 1849 yılında *Sancak Meclisi* adını alacak küçük meclisler yardımıyla yürüteceklerdi.[544]

Sancaklarda, eyaletlerde defterdarlara karşılık gelen, mal müdürlerinin de önemli görevleri bulunmaktaydı. Mal müdürleri, sancaktaki meclislerin denetim ve yardımıyla hazine gelirlerini toplamak ve gerekli harcamaları yapmakla görevlendirilmişlerdi. Bunlar, ayrıca kaza müdürlerince gönderilen gelirleri kayıt altına almak, üç ayda bir özetlerini eyalet meclislerine sunmak ve icabında meydana gelen aksaklıklarla büyük sorunları doğrudan kaymakamla birlikte hükümete sorarak ne yapılması gerektiğini öğrenmekle de görevliydiler.[545] Bu bağlamda 1842 düzenlemelerinin temel amaçlarından biri vergilerin toplanmasının sistemleştirilmesi ve eyalet yönetiminin her düzeyinde idari etkinliğin arttırılması idi.[546]

Bolu eyaleti oluşturulduktan sonra yapılan ilk işlerden biri; Bolu müşirliğine dâhil edilen Viranşehir ve Kocaeli sancaklarına kaymakam tayin etmek oldu. Buna göre Bolu müşiri Mehmed Paşa tarafından Viranşehir'e, eski muhassılı bulunan Hoca Hüseyin Rüşdü Efendi ve Kocaeli'ye de yine eski muhassılı Mustafa Efendi tayin edildi.[547] Kastamonu sancağı ise mevcut yöneticisi bulunan Selim Paşa[548] tarafından idare edilmeye devam edildi. Görüldüğü üzere yapılan yeni düzenleme ile eski yöneticilerle devam edilmesi kararlaştırılmaktaydı.

---

tebrik mektubunda sadaret müsteşarlığına tayin edilen kimselerim Dâhiliye Müsteşarlığı'na tayin edildiğini zannederek tebriklerini o şekilde kaleme aldıklarını ki bunun da müsteşarın onlar tarafından Sadaret Müsteşarı değil de Dâhiliye Müsteşarı şeklinde görülmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Devamında ise dâhili işlerin sadaret ve alt birimlerince yürütülmesi işinin 18 Şubat 1869 yılına kadar devam ettiğini ve bu tarihten devletin yıkılışına kadar varlığını devam ettirdiğini ifade etmektedir. Bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1839-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 26-30.

[543] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 225.

[544] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 236.

[545] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 240.

[546] Nizam Önen- Cenk Reyhan, *a.g.e.,* s. 136.

[547] Takvim-i Vekayi', Def'a, 241, 27 Ra 1258 (08.05.1842)

[548] Selim Paşa, 24.09.1840 tarihinde Kastamonu zabtiye vekilliğine, 22.06.1841 tarihinde muhassıllık ile birleştirilmek suretiyle her ikisinin ve 1842 düzenlemesi ile de kaymakamlık idaresine getirilmiştir. Bkz. BOA, I_DH_00021_001025_002_001; BOA, I_DH_00050_002475_001_001, 2 Ca 1257 (22.06.1841).

Bununla birlikte 1842 düzenlemesinden sonra Selim Paşa'nın Kastamonu'daki kaymakamlığı uzun sürmeyerek yerine sadrazamın önerisiyle 1842 yılının Eylül ayında maliye işlerinden anlayan Esad Bey tayin edildi.[549] Selim Paşa'nın kaymakamlıktan azledilmesinin nedeni kendisinin hem yöre ileri gelenleri ile hem de halkla yaşamış olduğu birtakım anlaşmazlıklardı. Bu durumu, hem bazı yöre ileri gelenleri aleyhinde Selim Paşa tarafından merkeze gönderilen 30 Ağustos 1842 tarihli bir arizadan hem de Selim Paşa aleyhine ahali tarafından gönderilen şikâyetlerden ve bu şikâyetler üzerine merkez ile Bolu müşirliği arasında yapılan kimi yazışmalardan anlamaktayız. Şöyle ki; Selim Paşa tarafından merkeze gönderilmiş olan söz konusu arizada, Kastamonu ileri gelenlerinden İbşirzade Hacı Salih Efendi ile Mehmed Bey'in vergilerin toplanması hususunda halkı kışkırttıkları, bu nedenle tahsilat işlerinin sekteye uğradığı belirtilerek bu kimselerin şu anda bulundukları Bolu'dan daha uzak bir mahalle sürülmeleri istirham edilmekteydi. Nitekim arizadan anlaşıldığı kadarıyla bunlar, Bolu'da olmalarına rağmen Kastamonu'daki nüfuzları sayesinde halkı kışkırtmaya devam etmekteydiler.[550]

Bunun üzerine, konu hakkında gerekli tahkiklerin yapılması için Bolu müşiri Ali Şefik Paşa'ya[551] bir emir gönderildi.[552] Bu emir gereği Ali Şefik Paşa, olayı yerinde tahkik etmek üzere Kastamonu'ya gitti ve burada iken Selim Paşa'ya, konunun Kastamonu meclisinde görüşülerek neticesinin mazbata ile bildirilmesini emretti. Selim Paşa, müşire, halkın ve meclisin aleyhindeki ittifakları nedeniyle böyle bir mazbatayı elde edemediği cevabını verdi. Bununla birlikte kaymakam, mahkemeden bir ilam almak suretiyle haklılığını göstermeye çalıştı. Ancak bu ilam kaymakamın önceki şikâyetlerine uygun olmadığından kendisinden yeniden meclisten mazbata alması talep edildi. Bu sefer meclisten bir mazbata aldı fakat bu mazbata da kaymakamın şikâyet ettiği hususlarla ilgili değildi. Bu arada Ali Şefik Paşa'ya her iki vücuhtan ahalinin memnun olduklarına dair hem bir meclis mazbatası hem de ahali tarafından birtakım arzuhaller gönderilmişti. Ali Şefik Paşa, yaptığı bu tahkikat ve karşılaştığı bu durumlar neticesinde merkezden, Selim Paşa'nın azledilerek yerine bu göreve uygun birinin bulunmaması nedeniyle başka birinin gönderilmesini teklif etti. Nitekim müşire

[549] BOA, I_DH_00067_003311_005_001, 23 Ş 1258 (29.09.1842).
[550] BOA, I_DH_00067_003311_002_001.
[551] Ali Şefik Paşa, Mehmed Paşa'nın Haziran 1842 tarihinde Trablusgarp'a tayin edilmesi üzerine Bolu müşirliğine vezaret rütbesi verilerek tayin edilmiştir. Takvim-i Vekayi', Def'a, 242, 6 Ca 1258 (15.06.1842)
[552] BOA, I_DH_00067_003311_003_001, 26 B 1258 (02.09.1842).

göre, Selim Paşa, görevde bulunduğu müddetçe ne Tanzimat düzenlemelerini ahaliye benimsetilebilirdi ne de vergiler arzu edilen şekilde toplanabilirdi.[553]

Esasında Selim Paşa'nın ilk zamanlardan itibaren ahali ve yöre ileri gelenleri ile yaşadığı bu muhalefet, onun mülki işlere yeteri kadar vakıf olamamasından kaynaklanmıştı. Nitekim Ali Şefik Paşa tarafından merkeze gönderilen tahriratta, Selim Paşa'nın adı geçen iki kişiyi şikâyet etmesinin nedeni olarak; Selim Paşa'nın mülki işlerde yeni olmasını fırsat bilen kimi kötü niyetli yöre ileri gelenlerinin onu kışkırtmaları ve onun da bu kışkırtmaların arkasında gitmesi gösterilmişti.[554] Ayrıca bu tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla Selim Paşa, Sinop ve Viranşehir sancakları kaymakamları da çağrılmak suretiyle yapılan müzakereler neticesinde azledilmişti.[555] Durum ayrıca sadrazamlık makamınca bir tahriratla Maliye Nezareti'ne bildirildi ve Nezaret'in görüşü soruldu. Maliye Nezareti verdiği cevapta, Selim Paşa'nın azledilmesi gerektiğini, bunun da iki gerekçeden kaynaklandığını belirtti. Bunlardan birincisi, Selim Paşa'nın yukarıda isimleri zikredilen iki kişi hakkında merkeze yazmış olduğu tahriratların birbirine uymaması ve bu nedenle ahalinin artık kendisinden nefret etmesi; ikincisi ise Trablusgarp'a tayin edilen ve hala başkentte bulunan eski Bolu müşiri ile Selim Paşa hakkında yapılan bazı konuşmalardı. Bu konuşmalara göre eski müşir, Selim Paşa'nın her anlamda ahaliye karşı idaresini beğenmemekteydi. Bu gerekçelerle Maliye Nezareti, Selim Paşa'nın azledilmesinin ve yerine ya mevcut ıstabl-ı amire payelilerinden Kastamonu gümrükçüsü Celaleddin Ağa'nın ya da dergâh-ı ali kapıcıbaşılarından Amasya eski muhassılı olan ve o anda yörede bulunan Esad Bey'in tayin edilmesinin daha uygun olacağını tavsiye etti.[556]

Bunun üzerine konu bu sefer, Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi ve burada yapılan müzakereler sonrasında, her ne kadar Celaleddin Ağa'nın zabtiye işlerinde daha iyi olduğu bilinse de maliye işlerinden anlaması dolayısıyla Esad Bey'in tayin edilmesinin daha uygun olacağı kararlaştırıldı. Neticede sadrazamlık makamınca, Bolu müşirinin tahriratları, Maliye Nezareti'nin cevabı ve Meclis-i Vâlâ'nın kararı göz önünde bulundurularak mabeyn başkâtibine, padişahın onayına sunulmak üzere, bir tezkere

---

[553] BOA, I_DH_00067_003311_003_001, 26 B 1258 (02.09.1842).

[554] Bu durum mazbata, *"Kastamonu Kaimakamı saadetlü Selim Paşa bendeleriyle vücuh-ı belde miyanesinde bazı gûna bürudet vâkı' olarak paşa-yı muma-ileyh bendelerinin umur-ı mülkiyede derkar olan mübtediliği cihetle bazı erbab-ı garazın hevalarına ittibâ' ve bilâ-mucib vücuh-ı ehaliyi kendüsinden rugerdan ve tenfir ve nihayetinde bir uygunsuzluk zuhuru runüma olduğundan"* şeklinde ifade edilmekteydi. BOA, I_DH_00067_003311_004_001, 7 Ş 1258 (13.09.1842).

[555] BOA, I_DH_00067_003311_004_001, 7 Ş 1258 (13.09.1842).

[556] BOA, I_DH_00067_003311_001_001, tarihsiz; BOA, I_DH_00067_003311_001_002, tarihsiz.

gönderildi. Tezkerede Meclis-i Vâlâ'da alınan karar gereğince Kastamonu kaymakamlığı için Maliye Nezareti'nin önerdiği isimlerden Esad Bey'in atanması teklif edilmekteydi. Padişah, aynı gün bu tayini onaylanarak sadrazama, ilgili evrakları, gereğini yapması için iade etti[557] ve böylece Selim Paşa'nın yöre ileri gelenleri ile girdiği mücadele, kendisinin azline ve yerine Esad Bey'in getirilmesine neden oldu. Bu olay tahlil edildiğinde, muhassıllık teşkilatında olduğu gibi, kimi tayinler için mali işlerden anlamanın önemli bir kriter olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Esad Bey'in de Kastamonu'daki kaymakamlığı uzun sürmedi ve kendisi 1843 senesinin ikinci yarısında azledildi. Esad Bey'in azledilme sebebi, meclis azalarından Mehmed Bey ile anlaşarak halka zulmetmesiydi. Bu nedenle yerine eski Aydın muhassılı Salih Ağa 10 bin kuruş maaşla tayin edildi.[558] Bu arada 1843 yılının Mart ayında Bolu müşirliğine, Ali Şefik Paşa'nın görevini layıkıyla yerine getirememesi nedeniyle Salih Paşa'nın[559]; bir süre sonra Şerif Paşa'nın ve Mart 1844 yılında da eski Adana mutasarrıfı İzzet Paşa'nın tayin edildiğini belirtmek gerekir.[560]

Salih Ağa'nın kaymakamlığı döneminde özellikle mali işlerin önceki dönemlere göre daha iyi yürütüldüğü Kastamonu meclisi tarafından hazırlanan bir mazbatadan anlaşılmaktadır. Bu mazbataya göre; 1254/1838 senesinde Hüseyin Paşa döneminde kalan bakayadan, 16 bin 831 kuruşu Esad Bey, 58 bin 280 kuruşu da Salih Ağa zamanlarında olmak üzere toplamda 75 bin 111 kuruş bakaya toplanmıştı. Bunun 13 bin 579 kuruşu Esad Bey zamanında maaş vesair masraflara harcandığından ancak 61 bin 532 kuruşu hazineye poliçe olarak -ki bu miktarın 3 bin 251 kuruşu Esad Bey, 58 bin 280 kuruşu da Salih Ağa zamanında- gönderilmişti. 1256/1840 senesinden toplamda 179 bin 083 kuruş bakaya kalmıştı. Bu bakayanın ancak 109 bin 063 kuruşu toplanabilmişti. Bunun da 26 bin 625 kuruşu Esad Bey; 82 bin 438 kuruşu da Salih Ağa zamanında toplanmıştı. Ancak bu paranın 11 bin 416 kuruşu Esad Bey, 3 bin 435 kuruşu da Salih Ağa zamanında maaşlara vesair masraflara harcandığından kalan 94 bin 211 kuruşu poliçe şeklinde hazineye -ki bunun da 15 bin 209 kuruşu Esad Bey, 79 bin 2 kuruşu da Salih Ağa tarafından- gönderilmişti. 1257/1841 senesinden 598 bin 491 kuruş 10 para vergi bakayası kalmıştı. Bu bakayanın 106 bin 854 kuruşu Esad

[557] BOA, I_DH_00067_003311_005_001, 23 Ş 1258 (29.09.1842).
[558] BOA, I_DH_00078_003906_002_001, 23 B 1259 (19.08.1843).
[559] Takvim-i Vekayi, Def'a, 251, 14 Safer 1259 (16.03.1843).
[560] Takvim-i Vekayi, Def'a, 267, 19 S 1260 (10.03.1844).

Bey; 329 bin 936 kuruşu da Salih Ağa zamanında olmak üzere toplamda 436 bin 790 kuruşu toplanabilmişti. Ancak toplanan bu miktarın 44 bin 653 kuruş 9 parası Esad Bey, 5 bin 335 kuruşu da Salih Ağa zamanında olmak üzere toplamda 49 bin 988 kuruş 9 parası maaş vesair masraflara yapıldığından 386 bin 802 kuruşu hazineye poliçe olarak- ki bunun 67 bin 701 kuruşu Esad Bey, 324 bin 601 kuruşu da Salih Ağa zamanında- gönderilmişti. 1258/1842 senesinden 158 bin 127 kuruş 12 para vergi bakayası kalmıştı. Bu bakayanın 71 bin 622 kuruşu Esad Bey, 45 bin 62 kuruşu da Salih Ağa zamanında olmak üzere toplamda 116 bin 684 kuruş 38 parası toplanabilmişti. Ancak bu miktarın 22 bin 609 kuruşu Esad Bey zamanında maaş vesair masraflara harcandığından 94 bin 75 kuruş 38 parası hazineye poliçe olarak -ki bunun 49 bin 013 kuruşu Esad Bey, 45 bin 62 kuruş 38 parası Salih Ağa zamanında- gönderilmişti. Bu verilere göre Kastamonu'da 221 bin 932 kuruşu Esad Bey, 515 bin 717 kuruşu da Salih Ağa zamanlarında olmak üzere toplamda 737 bin 650 kuruş tahsilat yapılmış; bunun 92 bin 257 kuruş 34 parası Esad Bey, 8 bin 770 kuruş 26 parası da Salih Ağa zamanında olmak üzere toplamda 101 bin 27 kuruş 20 parası maaş vesair masraflara yapıldığından hazineye 636 bin 621 kuruşu- ki bunun 129 bin 634 kuruşu Esad Bey, 506 bin 946 kuruşu da Salih Ağa zamanında- gönderilmişti. Kalan bakaya ise toplamda 273 bin 163 kuruş 24 para idi.[561] Yine Kastamonu meclisi tarafından hazırlanan bir başka mazbatada, 13.03.1843-12.03.1844 tarihleri arasında Kastamonu sancağı kazalarının vergi ve maktu olarak ihale ve emaneten idare edilen gelirlerinin, bir senelik bedelat ve hasılat ile tahsilat ve bakayasının bir özeti verilmiştir. Bu özete göre; daha önce takdim edilen defterler gereğince maktuan ihale edilen aşar ve rüsum gelirleri bedeli toplamda 10 yük 13 bin 409 kuruş 5 paradır. Bu miktarın 871 bin 183 kuruş 25 parası aşar bedeli, 142 bin 225 kuruş 20 parası da rüsumat bedelidir. Ancak bu toplam bedelin bin 600 kuruşu haremeynü'ş-şerifeyne tahsis edildiğinden, kalan miktarın toplamda 10 yük 11 bin 809 kuruş 5 para olduğu görülmektedir. Bu miktarın 114 bin 300 kuruş 26 parası Esad Bey, 897 bin 508 kuruş 19 parası da Salih Ağa zamanlarında toplanmıştır. Emaneten idare edilen gelir toplamda 82 bin 495 kuruş 33 para olmuştur ki bunun 28 bin 273 kuruşu Esad Bey, 54 bin 222 kuruş 13 parası da Salih Ağa zamanlarında toplanmış ve hiç bakaya kalmamıştır. Ayrıca Salih Ağa zamanında 7 bin 200 kuruş daha bu kapsamda tahsilat

[561] BOA, I_DH_00090_004498_003_001, tarihsiz.

yapılmıştır. Bu bir senelik zaman zarfında vergi-i mahsusa'ya[562] gelince; 39 yük 68 bin 212 kuruş 8 para olduğu görülmektedir ki bunun da tamamı toplanmış olup, 12 yük 18 bin 238 kuruşu Esad Bey, 27 yük 49 bin 973 kuruşu da Salih Ağa zamanında toplanmıştır. Ayrıca kıptilerden, Esad Bey zamanında 990 ve Salih Ağa zamanında 7 bin 40 kuruş olmak üzere toplamda 8 bin 30 kuruş tahsilat yapılmıştır. Bunun dışında bakaya kalmayacak şekilde Esad Bey zamanında 11 bin 78, Salih Ağa zamanında da 3 bin 135 kuruş olmak üzere toplamda 11 bin 715 kuruş cizye toplanmıştır. Elde edilen bu vergilerin 270 bin 409 kuruşu Esad Bey, 10 yük 3 bin 271 kuruşu Salih Ağa zamanında olmak üzere toplamda 12 yük 73 bin 681 kuruşu maaş vesair masraflara harcanmıştır. Bu nedenle hazineye 11 yük 2 bin 470 kuruşu Esad Bey, 27 yük 13 bin 310 kuruşu da Salih Ağa taraflarından olmak üzere toplamda 38 yük 15 bin 781 kuruşu gönderilmiştir. Özetle bir yıl içerisinde toplamda 50 yük 89 bin 462 kuruş 6 para tahsilat yapılmış ve bu tahsilatın 13 yük 72 bin 879 kuruşu Esad Bey, 37 yük 16 bin 582 kuruşu da Salih Ağa zamanında gerçekleşmiştir.[563] Bu verilere bakıldığında Kastamonu sancağında hiç vergi bakayası kalmamıştır ki bu, Kastamonu bağlamında Tanzimat ilkelerinin uygulanması anlamında çok önemli bir gelişme olsa gerektir.

Kastamonu kaymakamı Salih Ağa'nın özellikle vergilerin toplanması noktasında Kastamonu'daki bu gayretleri üzerine, Bolu eyaleti müşiri ve defterdarı tarafından müştereken sadrazamlık makamına gönderilmek üzere bir tahrirat kaleme alındı. Tahriratta, yukarıda verilen iki mazbata doğrultusunda Kastamonu kazalarının 1259/1843 senesine ait hiç vergi bakayası kalmadığı ve geçmiş senelere ait çok az bakaya kaldığı belirtilerek Salih Ağa'ya, gayretlerini arttırmak gayesiyle rütbesine mahsus bir kıta nişan verilmesi istirham edildi.[564]

Bunun üzerine sadrazamlık makamınca padişaha sunulmak ve onayı alınmak üzere bir tezkere hazırlandı. Tezkerede, bu gibi gayretli kaymakamların gayretlerini arttırmanın önemli olduğu belirtilerek Salih Ağa'ya, rütbesine uygun bir nişan verilmesi istirham edildi.[565] Sadrazamın bu tavsiyesi bir süre sonra kabul edilerek gereği yapılmak üzere

[562] Vergi-i mahsusa, Tanzimat'tan sonra vergilerin ahaliye tevzi edilmesinde kullanılan bir kavramdır. Bkz. Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliye Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahususa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul, 2017, s.30.
[563] BOA, I_DH_00090_004498_004_001, tarihsiz.
[564] BOA, I_DH_00090_004498_005_001, tarihsiz.
[565] BOA, I_DH_00090_004498_009_001, 23 R 1260 (12.05.1844).

iade edildi.[566] Böylece Salih Ağa'ya, memuriyetindeki iyi hizmetleri dolayısıyla bir kıta nişan-ı zişan verildi.[567]

Mehmed Salih Ağa zamanında Kastamonu sancağında sırf mali alanda önemli başarılar elde edilmemiş aynı zamanda birtakım imar faaliyetlerinde de bulunulmuştur. Kastamonu'ya bağlı Devrek kazasına tabi dört köyün birleştirilerek bir divan halinde yeniden inşa edilmesi için girişilen çabalar bu kabildendir. Böyle bir gelişmeyi 1844 yılı sonlarına doğru Devrek kazası tarafından hazırlanıp merkeze gönderilen bir meclis mazbatasından anlamaktayız. Mazbatada, Devrek'e tabi Yukarı Belovacık, Aşağı Belovacık, Aktaş ve Budaklar adlı dört karyenin, bundan iki yüz sene önce harap ve ahalisinin perişan olarak arazilerinin boz ve hali kaldığı belirtilerek yeniden ihya edilmesi merkezden istirham edilmekteydi.[568]

Devrek kazasının bu mazbatası üzerine konu Kastamonu kaymakamı Esseyyid Mehmed Salih Ağa'ya da soruldu ve bu konuda bir tahkikat yaparak tahkikatın sonucunu tahriratla bildirmesi istenildi. Bunun üzerine Mehmed Salih, gerekli tahkikleri yaparak hazırladığı raporunu merkeze gönderdi. Tahriratta, adı geçen karyelerin birbirlerine on beşer ve yarımşar saat uzaklıkta bulunmaları ve yeteri kadar da tatlı sulara sahip olmaları nedeniyle yeniden ihya edilmelerinin hem hazinece hem de mülkçe faydalı olacağı belirtilmekteydi. Bu bağlamda söz konusu dört karye bir divan şekline sokularak buralara 20 kadar konak inşa edilmesi, konaklara başıboş kimselerin getirilip iskân edilmesi ve ilk zamanlarda yeterli kazanç sağlayana kadar bunlardan vergi alınmaması tavsiye edildi.[569] Söz konusu tavsiye, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin gündemine alınarak gerekli görüşmeler yapıldı. Yapılan görüşmeler sonrasında Kastamonu'da işsiz güçsüz takımından 25 ailenin bu divana iskân edilmesi kararlaştırıldı. Alınan karar gereği, adı geçen divanın imarı için iskân edilecek ailelere yapılacak devlet yardımları da belirlenmişti. Buna göre bu kimselerden, hanelerinin inşaları için faiz alınmayacak; ancak geçimlerini sağlamak üzere verilecek hayvan ve zahireler için 5 yıl içerisinde seneden seneye ödemeleri kaydıyla belli bir faiz alınacaktı. Ayrıca ekilip biçilmek kaydıyla tahsis edilecek tarlalar da kendilerine hibe edilecekti.[570]

---

[566] BOA, I_DH_00090_004498_012_001, 26 B 1260 (11.08.1844).
[567] Takvim-i Vekayi', Def'a 274, 11 Ş 1260 (26.08.1844).
[568] BOA, C_DH_00251_12537_002_001, 19 Z 1260 (30.12.1844).
[569] BOA, C_DH_00251_12537_001_001, 17 S 1261 (25.02.1845).
[570] Takvim-i Vekayi', Def'a 288, 5 C 1261 (01.06.1845)

Salih Ağa zamanında yapılan icraatlardan bir diğeri de 1845 yılının ikinci yarısında girişilen temettuat yazımları ile ilgiliydi.[571] Nitekim kaymakam tarafından merkeze gönderine bir tahriratta, vergiye esas kabul edilecek temettuat yazım ve tahkiklerine, emr-i ali ve talimat-ı seniyye doğrultusunda, Kastamonu kaymakamlığı dahilinde bulunan kazaların bizzat gezildiği, tahrir işlemlerine başlandığı, bu konuda azami bir gayret içerisinde olunduğu ve ilgili defterler hazırlandıktan sonra hemen gönderileceği ifade edilmekteydi.[572] Neticede yapılan sayımlar sonrasında Kastamonu ve kazalarında 100 yük 877 bin 198 kuruş 3 para temettuat, buna karşılık vergileri ise 30 yük 968 bin 931 kuruş olarak tespit edildi.[573] Bu arada Kastamonu kaymakamlığının 13.03.1845 ile 12.03.1846 tarihleri arasında bir yıllık masraflarına da değinmek gerekir. Bu anlamda Kastamonu kaymakamlığı tarafından hazırlanan Nisan 1846 tarihli bir meclis mazbatasına göre Kastamonu kaymakamlığının maaş vesair bir yıllık masrafları 3 yük 11 bin 124 kuruş 8 para olarak tespit edildi.[574]

Son olarak Kastamonu sancağının kaymakamlık idaresi döneminde aşar bağlamında hazine gelirlerinin azaldığını belirtmek gerekir. Böyle bir durumu, Seyyid Mehmed Salih'in merkeze göndermiş olduğu 22 Ocak 1844 tarihli bir tahriratından anlamaktayız. Tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla hem sadrazamlık hem de Maliye Nezareti'nden, aşar müzayedesinin, talimat-ı seniyyeye uygun yapılması hususunda ayrı ayrı emirler gönderilmiştir. Merkezden bu emirlerin gönderilmesinin arka planında, bazı yerlerde gerek aşar gerekse rüsum varidatı ihaleleri, açık müzayede ile yapılsa da her bir kaza müdür ve ileri gelenlerinin aralarında anlaşarak düşük bir bedel ile bir nevi kapatma usulüne gittikleri yollu birtakım şikayetlerin merkeze gitmesi vardı. Bu bağlamda Kastamonu sancağının aşar gelirlerinin azalmaması için merkezden bu şekilde Kastamonu kaymakamlığına emirler gönderilmişti. Bununla birlikte 1844 yılı aşar ihalesinin de bir önceki yıl bedeli ile yapıldığı görülmektedir. Bunun da nedeni 1844 yılı zahire fiyatlarının hala düşük olması idi. Bu nedenle 1844 yılı aşar ihalesinin müdürlük ile birlikte ihalesi ve kefalete bağlanması

[571] Bilindiği gibi Tanzimat döneminin ilk yıllarında emlak ve nüfus tahrirleri muhassılların görevleri arasında yer almaktaydı. Muhasıllık kurumunun 1842 yılında ilga edilmesinden sonra ise bu işleri mali ve mülki memurlar yürütmüşlerdir. Bkz. Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, Ankara, 2000, s. 770-771.
[572] BOA, MVL_00002_00037_002_001, 9 B 1261 (14.07.1845).
[573] BOA, C_ML_00398_16324_001_001, 2 M 1262 (31.12.1845).
[574] BOA, ML_MSF_d_06593_00001, 9 R 1262 (06.04.1846).

kararlaştırıldı.[575] Görüldüğü üzere yerelde bazen pratik yaklaşımlarla bazı sorunlar aşılmaya çalışılırken aynı zamanda hazine gelirleri de arttırılmaya çalışılmaktaydı.

[575] BOA, C_ML_00596_24576_001_001, 1 M 1260 (22.01.1844).

3. BÖLÜM
TANZİMAT DÖNEMİ TAŞRA İDARESİ VE KASTAMONU

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde taşra idaresinin en üst idari mekanizması, sancaklardan müteşekkil ve ordu düzenine göre şekillendirilmiş eyaletlerden oluşmaktaydı. Nitekim eyaletlerde uygulanan mali organizasyon ve bu mali organizasyona kaynaklık teşkil edecek vergiler, esas itibariyle askeri ihtiyaçların karşılanması kaygısıyla düzenlenmişti.[576] Bu kaygı, Tanzimat Fermanı'nda da kendisini gösterdi. Ferman'da bu durum, *"... ve ta'yin-i vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhafaza-i memaliki için elbette asker ve leşkere vesair mesarif-i muktaziyyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaanın vergisiyle hasıl olacağına binaen ..."* şeklinde ifadesini buldu.

Çalışmamızın iki kısımdan oluşan üçüncü bölümünün ilk kısmında, mülki alanda yaşanan birtakım düzenlemeler ve bu düzenlemelerin Kastamonu eyaleti bağlamında değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu anlamda öncelikle taşra mülki yapısına dair merkezden taşra memurlarına gönderilen bazı düzenlemelere yer verilecek ve daha sonra bu düzenlemeler çerçevesinde Kastamonu eyaletinin idari yapısı ortaya konulacaktır. İkinci kısımda ise taşra meclisleri ve bu meclislerin Kastamonu'daki yapısı ele alınarak taşra meclislerinin işleveselliği hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır.

3.1. Valilik Kurumu ve Yapılan Genel Düzenlemeler (1846-1876)

Çalışmamızın ikinci bölümünde Tanzimat Fermanı ile birlikte daha önce valilere verilmiş olan yetkilerin merkezileşme politikaları çerçevesinde azaltıldığı; ancak 1842 yılında yapılan düzenleme ile her bir eyaletin mülki, mali ve zabtiye işlerinin müşir rütbeli kimselere emaneten verilmek suretiyle yeniden arttırıldığı belirtilmişti.[577] Eyalet yönetiminde valilerin yetkilerinin arttırılması, Tanzimat ilkelerinin taşrada uygulanabilmesi hususunda beklenen katkıyı sağlayamayınca ve yapılan birtakım gizli tahkikler neticesinde taşranın kimi yerlerinde hala Tanzimat ilkelerine aykırı olarak

[576] Özvar, *a.g.e.*, s. 14.
[577] Takvim-i Vekayi', Defa 238, 3 M 1258 (14.02.1842)

bazı devlet memurlarının eski alışkanlıklarını devam ettirdikleri gözlemlenince[578], Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Umumi'de yapılan müzakereler neticesinde 26 Kasım 1846 tarihli[579] "*Tanzimât-ı Hayriyye Mûcebince Hüsn-i İdare-i Mülk ve Maslahatça Kâffe-i Memûrin ve Hademe-i Devlet-i Aliyyenin Suret-i İfâ-yı Me'mûriyetleri Hakkında Ta'limât-ı Umûmiye"*[580] adı ile büyük ve küçük devlet memurlarının memuriyetlerini ne şekilde icra edeceklerine dair bir giriş, altı başlık ve bir neticeden oluşan umumi bir talimatname yayınlandı. Zaten söz konusu Talimatname'nin yayınlanma gerekçesi olarak gerek taşrada gerekse başkentte çeşitli devlet memurlarının memuriyetlerini icra ederken başvuracakları hususi bir talimatnamelerinin olmayışı şeklinde gösterilmişti.[581]

Umumi Talimat'ta, mülki, mali, adli, beledi gibi başlıklar altında ilgili alanlara dair düzenlemeler ele alınmaktaydı. Ancak çalışmamızın bu kısmında sadece söz konusu umumi talimatın valilik kurumu ile ilgili olan **"***Umûr-u Mülkiye ve Zabtiye Me'mûrlarının Sûret-i Me'mûriyet ve Hareketleri"*[582] başlıklı bölümü ele alınacaktır.

---

[578] Nitekim 1846 yılının başlarında merkezden taşraya, ahaliye yapılan zulmün defedilmesine ve ahalinin hukuklarının korunmasına dair bir tenbihatname gönderilmişti. Tenbihatnamede, yapılan birtakım gizli tahkikler neticesinde, kimi yerlerde hala hizmet-i mübaşiriyye adı altında ahaliden para alındığı, zabtiye memurlarının kazalarda bedava yem ve yiyecek talep ettiği, valiler ile kimi devlet memurlarının ihtiyaç duydukları eşya ve erzakı ahaliden düşük bir fiyatla satın aldıklarının anlaşıldığı ifade edilmekteydi. Tenbihat'a göre artık bundan sonra her nevi eşya ve erzak rayici ile satın alınacak, bir kimseden ibkaiyye, nasbiyye adı altında para alınmayacak, hukuk davalarından alınan yüzde beş resim dışında kimseden hizmet-i mübaşiriyye adı altında para alınmayacak, köylerde bedava yem ve yiyecek alınmayacak, eyalet veya sancağa ait tüm işler ilgili mecliste kimse kayrılmaksızın hakkaniyetle görülecek, şer'i mahkemelerde de keza her bir dava hakkaniyetle görülecek ve hiç kimseye zulüm edilmeyecekti. Bunların sağlayıcıları da gerek valiler gerekse maiyetindeki tüm memurlar olacaklardı. Örneğin adam öldürme, malların gasbı, ırza tasallut gibi suçların yaşanmaması için vali ve zabitler azami dikkat göstereceklerdi. Bu gibi suçlar işlendiğinde ise derhal suçlular yakalanacak ve hak ettikleri cezaları verilecekti. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 299, 21 Ra 1262 (19.03.1846). Yine eski Musul valisi Giridlizade Mehmed Paşa ile ilgili yapılan bir tahkikat neticesinde, ahaliye türlü zulümlerde buluduğu ve yasaklanan pek çok şeyi yaptığı ortaya çıkmıştı. Takvim-i Vekayi, Def'a 302, 14 C 1262 (09.06.1846).

[579] Bu tarih, Karakoç Sarkis'e ait Külliyat-ı Kavanin adlı eserinin günümüz Latin harflerine çevirisi yapılan baskısından alınmıştır. Bkz. Karakoç Sarkis; *Külliyât-ı Kavanin,* Cilt I, Yayına Haz. M. Akif Aydın vd., Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 215.

[580] Mecmua-i Kavanin, Takvimhane-i Amire, 15 R 1267 (17.02.1851), s. 24-39.

[581] Bu da çoğu devlet memurunun memuriyetini icra ederken çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktaydı. Bu yüzden merkezden padişah iradesi ile alınan karar gereği bundan böyle adaletten ayrılmamak üzere umumi bir talimatname çıkarıldı. Takvim-i Vekayi, Def'a 310, 8 Z 1262 (27.11.1846). Ayrıca söz konusu Talimatname'nin *"Netice"* kısmında, pek çok taşra memurunun şimdiye kadar görevlerini merkezden gönderilen emir, talimat ve tenbihatlara göre icra etmeleri gerekirken, çoğunun görev ve yetkilerini tam olarak bilmediklerinden pek çok işi kendi zan ve menfaatlerine göre halletmek istedikleri belirtilmekteydi. Çıkarılan bu umumi talimat ile artık her bir devlet memuru görev ve yetkilerini bilerek ifa edeceklerdi. Bu sayede bundan sonra hiçbir devlet memuru memuriyetimin sıfatını bilmiyorum diyemeyecek ve görevini, bu umumi talimat çerçevesinde ifa edecekti. Böylece bir memur diğer bir memurun görev ve yetki alanına giren işlere müdahale etmeyecek, ettiği taktirde mesul tutulacaktı. Bkz. Mecmua-i Kavanin, s. 37-38.

[582] Mecmua-i Kavanin, s. 26-30.

Bu başlık altında genel hatlarıyla vali veya mutasarrıfların idari, mali, iç güvenlik ve hukuka dair sorumlulukları, diğer başlıklarda olduğu gibi paragraflar halinde belirlenmişti. Kolaylık olması amacıyla yukarıda söz konusu edilen sorumluluklar maddeler halinde verilecektir. Buna göre idari işler bakımından valiler veya mutasarrıflar[583];

1- Memuriyetlerini layıkıyla yapacak ve idarelerindeki ahali ve tebaanın işlerini istisnasız bir şekilde hakkaniyetle göreceklerdi. 2- Bir yer ahalisinin dışarıdan satın aldığı erzak vesair eşyalara müdahale etmeyecek yani menfaatleri için yasak olan tekel usulü ile getirtip ahaliye satmayacak veya ticaret yapmayacaklardı. 3- Ücretini vermeksizin kimseyi zorla imece ve angarya ile çalıştırmayacaklardı. 4- Memurların, dairelerine ihtiyaç duydukları erzak vesair eşyaların ahaliden rayiciyle satın alınmasını sağlayacaklardı. 5- Köylerde vesair yerlerde bedava yem ve yiyecek alınmasına müsaade etmeyecek ve kendileri de almayacaklardı. 6- Kaza müdürlerini tayin ederken, onların, kazalarının hem yönetimine hem de maliyesine memur olmaları dolayısıyla ehil olmalarına dikkat edecek ve onlara her zaman nezaret edeceklerdi. 7- Kaza müdürlerinden uygunsuzluklarını tespit ettiklerini derhal azledecek ve durumu ayrıca merkeze bildireceklerdi. 8- Merkezden yapılması planlanan mülki düzenlemelere dair gönderilecek her türlü ferman, emir ve tenbihatnamelerin harfiyen tatbik edilmesine dikkat edeceklerdi. 9- Bir mesele hangi nezareti ilgilendiriyorsa yazışmaları o nezaretle yapacaklardı. 10- Herhangi bir madde için emirname, talimat veya tarife gönderilip de o maddenin icrasında mahallince bir şekilde bir zorluk olması muhtemel olduğunda, durumu ivedi olarak hak ve hakikati üzere merkeze bildireceklerdi. 11- Ahalinin işlerini kimsenin müdahalesine fırsat vermeden çözeceklerdi. 12- İstikamet ve iffetten ayrılmayacak ve boş yere kendilerini mesul tutacak hareketlerden kaçınacaklardı.

Mali işler bakımından[584]; 1- Vergilere olması gerekenden fazla bir şey ilave etmeyeceklerdi. 2- Miri malı koruyup irtikap (rüşvet) taraflarına sapmayacaklardı. 3- Miri malın tahsilinde yetkili ve görevli kimselerin miri malı telef etmemelerine veya zimmetlerine geçirmemelerine dikkat edeceklerdi. 4- Telef edenleri veya zimmetlerine geçirenleri tespit ettiklerinde her kim olursa olsun hatır ve gönüle bakmayarak merkeze bildireceklerdi. 5- Ecnebi memurların ticaret usulüne dair ifade ve

[583] Mecmua-i Kavanin, s. 26-30.
[584] Mecmua-i Kavanin, s. 26-29.

iltimaslarını, bundan önce çıkarılan ve tüm taşra memurlarına birer nüshası gönderilen *risale-i ahdiyelere* tatbikan görecek ve bunlardan nazik olan meseleleri merkeze danışarak halledeceklerdi. 6- Ecnebi memurlarının devletlerce kabul gören kurallar gereğince yerine getirilmesi mümkün olmayan veya icrasında mahzur görülen isteklerinin icrasına kendilerini mecbur zannetmeyip ya bir şekilde hal çaresine bakacaklar ya da dostane bir şekilde cevap verip, bu hususta merkeze bildirilmesi gereken şeyleri bildireceklerdi. 7- Memleketin ziraat, ticaret vesair mamuriyetini geliştirecek yolları araştırıp bulacak ve bulundukları yerlerin her bir durumunu layıkıyla tahkike ihtimam göstererek alınması gereken tedbirleri zamanında alacaklardı ki bunlar içerisinde merkeze bildirilmesi gerekenleri varsa bir tahriratla merkeze bildireceklerdi.

İç güvenlik işleri bakımından[585]; 1- Asayişi temin ederek adam öldürme, malların gasbı, ırz ve namusa geçme gibi suçları engelleyecek tedbirleri alacaklardı. 2- Hükümet merkezlerinde (eyalet, sancak ve kaza gibi) yol kesme; kasaba ve kuralarda hırsızlık gibi olaylardan yolcu ve ahaliyi ziyadesiyle muhafaza edeceklerdi. 3- Eşkayılığı alışkanlık haline getirenleri derhal mümkün oldukça canlı olarak yakalayacak ve bunları, silaha davranmadıkça bazı tevilat veya kötü niyetlerle öldürmeyecek ya da idam etmeyeceklerdi. 4- Silaha davrandıkları anlaşılır ve bunu daha sonra ispatlayabilecekler ise misliye karşılık vereceklerdi. 5- Canlı olarak yakalananların daha önce merkezce bu tür suçları işleyenler hakkında kaleme alınıp bastırılarak her tarafa gönderilen *varaka-i mahsusaya*[586] göre yargılanmalarının büyük mecliste yapılmasını ve yargılamalar neticesinde haklarında kaleme alınan mazbatanın merkeze gönderilmesini temin edeceklerdi. 6- Eyalete dışarıdan gelip gidenleri ve eyalette fesat çıkaracağı düşünülenleri sürekli gözetim altında bulunduracaklardı.

Hukuka dair işler bakımından ise[587]; 1- Ahalinin hukuku ile sair her bir hususta irtikap taraflarına sapmayarak hak ve adalet üzere hareket edeceklerdi. 2- İş sahiplerinin isteklerine kabalık ve şiddet göstermeksizin, sorunlarının şer'i ve nizami hukuka göre görülmesini temin edeceklerdi. 3- Davalarda belirlenen rüsumdan fazlasının alınmamasını sağlayacak ve kendileri de bu kurala riayet edeceklerdi. 4- Hediye veya başka bir adla akçe, eşya vb. şeyler alarak ahalinin hukuklarına zarar verilmemesini

[585] Mecmua-i Kavanin, s. 26-29.
[586] Bu varakada katl davalarının tahkik yöntemi, bu davalarda yetkili merci ve muhakeme biçimlerinin ne şekilde olacağı açıklanmıştır. Bunun için bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 308, 24 Za 1262 (13.11.1846)
[587] Mecmua-i Kavanin, s. 27-30.

temin edeceklerdi. 5- Hukuk davalarında kimi davalıların zabtiye memuru, kavasbaşı gibi bir kısım vali maiyetindeki kimselere rüşvet vererek davacıların hak talebinde bulunamamalarına sebep olduklarından bundan böyle bu nevi olaylara izin vermeyerek herkesin ihkak-ı hak (hakkını verme) olunmaları için gerekli tüm çabayı göstereceklerdi. 6- Ahaliden birinin cüzi bir kabahati veya töhmeti söz konusu olduğunda onlara lüzumundan ziyade şiddet göstermeyeceklerdi. 7- Bununla birlikte yaptıklarının yanlarına kâr kaldığı izlenimi verilmemesi için şer'i ve nizami kanunlara göre hak ettikleri cezalarını verecek ve ehl-i ırz olanların güvenliklerinin sağlanmasına daima dikkat edeceklerdi. 8- Kimseye hakaret edilmeyerek herkesin gönlünün hoş tutulmasını sağlayacaklardı.

1846 umumi talimatı ile valilerin yetkileri tahlil edildiğinde, yetki ve görevlerinin ilk defa ayrıntılı bir şekilde madde numaraları olmadan paragraflar halinde verildiği görülmektedir. Zaten netice kısmında, talimatnamenin çıkarılma gerekçesi olarak her bir devlet memurunun, görev ve yetkilerini bilerek ona göre memuriyetlerini icra etmeleri şeklinde gösterilmişti.[588] Ancak talimat bir bütün halinde değerlendirildiğinde, valilerin, eyalete dair işleri tek başlarına değil görev ve yetkileri belirlenen diğer memurlarla birlikte, birbirlerine karşı sorumlu; ancak koordineli bir şekilde yürüttükleri anlaşılmaktadır. Örneğin mali alanda, miri malın korunması ve vergilere fazla bir şey ilave edilmemesi hem mülki hem de mal memurlarının ortak görevleri arasında sayılmıştı. Yine ihale işlemleri, mülki, mali ve meclis memurlarının ortak çalışmaları ile neticeye bağlanacaktı. Nitekim ihale zabıtları, mal memurlarınca imzalanıp mühürlendikten sonra parafe edilmeleri için mülki memurlara da gönderilecekti. Ayrıca mal memurları, ihale şartlarını ihale vaktinden önce ilan edecekleri gibi meclisce alenen yapılacak ihalelerin değerinden noksan bedel ile ihale edilmemesine de nezaret edeceklerdi. Yine eyaletlerin imarlaşmasını sağlayacak yolları bulmak hem meclislerin hem de valilerin ortak sorumlulukları olarak belirlenmişti.

Taşra memurlarına görev ve yetkilerine dair gönderilen Umumi Talimat'a rağmen kısa bir süre sonra taşrada eski usule alışmış kimi devlet memurları, sorumluluklarının gereklerini yerine getirmedikleri gibi fırsat bulduklarında ahaliye türlü zulüm ve

[588] Mecmua-i Kavanin, s. 37-38.

uygunsuzluklarda bulunmaya devam ettiler.[589] Bu nedenle 1 Ocak 1849 tarihli, bir giriş, 9 fasıl ve 68 maddeden oluşan, *"Bu Def'a Saye-i Şevket-Vâye-i Cenâb-ı Mülkdârîde Tertîb ve Teşkil Olunmuş Olan Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limât-ı Seniyyedir"*[590] başlığını taşıyan bir yönetmelik çıkarıldı.[591] Eyalet Meclisleri Talimatnamesi olarak bilinen bu yönetmeliğe genel hatlarıyla bakıldığında merkez bürokrasisinin amacının, valilerin yetkilerini sınırlandırmak ve merkezi otoriteyi meclisler yoluyla daha da güçlendirmek olduğu görülmektedir.[592] Bu nedenle valilik kurumunun, Ocak 1849 düzenlemesinden sonra sembolik bir memuriyet haline getirildiği[593] ve böyle bir durumun, 1849 düzenlemesinin aşırı merkeziyetçi politikasının sonucu olduğu değerlendirilmektedir.[594]

Valilerin görev ve yetkileri, Eyalet Meclisleri Talimatı ile düzenlenen haliyle muhassıllık meclisleri döneminde olduğu gibi sembolik bir görünüm arz edince, 14

---

[589] Örneğin valilere gönderilen 24 Ocak 1847 tarihli bir tahriratta, bazı kaza müdürleri ile meclis üyelerinin aşar iltizamını diledikleri mültezimlere verdikleri ve bu mültezimlerin ahaliye angarya iş gördürdükleri belirtilerek onlardan bu tür olayların Tanzimat ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle önlenmesi istenilmekteydi. Esasında merkezden taşraya bu tür olumsuzlukları içeren pek çok tahrirat gönderilmişti. Bkz. Çadırcı (2017), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", s. 272.

[590] Mecmua-i Kavanin, s. 56-75. Talimatın Latin harfleri ile metni için bkz. Bkz. İbrahim Özgül- Nazım Kartal, *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s. 205-224.

[591] Taşradaki düzeni sağlamak adına Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nin yürülüğe konulmasında, taşra memurlarının hem 1846 Umumi Talimatı'nda yer alan kurallara hem de daha sonra zaman zaman gönderilen ferman, tenbihatname ve emirlere uymamaları etkili olmuştu. Bu konuda vali veya mutasarrıflar da denetim yetkilerini layıkıyla yapmıyorlardı. Nitekim 1847 yılının Haziran ayında taşraya gönderilen bir fermanda, hala eski usule alışmış kimi taşra memurlarının fırsat bulduklarında tamaları yüzünden alışık oldukları zulümden kendilerini alıkoyamayarak adalet düzenine aykırı hallere cesaret etmeye devam ettikleri belirtilmekteydi. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 339, 3 Receb 1263 (17.06.1847). Yine 1848 Eylül ayında taşra memurlarına gönderilen Umumi Tenbihatnamede, eski bir illetin bakıyyesi olarak bazı mahallerde özellikle işkence ve eziyet gibi bazı zulüm olaylarının yaşanmaya devam ettiği ifade edilmekteydi. Bunda vali ve mutasarrıfların da sorumluluğu bulunmaktaydı. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 389, 14 Şevval 1264 (13.09.1848).

[592] 1849 Eyalet Meclisleri Talimatnamesi ile merkez bürokrasisinin valiler ile yerel güçler arasında kurmaya çalıştığı dengenin valiler aleyhinde sonuçlandığı ve böyle bir durumun yerel güçlerin oldukça memnuniyetini sağladığı, bu bağlamda söz konusu düzenlemenin, eyalet işlerinin yürütülmesinde merkezin, taşra yerel ileri gelenleri ile bir mutabakata vardığı değerlendirilmektedir. Bkz. Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.*, s. 140-141.

[593] Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.*, s. 142; Selda Kaya Kılıç, *Türkiye'de İl Yönetimi (1839-1923)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, s. 28.

[594] İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *a.g.e.*, s. 60. Gerçekten de Talimat'ın giriş kısmında yer alan meclislerin, Tanzimat'ın uygulanmasına, mülki ıslahatların icrasına, asayişin teminine, maliyeye ait işlerin halledilmesine ve sair işlere nezaret etmelerine dair görevleri valilerin yetkilerinin oldukça sınırlandırıldığına işaret etmekteydi. Yine eyalet merkezlerinde kurulacak eyalet meclislerine merkezden gönderilen dört üye arasında bulunan meclis reisinin görevde kaldığı müddetçe gerek Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından sayılması gerekse gerektiğinde olağanüstü durumları doğrudan Babıali'ye bildirmeye yetkili kılınması da böyle bir olguyu desteklemekteydi. Bkz. Mecmua-i Kavanin, s.57-58.

Mart 1849 tarihinde, *"Eyalet Valisi Bulunan Zâtın Vazife-i Memuriyet-i Muhavvelleri"*[595] başlığı altında çıkarılan ek bir yönetmelikle yeniden belirlendi.

Buna göre Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nin uygulanması, her türlü mülki işlerin ıslahı, beledi işlerin düzenlenmesi, mali işlerin görülüp neticelendirilmesi, livaların önemli meselelerinin halledilmesi, asayişin temini, hukuka dair hükümlerin icrası, devlet memurlarının teftişi ile bayındırlığa dair meclisce alınacak kararların yürütülmesi valilerin temel görevleri arasında sayılmıştı. Valiler, idarelerine verilen eyaletlerdeki her türlü işin mercii ve nazırı bulunduklarından devletin asıl muhatapları olarak kabul edildiler. Bu nedenle Tanzimat ilkeleri doğrultusunda alınan kararları bağımsız bir şekilde yürüteceklerdi. Hazine gelirlerinin miktarı ile bakayanın durumu defterdar ve kaymakamlarca daima onlara da bildirilecekti. Bu anlamda valiler, tahsil edilmeyen gelirlerin zamanında tahsil edilerek merkeze gönderilmesi için gerekli gayreti gösterecek, aksi halde meydana gelecek gereksiz erteleme, zimmetine miri malı geçirme gibi olumsuzluklarda mesul tutulacaklardı. Bunun dışında valiler, memurların maaş ve masraflar hususunda usul ve nizama uygun hareket etmelerini sağlayacak, aykırı hareket edenleri tespit ederlerse zararları onlardan tazmin edeceklerdi. Bu durum valiler için de geçerli olacaktı.

Şer'i meseleler, eskiden olduğu gibi belde hâkimlerine havale edilecek ve bu konuya valiler dikkat edeceklerdi. Meclis Nizamnamesi'nde de belirtildiği gibi hiç kimseye zulüm, özellikle işkence ve eziyet edilmeyecek, edildiği anlaşılırsa valiler sorumlu tutulacaklardı. Resmi yazışmalar hangi nezareti ilgilendiriyorsa o nezaretle yapılacak, bu anlamda bir nezareti ilgilendiren konu başka bir nezarete yazılmayacaktı. Vali ve maiyetindeki memurlar hukuka dair davalarda belirlenmiş olan rüsumundan fazlasını, ayrıca cerime, rüşvet, buyruldu harcı, hediye veya başka adlarla akçe ve eşya almayacaklardı. Aksi taktirde sorumluluk özellikle valilerde olacaktı. Eyalet meclisinde görüşülecek meselelerin, hak ve adalet üzere görülmesine, verilen talimat hükümlerinin bütünüyle uygulanmasına, azaların Tanzimat'a aykırı hallerde bulunmamalarına, livaların her türlü teftişine ve herhangi bir şekilde usule aykırı olayların yaşanmamasına azami dikkat göstereceklerdi. Valilerin başarılarının özünü, idareleri altındaki tüm mahallerin yol güvenliğinin sağlanarak asayişin temin edilmesi oluşturduğundan, yol güvenliğinin sağlanmasına azami dikkat gösterilecek,

[595] Mecmua-i Kavanin, s. 75-77.

sağlanamadığı taktirde sorumluluk kendilerine rücu edilecekti. Bu bağlamda bir mahalde hırsızlık, yol kesme gibi eşkıyalık olayları haber alındığında suçluların üzerine derhal gerekli memurlar gönderilerek öncelikle canlı olarak yakalanmaları, karşılık vermeleri halinde ise misliyle mukabele edilerek zararlarının ivedi bir şekilde savuşturulması sağlanacaktı. Valiler, eyalet işlerinin mercii, amiri ve nazırı olduklarından gerek eyalet meclisi kararlarının gerekse livalardan gelen küçük büyük tüm işlerin talimatlara uygun olarak yürütülmesine gayret ve nezaret edeceklerdi.

Görüldüğü üzere yaklaşık iki buçuk ay sonra valilerin vazifelerini havi çıkarılan ek talimatta, valiler, meclisler karşısında bir denge unsuru olarak görülmüşlerdi. Nitekim valilerin, az önce ifade edildiği gibi eyalet meclisinde görüşülecek meselelerin hak ve adalet üzere görülmesine, verilen talimat hükümlerinin bütünüyle uygulanmasına, azaların Tanzimat'a aykırı hallerde bulunmamalarına dikkat veya nezaret etme sorumlulukları bu durumu teyit etmektedir.

1852 yılına gelindiğinde valilerin görev ve yetkileri 28 Kasım 1852 tarihli bir Ferman ile yeniden belirlendi.[596] Bu Fermanla valilerin yetkileri arttırılarak bir bakıma eski nüfuzları yeniden kazandırılmaya çalışıldı.[597] Valiler için yetki genişliğine

---

[596] 1852 düzenlemesine ihtiyaç duyulmasının nedeni de önceki düzenlemelerde olduğu gibi yapılan düzenlemelere rağmen kimi yerlerde hala Tanzimat'a aykırı bazı uygunsuzlukların yaşanmaya devam etmiş olmasıdır. Örneğin 23 Eylül 1850 tarihinde valilere gönderilen bir tenbihatnamede, hala bazı yerlerde mültezimlerin ahaliden onda birden fazla veya eskiden beri mera olarak kullanılan yerlerden öşür aldıkları ve bazı memurların da ahalinin hukuklarını rüşvet almak suretiyle iptal ettikleri belirtilmiştir. BOA, A_DVN_00062_00074_001_001. Yine vali ve mutasarrıflara gönderilen bir başka tahriratta, taşraların bazı mahallerinde mamuriyet ve asayişin sağlanamadığı gibi bazı yerlerde ufak tefek de olsa yol kesme ve hırsızlık gibi uygunsuzlukların yaşanmaya devam ettiği ve bunun da memurlarının bu hususlarda gerekli hassasiyeti göstermemelerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Takvim-i Vekayi, Def'a 472, 21 Za 1268 (06.09.1852).

[597] Nitekim bunu, fermanda; *"...vülat-ı müşarün-ileyhimin vak' ve nüfuzları kâmil..."* geçen ifadelerden anlamaktayız. Esasında valilerin nüfuzlarını arttırmaya yönelik çabalar bu fermandan önce çıkarılan başka düzenlemeler ile de temin edilmeye çalışılmıştı. Nitekim 1851 yılının sonlarına doğru Meclis-i Vâlâ'da alınan ve iradesi çıkan bir kararda ülke ve memleket asayişinin vali, mutasarrıf ve yüksek rütbeli devlet memurlarının memuriyetlerini doğruca yapmalarına bağlı olduğu, bu nedenle bunların nüfuzlarının arttırılması gerektiği; *"...emniyet-i kamile-i memalik ve bilad madde-i mühimmesi dahi vülat-ı azam hazeratıyla mutasarrıfin-i kiramın ve memuriyet-i cesimede bulunan zevatın iktiza-yı maslahatına göre usul-i makbule-i muntazama ve adile dairesinde bulunmalarına vabeste göründüğünden bir kat daha husul-i vak' ve nüfuzlarıyla..."* sözleriyle ifade edilmiş ve bu amaçla valilere, ülkedeki asayişin tam manasıyla sağlanabilmesi için maiyetlerindeki askeri zabit, bölükbaşı ve neferlerinden ehil olmayanlarını tespit ettiklerinde azlederek yerlerine yenilerini tayin etme yetkisi verilmişti. Ayrıca bunlara idarelerindeki liva kaymakamlarından yolsuzluklarını tespit ettiklerini azl ve değiştirmek için merkeze talepte bulunma hakkı da verilmişti. Kaymakamlar dışında kaza müdürlerinden bazılarını değiştirebilme hususunda da valiler yetkili kılınmıştı. Nitekim 1851 yılının sonlarına doğru çıkarılan bir fermanla vali veya mutasarrıflar, yerli kimselerden seçtikleri müdürleri azletmede yetkili olacaklardı. Buna göre büyük kazalara tayin edilecek müdürler, Maliye Nezareti ile haberleşilmek kaydıyla merkezden; küçük kazalara tayin edilecek müdürler ise yine merkezden onay alınmak şartıyla ya liva merkezlerinden ya da civar kazalardan kavi kefiller ile muteber ve muktedir yöre ileri gelenlerinden biri, vali veya mutasarrıflarca tayin edilebilecekti. Yerel mülki yöneticilerce

gidilmesinde, taşrada hala rüşvet, zimmetine miri malı geçirme, yol kesme, hırsızlık gibi olayların yaşanmaya devam etmesi[598] ile taşra idari mekanizmasının işleyişindeki hantallık[599] etkili olmuştu. Ayrıca taşradaki bozuklukların nedeninin, Tanzimat öncesi dönemde olduğu gibi vali yetkilerinin geniş olmasından kaynaklanmadığının anlaşılmış olması[600] yani vali yetkilerinin sınırlandırılmasında ölçünün kaçırıldığının farkına varılmış olması da önemli bir etkendi. Bu arada Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın da 1852 Fermanı'nın ilanında etkisi olduğu değerlendirilmektedir.[601] Bu bağlamda Ferman'ın içeriğine değinmek gerekir.[602]

1852 Fermanı'nın içeriğine değinilirken önceki düzenlemelerden farklı olan hususları ortaya konulacak, böylece vali yetkilerinin ne şekilde arttırıldığı verilmeye çalışılacaktır.[603] Bu yeni düzenlemenin en önemli hususlarından biri valilerin artık

---

yapılacak tayinler neticesinde yaşanacak tüm olumsuzluklar vali veya mutasarrıflara rücu edileceğinden vali, mutasarrıf, kaymakam ve defterdarların bunları ara ara teftiş ederek hesaplarını kontrol etmeleri gerekmekteydi. Bu arada vali veya mutasarrıflarca tayin edilen müdürlerden aidat veya başka bir namla herhangi bir para alınmayacaktı. Aksi taktirde hem vali ve mutasarrıflar hem de müdürler cezalandırılacaklardı. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 460, 10 S 1268 (05.12.1851); Takvim-i Vekayi, Def'a 459, 29 M 1268 (24.11.1851).

[598] 1852 Fermanın girişinde, bu düzenlemelerin Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de yapılan birtakım müzakereler neticesinde kararlaştırıldığı ve böyle bir düzenlemeye gidilmesinin gerekçesi olarak hala bazı yerlerde asayiş ve emniyetin sağlanamaması olarak gösterilmiştir. BOA, C_DH_00145_07221_001_001.

[599] Nitekim taşra idaresinde ast üst ilişkisi gözetilmeyerek kaymakamların merkezle doğrudan yazışmaları valilerin taşradaki etkinliklerini oldukça minimize etmekteydi. Bu nedenle 12 Mart 1852 tarihli Meclis-i Vâlâ toplantısı sonrasında alınan bir karar ve bu karara dair çıkan 21 Mart 1852 tarihli padişah iradesi ile kaymakamların, vali ve mutasarrıflarla haberleşmelerine dair bir düzenleme yapıldı. Böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmasının arka planında, kaymakamların tayinlerinin merkezden, Babıali tarafından yapılması dolayısıyla kendilerini her konuda merkezle yazışmaya yetkili görmeleri idi. Bu nedenle alınan karar gereği daha önceki düzenlemelerde olduğu gibi kaymakamlar, valilerin birer maiyet memuru olacak ve bundan böyle merkezle iletişimleri valiler aracılığı ile yapılacaktı. Ancak kaymakamlar, sadece fevkalade durumlarda merkezle durumu daha sonra valiye ayrıca bildirilmek kaydıyla yazışabileceklerdi. Bu sayede hem valilerin bölgesindeki nüfuzları hissettirilecek hem de boş yere zaman ve kağıt israfının önün alınacaktı. BOA, I_MVL_00249_009108_001_001; I_MVL_00249_009108_002_001.

[600] Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 142.

[601] Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 24.

[602] BOA, C_DH_00145_07221_001_002. Talimatın Latin harfleri ile metni için ayrıca bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *a.g.e.,* s. 224-232.

[603] Bu anlamda fermanda önceki düzenlemelerde de yer alan valilerin eyaletlerindeki her türlü işin mercii olduklarından aksaklıklar halinde sorumluluğun kendilerine rücu edileceğine, vergilerin zamanında toplanarak kimsenin zimmetinde miri malın kalmamasına, asayişin temininde ve yolsuzlukların önlenmesinde sorumluluklarına, yabancılarla olan ticari muamelelerin ne şekilde halledileceğine, şer'i meselelerin belde hakimine havale edilerek görülmesine, işkence ve eziyetin olmaması için gerekli tedbirleri almalarına, yazışmaları ilgili nazırlıklarla yapmalarına, mahkeme harçlarının nisabından alınmasına, rüşvet, hediye vesair adlarla akçe veya eşya alınmamasına, yol emniyetine ve men'-i mürur nizamının tamamen icrasına, ihtiyaç duyulmadıkça ne kazalardan liva merkezlerine ve ne de livalardan eyalet merkezlerine adam çağrılmamasına, yine olur olmaz hususlarda kaymakam ve meclis azalarının eyalet merkezine çağrılmamalarına, zabtiye askerlerinin hususi işlerde kullanılmamalarına ve maaşlarının her ay nizamına göre verilerek buna hiçbir şekilde fesat

kaymakam, kaza müdürü, her rütbedeki zabtiye askeri ile meclis azalarından hizmette kusur edenleri tespit ettiklerinde anında azlederek yerlerine vekillerini tayin etmekte yetkili kılınmalarıydı. Yine valiler, ahali ve memleketin asayişi için livalardaki kaymakamlara, idarelerindeki kazaların müdür ve askerlerini seçmede yetkili kılabileceklerdi. Bununla birlikte valilerin, kaymakamlarla birlikte haklarında daima tahkiklerde bulunmaları gerekmekteydi.

Bu düzenleme hakkında belirtilmesi gereken önemli hususlardan bir diğeri meclis gündeminin artık valilerce belirlenecek olmasıydı. Yani artık meclise, eyaleti ilgilendiren işler ile ahalinin özel işlerine dair sunulacak arzuhal ve müzekkereler, önce valiye arz edilecekti. Eğer arzlar ve müzekkereler uygun bulunursa bizzat vali tarafından müzakere edilmek üzere meclise havale edilecekti. Ancak ilgili meseleler müzakere edildikten sonra alınacak kararların icrası yine valiye bırakılacaktı. Bu bağlamda valinin rey ve iradesi olmaksızın reis ve azaların hiçbiri konuyu meclis gündemine alarak müzakere edemeyecekti. Bununla birlikte meclislerin veya azalarının, valinin Tanzimat'a aykırı hareketlerini gördüklerinde onu önce güzel bir dille uyarmaya, uymadığı taktirde durumu mazbata ile resen Babıali'ye bildirmeye yetkili olduklarını da belirtmek gerekir. Bu usul, valilerin meclis azaları hakkında gördüğü uygun olmayan durumlar için de geçerli olacaktı.[604]

1852 Fermanı hakkında belirtilmesi gereken önemli hususlardan bir diğeri de merkezden bazı önemli meselelerde bilgi istenildiğinde gecikme yaşanmaması için valilerin, defterdar[605], hakim veyahud mal müdürleriyle meseleyi müzakere ettikten sonra ilgili isteği merkeze doğrudan bildirmekle yetkili kılınmasıydı.[606]

1852 Fermanı hakkında belirtilmesi gereken hususlardan sonuncusu ise 1846 düzenlemesinde yer alan eşkıyaların silaha davrandıkları anlaşılmadıkça ateş

karıştırılmamasına gerekli dikkati göstermelerine dair hususlara yeniden ayrıntılarıyla değinmeye gerek duyulmamıştır. BOA, C_DH_00145_07221_001_001.

[604] Görüldüğü gibi valiler, bir şekilde meclis kanalıyla teftişe ya da denetime tabi tutulmaya çalışılmıştır. BOA, C_DH_00145_07221_001_001.

[605] Moshe Ma'oz, 1269 ve 1276 tarihli Devlet Salnameleri ile başka bir kaynağa dayandırarak kaleme aldığı bir çalışmasında, 1852 Fermanı ile defterdarın vali üzerindeki teftiş ya da denetim hakkının kaldırıldığını ileri sürmektedir. Bkz. Moshe Ma'oz, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumu Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Çev.: Hayrettin Pınar, Edit. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 273. Oysa 1852 Fermanı'nda ne bu ifadeyi doğrulayacak bir cümle ne de 1269 ve 1276 tarihli Devlet Salnamelerinde böyle bir bilgiyi doğrulayacak ifadeler bulunmaktadır.

[606] Ayrıca fermanda merkez tarafından gönderilen kurallara vali, mutasarrıf ve müdürlerin uyacaklarına dair yemin etmeleri, bunlardan vali ve mutasarrıfların yeminlerini havi senetlerin Babıali'ye oradan da Meclis-i Vâlâ'ya; müdürlerin yeminlerini havi senetlerin ise valilere oradan da eyalet meclislerine muhafaza edilmek üzere gönderilmesi gerekmekteydi. BOA, C_DH_00145_07221_001_001.

edilmemesi; ateş edilecekse böyle bir tasarrufun gerekçesi daha sonra ispatlanılabilecekse ateş edilebilmesi ile 1849 Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nin sekizinci bölümünün elli dördüncü maddesinde yer alan eşkıyaların zararlarının savuşturulmasının öncelikle meclise havale edilmesi ve buradan çıkacak kararı havi mazbatadan sonra üzerlerine asker sevk edilebilmesi kuralı yerine, bu gibi olaylar, valilerce görüldüğü veya işitildiği anda, öncelikle gerekli uyarıların yapılması, uyarılara uyulmadığı taktirde eyalet dahilinde üzerlerine yeterli asker varsa sevk edilmesi ve onları vurmaya veya öldürmeye yetkili kılınmaları kuralının getirilmiş olmasıydı.[607] Valilere bu şekilde doğrudan müdahale edebilme hakkının verilmesinde, bu gibi her anlamda devlet ve ahali için tehlikeli olaylar bertaraf edilirken bürokrasi ile fazla zaman kaybetmeden asayişi bir an önce sağlamak düşüncesi etkili olsa gerektir.

Valilerin yetkileri, 1852 Fermanı ile genişletildikten sonra 22 Eylül 1858 tarihli *"Vülat-ı İzâm ve Mutasarrıfin-i Kirâm ile Kaimakamların ve Müdürlerin Vezâifini Şâmil Talimâttır"*[608] başlığını taşıyan bir yönetmelikle[609] daha da genişletildi.[610] Söz

[607] BOA, C_DH_00145_07221_001_001.

[608] BOA, C_DH_0046_02299_001_003-009; Takvim-i Vekayi'de 1-26. maddeler bulunmaktadır. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 566, 26 R 1275 (03.11.1858); Def'a 567, 18 C 1275 (23.01.1859); Def'a 568, 17 B 1275 (20.02.1859); Def'a 569, 29 Ş 1275 (03.04.1859); Def'a 570, 4 Za 1275 (05.06.1859). Ayrıca 1858 Talimatın Latin harfleri ile metni için bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *a.g.e.,* s. 260-273.

[609] Bu Talimat, bir mukaddime, dört bab ve 46 maddeden oluşmaktaydı. Talimatın *mukaddimesi,* dört maddeden oluşmakta olup, birinci maddesinde, ülkenin eyalet, liva, kaza ve karye idari birimlerine ayrıldığı; ikinci maddesinde, eyaletin valiler, livaların kaymakamlar ve kazaların da müdürler tarafından idare edileceği; üçüncü maddede, eyaletin livalardan, livaların kazalardan ve kazaların da karyelerden müteşekkil idari üniteler olduğu ve dördüncü maddede ise herhangi bir idari ünitenin sınırlarının ancak padişah fermanıyla daraltılıp genişletilebileceği hususları bulunmaktaydı. Mukaddimeden sonra *"Memurinin Vezâif-i Umumiyesi"* başlığı altında tüm devlet memurlarının genel vazifeleri 2 madde halinde (5 ve 6. maddeler) verilmişti. Beş ve altıncı maddelerde kısaca devlet memurlarının kanun, nizam, vesair emirlere hem diğer insanlar gibi uymaları hem de herkesin uymalarına nezaret etmeleri; mülki, mali vesair işlerde devlet ve millete faydalı ve zararlı olacağı şahit olunan veya zannedilen hususları vaktinde merkeze bildirmeleri, memuriyetlerinin namuslarını korumaları, iş sahiplerine sebepsiz yere şiddet göstermemeleri, insanların hukuklarına saygılı davranmaları, vücuh ve meclis azalarını eşit tutarak hiç kimsenin tarafını tutmamaları, davacı ve davalıların sorgu ve muhakemelerinde hakkaniyetli olmaları, halkın can, ırz ve malına suikast etmeyip ve ettirmeyip halkı zulüm ve her tülü zarardan korumaları ile aksaklıklar halinde belirtilen görevlerinde mesul tutulacakları gibi hususlar yer almaktaydı. Bkz. BOA, C_DH_0046_02299_001_003; C_DH_00046_02299_001_004.

[610] Mülki yapıda yeniden bir yapılanmaya gidilmesinin arka planında bir taraftan Osmanlı tebaasını (gayrimüslim) memnun etmek var iken; diğer taraftan ise Avrupalı büyük devletlerin muhalefetini hafifletmek kaygısının bulunduğu değerlendirilmektedir. Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 144; Efe (2009), *a.g.m.,* s. 105-106. Yine kimi devlet yöneticilerinin, valilerin yetkilerinin hala yeteri kadar geniş olmaması düşüncesinin de taşrada mülki anlamda yeni bir yapılanmaya gidilmesine etkide bulunduğu değerlendirilmektedir. Nitekim 1855 yılında olağanüstü sivil ve askeri yetkilerle Yanya'ya birtakım teftişlerde bulunmak üzere gönderilen Fuad Paşa'ya, yerel Müslüman ve Hristiyan ileri gelenleri vali olarak kalmalarını teklif ettiğinde Fuad Paşa, daha sonraki bir zamanda, böyle bir teklifi geri çevirmesinin gerekçesi olarak bir şeyleri başarmanın olağanüstü yetkilere sahip olmaktan geçtiği; yoksa sıradan bir vali olmaktan öteye geçilemeyeceği ve hazırladığı önemli layihaların eyalet

konusu Talimat'ın valiler ile ilgili kısmı, birinci bölümde (Bâb-ı Evvel), *"Vülat-ı İzâmın Vezâifi",* başlığı altında 7-26. maddeler arasında ele alınmıştır.[611] Valilerin vazifeleri hakkında bu bölümde yer alan maddelerin büyük çoğunluğu önceki düzenlemelerde yer alanlar -özellikle 1852 fermanı- ile aynı olduğundan her bir madde tek tek açıklanmayacaktır. Bu anlamda valilerin vazifeleri hakkında 1858 düzenlemesinin, 1852 düzenlemesinde olduğu gibi, önceki düzenlemelerle olan farklılıkları ele alınmaya çalışılacaktır.[612]

Daha önce 1846 Umumi Talimatı'nda valilere bir husus için emirname, talimat veya tarife gönderilip de o maddenin icrasında mahallince bir şekilde herhangi bir zorluk çıkması muhtemel olduğunda, valilerin, durumu ivedi olarak hak ve hakikati üzere merkeze bildirmeleri gerektiği açıklanmıştı. Bu düzenlemenin dokuzuncu maddesinde de aynı durum söz konusu edilmişti. Ancak gecikmenin nedenleri sağlam delillere dayandırılmadığı veya kötü niyetlerle gizlendiği anlaşıldığı taktirde gecikme mesuliyetinin valilere rücu edileceği vurgulanmaktaydı.

Yine önceki düzenlemelerde, devletin temel vazifeleri arasında, her sınıf ahali ve tebaanın, can, ırz, namus ve malının korunarak hukuklarına saygılı davranılmasını temin etmek bulunduğu gibi ifadelerle herkesin eşit olduğu gösterilmeye çalışılırken; 1858 düzenlemesinin onuncu maddesinde eyalet dâhilinde bulunan her sınıf tebaanın *eşit* olduğu ve bu hususa valilerin oldukça dikkat etmeleri gerektiği belirtilmekteydi. *Eşitlik* kelimesinin bu düzenlemede doğrudan kullanılmasının nedeni, 18 Şubat 1856

---

muhasebecisinin evrak çantasında çürüyüp gideceği cevabını verdiği belirtilmektedir. Davison, *a.g.e.,* s. 143-144.

611 BOA, C_DH_00046_02299_001_004; C_DH_00046_02299_001_005; C_DH_00046_02299_001_006; C_DH_00046_02299_001_007.

612 Örneğin valiler, eskiden olduğu gibi her türlü işin merci ve devletin muhatabıdır. Tüm kanun nizamname, emir ve tenbihatların icrasına memurdur. Merkezden emir, talimat veya tarifname gönderilip de icrasında güçlük çıktığında durumu derhal merkeze bildirmekle mükelleftir. İşkence ve zulmün olmaması ve haklı olanların haklarının teslim edilmesinde sorumludur. Ahali tarafından valilere verilen arzuhaller, valilerce gerekli yerlere havale edilecek ve muhakemeden sonra infaz yine ona ait olacaktır. Sancak veya kazalardan gerek hukuki meseleler için eyalet merkezine gelen veya getirtilenler gerekse şahsi işleri için gelenlerin isteklerini, sefalet çekmemeleri için ertelenmeksizin görülmesine dikkat edeceklerdir. Aksi taktirde sorumluluk valiye ait olacaktır. Bu arada gerekmedikçe sancak ve kazalardan kimseyi çağırmayacaktır. Eyaletleri dâhilinde ahali ve yol emniyetinin sağlanmasında birinci derecede sorumlu olup gerek eyalet merkezinde gerekse sancak ve kazalarda mürur nizamının uygulanmasına dikkat edeceklerdir. Gerek ahalinin hukuk davaları gerek miri malın tahsili gerekse bazı hazırlıklar için gönderilen zabtiye ve mübaşirlerin ahaliden bedava yem, yiyecek ve gayrı resmi bir şey almamalarına dikkat edeceklerdir. Eşkıyalık olayları için gerekli önlemleri alacaklardır. Devlet gelirlerinin tahsilinde gerekli dikkati göstererek zamanında toplanıp merkeze göndereceklerdir. Talimatta yer alan valilerin vazifeleri hakkında ayrıca bkz. Kılıç (2018), *a.g.e.,* s.31-34; Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 146-147.

yılında yayınlanan Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere verilen birtakım siyasi, hukuki, dini vesair haklardan kaynaklanmaktaydı.[613]

1852 Fermanı'nda eşkıyalık olayları vuku bulduğunda valilerin derhal üzerlerine eyalet dâhilinde yeterli miktarda asker varsa sevk etmeleri; yeterli miktarda asker yok ise de durumu müzakere etmek üzere derhal eyalet meclisine bildirmeleri ve burada yapılacak müzakereler sonrasında askeri düzenlemeler gereğince alınan kararı havi mazbata ile birlikte vali buyruldusunun da zabite verilerek civar yerlerden asker talep edilmesi gerektiği belirtilmişti. 1858 düzenlemesinin on beşinci maddesinde ise bu işleyiş dışında asker temininde bir ihtimal daha öngörülmüştü. Buna göre civar yerlerden de yeterli asker temin edilemezse valiler, olayın vehametine göre geçici olarak ahaliden bazı kimseleri asker yazabileceklerdi. Gaile defedildikten sonra böyle bir tasarrufun gerekçesi Babıali'ye ayrıca bildirilecekti.

1849 Eyalet Meclisleri Talimatı'nın yirmi yedinci maddesinde, meclislerin, ahaliye mültezimler yoluyla zulümlerde bulunulmamasına dikkat etmeleri ve bu gibi uygunsuzluklar halinde sorumlu tutulacakları belirtilmekteydi. 1858 düzenlemesinin on yedinci maddesinde ise valiler bu konuda sorumlu tutulmuşlardı. Buna göre valiler, hem mültezimlerin ahaliye eziyet etmemelerine hem de mültezimlerin ihale şartlarında bulunan haklarından mahrum kalmamalarına dikkat edeceklerdi. Yine 1852 Fermanı'nda yalnız meclis azalarının valilerin Tanzimat'a aykırı hareketlerini gördüklerinde onu önce güzel bir dille uyarmaya, uymadığı taktirde durumun mazbata ile resen Babıali'ye bildirmeye yetkili oldukları ifade edilmişti. 1858 düzenlemesinin yirminci maddesinde ise valinin maiyet memurlarının tamamının, valilerin hem genel hem de özel vazifelerinde aykırılıklar gördüklerinde, Babıali'ye bildirmeye yetkili kılındıkları belirtilmekteydi. Bu arada 1858 düzenlemesinin onuncu maddesinde valilerin, mahkeme ve meclislerin hakkaniyetle çalışmalarına nezaret etmeleri ve aksaklıklar halinde mesul tutulacaklarını belirtmek gerekir ki bu, merkezin, valilerin yetkilerini daha da arttırmak yönündeki anlayışının sonucuydu.[614]

1858 düzenlemesinin önceki düzenlemelerden farklılıklarından biri de taşra memurlarına, artık vükela vesair kimselerce müdürlük vesaire için tavsiye mektubu

[613] Bu haklar için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1-3.
[614] Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 147.

verilmesinin yasaklanmasıydı.[615] Bununla birlikte zaruri durumlarda sadece sadaret makamınca gerek kaza müdürlüğünde gerekse zabtiye zabitliğinde istihdam edilmek üzere tavsiyede bulunulabilecekti. Son olarak belirtmemiz gereken hususlardan biri de memleketin bayındırlaşması için valilerin vazifelerine açıklık getirilmesiydi.[616]

1858 Talimatı değerlendirildiğinde valilerin yetkilerinin birtakım siyasi ve sosyal gerekçelerle arttırıldığı ve valilerin tüm alanlarda yetkili hale getirildiği görülmektedir. Nitekim bu düzenleme ile hem ordu komutanları hem de merkezden gönderilen maliye memurları valilere karşı sorumlu tutulmuşlardı. Bununla birlikte 1858 düzenlemesinin istenileni veremediği, bu nedenle beraberinde yeni birtakım şikâyetleri de getirdiği değerlendirilmektedir.[617]

[615] 1850 yılı başlarında da kaymakam ve müdürlerin seçimleri hakkında bir düzenleme yapılmıştı. Buna göre kaymakamlık ve müdürlük hizmetlerinde bulunmak isteyenler tarafından verilecek dilekçeler ile bazı kimseler tarafından tavsiye edilen kişiler Meclis-i Vâlâ'da yer alan bir deftere kaydedilecekti. Eğer bu alanların birinde boşluk olursa bu görevlere talip olanların listesinin yer aldığı deftere müracaat edilecek ve bunlar arasından öncelik liyakatli olanlara verilecekti. Liyakatli olanlar tespit edildikten sonra bir de bunlar Meclis-i Vâlâ'ya çağrılacak ve burada kendilerinin sicili sorgulanacaktı. Eğer bu kişilerin sicilleri temiz çıkmaz ve tayin edilecekleri görevlerde de iyi bir yönetim sergilemeyecekleri anlaşılırsa bunlar görevlendirilmeyerek yerlerine aynı usullerle başkaları tayin edilmek için araştırılacaktı. Dolayısıyla liyakatli olsalar bile Meclis-i Vâlâ'da bunun ispatlanmasına ihtiyaç vardı. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 419, 27 Ra 1266 (10.02.1850).

[616] Örneğin 1846 umumi talimatında valilerin idareleri altındaki memleketin ziraat, ticaret vesair mamuriyetini geliştirecek yolları araştırmaları gibi genel ifadeler kullanılmışken; 1858 düzenlemesinin yirmi altıncı maddesinde ise valilerin, eyaletleri dâhilinde imara yarar boş arazi bulduklarında civar köy ahalisine ekip biçmeleri kaydıyla vermeleri, köylerden kasabalara gidecek yolları mümkün mertebe yapmaları, mesafeleri kısaltmak için icab eden yerlere köprü inşa etmeleri, eşya nakli için nehirleri elverişli duruma getirmeleri gibi eyaletin bayındırlaşmasına, ticaretine katkı sağlayacak durumları araştırarak her sene Babıali'ye bildirmeleri önemli vazifeleri arasında sayılmıştır. BOA, C_DH_0046_02299_001.

[617] Efe (2009), *a.g.m.*, s. 106.

1864 yılına gelindiğinde taşra teşkilatında, bazı zaruretlerle[618] yeni bir düzenleme daha yapıldı.[619] Yapılan bu düzenleme Vilayet Nizamnamesi'dir.[620] İlk olarak Tuna Vilayetinde[621] yürürlüğe konulan[622] bu Nizamname'de mülki düzen, vilayet, liva, kaza ve karye biçiminde yeniden belirlendi[623] ve vilayetin idaresi valiye, sancakların idaresi mutasarrıfa ve kazanın idaresi ise kaymakamlara bırakıldı.[624] Bu mülki düzen içerisinde valilik kurumu inceleneceğinden, sadece valilerin vilayet idaresindeki rolleri, bu çerçevede görev ve yetkileri ele alınacaktır.

Valilerin görev ve yetkileri, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin altıncı maddesinde belirlenmişti. Buna göre valiler, vilayete ait işleri daha önceki düzenlemelerde olduğu gibi kendilerine verilen yetkiler çerçevesinde yerine getirecek, bu anlamda vilayetin mülki, mali ve zabtiyesi ile politikasına dair işlere nezaret edip, hukuk kurallarını ve

[618] Böyle bir zaruret 1860'lı yılların başlarından itibaren hissedilmiş ve önceki düzenlemelere göre daha esaslı birtakım ıslahat hareketlerine girişilmiştir. Taşrada ıslahat hareketlerine girişilmesinde pek çok saik etkili olmuş ise de bunlardan en önemlisi Osmanlı ülkesinin çok etnisiteli, dinli ve mezhepli bir yapıya sahip olması ve bu yapıdan kaynaklanan iç karışıklıkların yaşanmaya devam etmiş olmasıdır. Bkz. Nizam Önen-Cenk Reyhan *a.g.e.,* s. 155. Bu kargaşalıkların yaşanmasında, dolayısıyla taşrada ıslahat hareketlerine girişilmesinde, valilerin yönetimdeki başarısızlıkları da etkili olmuştur. Nitekim Fuad Paşa, Hariciye Nazırı iken Suriye'de çıkan olaylara çözüm bulmak gayesiyle 1860 senesinde Suriye'ye gittiğinde burada yaptığı birtakım gözlemler neticesinde olumsuzlukların çoğunun valilerin kötü yönetiminden kaynaklandığını görmüştür. Bkz. Selda Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, 2005, s. 100. Yine 1860 yılının ilkbaharı sonunda Balkanlarda Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın öncülüğünde bir teftiş komisyonu oluşturularak birtakım tahkiklerde bulunulması ve bu tahkikler neticesinde taşradaki olumsuzlukların yine valilerin kötü yönetiminden kaynaklandığının tespit edilmiş olması da taşrada ıslahatların yapılmasında önemli bir saik olmuştur. Davison, *a.g.e.,* s. 109-110.

[619] Meclis-i Vâlâ Umur-ı Mülkiye Dairesince kaleme alınan 11 Haziran 1865 tarihli bir mazbataya göre Vilayet Nizamnamesi'nin ülkeye tatbik edilmesindeki gayeler, merkezi hükümetin denetiminde hareket etmek üzere yerel hükümetlerin ya da valilerin yetkilerinin daha da arttırılması, mülki ve şer'i işlerin birbirinden ayrılarak halledilmesi ile gerekli maddi ve manevi ıslahtaların daha sağıklı bir şekilde yürütülmesi şeklinde sıralanmıştı. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 804, 21 M 1282 (16.06.1865).

[620] 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, 5 bab, her bab çeşitli fasıllardan oluşmakta olup toplamda 78 madde ile özel bir maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin Latin harfleri ile metni için bkz. Erkan Tural, "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 13, S. 2, Nisan 2004, s. 110-120.

[621] 8 Ekim 1864 tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesi, 5 bab, her bab çeşitli fasıllardan oluşmakta olup toplamda 82 madde ile özel bir maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin Latin harfleri ile metni için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51-67.

[622] Burada 1864 yılında hazırlanan Vilayet Nizamnamesi ile Tuna Vilayet Nizamnamesinin iki ayrı nizamname olduklarını belirtmek gerekir. Öncelikle Mithat Paşa'nın da aralarında bulunduğu komisyon ile genel uygulamayı emreden bir Vilayet Nizamnamesi hazırlanmış ve onaylandıktan sonra kısmi uygulama için Tuna Vilayeti seçilmek suretiyle aynı nitelikte başka bir Nizamname daha hazırlanmıştır. Tuna Vilayetinden sonra uygulama Bosna, Edirne, Halep, Suriye, Trablusgarb ve Erzurum vilayetlerine de tatbik edilmiştir. Bkz. Kılıç (2018), *a.g.e.,* s. 93-94.

[623] Bu hususlar Nizamname'nin ilk beş maddesinde yer almaktadır. Bkz. Tural (2004), a.g.m., s. 110.

[624] Tuna Vilayet Nizamnamesi'nde ise (2. ve 3. maddeler) sancağın idaresinin Kaymakama kazanın idaresinin ise Kaza Müdürüne verildiği belirtilmektedir. Bkz. Seyitdanlıoğlu (2010), *a.g.e.,* s. 51.

merkezden vilayete gönderilecek tüm emirleri icra edeceklerdi.[625] Söz konusu maddede, valilerin vilayetlerdeki rolünün, kendilerine verilen yetkiler çerçevesinde belirlendiği, bu bağlamda 1846 düzenlemesinde olduğu gibi vilayete dair işlerin valilerin emri altında olmakla birlikte vilayette bulunan diğer görevlilerle birlikte koordineli bir şekilde yürütülmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durum, vilayetin diğer görevlilerinin merkezden tayin edilmelerinden ve onlara karşı sorumlu tutulmalarından kaynaklanmaktaydı.[626] Örneğin defterdar, vali maiyetinde bulunmakla birlikte hesap işlerinde Maliye Nezareti'ne karşı sorumlu tutulmuştu. Benzer şekilde hariciye, nafia, ziraat ve ticaret memurları da bağlı oldukları nezaretler tarafından tayin edildiklerinden sorumlulukları ona göre belirlenmişti.[627]

Vilayet merkezlerinde bulunan idare meclisleri çerçevesinde valilerin rolü değerlendirildiğinde, bunun meclise reislik yapmaktan öteye geçemediği görülmektedir. Nitekim Nizamname'nin on dördüncü maddesinde, bu meclislerde, vilayete ait mülki, mali, harici, nafia ve ziraate dair meselelerin müzakere edileceği ve meclis kararlarının icrasının çıkarılacak *Nizamname-i Mahsus* ile tayin edileceği belirtilmekteydi.[628] Ayrıca bu yeni düzenleme ile valinin iç güvenlik bakımından yetkileri daha açık hale getirilmekteydi. Buna göre vilayetin iç güvenliği bütünüyle valiler tarafından sağlanacak ve valiler, emrindeki kuvvetleri liva ve kazalara taksim edip gerektiğinde bir bölgedeki kuvveti diğerine nakledebileceklerdi.[629]

---

[625] Tural (2004), *a.g.m.,* s. 110; Kılıç (2018), *a.g.e.,* s. 126.

[626] Vali dışında eyalet yönetiminde, defterdar, vilayet mektupçusu, umur-ı hariciye, umur-ı nafia ile ziraat ve ticaret memurları da görev yapmaktadırlar. Nizamname'ye göre **defterdar**, vilayetin maliye ve hesap işlerinden sorumlu olup valinin maiyetinde bulunacaktır. Ancak hesap işlerinde doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne karşı sorumlu olacaktır. Ayrıca maliye ve hesap işlerinde vali ve defterdarın sorumlulukları ayrı ayrı tayin edilmiştir. Ancak vilayetin hesap işleri, defterdarın maiyetinde olmak ve Maliye Nezaretince belirlenen usullere uygun hareket etmek kaydıyla muhasebe kalemine devredilecektir (madde 7 ve 8). **Vilayet mektupçusu**, vilayetin genel tahrir işlemlerinden sorumlu olup tahrirat işlerini maiyetine verilen kimselerle halledecektir (madde 9). **Umur-ı hariciye memuru**, vilayetin hariciye işlerine ve yabancılarla yapılan antlaşmaların icrasında görevli olup seçimleri, Hariciye Nezareti tarafından gerçekleştirilecektir. Bununla birlikte Nizamname'nin özel maddesinde, umur-ı hariciye memurunun görevinin vali muavenetine verildiği ve vilayetin harici işlerinden muavin isimli bir görevlinin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. (madde 10 ve madde-i mahsusa). **Umur-ı nafia memuru**, vilayetin nafia işlerinden sorumlu olup seçimleri Nafia Nezaretince yapılacak ve bunlar maiyetinde bulunacak mühendislerle vilayetin imarlaşması için gereken çalışmaları yürüteceklerdir (madde 11). **Ziraat ve ticaret memuru** ise vilayetin ticaretini ve ziraatını geliştirecek işlerden sorumlu olup Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından tayin edilecektir. Nizamname'nin özel maddesinde ziraat ve nafia müdürlüklerinin vazifelerinin birleştirildiği ve bu işlerden özel olarak görevlendirilecek bir memurun sorumlu olacağı belirtilmiştir. (madde 12). Bkz. Tural, (2004); *a.g.m.,* s. 110-111. Ayrıca bkz. Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 161-162.

[627] Tural (2004), *a.g.m.,* s. 111.

[628] Tural (2004), *a.g.m.,* s. 111.

[629] Nizamname'nin on beşinci maddesi. Tural (2004), *a.g.m.,* s. 111, 120.

1871 İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi'ne[630] bakıldığında[631] önceki düzenlemelerde olduğu gibi valilerin vilayetin genel idaresinin başı ve mercii olduğu, bundan dolayı vilayetlerde yaşanacak olumsuzlukların valilere rücu edileceği bir kez daha tekrarlanmaktaydı (madde 1 ve 2).[632] Bu anlamda valiler, mülki ve mali işler ile eğitim, bayındırlık, iç güvenlik, ceza ve hukuk işlerinin yürütülmesinden sorumlu tutulup, yokluğunda işleri onun yerine varsa vali muavini, yoksa valinin tayin edeceği memurlardan biri yürütecekti.[633]

3.1.1. Kastamonu'nun Eyalete Tahvilinden 1876 Yılına Kadarki İdari Yapısı

Çalışmamızın bu kısmında, Kastamonu sancağının, 1846 yılında eyalete, 1859 yılında mutasarrıflığa ve 1867 yılında vilayete tahvil edilmesi, bu değişim dönüşüm süreçleri içerisinde Kastamonu'da görev yapmış valilerin Tanzimat'ın uygulanması noktasında karşılaştıkları problemler, bu bağlamda Tanzimat ilkelerinin uygulanmasında valilerin ne derece başarı sağlayabildikleri gibi hususlar ele alınacaktır.

[630] Nizamname'nin Latin harfleri ile metni için bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *a.g.e.,* s. 351-378; Seyitdanlıoğlu (2010), a.g.e., s. 69-99.
[631] 1871 Nizamnamesi ile Osmanlı ülkesi idari olarak yirmi yedi vilayet ve yüz yirmi üç sancağa taksim edilmiştir. Bunlardan Anadolu'da on altı vilayet yetmiş dört sancak; Rumeli'de on vilayet kırk dört sancak ve Afrika'da ise 1 vilayet 5 sancak yer almaktadır. Bkz. Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, 2011, s. 35.
[632] Bu yeni düzenlemeye göre mülki düzen vilayet, liva, kaza, nahiye ve karye biçiminde belirlenmiştir. (madde 1). Yeni düzenlemede vali dışında vilayetin diğer memurları şunlardır: Muavin, defterdar, mektupçu, umur-ı ecnebiye, ticaret ve ziraat ile maarif müdürleri, tarik eminleri, defter-i hakani (tapu defteri), emlak, nüfus ve evkaf idarelerinin reisleri ile alay beyi. Bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *a.g.e.,* s. 352; Seyitdanlıoğlu (2010), *a.g.e.,* s. 69-70.
[633] Valilerin mülki, mali, eğitim, bayındırlık, iç güvenlik ile ceza ve hukuk işlerinin yürütülmesindeki görevleri için bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *a.g.e.,* s. 352-356; Seyitdanlıoğlu (2010), *a.g.e.,* s. 70-74. Ayrıca bkz. Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 198-201.

3.1.1.1. Eyalet İdaresi Dönemi Kastamonu

Kastamonu sancağının eyalete tahvili, 1846 yılının Nisan ayının ilk haftasından sonra[634] gerçekleşmiş olmalıdır.[635] Nitekim 28 Nisan 1846 tarihinde sadrazamlık makamından sadaret müsteşarlığına gönderilen bir tahriratta, Kastamonu, eyalet olarak geçmekteydi.[636] Kastamonu sancağı, eyalete tahvil edildikten sonra Bolu, Viranşehir, Sinop ve Kocaeli sancakları da Kastamonu'ya ilhak edildi[637] ve valiliğine Mustafa Paşa tayin edildi.[638]

Mustafa Paşa göreve geldikten bir müddet sonra yapılan birtakım teftişler -ki bunlar teftiş bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır- neticesinde; hala pek çok yerde kaza müdürlerinin, vergileri gerekenden fazla aldıkları, aralık tevzilerinde bulundukları ve zimmetlerine miri malı geçirdikleri tespit edildi. Bunun üzerine bu tür yolsuzluklarda bulunanlara derhal gerekli cezaları verildi ve yerlerine vekilleri tayin edildi.[639] Yine bir müddet sonra vali tarafından gerçekleştirilen başka bir teftişte, bu tür yolsuzlukların meclis azaları tarafından da yapıldığı görüldü ve bunlar hakkında da gereken yapıldı.[640] Esasında bu tür yolsuzlukların taşrada yaşanmaya devam etmesinin nedeni, hem 1842 düzenlemesinde yer alan kaza müdürlerinin yerelden halkın ve devletin çıkarlarını gözeten, iyi huylu, iş bilir ve becerikli kimseler arasından seçilmeleri gerekliliğinin[641] hem de ilk defa muhassıllık meclisleri ile yerel ileri gelenlerin meclislerde temsil edilme şartlarından olan bulundukları mahallin en akıllı, yaşlı, iffetli, iyisi, devlet ve memleket işlerine vakıf ve aşina bulunmaları[642] kuralının devam etmiş olmasıydı. Bu kural, 1846 düzenlemesinde de aynen devam etti ve bu yüzden sadece eski nüfuz sahibi yerel ileri gelenler kazalara müdür veya meclislere üye

---

[634] Musa Çadırcı, bir çalışmasında, *"1845 yılında Kastamonu valisi Hamdi'ye gönderilen bir fermanda"* ifadesiyle Kastamonu sancağının eyalet halinde idare edilmeye başlandığını belirtmektedir. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 245. Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere bu tarihte Kastamonu kaymakamlık ile idare edilmekte olup kaymakamı Mehmed Salih Ağa'dır.

[635] Nitekim Kastamonu meclisi tarafından 1846 Nisan ayının başlarında kaleme alınan bir meclis mazbatasında Kastamonu, kaymakamlık olarak geçmektedir. BOA, ML_MSF_d_06593_00001, 9 R 1262 (06.04.1846).

[636] BOA, A_}MKT_00041_00088_001_001.

[637] Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1263/1847, s. 84.

[638] Mustafa Paşa, 22 Şubat 1844 tarihinde Bolu eyaleti valiliğine tayin edilen İzzet Paşa'nın yerine 9 Ocak 1846 tarihinde vezaret rütbesi ile tayin edilmiştir. Kastamonu eyalete dönüştürülünce Mustafa Paşa, görevine merkez eyalet olan Kastamonu'da devam etmiştir. BOA, I_DH_00084_004217_001_001; BOA, I_DH_00116_005870_001_001.

[639] BOA, A_}MKT_00042_00017_001_001, 19 Ca 1262 (15.05.1846).

[640] BOA, A_}MKT_00075_00087_001_001, 25 Ra 1263 (11.03.1847).

[641] Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", s. 233.

[642] Sayın, *a.g.e.,* s. 333.

olabildiler. Bu durum da kimi yerel ileri gelenlerin zamanla nüfuz kazanmalarına ve bölgelerinde oldukça etkili kimseler olmalarına sebebiyet verdi. Nitekim yukarıda belirttiğimiz Mustafa Paşa'nın meclis azaları hakkında yaptığı ikinci teftişte hazırladığı raporda, meclis azalarından Mehmed Bey'in, diğer meclis üyeleri üzerinde de nüfuz kurmak suretiyle kimsenin aleyhinde hak iddia etmesine izin vermediği belirtilmiştir ki bu mesele de teftiş kısmında ayrıntısı ile ele alınacaktır. Son olarak Mustafa Paşa döneminde, ahalinin bazı kaza müdürleri ile mültezimlerin mevsimi gelmeksizin tahsilat işlerine giriştikleri ve uygunsuz muamelelerde bulunduklarına dair merkeze birtakım şikâyetlerde bulunduklarını belirtmek gerekir.[643] Görüldüğü üzere 1846 yılında yapılan düzenlemeye rağmen Kastamonu'da hala Tanzimat'a aykırı kimi olumsuzluklar yaşanmaya devam etmekteydi.

Bununla birlikte Mustafa Paşa, Kastamonu'da iyi bir idare sergilemişti. Nitekim Kastamonu Meclisi tarafından merkeze gönderilen bir mazbatada, Mustafa Paşa'nın Kastamonu eyaletine tayin edildiği andan itibaren gerek Tanzimat-ı Hayriyye'nin gerekse kanunların uygulanmasında hakkıyla ve layıkıyla hareket ettiği, bu bakımdan herkesin kendisinden oldukça memnun kaldığı ifade edilerek görev süresinin yeniden uzatılması istirham edilmekteydi. Mazbatada belirtildiğine göre vali, hiçbir kaza müdürü ile sair devlet memurunun Tanzimat'a aykırı hareketlerde bulunmalarına izin vermediği gibi miri malın tahsilinde de azami dikkat göstermekteydi.[644] Yine 1847 yılının ikinci yarısına doğru başkentten Kastamonu'ya birtakım teftişlerde bulunmak üzere gönderilen Remzi Efendi de Kastamonu meclisinde ifade edilen şeylere benzer bir rapor kaleme almıştı. Raporda, ahalinin, Mustafa Paşa'nın idaresinden memnun kaldığı; Paşa'nın şimdiye kadar kimseden cerayim ve rüşvet adı altında bir şey almadığı, herkese adaletli bir şekilde davrandığı, gerek meclis azaları gerekse sair devlet memurları üzerindeki hâkimiyeti sayesinde kimsenin herhangi bir uygunsuzlukta bulunamadığı, bulunanların Paşa tarafından hemen cezalandırıldığı ifade edilmekteydi.[645]

Mustafa Paşa'nın, Kastamonu'da gösterdiği bu iyi idare sayesinde, o sıralarda Sayda eyaletinde meydana gelen kargaşalıklar dolayısıyla Meclisi-i Vâlâ tarafından yapılan toplantı sonrasında Sayda eyaletine atanması teklif edildi. Teklifin padişah tarafından

[643] BOA, I_MVL_00095_001996_001_001, 17 Ca 1263 (03.05.1847).
[644] BOA, A_}MKT_00074_00048_001_001, 15 R 1263 (02.04.1847).
[645] BOA, I_MVL_00100_002142_001_003; I_MVL_00100_002142_001_004.

onaylanmasıyla Mustafa Paşa, Sayda eyaletine tayin edildi. Kastamonu eyaletine ise vüzeradan eski Konya valisi Bekir Sami Paşa, selefi gibi aylık 40 bin kuruş maaş ile atandı.[646] Ancak Bekir Sami Paşa, bir süre sonra maaşının emsallerine göre az olduğunu ileri sürerek merkezden zam yapılmasını istirham etti. Bu durum derhal merkezde değerlendirilerek kendisine aylık onar bin kuruştan yılda toplamda yüz bin kuruş daha verilmesi uygun görüldü.[647] Böylece Kastamonu valisinin aylığı ortalama 50 bin kuruşa çıkarılmış oldu.

Bekir Sami Paşa döneminde Tanzimat'ın Kastamonu eyaletinde uygulanmasına gelince, bu dönemde de gerek Kastamonu eyaleti kazalarından gerekse bağlı sancak kazaları ahalisinden merkeze pek çok şikâyet gönderilmişti. Teftişler neticesinde, bu şikâyetlerin bazılarının gerçeği yansıttığı bazılarının ise asılsız olduğu anlaşıldı. Örneğin Kastamonu'ya bağlı Küre-i Cedid ve Sırt kazaları ahalisinin kaza müdürlerinin kendilerinden fazla vergi aldığına dair şikâyetlerinin yapılan tahkiklerle doğru olmadığı[648]; Gökçeağaç ve Akyürek kazaları ahalisinin kaza müdürlerinin masraf adı altında Tanzimat'a aykırı tevzi ettiği vergilerin ise yapılan tahkiklerle doğru olduğu anlaşıldı.[649]

Benzer durumlar Kastamonu'ya bağlı sancakların kazalarında da yaşandı. Nitekim Bolu'ya tabi Mengen kazası müdürü, ahaliden fazla öşür topladığı gerekçesiyle merkeze şikâyet edilince merkez tarafından konunun tahkiki için Hacı Bekir Ağa isimli biri görevlendirilmişti. Yapılan tahkikler neticesinde gerçekten de kaza müdürünün öşür meselesinde yolsuzluk yaptığı tespit edilmiş ve bu nedenle azledilerek yerine başkası tayin edilmişti.[650] Yine Bolu'ya bağlı Düzce kazası müdürü de bazı yolsuzluklarda bulunduğu gerekçesiyle azledilmiş ve yerine başkası getirilmişti.[651]

Kimi şikâyetler ise Kastamonu'ya bağlı Küre-i Cedid ve Sırt kazaları örneğinde olduğu gibi asılsız çıkmıştı. Bu bağlamda Bolu'ya bağlı Gerede kazası ahalisi tarafından, müdürün, kendilerinden fazla vergi toplaması gerekçesi ile yapılan

---

[646] BOA, I_MVL_00101_002200_049_001; I_MVL_00101_002200_049_002, 1 Ş 1263 (17.07.1847). Bekir Sami Paşa, görevine iki buçuk ay sonra başlayabildi. Bu iki buçuk aylık süre zarfında Kastamonu sancağını mal müdürü Hüsnü Efendi idare etti. BOA, C_ML_00323_13324_001_001, 22 M 1264 (30.12.1847).

[647] BOA, I_MVL_00106_002363_003_001, 25 L 1263 (06.10.1847).

[648] BOA, A_}MKT_00097_00009_001_001, 5 L 1263 (16.09.1847).

[649] BOA, A_}MKT_00143_00049_001_001, 17 Ş 1264 (19.07.1848).

[650] BOA, A_}MKT_00113_00092_007_001, 1 R 1264 (07.03.1848) .

[651] BOA, A_}MKT_00142_00030_001_001, 28 Ş 1264 (30.07.1848).

şikâyetlerin, icra edilen tahkiklerde asılsız olduğunun ortaya çıkması bu kabildendi.[652] Benzer şekilde Sinop sancağına tabi Durağan kazası müdürü aleyhinde ahali tarafından kendilerine türlü zulümlerde bulunulduğuna dair yapılan şikâyetlerin de gerçekleştirilen tahkikler sonrasında doğru olmadığının, aksine tamamen bir iftiradan ibaret olduğunun anlaşılmış olması da bu türden örnek olmuştu.[653]

Görüldüğü üzere Bekir Sami Paşa'nın Kastamonu'daki valiliği döneminde zaman zaman Tanzimat'a aykırı birtakım olaylar yaşansa da bunlar genelde kaza düzeyinde olup, tahkikler neticesinde gereken derhal yapılmıştı. Bu anlamda Bekir Sami Paşa'nın Kastamonu'daki valiliğinin, genel itibariyle başarılı geçtiği söylenebilir. Nitekim kendisine 1848 yılının başlarında yapmış olduğu iyi hizmetleri dolayısıyla müşirlik rütbesi verilmişti.[654] Bu arada Bekir Sami Paşa döneminde Kastamonu'da bir postahane kurulması ile İnebolu yolunun inşası hakkında birtakım teşebbüslerde bulunulmuş ise de başarılı olunamadığını belirtmek gerekir ki İnebolu yolu yapımı meselesi, çalışmamızın beşinci bölümünde ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Bekir Sami Paşa'nın Kastamonu'daki valiliği bir yıl kadar sürdü. Nitekim Selanik valisinin istifası üzerine 1848 yılının Nisan ayı başlarında Selanik'e tayin edildi. Kastamonu eyaletine ise eski Üsküp valisi bulunan Vezir Mehmed Selim Paşa atandı.[655]

Mehmed Selim Paşa, göreve başladıktan kısa bir süre sonra selefleri gibi 40.000 kuruş olan maaşının kendisine yetmediğini havi bir tahriratı merkeze gönderdi. Tahriratta, selefi Bekir Sami Paşa'nın da maaşının az olması nedeniyle kendisine atiye olarak aylık onar bin kuruş olmak üzere yıllık toplamda yüz bin kuruş verildiği ve bu miktarın kendisine de verilmesi istirham edilmekteydi.[656] Selim Paşa'nın bu istirhamı kabul edilerek Mart ayı başından itibaren başlamak kaydıyla aylık onar bin kuruş verilmesi uygun görüldü.[657]

Ancak bir müddet sonra atiye şeklinde aylık olarak verilen bu miktarın yenilenmesi Mehmed Selim Paşa tarafından merkeze gönderilen başka bir tahriratla istirham edildiğinde[658] konu, Meclis-i Vâlâ'nın gündemine alındı ve Maliye Nezareti ile de

[652] BOA, MVL_00023_00005_002_001, 9 R 1264 (15.03.1848).
[653] BOA, A_}MKT_00103_00051_001_001, 25 Safer 1264 (01.02.1848).
[654] BOA, A_}MKT_00108_00059_001_001, 19 S 1264 (26.01.1848).
[655] BOA, I_DH_00180_009870_001_001, 29 R 1264 (04.04.1848).
[656] BOA, I_DH_00182_010017_001_001, 3 Z 1264 (31.10.1848).
[657] BOA, A_}MKT_MHM_00007_00064_001_001, 16 Z 1264 (13.11.1864).
[658] BOA, I_MVL_00136_003716_001_001, 19 Ra 1265 (12.02.1849).

iletişime geçilmek suretiyle yapılan müzakereler neticesinde Selim Paşa'ya bu şekilde aylık onar bin kuruş atiye verilmektense maaşının 50.000 kuruşa çıkarılması kararlaştırıldı.[659] Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı padişahın onayından geçerek gereğinin yapılması için Maliye Nezareti'ne gönderildi ve böylece Kastamonu'da görev yapan valilerin maaşları 50 bin kuruşa çıkarılmış oldu.[660]

Selim Paşa döneminde, Kastamonu'da Tanzimat'a aykırı kimi gelişmeler yaşanmışsa da bunlar çok fazla değildi. Döneminde Tanzimat'a aykırı yaşanan gelişmelerden biri Kastamonu Mal Müdürü Hüseyin Hüsnü Efendi'nin azledilerek yerine Sinop eski kaymakamı Hasan Şükrü Efendi'nin tayin edilmesiydi. Mal müdürünün azledilme nedeni sadrazam tarafından kaleme alınan bir tezkereden anlaşıldığı kadarıyla bazı uygunsuz hal ve hareketlerde bulunmasıydı.[661] Selim Paşa döneminde yaşanan diğer bir gelişme de rüşvet ve aşar konusunda yapılan yolsuzluklardı. Nitekim Selim Paşa tarafından sadaret makamına yazılan bir arizada, Kastamonu'daki bazı devlet memurlarının rüşvet aldıkları, ayrıca deruhdecilerin de aşar konusunda bazı uygunsuzluklarda bulunduklarına dair daha önce merkeze pek çok şikâyetlerde bulunulduğu ve bu tür yolsuzluklarda bulunanlar hakkında gereken hassasiyetin gösterildiği ifade edilmekteydi.[662]

Mehmed Selim Paşa döneminde yaşanan rüşvet gibi yolsuzluklar daha önce Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliği yapmış olan ve 15 Ekim 1849 tarihinde Kastamonu eyaletine tayin edilen Safveti Paşa'nın Kastamonu eyaleti valiliği[663] döneminde de yaşanmaya devam etti. Bu anlamda Sinop sancağına bağlı Durağan kazası müdürü Mehmed Emin Bey'in Meclis-i Vâlâ'da yapılan yargılamalar neticesinde ahaliden rüşvet aldığının anlaşılması[664], ayrıca zimmetinde de 76.684 kuruş tespit edilmiş olması bu kabildendi.[665] Bu bağlamda merkezden taşra teşkilatına yönelik yapılan düzenlemelere rağmen Tanzimat'a karşı birtakım gelişmeler yaşanmaya devam etmekteydi.

Cide kazasında da Tanzimat'a aykırı birtakım gelişmeler yaşanmıştı. Nitekim Cide kazası müdür vekili Tahmiscizade Hasan Bey, birtakım yolsuzluklarda bulunduğu gerekçesi ile merkeze şikâyet edilmişti. Şikâyetler, müdür vekilinin, kaza naibi Halil

[659] BOA, I_MVL_00136_003716_004_001, 13 R 1265 (08.03.1849).
[660] BOA, I_MVL_00136_003716_005_001, 20 R 1265 (15.03.1849).
[661] BOA, A_}AMD_00008_00023_001_001, 26 C 1265 (19.05.1849).
[662] BOA, A_}MKT_00215_00086_001_001, 5 N 1265 (25.07.1849).
[663] BOA, A_}MKT_MHM_00017_00084_001_001, 1 Z 1265 (18.10.1849).
[664] BOA, I_MVL_00191_005793_027_001, 13 M 1267 (18.11.1850).
[665] BOA, A_}MKT_UM_00060_00063_001_001, 23 Receb 1267 (24.05.1851).

Şevki Efendi ve meclis azası Bekir Ağa ile ittifak ederek orada gemi inşasına memur hayriye tüccarlarından Hacı Ali Ağa'yı hapse attırdıktan sonra bir de zimmetinde akçe var diyerek ekstra tahsilatta bulunması, ahaliden deruhde ettiği 1848 ve 1849 senelerine ait aşar bedelinden haylice zimmetine akçe geçirmesi, naibin gerekli gereksiz terekeleri yazıp iki kat resim alarak müdürle eşit bir şekilde paylaşması gibi konuları kapsamaktaydı. Bu şikâyetlerin, müdür ve mahallinden lazım gelenler ile yapılan muhakemeler neticesinde doğru olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine Hasan Bey'in, ceza kanununa göre hapsi tarihinden itibaren altı ay müddetle Kastamonu'da prangaya konulmasına, Bekir Ağa'nın, her ne kadar zimmeti çıkmamış olsa da müdür ile yaptığı ittifak dolayısıyla keza altı ay süreyle Ankara'ya sürgün edilmesine ve naibin de bir daha naiplik görevinde istihdam edilmemek üzere süresiz olarak başka bir mahalle sürülmesine karar verildi.[666]

Bununla birlikte Safveti Paşa'nın valiliği döneminde Kastamonu'da Tanzimat'a aykırı olaylar oldukça sınırlıydı. Nitekim merkeze gönderdiği bir tahriratında, Kastamonu merkez, kaza ve nahiyelerinde rüşvet ve cerime alma gibi olayların yaşanmadığı ifade edilmekteydi.[667] Bu arada Safveti Paşa'nın valiliği döneminde bazı kaymakamların eyalete danışmaksızın her konuda merkezle yazıştıklarını belirtmek gerekir. Nitekim bu konuda Sinop kaymakamı uyarılmış ve bundan böyle acil ve merkezden istenilen bilgiler dışında doğrudan merkezle yazışmamaları ve yazışmalarını valiler aracılığı ile yapmaları emredilmişti.[668]

Safveti Paşa, Kastamonu'da tedavisini yapacak iyi bir hekim olmadığını ileri sürerek istifa etti.[669] Bunun üzerine yerine 21 Aralık 1850 tarihinde Safveti Paşa Ankara'ya ve Mahmud Hamdi Paşa[670] da vezaret rütbesi ile Kastamonu'ya tayin edildiler.[671] Mahmud Hamdi Paşa'nın kapı kethüdalığına ise Aziz Efendi'nin yerine Galip Efendi tayin edildi.[672]

Mahmud Hamdi Paşa'nın valiliğinin ilk dönemleri, Tanzimat'ın Kastamonu'da iyi uygulanabildiği bir dönem oldu. Nitekim 1850 umumi teftişinde Kastamonu ve

---

666 Takvim-i Vekayi, Def'a 425, 23 C 1266 (06.05.1850).
667 BOA, A_}MKT_UM_00060_00063_001_001, 3 Z 1266 (10.10.1850).
668 BOA, A_}MKT_UM_00021_00084_001_001, 27 Ş 1266 (08.07.1850).
669 BOA, I_DH_00223_013266_001_001, 1 M 1267 (06.11.1850).
670 Mahmud Hamdi Paşa, eski başmabeyincilerdendir. Bkz. Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, C. IX, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 3130, İstanbul, 1984, s.112.
671 BOA, I_DH_00225_013448_003_001.
672 BOA, I_DH_00228_013703_001_001, 17 R 1267 (19.02.1851)

havalisini teftiş etmekle görevlendirilen ve Kastamonu'yu ancak 1851 tarihinde teftiş etmeye başlayan İsmet Paşa tarafından hazırlanan teftiş raporunda, Kastamonu'da Tanzimat'a aykırı herhangi bir durumla karşılaşılmadığı, emval-i miriyeye ait çok az bir bakaya kaldığı ve vali Mahmud Hamdi Paşa tarafından da iyi bir idare sergilendiği belirtilmekteydi. Ayrıca valinin emval-i miriyenin zarar görmemesi ve kimsenin miri malı zimmetine geçirmemesi için idaresi altındaki mahaller müdürleri ile muhtarların tamamını kefalete bağladığı ifade edilmekteydi. Bundan dolayı İsmet Paşa, tahriratında, Kastamonu'da kalmayı gerektirecek çok fazla iş olmadığını belirtip, bir hafta sonra Viranşehir'e hareket edeceğini sadrazamlık makamına bildirdi.[673]

Gerçekten de Kastamonu'da Tanzimat'a aykırı eylemler duyulduğu an derhal harekete geçilerek sorunun halledilmesi için bizzat vali tarafından gerekenler yapılmaktaydı. Bu anlamda Mahmud Hamdi Paşa'nın, Viranşehir meclisinde bazı nizamsızlıklar çıktığı şayiası ile 15 Mayıs 1852 tarihinde Viranşehir sancağına hareket etmesi ve burada birtakım tahkiklerde bulunması bu kabildendi. Mahmud Hamdi Paşa, yapmış olduğu bu tahkiklerin amacının, halkın incinmesine ve sıkıntı görmesine neden olacak sorunların ortadan kaldırılması ile devletin önemli işlerinin sekteye uğramadan hızlı bir şekilde halledilmesine yönelik olduğunu özellikle belirtmiş ve kaldığı bir hafta boyunca Viranşehir meclisinde hazırlanan teftiş raporu 1852 yılı ortalarında merkeze gönderilmiştir ki bu raporun içeriğine de dördüncü bölümde ayrıntısı ile değinilecektir.[674]

Mahmud Hamdi Paşa'ya Kastamonu'daki ilk dönem başarılarından ötürü 1851 yılının sonlarına doğru vükelalık elkabı verildi.[675] Ancak bununla yetinmeyen Mahmud Hamdi Paşa, bir müddet sonra merkeze gönderdiği bir tahriratında, Kastamonu'da yapmış olduğu iyi hizmetleri karşılığında kendisine birinci rütbeden bir imtiyaz nişanı verilmesini de talep etti. Bu talebe bakıldığında Kastamonu'da Tanzimat'ın ne derece uygulanabildiği ve Mahmud Hamdi Paşa'nın ne kadar başarılı olduğu da görülecektir. Vali, Kastamonu'daki hizmetlerini sıralarken özellikle eyalet dâhilindeki tüm kaza müdürleri hakkında bazı tahkikler yaparak özellikle mali ve idari anlamda bazı yolsuzlukları önlemede birçok başarılar elde ettiğini belirtmekteydi.[676] Bu başarılardan

[673] BOA, A_}MKT_UM_00076_00078_001_001, 29 Za 1267 (17.09.1851).
[674] BOA, MVL_00251_00012_001_001, 27 Ş 1268 (16.06.1852).
[675] BOA, I_DH_00242_014758_001_001, 8 M 1268 (13.11.1851).
[676] Örneğin 1851 yılının sonlarına doğru Sinop sancağı dahilinde yer alan Akkaya kazası müdürü Yakup Ağa'nın görülen muhasebesinde zimmetinde miri mal çıkması üzerine azledilmesi ve zimmetindeki miri malın tahsil edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Takvim-i Vekayi, Def'a 459, 29 M 1268

biri olarak müdür ve ahali zimmetlerinde tespit ettiği 6 yük 96 bin 258 kuruş 12 paralık kısımdan 1 yük 34 bin 769 kuruş 25 parayı tahsil ederek hazineye göndermesini göstermişti. İkinci olarak yaptırdığı tahkikler neticesinde bazı kaza müdürlerinin ferağ ve intikalât harcıyla mahlulât bedellerini çoğunlukla gizlediklerini ve mal sandıklarına göndermediklerini; ancak kendisinin çabaları neticesinde bu gibi olumsuzlukların giderildiğini ifade etmekteydi. Üçüncü olarak da bazı kaza müdürlerinin devlet işlerinin yürütülmesinde gerekli dikkati göstermediklerini, bazılarının senetsiz arazi alım satımı dahi yaptıklarını ve kendisinin bunları ortaya çıkararak nizamına uygun hale getirdiğini belirtmekteydi. Mahmud Hamdi Paşa, genel olarak bu gibi sıkıntıların giderilmesinde önemli gayretler gösterdiğini, mahlulâtlar konusunda takdir edilen muaccelenin tapu sahiplerine verildiğini ve ferağ ile intikalat konusunu da nizamına uygun şekilde hallettiğini beyan etmekteydi.[677] Ancak burada böyle bir nişanın verilip verilmediğinin tarafımızdan arşiv kayıtlarında tespit edilemediğini belirtmek gerekir.

Mahmud Hamdi Paşa'nın Kastamonu eyaletindeki valiliği sırasında kazandığı şöhret, Kırım Savaşı esnasında eyalet merkezinin geçici olarak Sinop'a nakledilmesi sonrasında yaşanan birtakım olumsuzluklar yüzünden büyük bir yara aldı. Şöyle ki 1853 yılının sonlarına doğru Kırım Savaşı nedeniyle Kastamonu merkezi, birtakım zaruretlerle resmi olarak Sinop'a nakledilince, Mahmud Hamdi Paşa Sinop'a, Sinop kaymakamı Hüseyin Paşa da Kastamonu'ya giderek yönetimi devraldılar.[678] Ancak bunların zaruri becayişleri, bir müddet sonra aralarında bazı sıkıntıların çıkmasına neden oldu ve bu yüzden birbirleri aleyhlerinde merkeze birtakım şikâyetlerde bulundular. Yapılan bu şikâyetler merkeze ulaşınca, derhal, Meclis-i Vâlâ mazbata odası hulefasından Esseyid Abdi Efendi, olayın tahkiki için görevlendirildi. Tahkik memuru Abdi Efendi, Sinop'a giderek Sinop kaymakamı İsmail Adil ile birlikte Sinop meclisinde olayı tahkik etti. Sinop Meclisi marifetiyle yapılan tahkikler neticesinde merkeze bir mazbata gönderildi. Merkeze gönderilen bu mazbatada, her iki tarafın birbirleri aleyhinde yaptıkları şikâyetler ve bu şikâyetler hakkındaki mütalaalar ayrı ayrı ele alınmıştı. Buna göre Mahmud Hamdi Paşa'nın Hüseyin Paşa hakkında

(24.11.1851). Yine 1852 yılının sonlarına doğru ve 1853 yılının başlarında Viranşehir'e bağlı Zerzene kazası müdürü Ali Ağa'nın zimmetine akçe geçirmesi dolayısıyla azledilerek yerine Memişzade Ahmed Ağa'nın tayin edilmesi ve eski müdürün zimmetinin tahsil edilmesi işlerine girişilmesi ile aynı şekilde Viranşehir'e bağlı Ulus ve Çarşamba kazaları müdürlerinin de bu nevi uygunsuzlukları nedeniyle azledilip yerlerine başkalarının tayin edilmeleri bu kabildendir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 478, 25 S 1269 (08.12.1852); Takvim-i Vekayi, Def'a 478, 26 Ra 1269 (07.01.1853)

[677] BOA, MVL_00139_00039_001_001, 25 N 1269 (02.07.1853).

[678] BOA, I_DH_00283_017779_001_001, 19 S 1270 (21.11.1853).

şikâyette bulunduğu hususlar dört başlık altında toplanmaktaydı. Bunlardan birincisi, Hüseyin Paşa'nın, Kırım Savaşı esnasında kale kapılarını açıp ahali ile birlikte kaçmış olmasıydı. İkincisi, miri malın tahsilinde ve liva idaresinde yetersiz kalması, ayrıca Haziran ayından beri cetvel takdim etmemesiydi. Üçüncüsü, miri malın tahsilinde resim almasıydı. Dördüncüsü ise kavas başsısı ile kahveciyi, aşçıyı ve bir neferi kendi özel hizmetinde kullanmasıydı. Buna karşılık Hüseyin Paşa, Mahmud Hamdi Paşa aleyhinde merkeze gönderdiği şikâyetlerde, Mahmud Hamdi Paşa'nın kendisine kılıç çekerek namusuna dokunur bazı kötü sözler sarf etmesi ve kendisini istifaya zorlaması hususları bulunmaktaydı.

Tahkikler neticesinde evvela Hüseyin Paşa'nın kale kapılarını açıp kaçmasının bir zaruretten kaynaklandığı, dolayısıyla bunun çok yadırganacak bir mevzu olmadığı sonucuna varıldı. Nitekim Rus gemileri Sinop Limanı'nda Osmanlı gemileri ile muharebeye başladıktan bir müddet sonra Osmanlı gemileri yanarak sulara gömülmüş ve askerlerin büyük çoğunluğu ya yaralanmış ya da telef olmuştu. Ayrıca düşmana mukavemet etme ya da galip gelme ihtimali de kalmamıştı. Bu müşkül hal içerisinde Hüseyin Paşa'nın yapabileceği pek de bir şey yoktu. Hatta Rus gemilerinin ateş etmeye devam etmesi dolayısıyla kale çok zarar görmüş ve bu yüzden içeride pek çok erkek ve kadın yaralanmış ve telef olmuştu. Bunlara rağmen Hüseyin Paşa, birkaç adamıyla bir süre kale içerisinde kalıp mukavemet etmeye ve bazı yağmacıları püskürtmeye çalışmıştı. Ancak yoğun baskılar ve aşırı korku nedeniyle oradan ayrılarak iki gün sonra memleketine dönmek zorunda kalmıştı. Döndükten sonra da sahildeki ölüleri defnetmiş ve yaralıları da tedavi ettirmeye çalışmıştı. Bunlardan dolayı, Mahmud Hamdi Paşa'nın savunduğunun tam aksine, Hüseyin Paşa'nın orayı boşaltmasının kalıp mukavemet göstermesinden daha hayırlı olduğu belirtilmişti.

Mahmud Hamdi Paşa'nın şikâyetine konu olan ikinci husus hakkında icra edilen tahkikat neticesinde, Hüseyin Paşa'nın miri malı tahsilinde ve livayı idaresinde, iddia edildiği gibi bir durum olmadığı belirtilmekteydi. Nitekim Hüseyin Paşa, idareyi devraldığı zaman bakaya emvalinin senetlere bağlanmadığı, bunlardan tahsili mümkün olanlar ile olmayanların birbirlerine girdiği, vesair diğer devlet işlerinin de karışık bir halde olduğu ifade edilmekteydi. Bununla birlikte 8 aylık görev süresinin 4 ayını bu sorunları halletmekle geçirdiği, hatta bu süre zarfında 15 yük 20 bin kuruştan fazla tahsilat yaptığı belirtilmekteydi. Mahmud Hamdi Paşa'nın şikâyetine konu olan üçüncü husus hakkında yapılan tahkikat neticesinde, olayın bir tahsilat sonrasında

alınan resimle ilgili olduğu anlaşıldı. Olay özetle, Keşablı oğlu Osman Bey'in, Ginoli kazası ahalisi üzerinde kalan 20 bin kuruşluk alacağından bin kuruşunu Sinop naibi ile eşit olarak paylaştırması ve Hüseyin Paşa'nın buna göz yummasıydı. Mahmud Hamdi Paşa'nın şikâyetine konu dördüncü ve son husus hakkında icra edilen tahkikat sonrasında ise Hüseyin Paşa'nın zati işlerinde sadece kavas başsısıyla bir neferi kullandığı, aşçıyı ve kahveciyi ise zabtiyede kullandığının anlaşıldığı ifade edilmişti.

Hüseyin Paşa'nın şikâyetinin tahkikine gelince; Mahmud Hamdi Paşa'nın iskele başında Hüseyin Paşa'ya hitaben: *"Sen Sinop Kaimakamlığını idare edememiş olduğun halde Kastamonu'yu nasıl idare edeceksin ve sen hain-i devlet bir adamsın ezman-ı sabıkada olaydı seni ba buyruldu nefy ederdim"* dediğini ikrar ettiği; ancak kılıcını çekmek gibi bir muamelede kat'iyyen bulunmadığını beyan ettiği belirtilmekteydi. Hüseyin Paşa'nın Mahmud Hamdi Paşa tarafından istifaya zorlandığı iddiasının tahkikinde ise bu hususta kimsenin herhangi bir bilgi vermediği ifade edilmişti. Ancak Mahmud Hamdi Paşa'nın: "*Ben ona hemen istifanı ver dedim ve demiş olsam bile vermediği vakitte ne yapabilirdim fakat Kastamonu sancağını da Sinop sancağı gibi idare edecek ise bari istifasını versin diye haber gönderdim"* dediği ve bunun da ihtiyari olması nedeniyle herhangi bir bağlayıcılık getirmeyeceği belirtilmekteydi.[679]

Bu tahkikat raporu, Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi ve müzakereler neticesinde; her iki tarafın birbirine atfettiği suçların biraz abartılı olduğu kanaatine varıldı. Ancak Mahmud Hamdi Paşa'nın, haksız yere Hüseyin Paşa'yı azarlaması doğru olmadığından, bu konuda uyarılmasının ve Hüseyin Paşa'nın, kendi tebaasından olan bazı kimseleri zabtiye neferi yazdırmasının usule aykırı olması münasebetiyle azledilmesinin uygun olacağı kararına varıldı.[680] Bu kararlar padişah tarafından da onaylandıktan sonra gereği icra edildi.[681]

Bu sıralarda Mahmud Hamdi Paşa, üç aydan beri Kırım Savaşı dolayısıyla Ereğli'de kömür nakli işleriyle görevli bulunuyordu. Kastamonu ise Sinop'a yeni atanan İsmail Adil tarafından idare edilmekteydi. Mahmud Hamdi Paşa, burada iken 500 bin kantardan fazla kömürü Ereğli'den sair iskelelere ve 150 bin kantar kömürü de Ereğli Limanına naklettirmiş bulunmaktaydı. Ancak bu sıralarda Kastamonu valisine gelen

[679] BOA, I_MVL_00303_012399_001_001, 13 C 1270 (13.03.1854).
[680] BOA, I_MVL_00303_012399_002_001, 8 B 1270 (06.04.1854).
[681] BOA, I_MVL_00303_012399_003_001, 19 B 1270 (17.04.1854).

bir emirnamede, Kırım Savaşı dolayısıyla Kastamonu'da ordu için 1270 senesi Mart ayının başından (13.03.1854) Mayıs ayının sonuna (12.06.1854) kadar tertip edilen üç aylık maaş ve tayinatların, ekser mahallerden henüz gönderilmediği, ayrıca 1269/1853 senesinden de bazı mahallerde külliyetli bakaya kaldığı belirtilmekteydi. Bundan dolayı ordu için tertip edilen meblağın, bir an önce ve doğruca hazineye gönderilmesi, aksi taktirde kendisinin mesul tutulacağı ifade edilmekteydi. Aynı zamanda Kastamonu valiliğine seraskerlik makamından da kur'a-i şer'iyye işlerinde gerekli dikkatin gösterilmesi hususunda bir emirname gönderilmişti. Ancak vali, bu olumsuzlukların, bir süredir Ereğli'de olması münasebetiyle bu işlere gerektiği gibi dikkat edememesi nedeniyle yaşandığını ifade etti. Bundan dolayı merkeze gönderdiği bir tahriratında, tahsilat işleri ile yukarıda belirtilen sair diğer hususların bir an önce yoluna konulması için Kastamonu'ya dönmesinin icab ettiğini belirtti ve bu konuda gerekli iznin verilmesini istirham etti.[682] Bunun üzerine konu merkezde mütalaa edildikten sonra Mahmud Hamdi Paşa'nın Kastamonu'ya ve İsmail Adil'in de Sinop'a dönmelerine padişahın iradesiyle izin verildi.[683]

Mahmud Hamdi Paşa'nın valiliği döneminde, Kastamonu eyaleti dâhilinde mülki anlamda, kazalarda bazı nedenlerden dolayı kimi müdürler, değiştirildiğinde mevcut nizama uyulmuş iken; kimlerinde ise bazı zaruretler dolayısıyla uyulmamıştı. Bu değişiklikler esnasında mevcut nizama uyulmayan yerlerden biri Kastamonu'ya bağlı Hoşalay kazasıydı. Buna göre Hoşalay ahalisi, merkeze gönderdikleri umumi bir arzuhalde, mevcut müdürleri İbrahim Bey'in tecrübesiz ve liyakatsiz olduğunu iddia ederek yerine yine eskisi gibi 500 kuruş maaşla daha önceleri kazalarında müdürlük yapmış kaza hanedanlarından Mirzade Yakub Ağa'nın tayin edilmesini istirham etmekteydiler.[684]

Bilindiği üzere maaşlı müdür tayinleri, kural gereği ya liva merkezlerinden ya da civar kazalardan birinin tayin edilmesi ile gerçekleşmekteydi. Ancak Hoşalay kazası ahalisi bu umumi arzuhallerinde Kırım Savaşı'nı gerekçe göstererek nizama aykırı bir talepte bulunmuşlardı. Buna rağmen konu, Kastamonu meclisinde müzakere edildiğinde aynı minvalde bir karar alınmıştı. Mecliste yapılan müzakereler neticesinde içinde bulunulan savaş dolayısıyla hem Karadeniz sahilinde yer alan Hoşalay kazasının

[682] BOA, I_DH_00305_019358_002_001, 26 L 1270 (22.07.1854).
[683] BOA, I_DH_00305_019358_004_001, 6 Za 1270 (31.07.1854).
[684] BOA, I_MVL_00317_013378_004_001, 17 Za 1270 (11.08.1854).

muhafazasının oldukça önemli olması hem de İbrahim Bey'in idaredeki tecrübesizliği nedeniyle azledilerek yerine yukarıda da ifade edildiği üzere kaza hanedanlarından Yakub Ağa'nın tayin edilmesinin daha uygun olacağı merkeze teklif edilmişti. Mazbatada ayrıca bu konuda ahalinin muvafakatinin alındığı da ifade edilmekteydi.[685] Bundan sonra konu, Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi ve yapılan müzakereler neticesinde Karadeniz'deki mevcut nazik durum nedeniyle Yakub Ağa'nın atanmasının uygun olacağı kararlaştırılarak gereğinin yapılması için durum ayrıca Maliye Nezaretine bildirildi.[686] Böylece Hoşalay kazasına 500 kuruş maaşla Mirzade Yakub Ağa tayin edilerek nizama birtakım zaruretlerle aykırı hareket edilmişti.

Ancak aynı durum İnebolu kazası müdürlüğü için geçerli olmamıştı. Nitekim İnebolu kazası ahalisi tarafından merkeze gönderilen umumi bir arzuhalde Karadeniz'deki mevcut savaştan dolayı düzen ve güvenliğin sağlamasındaki liyakatsizliği nedeniyle Hacı Mustafa Ağa'nın azledilerek yerine yine kaza hanedanlarından Hacı Kaptan Mehmed Ağa'nın tayin edilmesi istirham edildiğinde[687] konu evvela Kastamonu meclisinde müzakere edilmişti. Yapılan müzakereler neticesinde Hacı Mehmed Ağa'nın vekâleten tayin edilmesi hususunda merkezden istirhamda bulunulmasına rağmen[688] nizama aykırı olduğu gerekçesiyle talep, Meclis-i Vâlâ tarafından yapılan toplantı sonrasında reddedilmişti. Gerekçe olarak yukarıda da ifade edildiği gibi hem bu durumun nizama aykırı olması hem de burasının oldukça ehemmiyeti dolayısıyla çok daha ehliyetli birinin tayin edilmesinin gerektiği olarak gösterilmişti. Bundan dolayı Meclis-i Vâlâ tarafından buranın müdürlüğü için yine 500 kuruş maaşla Enderun-ı Hümayun Kavas başılığından muhreç Hacı Hüseyin Ağa'nın tayin edilmesi uygun görüldü.[689] Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı padişah tarafından onaylanarak İnebolu kazasına Hüseyin Ağa tayin edildi[690] ve böylece bu talep bu örnekte görüldüğü üzere nizama aykırı olduğu gerekçesi ile reddedildi.

Bu gibi müdür değişimleri dışında Mahmud Hamdi Paşa döneminde zimmet nedeniyle de kimi müdürler azledilmişti. Bunlardan biri Viranşehir'e bağlı Tefen kazası müdürü Kelaz oğlu Mehmed Ağa'nın zimmetine miri malı geçirmesi dolayısıyla azledilmesi meselesiydi. Nitekim 130 haneden müteşekkil Tefen kazası ahalisi, umumi bir arzuhal

[685] BOA, I_MVL_00317_013378_010_001, 19 Za 1270 (13.08.1854).
[686] BOA, I_MVL_00317_013378_025_001, 12 M 1271 (05.10.1854).
[687] BOA, I_MVL_00316_013362_001_001, 3 Ş 1270 (01.05.1854).
[688] BOA, I_MVL_00316_013362_002_001, 21 Z 1270 (14.09.1854).
[689] BOA, I_MVL_00316_013362_012_001, 20 M 1271 (13.10.1854).
[690] BOA, I_MVL_00316_013362_013_001, 30 M 1271 (23.10.1854).

ile müdürlerinin değiştirilmesini istirham edince[691] konunun tahkiki için Viranşehir meclisi tarafından bir muhasip ile bir kâtip görevlendirildi ve yapılan tahkikler neticesinde Mehmed Ağa'nın zimmetinde 3 bin 815 kuruş miri mal olduğu tespit edildi. Bunun üzerine Mehmed Ağa derhal azledilerek yerine Yenice kazası hanedanından Hacı Muharrem oğlu Mehmed Ağa ahalinin muvafakati de alınarak vekâleten tayin edildi.[692] Tayinin tasdik edilmesi için Mahmud Hamdi Paşa tarafından sadrazamlık makamına bir tahrirat yazıldı ve bu tahrirat merkezde değerlendirilerek Muharremzade Mehmed Ağa'nın 200 kuruş maaşla tayin edilmesi uygun görüldü ve gereğinin icrası için durum Maliye Nezaretine havale edildi.[693]

Mahmud Hamdi Paşa'nın Kastamonu valiliği 1855 yılının Ocak ayında son buldu. Bu tarihte Mahmud Hamdi Paşa'nın Kastamonu havasına alışamayıp hastalanması üzerine Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine ve Diyarbekir Eyaleti valisi Hamdi Paşa da Kastamonu Eyaletine tayin edildi.[694] Ancak Hamdi Paşa'nın Kastamonu eyaletindeki valiliği yaklaşık iki buçuk ay sürdü ve yerine Bursa valisi Mehmed İsmed Paşa tayin edildi.[695] Mehmed İsmed Paşa Kastamonu eyaleti valiliğine atandıktan sonra kendisine bir de birinci rütbeden mecidiye nişanı verildi.[696]

Mehmed İsmet Paşa'nın valiliği sırasında mülki anlamda, Mahmud Hamdi Paşa döneminde Hoşalay örneğinde olduğu gibi daha önce birtakım zaruretlerle aynı kaza hanedanlarından İlyas Ağa, maaşsız olarak kazayı yönetmek üzere tayin edilmişti. Bu zaruret, Cide'de yapılmakta olan bir adet korvet-i hümayun için ihtiyaç duyulan kereste vesair levazımatın daha ivedi bir şekilde toplanmasından kaynaklanmıştı. Bununla birlikte bir müddet sonra Kastamonu eyalet meclisine sunulmak üzere kaza ahalisi ve ileri gelenler tarafından kaleme alınan umumi bir arzuhalde müdürlerinin hasta olduğu, bu nedenle korvet yapımı işinin istenilen şekilde yürümediği iddia edilerek mevcut müdürleri yerine aylık 500 kuruş maaş ile ya sancak merkezinden ya da civar kaza hanedanlarından dirayetli ve iş bilir birinin tayin edilmesi istirham edildi.[697] Bunun üzerine konu, Kastamonu meclisi gündemine alındı ve yapılan

[691] BOA, I_MVL_00317_013378_005_001, 3 L 1270 (29.06.1854).
[692] BOA, I_MVL_00317_013378_006_001, 17 L 1270 (13.07.1854).
[693] BOA, I_MVL_00317_013378_027_001, 17 M 1271 (10.10.1854).
[694] BOA, A_}MKT_UM_00179_00077_001_001, 5 Ca 1271 (24.01.1855). Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, *a.g.e.,* C. IX, s. 112.
[695] Bursa'ya da Hamdi Paşa tayin edildi. BOA, I_DH_00317_020524_001_001, 29 B 1271 (17.04.1855).
[696] BOA, A_}DVN_MHM_00013_00086_001_001, 10 Ş 1271 (28.04.1855)
[697] BOA, MVL_00295_00037_001_001.

müzakereler neticesinde Kastamonu hanedanlarından Ahmed Ali Efendi'nin mezkur maaş ile tayin edilmesi kararlaştırıldı ve onay için merkeze ilgili mazbata gönderildi.[698] İsmet Paşa döneminde kimi kazalarda yerliden maaş karşılığı tayin edilen bazı müdürlerin, Tanzimat'a aykırı hareketlerde bulunduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin Hoşalay kazasına, kaza hanedanlarından Yakub Ağa isimli biri 500 kuruş maaşla müdür olarak tayin edilmişti. Ancak Yakub Ağa müdür olduktan sonra Tanzimat'a aykırı pek çok harekette bulunmuştu. Bu nedenle kaza ahalisi tarafından merkeze bir şikâyet dilekçesi ile azledilmesi ve yerine başkasının tayin edilmesi istirham edilmişti. Şikâyet dilekçesinde, müdürün maiyeti bulunan zaptiyelerle bir kısım fukara ahaliyi kendi işleri için imece usulüyle çalıştırdığı, kimi divan muhtarlarını keyfine göre azlettiği, ahalinin ticaretini kendi çıkarı uğruna men ettiği ve bu tüccarlardan her vukıyye eşya için bir miktar para istediği gibi daha bir çok iddia bulunmaktaydı.[699] Bunun üzerine İsmet Paşa'ya merkezden bir şukka gönderilerek durumun gerçek olup olmadığının tahkik edilmesi emredildi.[700] Yapılan tahkikat neticesinde, Yakub Ağa azledilerek yerine kefile bağlanmak ve yemin etmesi kaydıyla 6 Ocak 1857 tarihli bir kararla Mehmed Sabit Ağa isimli biri yine aynı maaşla tayin edildi.[701] Böylece bu sorun bu şekilde halledilmiş oldu. Görüldüğü üzere Kastamonu'da önceki dönemlerde olduğu gibi Tanzimat ilkelerine kimi aykırılıklar yaşanmaya devam etmekteydi ki bunların örnekleri çoğaltılabilir.

Mehmed İsmet Paşa'nın valiliği, ahali ile aralarındaki anlaşmazlık nedeni ile 7 Ekim 1856 tarihinde son buldu ve yerine eski İşkodra mutasarrıfı Mehmed Ragıb Paşa tayin edildi.[702] Mehmed Ragıb Paşa'nın Kastamonu'daki valiliği yaklaşık iki buçuk ay kadar sürdü ve merkezden alınan kararla Hüdavendigar valisi Namık Paşa, Kastamonu'ya ve Kastamonu valisi Mehmed Ragıb Paşa da Trabzon'a tayin edildi.[703] Ancak Cidde eyaletinde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle Namık Paşa, tecrübesi ve mülki işlerdeki mahareti dolayısıyla Cidde eyaletine atanınca, Kastamonu eyaletine 23

[698] BOA, MVL_00295_00037_002_001, 15 R 1272 (25.12.1855).
[699] BOA, A_}MKT_UM_00245_00038_002_001, 21 L 1272 (25.06.1856).
[700] BOA, A_}MKT_UM_00245_00038_002_001, 1 Za 1272 (04.07.1856).
[701] BOA, A_}MKT_MVL_00085_00059_001_001, 2 Ş 1273 (28.03.1857)
[702] BOA, I_MMS_0008_000315_001_001. Ragıb Paşa Kastamonu valiliğine tayin edildikten sonra kendisine ikinci rütbeden Mecidiye nişanı verildi. I_DH_00361_023870_001_001, 11 Ra 1273 (09.11.1856). Bu arada Mehmed Ragıb Paşa'nın, 11 Kasım 1856 tarihinde Kastamonu'ya ulaşarak görevine başladığını belirmek gerekir. BOA, I_DH_00360_023831_001_001.
[703] BOA, I_MMS_0008_000325_001_001, 20 R 1273 (18.12.1856). Namık Paşa, 21 Ocak 1857 tarihinde görev yeri olan Kastamonu'ya ulaşarak görevine başladı. BOA, I_DH_00368_024376_002_001.

Mayıs 1857 tarihinde Palaslı İsmail Paşa tayin edildi.[704] Kastamonu'daki görevine 6 Ağustos 1857 tarihinde başlayan İsmail Paşa[705], Kastamonu eyaletinde iyi bir idare sergiledi ve ahali kendisinden oldukça memnun kaldı. Ahalinin kendisinden memnun kalmasının en önemli nedenlerinden biri hiç kimseye haksızlık yapılmaması için tüm devlet memurlarının, sürekli denetim altında bulundurulmasıydı. Nitekim Maliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkerede, Kastamonu'da görev yapan memurların zimmetlerinin olmadığı ifade edilmekteydi.[706]

Ayrıca Kastamonu Meclisi tarafından kaleme alınan bir mazbatada, ahalinin kendisinden memnun kaldığı ifade edilerek görev süresinin yeniden uzatılması merkezden istirham edilmekteydi. Mazbatada, İsmail Paşa'nın tüm işleri İslam Şeriatına ve kanunlara uygun olarak yürüttüğü, vergileri toplarken hiçbir şekilde ahaliyi rahatsız etmediği, yönetimi döneminde bakaya kalmadığı ve asayişi sağladığı belirtilmekteydi.[707] Gerçekten de eyalet dâhilinde Tanzimat ilkelerine aykırı herhangi bir şikâyet, ister doğru ister yanlış olsun, geldiğinde, derhal harekete geçilerek gereken yapılmaktaydı. Örneğin, Kastamonu'ya bağlı Eflani kazası müdürünün, rüşvet aldığı, fazla vergi topladığı gibi gerekçelerle şikâyet edilmesi üzerine, yapılan tahkikat neticesinde, gerekenin hemen yapılması bu kabildendi.[708] Yine Kastamonu kazalarından Mergüze kazası ahalisinin, kaza müdürü Hacı Mehmed Ağa aleyhinde yaptıkları şikâyetler sonrasında, derhal harekete geçilerek şikâyet konusunun tahkik edilmesi ve yapılan tahkikat neticesinde, müdürün suçlu bulunarak azledilmesi de bu türdendi.[709]

Döneminde, bağlı sancaklardan da herhangi bir olumsuzluk şikâyet konusu yapıldığında, hemen harekete geçilerek gereken yapılmaktaydı. Bu anlamda, Viranşehir kaymakamı Hakkı Efendi'nin bazı yolsuzluklarda bulunduğu gerekçesi ile şikâyet edilmesi sonrasında, ivedi olarak harekete geçilerek eyalet meclisinde yargılamasının yapılması ve yapılan yargılamalar neticesinde suçlu bulunup,

[704] BOA, I_DH_00378_024965_001_001.
[705] BOA, I_DH_00385_025413_001_001.
[706] BOA, A_}MKT_MHM__00128_00066_001_001, 3 Ş 1274 (19.03.1858).
[707] BOA, A_}MKT_UM_00316_00009_001_001, 5 Za 11274 (17.06.1858).
[708] Yapılan tahkikat neticesinde Eflani kazası müdürü aleyhindeki şikayetlerin asılsız olduğu anlaşılınca, olay hakkında, hükme yer olmadığına kararı verildi. Bkz. BOA, MVL_00569_00082_002_001, 15 Ş 1274 (31.03.1858); MVL_00569_00082_003_001, 29 Ş 1274 (14.04.1858).
[709] Hacı Mehmed Ağa'nın yargılaması Kastamonu eyalet meclisinde yapılmış ve suçlu bulunarak yerine vekaleten Mergüze kazası ahalisinden Osman Efendi tayin edilmişti. BOA, MVL_00570_00048_001_001, 21 N 1274 (05.05.1858).

azledilmesi ile yerine Istabl-ı amire payelilerinden Mehmed Ağa'nın tayin edilmesi bu kabildendi.[710] İsmail Paşa'nın her türlü olumsuzluklar karşısındaki hassasiyetleri sayesinde eyalet dâhilinde sevilmesine ve bu da başarısına amil olmaktaydı. İsmail Paşa'nın en önemli başarılarından biri de eyaletteki asayişin temini noktasında göstermiş olduğu gayretleriydi. Nitekim valiliğinin son dönemlerinde, hayli müddetten beri Kastamonu, Tosya, Hacıhamza, Saz ve İskilip gibi yerlerde eşkıyalıklarda bulunan Tuduruklu oğlu Deli Hüseyin ve avanesinin fenalıklarının bertaraf ederek asayişi temin etmişti.[711]

İsmail Paşa'nın Kastamonu'daki valiliği yukarıda sayılan başarılarına rağmen iki yıl kadar ancak sürdü. Nitekim merkezden alınan kararla yerine 15 Haziran 1859 tarihinde Mehmed Paşa tayin edildi.[712] Mehmed Paşa'nın valiliği döneminde de önceki valiler döneminde olduğu gibi eyalet dâhilindeki kimi yerlerde, Tanzimat'a aykırı birtakım olumsuzluklar yaşandı. Örneğin Boyabad kazası müdürü ile sandık emininin yapılan muhasebeleri sonrasında, müdürün zimmetinde 11.082 kuruş ve sandık emininin zimmetinde ise 1 yük 3.990 kuruş tespit edildi. Bunun üzerine her ikisi de azledilerek üçer yıllığına Çorum'a sürüldüler.[713] Mehmed Paşa döneminde mülki anlamda da birtakım değişiklikler adına bazı teşebbüslerde bulunuldu. Bu anlamda Tosya kazasının Çankırı'dan ayrılarak Kastamonu'ya dâhil edilmesi adına girişilen çabalar bu kabildendi. Bu çabalar, kısa süre sonra meyvesini verdi ve 21 Eylül 1859 tarihli padişah iradesi ile Tosya kazası, 13 Mart 1860 tarihi itibariyle Çankırı'dan ayrılarak Kastamonu'ya dâhil edildi.[714]

Mehmed Paşa'nın da Kastamonu'daki valiliği çok kısa sürdü ve Kastamonu eyaleti mutasarrıflığa tahvil edildiğinden valisi de değiştirildi. Görüldüğü üzere Kırım Savaşı sonrasında Kastamonu'da görev yapmış valilerden İsmail Paşa dışındakilerin görev süreleri genel itibariyle çok kısa sürmüştü. Bu nedenle merkeze, Kastamonu'da

---

[710] BOA, MVL_00584_00010_001_001, 14 L 1275 (17.05.1858). Mehmed Ağa, Viranşehir'e tayin edildikten sonra ahalinin vesair herkesin kendisinden oldukça memnun kaldığına dair Viranşehir meclisi tarafından bir mazbata kaleme alınarak eyalet merkezi Kastamonu'ya gönderildi. Mazbatada belirtildiğine göre her işin kanun ve kurallara göre halledildiği, asayişin temin edilerek cinayet ve hırsızlık gibi olumsuzlukların önlendiği belirtilmekteydi. BOA, MVL_00589_00108_001_001, 15 S 1276 (13.09.1859).

[711] BOA, I_MVL_00403_017515_006_001, 11 S 1275 (20.08.1858).

[712] BOA, A_}MKT_UM_00353_00045_001_001. Mehmed Paşa, Kastamonu'daki görevine, 27 Temmuz 1859 tarihinde ulaşarak başlamıştır. Bkz. BOA, I_DH_00440_029049_004_001; BOA, A_}MKT_UM_00339_00060_001_001.

[713] BOA, A_}MKT_MVL_00110_00079_001_002, 22 Ra 1276 (19.10.1859).

[714] BOA, I_MVL_00422_018510_002_001.

Tanzimat'a aykırı kimi olaylar yaşamış ise de bunların çok az bir kısmı yansıyabilmişti.

3.1.1.2. Mutasarrıflık İdaresi Dönemi Kastamonu

15 Aralık 1859 tarihli padişah iradesi ile kimi eyalet valilikleri, mutasarrıflığa dönüştürülerek mülki anlamda yeniden bir düzenlemeye gidildi.[715] Böyle bir düzenlemeye gidilmesinin gerekçesi, Takvim-i Vekayi'de; *"Umur-ı mülkiye ve maliyenin derdest bulunan ıslahatı cümlesinden olmak üzere ehemmiyeti olmayan ve inzibatı mucib olarak idaresi kabil olan bazı eyaletler valiliklerinin mutasarrıflığa tahvili..."* şeklinde açıklanmaktaydı.[716] Mutasarrıflığa tahvil edilen yerler arasında Kastamonu da bulunmaktaydı. Ancak burada Kastamonu'nun eyalet statüsünün, arşiv belgelerinin büyük çoğunluğunda "*Kastamonu Eyaleti Mutasarrıflığı"* şeklinde geçmesinden dolayı devam ettirildiğini belirtmek gerekir. Bu anlamda bu yeni düzenleme ile Kastamonu'da sırf yönetici unvanı değiştirilmiş, eyalet statüsü devam etmişti.

Kastamonu, mutasarrıflığa tahvil edildikten sonra mutasarrıflığına, 15 bin kuruş maaşla Vecihi Paşazade Kemal Paşa tayin edildi.[717] Bununla birlikte bir süre sonra Vecihi Paşazade Kemal Paşa, sadrazamlık makamına bu görevden affedilmesini bazı gerekçelerle istirham edince, yerine Fenarlar Memuru Hasan Ramiz Paşa[718], aynı maaş ile 21 Aralık 1859 tarihli padişah iradesi ile tayin edildi[719] ve 30 Ocak 1860 tarihinde Kastamonu'ya ulaşarak görevine başladı.[720] Mutasarrıflığa tahvilinden sonra Kastamonu eyalet yöneticisinin maaşı, görüldüğü üzere oldukça düşürülmüştü ki zaten

[715] BOA, I_MMS_0016_000686_001_001.
[716] Takvim-i Vekayi, Def'a 576, 15 C 1276 (09.01.1860).
[717] Mutasarrıflığa tahvil edilen diğer yerler ve mutasarrıfların maaşları şöyledir: Edirne, Rodos, Sivas ve Yozgat'a sırasıyla Hilmi Paşa, Ahmed Ata Bey, Ahmed Paşa ve Rıdvan Paşa 17 bin beş yüzer kuruş; Harput, Hakkâri, Bursa ve Adana'ya sırasıyla Yusuf Paşa, Resul Paşa, Nureddin Paşa ve mirimiranlık rütbesiyle Ahmed Bey 25 bin kuruş ile tayin edildi. I_MMS_0016_000686_001_001. Takvim-i Vekayi'de, Yozgat yerine Ankara; Rodos yerine Cezayir-i Bahri Sefid ve Edirne yerine ise Varna eyaletlerinin mutasarrıflığa dönüştürüldüğü belirtilmekteydi. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 576, 15 C 1276 (09.01.1860).
[718] Ramiz Paşa, hariciye tahrirat hulefasından olup, eski Rumeli Beylerbeyliği payelilerindendi. Bkz. Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, *a.g.e.,* s. 54.
[719] BOA, I_DH_00449_029668_001_001.
[720] BOA, A_}MKT_UM_00393_00031_001_001. Ramiz Paşa'nın kapı kethüdalığına ise Mektubi-i Hariciye Hulefasından Yusuf Bey tayin edildi. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 584, 5 L 1276 (26.04.1860).

böyle bir düzenleme, tasarruf amacıyla yapılmıştı.[721] Nitekim bir süre sonra hem maliyede birtakım ıslahatlar yapılmak suretiyle birliği sağlamak hem de tasarrufta bulunmak gayesiyle defterdarlık ve mal müdürlükleri kaldırılarak muhasebecilik kurumu ihdas edilmiş ve Kastamonu muhasebeciliğine Vehbi Efendi tayin edilmişti.[722] Mutasarrıflık idaresi döneminde de eyalet idaresi döneminde olduğu gibi Tanzimat'a aykırı birtakım olumsuzluklar yaşanmaya devam etti ki ilk zamanlarda yaşanan kimi olumsuzluklar, eyalet idaresi döneminden kalmaydı. Eyalet döneminden kaldığı belirtilen bu olumsuzlukların varlığı ise Hasan Ramiz Paşa döneminde Kastamonu meclisinde, kazaların muhasebelerinin yapılması ile anlaşıldı. Yapılan muhasebeler neticesinde, zimmetlerine miri mal geçiren kaza müdürleri azledilerek yerlerine vekâleten yenileri tayin edildi.[723] Kastamonu meclisinin bu kararı, Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi ve yapılan müzakereler sonrasında, Kastamonu meclisinin vekâleten tayin ettiği müdürlerin asaletlerinin uygun olduğu yönünde karar verildi. Ancak Meclis-i Vâlâ tarafından kaleme alınan mazbataya, Kastamonu meclisi tarafından gönderilen mazbatada, azl olunan müdürlerin bu akçeleri ne yolda zimmetlerine geçirdikleri ve muhakemelerinin yapılıp yapılmadığına dair herhangi bir malumat olmadığından buna dair bilgilerin de yazılarak bildirilmesi için mahallerine bir emirname gönderilmesi gerektiği de eklendi.[724] Bir süre sonra padişahın iradesi ile vekâleten tayin edilen müdürlerin asaletleri tasdik edildi[725] ve Meclis-i Vâlâ'nın kaza

[721] Takvim-i Vekayi, Def'a 578, 10 Ş 1276 (03.03.1860). Daha önce taşralarda istihdam edilen gereksiz kâtiplerin çıkarılarak hazırlanacak defterlerinin merkeze gönderilmesi hususunda sadrazam tarafından 13 Aralık 1859 tarihinde bir emirname gönderilmiş, bunun üzerine Kastamonu meclisi tarafından bir mazbata hazırlanarak merkeze gönderilmişti. Mazbatada Kastamonu'da istihdam edilen kâtiplerin yeterli olmadığı ve bu yüzden maaşları vali tarafından karşılanmak üzere üç kâtibin daha istihdam edilmek zorunda kalındığı belirtilerek tenzilin mümkün olmayacağı ifade edilmekteydi. BOA, C_DH_00109_05432_001_001, 2 C 1276 (27.12.1859).

[722] Takvim-i Vekayi, Def'a 578, 10 Ş 1276 (03.03.1860).

[723] Kastamonu Meclisi tarafından sadaret makamına sunulmak üzere hazırlanan mazbatada, kaza müdürlerinin 1275/1858 senesine ait yapılan muhasebeleri neticesinde, Hoşalay kazası müdürü Mehmed Ağa'nın zimmetinde 19 bin 600, Araç kazası müdürü Hüseyin Ağa'nın zimmetinde 11 bin 100, Yörükan-ı Araç kazası Müdürü Salih ve Küre-i Cedid kazası Müdürü İbrahim Beylerin zimmetlerine üçer bin, Sırt kazası müdürü Hüseyin Ağa'nın zimmetine 14 bin 140 ve maaşsız olarak müdürlük yapan Cide kazası müdürü İsmail Ağa'nın da kaza muhtarları ile birlikte zimmetlerine 9 bin 400 kuruş geçirdikleri tespit edilmişti. Bunun üzerine meclis tarafından Hoşalay kazasına eski maaşı olan 500 kuruş maaş ve kavi bir kefil ile Kastamonu hanedanlarından Hacı Emin Ağa, Araç kazasına yine Kastamonu muteberanlarından 300 kuruş maaş ve kavi bir kefil ile Numan Ağa, Yörükan-ı Araç ile Küre-i Cedid kazaları küçüklükleri nedeniyle birleştirilerek 300 kuruş maaş ve kavi bir kefil ile Daday kazası hanedanından Ahmed Ağa, Sırt kazasına 300 kuruş maaş ve kavi bir kefil ile Araç kazası hanedanından Ali Bey ve Cide kazasına da Kastamonu hanedanından Ahmed Ağa vekâleten tayin edildiler. BOA, I_MVL_00434_019179_001_001, 8 Z 1276 (27.06.1860).

[724] BOA, I_MVL_00434_019179_002_001, 9 M 1277 (28.07.1860); BOA, MVL_00600_00039_001_001, 29 Z 1276 (18.07.1860) .

[725] BOA, I_MVL_00434_019179_003_001, 15 M 1277 (03.08.1860).

müdürleri hakkında istediği bilgiler de Kastamonu meclisi tarafından hazırlanan bir mazbata ile gönderildi.[726]

Ramiz Paşa'nın dönemine bakıldığında ahalinin kendisinden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim sadrazamlık makamından Kastamonu muhasebecisi Vehbi Efendi'ye gönderilen bir şukkada, ahalinin Ramiz Paşa'dan memnun olmadığına dair merkeze pek çok şikâyet gönderildiği belirtilmiş ve bu nedenle hakkında bir tahkikat yapması emredilmişti. Ahali tarafından yapılan şikâyetler, sırf resim almak gayesiyle bazı borçlu kimseleri hapse attırmak, sarraf ile anlaşarak ahaliden aldığı yüzlük mecidiyeleri yüz yirmi kuruşa satmak, bir şekilde kaza müdürlerini kendisine borçlu bırakmak ve Tanzimat'a aykırı hal ve hareketlerde bulunmak gibi konuları kapsamaktaydı.[727] Vehbi Efendi tarafından yapılan tahkikat neticesinde, Ramiz Paşa'nın şikâyet konusu kimi şeyleri yaptığına dair bir rapor hazırlanarak merkeze gönderilince, 13 Ekim 1861 tarihli padişah iradesi ile Hasan Ramiz Paşa görevinden azledildi[728] ve yerine eski Biga mutasarrıfı Hasan Hüsnü Paşa tayin edildi.[729] Kastamonu kapı kethüdalığına ise Aziz Efendizade Ahmed Bey tayin edildi.[730]

Hasan Hüsnü Paşa'nın göreve atanmasından sonra mülki anlamda birtakım gelişmeler yaşandı ki yaşanan bu gelişmelerden biri Bolu sancağının Kastamonu'dan ayrılarak İzmid'e bağlanması[731] meselesidir.[732] Diğeri Ilgaz'ın Çankırı'dan ayrılarak

[726] Mazbatada, Cide kazası müdürü zimmetinde kalan 9 bin 400 kadar kuruşun kaza muhtarlardan birinin zimmetinde kaldığı, kalan müdürlerin ise zimmetlerini birkaç gün içerisinde ödeyecekleri ifade edilmekteydi. BOA, A_}MKT_UM_00432_00020_001_001, 124 Ra 1277 (10.10.1860).

[727] BOA, A_}MKT_UM_00494_00025_001_001, 18 S 1278 (25.08.1861).

[728] Hasan Ramiz Paşa'nın azli her ne kadar Vehbi Efendi'nin merkeze gönderdiği tahriratı ile vuku bulmuş ise de sonradan Kastamonu Meclisi tarafından kaleme alınıp merkeze gönderilen bir mazbatada, bunun doğru olmadığı anlaşılmıştı. Bu mazbata, daha sonra Meclis-i Vâlâ'da da müzakere edilmiş ve yapılan müzakereler neticesinde Ramiz Paşa'nın suçlu olmadığı kararlaştırılmıştı. BOA, A_}MKT_UM_00559_00018_001_001, 28 L 1278 (28.04.1862).

[729] BOA, I_MVL_00456_020425_005_001. Hasan Hüsnü Paşa, tayin edildikten bir süre sonra üçüncü rütbedeki mecidiye nişanı ikinci rütbeye çıkarıldı. BOA, A_}MKT_UM_00536_00045_001_001, 27 B 1278 (28.01.1862).

[730] BOA, I_DH_00480_032317_001_001, 2 Ca 1278 (05.11.1861); Takvim-i Vekayi, Def'a 625, 2 C 1278 (05.12.1861).

[731] İzmid sancağı, Hüdavendigâr eyaletinden büyüklüğü ve eyalet merkezine uzaklığı nedeniyle Ekim 1861 senesinde ayrılarak kaymakamlıktan mutasarrıflığa tahvil edilmiş ve mutasarrıflığına mevcut kaymakamı olan Hasan Efendi tayin edilmiştir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 622, 22 R 1278 (27.10.1861).

[732] Maliye Nezareti ile Kastamonu mutasarrıfı Hasan Paşa'ya hitaben gönderilen 16 Aralık 1861 tarihli bir şukkada, Bolu'nun 13 Mart 1862 tarihinden itibaren İzmid sancağına birtakım gerekçelerle padişahın iradesi ile ilhak edildiği belirtilmekteydi. Bu gerekçelerden en önemlisi Bolu'dan Tersane-i Amire için ihtiyaç duyulan kerestelerin nakledilme işinin İzmid üzerinden gerçekleşmesi; ancak bürokratik işlemlerin, Kastamonu üzerinden yapılması zorunluluğuydu idi. BOA, A_}MKT_MVL_00135_00067_001_001, 12 Ca 1278 (15.11.1861); A_}MKT_NZD_00379_00004_001_001, 13 Ca 1278 (16.11.1861). Devlet salnamelerinde bu ilhak işinin gerçekleşmediği görülmektedir. Nitekim çalışmamızın sınırını oluşturan 1876 yılı da dâhil Bolu

Kastamonu'ya bağlanmasına dair ahalisinin birtakım girişimleridir.[733] Ancak bu girişimler, merkezde değerlendirilmiş ve özellikle Çankırı ile olan yazışmalar sonrasında bundan vazgeçilmiştir.[734] Son değişiklik ise Çankırı sancağının Bozok eyaletinden ayrılarak Kastamonu mutasarrıflığına 15 Temmuz 1862 tarihli padişah iradesi ile 1863 Mart ayından itibaren dâhil edilmesidir[735] ki bunun ayrıntılarına beşinci bölümde değinilmiştir.

Hasan Hüsnü Paşa döneminde Kastamonu'da yaşanan mülki değişiklikler dışında Tanzimat uygulamalarının tatbikini yerinde görmek, olumsuzluklar halinde gerekli önlemleri almak amacıyla İnebolu'ya kadar olan kazalarda birtakım teftişlerde bulunuldu[736] ki yapılan bu teftişler, dördüncü bölümde ayrıntıları ile ele alınmıştır. Ahalinin durumunu öğrenmek gayesiyle çıkılan bu teftiş gezisinden önce Hasan Hüsnü Paşa tarafından, kaza müdür ve meclislerine, on gün içerisinde cevapları alınmak kaydıyla birtakım soruları havi 15 bendlik bir talimat hazırlandı. Alınan cevaplara bakıldığında, kimi konular şikâyet konusu yapılmaktaydı. Bu şikâyet konuları arasında, kimi memurlarca, miri malın zimmete geçirilmesi, görevin kötüye kullanılması, ahaliden fazla vergi istenmesi, zabtiye askerlerinin bedava yem ve yiyecek talep etmesi ile mültezimlerin yolsuzlukları bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere Kastamonu'da yapılan teftişler neticesinde, Tanzimat'a aykırı pek çok olumsuzluk tespit edilmişti. Ayrıca Kastamonu dâhilinde yapılan bir başka tahkikat ile de arazi

livası hep Kastamonu eyaletine dâhil olarak gösterilmiştir. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1279/1863 ile 1292/1876 arasındaki salnameler. Bununla birlikte Kastamonu eyaleti meclisi tarafından merkeze gönderilen 30 Nisan 1863 tarihli bir mazbatada yer alan *"İzmid ve Kastamonu eyaletleri dâhilinde kain Bolu ve Mengen ve Viranşehir ve Kurukavak kazaları"* ifadeleri Bolu'nun ya sırf iktisadi yönden ya da bir müddet de olsa İzmid'e bağlandığını ancak yeniden Kastamonu'ya dahil edildiğini göstermektedir.

[733] BOA, MVL_00627_00073_002_001, 12 B 1278 (12.01.1862).

[734] BOA, MVL_00626_00026_001_001, 19 Ş 1278 (09.02.1862).

[735] BOA, I_MVL_00469_021244_008_001. Bu ilhak işinin gerçekleştiğini 9 Ra 1279 (04.09.1862) tarihli Ankara Eyaleti Mutasarrıfı Mehmed Nureddin tarafından merkeze gönderilen tahrirattan da anlaşılmaktadır. Tahriratta, Çankırı'nın 1279 Mart (13.03.863) başından itibaren Kastamonu'ya ilhak edildiği ve bu nedenle bazı işlerin görülmesi için gerekli tahkiklerin yapıldığı belirtilmekteydi. Bkz. MVL_00637_00003_001_001. Ancak devlet salnamelerine bakıldığında bu ilhak işinin gerçekleşmediği ve Devlet Salnamelerinde Çankırı'nın 1866 tarihinde, Kastamonu eyaletine ilhak edildiği görülmektedir. Bkz. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1282/1866. Oysa Amasya sancağı dâhilinde yer alan İskilip kazasındaki 150 hanelik Zeyveli aşiretinin Çankırı'ya ilhak edilmesi meselesi söz konusu olduğunda usul gereği bunun merkezden talep edilmesi Kastamonu eyaleti mutasarrıflığına müracaat edilerek halledilmeye çalışılmıştı. BOA, MVL_00651_00072_001_001, 20 Z 1279 (08.06.1863); MVL_00651_00072_002_001, 15 M 1280 (02.07.1863).

[736] BOA, MVL_00660_00062_002_001.

hasılatından müdürlerin zimmetinde toplamda 1 yük 45 bin 644 kuruş 4 para tespit edilmişti.[737]

Hasan Hüsnü Paşa'nın Kastamonu'daki valiliği iki yıldan biraz fazla sürdü ve birtakım gerekçelerle görevinden alındı.[738] Hasan Hüsnü Paşa'nın mutasarrıflıktan azledilmesi, muhtemelen ahali ve yöre ileri gelenleri tarafından aleyhinde yapılan şikâyetler ile bazı memurların ona karşı muhalefetinden kaynaklanmıştı. Nitekim Kastamonu eski naibi Hasan Vehbi, tarafından merkeze gönderilen bir tahriratta, Hasan Hüsnü Paşa'nın mutasarrıflığı süresince yaptığı birtakım uygunsuzluklar, 11 paragraf halinde sıralanmıştı:[739]

Tahriratın birinci paragrafında, mutasarrıfın her şeyi istediği biçimde yönlendirmeye çalıştığı, bu anlamda tüm işlerde sadece Meclis-i Kebir reisi Şükrü Efendi, enişteşi azadan Hacı Mustafa Bey ve Kadiri ve Halveti Şeyhleri ile istişarelerde bulunarak karar aldığı, kararlarına karşı bir muhalefet olduğunda da muhalefet edenleri tahkir edip onlara zorla kabul ettirdiği belirtilmekteydi. İkinci paragrafta, sadrazamın oğlu olduğunu iddia ederek hem meclis azalarını hem de sair memurlar ile ileri gelenleri korkutup istediği gibi hareket ettiği; üçüncü paragrafta, Kastamonu sancağının iç taraflarında büyük bir çiftlik alarak kendisini ahaliye yerli biriymiş gibi göstermeye çalıştığı ve meclis ile ahaliyi ikiye bölüp daima nifak peşinde olduğu ifade edilmekteydi. Dördüncü paragrafta, geçenlerde kazalarda teftişlerde bulunmak üzere çıktığı gezisinde yanına enişteşi Mustafa Bey ile Halveti Şeyhini alarak nizama aykırı ahalilerin kendisinden memnun olduğuna dair kazalar meclislerinden mazbatalar tanzim ettirdiği ve ayrıca gittiği yerlerde ahaliyi hayli masraflara soktuğu; beşinci paragrafta, Kastamonu'ya bağlı bazı kaza müdürleriyle katip ve azalarını sebepsiz yere azledip yerlerine maiyeti ve taraftarı olan kimseleri tayin ettiği belirtilmekteydi. Altıncı paragrafta, merkeze gönderilecek mazbatalar müsveddelerini mecliste

[737] Buna göre eski Taşköprü kazası müdürü Hafız Hasan Efendi'nin zimmetinde 61.993 kruş 20 para; eski Mergüze kazası müdürü Osman Efendi'nin zimmetinde 15.614 kuruş; eski Boyalı kazası müdürü Hacı Mehmed Ağa'nın zimmetinde 2.190 kuruş 20 para; Kaza-i Mezbur müteveffa Raşid Ağa'nın zimmetinde 1.046 kuruş 20 para; eski Eflani kazası müdürü Hasan Ağa'nın zimmetinde 1.045 kuruş; mevcut Zaray kazası müdürü Tahir Ağa'nın zimmetinde 483 kuruş 20 para; eski Tosya kazası müdürü Mehmed Bey'in zimmetinde 5.372 kuruş 20 para; eski Göl kazası müdürü Salim Efendi'nin zimmetinde 12.062 kuruş 5 para; müteveffa Devrekâni kazası müdürü Lütfullah Bey'in zimmetinde 9.947 kuruş 5 para; eski Cide kazası müdürü Ahmed Ağa'nın zimmetinde 9.276 kuru 30 para; mevcut Küre-i Nühas kazası müdürü İbrahim Bey'in zimmetinde 26.512 kuruş 14 para olduğu tespit edilmiştir. Bkz. BOA, MVL_00662_00082_004_001, 21 C 1280 (03.12.1863).

[738] BOA, I_DH_00519_035380_001_001.

[739] BOA, MVL_00653_00045_001_001.

okumaksızın hemen postanın gideceği günün akşamına yakın bir vakitte meclise getirip alelacele azalara mühürlettiği ve buna karşı çıkanları ise maiyetlerinin ittifakıyla tahkir ederek zorla mühürlettiği; yedinci paragrafta, zaptiyelerin maaşlarının verilmesinde usule uygun olarak hiçbir zaman senet vermediği ve bunlara maaş verilmesi hususunda kimseye malumat vermeyerek Binbaşı İbrahim Ağa'nın gizli reyiyle bu işleri icra ettiği ifade edilmekteydi. Sekizinci paragrafta, ahalinin hukukunu hiçe sayarak bazı kimseleri süresi bitmeden salıverdiği ve bazen de muhakeme olmaksızın bazı kişileri hapse attırdığı; dokuzuncu paragrafta, yolların yapılması meselesi kazaların fukara ahalisine ağır bir yük olduğu ve ahaliye faydalarından çok zararı olduğu ve bu yol yapımının sadece mutasarrıfın menfaatine olduğu, bu anlamda teşkil edilen tarik komisyonuna kendi adamları ve akrabalarını yerleştirdiği, nitekim kendi adamı olan Şükrü Efendi'yi Komisyon reisi, eniştesi Mustafa Bey'i aza, oğlunu birinci katip ve tabur katibi olan kayını Feyyaz Efendi'yi de ikinci katip olarak tayin ettiği ve bunların toplam maaşlarının 4.500 kuruşu bulduğu belirtilmekteydi. Onuncu paragrafta, davalıların getirtilmesinde nizama aykırı olarak onlardan gerekenden fazla akçe alındığı ve Tanzimat'a aykırı olarak her iki saat için asgari 200-300 kuruş hizmet-i mübaşiriyye adı altında akçe aldığı ve bunun sadece 20-30 kuruşunu memura verip kalanını kendisinin aldığı ve on birinci paragrafta ise müftüye kendi isteklerine uyması için hediye mukabilinde 100 lira vereceğini vaat ettiği; ancak müftünün bu duruma karşı çıktığı ifade edilmekteydi. Ayrıca mutasarrıfın aşar, emaneten idare edilen rüsumat, nakdi cezalar vesair devlet varidatlarını gizlediği hakkında pek çok rivayetler olduğu ve hatta muhasebe defteri ile sair defterleri zorla meclis azaları ile devlet memurlarına imzalattırdığı da ifade edilmekteydi.[740]

Hasan Hüsnü Paşa görevinden alınınca yerine 1863 yılı sonlarında ikinci mecidiye nişanına sahip eski Petersburg sefiri Yusuf Rıza Bey 12 bin kuruş maaş ile tayin edildi.[741] Yusuf Rıza Bey döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi Kastamonu eyaletinin durumunu öğrenmek için 1864 yılının ilk yarısında bir teftiş gezisine çıkıldı. Bu teftiş gezisinin amacı hem ahalinin durumunu öğrenmek hem de İnebolu yolunun ne durumda olduğunu yerinde tespit etmekti. Bu nedenle bazı kazalar teftiş edildi ve yapılan teftişler neticesinde hazırlanan 2 Nisan 1864 tarihli rapor, merkeze gönderildi.

[740] Vehbi Efendi bu defterleri imzalamadığı için mutasarrıf, kendisine de düşman olmuştu. BOA, MVL_00653_00045_001_001.
[741] BOA, I_DH_00519_035380_001_001, 11 B 1280 (22.12.1863).

Hazırlanan raporda, yol üzerinde bulunan Devrekâni kazasına gidildiği ve birikmiş bir suyun ileride salgın hastalıklara sebebiyet vereceği düşüncesiyle önünün açıldığı belirtilmekteydi. Yusuf Rıza Bey, oradan İnebolu yolunun yapımını yerinde incelemek üzere yol yapım faaliyetlerinin yapıldığı yere gitti ve yolun bir an önce bitirilebilmesi için mühendis Yusuf Bey ile diğer görevlileri teşvik etmek adına bazı tenbihatlarda bulundu. Yol yapımını yerinde inceledikten ve yol yapımında görevli kimselerle görüştükten sonra İnebolu'ya geçti ve orada Kastamonu yoluyla Koçhisar (Ilgaz) üzerinden Ankara ve Çankırı sancaklarına iskân ettirilmek üzere Samsun'dan İnebolu iskelesine gönderilen bin haneli 10 bin nüfuslu göçmenin sevk ve nakillerine dair bazı çalışmalarda bulundu ki bu göçmenlerin yarısından fazlasının nakillerini gerçekleştirdi. Bu göçmenlerin nakillerinden sonra Azdavay kazasına ve oradan da Daday kazasına gitti ve buralarda bazı tahkiklerde bulundu. Buralarda yaptığı tahkikler neticesinde, bir miktar miri bakaya kaldığını gördü ve derhal bakayaların toplanması için gerekli çabayı göstererek kalan bakayaları toplayıp, mal sandığına gönderdi ve bir müddet sonra Kastamonu'ya döndü.[742]

Kastamonu Meclisi tarafından merkeze gönderilen bir mazbatada, Yusuf Rıza Bey döneminde, 1864 yılı boyunca yapılan mülki, mali, bayındırlık gibi çalışmalar on üç bend halinde ele alınmıştı.[743] Mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla Yusuf Rıza Bey, evvela çalışmalarını bir program dâhilinde yürütmek istediğinden Kastamonu'daki görevine başladığı zaman İslam, Hristiyan ve bazı iş bilir kimseleri bir araya getirerek bunlardan bir komisyon teşkil etmişti. Bu komisyonun görevi, ahalinin faydasına olacak şeyleri araştırarak ortaya koymak olarak belirlenmişti. Bu amaçla yapılan çalışmalar yukarıda da ifade edildiği gibi 13 bendi şamil bir mazbata halinde merkeze gönderildi. Bendlerde, özetle, ziraatın geliştirilmesi adına kimi çalışmaların yapılarak ahalinin bu konuda teşvik edildiği, bu bağlamda ticareti Kastamonu'da oldukça yaygın olan keten üretiminin arttırılması amacıyla Cide ve İnebolu kazalarından keten tohumunun getirtilerek tüm kazalara gönderildiği, bu teşvikin, kendir ve şeker kamışı tohumları için de uygulandığı belirtilmekteydi. Ayrıca İnebolu yolu yapımında da ilerlemeler kaydedildiği ve yolun yaklaşık bir buçuk iki saatlik bir kısmının bitirildiği ki ilerleyen

[742] BOA, MVL_00680_00049_001_001; MVL_00680_00049_003_001. Ayrıca Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 761, 11 Ra 1281 (14.08.1864).
[743] BOA, MVL_00707_00009_002_001, 14 Z 1281 (10.05.1865).

senelerde bu yolun daha fazlasının yapılması adına gereken tedbirlerin alındığı ifade edilmekteydi.

Mülki anlamda yapılan çalışmalara gelince, Kastamonu sancağında bulunan kazaların mevkilerine göre birleştirilmek suretiyle yirmi dört kazadan dokuz kazaya düşürüldüğü, bu kaza müdürlüklerine de mülkiye mektebinden mezun olan kimselerin tayin edildiği belirtilmekteydi. Mali anlamda yapılan çalışmalar ise kazaların tahrir işlemlerinin ve temettuat yazımlarının yeni baştan kayda geçirilerek vergilerin adalet üzere yeniden tevzi edildiği, böylece ahalinin bu durumdan çok memnun kaldığı ifade edilmekteydi. Ayrıca sosyal anlamda da çarşı ve pazarların dolaşılarak terazilerin, dirhemlerin, arşınların vs. eksik olan esnafların tartı ve ölçülerinin ayarlanmasının yapıldığı belirtilmekteydi. Son olarak yıkılmaya yüz tutmuş kimi cami ve minarelerin tamir edildiği gibi birtakım beledi hizmetlerin de icra edildiği ifade edilmekteydi.[744]

Yusuf Rıza Bey'in Kastamonu'daki mutasarrıflığı, 1865 yılının ikinci yarısında son buldu. Yusuf Rıza Bey'in görevden alınmasının nedeni, ahalinin merkeze gönderdiği şikâyetleri havi umumi bir arzuhalden kaynaklanmıştı. Umumi arzuhalde, mutasarrıf hakkında dört şey şikâyet konusu yapılmıştı. Bunlardan birincisi, ahaliden Deli Mustafa'nın oğluna ilgi göstermesi ve onu elde etmek için dairesine saki yaptırmasıydı. İkincisi, nizama aykırı olarak tüm esnafın terazilerine damga vurup her birinden 20 kuruştan 50 kuruşa kadar değişen miktarlarda damga resmi almasıydı. Üçüncüsü, Çankırı panayırına giderken 100 kadar atlıyı masraflarını halka yükletmek suretiyle beraberinde götürmesiydi. Dördüncüsü ise keyfine göre meclis azalarından kimilerini azledip halkın reyini almadan istediğini tayin etmesiydi.[745] Ahalinin bu şikâyetleri üzerine sadrazamlık makamınca, o esnada İnebolu yolunu tahkik etmek üzere Kastamonu taraflarında bulunan Meclis-i Maabir reisine bir tezkere gönderilerek ahalinin arzuhallerinde belirttiği iddiaların gerçek olup olmadığının araştırılması istenildi. Meclis-i Maabir reisince gerekli tahkikler yapıldıktan sonra sadrazamlık makamına bir cevap yazıldı. Cevapta, mutasarrıfın irtikab ve irtişaya dair bir şeyi çıkmadığı gibi iddia edilen diğer şeylerin de tam manasıyla ortaya çıkarılamadığı ifade

[744] BOA, MVL_00707_00009_001_001.
[745] BOA, MVL_00473_00087_002_001, 14 M 1282 (09.06.1865).

edildi.[746] Buna rağmen muhtemelen merkez tarafından tedbiren de olsa Yusuf Rıza Bey görevinden azledildi.[747]

Yusuf Rıza Bey, görevinden azledildikten sonra yerine Meclis-i Vâlâ azasından Nevres Paşa 25 bin kuruş maaş ile tayin edildi.[748] Ancak kısa bir süre sonra merkezden alınan bir kararla Nevres Paşa'nın Kastamonu mutasarrıflığına atanmasından vazgeçilerek yerine uygun birinin tayin edilmesi kararlaştırıldı.[749] Bunun üzerine 1865 yılının Ağustos ayında Kastamonu mutasarrıflığına eski Sivas valisi Mehmed Reşid Paşa, 20 bin kuruş maaş ile tayin edildi ve Nevres Paşa da 10.000 kuruş maaş ile emekliye ayrıldı.[750] Ancak Mehmed Reşid Paşa, Kastamonu'daki görevine 6 Kasım 1865 tarihinde başlayabildi.[751] Bu tarihe kadar Kastamonu'daki tüm mülki vesair işler Yusuf Rıza Bey tarafından yürütüldü.

Mehmed Reşid Paşa döneminde de eyalete dâhil bazı sancak kazalarında Tanzimat'a aykırı kimi olayların yaşandığı ahali tarafından merkeze gönderilen şikayetlerden anlaşılmaktadır. Bu anlamda Sinop sancağına tabi Ayandon kazası ahalisinin eski müdür Hacı Darıcı oğlu Mustafa Bey ile oğlu İsmail'in ahaliye birtakım zulümlerde bulundukları, müdürün zimmetine miri malı geçirdiği gibi şikayetler bu kabildendi.[752] Bununla birlikte Mehmed Reşid Paşa'nın Kastamonu'daki valiliği 1 yıldan az sürdü ve yerine 1866 yılının ikinci yarısının başlarında eski Tırhala mutasarrıfı İsmail Paşa tayin edildi.[753] Ancak bir müddet sonra merkezden alınan bir kararla Hüdavendigâr eyaleti mutasarrıfı Hamdi Paşa Kastamonu'ya ve Kastamonu eyaleti mutasarrıfı İsmail Paşa da Hüdavendigâr eyaletine becayiş suretiyle tayin edildiler.[754]

Hamdi Paşa döneminde yaşanan önemli gelişmelerden biri, sadrazamlık makamından gönderilen bir emirde, Ramiz Ağa'nın bir hizmetle kayrılması isteğine rağmen Kastamonu eyaleti meclisince, kendisinin ehliyetsiz olduğu gerekçesi ile merkezden

---

[746] BOA, MVL_00473_00087_003_001, 26 M 1282 (21.06.1865).

[747] Ancak bir süre sonra merkeze, Yusuf Rıza Bey'in yeniden görevine iadesi hakkında Kastamonu ahalisi adına ahali vekili olan İsmail Hakkı tarafından, yeni bir arzuhal gönderildi. Ahali vekili İsmail Hakkı bu arzuhalinde, Yusuf Rıza'ya bazı kimselerin iftira attığı, aslında kendisinin göreve başladığı andan itibaren Kastamonu'da çok iyi bir idare sergilediği ifade edilmekteydi. BOA, MVL_00479_00110_001_001, 1 R 1282 (24.08.1865).

[748] BOA, I_DH_00539_037445_001_001, 5 Ra 1282 (29.07.1865); Ayrıca Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 811, 10 Ra 1282 (03.08.1865).

[749] BOA, I_DH_00539_037480_001_001, 9 Ra 1282 (02.08.1865).

[750] BOA, I_MMS_0030_001277_001_001, 3 R 1282 (26.08.1865); BOA, A_}MKT_MHM_00340_00063_001_001, 7 R 1282 (30.08.1865).

[751] BOA, A_}MKT_MHM_00345_00028_001_001.

[752] BOA, MVL_00722_00036_002_001, 10 Z 1282 (26.04.1866).

[753] BOA, A_}MKT_MHM_00359_00059_003_001, 20 S 1283 (04.07.1866).

[754] BOA, A_}MKT_MHM_00360_00053_001_001, 5 Ra 1283 (18.07.1866).

değiştirilmesinin talep edilmesi idi. Daha önce 1858 düzenlemesi ile taşra memurlarına, artık vükela vesair kimselerce müdürlük için tavsiye mektubu verilmesinin yasaklandığı; bununla birlikte zaruri durumlarda sadece sadaret makamınca gerek kaza müdürlüğünde gerekse zabtiye zabitliğinde istihdam edilmek üzere tavsiyede bulunulabilecekleri belirtilmişti. Kastamonu Meclisi tarafından kaleme alınan 14 Aralık 1866 tarihli bir mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla Çankırı sancağındaki Koçhisar ve Mecura kazaları müdürü Niyazi Efendi idari işlerdeki tecrübesizliği dolayısı ile azledilmiş ve yerine 10 Ekim 1866 tarihli sadrazamlık emri doğrultusunda kayrılması istenilen Ramiz Ağa tayin edilmişti. Ancak yine Kastamonu Meclisi mazbatasında, Çankırı meclisinin, Ramiz Ağa'yı idari işlerdeki yetersizliği gerekçesi ile değiştirdiği ve yerine asakir-i şahane kol ağalığından emekli Mustafa Ağa'yı vekaleten tayin ettiği ve bu konuda tayinin merkezden onaylanması için Kastamonu mutasarrıfından istirhamda bulunulduğu belirtilmekteydi.[755] Bu örnek yerelde merkezin isteklerinin idari düzenin sağlanması kaygısıyla reddedilebildiğini, bu anlamda yerelin zaman zaman adem-i merkeziyet yoluna meylettiğini göstermesi bakımından önemli bir gelişmeydi.

Hamdi Paşa döneminde yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri de Kastamonu mutasarrıflığının valiliğe dönüştürülmesi adına girişilen çabalardı. Hamdi Paşa tarafından sadrazamlık makamına gönderilen bir tahriratta, Kastamonu'nun konumu bakımından önemli, 4-5 livayı kapsayan büyük bir yer olduğu belirtilerek daha önce mutasarrıflıkla idare edilen; ancak daha sonra valilik ile idare edilmeye başlanan Ankara, Harput, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Üsküp eyaletleri gibi valiliğe dönüştürülmesi istirham edilmekteydi.[756] Hamdi Paşa'nın bu isteği, ileride icabına bakılacağı cevabı ile reddedildi.[757]

Hamdi Paşa döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi kimi yöneticiler, Tanzimat'a aykırı hareketlerde bulundukları gerekçesi ile ahali tarafından merkeze şikâyet edilmişlerdi. Bunlardan Kastamonu'ya tabi Mergüze kazası ahalisinin merkeze gönderdiği umumi arzuhallerde, kaza müdürleri Hayri Bey'in kendilerine zulmettiği, rüşvet aldığı, kazadaki önemli mevkilere kendi akrabalarını getirttiği, zabtiye

[755] Kastamonu Meclisi tarafından kaleme alınan mazbatada merkezden bu tayinin onaylanması istenilmiştir. BOA, MVL_00728_00009_001, 6 B 1283 (14.11.1866).
[756] BOA, A_}MKT_MHM_00376_00033_001_001, 4 Ş 1283 (12.12.1866).
[757] BOA, A_}MKT_MHM_00376_00033_002_001, 3 Za 1283 (10.03.1866).

askerlerinin eşkıyalar gibi ırzlarına tasallut ettiği gibi şikâyetler bu kabildendi.[758] Kimi zaman devlet memurları da Tanzimat'a aykırı hareketlerde bulunmuşlardı. Örneğin Bolu sancağına tabi Göynük kazası sandık emini azledildikten sonra yapılan muhasebesinde zimmetinde 53 bin 905,5 kuruş olduğu tespit edilmişti.[759] Bununla birlikte ahali, Hamdi Paşa'nın yönetiminden memnun kalmıştı. Nitekim Kastamonu, vilayete dönüştürüldükten sonra ahalisi merkeze gönderdikleri 132 imzayı havi umumi arzuhallerinde, Hamdi Paşa'nın Kastamonu valiliğinde kalmasını merkezden istirham etmişlerdi.[760]

3.1.1.3. Vilayet İdaresi Dönemi Kastamonu

1867 yılına gelindiğinde 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmesi bir Talimatname ile kararlaştırıldı.[761] Böylece bu tarihe kadar üçü Rumeli'de biri Anadolu'da, ikisi Arabistan'da, biri Irak ve diğeri de Afrika'da olmak üzere toplam sekiz olan vilayet sayısı, Rumeli'de üç ve Anadolu'da dokuz yeni vilayet teşkil edilmek suretiyle yirmiye çıkarıldı.[762] Yeni kurulan vilayetler arasında tezimizin konusunu oluşturan Kastamonu da bulunmaktaydı. Bu yeni düzenleme ile Kastamonu vilayeti Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı ile birlikte toplam 4 livadan oluşmaktaydı.[763] Bu yeni düzenle gereğince artık vilayetleri valiler, livaları mutasarrıflar ve kazaları da kaymakamlar idare edecekti. Bu düzenleme ile vilayet muavinliği de ihdas edildi ve bu göreve eski Burdur kaymakamı Halil Beyefendi ve vilayet mektupçuluğuna da eski maliye kâtiplerinden Halim Bey getirildi.[764]

---

[758] BOA, MVL_00525_00139_001_001, 12 L 1283 (17.02.1867).
[759] Bunun üzerine sandık emininden zimmetine geçirdiği paralar tahsil edilmiş ve kendisi daha sonra Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Takvim-i Vekayi, Def'a 859, 22 R 1283 (03.09.1866).
[760] BOA, MVL_00738_00002_001_001, 29 S 1284 (02.07.1867).
[761] 1867 yılında yapılan düzenleme üç temel esas amacı gerçekleştirmek için yapılmıştır. Bunlardan birincisi, valilerin yetkilerini arttırarak onların güçlendirilmesi, ikincisi mahkemelerin yeniden tanzim edilerek umum hukukun bir kat daha garanti altına alınması ve üçüncüsü ise meclislerin daha esaslı bir şekilde teşkil edilmesi ile azalarının müesses nizama uygun olarak ehil olanlarının seçilmelerinin sağlanmasıdır. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 875, 10 Za 1283 (19.03.1867).
[762] BOA, I_MMS_00133_005692_001_001, 22 M 1284 (26.05.1867).
[763] Yeni kurulan vilayetler: Aydın, Ankara, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Hüdavendigar, Diyarbekir, Sivas, Kastamonu, Konya, Selanik, Yanya ve Üsküp Vilayetleri. BOA, I_MMS_00133_005692_002_001, 22 M 1284 (26.05.1867).
[764] Takvim-i Vekayi, Def'a 885, 1 Ra 1284 (03.07.1867). Bu arada Kastamonu mektupçusu Halim Bey'in istifası üzerine yerine Bedri Bey tayin edilmiştir. BOA, BEOAYN_d_00955_007, 12; BOA, A_}MKT_MHM_000387_00041, 13 Ra 1284 (15.04.1867).

Kastamonu, mutasarrıflıktan vilayete dönüştürüldükten sonra valiliğine Mehmed Tevfik getirildi[765] ve görevine 25 Nisan 1867 tarihinde başladı.[766] 1867 düzenlemesi ile birlikte Kastamonu'ya bağlı livalar yönetimlerine gelince bunlar da şu şekilde belirlendi: Sinop mutasarrıflığına mevcut kaymakamı Tevfik Paşa; Bolu mutasarrıflığına eski Kütahya kaymakamı Asaf Paşa; Çankırı kaymakamlığına eski Niğde kaymakamı Said Paşa ve Ereğli kaymakamlığına ise Dilaver Paşa yeniden tayin edildi.[767]

Mehmed Tevfik görevine başladıktan sonra yaptığı ilk işlerden biri yeni düzenlemenin tatbiki için merkezden vilayetlerle ilgili hazırlanan talimatın gönderilmesini talep etmek oldu.[768] Valinin bu isteği üzerine ilgili talimatın on adedi kısa sürede hazırlanarak Kastamonu vilayetine gönderildi.[769] Talimatlar valinin eline geçtikten hemen sonra hem yeni düzenlemenin uygulanması, bu anlamda muhtar ve ihtiyar, kaza, liva ve merkez meclisleri seçim talimatının doğru ve uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığının kontrolünü yapmak hem de vilayet dâhilindeki ahalinin durumumu yerinde görmek amacıyla livalar tek tek gezildi. Vali, bu gezi işine girişmeden önce yerine vali muavini Halil Beyi vekil olarak bıraktı ve gezisine 20 Ekim 1867 tarihinde Kastamonu'dan hareketle Sinop'a ve oradan da diğer livalara gitmek suretiyle tamamladı.[770]

Mehmed Tevfik'in Kastamonu'daki valiliği çok kısa sürdü. Dolayısıyla döneminde merkezden bir litografya gönderilmesi[771] ve yeni bir hükümet konağının inşa edilmesi veya bazı eklemeler yapılmasının talep edilmesi[772] ile bazı mülki değişiklikler adına girişilen teşebbüsler[773] dışında önemli bir olay olmadı.

---

[765] BOA, BEOAYN_d_00955_007, s. 13. Kastamonu kapıkethüdalığına ise Yusuf Cemil Efendi tayin edildi. BOA, A_}MKT_MHM_00385_00031_001_001, 19 S 1284 (22.06.1867).

[766] BOA, A_}MKT_MHM_00388_00042_002_001.

[767] Takvim-i Vekayi, Def'a 885, 1 Ra 1284 (03.07.1867).

[768] BOA, A_}MKT_MHM_00388_00043_002_001, 23 Ra 1284 (25.07.1867).

[769] BOA, A_}MKT_MHM_00388_00043_002_001, 5 R 1284 (06.08.1867).

[770] BOA, MVL_01055_00002_001_001,19Ca 1284 (18.09.1867); BOA, A_}MKT_MHM_00394_00053_002_001, 26 B 1284 (23.11.1867).

[771] Vali, vilayetleri teftiş etmek üzere çıktığı gezisi esnasında vilayet dâhilinde pek çok mülki birim olması ve ellerinde yeterince talimat olamaması ayrıca ihtiyaç duyulan talimatların da mevcut katiplerle yazılmasının mümkün olmayacağını gördüğünden merkezden bir litografya ve memurunun gönderilmesini istirham etmiştir. BOA, MVL_01055_00002_001_001, 19 Ca 1284 (18.09.1867).

[772] Bu konu ayrı bir araştırma konusu olduğundan ayrıntısına değinilmemiştir. Ancak valinin bu tür bir teşebbüsünün olduğunu belirtmek gerekir. BOA, I_MVL_00582_026152_001_001, 27 R 1284 (28.08.1867); BOA, MVL_00739_00044_001_001, 6 B 1284 (03.11.1867).

[773] Örneğin Amasya'ya bağlı Hacıhamza kazası ahalisinin Kastamonu'ya tabi Çankırı livasına bağlanma istekleri için valinin merkeze bunun yapılması için istirhamda bulunması bu kabildendir. BOA, MVL_00740_00062_001_001, 27 Ca 1284 (24.09.1867).

1867 yılının sonlarında Mehmed Tevfik'in yerine eski Erzurum valisi Mehmed Reşid Paşa tayin edildi.[774] Mehmed Reşid Paşa döneminde de Tanzimat'a aykırı hareketler vuku bulmuş ise de bunlar oldukça sınırlıydı.[775] Bu bağlamda Mehmed Reşid Paşa'nın Kastamonu'daki valiliğinin başarılı geçtiği söylenebilir. Nitekim merkeze gönderdiği bir tahriratta, Dâhiliye Nezareti'nin, yönetiminden memnun kalındığına dair tahriratına cevaben, bir teşekkür yazısı kaleme almıştı. Yazısında, vilayet teşkilatının uygulanmasındaki başarısından dolayı tebrik edildiği ve bunun da kendisini daha da şevklendirdiği ifade edilmekteydi.[776] Bu sayede vilayet dâhilindeki bir kısım işleri hızlandırmıştı. Bu bağlamda hem Sinop'a bağlı Boyabad kaymakamlığının hükümet konağının bitirilmesi hem de buraya çekilen telgraf hattının tamamlanmış olması örnek olarak gösterilebilir.[777]

Ahali, Reşid Paşa'nın yönetiminden o kadar memnun kalmıştı ki bir ara Sinop'ta çıkan eşkıyalık olaylarını halletmek üzere[778] gittiğinde, görev yerini değiştirmek üzere başkente gittiği dedikodularının çıkmasına neden olmuştu. Bu haber bir süre sonra vilayette iyice yayılınca, toplam yüz yetmiş kişinin imzasını taşıyan bir dilekçe Kastamonu meclisine verildi. Dilekçede, Reşid Paşa'nın vilayetteki görevine başladığı andan itibaren vilayeti mamur ettiği ve memurların da onun sayesinde kurallara göre hareket ettiği, bu anlamda ondan memnun kaldıkları ve değiştirilmesinin kendilerini oldukça üzeceği ifade edilmekteydi.[779]

Gerçekten de vilayet umumi meclisi tarafından hazırlanıp merkeze gönderilen vilayetin 1868 senesine ait faaliyetleri arasında, bir ıslahhane açıldığı, menafi sandıklarının sermayelerinin arttırıldığı, ziraat alanında önemli ilerlemeler kaydedildiği, İnebolu, Kastamonu ve Sinop taraflarında toplamda 31.996 metre uzunluğunda yeni yol yapıldığı ve 59 adet köprü inşa edildiği, yine kaza ve nahiyelerde

[774] BOA, A_}MKT_MHM_00396_00027_001_001, 17 Şaban 1284 (14.12.1867).
[775] Örneğin, Çankırı mutasarrıfı Said Paşa'nın vilayet merkezinden gönderilen emirleri icra etmemesi, ahalinin işlerini hakkıyla yürütememesi, kimi zaman dava sahipleri ile meclis azalarını azarlaması dolayısıyla azledilerek yerine Menteşe mutasarrıfı İskender Bey tayin edilmedi bu kabildendi. Yine valiliğinin son dönemlerinde Kastamonu'ya bağlı Ereğli kazasına tabi Devrek nahiyesinde bulunan Adatepe divanında teşekkül eden bir fesat güruhunun, ahaliyi katletmesi, ırzlarına tasallut etmeleri de bu kabildendi. Bu olay da valinin iyi idaresi sayesinde kısa sürede bastırılarak dahli olanlara gerekli cezaları verildi. BOA, I_SD_00008_000425_002_001, 19 S 1285 (11.06.1868); BOA, I_SD_00009_000478_005_001, (24 R 1285 (14.08.1868); BOA, BEOAYN_d_00955_016, 25 Ca 1285 (13.09.1868), s. 31; BOA, BEOAYN_d_00955_037, 7 C 1288 (24.08.1871), s. 73.
[776] BOA, DH_MKT_01309_00003_001_001, 19 Za 1285 (03.03.1869).
[777] BOA, I_DH_00598_041657_002_001, 10 Ca 1286 (18.08.1869).
[778] Bu eşkıyalık olayları Sinop livasına bağlı Gerze ve Saray kazalarında gerçekleşmiştir. BOA, BEOAYN_d_00955_025, 26 Ca 1286 (18.08.1869), s. 48.
[779] BOA, DH_MKT_01310_00004_001_001, 7 B 1286 (13.10.1869).

bulunan ve üçüncü derece kabul edilen yolların da yapıldığı belirtilmekteydi. Ayrıca mazbatada, Kastamonu'da süvariler için bir kışla inşa edildiği, Bolu'da iki panayır açıldığı, rüştiyelerden başka otuzdan fazla mektebin hizmete girdiği ve sıbyan mekteplerinin de ıslah edildiği, İstefan'da yeni bir hükümet konağı inşa edildiği, vilayet hapishanesine ilave olarak yeniden bir hapishane yapıldığı, 58 saatlik mahalle telgraf hattı çekildiği, cami ve medrese gibi yerlerde birçok tamirat yapıldığı ifade edilmekteydi.[780]

Mehmed Reşid Paşa'dan sonra Kastamonu valiliğine 1871 yılının sonlarına doğru Pertev Paşa getirildi.[781] Ancak Pertev Paşa'nın vefatı üzerine yerine 1873 yılının başlarında Bosna valisi Asım Paşa tayin edildi.[782] Bununa birlikte Asım Paşa'nın kısa bir süre sonra Trabzon vilayetine tayin edilmesi ile[783] yerine 1873 yılının Mayıs ayında eski İzmir valisi Emin Paşa getirildi.[784] Emin Paşa'nın da Kastamonu'daki valiliği çok kısa sürdü ve tayin edildikten yaklaşık bir ay sonra azledilerek yerine eski sadrazamlardan Mahmud Nedim Paşa tayin edildi.[785] Mahmud Nedim Paşa'nın da Kastamonu'daki valiliği çok kısa sürdü. Mahmud Nedim Paşa'nın valiliğinin çok kısa sürmesinin nedeni, ülkede yaşanan pek çok olumsuz gelişmenin onun sadrazamlığı zamanından kaynaklandığı hakkında oluşan kanaatti. Bu nedenle yargılanmak üzere başkente çağrıldı ve dolayısıyla görevinden azledildi.[786]

Mahmud Nedim Paşa görevinden azledilince, yerine Temmuz 1873 tarihinde eski Bağdat valisi Rauf Paşa tayin edildi.[787] Rauf Paşa'nın da valiliği bir aydan daha az sürdü ve yerine 1 Ağustos 1873 tarihinde Halep eski valisi Hacı Ali Paşa getirildi.[788]

---

[780] BOA, ŞD_01639_00001_001_001, 29 S 1287 (31.05.1870).

[781] Pertev Paşa'nın Kastamonu'daki valiliğine tam olarak ne zaman başladığını tespit edemedik. Ancak arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla bu tarih 1871 Ekim ayından sonra olmalıdır. Nitekim Kastamonu vilayetinden merkeze gönderilen 27 Eylül 1871 tarihli bir tahriratta vali olarak Mehmed Reşid'in mührü bulunmaktadır. BOA, ŞD_01640_00026_003_001, 12 B 1288 (27.09.1871). Bir müddet sonra yine Kastamonu vilayetinden merkeze gönderilen bir başka tahriratta ise vali olarak Pertev Paşa'nın mührü bulunmaktadır. BOA, ŞD_01640_00030_003_001, 17 N 1288 (30.11.1871).

[782] BOA, İ_MMS_00045_01885_001_001, 15 Za 1289 (14.01.1873).

[783] BOA, I_DH_00666_046384_001_001, 8 Ra 1290 (06.05.1873).

[784] BOA, I_DH_00666_046396_001_001, 14 Ra 1290 (12.05.1873). Ayrıca bkz. Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. XIV, Haz. M. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 48.

[785] BOA, I_DH_00669_046561_001_001, 10 R 1290 (07.06.1873). Ayrıca bkz. Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, *a.g.e.,* C. XIV, s. 51.

[786] BOA, I_DH_01295_101766_004_001, 13 Ca 1290 (09.07.1873).

[787] BOA, I_DH_00669_046617_001_001, 13 Ca 1290 (09.07.1873). Ayrıca bkz. Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, *a.g.e.,* C. XIV, s. 67.

[788] BOA, I_DH_00671_046702_001_001.

Ali Paşa göreve geldikten sonra Kastamonu valilerine verilen 22 bin 500 kuruş maaş 25 bin kuruşa çıkarıldı.[789]

Hacı Ali Paşa'nın valiliği döneminde yaşanan en önemli gelişme, Kastamonu dâhilindeki Çankırı, İskilip, Tosya gibi kazalarda meydana gelen kıtlıktı. Bu anlamda Çankırı'daki ahaliye verilmek üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Evkaf-ı Hümayun dairelerinde toplanmış olan iane ile satın alınmış olan 30 bin kıyye (38 ton 460 kg) un, 300 kile kadar darı gönderildi.[790] Bu yardımlar daha sora kimi yardımseverlerin de desteğiyle arttı ve toplamda 60 bin kıyye (76 ton 920 kg) un gönderildi.[791] Ancak bu yardımlar sonrasında valinin, görevini tam manasıyla yerine getiremediği, bu anlamda vilayette yaşanan kriz dönemini iyi idare edemediği görüldü. Buna Bolu livasındaki kimi muhtekirlerin zahireyi özellikle mısırı istedikleri gibi alıp satmaları da eklenince, Hacı Ali Paşa hakkında şikâyetler çoğaldı. Bunun üzerine merkezden alınan kararla Kastamonu valisi görevinden azledilerek yerine eski Adana valisi Raşid Naşid Paşa 5 Haziran 1874 tarihinde atandı. Azledilme gerekçesi olarak görevine başladığı andan itibaren vazifesini iyi yapamaması nedeniyle vilayet işlerinin perişan bir vaziyet alması, kendisinden bazı aksaklıklar durumunda bilgi istenildiğinde bunlara kâfi cevap vermemesi, kıtlık döneminde ahalinin ihtiyaç duyduğu zahire temini işinde fazlasıyla kayıtsız kalması ve bu nedenle hakkındaki şikâyetlerin artması şeklinde gösterilmişti.[792]

1874 yılının ikinci yarısında Kastamonu valiliğine tayin edilen Raşid Naşid Paşa, görevine 25 Haziran 1874 tarihinde başladı.[793] Raşid Naşid Paşa'nın döneminde bir kısım mülki değişiklikler hakkında ahalinin şikâyetleri ve bu şikâyetler karşısında girişilen teşebbüsler dışında önemli olaylar yaşanmadı. Ancak Naşid Paşa'nın 23 Eylül 1875 tarihinde Ankara vilayetine tayin edilmesi sonrasında Kastamonu vilayeti mutasarrıflığa dönüştürüldü ve valiliğine 12 bin 500 kuruş maaş ile eski Resmo mutasarrıfı Abdunnafi Efendi getirildi.[794] Böylece tezimizin sınırını oluşturan 1876 yılı da dâhil Kastamonu mutasarrıflıkla idare edildi ve bu dumunu 1878 yılının

[789] BOA, I_DH_00671_046716_001_001, 8 C 1290 (03.08.1873).
[790] BOA, BEOAYN_d_00955_053, 25 Ra 1291 (12.05.1874), s. 106, 108.
[791] BOA, BEOAYN_d_00955_055, 4 BEOAYN_d_00955_055 Ca 1291 (19.06.1874), s.110.
[792] BOA, I_MMS_0049_002103_003_001.
[793] BOA, A_}MKT_MHM_00476_00047_002_001.
[794] Kastamonu valisinin maaşı indirilmeden önce 20 bin kuruş idi. BOA, I_DH_00708_049546_001_001.

sonlarına kadar devam ettirdi. 1878 yılının sonlarına doğru yeniden vilayete dönüştürülerek valiliğine Ankara valisi Said Paşa tayin edildi.[795]

Görüldüğü üzere vilayet idaresi döneminde Kastamonu vilayeti valileri oldukça sık değiştirilmiş ve 1875 yılına kadar görev yapanlardan Mehmed Reşid, Pertev ve Raşid Naşid Paşalar dışındakiler genellikle bir yılın altında görev yapmışlardı. Bu durum da idarede istenilen başarının sağlanamadığını göstermekteydi. Zaten oldukça başarılı bir valilik dönemi geçiren Mehmed Raşid Paşa da yaklaşık 3 yıl 9 ay valilik yapmıştı.

3.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra Meclisleri ve Kastamonu Meclisleri (1840-1876)

Bilindiği üzere Osmanlı merkez teşkilatında birer karar organı olarak çalışan çeşitli divanlar vardı.[796] Bunların en önemlisi, Padişahın bulunduğu yerde onun adına toplanan Divan-ı Hümayundu.[797] Merkez teşkilatında Divan-ı Hümayun, özellikle XV. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Padişah adına önemli devlet işlerinin görüşüldüğü ve yürütüldüğü bir kuruldu.[798] Zamanla Divan-ı Hümayunun önemini kaybetmesiyle olağanüstü bir danışma kurulu niteliğinde olan ve ihtiyaca göre Padişahın Hatt-ı Hümayunu ile toplanan Meclis-i Meşveret[799] ön plana çıkmaya başladı. III. Selim döneminde (1789-1807) özellikle çok daha sık toplanan Meclis-i Meşveret, önemini II. Mahmud döneminde de (1808-1839) aynen devam ettirdi ve dönemindeki ıslahatların birçoğuna katkısı oldu. Meclis-i Meşveretin Divan-ı Hümayundan boşalan yeri tam manasıyla dolduramaması ve süreklilik gerektiren devlet işlerinin düzenli bir şekilde görüşülerek karara bağlanması elzem hale geldiği için yeni ve düzenli bir kurula ihtiyaç duyuldu.[800] Nitekim II. Mahmud, devlet ileri gelenleriyle sık sık toplanarak yapılacak yenilikleri müzakere etmekteydi.[801] Bunun

[795] BOA, BEOVGG_d_00931_028, 15 Za 1295 (10.11.878), s. 51.
[796] Bunlar Padişahın katılmadığı ve sadrazamın başkanlığında toplanan İkindi, Çarşamba ve Cuma Divanlarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu (1999), *a.g.e.,* s. 17-18.
[797] *"Padişah'ın Divanı"* anlamına gelen Divan-ı Hümayun'un, Aramiceden Farsçaya, Farsçadan da Türkçeye geçtiği kabul edilir. Bkz. Ahmet Mumcu, "Divan-ı Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1994, s. 430.
[798] Devletin bütün iç ve dış meseleleri burada görüşülür ve karara bağlanırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı (1988a), *a.g.e.,* s. 1 vd.
[799] Meşveret usulü Osmanlı Devletinin ilk kurulduğu andan itibaren vardı. Ancak özellikle devletin sıkıntılı dönemlere girdiği 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları bu kurulun önemini arttırmıştır. Bkz. Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986, s. 157 vd.
[800] Seyitdanlıoğlu (1999), *a.g.e.,* s. 17-18.
[801] Çadırcı, *a.g.e.,* s.185.

üzerine 24 Mart 1838 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kuruldu. Temel görevi Tanzimat düzenlemelerini müzakere etmek olan, bir başkan ve beş üyeden oluşan bu meclis, ilk toplantısını 31 Mart 1838 tarihinde gerçekleştirdi.[802] Meclis-i Vâlâ'nın asıl işlevi ise Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra ortaya çıktı. Bu meclis, Tanzimat Fermanı'nda öngörülen yeniliklerin tatbikini ve bunlara uygun yeni kanunların yapılması işini idare edecekti.[803]

Meclis-i Vâlâ'nın yaptığı ilk işlerden biri ülkede yeni bir mali reforma gitmek adına yeni bazı düzenlemeler yapmak oldu. Bu anlamda muhassıllık meclisleri kuruldu ki ikinci bölümde bu meclislere ve işlevlerine hem merkez hem de Kastamonu bağlamında değinildiğinden burada yeniden değinilmeyecektir. Yine ikinci bölümde muhassıllık teşkilatının uygulanmasında arzulanan başarının elde edilememesi ve bu nedenle merkezden alınan bir kararla eyaletlerin mülki, mali ve zaptiyeye ait işlerin müşirler uhdesine emaneten verilmek suretiyle 1842 yılı başlarında kaldırıldığı belirtilmişti. Muhassıllık teşkilatı kaldırıldıktan sonra muhassıllık meclisleri *"Memleket Meclisleri"* adı altında işlevlerini devam ettirdiler.

3.2.1. Memleket Meclisleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi muhassıllık teşkilatı kaldırılmasına rağmen bu teşkilatın en önemli rükûlarından olan meclisler kaldırılmayarak varlıklarını 1849 yılına kadar *"Memleket Meclisleri"* adı altında devam ettirdiler.[804] Bu meclisler, her bir sancak ve kaza merkezinde haftada iki üç gün toplanacak, ilgili yerin her türlü işlerini karara bağlayacak ve aldıkları kararları ayrıca bağlı bulundukları eyalet müşirlerine bildirip, ondan sonra icra edeceklerdi. Meclislerin üyeleri ise ilgili sancağın veya kazanın kaymakam, müdür, hakim ve varsa reaya temsilcileri ile birlikte ileri gelen kimselerinden müteşekkil olacaktı.[805] Meclis başkanlığını eyalette vali; sancaklarda ise kaymakamlar idare edecekti.[806]

---

[802] Seyitdanlıoğlu (1999), *a.g.e.,* s. 36-37.
[803] Seyitdanlıoğlu (1999), *a.g.e.,* s. 40-63.
[804] Muhassıllık teşkilatı kaldırılsa da meclislerin devam ettirilmesi devletin taşrada meşverete ne kadar önem verdiğini kanıtlaması açısından son derece önemlidir. Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1876), *History Studies,* V. 6, S. 6, December 2014, s. 266.
[805] Takvim-i Vekayi', Defa: 238, 3 M 1258 (14.02.1842)
[806] Yılmaz, *a.g.m.,* s. 266.

13 Eylül 1844 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından kaleme alınan bir giriş ve dokuz bendlik bir Nizamname ile taşra meclisleri ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidildi.[807] Nizamname'nin çıkarılma gerekçesi olarak taşra meclislerinin çoğu yerde meclis nizamına aykırı hareket etmesi ve bazı yerlerden merkeze aynı meselede birbirine aykırı mazbataların gönderilmesi, bunun da pek çok karışıklığa neden olması şeklinde gösterilmişti.[808]

26 Kasım 1846 tarihinde yayınlanan "*Umumi Talimatname"* ile meclislerle ilgili bir düzenleme daha yapıldı. Bu düzenleme ile meclisin görev ve işleyişi paragraflar halinde yeniden belirlendi.[809] Talimat'a göre meclisler, bir memleketin devlet ve halk lehine halledilmesi gereken önemli mülki, mali, hukuki, güvenlik vesair her türlü naifa işlerinin mercii olduğundan azaları, bulunduğu mahallin en muteber, dirayetkar, sevilen, devlet ve memleket işlerine vakıf kimselerden oluşacaktı. Azalardan birinin söz alması halinde diğerleri güzelce dinleyip sözü bitene kadar kimse tarafından müdahale edilmeyecekti. Müzakere konusu olan maddeler, oy birliği veya oy çokluğu ile kararlaştırıldıktan sonra ilgili kararlar, kâtiplerce kaydedilecek ve bu maddelerden başkentin iznine tabi olanlar bir mazbata ile merkeze ayrıca bildirilecekti. Vergilerin tevzii ile sair hususlarda kesinlikle kayırma veya himaye yoluna gidilmeyecekti. Meclis azaları, söyleyeceği sözü hiç kimseden çekinmeden doğru bir şekilde ifade edecekti. Şer'i ve hukuki davalar eskiden olduğu gibi şer'i mahkemelerde; önemli mülki meseleler ise büyük mecliste yani eyalet meclisinde görülecekti. Ayrıca özellikle katl davaları herkesin önünde vali ve mutasarrıf huzurunda şer'i hükümler dairesinde hak ve adaletle yine eyalet meclisinde görülecekti. Vakaların müzakereleri ile mazbatada bulunması gereken ifadeler merkeze hakikati üzere bildirilecekti.

---

807 Nizamname'nin bendleri için bkz. BOA, İ_MSM_00003_00042_001_001; İ_MSM_00003_00042_001_002.

808 Bu durum; *"...bir müddetten beri mecalis-i merkume heyet-i sabıkasından çıkmış ve nizam-ı mezkûr ise mensi (unutulmuş) ve metruk hükmüne girmiş olduğundan vaz'-ı asliyesinde melhuz olan fevaid geri kalarak ez cümle bazı mahaller meclislerinden mesela bir maddenin ibtida lehine ve bir müddet geçtikten sonra ol maslahat suret-i ahere konularak aleyhine mazbata verilmekte olduğuna ve halbuki her bir maddede ve ale'l-husus mücazat maddelerinde mecalis mazbatalarına itimad olunmakta olmasıyla mübayenet-i inha biz-zarur irâs-ı şüphe ederek hakikat-i hal bilinememek derecelerine varmış olduğuna binaen ba'dezin mecalis-i merkume usul-i mazbuta tahtında bulunmak ve nizam-ı kaviye rabt olunmak üzere nizamat-ı sabıka-i mezkûresinin tekid ve tebidiyle beraber bazı şerait-i lazımenin zeyl ve ilavesiyle neşr ve ilanına ibtidar olunur..."* şeklinde ifade edilmekteydi. BOA, İ_MSM_00003_00042_001_001. Nizam Önen ve Cenk Reyhan tarafından ortaklaşa olarak kaleme alınan bir çalışmada, Stanford Shaw'dan naklen, meclislere seçilecek üyelerin başkent tarafından onaylanması ön koşulunun getirildiği ifade edilmektedir. Bkz. Nizam Önen-Cenk Reyhan, *a.g.e.,* s. 136-137. Oysa söz konusu talimatta böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

809 Meclislerle ilgili düzenleme, Umumi Talimatname'nin beşinci başlığında, *"Meclis Azalarının İcab-ı Memuriyetleri"* şeklinde ele alınmaktaydı. Bkz. Mecmua-i Kavanin, s. 33-35.

Gerektiğinde bazı önemli ve karmaşık meselelerde bilirkişiler veya o konuda malumatı olan kimseler meclis müzakerelerine davet edilebilecekti. Hiçbir meclis azası diğerinden üstün olma girişiminde bulunmayacaktı. Meclis azaları tüm meseleleri aralarında garazsız ve pürüzsüz bir şekilde müzakere edip herkes düşüncesini beyan edecek ve varsa itirazları saygıyla dinlenecekti. Haftanın belirli günlerinde toplanılması kararlaştırılan müzakerelere tüm meclis azaları hazır bulunacaktı. Kimse makul bir gerekçesi olmadıkça meclis toplantılarına gelmemezlik etmeyecekti. Mecliste hak ve adaletle alınan bir karara daha sonra muhalefet edilmeyecekti. İhtiyaç halinde başvurulmak üzere meclis mazbataları aynen meclis ceridelerine kaydedilecekti. Mecliste bir mesele hakkında alınan kararların tersine hatır ve gönüle bakılarak yeniden bir karar alınmayacaktı. Bu amaçla vali ve meclis azaları kararlaştırılan mazbataları merkeze göndermeden önce meselenin hakikati yansıtıp yansıtmadığına dair gerekli tahkikleri yapacaklardı. Davalarda taraflar eşit tutulacak ve kim haklıysa gereği yapılacaktı. Müzakere konusu yapılan tüm hususlarda doğruluktan ayrılınmayacaktı. Mecliste yargılanacak kimseler adi suçları işlemiş olsalar bile tehdit, baskı veya korkutma yoluyla sorgulanmayacak ve bunlar hiçbir durumda bazı şeyleri kabul etmede zorlanmayacaktı. Hristiyanların yaşadıkları yer meclislerinde kocabaşı ve metropolitler de aza olarak bulunacak ve mazbatalar onlara da mühürletilecekti. Önemli meseleler, mecliste azaların çoğunluğu yoksa müzakere edilemeyecekti. Son olarak memleketin bayındırlaşmasını sağlayacak şeyler vaktinde mecliste müzakere edilip gerekli şeyler yapılacaktı.

Bu meclisler, 1849 yılına kadar taşrada önemli işler yapmışlardı. Özellikle idarenin farklı kademelerinde görev yapan kimseler ile ahali arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde bir mahkeme gibi çalışmışlar ve adeta hükümet merkezindeki Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin küçültülmüş bir örneğini oluşturmuşlardı. Ayrıca bu meclislerin görevleri arasında yöneticileri denetlemek, vergilerin gelire göre dağıtılıp zamanında toplanmasını sağlamak, gelir gider hesaplarını denetlemek, güvenliği sağlamak için önlem almak ile sağlık, bayındırlık, eğitim ve öğretim gibi işler de bulunmaktaydı.[810]

[810] Çadırcı, Musa; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* Der.: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 269. (259-285).

Memleket meclisleri, idari ve mali anlamda pek çok faydası olmasına rağmen bazı sorunların ortaya çıkmasına da kaynaklık etmişti. Bu dönemde de meclislere seçimle üye olanların büyük çoğunluğu Tanzimat öncesi yöneticileriydiler. Aslında bir yerde seçim yönetmeliği buna sebep olmuştu. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi meclislere üye olabilmenin koşulu olarak yöresinin en akıllı, afif ve seçkinlerden olmaktan başka devlet işlerinden anlıyor ve bu alanda bilgili olunması gerekliliğinin gösterilmesiydi. Bu durum da haliyle gerçek anlamda halkı temsil edebileceklerin önünü kesiyordu. Dolayısıyla her ne kadar seçim olsa da aslında uygulamada bu meclislere yine eski bölge ileri gelenleri üye olabiliyorlardı. Bunlar da eskiden beri adet edindikleri alışkanlıklarından bir türlü vazgeçmiyorlar ve meclis üyesi olmanın da verdiği avantajla çoğunlukla halkı eziyorlardı.[811]

3.2.1.1. Kastamonu Memleket Meclisi

Kastamonu Memleket Meclisine bakıldığında sancak idaresi döneminde kural gereği meclisin başkanlığını diğer yerlerde olduğu gibi kaymakam yürütmekte olup sancağa ait mali, mülki, adli, askeri vb. tüm meseleler burada görüşülüp karara bağlanmaktaydı. Meclis toplantılarına katılan üyelerin sayıları sürekli olarak değişiklik göstermekte ve toplantılara katılmayanlar için şerh düşülmekteydi. Örneğin Kastamonu kaymakamlığı kazalarına ait yapılan tahsilat ve bakayayı gösteren bir mazbatada 15 kişinin isim ve mühürleri bulunmakta iken[812]; bir zina meselesi dolayısı ile kaleme alınan bir mazbatada on bir kişinin isim ve mührü bulunmaktaydı.[813] Yine bir katl davası dolayısı ile mecliste görülen davadan sonra kaleme alınan bir mazbatada on iki kişinin isim ve mührü bulunmakta iken[814] başka bir katl davasından sonra kaleme alınan mazbatada on üç kişinin isim ve mührü bulunmaktaydı.[815]

Kastamonu memleket meclisi üyelerine bakıldığında -ki bütün meclis üyeleri Kastamonu meclisine ait mazbatalar tek tek incelenmek suretiyle tespit edilmeye çalışılmıştır- bunlar arasında ilk zamanlarda *"erbab-ı meclis"* denilen kimselerin varlığı görülmektedir. Bunlar anlaşıldığı kadarıyla meclislere bir nevi danışmanlık

[811] Çadırcı, *a.g.e.,* s.216-217.
[812] BOA, C_ML_00202_08329_001_001, Gurre-i Ra 1259 (01.04.1843).
[813] BOA, A_}MKT_00017_00075_001_001, 12 L 1260 (25.10.1844).
[814] BOA, A_}MKT_00017_00070_001_001, 21 L 1260 (03.11.1844).
[815] BOA, A_}MKT_00057_00025_001_001, 27 Z 1262 (16.12.1846).

vazifesi yapmak üzere görevlendirilmişlerdi. Ancak bu uygulamadan en azından Kastamonu özelinde 1845 yılından sonra vazgeçilmiş olmalıdır. Nitekim bu tarihten sonraya ait ve tarafımızdan incelenen mazbatalarda artık *erbab-ı meclis* tabirinin hiçbir mazbatada yer almadığı görüldü. Erbab-ı meclis üyeleri, ilk zamanlarda ahali tarafından seçimle getirilen meclis azaları gibi dört kişiden oluşmaktaydı. Örneğin 1 Nisan 1843 tarihli bir mazbatada erbab-ı meclis üyeleri; Mustafa Tahir, Ahmed Necib, Abdullah ve Ali Şakir adlı kimselerden oluşur iken;[816] 3 Kasım 1844 tarihli bir mazbatada, Mustafa Tahir, Seyyid Abdullah Avni, Ahmed Necib ve Abdullah adlı kimselerden[817] ve yine 3 Kasım 1844 tarihli başka bir mazbatada ise Mustafa Tahir, Ahmed Necib ve Abdullah adlı kimselerden[818] oluşmaktaydı. Bu erbab-ı meclis üyelerinin kimileri daha sonra azalığa seçilmişlerdi ki bunlardan Mustafa Tahir, Abdullah ve Seyyid Abdullah Avni uzun süre azalık yapan kimselerdi.

Bu bağlamda ahalinin seçimleri ile belirlenen meclis azalarına da değinmek gerekir. Kastamonu kaymakamlığı döneminde meclis azalarının, 1 Nisan 1844 ile 3 Kasım 1844 tarihleri arasında incelenen mazbatalarda Ahmed Şükrü, Seyyid Hafız Ahmed Said, Salih ve Mehmed Raşid oldukları tespit edildi.[819]

Kastamonu sancağı 1846 yılının ilk yarısında eyalete dönüştürüldükten sonra büyük meclis buraya nakledildi, dolayısıyla artık büyük meclise ait işler burada görülmeye başlandı. Meclis azaları 23 Mayıs 1846 tarihli bir mazbatada, Hacı Numan, Seyyid Abdullah Avni, Mustafa Tahir, Seyyid Ahmed Said, Ahmed Şükrü, Mehmed Raşid;[820] 18 Aralık 1846 tarihli bir mazbatada Mustafa Tahir, Abdullah, Seyyid Ahmed Said, Ahmed Şükrü, Salih, Mehmed Raşid;[821] 25 Mart 1847 tarihli bir mazbatada Hacı Numan, Seyyid Abdullah Avni, Mustafa Tahir, Seyyid Ahmed Said, Ahmed Şükrü, Salih;[822] 15 Temmuz 1847 tarihli bir mazbatada Mustafa Tahir, Abdullah, Seyyid Ahmed Said, Ahmed Şükrü, Salih, Mehmed Raşid;[823] 27 Ekim 1847 tarihli bir mazbatada Hacı Numan, Seyyid Abdullah Avni, Mustafa Tahir, bir azanın mührü yok,

[816] BOA, C_ML_00202_08329_001_001
[817] BOA, A_}MKT_00017_00070_001_001.
[818] BOA, A_}MKT_00017_00075_001.
[819] BOA, C_ML_00202_08329_001_001; BOA, A_}MKT_00017_00075_001_001; BOA, A_}MKT_00017_00070_001_001.
[820] BOA, A_}MKT_00057_00025_001_001.
[821] BOA, A_}MKT_00058_00020_001_001.
[822] BOA, A_}MKT_00073_00013_001_001.
[823] BOA, A_}MKT_00089_00090_001_001.

Seyyid Ahmed Said, Mehmed Murad, Mehmed Raşid;[824] 1 Şubat 1848 tarihli bir mazbatada Mustafa Tahir, Seyyid Ahmed Said, Seyyid Abdullah Avni, Salih, Ahmed Şükrü, Mehmed Raşid;[825] son olarak 27 Haziran 1848 tarihli bir mazbatada ise Mustafa Tahir, Seyyid Hafız Ahmed, Seyyid Salih, Ahmed Şükrü ve Mehmed Raşid[826] oldukları görülmektedir. Meclisin diğer üyeleri ise Kaymakamlık döneminde ceride nazırı, nakib, müftü ve hâkim idi. Valilik döneminde ise mal katibi, nakib, müftü, naip ve mal katipleri idiler. Bu arada Kastamonu meclisinde hem kaymakamlık döneminde hem de eyalet idaresi döneminde gayrimüslim ahaliyi temsil etmek üzere meclise seçilen kocabaşı Yorgi'dir ki bu kimse Rumları temsilen mecliste bulunmaktaydı.[827]
Burada seçimle getirilen üyeler üzerinde bir değerlendirmede bulunmak gerekir. Yukarıdaki örneklere bakıldığında ve seçim yönetmeliği de göz önünde bulundurulduğunda bunların umumiyetle eski yöre ileri gelenlerinden oldukları anlaşılmaktadır. Bu üyelerden kimileri zaman zaman meclis azalığının da vermiş olduğu yetkileri kullanarak birtakım yolsuz hareketlerde bulundular. Bu tür yolsuzluklarda bulunanlardan biri Mehmed Bey'dir. Yukarıda verilen tüm örneklerde görüldüğü üzere bu kimse, her zaman meclisin üyesi idi. Mehmed Bey'in bu yolsuzluklara cesaret etmesinin nedeni Kastamonu'da kendisine muhalefet edebilecek güçte başka bir ileri gelenin olmamasıydı. Bu nedenle meclisteki en etkin kişi konumundaydı.[828] Hatta Kastamonu'ya tayin edilen yöneticileri dahi etkisi altına alarak işleri istekleri doğrultusunda yönlendirmişti. Nitekim Kastamonu kaymakamı Esad Bey'in Mehmed Bey ile birlikte ahaliye türlü yolsuzluklarda bulunması gerekçesiyle merkeze şikâyet edilmesi ve ondan sonra azledilmesi bu kabildendi.[829] Mehmed Bey'in bu tür uygunsuzlukları Kastamonu'nun eyalet ile idare edilmesi döneminde de yaşanmaya devam etti. Esasında bu tür yolsuzluklar diğer meclis azaları tarafından da yapılmaktaydı. Nitekim Kastamonu eyaletinin ilk valisi olan Mustafa

[824] BOA, A_}MKT_00099_00077_001_001.
[825] BOA, A_}MKT_MVL_00007_00059_002_001.
[826] BOA, A_}MKT_00136_00053_001_001.
[827] Nitekim Kastamonu eyalet meclisine ait Ağustos 1851 tarihli bir mazbatada Rumlar ve Ermenileri temsilen iki kocabaşının bulunduğu ve Rumların temsilcisinin Yorgi olduğu mühür kısmında bulunan açıklamadan anlaşılmaktadır. BOA, MVL_00243_00002_001_001.
[828] Nitekim Mustafa Paşa'nın merkeze gönderdiği 11 Mart 1847 tarihli bir tahriratta Mehmed Beyin mecliste oldukça nüfuzlu bir kimse olduğu ve diğer azaları da istekleri doğrultusunda yönlendirebildiği belirtilmiştir. BOA, A_}MKT_00075_00087_001_001.
[829] BOA, I_DH_00078_003906_002_001, 23 B 1259 (19.08.1843).

Paşa tarafından 1847 yılının başlarında yapılan teftişler neticesinde, meclis azalarının birtakım yolsuzlukları tespit edilmiş ve bunun için birtakım önlemler alınmıştı.[830]
Son olarak Kastamonu'daki meclis azalarının bir ara iki adet arttırıldığını; ancak bir müddet sonra bundan vazgeçildiğini belirtmek gerekir.[831] Nitekim Bekir Sami Paşa'nın valiliği döneminde merkeze gönderilen bir tahriratta, meclise sonradan dâhil edilen Abdullah ve Numan Ağaların meclisten çıkarıldığı belirtilmekteydi.[832]

3.2.2. Eyalet Meclisleri

1 Ocak 849 tarihinde meclislerle ilgili yeni bir düzenleme yapıldı. Daha önce bu düzenlemenin amacının merkezi otoritenin yerel meclisler kanalıyla daha da güçlendirmek olduğu, bu bağlamda valilerin pasifleştirildiği ifade edilmişti. Bu nedenle eyalet meclisleri talimatı ile mali, mülki, adli vb. alanlarda ülke yönetimi yeniden belirlendi. Bir giriş 9 fasıl ve 68 maddeden oluşan bu talimat, *"Bu Def'a Saye-i Şevket-Vâye-i Cenâb-ı Mülkdârîde Tertîb ve Teşkil Olunmuş Olan Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limât-ı Seniyyedir"* başlığını taşımaktaydı.[833]
Giriş kısmında böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmasının gerekçesi olarak mevcut eyaletlerin bazılarının muntazam olmaması, bu nedenle gerek mülki işlerin idaresinde gerek haberleşmede gerekse tahkikat vesair hususlarda pek çok sıkıntılar yaşanması

[830] BOA, A_}MKT_00075_00087_001_001, 23 Ra 1263 (11.03.1847).
[831] Böyle bir tasarruf 15 Ağustos 1847 yılından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim Eyalet ile idare edilmeye başladığı 1846 yılından bu tarihe kadar olan mazbatalarda umumiyetle on üç üyenin mazbatalarda isim ve mühürleri bulunmaktaydı. Bu tarihten sonra örneğin 27 Ekim 1847 tarihli bir mazbatada üye sayısının on beş olduğu görülmektedir. Bkz. BOA, A_}MKT_00093_00035_001_001; BOA, A_}MKT_00099_00077_001_001.
[832] BOA, MVL_00018_00062_001_001, 9 Za 1263 (19.10.1847).
[833] Eyalet Meclisleri Talimatının ilk bölümü (Fasl-ı Evvel), "*Usul-i Tanzimat-ı Hayriyye ve Islahât-ı Mülkiyeye Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında beş maddeden (1-5. Maddeler); ikinci bölümü (Fasl-ı Sâni), *"Eyalet Meclisinin Teşkiline ve Re'is ve A'zalarının Vezâ'if-i Memuriyetlerine Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında 7 maddeden (6-12. maddeler); üçüncü bölümü (Fasl-ı Sâlis), *"Meclisin Ba'zı Vezâ'if-i Müteferri'ası"* başlığı altında 5 maddeden (13-17. maddeler); dördüncü bölümü (Fasl-ı Rabi*'), "Umur-ı Zabtiyeye Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında 7 maddeden (18-24. maddeler); beşinci bölümü (Fasl-ı Hâmis), *"Umur-ı Maliyeye Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında 17 maddeden (25-41. maddeler); Talimat'ın altıncı bölümü (Fasl-ı Sâdis), *"İ'mârât-ı Mülkiyeye Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında 7 maddeden (42-48. maddeler); yedinci bölümü (Fasl-ı Sâbi), *"Hukuka Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında 5 maddeden (49-53. maddeler); sekizinci bölümü (Fasl-ı Sâmin), *"Umur-ı Zâbıta ve Kanuniyeye Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında 8 maddeden (54-61. maddeler) ve dokuzuncu son bölümde ise (Fasl-ı Tâsi') "*Bi'z-zat İdare Olunan Kazalar ile Elviye-i Mülhakaya Dâ'ir Mevaddır"* başlığı altında 7 maddeden (62-68. maddeler) oluşmaktadır. Bkz. Mecmua-i Kavanin, s. 56-75. Talimatın Latin harfleri ile metni için bkz. Bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri,* Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s. 205-224. Ayrıca Talimatın maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 219-223.

gösterilmişti. Bu nedenle bu hususlarda hem düzenin hem de kolaylığın sağlanması açısından eyaletlerin yeniden taksime tabi tutularak merkez eyaletlerde o eyalete ait tüm işlerin görülmesi adına birer büyük meclisin kurulmasına ve bunların reisi ile bazı azalarının merkezden geri kalan azalarının ise yöre ileri gelenlerinden seçilerek tayin edilmelerine dair irade alındığı ve bunun üzerine Edirne eyaletinin taksiminin yapılarak burada eyalet büyük meclisinin kurulduğu ifade edilmekteydi.[834] Kurulan bu eyalet meclislerine merkezden birer reis ve ulemadan birer aza ile ikişer kâtip (katib-i evvel ve katib-i sani) memur olarak tayin edilmişlerdi.[835]

1850 yılı sonlarında veya 1851 yılı başlarında alınan bir kararla Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nin faydaları görüldüğünden diğer eyaletlere de tatbiki kararlaştırıldı. Bu yeni karara göre eyalet meclisleri reisi eğer defterdar varsa defterdara; defterdar yok ise mal müdürlerine verilecekti. Ayrıca bu meclislerde hâkim ve naipler de üye olarak yer alacaklardı.[836]

Eyalet meclisleri, yukarıda da ifade edildiği gibi mülki, mali, iç güvenlik, eğitim-öğretim, bayındırlık ve hukuk gibi pek çok konuda sorumluluklar üstlenmişlerdi. Dolayısıyla bu tür konuları içeren her mevzu meclisin gündemi olacaktı. Meclis, talimatın yedinci maddesi gereği Cuma tatili dışında her gün toplanarak çalışmalarını yürütecekti.[837] Talimat'ın 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi'ne kadar yürürlükte kaldığı değerlendirilmektedir.[838] Esasında 1849 Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nde her ne kadar her eyalete merkezden bir başkan tayin edilmesi esası kabul edilmiş ise de pratikte tüm eyaletlere merkezden başkan tayin edilmediği dolayısıyla meclis başkanlığını eskiden olduğu gibi valilerin yürüttüğü görülmektedir. Nitekim Kastamonu eyaleti de bunlar arasındadır. Kırım Savaşı sonrasında ilan edilen

---

[834] Mecmua-i Kavanin, s. 56-58.Ayrıca bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *a.g.e.,* s. 205-206.

[835] Numune kabilinde olmak üzere bu büyük eyalet meclisleri Edirne dışında Anadolu'da Hüdavendigar, Arabistan'da da Sayda eyaletlerinde kuruldu. Buna göre Edirne eyaleti meclisine reis olarak zabtiye eski mektupçularından Sadreddin Bey, azalığına Mekke-i Mükerreme payelilerinden Hüsameddin Efendi ve birinci kâtipliğine ise eski Karesi Kaymakamı olan Hoca İhsan Efendi; Hüdavendigar meclisine reis olarak eski Anadolu Ordusu Defterdarı Agâh Efendi, azalığına yine Mekke-i Mükerreme payelilerinden Abdullah Ref'et Bey ve birinci kâtipliğine ise Hariciye kâtiplerinden Muhtar Efendi ve Sayda eyaleti meclisine ise reis olarak Emin Efendi tayin edildiler. Takvim-i Vekayi', Def'a 399, 28 S 1265 (23.01.1849).

[836] Takvim-i Vekayi, Def'a 440, 6 Ra 1267 (09.01.1851). Moshe Ma'oz, defterdarlık makamının 1852 Fermanı ile memleket meclisi başkanlığının birleştirildiğini ve hiyerarşide iki ya da üçüncü dereceye getirildiğini iddia edip, vali karşısında artık bir tehdit oluşturmadığı ifade etmiştir. Bkz. Ma'oz, *a.g.m.,* s. 273. Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere eyalet meclisleri başkanlığı 1851 yılı sonlarında veya 1852 yılının hemen başlarında defter varsa ona yoksa mal müdürüne verileceği kararlaştırılmıştı.

[837] Mecmua-i Kavanin, s. 59.

[838] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 218. Oysa 1852 ve 1858 düzenlemeleri dikkate alındığında bunun pek de doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 138, 79 nolu dipnot.

28 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda da meclislerle ilgili bir düzenleme yapıldı. Buna göre eyalet meclisleri yeni düzenlemeye tabi tutulacak ve özellikle üye seçimlerinde gayrimüslimlerin nüfuslarına göre temsil edilmeleri sağlanacaktı.[839] Bu arada 1858 yılında yayınlanan talimatta meclislerle ilgili bir düzenleme olmadığını belirtmek gerekir. 1864 Vilayet Nizmnamesinde ve sonrasında yapılan düzenlemelerde meclislerle ilgili yapılan düzenlemelere ise yeri geldikçe değinilecektir.

3.2.2.1. Kastamonu Eyalet Meclisi

1849 Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nde eyaletlerde oluşturulacak büyük meclislere merkezden bir başkan, ulemadan bir kimse ile iki katibin gönderileceği belirtilmekteydi. Ancak Kastamonu'da böyle bir durum söz konusu değildi. Nitekim Kastamonu eyalet meclisi, eskiden olduğu gibi valinin başkanlığında idare edilmeye devam etti.[840] 1851 yılı başlarından itibaren ise Kastamonu'daki meclis başkanlığı mal müdürü tarafından[841] ifa edildi.[842] Kastamonu eyaletinde mal müdürünün meclise başkanlık etmesi durumu arşiv belgelerinden takip edilebildiği kadarıyla en azından

[839] Musa Çadırcı, "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi*, Der.: Tülay Ercoşkun, Ankara, 2017, s. 292.
[840] Örneğin 30 Nisan 1849, 26 Eylül 1849 ve 16 Nisan 1850 tarihli mazbatalarda meclis reislerinin valiler olduğu görülmektedir. BOA, I_MVL_00152_000437_006_001; A_}MKT_00226_00084_001_001; A_}MKT_UM_00014_00010_001_001.
[841] Kastamonu eyalet olmasına rağmen görüldüğü üzere mali işler mal müdürleri tarafından yürütülmektedir. Bunun nedeni, Kastamonu eyalete dönüştürüldükten sonra defterdarlığına tayin edilen Abdülbaki Efendi'nin, 1846 yılının sonlarına doğru vefat etmesinden sonra valinin merkeze gönderdiği bir tahriratında, artık yeni bir defterdar tayin edilmektense Kastamonu'nun eskisi gibi mal müdürleri ile idare edilmesini teklif etmesidir. Valinin bu teklifi Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve yapılan müzakereler neticesinde eski İslimiye kaymakamı Rıza Efendi'nin hesap işlerindeki yeterliği de göz önünde bulundurularak dört bin kuruşla tayin edilmesi kararlaştırılmış ve bu karar padişahın onayından da geçtikten sonra Rıza Efendi Kastamonu mal müdürlüğüne tayin edilmiştir. Böylece Kastamonu'daki mali işler, Vilayet Nizamnamesi'ne kadar mal müdürleri ile idare edilmiştir. BOA, I_MVL_00086_001739_007_001, 17 Z 1262 (06.12.1846); Ayrıca bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 311, 15 Z 1262 (04.12.1846); Takvim-i Vekayi, Def'a 313, 29 Z 1262 (18.12.1846).
[842] Takvim-i Vekayi, Def'a 440, 6 Ra 1267 (09.01.1851).

1856 yılının ikinci yarısına kadar devam etti[843] ve 1856 yılının ikinci yarısından itibaren meclis başkanlığı yeniden valilerin uhdesine verildi.[844]

Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra meclis üyelerinden seçimle gelen kimselere bakıldığında -ki bunlar yine mazbatadaki mühürler okunmak suretiyle tespit edilmiştir- bunların yine genellikle eski üyeler oldukları görülmektedir. Bu durum 1852 ve 1858 düzenlemelerinden sonra da böyle devam etti. Örneğin 30 Nisan 1849 tarihli bir mazbatada yer alan mühürlere göre meclis üyeleri, Mustafa Tahir, Esseyyid Hafız Ahmed, Esseyyid Salih ve Ahmed Şükrü iken[845]; 9 Eylül 1856 tarihli bir mazbatada Mustafa Tahir, Ahmed Şükrü, Seyyid Ahmed Said ve Esseyyid Mehmed Murad oldukları görülmektedir.[846] Yine 25 Ekim 1858 tarihli bir mazbatada ise seçimle getirilen üyeler Hafız Mehmed Said, Mustafa Tahir, Seyyid Ahmed Said ve Esseyyid Mehmed Murad iken[847]; 26 Ekim 1859 tarihli bir mazbatada Hafız Mehmed Said, Esseyyid Mustafa Sabri, Seyyid Ahmed Said ve Esseyyid Murad oldukları görülmektedir.[848] Eyalet meclisi talimatnamesinden sonra Kastamonu eyalet meclisinin diğer üyeleri mal ve tahrirat kâtipleri, nakib, müftü, naib, mal müdürü ve vali idiler.[849] 1856 yılından sonra ise meclis üyeliğine ziraat ve evkaf müdürleri de dâhil edilmişlerdi.[850] Bu arada Kastamonu eyalet meclisinde gayri müslim ahalice seçilen kocabaşıların sayısının da zaman zaman tek zaman zaman da iki kişi oldukları görülmektedir. Bunlardan biri Rum milletini diğeri ise Ermeni milletini temsil etmekteydi.[851]

---

[843] Kastamonu'da mal müdürünün eyalet meclisine başkanlık ettiği mazbatalarda mühürlerinin üzerinde *"Reis-i Meclis"* ibaresi bulunmaktaydı. Mal müdürlerinin başkanlık ettiği bazı mazbatalar için bkz. BOA, A_}MKT_MVL_00045_00080_002_001, 13 L 1267 (11.08.1851); MVL_00119_00055_001_001, 19 N 1268 (07.07.1852); MVL_209_00048_001_001, 10 Ş 1269 (19.05.1853); MVL_000212_00052_001_001, 13 Ca 1270 (11.02.1854); MVL_00217_00029_001_001, 9 N 1272 (14.05.1856).

[844] 1856 yılının ikinci yarısından itibaren valilerin yeniden eyalet meclisine başkanlık ettiklerine dair mazbatalar için bkz. BOA, MVL_00220_00010_001_001, 9 M 1273 (09.09.1856); MVL_00221_00072_001_001, 21 B 1273 (17.03.1857); MVL_00224_00086_001_001, 23 R 1274 (11.12.1857); A_}MKT_UM_00353_00091_001_001, 15 Za 1275 (16.06.1859).

[845] Nitekim merkezden alınan karar gereği eyalet meclislerine defterdar varsa o yoksa mal müdürü başkanlık edecekti. BOA, I_MVL_00152_004317_006_001.

[846] BOA, MVL_00220_00010_001_001.

[847] BOA, MVL_00578_00057_001_001.

[848] BOA, A_}MKT_UM_00373_00078_001_001.

[849] Bu haliyle meclis toplamda on iki kişiden müteşekkil idi. BOA, 00009_00041_001_001, 1 R 1266 (14.02.1850).

[850] BOA, MVL_00578_00057_001_001, 17 Ra 1275 (25.10.1858).

[851] Bu kocabaşılar bazen meclis toplantılarına katılmışlarken bazen de katılmamışlardır. BOA, MVL_00243_00002_001_001, Ağustos 1851; BOA, MVL_00119_00055_001_001, 9 N 1268 (07.07.1852).

Kastamonu eyaletinin mutasarrıflık ile idare edilmeye başlandığı 1859 yılından sonra da meclis üyeleri eski yerel ileri gelenlerden oluşmaktaydı. Örneğin 1861 tarihli bir mazbatada meclis üyeleri Seyyid Ahmed Said, Ahmed Şükrü Efendi, Esseyyid Mehmed Murad, Hafız Mehmed Said ve Esseyyid Mustafa Sabri[852]; 1862 tarihli bir mazbatada Hafız Mehmed Said, Seyyid Ahmed Said, Ahmed Şükrü Efendi, Esseyyid Mehmed Murad[853]; 1864 tarihli bir mazbatada Hafız Ahmed Said, Ahmed Şükrü Efendi, Esseyyid Mehmed Murad, Bedus Ağa[854] ve 1867 tarihli bir mazbatada ise Seyyid Abdülmecid, Hafız Mehmed Said, Seyyid Ahmed Said, Esseyyid Mehmed Murad oldukları görülmektedir[855] ki bunlar hep eski üyeler idiler. Bu arada 8 Kasım 1859 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile defterdarlık ve mal müdürlükleri kaldırılarak mali işler, doğrudan valilerin sorumluluğuna verildi. Ancak mali işlerin görülmesi için bir muhasebeci görevlendirildi.[856] Dolayısıyla mecliste artık defterdar veya mal müdürleri yerine muhasebeciler yer almaya başladı.[857]

1859 yılından sonra Kastamonu Meclisi üyelerinin sayıları artmış ve on yediye kadar çıkmıştır ki bunun nedeni taşradaki devlet memuru sayısının artmasıydı. 1860 tarihli bir mazbatada meclis üyeleri beş aza, bir kocabaşı, nüfuz nazırı, arazi memuru, evkaf ve ziraat müdürleri, nakib, müftü, muhasebeci, naib, tahrirat ve meclis kâtipleri ile validen oluşmaktaydı.[858] Bu arada mecliste görüşülen konunun mahiyetine göre de meclis mazbatalarında yer alan kişilerin sayısı değişmekteydi. Örneğin Kastamonu'dan Çankırı'ya kadar yapılacak yolun yapımına başlandığına dair merkeze gönderilen 1864 tarihli bir mazbatada toplam 27 kişinin isim ve mührü bulunmaktaydı.[859] Bu anlamda meclisin üye sayısı, meclisin doğal ve seçilmiş üyeleri dışında konunun mahiyetine göre değişiklik gösterebilmekteydi.

Kastamonu eyalet meclisi döneminde, memleket meclisleri döneminde olduğu gibi seçimle üyeliklere getirilen kimselerin, meclisi domine ederek birtakım yolsuzluklarda bulunduklarını hatta kimi zaman meclisin işlevsiz kalmasına neden olduklarını da belirtmek gerekir. Bunlardan eskiden beri meclis üyesi bulunan Mehmed Bey'in mal

[852] BOA, MVL_00621_00010_002_001, 30 Ca 1278 (03.12.1861).
[853] BOA, MVL_00625_00065_028_001, 25 Ş 1278 (25.02.1862).
[854] BOA, MVL_00670_00039_001_001, 2 N 1280 (10.02.1864).
[855] BOA, MVL_00721_00035_001_001, 19 L 1283 (24.02.1867).
[856] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 230.
[857] Kastamonu muhasebeciliğine de eski defterdar Vehbi Efendi tayin edilmiştir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 578, 10 Şaban 1276 (03.03.1860).
[858] BOA, MVL_00605_00062_001_001, 12 R 1277 (28.10.1860).
[859] BOA, MVL_00687_00075_001_001, 20 R 1281 (22.09.1864).

müdürü ile işbirliği ederek ahaliden ağnam vergisini olması gerekenden fazla alması bu kabildendi.[860] Yine meclis üyelerinden Ahmed Şükrü Efendi'nin meclisi domine etmek suretiyle meclisin haftanın sadece iki günü toplanmasına ve bu yüzden işlerin birikerek adeta işlevsiz hale getirilmesine neden olması da bu türdendi. Nitekim Kastamonu valisi İsmet Paşa tarafından sadrazamlık makamına gönderilen bir tahriratta, göreve başladığında eyalet meclisinin haftanın sadece iki günü toplandığı ve bu toplantılarda pek çok işin birikmesi münasebetiyle meselelerin ekseriyetinin askıda kaldığı belirtilmekteydi. Tahriratın devamında, göreve başlar başlamaz bu işleri bir an önce halletmek için cuma tatili dışında her gün meclisin toplanması için birtakım girişimlerde bulunulduğu; ancak Ahmed Şükrü Efendi'nin diğer üyeleri de etkisi altına almak suretiyle engellemeye çalıştığı ve bu yüzden Ahmed Şükrü Efendi'nin bir an önce meclisten uzaklaştırılması gerektiği ifade edilmekteydi.[861] İsmet Paşa'nın bu isteği merkezde değerlendirildi ve Ahmed Şükrü Efendi azledilerek yerine Mehmed Said Efendi'nin tayin edilmesine karar verildi.[862] Ancak yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere Ahmed Şükrü Efendi bir müddet sonra yeniden meclis azalığına seçildi. Ahmed Şükrü Efendi'nin meclis azalığına tayininden sonra, bazı yolsuzluklarda bulunduğu gerekçesi ile merkeze yine şikayet edildiğini görmekteyiz.[863] Esasında meclis üyelerinin bu tür olumsuz tutumlarına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür.[864]

3.2.3. Vilayet İdare Meclisleri

1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi ile taşra idaresinin yeniden düzenlendiği daha önce ifade edilmişti. Bu Nizamname'de taşra meclisleri ile ilgili de

[860] BOA, A_DVN_00044_00019_001_001, 20 S 1265, (15.01.1849). Mehmed Bey hakkında şikayet konuları arasında redif askerlerinin alımında üç kişiden askere almaması karşılığında rüşvet alması da bulunmaktadır. I_MVL_00152_004317_017_001, 29 C 1265 (22.05.1849).
[861] BOA, A_MKT_UM_00246_00084_001_001, 29 Za 1272 (01.08.1856).
[862] BOA, A_MKT_NZD_00197_00079_001_001, 16 S 1273 (16.10.1856).
[863] Şikâyetin konusu Ahmed Şükrü Efendi'nin sandık eminliği döneminde vakıf akçesinden zimmetine 2 yük 30 bin kuruşu geçirmesi ile bazı kimselerden aldıkları borçları ödememesi hakkındadır. BOA, MVL_00439_00066_002_001, 13 L 1280 (22.03.1864).
[864] Örneğin Ahmed Şükrü Efendi'nin eski mabeyn harem hizmetlilerinden Mehmed Sadık Efendi'nin babasından Kastamonu'nun Köyceğiz mahallesinde kalan evini babasının kendisine borcu olduğu gerekçesiyle el koyması meclis azalarının olumsuz tutumlarına örmek olarak gösterilebilir. BOA, MVL_00430_00042_001_001, 4 C 1280 (16.11.1863). Yine Ahmed Şükrü Efendi'nin Sırt kazasına tabi Kanarta karyesi sakinlerinden Ömer Çelebi oğlu Mehmed isimli kimseyi alacağı bin yüz seksen kuruşluk faizi vermediği gerekçesiyle darb etmesi ve üç gün sonra ölmesine neden olması da bu kabildendir. BOA, MVL_00439_00065_002_001, 03 Z 1280 (10.05.1864).

düzenlemeler yapıldı ve önemli yenilikler getirildi.[865] Buna göre, eyalet meclisleri isim değiştirerek vilayet idare meclisleri ismini aldılar. Aynı durum liva ve kazalarda da söz konusu oldu. Liva meclisleri liva idare meclisleri, kaza meclisleri de kaza idare meclisleri ismini aldılar. Bu meclislerde her ne kadar merkezi hükümetin ağırlığı olsa da bunlar bir çeşit yerel yönetim kurulu idiler ve yerel temsilciler de sadece danışma fonksiyonunu üstlenmişlerdi.[866]

Meclis, Nizamname'nin on üçüncü maddesine göre valinin başkanlığında müfettiş-i hükkam-ı şer'iyye (şer'i işler müfettişi), defterdar, mektupçu, hariciye müdürü, ikisi müslim ve ikisi gayrimüslim ahaliden seçilen üye olmak üzere toplamda dokuz kişiden oluşmaktaydı.[867] Meclisin görevleri de yine Nizamname'nin on dördüncü maddesinde belirlenmişti. Buna göre vilayet idare meclisleri, mülki, mali, hariciye, nafia ve ziraate dair işleri müzakere edecek; ancak hukuk işlerine karışmayacaktı.[868] Vilayet merkezinde kurulan bu idare meclisinin görevleri arasında ayrıca kaza ve liva merkezlerinde oluşturulması düşünülen belediye daire ve meclis kararlarını, faaliyetlerini ve giderlerini kontrol etmek de bulunmaktaydı. Bunun dışında gerek Vilayet Umum Meclisi'nin gerekse Babıali'nin oluru ile vilayette vergilerin tevzii ve toplanması ile de görevlendirilmişti.[869]

1871 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi'nde de meclislere yer verilmişti. 1871 yılında idare meclisleri ile ilgili yapılan düzenleme 1864 yılındaki düzenleme ile büyük benzerlik göstermekteydi. 1871 Nizamnamesi'nde meclise üye merkezi memurların sayısı arttırılmıştı. Bunun altında, idare meclislerindeki seçilmiş üyelerin rolünü azaltmak kaygısı yatmaktaydı. Ayrıca bu Nizamname ile idari yargıyı ilgilendiren bazı hususlarda meclise danışma yetkisi verilmesine karşın, denetim yetkisi verilmemişti.[870]

---

[865] Musa Çadırcı, 1864 düzenlemesinin; *"Osmanlı bürokrasisinin tecrübeyle edindiklerine Batı ülkelerinde gördüklerini de eklemek suretiyle ortaya çıktığını ve kendine özgü yanları ağır basan bir sentez olduğunu"* ileri sürmektedir. Bkz. Musa Çadırcı, "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* İmge Kitabevi, Der.: Tülay Ercoşkun, Ankara, 2017, s. 292. (s. 287-301).

[866] Ortaylı (2011), *a.g.e.,* s. 70.

[867] Vilayet idare meclisine seçilecek üyelerin belirlenmesi ise son derce karışık olmuştur. Seçim usulü için bkz. Ortaylı (2011), *a.g.e.,* s. 78-83; Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 168-169.

[868] Bkz. Tural (2004), *a.g.m.,* s. 111.

[869] Ortaylı (2011), *a.g.e.,* s. 72.

[870] Bkz. Gençoğlu (2011), *a.g.m.,* s. 38-39.

3.2.3.1. Kastamonu Vilayet İdare Meclisi

Vilayet Nizamnamesi, Kastamonu'da 1867 yılının ikinci yarısında uygulanmaya başlandı ve yöneticisi vali olarak değiştiği gibi eyalet merkezinde bulunan büyük meclis de vilayet idare meclisine dönüştürüldü. Kastamonu vilayet meclisine bakıldığında, başkanlığını vali yürütmekte olup, meclisin doğal üyeleri, defterdar, mektupçu, müfettiş-i hükkam; seçilmiş üyeleri de Şeyh Hafız Muhammed Said Efendi, Hacı Mustafa Bey, Salim Efendi ve Bedus Ağa'dır. Meclisin baş katibi Rauf Bey ve mukayyidi ise Selim Bey'dir.[871] Vilayet idare meclisinin bir azası 1872 yılında değiştirildi. Buna göre Salim Efendi yerine Hafız Muhammed Emin Efendi getirildi.[872] 1873 yılında ise müfettiş-i hükkam yerine naib meclise dahil edildi.[873] 1874 yılında ise Salim Efendi yeniden meclis üyeliğine seçildi. Ayrıca evkaf muhasebecisi Hüsnü Efendi de meclise seçilen diğer üye oldu.[874] 1875 yılında ise seçimle gelen üyelerin sayısı altıya çıkarıldı. Buna göre eski üyelerden Şeyh Hafız Muhammed Said Efendi dışında Hacı Asım Bey, Cemal Efendi, Ragıb Bey ve Yuvani Ağa yeni üye olarak seçildiler.[875] 1876 yılında yeniden dörde düşürüldü. Buna göre üyeler Şeyh Hafız Muhammed Said Efendi, Hacı Mustafa Bey, Salim Efendi ve Yuvanaki Ağa oldu.[876]
Vilayet idare meclisleri üyelerine bakıldığında Vilayet Nizamnamesi'ne uyulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Nizamname'nin öngördüğü hariciye müdürü ile ikinci gayrimüslim üye mecliste yer almamaktaydı. Oysa yukarıda da ifade edildiği gibi meclis üyelerinin ikisinin müslim ve ikisinin de gayrimüslim olması gerekiyordu. Ancak Kastamonu'da tezimizin sınırını oluşturan 1876 yılına kadar hep tek gayrimüslim üye vilayet idare meclisinde bulunmuştu. Bu durum, pratikte Nizamname'nin değişiklik gösterebildiğini ki bunun da şartlar gereği olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim burada müslümanlara oranla gayrimüslim oran oldukça azdı. Zaten tarihte burasının Türkmen Kaidesi olarak kabul edilmesi de bunun kanıtıdır.[877]

---

[871] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1286/1869, s. 32; Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1287/1870, s. 51; Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1288/1871, s. 43.
[872] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1289 /1872, s. 46.
[873] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1290 /1873, s. 50.
[874] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1291 /1874, s. 71.
[875] Bu arada doğal üyelere de evkaf muhasebecisi dâhil edilmiştir. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1292 /1875, s. 71.
[876] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1293 /1876, s. 61.
[877] Nitekim Osmanlı hakimiyetinden önce Aşık Mehmed, Menâzırü'l-Avalim adlı eserinde, İbn-i Said'den naklen Kastamonu'nun Türkmenlerin Kaidesi olduğunu ve Kastamonu taraflarında Türkmenlerin bin hanesinin olduğunu belirtmiştir. Bkz. Aşık Mehmed, *a.g.e.,* C. III, s. 1014.

3.2.4. Vilayet Umumi Meclisleri

1864 Vilayet Nizamnamesi ile vilayet merkezinde kurulan diğer bir meclis günümüz il genel meclislerini andıran Vilayet Umumi Meclisleriydi.[878] Vilayet Umumi Meclislerinin yapısı, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin 25-18. maddeleri arasında belirlenmişti.[879] Bu meclis, 1871 Nizamnamesi'nde de 62-75. maddeler arasında ele alınmış ve bazı değişiklikler yapılmıştı.[880] 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde vilayet umumi meclislerinin yapısı ve işleyişi ele alınmaktaydı. Buna göre bu meclisler, eyalet merkezinde yılda bir kere toplanacak ve bu toplantı kırk günü aşmayacaktı. Meclisin üyeleri ise her sancaktan seçilip gönderilecek iki müslim ve iki gayrimüslim kimselerden oluşacaktı. Bu üyelerin belirlenmesi işi de valilerin toplantının yapılacağı tarihten bir ay öncesinde mutasarrıflara bunların belirlenip gönderilmesini istemesi şeklinde olmaktaydı.[881] Meclisin birinci başkanı vali; ikinci başkanı ise vali kimi seçerse o olacaktı.

Vilayet umumi meclislerinin, Nizamname'nin yirmi yedinci maddesine göre dört vazifesi olduğu belirtilmekteydi. Buna göre birincisi, vilayetteki ana yolların, kaza ve kuralardaki hususi yolların yapımı, korunması, genel belediye binalarının inşası, tamiri ve bu hususlarda liva ve kaza ahalisinden gelecek istekleri; ikincisi, yolların muhafazasına dair hususları; üçüncüsü, ziraat ve ticaretin geliştirilerek kolaylaştırılmasına dair meseleleri ve dördüncüsü de liva, kaza ve kura vergilerinin tadil ve tesviyesine dair hususları mütalaa ve müzakere etmekti. Toplantının gündemi de vali tarafından belirlenmekteydi. Bu anlamda her sancaktan gelecek memurlar, her ne kadar o sancağın genel ve her kazanın ise özel işlerini meclise bildirmekle sorumlu tutulmuşlar ise de isteklerini meclise sunmadan önce valiye arz etmek zorundaydılar. Vali bu isteklerden hangisinin mecliste görüşülmesini münasip görürse o mesele meclis gündemine alınacaktı. Ayrıca genel menfaati ilgilendiren meseleler olursa bunlar da vali tarafından doğrudan meclis gündemine alınabilecekti. Vilayet umumi meclisinin aldığı kararlar bir çeşit öneri mahiyetinde olduğundan bunların icrası veya yürütülmesi merkezin iznine tabi olacaktı. Bu anlamda mecliste alınan kararları havi

[878] Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 165.
[879] Tural, (2004), *a.g.m.,* s. 113.
[880] Bkz. Seyitdanlıoğlu (2010), *a.g.e.,* s. 86-87.
[881] Vilayet Umumi Meclislerine seçilecek kimselerin seçim usulü Nizamname'nin 78. maddesinde açıklanmıştır. Bkz. Tural (2004), *a.g.m.,* s. 120. Ayrıca bkz. Ortaylı (2011), *a.g.e.,* s. 89-90; Çadırcı, "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", s. 298; Nizam Önen-Cenk Reyhan (2011), *a.g.e.,* s. 165-166.

mazbataların mutlaka vali tarafından merkeze gönderilmesi gerekmekteydi.[882] Bu arada bu meclislerin toplantılarının herkese açık bir şekilde yapılmadığını, bu anlamda gizliliğin genel kural olduğunu, özel bir bütçesinin olmadığını, alınan kararların merkeze bildirilmesi için meclis üyelerinin görevlendirildiğini ve bunların gidiş geliş masraflarının da vilayet gelirlerinden karşılandığını belirtmek gerekir.[883] Vilayet umumi meclislerinin toplantılarının pratik bir amaç taşımadığı ve bir çeşit göstermelik olduğu değerlendirilmektedir.[884]

3.2.4.1. Kastamonu Vilayet Umumi Meclisi

Vilayet Umumi Meclisleri, Nizamname gereği yukarıda da belirtildiği üzere her livadan gelecek iki müslim ve iki gayrimüslim kimselerden oluşacaktı. Kastamonu vilayeti, Kastamonu livası da dâhil toplam dört livadan oluştuğundan üye sayısının sekizi müslüman sekizi de gayrimüslim olmak üzere toplam on altı üyeden meydana gelmesi gerekmekteydi. Oysa meclis-i umumi mazbataları incelendiğinde gayrimüslim üyelerinin bu mecliste belirlenen sayıda temsil edilmedikleri ve meclisin çok düşük bir miktarını oluşturdukları görülmektedir.[885] Bu durum, vilayet idare meclisinde de ifade edildiği gibi Kastamonu vilayeti dâhilinde gayrimüslim nüfus oranının düşük olmasının yanı sıra pratik birtakım zaruretlerden kaynaklanmış olsa gerektir.

Kastamonu'daki Vilayet Umumi Meclisi ilk toplantısını 1868 yılında gerçekleştirdi. Bu toplantıda, memleketi ilgilendiren bayındırlık işleri, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi ile daha başka meseleler ele alındı. Örneğin 1869 yılında toplanan Meclis-i Umumide bazı yerler arasındaki yol yapım çalışmaları, bazı tarım ürünlerinin ve keresteciliğin teşvik edilmesi adına girişilen birtakım hususlar ele alınmaktaydı.[886] Esasında bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim 1870 yılında yapılan ikinci toplantıda ele alınan konulardan biri vilayette inşa edilen ıslahhaneydi. Kastamonu'da yapılan

[882] Tural (2004), *a.g.m.,* s. 113.
[883] Çadırcı, "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", s. 299.
[884] Ortaylı (2011), *a.g.e.,* s. 91.
[885] Örneğin 2 Kasım 1869 tarihli Kastamonu vilayet umumi meclisi toplantısı sonunda kaleme alınan mazbatada tespit edebildiğimiz kadarıyla meclisin en az on üyesi müslümanlardan oluşmaktadır. BOA, ŞD_01639_00002_001_009.
[886] I_SD_00018_000773_002_001, 4 S 1287 (06.06.1870).

ıslahhane için ahali tarafından 250 bin kuruşa yakın yardım yapılmış ve bu yardım ile hem buradaki talebelerin hem de ıslahhanenin birtakım eksikleri giderilmişti.[887]

[887] ŞD_01638_00043_001_001; ŞD__01638_00043_001_002; ŞD__01638_00043_003_001, 13 Za 1287 (14.02.1870).

4. BÖLÜM
TANZİMAT TEFTİŞLERİ VE KASTAMONU'DA YAPILAN TEFTİŞLER

4.1. Tanzimat Reformlarının Denetiminde Bir Araç Olarak Teftiş

Osmanlı Devleti'nde teftiş, eskiden beri taşradaki gelişmeleri yerinde görmek, varsa sorunların nedenlerini tespit ederek çözüm yolları bulmak amacıyla başvurulan bir uygulama idi. Bu anlamda Kanuni Sultan Süleyman zamanında yayınlanan kanunnamenin 125. maddesinde, isyancı kimseler ile mücadele etmek üzere padişahın özel vazifeli olarak görevlendirdiği kimselerin bulunması bu kabildendi. Bu şekilde teftiş olayları sonraki dönemlerde de devam etti ve çeşitlendirildi. Bunda gerek taşra idarecilerinin isyanlar karşısındaki yetersizlikleri gerekse merkezden daha sıkı tedbirler almak kaygısı etkili olmaktaydı. Bu nedenle devletçe, gerektiğinde merkezden özel yetkilerle donatılmış yüksek rütbeli kimseler, bazı sorunları denetlemek ve gerekenleri yapmak üzere görevlendirilmekteydi.[888]

Ayrıca 16. yüzyıldan itibaren oluşturulan kimi teftiş komisyonları aracılığı ile de bazı denetimler yapılmaktaydı. Bu denetimler, kadının başkanlığında ve içerisinde askeri refakatçilerin de bulunduğu bir komisyonca yapılmaktaydı. Bu teftişlerde özellikle timar sistemine dâhil makamlar ve bu makamların faaliyetleri denetlenmekteydi. Bizzat kimi padişahlarca yapılan teftişlerin varlığından da bahsetmek gerekir. Nitekim

[888] Merkezin böyle bir görevlendirme yapmasının arka planında taşrada zaman zaman belirli bölgelerde yaşanan cinayet, hırsızlık ve kamuya karşı işlenen suçların yerel hükümetler tarafından önlenememesi etkili olmuştu. Bu nedenle Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında bu tür olayları soruşturmak üzere bir teftiş heyeti kurulmuştu ki üyeleri muvazzaf ya da mazul bir beylerbeyi veya sancakbeyi ile umumiyetle o esnada görevde olmayan bir kadıdan oluşmaktaydı. Bu teftiş heyetinin görevi suçluların yakalanmaları, yargılanmaları ve cezalandırılmaları gibi işleri tahkik edip ortaya çıkarmaktı. Bu konuda kendilerine ayrıca ilgili yerin kadısı da yardımcı olmak zorundaydı. Heyetin görevi yalnızca belirli kişilere karşı getirilen şikâyetler veya suçlamalarla ilgilenmek ve suçları kanıtlanmış olanları cezalandırmak değildi. Bunlar, aynı zamanda daha önce kadılar tarafından mahkûm edilmiş; ancak herhangi bir nedenle cezalandırılmamış kişileri de soruşturup gerekli şeyleri yapacaklardı. Bunun dışında bunlar, yerel hukuk mahkemelerinin kayıtlarına veya mahalli imamlar, müezzinler vb. tarafından verilen bilgilere göre suç geçmişi olan herkesi toplayarak ve soruşturarak gerçek veya potansiyel suçluları da keşfetmek zorunda idiler. Eğer onlar bunlardan herhangi birinin faal olarak fesat çıkarma peşinde olduğunu tespit ederlerse onu, tutuklanan diğer sorun çıkaranlarla birlikte kadırgalarda hizmet etmek üzere İstanbul'a göndereceklerdi. Her suçlu grubuyla birlikte adlarının bir kaydı (defter) ve sabıka kayıtlarının kopyaları (suret-i sicili) da gönderilmeliydi. Bu arada kadırgalara gönderilenlerin yaşlı ya da sakat değil, güçlü ve formda olmasına dikkat edilmesi gerekiyordu. Bkz. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law,* Edited By: V. L. Menage, Oxford At The Clarendon Press, 1973, s. 228-229.

II. Mahmud, Hristiyan ahalinin durumunu tahkik etmek üzere en az iki defa teftiş gezisine çıkmıştı.[889]

Görüldüğü üzere Tanzimat Dönemi öncesinde devlet, taşraya gerektiğinde birtakım teftişlerde bulunmak üzere ya teftiş heyetleri ya da müstakil kişileri görevlendirebilmekteydi. Teftiş sistemine, Tanzimat döneminde de başvuruldu ve üç farklı yöntem uygulandı. Bunlar umumi mahiyette olup, birincisi, başkentte toplanan umumi meclislere devlet ileri gelenlerini davet etmek; ikincisi, vilayetlere müfettişler yollamak ve üçüncüsü de umumi meclisler kurmak şeklindeydi. Kapsamlı ve umumi teftişler dışında bir de ihtiyaç halinde taşrada kimi sorunlar çıktığında tahkik etmek üzere özel yetkilerle donatılmış mübaşirler veya devlet memurları görevlendirmek suretiyle yapılan teftişler de bulunmaktaydı ki tezimizin konusu olan Kastamonu eyaletine de bu amaçla pek çok devlet memuru gönderilmişti. Yine aynı zamanda yüksek rütbeli bir kimseye de -serasker, ordu komutanları- bölgelerinde çıkan sorunları halletmek üzere fevkalade yetkiler verildiği de olmuştur ki Şam'da bulunan Arabistan ordusu komutanına Lübnan meselesini halletmek için fevkalade yetkiler verilmesi ile 1841 yılından 1843 yılına kadar serasker olarak görev yapan ve Suriye'ye gönderilen Mustafa Nuri Paşa'ya Suriye'deki eyaletlerin teftişi için başmüfettişlik payesinin verilmesi bu kabildendi. Bu anlamda teftişler iki kategoriye ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi, beklenmedik ve acil durumlarda ortaya çıkan tehditleri tahkik etmek üzere yapılan kısa vadeli ve ikincisi ise ülkede yapılan veya yapılacak reformların ya da ıslahat çalışmalarının denetimini yapmak amacıyla girişilen uzun vadeli teftişlerdi.[890]

Tanzimat Fermanı ilan edildikten ve öngörülen reformlar belirlenen yerlere tatbik edildikten sonra bu reformların denetimini yapmak adına geniş kapsamlı teftiş işlerine girişildi. Böyle bir teftiş işine girişilmesinin arka planında, gerek çıkarları bozulan kesimlerin muhalefeti gerekse Tanzimat bürokrasisinin yeterli tecrübeye sahip olmayışları nedeniyle istenilen başarının sağlanamadığının merkez tarafından anlaşılmış olması etkili olmuştu. Bu nedenle devlet, Tanzimat Fermanı ilan edildikten ve öngörülen reformların ülkede belirlenen yerlerde tatbikinde olumlu veya olumsuz

[889] Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması,* Çev.: Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 50.

[890] Reinkowski, *a.g.e.*, s. 50-52. Ayrıca bkz. Erdoğan Keleş, *Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853)*, Gece Akademi, Ankara, 2019, s.52-53.

sonuçların görülmesi amacıyla umumi teftişler yoluyla birtakım denetimlerde bulundu. Bunun dışında kimi teftişler ise yerel yöneticilerce yapıldı veya yaptırıldı. Bu durum gerek 1842 ve 1846 düzenlemelerinde gerekse daha sonra yapılan tüm düzenlemelerde, valilerin, eyaletlerinin iyi kötü idaresinden sorumlu tutulmalarından kaynaklanıyordu. Bu bakımdan devlet, yukarıda da belirtildiği gibi ihtiyaç halinde gerek taşraya bazı sorunların halledilmesi için merkez memurlarından birini görevlendirmek gerekse bu görevi valilere tevdi etmek suretiyle Tanzimat reformlarının uygulanabilmesi için çeşitli teşebbüslerde bulundu. Bu bağlamda çalışmamızın bu bölümünde önce merkezden genel mahiyetteki teftişler ve bu teftişlerde teftiş memurlarının Kastamonu'da yaptıkları faaliyetler, daha sonra ise Kastamonu'ya hem merkezden özel olarak görevlendirilen kimselerin yaptıkları teftişler hem de yerelde bizzat valiler tarafında yapılan veya yaptırılan teftişler ele alınacaktır.

4.1.1. Umumi Teftiş Heyetleri Yoluyla Yapılan Denetimler ve Kastamonu Teftişleri (1840-1863)

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra Tanzimat uygulamalarının denetimini yapmak ve bu uygulamalar karşısında ahalinin gösterdiği tepkileri yerinde görmek ve varsa fermanın öngördüğü temel ilkelerde sapmaları tespit etmek amacıyla merkez tarafından Anadolu ve Rumeli taraflarına ayrı ayrı teftiş heyetleri gönderildi. Bu teftiş heyetlerinden Rumeli tarafına gidecek heyetin başına Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından Arif Hikmet Beyefendi'nin, Anadolu tarafına gidecek heyetin başına ise Meclis-i Nafia müftüsü Çerkeşi Mehmed Efendi'nin tayinine 28 Mart 1840 tarihinde karar verildi.[891] Her iki tarafa görevlendirilecek bu teftiş heyeti başkanlarına dokuz madde ve bir hatimeden oluşan bir teftiş talimatnamesi[892], Tanzimat Fermanı, Ceza Kanunnamesinin birer nüshası ile Taşra Talimatı da verildi.[893] Ayrıca teftiş heyetinin icraatlarına yardımcı olmak üzere kâtiplikte uzman kişilerden Rumeli

[891] Mahir Aydın, "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defterleri", *Belleten*, C. LVI, S. 215, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Nisan 1992, s. 69-70.
[892] Teftiş talimatnamesi için bkz. Mahir Aydın, *Ahmed Arif Hikmet Beyefendi Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 98-101; Aydın, *a.g.m.,* s. 109-112. Çakır, *a.g.e.,* s. 103-106.
[893] Aydın, *a.g.m.,* s. 71.

taraflarına üç, Anadolu taraflarına da dört maiyet memurunun verilmesi öngörüldü.[894] Buna rağmen bu ilk teftiş girişiminde istenilen başarı elde edilemedi. Bu yüzden 1841 Haziran'ında Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen heyetler geri çağrıldı. Bundan sonra mali ve benzeri meselelerin kontrolü yöneticiler tarafından gerçekleştirilecekti. Ayrıca iç güvenliğin teminini de müşir ve defterdarlarca sağlanacaktı.[895] Ahmet Cevat Eren'e göre bu başarısızlığın nedeni kanunların daha yeni yürürlüğe konulmasından dolayı devlet ricali arasında oluşan görüş farklılıklarıydı.[896]

Buna rağmen devlet bu teftiş işini gündeminden düşürmeyerek 1842 senesinde Meclis-i Vâlâ eski reisi Hasib Paşa'yı Anadolu yönüne, eski Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı da Rumeli yönüne teftiş işleri için görevlendirdi.[897] Bu teftişin amacı da Tanzimat ilkelerinin uygulandığı bölgelerde bulunan yöneticiler ve diğer devlet memurları ile temasa geçilerek yöneticilerin karşılaştıkları problemlerin halledilmesine yardımcı olmaktı.[898] Ayrıca bu teftiş sayesinde tüm ahalinin emniyet ve refahını geliştirecek yollar da araştırılarak ortaya konulacaktı. Bu bağlamda, ilgili yer yöneticileri ile gerek vergilerin vaktinde toplanmasını temin edecek gerekse ülkenin imar, ziraat ve ticaretini geliştirecek yollar müzakere edilip merkeze bildirilecekti.[899] Bu ikinci teftişin ilkinden farklı bir amacı daha bulunmaktaydı ki o da ecnebilerin millet ve mezhep gibi birtakım bahanelerle Osmanlı yönetimine müdahalesini önlemekti.[900] Burada sadrazamın önerisiyle Teftiş Talimatına, rüşvet meselesinin de eklendiğini belirtmek gerekir.[901] Bu teftiş işi de kısa bir süre içerisinde hem sadaret değişikliği

---

[894] İbrahim Serbestoğlu "Tanzimat'ın Uygulanmasında Bir Yöntem Olarak Teftiş", *XVII. Türk Tarih Kongresi,* C.IV, Kısım II, Ankara, Eylül 2014, s. 767.
[895] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 197-98.
[896] Eren, *a.g.e.,* s. 70.
[897] Takvim-i Vekayi, Def'a, 244, 29 C 1258 (07.08.1842).
[898] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 198.
[899] Takvim-i Vekayi, Def'a, 244, 29 C 1258 (07.08.1842).
[900] Bu talimat müsveddesinde bunun için her ne kadar daha önceleri taşradaki yöneticilere çeşitli emirler yazılmış ise de bu durumu daha da ciddiye almak adına bir de ahit risalelerinin bastırılarak gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca devletlerin sefaretlerine de konsolosların yönetime müdahalede bulunmamaları için yazılar yazılması istenilmiştir. Bu anlamda 1842 teftişinde bir öncekinden farklı olarak bu ahit risaleleri ile bunlara dair tahrirat suretleri müfettişlere verilerek yöneticilerin bu duruma riayet edip etmedikleri ayrıca tahkik edilecektir. Ancak burada ana amacın talimat müsveddesinde de belirtildiği gibi ahalinin memnuniyetini temin etmek olduğunu belirtmek gerekir. Bunun da sadece söz ile değil pratikte de ahaliye hissettirilmesi gerektiği ana esaslardan olduğu belirtilmiştir. Talimat müsveddesinde bir de özellikle selem suretiyle ahalinin malını bedava alıp ahaliyi kendilerine borçlu bırakan bazı ecnebilerin olduğu ve bu yolla ahaliyi zor duruma sokmaları nedeniyle bu konuda da özellikle müşirler ve zabitanların halka borç verecek bir kurumun kurulmasına ön ayak olmaları ve özellikle bu konuda kudretli kimseleri teşvik etmeleri istenmekteydi. BOA, I_DH_00051_002563_001_001, 29 Z 1257 (11.02.1842).
[901] Sadrazam tarafından mabeyn başkatibine sunulan bir tezkerede bu durum: *"... saye-i himmet-vaye-i hazret-i mülukanede ahali ve tebaa-i memalik-i devlet-i aliyyenin her bakımdan husul-i saadet-i hali*

hem de kış mevsiminin yaklaşması dolayısıyla gerçekleştirilemedi.[902] Bu nedenle teftiş işine bir süre ara verilmek zorunda kalındı.[903] Bu teftişlerden ikincisi yapılmadığından, ilkinde de arşiv kaynaklarından takip edilebildiği kadarıyla Kastamonu'da herhangi bir teftişte bulunulmadığı anlaşılmaktadır.

Daha önce yapılan teftişlere rağmen istenilen amaca ulaşılamayınca, 1850 tarihinde Meclis-i Vâlâ tarafından teftiş meselesi üçüncü defa yeniden gündeme getirildi.[904] Bunun için 1850 Aralık ayının başlarında Tanzimat-ı Hayriyye'nin taşralarda nasıl uygulandığını teftiş etmek üzere Abdurrahman Sami Paşa vezaret rütbesi ile Rumeli'ye[905], İsmet Paşa da vükelalık rütbesi ile Anadolu'ya tayin edildi.[906] Anadolu ve Rumeli taraflarına tayin edilen bu müfettişlerin gidecekleri bölgelerde teftiş edecekleri yerlerin oldukça fazla olması münasebetiyle teftişlerinde kendilerine yardımcı olmak üzere bazı tenbihatları içeren bir beyannamenin hazırlanarak teftiş bölgelerindeki vali ve mutasarrıflara önceden bildirilmesine karar verildi. Bu beyannamelerde ne anlatılmak istendiği tüm kaza meclislerinde, icab eden memurlar vesaireye okunacak ve teftişin uygulanmasını birlikte yürüteceklerdi. Bu anlamda herhangi bir aksaklık halinde kendilerinin de mesul tutulacakları özellikle bildirilecekti. Böylece hem önemli meseleler gecikmeyecek hem de miri malın tahsili sekteye uğramayacaktı.[907]

---

kaffe-i memurinin kemal-i iffet ve istikametle hareket etmelerine vabeste ve menut keyfiyattan bulunduğuna ve müfettişlerin asıl dikkat edecekleri ehemmiyetli hususların birisi işte bu mühim mesele olduğuna binaen bu fıkranın dahi bend-i müstakil olarak talimata derciyle ..." şeklinde ifade edilmişti. Ayrıca müfettişlerin, müşirler de dahil tüm devlet memurlarının hallerini gizli bir şekilde tahkik ederek kurallara aykırı hareket edenlerin derhal azledilmeleri icab edenlerin merkeze bildirilmesi hakkında müfettişlere tavsiyesinde bulunulması gerektiği de vurgulanmıştır. BOA, I_DH_00051_002563_002_001.

[902] Takvim-i Vekayi, Def'a 245, Gurre-i Şaban 1258 (07.09.1842); Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", *History Studies,* V 6, I. 6, 2014, s. 262.

[903] Teftiş işi ertelenince Hasib ve Rıfat Paşalar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalığına tayin edilmişlerdir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 246, 5 Ramazan 1258 (10.10.1842). Hatta çok kısa bir süre sonra Rıfat Paşa, Viyana sefaretine tayin edilmiştir. Takvim-i Vekayi, Def'a 247, 14 L 1258 (18.11.1842).

[904] Böyle bir teftişe ihtiyaç duyulmasının nedeni: *"Şimdiye kadar her türlü tenbihat ve tekidat icra edilmekte ise de yine Anadolu ve Rumeli'nin bazı mahallerinde Tanzimat-ı Hayriyyeye muğayir halat-ı na-marziye vuku bulmakta ve emval-i mürettebe-i miriye dahi şunun bunun yed-i me'kelinde kalarak telef olmakta olduğundan merhamet-i cihan-şumul hazret-i hilafet-penahi iktiza-yı alisi üzere muğayir-i usul-i adliye mevcut olan harekat ve halatın def' ve imhası ve emval-i miriyenin ve bakaya zimematının dahi zahire ihracıyla istihsali çaresinin heman icrası zımnında..."* şeklinde gösterilmiştir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 437, 26 M 1267 (01.12.1850) Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Keleş (2019) *a.g.e.,* s. 73-74.

[905] BOA, A_}DVN_MHM_00008_A_00093_001_001, Evail-i M 1267 (10-15.11.1850).

[906] BOA, A_}DVN_00065_00002_001_001, 1 M 1267 (06.11.1850).

[907] BOA, I_MVL_00189_005716_001_001, 3 M 1267 (08.11.1850).

Bu arada sadrazamlık makamınca padişaha sunulan bir tezkerede, Talimat-ı Seniyye'ye taşralardaki zabtiye neferatının durum ve sayıları hakkında bilgi toplanılması maddesinin de eklenmesi teklif edildi.[908] Gerçekten de önemli olan bu mesele daha önce Dar-ı Şura-yı Askeriye'de de görüşülmüştü. Yapılan görüşmelerde, özellikle asker bakayası ve firarisi konusu üzerinde durulmuş ve teftiş memurlarının bu işle de ilgilenmeleri gerektiği bildirilmişti. Nitekim zabitlerin (subay) bu konuda gerekli hassasiyeti göstermedikleri, hatta zaman zaman bu konuları göz ardı ettikleri belirtilmekteydi. Bunun üzerine bu madde de Teftiş Talimatına eklendi. Bundan sonra teftiş memurları gezdikleri yerlerde redif zabitlerini çağırarak kaza dâhilinde ne kadar kura bakayası, ne kadar firari olduğunu sorup yazacaklardı. Müfettişlerden istenen şeylerden biri de özellikle emekliye ayrılan subayların aylıklarının memleket sandıkları üzerinden verilmesi dolayısıyla bunlardan vefat edenleri olursa ellerindeki beratların dersaadete gönderilmesi ve bu konuda mülki memurların da haberdar edilerek gerekli dikkati göstermeleri idi.[909] Yukarıda da ifade edildiği üzere Tanzimat-ı Hayriyye'nin nasıl tatbik edildiğini tahkik etmek ve mülki ıslahatları tamamlamak adına müfettişlere teftişlerini ne suretle yapacakları hakkında Meclis-i Vâlâ'da kaleme alınan bir Talimat-ı Seniyye verildi. Bir giriş ve 14 bendden oluşan bu Talimat-ı Seniyye'nin girişinde, ülkede Tanzimat-ı Hayriyye ve tensikat-ı mülkiyenin tamamen icrası ile teşebbüs edilen düzenlemelerin ne şekilde tatbik edildiğini tahkik etmek ve mülki ıslahatları tamamlamak adına müfettişlerin görevlendirildiği belirtilmekteydi.[910] Hazırlanan bu teftiş talimatnamesi müsveddesi müfettişlere okunarak anlamadıkları veya önermek istedikleri bir şey olup olmadığı Meclis-i Vâlâ'da yapılan bir toplantıda soruldu ve onlar da bu haliyle bir şey eklemeden anladıklarını belirttiler. Bunun üzerine hazırlanan bu talimat müsveddesi, sadrazamlık makamına da eklenilmesi talep edilen bir şey olup olmadığı sorulmak ve onaylanmak üzere sunuldu.[911] Meclis-i Vâlâ'nın hazırlamış olduğu bu talimat müsveddesi sadrazam tarafından kaleme alınan bir tezkere ile padişahın onayına sunuldu ve Meclis-i Vâlâ'nın hazırladığı şekliyle talimat temize çekilmek kaydıyla onaylandı.[912]

[908] BOA, A_}AMD_00025_00067_001_001, 17 M 1267 (22.11.1850).
[909] BOA, MVL_00235_00020_001_001.
[910] BOA, I_MVL_00193_005863_001_002. Talimatın bendeleri için bkz. Keleş (2019), *a.g.e.*, s. 79-86.
[911] BOA, I_MVL_00193_005863_002_001, 22 M 1267 (27.11.1850).
[912] BOA, I_MVL_00193_005863_003_001, 5 S 1267 (10.12.1850).

Bu arada merkezden alınan bir kararla Mayıs 1851 tarihinde Anadolu tarafının büyüklüğü ve yapılması düşünülen ıslahatların çokluğu nedeniyle Trabzon ve Erzurum eyaletlerinin teftişi Osman Efendi'ye ve Tuna sahil kıtası da Rumeli'den ayrılarak Şekib Efendi'ye verildi. Bundan dolayı Osman Efendi'ye bir de bir teftiş talimatnamesi verildi. Bu teftiş talimatnamesinde, teftiş talimatnamesinde yer alan bendler haricinde birkaç bend daha yer almaktaydı. Bu bendlerde, müfettişlerin zanaat ve sanayinin geliştirilmesi noktasında gerekli tahkikatı yaparak ahalinin bu konuda teşvik edilmesini temin etmek, ziraat ve çiftçiliğin nasıl ilerletilebileceğini araştırmak ve gezilen yerlerde her bir mali, mülki, hukuki ve güvenlik işlerini Tanzimat'a tatbik etmek suretiyle ıslahatı elzem olan hususların icrasında gayret etmek gibi konular yer almaktaydı.[913] Osman Efendi, ilkin Trabzon tarafından Batum'a giderek teftiş işini halledip oradan Erzurum taraflarına gidecekti. Ayrıca Meclis-i Vâlâ'da alınan kararla Diyarbekir, Harput ve Sivas yani Anadolu Ordu-yı Hümayunu dâhilindeki şark ve şimal eyaletlerinin teftişleri de İsmet Paşa'nın uhdesinden alınarak Osman Efendi'ye verilecekti. Bu durum ayrıca İsmet Paşa'ya da bildirilecekti. Osman Efendi'nin maiyetine Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası hulefasından Şakir Efendi ile Trabzon tahrirat kâtibi sabık Hüsnü Efendi verilmiş ve bunlara 2.000 kuruş maaşla birer aylık harcırah verilmesi kararlaştırılmıştı.[914]

Bu teftiş memurlarına Talimat-ı Seniyye ile ihtiyaç halinde başvurmak üzere mevcut kanunlar, nizamnameler ve ahit risalelerinin verildiğini yukarıda belirtmiştik. Bunlara bu evraklar verildikten sonra ayrıca tahrir ve hesap işlerinde kullanılmak üzere maiyetlerine iki kâtip verilecekti. Bu teftiş heyetleri için yıllık 3.000 kese masraf yapılması düşünülmüştü. Bu miktar da geçici olarak memurların maaşlarından yüzde iki kesinti yapılmak suretiyle karşılanacaktı. Ancak bu kesintiye rağmen 420 kese 372 kuruş açık olduğu tespit edilmişti. Bu da hazineden karşılanacaktı.[915]

Bir süre sonra müfettişler uğradıkları yerlerde tahkik ettikleri hususları raporlar halinde merkeze göndermeye başladılar. Gönderilen bu raporlar doğrultusunda müfettişlerin teftiş işlerinde tuttukları usulün kafi gelmediği ve bundan dolayı istenilen amaca ulaşılamadığı Meclis-i Vâlâca yapılan bir toplantı sonrasında kaleme alınan bir mazbatada belirtilmekteydi. Mazbatada, müfettişlerin memuriyetleri icabı bizzat icra

[913] BOA, I_MVL_00212_006990_001_001, 25 B 1267 (26.05.1851).
[914] BOA, I_MVL_00212_006990_002_001.
[915] BOA, I_MVL_00261_009798_001_001, 14 R 1269 (25.01.1853) .

etmeleri gereken hususları bir şekilde mahalli memurlara havale ettikleri ifade edilmekteydi.[916] Oysa teftiş memurlarından istenilen şey, talimat ahkâmına göre hareket etmeleriydi. Nitekim bu memurların asli vazifeleri mazbatada:

> *"...suver-i memuriyetlerine dair mukaddema taraflarına verilen talimat-ı seniyye-i vekâlet-penahileri ahkâmına tatbikan tahkikat-ı vak'alarının icra-yı fiiliyat ve ıslahatına yani vardıkları mahallerde muğayir-i usul her ne görülür ve ıslahatı hakkında ne yapılmak lazım gelir ise memuriyetlerinin müsaade olduğu mertebede derhal icabının icrası ve su-i hal ve hareketi tebeyyün eden müdür ve meclis azaları vesair bu gibi küçük memurinin azl ve hapsiyle bunların ve büyük memurlardan hilaf-ı memuriyet harekette bulunanların durumlarının iş'arı ve bakaya maddesinin dahi tahkik ve tedkikine itina olunarak ahali üzerinde midir yoksa vücuh ve eşhas-ı saire zimmetlerinde midir zahire çıkarılıp her ne şekilde olursa olsun sür'at-i tahsiline ikdam olunması hususlarına elhasıl her bir maddenin fiilen icraatına dikkat ve ikdamlarını mucib olmak üzere bunlara dair bazı izahat ve tekidat derciyle müşarün-ileyhümaya ve Tuna sevahili ve Erzurum havalisi umur-ı teftişiyesi memurlarına başkaca birer kıta talimat-ı cedide gönderilmesi Meclis-i Vâlâ'da irad olunmuş ise de...*
> " şeklinde ifade edilmişti.[917]

Bundan dolayı müfettişlere yukarıda saydığımız hususlarda gerekli dikkati göstermeleri ve memuriyetlerini bizzat icra etmeleri hakkında yeni bir talimat hazırlandı. Hazırlanan bu yeni teftiş talimatı 7 Eylül 1851 tarihinde Anadolu teftiş heyetine gönderildi.

Bu arada teftiş usulünde 1 Nisan 1852 tarihinde alınan kararla değişikliğe gidildiğini belirtmek gerekir. Buna göre teftiş memurları artık kaza kaza dolaşmak yerine bundan böyle her sene mart muhasebesinden sonra liva merkezlerinin havi olduğu yerler hakkında gerekli tahkikleri yaparak incelemelerde bulunacaklardı. Bu esnada hiçbir şekilde boş yere masraf yapılmayacağı gibi maiyet memurlarına da bedava yem ve yiyecek verilmeyecekti.[918] Hatta bu konuda tüm eyalet valilerinin sorumlu olduklarına dair bir emirname de çıkarıldı. Nitekim Üsküp valisi ve defterdarı tarafından sadrazamlık makamından gelen bu emirnameye yazılan cevapta, bu konuda gerekli

---

[916] Bu durum mazbatada: *"...Rumeli ve Anadolu müfettişlerinin şimdiye kadar uğradıkları yerlerin durumlarına dair taraflarından vuku bulan iş'arat gereğince bunlar ekser tahkik ettikleri durumların birer kıta müzekkeresini bu tarafa takdim ile icraatının mahalleri memurlarına tekid ve iş'arını göstermekte ve ol vechile iktizaları icra kılınmakta olup buna göre şimdiye kadar tuttukları usul kafi olmadığından ve eğer emr-i icraatın ol vechile mahalleri memurlarına havalesi suretini ihtiyar etmeleri..."* şeklinde belirtilmişti. BOA, I_MVL_00217_007204_001_001, 29 N 1267 (28.07.1851).
[917] BOA, I_MVL_00217_007204_002_001, 6 L 1267 (04.08.1851).
[918] BOA, I_MVL_00235_008211_003_001.

hassasiyetin gösterildiği ve ilgili emirnamenin eyalet bünyesindeki tüm sancaklara gönderildiği belirtilmekteydi.[919]

Tüm çabalara rağmen bu teftiş girişiminde de istenilen sonuç alınamadı ve 27 Ocak 1853 tarihinde Anadolu tarafında teftişle görevlendirilen İsmet Paşa merkeze çağrıldı. Ancak Rumeli tarafında Bosna'da yapılan ıslahatlar gerekçesiyle burada görevli bulunan Kamil Paşa teftiş işine devam etti.[920] Esasında Rumeli tarafında da istenilen netice alınamamıştı. Nitekim Rumeli teftişi işinde istenilen sonuç alınamadığı için daha önce alınan bir kararla Abdurrahman Sami Paşa görevinden alınarak yerine Kamil Paşa tayin edilmişti.[921] Ayrıca şark havalisi müfettişliği de lağv edilmişti. Artık bundan sonra vüzeradan veya rütbesi yüksek kimselerin teftiş işlerinde görevlendirilmesi yerine eski usul üzere güvenilir ufak memurların icab ettikçe gönderilmesine karar verildi. Böylece taşra memurlarının hal ve hareketleri bu ufak memurlar vasıtasıyla denetlenecekti.[922]

1850 umumi teftişinde Kastamonu, Viranşehir ve Bolu sancakları da teftiş edilmişti.[923] Sinop'un da teftiş edileceğine dair merkezden bir tahrirat gönderilmiş[924] ise burada herhangi bir teftiş yapılıp yapılmadığı tespit edilemedi. İsmet Paşa'nın Kastamonu'ya gelişi 17 Eylül 1851 tarihinde oldu. Burada iken yaptığı teftişler neticesinde hazırladığı raporda, Kastamonu'da Tanzimat'a aykırı herhangi bir durumla karşılaşılmadığı, emval-i miriyeye ait çok az bir bakaya kaldığı ve valisi Hamdi Paşa'nın da iyi bir idare gösterdiği, hatta emval-i miriyenin zarar görmemesi ve kimsenin miri malı zimmetine geçirmemesi amacıyla idaresi altındaki mahaller müdürleri ile muhtarların tamamının kefalete bağlandığı belirtilmekteydi. Bundan dolayı raporunda, Kastamonu'da kalmayı gerektirecek çok fazla iş olmadığından bir hafta sonra Viranşehir'e hareket edeceğini ifade etti.[925]

İsmet Paşa, Viranşehir'e Ekim ayında vardı ve Viranşehir'de iken bazı kazalardan Tanzimat'a aykırı kimi gelişmelerin yaşandığını tespit etti. Bunlardan biri Viranşehir'e

---

[919] BOA, A_}MKT_UM_00100_00019_001_001, 25 B 1268 (15.05.1852).
[920] BOA, I_MVL_00261_009798_001_001.
[921] BOA, A_}MKT_UM_00074_00043_001_001, 11 Za 1267 (07.09.1851).
[922] BOA, I_MVL_00261_009798_002_001. 16 R 1269 (27.01.1853).
[923] İsmet Paşa'nın teftiş güzergâhı şu şekilde belirlenmiştir: İstanbul-İzmir-Aydın-Menteşe-Denzli-Burdur-Isparta-Konya-Niğde-Kayseri-Aşiret-i Yeni İl-Bozok-Çankırı-Kastamonu-Bolu-Viranşehir-Ankara-Karahisar-ı Sahib-Kütahya-Uşak-Manisa-(İzmir)-Midilli-Ayvalık-BalıkesirBursa-İzmit-İstanbul. Bkz. Keleş (2019), *a.g.e.*, s. 96.
[924] BOA, A_}MKT_UM_00042_00083_001_001, (20.12.1850).
[925] BOA, A_MKT_UM_00076_00078_001_001.

tabi Ulus kazası müdürünün miri maldan zimmetine 13.156 kuruş 32 parayı geçirmesiydi. Bunun üzerine müfettiş, muhasebe işlerinden sorumlu maiyet memurlarından Ahmed Efendi'yi konuyu tahkik etmek üzere görevlendirdi. Ahmed Efendi, yaptığı tahkikler neticesinde gerçekten de müdürün belirtilen miktarda akçeyi zimmetine geçirdiği tespit edildi. Bunun üzerine konu Kastamonu büyük meclisi gündemine de alındı ve yapılan müzakereler neticesinde, Halil Ağa'nın azledilerek yerine yine aynı kazadan İbrahim Ağa'nın tayin edilmesi kararlaştırıldı.[926]

Viranşehir'de yapılan teftişler esnasında karşılaşılan meselelerden bir diğeri Viranşehir'e bağlı Bartın kazası müdürü Hasan Efendi aleyhinde yapılan şikayetler sonrasında azledilmesiydi. Yapılan tahkikler neticesinde bu azil işinin yanlış olduğu anlaşıldı. Şöyle ki İsmet Paşa tarafından merkeze gönderilen bir tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla Hasan Efendi azledildikten sonra sırasıyla Bartın, Viranşehir ve Kastamonu meclislerinde yargılanmış ve yapılan yargılamalar neticesinde suçlu olmadığı anlaşılmıştı. Tahriratta, ayrıca Hasan Efendi'nin müştekilerince Viranşehir meclisine yalan beyanda bulunduklarına dair bir senet ile gerek İslam gerekse Hristiyan ahali tarafından eski müdürden memnun olduklarına dair bir mahzar verildiği belirtilmekteydi. Bu arada İsmet Paşa, Hasan Efendi hakkında hususi olarak birtakım tahkiklerde de bulunmuştu. Yaptığı tahkikler neticesinde, mevcut müdür Hasan'ın, bu görev için hem Bartın kazasının büyük hem de önemli bir iskelesinin olması dolayısıyla uygun olmayacağını öngördü. Bu nedenle merkeze, mevcut müdürün gerek tahsilat işlerinde gerekse asayişin muhafazası noktasında liyakatli olmadığını, bunun dışında Hristiyan ahalinin de yönetiminden rahatsız olduğunu belirterek mevcut müdür Hasan'ın azledilmesini ve yerine yeniden eski müdürleri Hasan Efendi'nin tayin edilmesini önerdi.[927] Müfettişin bu önerisi merkezce değerlendirildi ve yapılan değerlendirmeler sonrasında zaten Hasan Efendi yerine tayin edilen kimsenin atamasının kurallara göre yapılmadığı, bu nedenle kurallara uygun bir şekilde tayin edilmesi teklif edilen müdürün merkeze bildirilmesi emredildi.[928]

Osmanlı ülkesinde umumi anlamda yapılan son teftiş, 1863 yılı başlarında başlatılan teftişlerdi. Bu umumi teftişten de önceki teftişlerde olduğu gibi birtakım beklentiler

[926] Halil Ağa'nın zimmetine geçirdiği paranın da ancak 2.500 kuruşunun tahsil edilebildiğini belirtmek gerekir. BOA, MVL_00244_00003_001_001, 23 Z 1267 (19.10.1851).
[927] BOA, MVL_00243_00044_001_001, 26 Z 1267 (22.10.1851).
[928] Kurala göre maaşı bin beş yüz kuruştan aşağı olan kazalar müdürlüklerinden değiştirilenler söz konusu olduğunda yerlerine ya liva merkezlerinden ya da civar kazalardan birinin müdür olarak tayin edilmesi gerekliydi. BOA, A_}MKT_UM_00082_00056_001_001, 10 M 1268 (05.11.1851).

hakim oldu. Bu bağlamda taşrada ahalinin asayiş ve refahını arttıracak ve ülkenin bayındırlaşmasını sağlayacak şeylerin araştırılarak bulunması en önemli beklentiyi oluşturdu.[929] Bu beklenti dışında yapılacak teftişler sayesinde, Tanzimat reformlarının uygulanmasında görevli devlet memurlarından sadakatli, gayretli ve iffetli olanlarıyla kanun ve usule aykırı hareket edenler ayırt edilip, bunlardan Tanzimat'a aykırı davrananlar azledilerek gerekli cezaları verilecekti. Böylece görevlerinde daha dikkatli davranmaları sağlanacaktı. Ayrıca teftişler yoluyla merkezde öngörülen tasarruf tedbirleri taşrada da her anlamda uygulanacak ve zabtiye askerlerinin istihdamları usule uygun olarak yapılacaktı. Bunun haricinde teftişler sayesinde, eyalet ve liva meclisleri ile kuralarda bulunan rüesanın hal ve hareketleri denetlenerek düzeltilmeye çalışılacaktı. Yol ve köprülerin tanzimi, neslin arttırılması ile arazilerin imara açılması hususlarında gerekli tedbir ve teşviklerin sağlanması diğer önemli beklentiler arasında yer almaktaydı. Son olarak hapishaneler teftiş edilerek mahkûmlar sefaletten korunacak, vakıf işlerinin düzene sokulması için icab eden önlemler alınacak ve lüzumu halinde idarede kolaylığın sağlanması gayesiyle kimi mülki değişikliklerde bulunulabilinecekti.[930] Müfettişlere mülki değişikliklerde bulunma yetkisinin verilmesi muhtemelen daha önceki teftişlerde müfettişlerce bu konuda pek çok önerinin yapılması etkili olmuştu. Nitekim daha önce aşağıda ayrıntıları ile değinileceği üzere 1850 teftişleri esnasında Kastamonu'da birtakım teftişlerde bulunan teftiş memuru İsmet Paşa Viranşehir sancak merkezi olan Zağferanbolu'nun Bartın'a nakledilmesini birtakım gerekçelerle istemişti.

Belirtilen amaçlarla Anadolu ve Rumeli taraflarında yeniden geniş çaplı bir teftiş işine girişildi. Bu anlamda 2 Nisan 1863 tarihinde Anadolu sağ kol müfettişliğine Ahmed Vefik Efendi[931]; sol kol müfettişliğine yani Canik taraflarına Bursalı Ali Rıza Efendi; Rumeli'ye Subhi Paşa; Bosna-Hersek taraflarına da Mabeyn-i Hümayun eski katiplerinden Ziya Bey tayin edildi. Bu teftişin amaçları arasında taşrada devlet memurlarınca yapılan yolsuzluklar ile idari aksaklıkları tespit etmek ve bunlara karşı hızlı bir şekilde gerekli tedbirleri almak da bulunduğundan merkezde müfettişlerden

[929] Takvim-i Vekayi, Def'a 689, 9 L 1279 (30.03.1863).

[930] Bu anlamda hem ülkenin ıslaha ihtiyaç duyulan şeyleri hem de ahalinin durumu daha iyi anlaşılacaktı. Takvim-i Vekayi, Def'a 760, 5 Ra 1281 (08.08.1864). Ayrıca müfettişlerin görev ve sorumlulukları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Serbestoğlu, *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme,* Gece Akademi, Ankara, 2019, s. 29-30.

[931] Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.146.

gelen raporları ivedi bir şekilde uygulamaya koymak adına içerisinde askeri ve maliye dairelerinden birer üyenin bulunduğu ve başkanlığını Ahmed Cevdet Efendi'nin yürüttüğü bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun hizmetlerini yürütmek üzere özel bir kalem de oluşturuldu. Bu komisyonun amacı bürokratik işlemleri azaltarak daha hızlı hareket etmekti.[932]

1863 teftişlerinde Anadolu sol kol müfettişliğinde görevlendirilen Ahmed Vefik Efendi'nin görev yerleri arasında çalışmamızın konusunu oluşturan Kastamonu da bulunmaktaydı. Ahmed Vefik Efendi'nin görev yerleri şu şekilde belirlenmişti: Bursa, Kastamonu, Ankara, Sivas ve Konya.[933] Ahmed Vefik Efendi teftişlerine İzmid sancağından başladı ve oradan da Bursa'ya hareket etti. Bursa'da iken Gemlik yolunun tamamlanması, şehir sokaklarının tanzimi, daha önce meydana gelen deprem sonrasında harap olan selatin-i azam türbelerinin tamiri, ipek fabrikalarının idare usulüne dair bazı düzenlemelerin yapılması, zengin ve ileri gelen kimselerden müteşekkil bir vapur şirketinin kurulması, bazı liva kazalarının yakınlıkları dolayısıyla birbirlerine ilhak edilmesi, evkaf ile ilgili birtakım ıslah çalışmalarının yapılması, nikâh ve evliliğe dair kimi sıkıntıların ortadan kaldırılması gibi çalışmalarda bulundu.[934]

Ancak Ahmed Vefik Efendi, aşağıda mülki düzenlemeler kısmında ayrıntılarıyla değinileceği üzere Kastamonu'ya bizzat gitmedi. Bununla birlikte Kastamonu'da mülki anlamda kimi düzenlemeler yaptı. Fakat gerçekleştirilen bu mülki düzenlemeler, daha sonra büyük sıkıntılara, bu nedenle gerek ahalinin gerekse yerel idarecilerin şikâyetlerine sebep oldu.

4.1.2. İmar Meclisleri Yoluyla Yapılan Denetimler

Devlet, Tanzimat uygulamalarının yerinde tespiti için giriştiği bu teftiş teşebbüslerinden sonuç alamayınca, 1845 yılında İmar Meclislerinin kurulmasına karar verdi. Buna göre her eyaletten ikişer temsilci başkente çağrılarak[935] yöreleri ile

[932] Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat),* Haz. ve Sad. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2017, s. 76-77.
[933] Serbestoğlu (2019), *a.g.e.,* s. 28.
[934] Takvim-i Vekayi, Def'a 760, 5 Ra 1281 (08.08.1864).
[935] Bunların ikisi islam ve ikisi de gayrimüslim ahaliyi temsil edeceklerdi. Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM,* Sayı: 3, Ocak 1992, s. 326. Musa Çadırcı'ya göre bunlardan biri müslüman diğeri hırıstiyan idi. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 199. Tahir Bilirli ise bunların

ilgili sorunları dinlenecek ve böylece hem taşradaki mevcut sıkıntılar ile ilgili çözüm yolları tespit edilecek hem de Tanzimat'ın öngördüğü yeniliklerin daha fazla insana ulaştırılması bu temsilciler vasıtasıyla temin edilecekti.[936] On üyeden müteşekkil İmar Meclisleri'nin kurulmasının gerekçesi, tüm ülkede uygulanacak daha sistemli ve kuralcı ıslahatların yapılmasına ön hazırlık oluşturmaktı. Bunun için de her şeyden önce taşradaki mevcut durumdan haberdar olmak gerekiyordu.[937] Bu amaçla ülkenin her tarafından giderleri mahalli sandıklar tarafından karşılanmak kaydıyla muteber ve ilgili yörenin ihtiyaçlarını bilen kimseler İstanbul'a davet edildiler.[938]

Bu şekilde davet edilen temsilcilerden, geldikleri yörelerin sorunları hakkında düşüncelerini ve taleplerini içeren bir layiha sunmaları istendi.[939] Sunulan bu layihalar Meclis-i Vâlâ'da tetkik edilerek temel sorunlar tespit edildi. Bu temsilciler ayrıca Meclis-i Vâlâ'ya çağrılıp sözlü olarak da dinlenildiler. Tüm bunlardan sonra genel olarak en sıkıntılı konunun vergi meselesi olduğu anlaşıldı. Nitekim temsilcilerin, vergilerin azaltılarak hasat zamanında toplanılmasını özellikle istemeleri bu kabildendi. İkinci sırada ulaşım ile ilgili istekler yer alıyordu. Bunlar, yeni köprü inşası, mevcutların restore edilmesi, nehirlerin ıslahı, içme suyu temini ile yolların yapım ve temizlenmesi gibi imar faaliyetleriydi.[940]

Neticeten 20 Mayıs 1845[941] tarihinde Meclis-i Vâlâ'da yapılan toplantıda Meclis-i Vâlâ reisi Süleyman Paşa, padişahın huzurunda bir nutuk irat etti. Nutukta, özetle taşradan çağrılan temsilcilerin neden merkeze çağrıldıkları ile onlardan beklenen hususların neler olduğu ele alınmaktaydı.[942] Çadırcı, merkeze davet edilen temsilcilerin, şimdiye kadar devletin nasıl bir çıkmaz içerisinde olduğunu bilmediklerini, taleplerinin ise yıllardır süregelen özlemlerinin bir ürünü olduğunu,

---

ikişer vücuh ve bir kocabaşılardan oluştuğunu ifade etmektedir. Bkz. Tahir Bilirli, *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 19.

[936] Seyitdanlıoğlu (1992), *a.g.m.,* s. 325.

[937] Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat'ın Osmanlı Müesseselerine Etkisi", *Belleten,* C. XXXI, No: 121, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Ocak, 1967, s.103.

[938] Seyitdanlıoğlu (1992), *a.g.m.,* s. 326. İstanbul'a davet edilen bu kimseler, ileri gelen devlet memurlarının konaklarında misafir edileceklerdi. Müslümanlar müslüman konaklarında ve Hristiyanlar da gayrimüslim konaklarında misafir edileceklerdi. Bilirli, *a.g.e.,* s. 30.

[939] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 199.

[940] Seyitdanlıoğlu (1992), *a.g.m.,* s. 326.; Bilirli, *a.g.e.,* s. 22-24.

[941] Bilirli, *a.g.e.,* s. 33. Çadırcıya göre bu tarih 12 Mayıs 1845'tir. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 200. Seyitdanlıoğlu'na göre de bu tarih 17 Mayıs 1845 olarak verilmiştir. Bkz. Seyitdanlıoğlu (1992), *a.g.m,* s.326.

[942] Meclis-i Vala Reisi Süleyman Paşa'nın bu nutkun özeti için bkz. Bilirli, *a.g.e.,* s. 33-35.

zaten bu görüşmelerden çıkan somut sonucun yeniliklerin tatbiki için *"Muvakkat İmar Meclisleri'nin"* kurulmasından öteye geçmediğini ifade etmektedir.[943]

Oluşturulan bu Muvakkat İmar Meclisleri'nin beşi Anadolu'da, beşi de Rumeli'de kurulacaktı. Anadolu'da oluşturulacak imar meclisleri bölgeleri şunlardı: Erzurum; Diyarbekir ve Maa'din-i Hümâyûn; Sivas ve Ankara; Konya ve Aydın; Hüdavendigar, Bolu ve Biga İmar Meclisleri. Çalışmamızın ana konusunu oluşturulan Kastamonu, Hüdavendigar, Bolu ve Biga İmar Meclisleri bölgesinde yer almaktaydı. Rumeli taraflarındaki imar meclisleri ise Elviye-i Selase veya Yanya;, Tırhala ve Selanik; Üsküp, Manastır ve İskenderiye; Çirmen ve Silistre; Vidin ve Niş idi.[944] Tanzimat Fermanı'nın uygulandığı bölgelerde ülkenin bazı kısımlara ayrılarak on bölge halinde oluşturulan bu İmar Meclisleri, bir reis ile iki üye ve bir de katipten oluşmaktaydı. Meclis reislerinin mirliva rütbeli askeri kimselerden seçilmesi öngörülmüştü.[945] Ancak Elviye-i Selase (Yanya, Silistre, Çirmen) İmar Meclisinin reisleri askeri sınıf dışından seçilmişlerdi.[946] Üyeler ise biri ilmiyeden ve diğeri de idari işlerden anlayan kimselerden seçilecekti.[947]

Muvakkat olarak kurulan bu meclisler bir yerde ikamet etmeyip, eyaletleri dâhilindeki livaları ve büyük kazaları dolaşacaklarından yerine göre iki eyalet veya bir kaç sancak birleştirilmek suretiyle bir meclis oluşturulacaktı.[948] Burada önemli hususlardan biri de İmar Meclisleri üyelerinin gezdikleri yerlerde mali işlere müdahale haklarının olmayışıydı. Ahalinin bu konudaki isteklerine de kulak verilmeyecekti.[949]

14 Ocak 1845 tarihli Meclis-i Vâlâ tarafından alınan karar gereği İmar Meclisleri memurları, bir yıl olarak tespit edilen görevlerini, 1846 Nisan ayına kadar bitirip, merkeze döneceklerdi. Bu tarihe kadar görevlerini tamamlayamayanlara 15-20 günlük

---

[943] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 201.

[944] Bilirli, *a.g.e.,* s. 43. Mehmet Seyitdanlıoğlu bu meclisleri şu şekilde vermektedir: Birincisi Hüdavendigar ile Bolu Eyaletleri ve Biga Sancağı Meclisi, ikincisi Anadolu Eyaleti Meclisi, üçüncüsü Sivas ile Ankara eyaletleri Meclisi, dördüncüsü Diyarbekir ile Maadin-i Hümayun İmar Meclisi ve beşincisi de Erzurum Eyaleti İmar Meclisidir. Rumeli'deki İmar Meclisleri ise şunlardır: Birincisi Üsküp ile Rumeli Meclisi, ikincisi Selanik Eyaleti Meclisi, üncüsü Tırhala Eyaleti Meclisi, dördüncüsü Vidin ile Niş Meclisi ve beşincisi de Elviye-i Selase Meclisidir. Bkz. Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 328; Çadırcı, *a.g.e.,* s. 201. Tayyip Gökbilgin tarafından ise Anadolu'daki İmar meclisleri Konya, Hüdavendigar ve Bolu, Sivas ve Ankara, Diyarbekir, Erzurum olarak verilmişken; Rumeli taraflarındakiler de Vidin ve Niş, Çirmen ve Silistre, Üsküp ve Rumeli, Selanik ve Tırhala, Elviye-i Selase olarak sayılmıştır. Bkz. Gökbilgin, *a.g.m.,* s. 103.

[945] Seyitdanlıoğlu'na göre meclis reislerinin mirliva olması şartında Meclis-i Vala reisi Süleyman Paşanın da asker menşeli olması temel etken olabilir. Bkz. Seyitdanlıoğlu (1992), *a.g.m.,* s. 328.

[946] Bilirli, *a.g.e.,* s.48.

[947] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 201.

[948] Bilirli, *a.g.e.,* s.45.

[949] Bilirli, *a.g.e.,* s.54.

ek süre verilecekti. Ancak bu bir yıllık süreye rağmen Vidin ve Niş gibi bölgelerde İmar Meclisleri görevleri artı bir ay kadar daha devam etti.[950] Bununla birlikte genel itibariyle bu muvakkat imar meclisleri heyetlerinin teftişleri yaklaşık olarak yedi sekiz ay kadar sürdü. Bu heyetler, yaptıkları geziler sonrasında gezdikleri yerler hakkında oluşturdukları raporları merkeze gönderdiler ve bu raporlar Meclis-i Vâlâ'da gözden geçirilerek yapılması mümkün olanlar tatbike konulmaya çalışıldı.[951] Ayrıca bu raporlar doğrultusunda Meclis-i Vâlâ tarafından bir program hazırlandı. Bu program ekseninde Ankara, Çankırı, Niş gibi yerlerde elliden fazla onarım gerektiren köprü ve benzeri yerin hesapları ayrı ayrı yapılarak ne miktar harcama yapılacağı tespit edildi ve eyalet valiliklerine bildirildi.[952]

Hususiyetle uygulamada kolaylık sağlanacağı düşüncesiyle işe merkeze yakın yerlerden başlanıldı. Ancak bu nafia çalışmalarının Meclis-i Vâlâ reisi Süleyman Paşa'nın görevden alınması ve kabine revizyonu dolayısıyla eksik kaldığı değerlendirilmektedir.[953] Esasında bu çalışmaların eksik kalmasında Meclis-i Vâlâ reisi Süleyman Paşa'nın görevden alınmasının bir etkisi yoktu. Nitekim İmar Meclisleri memurları 22 Nisan 1845 tarihinde merkezden ayrılarak görevlerine başlamışlardı. Süleyman Paşa'nın görevden ayrıldığı tarih ise 8 Ağustos 1845 idi. Görevden ayrılma ile meclis memurlarının göreve başlamaları arasında ortalama iki buçuk ay kadar zaman geçmişti. Oysa bu meclisler dokuz ay kadar daha görevlerine devam ettiler. Dolayısıyla Süleyman Paşa'nın görevden alınmasının bu meclislerin işlerinin yarım kalmasında bir etkisinin olmadığı daha doğru bir yaklaşım olsa gerektir.[954]

4.1.2.1. Hüdavendigar, Bolu ve Biga İmar Meclisi ve Kastamonu

Üçüncü bölümde de ifade edildiği gibi Kastamonu, 1842 düzenlemesinden 1846 yılının ilk yarısında eyalete tahvil edilene kadar Bolu eyaletine bağlı idari bir ünite olarak yönetildi. İmar meclisleri için merkeze kural gereği iki müslim ve iki de gayrimüslim davet edildiğinde Bolu'dan müslümanları temsilen Mehmed Bey ile

[950] Bilirli, *a.g.e.,* s.57.
[951] Gökbilgin, *a.g.m.,* s.103. Çadırcı, *a.g.m.,* s. 201.
[952] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 202.
[953] Seyitdanlıoğlu, *a.g.m.,* s. 329-30; Çadırcı, *a.g.e.,* s.202. Her iki yazar da kaynak olarak Tarih-i Lütfi'yi kullanmışlardır.
[954] Bilirli, *a.g.e.,* s.57-58.

Lütfullah Efendi, gayrımüslimleri temsilen de Niko ve Artin isimli kocabaşılar çağrılmışlardı. Bolu eyaletine bağlı Kastamonu'dan ise müslümanları temsilen Mehmed Bey ile Hacı Salih Efendi ve gayrımüslimleri temsilen de Sava ile Yorgi adlı kocabaşılar davet edildiler.[955] Kastamonu temsilcileri, meclisin seçimle tayin edilen üyeleriydiler. Zaten merkeze çağrılan kimselerin de bölgelerinin durumuna vakıf kimselerden oluşması gerektiği öngörülmüştü.

İmar meclislerinin oluşturulması sonrasında Kastamonu'nun dahil olduğu imar meclisi bölgesi yukarıda da belirtildiği üzere Hüdavendigar, Bolu ve Biga bölgesiydi. Genel kural gereği oluşturulan bu İmar Meclisi bir başkan ve iki üyeden oluşmaktaydı. Buna göre meclisin başkanı Tophane-i Amire mirlivalarından Mehmed Paşa, üyeler ise Arif Zeki Efendi ile Halep eski kadısı Molla Nafi Efendi olacaktı.[956] Bu resmi prosedürler tamamlandıktan sonra bu imar meclisi bölgesinin görevlileri muhtemelen mayıs ayının sonlarına doğru İstanbul'dan hareketle önce Bursa'ya giderek gerekli tahkiklere başladılar.[957] Bu tahkikler için Bolu'ya da gidildi.[958] Ancak çalışmamızın konusunu oluşturan Kastamonu'ya arşiv vesikalarından takip edilebildiği kadarıyla gidilmediği ve herhangi bir tahkikatta bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Bu arada Hüdavendigar, Bolu ve Biga İmar Meclisinin bölgedeki faaliyetlerinin fiili olarak 9 ay kadar sürdüğünü belirtmek gerekir.[959]

4.1.3. Kastamonu'da Tanzimat Reformlarının Uygulanmasında Merkez Memurları ve Yerel İdareciler Yoluyla Yapılan veya Yaptırılan Denetimler (1846-1879)

Yukarıda teftiş uygulamasına, Osmanlı Devleti'nin eskiden beri başvurduğu, bu anlamda çeşitli teftiş usullerinin geliştirildiği ve Tanzimat dönemine gelindiğinde zaman zaman merkezden taşraya umumi mahiyette olmak üzere kimi teftiş heyetlerinin gönderildiği ve bunlarının bazılarının uzun ve bazılarının ise kısa vadeli olarak görev yaptıkları belirtilmişti. Merkezden gönderilen bu teftiş heyetlerinin dört farklı grubunun olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi, genel durumu ve

[955] Bilirli, *a.g.e.*, s.23-24.
[956] Bilirli, *a.g.e.*, s.47.
[957] Bilirli, *a.g.e.*, s.139.
[958] Burada yapılan tahkiklerin mahiyeti için bkz. Bilirli, *a.g.e.*, s.181-187.
[959] Bilirli, *a.g.e.*, s. 420.

oradaki memurların hareketlerini tahkik etmek üzere görevlendirilen heyetler tarafından yapılan teftişler; ikincisi, münferit nezaretlere mensup memurların görevlendirilmesi yoluyla yapılan teftişler; üçüncüsü, gizli veya özel bir görevle tayin edilen mübaşirler yoluyla yapılan teftişler ve dördüncüsü ise bir komisyon üyelerinin bütününün görevlendirilmesi yoluyla yapılan teftişler idi.[960] Tanzimat döneminde yapılan umumi teftişlerin ise birinci grupta yer alan teftişler kapsamına girdiği değerlendirilmektedir.[961]

Bunlar dışında Tanzimatla birlikte eyalet valileri de gerektiğinde bölgelerinde teftişlerde bulunacaklardı. Nitekim gerek 1842 ve 1846 düzenlemelerinde gerekse daha sonra yapılan bütün düzenlemelerde, valilerin, eyaletlerinin iyi, kötü idarelerinden sorumlu tutuldukları, dolayısıyla özellikle maiyetindeki tüm memurların hallerini sürekli olarak teftiş etmeleri gerektiği belirtilmekteydi. Bu bağlamda valiler, sorunlar halinde birtakım incelemelerde bulunmak üzere kimi teftişleri ya bizzat yapacaklar ya da birilerini görevlendirmek suretiyle yaptıracaklardı. Burada merkezin, gerektiğinde taşrada örneğin valiler aleyhinde yapılan şikâyetlere dair tahkikatı yereldeki bir memura tevdi edebildiğini de belirtmek gerekir. Bu anlamda aşağıda Kastamonu valisi Ramiz Paşa ile ilgili tahkikleri yapma görevinin Kastamonu muhasebecisi Vehbi Efendi'ye verilmesi bu kabilden olmuştu.[962]

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere devlet, genellikle hem taşrada çıkan kimi sorunlara çözüm bulmak hem de Tanzimat reformlarının uygulanmasını sağlayarak denetimini yapmak gayesiyle ya merkezden özel yetkili memurlar görevlendirmekte ya da bu işi valilere tevdi etmekteydi. Bu bağlamda çalışmamızın bu kısmında önce merkezden genel mahiyetteki teftişler ve bu teftişlerde teftiş memurlarının Kastamonu'da yaptıkları faaliyetler; daha sonra ise Kastamonu'ya hem merkezden özel olarak görevlendirilen kimselerin yaptıkları teftişler hem de yerelde bizzat valiler tarafından yapılan veya yaptırılan teftişler ele alınacaktır. Ancak Kastamonu'nun sancak dönemindeki teftişlerine yukarıda değinildiğinden burada yeniden değinilmeyecektir. Bu anlamda Kastamonu eyaleti döneminden itibaren gerek merkezden görevlendirilen

[960] Reinkowski, *a.g.e.,* s. 51.
[961] Keleş (2019), *a.g.e.,* s. 53.
[962] Burada 1850 umumi teftişinde istenilen somut netice alınamayınca 1853 yılı başlarında alınan karar gereği artık teftiş işlerinin icab ettikçe itimat edilir ufak memurlar uhdesine verildiğini göz önünde bulundurmak gerekir. BOA, I_MVL_00261_009798_002_001,16 R 1269 (27.01.1853).

kimselerce yapılan teftişler gerekse yerelde yapılan veya yaptırılan teftişler, kronolojik olarak verilmeye çalışılacaktır.

4.1.3.1. Merkez Memurları Yoluyla Yapılan Denetimler

Merkezden bu tür görevlendirmelerin nedeni, yerelde haksızlıklara uğradığını düşünen kimselerin bu haksızlıkları yerel kanallarla değil doğrudan merkeze başvurmak suretiyle halletme mantığından ileri gelmekteydi. Bu nedenle merkezden ahalinin şikâyetlerini tahkik etmek amacıyla zaman zaman kimi devlet memurları, taşranın pek çok bölgesinde görevlendiriliyordu. Kastamonu'da da bu tür şikâyetleri tahkik etmek üzere pek çok devlet memuru görevlendirilmişti. Bu bağlamda Kastamonu sancağı eyalete dönüştürüldükten sonra valiliğine getirilen Mustafa Paşa döneminde merkezden ahalinin birtakım şikâyetlerini tahkik etmek üzere Meclis-i Vâlâ mazbata odası mümeyyizi Remzi Efendi 20.000 kuruş harcırah ile görevlendirilmişti. Ahalinin şikâyet konuları, eyalet dâhilindeki kimi kaza müdürleri ile deruhdecilerin, Tanzimat ilkelerine aykırı olarak hem mevsimi gelmeksizin vergi tahsilatı yapmaları hem de kendilerine birtakım uygunsuz muamelelerde bulundukları ile ilgiliydi.[963]

Kastamonu'ya ulaşan Meclis-i Vâlâ mazbata odası mümeyyizi Remzi Efendi, yaptığı teftişleri 8 madde halinde bir müzekkere ile merkeze bildirdi. Remzi Efendi'nin Sinop'tan Kastamonu'ya giderken yol boyunca yaptığı tahkikler ve gözlemler neticesinde verdiği bilgiler, Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi ve her bir maddenin üzerine bazı şerhler yazıldı.

Buna göre birinci maddede, tersane-i amire için Sinop dağlarından ahali tarafından iskeleye getirilen kerestelerin parasının ahaliye miri fiyat hesabıyla değil eksik verildiği, kereste nakil işlerinin ise genellikle halkın ziraatla meşgul olduğu dönemlere denk getirildiği ifade edilmekteydi.[964]

İkinci ve üçüncü maddelerde, Kastamonu ahalisinin validen memnun kaldığı ve şimdiye kadar valinin, kimseden cerayim ve rüşvet adı altında bir şey almadığı ve

[963] BOA, I_MVL_00095_001996_001_001, 17 Ca 1263 (03.05.1847); I_MVL_00095_001996_002_001, 27 Ca 1263 (13.05.1847).

[964] Remzi Efendi, yaşanan bu olayların halkın şikâyetlerine sebebiyet verdiğini belirtilerek merkeze, ahalinin miri fiyat üzerinde haklarının verilmesini ve nakil işlemlerinin ise Haziran ayının başlarında yapılması için gerekli önlemlerin alınmasını önerdi. Şerhte, bunun halka zulüm demek olduğu ve bundan dolayı gereğinin yapılması için konunun Kaptan Paşa'ya bildirileceği ifade edilmekteydi. BOA, I_MVL_00100_002142_001_003, 10-15 B 1263 (24-29.06.1847).

herkese adaletli bir şekilde davrandığı, ayrıca gerek meclis azalarını gerekse sair memurlar üzerindeki hâkimiyeti sayesinde kimsenin herhangi bir uygunsuzluğa cesaret edemediği, edenleri ise hemen cezalandırdığı ve bu sayede lehindeki memnuniyetin arttığı belirtilmekteydi.[965]

Dördüncü maddede, daha önce hazineden Kastamonu'ya ianeten yani yardım amacıyla bir miktar para verildiği; ancak bu miktarın yeniden tahsili bir emir ile söz konusu olduğunda, memurlar vasıtasıyla bu miktarın birazının bölgenin ileri gelenlerine ve kalanının ise ahaliye yükletildiği, bununla birlikte ahaliden fakir olanlarının üzerlerine düşen miktarı gerek nakden gerekse bir defada ödeyemediğinden öküzünü, şununu bununu satarak tedarik etmeye çalıştığı ifade edilmekteydi.[966]

Beşinci maddede, Boyabad kazasında çeltik sahiplerinin eskiden beri usul olduğu üzere mahsullerinin yarısını kendilerine aldıkları, diğer yarısını ise devlete verdikleri halde bu usulün öşür şekline tahvil edilmesi için eski Boyabad kazası müdürü Emin isimli birinin Sinop hâkimi ile kaymakamına bir miktar para vermek suretiyle ilam ve mazbata elde etmeye çalıştığı, eğer bu durum bu şekilde gerçekleşirse bazı kimselerin ifadesine göre hazinenin 60 bin kuruş zarar edebileceği belirtilmekteydi.[967]

Altıncı maddede, Taşköprü, İnebolu, Küre-i Nühas ve Devrekâni kazaları naiplerinin davalarını mahallerinde oturarak gördükleri; ancak diğer sair kazalar naiplerinin dava bulabilmek için nahiye ve kuraları dolaştıkları ve burada kaldıkları sürece de Tanzimat ilkelerine aykırı olarak halktan bedava yem ve yiyecek aldıkları ifade edilmekteydi.[968]

---

[965] Şerhlerde, özetle tüm valilerden zaten bunun beklendiği ve valiye bu şekilde iyi idareye devamı için bir tahrirat yazılması gerektiği ifade edilmekteydi. BOA, I_MVL_00100_002142_001_003, 10-15 B 1263 (24-29.06.1847).

[966] Şerhte, ianedeki amacın ahalinin ziraatı için gerekli malzemelerin teminine dönük ihtiyaçların karşılanması olduğu, bundan dolayı bu ianenin toplatılmasında memurların yaptıkları baskıların bir an önce durdurulması ve durumu iyi olanlardan bu paranın alınması; ancak iyi olmayanlardan da mahsul zamanında ya da ellerine para geçtikten sonra alınması ve durumun Maliye Nezaretine bildirilerek gereğinin yapılması gerektiği ifade edilmekteydi. BOA, I_MVL_00100_002142_001_003, 10-15 B 1263 (24-29.06.1847).

[967] Şerhte, bu husus için gerekenin yapılması için sadrazam tezkeresiyle durumun ilgili nazıra bildirilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. BOA, I_MVL_00100_002142_001_003, 10-15 B 1263 (24-29.06.1847).

[968] Remzi Efendi tarafından merkeze bu konuda, bundan sonra bu tür naiplerin diğer kaza naipleri gibi kendilerine bir hane verilerek davalarını orada görmeleri; ancak davaları olup da çağrıldıklarında gidebilmelerinin münasip görülmesi gerektiği önerildi. Şerhte, bu durumun Tanzimat usulüne ve adli kaidelere aykırı olduğu vurgulanarak bu bendin müzekkereden çıkarılarak gereği için durumun fetvahaneye ayrıca bildirilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. BOA, I_MVL_00100_002142_001_003; I_MVL_00100_002142_001_004, 10-15 B 1263 (24-29.06.1847).

Yedinci maddede, İnebolu ile Kastamonu arasında 16 saatlik gibi kısa bir mesafe olmasına rağmen bu yolun altı saatlik kısmının taşlıklardan oluştuğu ve bu taşlık yolda arabaların işleyememesi nedeniyle hazineye gönderilecek zahire hasılatları ile sair eşyaların 36 saat mesafedeki Sinop İskelesi vasıtasıyla gerçekleştirilmek zorunda kalındığı ifade edilmekteydi. Bu bakımdan İnebolu yolunun yapımı halinde hem zahire vesair eşyaların taşınmasında kolaylık sağlanacağı hem de halkın ticaretinin bu şekilde artacağı belirtilmekteydi. Ayrıca ahalinin bu yol için tahminen yapılacak 60 bin kuruşluk masrafı karşılayacakları da bu bende eklenmişti.[969]

Sekizinci maddede ise Kastamonu sancağı Evkaf Müdürü İsmail Hakkı Efendi'nin rüşvet alarak bazı işler gördüğü ve bundan başka eğer bu kişinin muhasebesi yapılırsa zimmetinde hazineye ait hayli şeylerin çıkacağının duyulduğu ifade edilmekteydi.[970]

Remzi Efendi tarafından Kastamonu'da yapılan teftişler Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de müzakere edilip, uygun bulunduktan sonra sadrazamlık makamınca padişahın onayına sunulmak üzere bir tezkere kaleme alındı. Bu tezkere onaylanarak gereğinin yapılması için yeniden sadrazama iade edildi.[971] Böylece bir taraftan Kastamonu'da ahalinin şikâyet konularına dair gerekli önlemler alınmaya çalışılıyor; diğer taraftan da yapılan teftişler sayesinde kimi mali, adli, nafia gibi alanlarda yaşanan sorunlar gün yüzüne çıkarılıyordu.

Merkez memurları yoluyla yapılan teftişler, Mustafa Paşa'nın valiliğinden sonra Kastamonu valiliğine getirilen Bekir Sami Paşa döneminde de söz konusu olmuştu. Bu görevlendirmeye neden olan şikâyetin konusu, eyalet dâhilindeki Bolu sancağına bağlı Mengen kazasında öşrün toplanması esnasında meydana gelen usulsüzlüktü. Şöyle ki Mengen kazası ahalisi tarafından sadrazamlık makamına hitaben gönderilen arzuhalde, kaza müdürü Halil Ağa ile kimi deruhdecilerin, alınması gerekenden fazla öşür topladıkları iddia edilmekteydi. Bu iddia üzerine sadrazamlık makamınca konunun araştırılması amacıyla Hacı Bekir Ağa isimli biri görevlendirildi. Hacı Bekir Ağa Bolu'ya vardıktan sonra yapacağı tahkiklerde kendisine yardımcı olunması amacıyla Bolu Meclisi tarafından yanına meclis üyesi Hacı Emin Efendi ile mal kalemi

[969] Şerhte, bu yolun yapılması halinde halka pek çok faydalar sağlayacağı için tahmin edilen 60 bin kuruşluk yol yapım masraflarının fazlası yüklenmemek şartıyla halktan karşılanması ve Kastamonu valisi vasıtasıyla bunun gerçekleştirilmesi için sadrazamlık makamınca bir tahrirat yazılmasının uygun olacağı belirtilmekteydi. BOA, I_MVL_00100_002142_001_004, 10-15 B 1263 (24-29.06.1847).

[970] Şerhte, bu durumun Evkaf Nezareti tarafından tahkik edilerek sonucunun Meclis-i Vâlâ'ya bildirilmesi istenilmekteydi. BOA, I_MVL_00100_002142_001_004, 10-15 B 1263 (24-29.06.1847).

[971] BOA, I_MVL_00100_002142_003_001, 15 B 1263 (29.06.1847).

kâtiplerinden Mehmed Efendi verildi. Bunlar aracılığıyla yapılan teftişler neticesinde kaleme alınan bir adet teftiş defteri önce Bolu meclisinde ele alındı ve daha sonra bir mazbata ile birlikte başkente gönderildi. Ancak başkentte yapılan değerlendirmelerde, gerek söz konusu mazbatada gerekse defterde, konunun tüm yönleriyle aydınlatılamadığı görüldü. Nitekim örneğin defterde, öşrünü tamamen verenler ile mahsullerini gizleyenler bir tutulmuşlardı. Ayrıca, mahsullerini gizleyenler ile fazla öşür isteyen deruhdecilerin kimler oldukları ve ne miktar bedel teklif ettikleri de belirtilmemişti. Bu nedenle sadrazamlık makamınca konunun daha ayrıntılı bir şekilde yeniden soruşturulması emredildi. Bu sefer Hacı Bekir Ağa'nın yanına Bolu Ziraat Müdürü Kamil Efendi ile mal kalemi kâtiplerinden Mehmed Efendi verildi. Bunlar vasıtasıyla yapılan tahkikatta, kazadaki tüm karyeler tek tek dolaşıldı ve öşür meselesine dair iki adet defter kaleme alındı.[972] Defterlerde, hem deruhdecilerin öşür meselesinde ahaliye bazı zulümlerde bulundukları hem de bazı kimselerin mahsullerini gizledikleri ortaya çıktı.[973]

Bu uygunsuzlukların, Bolu meclisinde yapılan müzakereler neticesinde, müdürün görevindeki sorumsuz tutumlarından kaynaklandığı düşünüldü. Bu nedenle Bolu meclisince, Halil Bey'in azledilmesine ve yerine Mengen kazası eski hanedanlarından Nuri Bey'in vekâleten tayin edilmesi kararlaştırıldı. Nuri Bey vekâleten tayin edildikten sonra ayrıca merkezden asaletinin tasdiki hususunda istirhamda bulunuldu.[974] Bundan sonra Kastamonu valisi Bekir Sami Paşa tarafından da sadrazamlık makamına Halil Ağa'nın azledilerek yerine Bolu Meclisi tarafından önerilen Nuri Bey'in tayin edilmesi bir tahriratla talep edildi.[975] Görüldüğü üzere merkez memurları yoluyla yapılan bu teftiş neticesinde de ahalinin maruz kaldığı birtakım usulsüzlükler giderilmeye çalışılmıştı.[976] Esasında bu, bir bakıma merkezin otoritesini yerelde daha fazla hissettirme kaygısından ileri gelmekteydi.

---

[972] Kaleme alınan defterlerde örneğin Kuzgöl, Pazarköy, Rükneddin, Karasancak, Düzağaç ve Ma'ruflar divanlarından toplamda 6.109 kuruş 14 para öşür alınması gerekirken deruhdecilerce, söz konusu divanlardan 13.209 kuruş talep edilmişti. Yine Nahular, Şeyhler, Sire, Serkiz, Karacalar, Karaşeyhler, Pürtek, Kavacık, Saneler ve Çubuk divanlarından 9.343 kuruş 17 para öşür alınması gerekirken deruhdeciler ya da mültezimlerce belirtilen divanlardan 19.001 kuruş istenilmişti. BOA, A_}MKT_00113_00092_003_001; A_}MKT_00113_00092_004_001.

[973] BOA, A_}MKT_00113_00092_002_001, 5 Ra 1264 (10.02.1848).

[974] BOA, A_}MKT_00113_00092_001_001, 1 R 1264 (07.03.1848).

[975] BOA, A_}MKT_00113_00092_007_001, 1 R 1264 (07.03.1848).

[976] Mengen kazasında benzer bir teftiş, Safveti Paşa zamanında da yaşanmıştı. Bu teftişin konusunu, kaza müdürü Feyzi Ağa'nın, Tanzimat'a aykırı olarak belirlenen vergiye zam yapması, yasak olmasına rağmen ahaliden cerime adı altında para toplaması, naiplerin hukuka dair ahali için yazdıkları şeylerden de iki kat para alması, meclis azalarının mühürlerini ellerinden alarak istediği gibi meclisten karar

Devlet, kimi teftişlerini, ilgili eyalet veya sancaktaki bir memuru aracılığıyla da yaptırabilmekteydi. Bu şekilde olan teftişler de merkezden yapılan denetimler grubuna dahil edilmelidir. Devletin böyle düşünmesinde hazinede tasarruf etme kaygısı ön planda olsa gerektir. Nitekim bu sayede devlet, başkentten ilgili bölgelere görevlendireceği memura harcırah vesair diğer ödemelerden kurtulacaktı.[977]

Bu tür bir teftiş usulü Kastamonu'da da gerçekleşmişti. Bu anlamda örneğin Kastamonu mutasarrıfı Ramiz Paşa aleyhinde merkeze Kastamonu ahalisi adına bir arzuhal ile şikâyetlerde bulunulduğunda, sadrazamlık makamınca konunun tahkik edilmesi görevi, Kastamonu muhasebecisi Vehbi Efendi'ye verilmişti. Ahalinin Ramiz Paşa aleyhinde şikâyet ettiği konular, beş ana başlık altında toplanmaktaydı. Bunlardan birincisi, mutasarrıfın, sırf resim almak gayesiyle bazı borçlu kimseleri hapse attırdıktan sonra mal, emlak ve arazilerini zorla düşük bir fiyat ile sattırmasıydı. İkincisi, bu şekilde hapse attırdığı kimselerden iki yüz kişiden fazlasının yatalak olması ve bunların çoğunun vefat etmesiydi. Üçüncüsü, kendisinin sarraf ile anlaşarak yüzlük mecidiyeleri ahaliden yüz kuruşa alıp yine halka yüz yirmi kuruşa satmasıydı. Dördüncüsü, miri malın tahsilatında kaza müdürlerinden peşinen resim almasından dolayı müdürleri borçlu bırakmasıydı. Beşincisi ise ulemayı tahkir edip bazı müderrisleri hapse attırmasıydı. Bunların dışında Ramiz Paşa'nın, şeriata ve kanunlara aykırı hareket ettiği ile ilgili kimi şikâyetler de bulunmaktaydı.[978]

Bunun üzerine Kastamonu muhasebecisi Vehbi Efendi, konuyu tahkik ederek tahkik sonunda kaleme aldığı raporunu sadrazamlık makamına gönderdi. Vehbi Efendi tarafından gerçekleştirilen tahkiklerde, öncelikle ahalinin birinci ve ikinci başlıklarda şikâyet ettiği konuların çoğunun doğru olduğu tespit edilmişti. Nitekim raporda, bu iki başlıkla ilgili olarak Ramiz Paşa'nın gerçekten de resim almak gayesiyle bazı borçlu

---

çıkarması, bazı fukara kimselerin yedi bin kuruş kadar tahta ücretini vermemesi ve kömür ocaklarında çalıştırılan atların ücretlerini ödememesi gibi şikâyetler oluşturmaktaydı. Bunun üzerine merkezden bu iddiaları tahkik etmek üzere İsmail Ağa isimli biri görevlendirildi. İsmail Ağa, Bolu'ya geldikten sonra yanına, meclis azalarından Lütfullah Efendi ile kâtiplerden Hüseyin Efendi verildi ve beraber Mengen'e hareket ettiler. Buraya varıldıktan hemen sonra gerekli tahkiklere başlandı. Yapılan tahkikler neticesinde, müdürün zimmetinde 1265/1849 senesine ait aşar ve vergiden toplamda 19 bin kuruş olduğu tespit edildi. Bu nedenle müdür derhal azledildi ve vergi ve aşarın tahsili işleri, zabtiye çavuşlarından Memiş Ağa'ya verildi. BOA, MVL_00094_00079_001_001, 25 L 1266 (03.09.1850).

[977] Örneğin Kastamonu'da birtakım teftişlerde bulunmak üzere görevlendirilen Remzi Efendi'ye sırf 20.000 kuruş harcırah verilmişti. BOA, I_MVL_00095_001996_001_001, 17 Ca 1263 (03.05.1847); I_MVL_00095_001996_002_001, 27 Ca 1263 (13.05.1847).

[978] Bundan dolayı durum, Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi ve burada yapılan müzakereler neticesinde, konunun daha ayrıntılı ve gizli bir şekilde tahkik edilmesi için Kastamonu muhasebecisine bildirilmesi gerektiği kararlaştırıldı. BOA, A_}MKT_UM_00494_00025_001_001, 18 S 1278 (25.08.1861).

kimseleri, ilamlı ve ilamsız kefile bağladığı, borçlarını ödeyene kadar uzun süre hapsettirdiği, hapishanenin ise oldukça eski, rutubetli ve pis olması, ayrıca kışın da çok sert geçmesi münasebetiyle mahkûmların bazılarına salgın bir hastalığın bulaştığı, bu nedenle 23 kişinin vefat ettiği belirtilmekteydi.[979]

Üçüncü başlıkla ilgili tahkike yani mutasarrıfın sarraf ile anlaşarak ahaliden yüzlük mecidiyeleri miri hesap üzerinden alıp fazla bir fiyat ile satması meselesine gelince, böyle bir durumun tespit edilemediği belirtilmekteydi. Nitekim bu şekilde alanlar var ise de kendisine haber vermeyeceği, zaten bu gibi bir işlemin yasak olması dolayısıyla Ramiz Paşa'nın buna cesaret edemeyeceği vurgulanmaktaydı.[980]

Dördüncü başlıkla ile ilgili yapılan tahkikte, yani Ramiz Paşa'nın miri malların tahsilinde müdürlerden peşin resim almak suretiyle onları borçlu bırakması meselesinin, nasıl şey olduğunun anlaşılmadığı ifade edilmekteydi.[981]

Beşinci başlıkla ile ilgili yapılan tahkikte, yani Ramiz Paşa'nın ulemayı tahkir edip, bazı müderrisleri hapse attırması meselesinde ise iddia edilen kimi şeylerin doğru olduğu belirtilmekteydi. Nitekim bu başlık ile ilgili yapılan tahkikte, bir müderris yaylak resmi vermemek amacıyla karyesi ahalisini kışkırttığı suçlamasıyla Müftü Efendi'nin konağında hapsedilmişti. Yine buna benzer şekilde Nasrullah Camii hatibi ile Bedr-i Gazi Camii müezzini arasında çıkan vazife münazaası sonrasında da söz konusu kimseler Müftü Efendi'nin konağında hapsedilmişlerdi.[982]

---

[979] Ancak Vehbi Efendi tarafından kaleme alınan rapora bakılırsa vefat edenler borçlular değil, cinayet ve diğer büyük suçları işleyenlerdi. Raporun devamında, iddia edildiği gibi borçlarından dolayı hapsedilip ölenler var ise de tespit edilemediği, nitekim hapishanedeki mahkumların sadece 20 kadarının borçlarından dolayı hapsedildiklerinin hapishane memurunca kendisine bildirildiği ifade edilmekteydi. Raporda, ayrıca Hapishaneler Nizamına göre bu durumda olanların yani ölecek kadar hasta olanların eğer orada hanesi var ise hanesinde, hanesi yoksa uygun mahallere götürülüp tedavisinin sağlanması gerektiği belirtilmekteydi. Yine rapordaki ifadelere bakılırsa Kastamonu hapishanesi gerçekten de oldukça kötü bir durumdaydı. Nitekim raporda belirtildiğine göre 1861 yılı ortalarında, sadrazamlık makamınca Kastamonu'ya gönderilen bir tahriratta, hapishanenin yıkılacağı ve yerine daha sağlam ve genişinin inşa edileceği belirtilmekteydi. BOA, I_MVL_00456_020425_002_001, 05 Ra 1278 (10.09.1861).

[980] Raporda belirtildiğine göre 1861 Mart ayının başından raporun kaleme alındığı tarihe kadar 10 bin 500 kadar mecidiye vesair altının miri hesap üzerinden tahsil edildiği ve bunun da kayıtlarda yer aldığı ifade edilmekteydi. BOA, I_MVL_00456_020425_002_001, 05 Ra 1278 (10.09.1861).

[981] Nitekim raporda, miri malların hiçbir yerde vaktinde toplanmadığı, dolayısıyla arzuhal sahiplerinin bu hususta bir hataları olabileceği belirtilmekteydi. BOA, I_MVL_00456_020425_002_001, 5 Ra 1278 (10.09.1861).

[982] Ancak bunlar birkaç gün sonra serbest bırakılmışlardı ki bu durumlar zaten daha önce Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne mazbata ile bildirilmişti. Bu konuda diğer bir husus da Ramiz Paşa'nın Bağdatlı bir dervişe Behazade Hoca Raşid Efendi'nin kızını vermek istemesi meselesiydi. Ramiz Paşa, bu iş için dervişten bin kuruş almış ve Behazade Hoca Raşid Efendi'yi ikna etmişti. Ancak bir müddet sonra Behazade Hoca Raşid Efendi kızını vermekten vazgeçince Ramiz Paşa, onu bundan dolayı azarlamıştı. BOA, I_MVL_00456_020425_002_001, 5 Ra 1278 (10.09.1861).

Bu tahkikat neticesinde Ramiz Paşa aleyhinde Tanzimat ilkelerine aykırı yukarıda açıklanan beş başlık haricinde pek çok uygunsuzluk daha tespit edilmişti. Bu anlamda örneğin Ramiz Paşa, bir baskın meselesi yüzünden tutuklattığı kimseleri falakaya yatırıp dövdükten sonra Kastamonu'nun çarşı ve pazarlarında fahişelerle birlikte teşhir ettirmiş, hatta onları bir müddet temizlik işlerinde kullanmıştı. Onun bu hareketleri hem ulema hem de halk nezdinde nefretle karşılanmıştı. Ayrıca mahalli mültezimler, bakayalarının toplanması hususunda Ramiz Paşa'dan mübaşir talebinde bulunduklarında Ramiz Paşa, görevlendirdiği her bir mübaşir için yüzde iki buçuk yerine yüzde beş resim almıştı. Bu işte muvazzaf zabtiye neferleri için de hizmet-i mübaşiriye adı altında aynı oranda resim talep etmiş ve bunun çok az bir miktarını askerlere vermiş, kalanını kendisine almıştı. Aynı şekilde Ramiz Paşa sair hukuk davaları için de nizamından fazla olarak resim almış, hatta ticaret mahkemesinde hükmolunan davadan yüzde iki resim ve yüzde bir hizmet-i mübaşiriye yerine yüzde beş kuruş resim tahsil etmişti.[983]

Kastamonu Muhasebecisi Vehbi Efendi'nin bu raporu, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de ele alınarak müzakere edildi. Yapılan müzakereler neticesinde, özetle her ne kadar Ramiz Paşa'ya isnad edilen hususlardan bazılarının doğru bazılarının ise aslı olmadığı anlaşılsa da onun özellikle usule aykırı resim ve hizmet-i mübaşiriye alması, mahkûmlar hakkındaki dikkatsizliği dolayısıyla kimilerinin ölümlerine sebebiyet vermesi, baskın işinde tutukladığı kimselere uygunsuz muamelelerde bulunması ve ulema hakkındaki sert tutumu gerekçeleri ile azledilip yerine münasip birinin atanması gerektiği kararlaştırıldı.[984] Bundan sonra sadrazamlık makamınca padişahın onayına sunulan bir tezkerede, Hasan Ramiz Paşa'nın azledilerek yerine eski Biga mutasarrıfı Hasan Hüsnü Paşa'nın tayin edilmesi teklif edildi. Sadrazamlık makamının bu teklifi kabul edildi ve böylece Hasan Ramiz Paşa azledilerek yerine eski Biga mutasarrıfı Hasan Hüsnü Paşa tayin edildi.[985] Görüldüğü üzere yapılan tahkikat, bir mülki idarecinin görevinin son bulmasıyla neticelenmişti.

Hasan Ramiz Paşa'dan sonra Kastamonu mutasarrıflığına getirilen Hasan Hüsnü Paşa da yapılan tahkiklerle görevinden alınmıştı. Ancak buradaki tahkikat doğrudan olmayıp dolaylı yoldan olmuştu. Şöyle ki muhtemelen Hasan Hüsnü Paşa aleyhinde

[983] BOA, I_MVL_00456_020425_002_001, 5 Ra 1278 (10.09.1861).
[984] BOA, I_MVL_00456_020425_004_001, 14 R 1278 (19.10.1861).
[985] BOA, I_MVL_00456_020425_005_001, 24 R 1278 (29.10.1861).

gerek ahali ve yöre ileri gelenleri tarafından merkeze yapılan şikâyetler gerekse bazı devlet memurlarının hakkındaki muhalefetleri nedeniyle aleyhinde gayrı resmi yoldan bir tahkikat yapılmasına ve devletin de bu tahkikat sonucuna göre hareket etmesi gibi bir durum söz konusu olmuştu. Nitekim Kastamonu eski naibi Esseyyid Hasan Vehbi tarafından merkeze gönderilen bir tahriratta, Hasan Hüsnü Paşa'nın mutasarrıflığı süresince yapılmış olan birtakım uygunsuzluklar, 11 madde halinde sıralanmıştı:[986]

Buna göre birinci maddede, mutasarrıfın, her şeyi istediği biçimde yönlendirmeye çalıştığı, bu anlamda tüm işlerde sadece meclis-i kebir reisi Şükrü Efendi ve eniştesi azadan Hacı Mustafa Bey ile müzakerelerde bulunduğu ve bunlarla birlikte karar aldığı, kararlarına karşı bir muhalefet olduğunda ise muhalefet edenleri tahkir edip, kararlarını onlara zorla kabul ettirdiği belirtilmekteydi.

İkinci maddede, sadrazamın oğlu olduğunu iddia ettiği ve bu şekilde hem meclis azalarını hem de sair memurlar ile ileri gelenleri korkutup, istediği gibi hareket ettiği ifade edilmekteydi.

Üçüncü maddede, Kastamonu sancağının iç taraflarında büyük bir çiftlik alarak kendisini ahaliye yerli biriymiş gibi göstermeye çalıştığı ve meclis ile ahaliyi ikiye bölüp, daima nifak peşinde olduğu belirtilmekteydi.

Dördüncü maddede, geçenlerde kazalarda bazı teftişlerde bulunmak üzere çıktığı gezisinde, yanına eniştesi Mustafa Bey ile Halveti Şeyhini alarak nizama aykırı ahalilerin kendisinden memnun olduğuna dair kazalar meclislerinden mazbatalar tanzim ettirdiği ve ayrıca gittiği yerlerde ahaliyi hayli masraflara soktuğu ifade edilmekteydi.

Beşinci maddede, Kastamonu'ya bağlı bazı kaza müdürleriyle katip ve azalarını sebepsiz yere azledip, yerlerine maiyeti ve taraftarı olan kimseleri tayin ettiği belirtilmekteydi.

Altıncı maddede, merkeze gönderilecek mazbata müsveddelerini mecliste okumaksızın hemen postanın gideceği günün akşamına yakın bir vakitte meclise getirip, alelacele azalara mühürlettiği ve buna karşı çıkanları ise maiyetlerinin ittifakıyla tahkir ederek zorla mühürlettiği ifade edilmekteydi.

[986] BOA, MVL_00653_00045_001_001, 29 Z 1280 (06.05.1864).

Yedinci maddede, zabtiye askerlerinin maaşlarının verilmesinde usule uygun olarak hiçbir zaman senet vermediği ve bunlara maaş verilmesi hususunda kimseye malumat vermeyerek Binbaşı İbrahim Ağa'nın gizli reyiyle bu işleri icra ettiği belirtilmekteydi. Sekizinci maddede, cinayetle hüküm giymiş bazı kimseleri süresi bitmeden salıverdiği gibi bazı kimseleri de sırf kendi adamlarının ihtarlarıyla muhakemesiz bir şekilde uzun müddet hapsettirdiği ifade edilmekteydi. Son durumda olanların muhakemesini daha sonra bizzat kendisinin yaptığı ve ivaz[987] bulunan tarafın hasmıyla adeta kendisi mukabele ve hükümet kuvvetiyle haklı çıkarıp, hukukunu zayi etmekte olduğu da ifade edilmekteydi.

Dokuzuncu maddede, yol yapımının kazalar ahalisine değil sadece mutasarrıf ve adamlarının işine yaradığı, nitekim teşkil edilen tarik komisyonuna kendi adam ve akrabalarını yerleştirdiği, bu anlamda adamı Şükrü Efendi'yi komisyon reisi, enişteşi Mustafa Bey'i aza, oğlunu birinci kâtip, kayını Feyyaz Efendi'yi ikinci katip olarak tayin ettiği ki bunların maaşlarının 4.500 kuruşu bulduğu belirtilmekteydi.

Onuncu maddede, nizama aykırı olarak getirtilen davalılardan gerekenden fazla akçe talep ettiği gibi herhangi bir iş veya sorun dolayısıyla gönderdiği mübaşirlerinin her iki saati için asgari 200-300 kuruş hizmet-i mübaşiriye adı altında akçe alıp, bunun sadece 20-30 kuruşunu davalıyı getiren memura, kalanını kendisinin aldığı, bu anlamda 12 saat mesafede bulunan Tosya'daki Penbeci İsmail Ağa'nın zimmeti dolayısıyla giden adamı için resimden başka 3.500 kuruş aldığı ifade edilmekteydi.

On birinci maddede ise müftüye kendi isteklerine uyması için hediye mukabilinde 100 lira vereceğini vaat ettiği; ancak müftünün bu duruma karşı çıktığı belirtilmekteydi. Ayrıca aşar, emaneten idare edilen rüsumat, nakdi cezalar vesair devlet varidatlarını gizlediğine dair pek çok rivayetin olduğu, hatta muhasebe defteri ile sair defterleri zorla meclis azaları ile devlet memurlarına imzalattırdığı ifade edilmekteydi. Son olarak bu raporu kaleme alan Seyyid Vehbi, bu defterleri imzalamadığı için mutasarrıfın kendisine de düşman olduğunu belirtmişti.

[987] İvaz kelimesi, sözlükte, 'bedel, karşılık' manasındadır. Hukukta ise ivaz, her iki tarafa da borç yükleyen sözleşmeler ya da akitlerde gerek sözleşmenin mevzusunu gerekse ona mukabil ödenecek bedeli ifade eder. Bu bakımdan ivazda bulunan kimse, maddi bir karşılık ile sözleşme yapar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Baykan, "İvaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 488.

4.1.3.2. Yerel İdareciler Yoluyla Yapılan veya Yaptırılan Denetimler

Esasında yerel idareciler veya valiler yoluyla yapılan veya yaptırılan denetimler, Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren başvurulan bir uygulamaydı. Nitekim 1842 yılında yapılan düzenlemede, valiler veya müşirlerin yetkileri ile birlikte sorumlulukları da arttırılmıştı. Buna göre eyalet vali veya müşirleri, eyaletleri dâhilinde, bulundukları icraatlarında ve istihdam edecekleri memurlarda yetkili kılındıkları gibi maiyetindeki tüm memurların öngörülen Tanzimat ilkelerinin uygulanıp uygulanmamasından da sorumlu tutulmuşlardı. Bu bağlamda valilerin, özellikle kaza müdürlerinin her bir hal ve hareketlerini gerek bizzat gerekse defterdarlar ve kaymakamlar aracılığıyla gizli veya açık bir şekilde her zaman tahkik etmeleri gerekmekteydi.[988]

Bu durum 26 Kasım 1846 yılında yayınlanan Umumi Talimat'ta da belirtilmişti. Talimat'ta bu durum şu şekilde ifade edilmekteydi:[989]

> *"Kaza müdürleri memur oldukları mahallerin bi't-tabi idare-i umur-ı mülkiye ve maliyesine memur olacaklarından kendilerinin ehl ü erbabından ve iffet ve istikamet ashabından olmak üzere intihab ve tayiniyle her bar ahval-i idarelerine dikkat ve nezaret ve hilaf-ı rıza ve nizam harekâtta bulunanların bi't-tahkik icra-yı tebdilleriyle te'dibat-ı lazımelerinin icrası için..."*

Ayrıca bu umumi talimat'ta valilerin, genel asayişi sağlamakla görevli olmaları münasebetiyle gerek hariçten gelip gidenleri gerekse eyalet dâhilindeki kötü niyetli veya fesatçı oldukları düşünülenleri sürekli olarak tahkik etmeleri gerekmekteydi.[990]

14 Mart 1849 tarihinde, *"Eyalet Valisi Bulunan Zâtın Vazife-i Memuriyet-i Muhavvelleri"* başlığı altında ve *Eyalet Meclisleri Talimatı'nın* eki niteliği şeklinde yayınlanan yönetmelikte de valilerin maiyetindeki memurları teftiş etmekle

---

[988] Bu durum 1842 düzenlemesinde: *"... ve bir de müşiran hazeratı uhde-i idarelerine ihale buyrulan eyalatın iyi kötü ahvalinde taraf-ı eşref-i hazret-i şahaneden mesul olacakları cihetle umur ve maslahatlarında ve istihdam-ı memurinde müstakil-i bi'r-rey olup şu kadar ki matlub-ı ali-i hilafet-penahi yed-i müeyyed-i mülukaneye vedia-i Rabbü'l-alemin"olan ahali ve tebaa-i devlet-i aliyye haklarında şer'-i şerifin hilafı ve Tanzimat-ı Hayriyye icrasından bu ana değin vaz' olunan kavanin-i adliyyeye münafi bir gûna muamelat-ı gadriye ve zulmiye vukua gelmemesi emr-i ehemminin hüsn-i istihsalinden ibaret bulunmak münasebetiyle müşiran-ı müşar-ı ileyhim hazeratı dahi her hal ve hareketlerinde şeriat-ı ahmediyeye kemaliyle tevessül ve ittisam ve tıbk-ı matlub-ı ma'delet mahsub-ı cenab-ı hilafet-penahi üzere ifa-yı hüsn-i memuriyet ve hizmetlerine gerek zaten ve gerek maiyet memurlarıyla müttehiden mezid-i itina ve ihtimam etmeleri... her bir kazada eşraf-ı hanedan birer müdür ,intihab ile..... her bir hal ve hareketlerine müşiran hazeratı ve defterdaran ve kaimakamlar tarafından hafi ve celi nezaret olunacağından ..."* şeklinde belirtilmekteydi. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 238, 3 M 1258 (14.02.1842).

[989] Mecmua-i Kavanin, s. 28.

[990] Mecmua-i Kavanin, s. 29.

görevlendirildiği ve olumsuzluklar halinde kendisine rücu edileceği vurgulanmaktaydı.[991] Bu durum 1852 Fermanı ile de aynı şekilde belirtilmişti. Fermanda, valilerin eyaletleri dâhilinde yaşanacak her türlü iyi kötü yönetiminden sorumlu tutulacakları, bu anlamda maiyetinde bulunan sancak muhassıl, kaymakam ve kaza müdürleri ile meclis azaları ve zabitlerin durumlarını teftiş etmeleri ve teftiş sonrasında ehliyetsiz olanlarını tespit ettiklerinde azletmeleri gerektiği ifade edilmekteydi.[992] Benzer şekilde 1858 düzenlemesinde de valilerin maiyetindeki tüm memurları teftiş edip olumsuzluklar halinde gerekeni yapması öngörülmüştü.[993] Bu durum sonraki tüm düzenlemelerde de yer alacaktı. Görüldüğü üzere Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren valilere yüklenen en önemli sorumluluklardan biri de ihtiyaç veya herhangi bir olumsuzluk halinde ilgili eyalet, sancak, kaza gibi yerlerde gerekli teftişleri yapmalarıydı.

Bu bağlamda Kastamonu'da da yerelde valilerce yapılan veya yaptırılan pek çok teftiş söz konusu oldu. Burada Kastamonu'nun sancak dönemi teftişlerine daha önce değinildiğinden yeniden değinilmeyeceğini belirtmek gerekir. Bu anlamda ilk olarak Kastamonu eyaletinin ilk valisi olan Mustafa Paşa döneminde yapılan yerel teftişlere değinilecektir.

Kastamonu valisi Mustafa Paşa'nın eyalet dâhilinde yaptığı ilk teftişi kaza müdürleri ile ilgiliydi. Teftişin nedeni pek çok kaza ahalisinin kaza müdürleri aleyhinde merkeze gönderdikleri yoğun şikâyetler dolayısıyla idi. Bunun üzerine sadrazamlık makamından bir emirname gönderilerek bu konunun araştırılması istenildi. Emirnamede, taşralardaki kaza müdürlerinin yerli kimselerden seçildiği ve kendilerine maaş verilmek yerine bazı devlet rüsumlarının terk edildiği; ancak onların bunlara kanaat etmeyerek maaşsızlık bahanesiyle tama ve irtikâplarından kaynaklı türlü adlarla

---

[991] Mecmua-i Kavanin, s. 75-77.

[992] Bu durum fermanda, *"... ba'dezin her bir eyaletin nik ü bed vuku bulacak kaffe-i hususatı vali-i eyaletten sual olunacağı cihetle evvel emirde her bir vali muhavvel-i uhdesi olan eyalet dâhilinde kain sancaklar muhassıl ve kaymakamları ve kaza müdüranından ve res-i eyalet ve kürsi-i elviye meclisleri azasından ve asakir-i zabtiyenin sergerde ve bölükbaşıları ve zabitan-ı sairesinden ifa-yı hüsn-i hidmete muktedir olmayanları bir gûna garez ve ivaz karışmayarak ve zerre kadar irtikab ve iltizam taraflarına sapılmayarak tahkik ile mahallince azl ve tebdil ..."* şeklinde ifade edilmiştir. BOA, C_DH_00145_07221_001_001.

[993] 1858 düzenlemesinde, her eyalet dairesinde bulunan defterdar, kaymakam, müdür vesair memurların valinin maiyetinde bulunduğu ve valinin tüm bu memurların hal ve hareketlerini teftiş etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca valilerin, devlet gelirlerinin toplanmasında ve miri malın tahsilinde herhangi bir ertelemenin yaşanmaması adına azami gayret göstermeleri gerektiği, bu anlamda miri malın bir şekilde telef vesair yollarla bakayada kalmaması için her zaman gerekli tahkiklerde bulunması gerektiği aksi taktirde sorumluluğun kendilerine rücu edileceği belirtilmiştir. BOA, C_DH_00046_02299_001_005.

vergilere şey ilave ettikleri, aralık tevzilerinde bulundukları, zimmetlerine miri malı geçirdikleri, hatta aşar ve rüsum ihalelerini bile kapatma usulüyle yaptıkları belirtilmekteydi. Bu anlamda validen, kaza müdürlerinin yerliden mi yoksa kendilerine maaş verilmek suretiyle devlet işlerinden anlar tecrübeli hariçten mi kimselerin seçilip tayin edilmelerinin daha uygun olacağı, eğer müdürlere maaş verilecekse ne miktar maaş verilmesi gerekeceği ve bunun ne taraftan karşılanabileceği gibi hususların tahkik edilerek bildirilmesi istenildi. Bu emirname üzerine Mustafa Paşa, gerekli tahkiklerde bulundu ve bu tahkikler sonunda kaleme aldığı tahriratında belirtilen sorulara açıklama mahiyetinde olmak üzere birtakım önerilerde bulundu.

Mustafa Paşa'nın ilk önerisi, kaza müdürlerine bir miktar maaş bağlanması ile ilgiliydi. Nitekim tüm liva ve kazalarda yapılan teftişler neticesinde, miri malı zimmetine geçirenlerin çoğunun böyle bir şeye cesaret etmelerinin arka planında kendilerine maaş verilmemesinden kaynaklandığı tespit edilmişti. Esasında yapılan teftişler sonrasında bu tür olayların yaşanmasında önceki dönem valilerin yönetimdeki kayıtsızlıklarının da etkili olduğu anlaşılmıştı.

Mustafa Paşa'nın bu konuda teklif ettiği ikinci önerisi, her bir kazaya kefile bağlanmak suretiyle dirayetli ve kabiliyetli birer yerli kabzımalın mutedil maaşlarla tayin edilmesiydi. Mustafa Paşa'nın bu önerisinin dayanağı miri malı tahsil etmekle görevlendirilen müdürlerin tahsil ettikleri paraları zaman zaman zati işleri için kullanmaları ve sene sonu geldiğinde ise hazineye vermeleri gereken parayı ödeyememeleriydi. Bu da onların hazineye olan borçlarını karşılamak için fahiş faizlerle başka yerlerden borç almalarına neden olmaktaydı. Müdürler ayrıca aldıkları borçları kazanın yeni vergilerinden ödediklerinden hazineye olan borçları da yıldan yıla artmakta ve hatta kimi müdürlerin iflaslarına sebebiyet vermekteydi ki bu da hazinenin zarar etmesine yol açmaktaydı. Bu nedenle ikinci önerisi merkezden onaylanırsa bu tür yolsuzluklar, kabzımalların denetimi sayesinde önlenecekti. Nitekim önerisine göre bu kabzımallar her bir kazanın muhasebesini görecek ve tahsilat vuku buldukça ilmühaberini verip ilmühaberlerin altlarını birlikte mühürleyeceklerdi. Ayrıca tahsil edilen vergi ve rüsumatın miktarı ceridesine (defter) kaydedilecek ve senesi sonunda bağlı olunan liva merkezinde her ikisi hazır bulunmak kaydıyla muhasebeleri görülecekti. Böylece müdürlerin herhangi bir şekilde miri mala el koymasının önüne geçilecek ve yapacağı hileler de önlenmiş olacaktı.

Mustafa Paşa'nın üçüncü önerisi, kaza müdür ve kabzımallarına ne miktar maaş verilmesi ile ilgiliydi. Buna göre büyüklük ve nüfusuna göre her bir kaza müdür ve kabzımalına hazineden karşılanabilirse hazineden, yoksa senede bir kere ferman ile ahaliden karşılanmak üzere senevi 2.500 kuruşa kadar maaş verilmeliydi. Böylece artık eskisi gibi yolsuzluklar ve zulümler önlenecekti.

Mustafa Paşa'nın son önerisi ise kazalara yabancı müdürler tayin edilmekten ise yerli müdürlerin tayin edilmesinin daha faydalı olacağı hakkındaki düşüncesiydi. Nitekim düşüncesine göre yabancı müdürlere tahsis edilecek maaş kendilerine yetmeyeceğinden bu işe talip olmayacakları ve talip oldukları taktirde de maaşlarının kendilerine yetmediği durumlarda bazı yolsuzluklara girişebilirlerdi. Bundan dolayı müdürler yerliden seçilmeliydi. Nitekim hem yerli müdürler hakkında herhangi bir olumsuzluk yaşanması halinde gereken yapılabilecek hem de bunlar kazalarının itibarlı kimselerinden olduklarından mümkün olduğu kadar kendilerini tehlikeye atmaktan kaçınacaklardı. Oysa yabancı bir müdür tayin edildikten sonra bir olumsuzluk halinde memleketlerine döneceklerinden sorunun halli daha güç olacaktı.[994]

Kastamonu valisi tarafından kaleme alınan bu tahriratından sonra -ki muhtemelen bu tür şikâyetler ülkenin diğer pek çok yerinden gelmişti- merkezden, Kastamonu eyaleti de dâhil pek çok eyalete bir kaime gönderildi. Kaimede, kaza müdürlerinden kaynaklı olumsuzlukların eyalet vali ve mutasarrıflarına rücu edileceği vurgulanarak kaza müdürlerinin artık zimmetlerine miri malı geçirmemeleri, bu anlamda halka yapılan zulmün önüne geçmek amacıyla ne tür tedbirler alınması gerektiği hususunda her bir eyalet idarecisinden gizli ve açık birtakım tahkiklerde bulunmaları ve bu tahkikler sonunda hazırladıkları raporları merkeze layihalar halinde sunmaları istenildi.[995] Görüldüğü üzere Kastamonu gibi yerlerden başkente gönderilen önerileri havi tahriratlar, devletin taşra yönetiminde bazı değişikliklerde bulunması için birer parametre olarak kullanılmaktaydı.

Mustafa Paşa döneminde yapılan teftişlerden biri de Kastamonu meclis azaları ile ilgiliydi. Teftişin nedeni, ahalinin, Kastamonu meclis üyelerinden özellikle Mehmed Bey aleyhinde merkeze kimi konularda şikâyetlerde bulunmasıydı. Şikâyetler, Mehmed Bey'in vergi konusunda bazı yolsuzluklarda bulunması ve bu yolsuzluklar

[994] BOA, A_}MKT_00042_00017_001_001, 19 Ca 1262 (15.05.1846).
[995] BOA, A_}MKT_00054_00083_001_001, 24 Za 1262 (13.11.1846).

sonrasında kimsenin aleyhinde hak iddia edememesi gibi konuları kapsamaktaydı. Bunun üzerine merkezden Kastamonu valisine bir tahrirat gönderilerek meclis azaları ile ilgili gerekli tahkikatın yapılması emredildi. Mustafa Paşa, bu emir sonrasında derhal meclis üyeleri ile ilgili gerekli teftişlere başladı. Yapılan teftişler neticesinde, ahalinin Mehmed Bey aleyhinde ileri sürdükleri iddiaların doğru olduğu ortaya çıktı. Bu nedenle Mustafa Paşa, merkeze gönderdiği raporunda, Mehmed Bey'in bir an önce meclis üyeliğinden çıkarılmasını, nitekim böyle olmadığı taktirde, ahalinin haklarını Mehmed Bey'in diğer meclis üyeleri üzerindeki nüfuzu dolayısıyla hiçbir zaman talep edemeyeceklerini belirtti. Mustafa Paşa'nın bu önerisi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de müzakere edildi ve yapılan müzakereler sonrasında, Mehmed Bey'in meclis üyeliğinden çıkarılmasına karar verildi. Böylece Mehmed Bey'den hak talep edenlerin haklarını alacakları umulmaktaydı. Ancak sonraki süreç öyle olmadı. Nitekim bir müddet sonra Mehmed Bey, hak iddia edenlere istediklerini vermek suretiyle aleyhinde mecliste dava açmalarının önüne geçtiği gibi kısa bir süre sonra yeniden valiye başvurarak meclis azalığına dönmeyi istirham etti. Mehmed Bey'in bu istirhamı mecliste müzakere edildi ve yapılan müzakereler neticesinde, yeniden meclis üyeliğine dönmesine karar verildi.[996] Bu örnek analiz edildiğinde, devletin, Kastamonu'da hala otoritesini bir türlü net bir şekilde sağlayamadığı, bu anlamda ileri gelen bazı kimselerin etkilerini hissedilir derecede devam ettirdikleri görülmektedir.

Kastamonu'da, Mustafa Paşa'dan sonra Bekir Sami Paşa döneminde de birtakım teftişlerde bulunuldu. Yapılan teftişler sonucunda kimi şikâyetlerin doğru kimilerinin ise doğru olmadığı görüldü. Bu bağlamda Küre-i Cedid ve Sırt kazaları müdürleri aleyhinde merkeze her iki kaza ahalisi tarafından ayrı ayrı gönderilen şikâyetlerin yapılan tahkiklerle doğru olmadığı anlaşıldı. Kaza ahalileri, şikâyetlerinde, kaza müdürlerinin kendilerinden fazla aşar ve vergi topladıklarını iddia etmekteydiler. İddialar üzerine Bekir Sami Paşa tarafından şikâyetleri tahkik etmek üzere Katip Ahmed Efendi görevlendirildi. Kâtip Ahmed Efendi, adı geçen kazaların tüm divanlarını tek tek dolaştı ve ahalinin her bir ferdi ile ayrı ayrı görüşüp böyle bir şey olup olmadığını soruşturdu. Yapılan soruşturmalar neticesinde, ahalinin iddia ettiği gibi bir durumun olmadığı ve böyle bir durumun tamamen birtakım garazkâr

[996] BOA, A_}MKT_00075_00087_001_001, 23 Ra 1263 (11.03.1847).

kimselerin rivayetleri olduğu, hatta her iki kaza meclisinin müdürlerinden memnun olduklarına dair birer mazbatanın dahi kaleme alındığı ortaya çıktı.[997]

Bu tür olaylar eyalete dâhil başka yerlerde de yaşanmaktaydı. Bu anlamda başka bir örnek de Sinop'a bağlı Durağan kazasında meydana gelmişti. Buradaki örnek kaza ahalisinin, müdürün kendilerine türlü zulümler yaptıklarına dair şikâyetler idi. Bu şikâyetler sonrasında konunun tahkiki amacıyla sadrazamlık makamınca Kastamonu valisine bir emirname gönderildi. Emirname sonrasında yapılan tahkikler neticesinde, bunun bir iftira olduğu, kaza müdürü Ali Kaşifzade'nin de dirayetli ve miri işlerde her daim dikkatli biri olduğu ortaya çıktı.[998] Ayrıca bölgenin alim, imam, hatip ve ahalisince de Ali Kaşifzade'den memnun olduklarına dair toplu halde imzalanan bir arzuhal merkeze gönderildi. [999]

Bunun üzerine Sinop sancağına konunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi hususunda ikinci bir sadrazamlık emri gönderildi.[1000] Bu emir sonrasında Sinop meclisince, gerekli tahkiklerde bulunması amacıyla buraya hususi bir mübaşir gönderildi. Mübaşir tarafından yapılan tahkikler neticesinde de iddia edildiği gibi ahaliye müdür tarafından yapılan herhangi bir zulüm olmadığı ve hakkında da herhangi bir davacısının bulunmadığı anlaşıldı.[1001]

Bu konuda Kastamonu meclisince de birtakım soruşturmalar yapıldı. Kastamonu meclisince yapılan soruşturmalar neticesinde hazırlanan mazbataya göre, Durağan kazası müdürü ile Durağan kazasından muteber birkaç kişi meclise çağrılarak yargılanmışlar ve yapılan yargılamalar neticesinde iddia edildiği gibi bir zulmün olmadığı, bu olayın müsebbibinin ise yine aynı kaza ahalisinden Çavuş oğlu Hasan'ın olduğu ortaya çıktı. Nitekim mazbatada, Çavuş oğlu Hasan'ın Vidin valisinin daha önce vefat eden kethüdası Durağanlı Ahmed Ağa'nın mirasçısı olduğunu iddia ederek bu konuda kendisine bir kıta mazbata verilmesini istediği; ancak bunun verilmemesi nedeniyle ve bir de miri maldan on sekiz bin kuruşluk bir zimmeti olduğu ve bunun da müdür tarafından tahsil edilmesine teşebbüs edilmek istenmesinden dolayı başkente giderek ahaliden bu yönde arzuhaller tertip ettirdiği ifade edilmekteydi.[1002]

---

[997] BOA, A_}MKT_00097_00009_002_001, 27 N 1263 (08.09.1847).
[998] BOA, A_}MKT_00103_00051_001_001, 29 Z 1263 (08.12.1847).
[999] BOA, A_}MKT_00103_00051_002_001, 29 Z 1263 (08.12.1847).
[1000] BOA, A_}MKT_00109_00023_004_001, 25 M 1264 (02.01.1848).
[1001] BOA, A_}MKT_00109_00023_003_001, 3 S 1264 (10.01.1848).
[1002] BOA, A_}MKT_00109_00023_002_001, 25 S 1264 (01.02.1848).

Yine benzer bir olay Bolu'da da yaşandı. Bolu'da yaşanan olayın da yine yapılan tahkikler neticesinde bir iftira olduğu anlaşıldı. Ancak burada, devletin bu tür şikâyetlerin üzerinde durması ve bunların üstünün yerel ileri gelenlerin nüfuzları sayesinde kapatılabileceğini düşünmesi, bu nedenle şikâyet konusunun yeniden daha etraflı bir şekilde tahkik edilmesini talep etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu anlamda olayın ayrıntılarına değinmek gerekir. Olay, Bolu meclis azası Alaybeyzade Mehmed Bey ile Gerede kazası müdürü Ahmed Ağa aleyhinde ahalinin şikâyetleri ile ilgiliydi. Bekir Sami Paşa tarafından merkeze gönderilen bir tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla ahali, vekilleri olan Müftüzade Necib Efendi, Sadık Efendi ve sabık mahkeme kâtibi Said Efendi aracılığı ile bu iki şahıs hakkında merkeze kimi şikayetlerde bulunmuşlardı. Merkeze bildirilen şikâyetlerde, özellikle Ahmed Ağa'nın, ahaliden alınması gerekenden çok daha fazla vergi aldığı, yüz binden fazla akçeyi zimmetine geçirdiği ve türlü şekillerde ahaliye zulümlerde bulunduğu gibi konular bulunmaktaydı. Bu şikâyetler üzerine sadrazamlık makamınca, Bekir Sami Paşa'ya bir emir gönderilmişti. Bekir Sami Paşa da konu hakkında gerekli tahkikleri yapması hususunda Bolu kaymakamlığına bir tahrirat gönderdi. Bekir Sami Paşa'nın tahriratını alan Bolu kaymakamı konunun tahkiki için Bolu meclisinden birkaç memur görevlendirdi. Seçilen bu memurlar her bir karyeyi tek tek dolaşarak yaptıkları tahkikleri bir defter halinde Bolu meclisine sundular. Yapılan tahkikler neticesinde, iddia edildiği gibi bir durumun olmadığı anlaşıldı. Ancak buna rağmen konunun Kastamonu meclisinde de görülmesine ihtiyaç duyulduğundan ahali vekilleri ile Ahmed Ağa'nın Kastamonu meclisine getirtildikleri ve orada da yargılandıkları ve yapılan yargılama neticesinde ahali vekillerinin Ahmed Ağa'nın böyle bir şey yapmadığı yönünde itiraflarda bulundukları ve ilamın altını da mühürledikleri görüldü.[1003]

Bekir Sami Paşa'nın bu tahriratı, Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi ve yapılan müzakereler neticesinde, konu etraflıca tahkik edilmediği müddetçe işin aslının öğrenilemeyeceği sonucuna varıldı. Nitekim Meclis-i Vâlâ müzakerelerinde, Ahmed Ağa hakkında daha önce de buna benzer pek çok şikâyetler olduğu ve kendisinin 30 seneden fazla bir süreden beri Gerede kazasında ayanlık edip, ahalinin gözünü korkuttuğu, ayrıca Gerede'deki muhtar ve ihtiyarların da kendi adamları olmaları

[1003] BOA, MVL_00023_00005_002_001, 9 R 1264 (15.03.1848).

hasebiyle istediği gibi hareket ettiği belirtilmekteydi. Bunlardan dolayı konunun daha etraflı ve gizli bir şekilde araştırılması için Bolu kaymakamına bir emirnamenin gönderilmesinin uygun olacağına karar verildi.[1004] Ancak konunun bu haliyle kaldığını belirtmek gerekir.

İftira kabilindeki teftişler analiz edildiğinde, zaman zaman çıkarları bozulan ve birbirini sevmeyen kimi yerel ileri gelenlerin ahaliden bazı kimseleri kullanmak suretiyle hem istemedikleri kimseleri pasivize etmek hem de eski düzene dönmek için düzmece arzuhaller tertip ettirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak Tanzimat'ın getirdiği teftiş sistemi sayesinde bu tür rivayetlerle ülke yönetiminin sekteye uğramasının önü alınmaya çalışılmaktaydı.[1005]

Bekir Sami Paşa döneminde yapılan kimi şikâyetlerin ise yapılan teftişler neticesinde doğru olduğu anlaşıldı. Bu anlamda Kastamonu eyaletine bağlı Gökçeağaç ve Akyürek kazası müdürü aleyhinde ahali tarafından yapılan şikâyetlerin tahkiklerle doğru olduğunun tespit edilmesi bu kabildendi. Ahalinin şikâyetlerine göre Gökçeağaç ve Akyürek kazaları müdürü Kâtip oğlu Hasan Efendi, 1.850 kuruşluk bir vergiyi masraf adı altında Akyürek kazası ahalisine tevzi etmişti. Gökçeağaç ve Akyürek kazalarının konu hakkında hazırladıkları mazbatalardan anlaşıldığı kadarıyla[1006] bu durum, şikâyet konusu yapılmıştı. Bunun üzerine konunun her iki yer meclisinde tahkiki için buraya özel bir memur aracılığıyla bir buyruldu gönderildi. Bu memur, her iki kaza meclisinde azalar ile birlikte konu hakkında tahkiklerde bulundu ve vergi defterinde Kâtip oğlu Hasan Efendi'nin tevzi ettiği 1.850 kuruştan 1.045 kuruşu tahsil ettiği anlaşıldı. Bu nedenle Kâtip oğlu Hasan Efendi azledildi ve yerine Hacı Ahmedzade Osman Bey tayin edildi. Memur ve her iki kaza meclisi tarafından yapılan bu durum ayrıca Kastamonu valisi Bekir Sami Paşa'ya da bildirildi. Bunun üzerine Bekir Sami Paşa tarafından merkeze gönderilen bir tahriratta, Kâtip oğlu Hasan Efendi'nin usul ve nizama aykırı olarak tevzi edip tahsil ettiği bu olaydan dolayı Kastamonu'ya

[1004] BOA, MVL_00023_00005_001_001, 13 Ca 1264 (17.04.1848).

[1005] İfade ettiğimiz olumsuz durumlar devletin pek çok bölgesinde de yaşandığı için sadrazamlık makamınca, 11 Eylül 1848 tarihli bir emirname kaleme alınıp, ülkenin her yerine gönderildi. Emirnamede, devletin tüm memurlarının görevlerinde daha dikkatli davranmaları, memurlar yüzünden çıkabilecek olumsuzluklarda valilerin de müteselsilen sorumlu olacakları belirtilmekteydi. Bu emirname üzerine Bekir sami Paşa tarafından sadrazamlık makamına bir tahrirat gönderilerek bu konuda gerekli hassasiyetin gösterildiği ifade edildi. BOA, A_}MKT_00151_00080_001_001, 29 L 1264 (28.09.1848).

[1006] Gökçeağaç ve Akyürek kazaları meclis mazbataları için bkz. BOA, A_}MKT_00143_00049_003_001, 9 Ş 1264 (11.07.1848); A_}MKT_00143_00049_002_001, 11 Ş 1264 (13.07.1848).

getirtilerek hapse attırıldığı ve her iki kaza meclisinde ahalinin de tasvibiyle seçilen Hacı Ahmedzade Osman Bey'in de vekâleten müdür olarak atandığı belirtilmekteydi.[1007]

Bekir Sami Paşa'dan sonra göreve gelen Selim Paşa döneminde de birtakım teftişlerde bulunuldu. Selim Paşa döneminde de kimi yöneticilerin merkeze şikayet edildiklerini görmekteyiz. Bu dönemde şikâyetler, rüşvet ve aşar konusunda yapılan birtakım yolsuzluklarla ilgiliydi. Nitekim Selim Paşa tarafından sadaret makamına gönderilen bir arizadan anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu'daki bazı devlet memurlarının rüşvet aldıklarına, deruhdecilerin de aşar konusunda bazı uygunsuzluklarda bulunduklarına dair merkeze daha önce ahalice pek çok şikâyetlerde bulunulduğu, bunun üzerine merkezden Selim Paşa'ya bu konuda gerekli tahkikleri yapması emredilmişti. Selim Paşa, arizasında, zaman zaman gizli ve aleni olarak bazı tahkikler yaptığını, yapmaya devam ettiğini ve bundan böyle bu tarz bir durum meydana geldiğinde konunun derhal sadrazamlık makamına bildirileceğini beyan etmiş ve bu konuda gereken hassasiyeti göstereceğini belirtmiştir.[1008] Görüldüğü üzere teftiş pek çok sorunun denetim ve çözümünde işlevsel bir araç olarak kullanılmaktaydı.

Yukarıda taşrada sancak kaymakamları, kaza müdürleri ile meclis azaları gibi devlet memurlarının hal ve hareketlerinin valiler tarafından teftiş edileceği açıklanmıştı. Bu anlamda Kastamonu valisi Hamdi Paşa, Viranşehir meclisinde bazı nizamsızlıklar çıktığı şayiası ile birtakım tahkiklerde bulunmak üzere 1852 Mayıs ayında Viranşehir sancağına hareket etti. Vali, Viranşehir'de yaptığı teftişler neticesinde kaleme aldığı raporunda, bu tahkikatın amacının halkın incinmesine ve sıkıntı görmesine neden olacak sorunların ortadan kaldırılmasına ve devletin önemli işlerinin sekteye uğramadan hızlı bir şekilde yürütülmesine yönelik olduğunu belirtmekteydi. Bu amaçla Viranşehir meclisinde yapılan müzakereler neticesinde kaleme alınan raporda, şu beş husus ele alınmaktaydı:[1009]

1) Devlet ve ahali meselelerinin kurallara göre halledilip edilmediği görüşüldü. Yapılan görüşmelerde, gerek halinin gerekse devlete ait işlerin halledilmesine dair herhangi bir talimatın, hatta kaydının dahi bulunmadığı tespit edildi. Nedeni sorulduğunda, her gelen memurun azledildikten sonra ilgili talimatları da beraberinde

[1007] BOA, A_}MKT_00143_00049_001_001, 17 Ş 1264 (19.07.1848).
[1008] BOA, A_}MKT_00215_00086_001_001, 5 N 1265 (25.07.1849).
[1009] BOA, MVL_00251_00012_001_001, 27 Ş 1268 (16.06.1852).

götürdükleri cevabı alındı. Bunun üzerine derhal daima meclis torbalarına konulması kaydıyla merkezden gönderilen kimi talimatların birer kopyaları verildi.

2) Vergi vesair emval ile *iane-i umumiyye*[1010] hususları ele alındı. Yapılan müzakerelerde, içinde bulunulan yıl içerisinde vergi vesair emvalden merkeze hiçbir şey gönderilmediği, sadece çok az bir miktar iane-i umumiyye gönderildiği anlaşıldı. Bundan dolayı en azından mevsimin de uygun olması münasebetiyle taksitleri gelen varidat ile içinde bulunulan yılın emval vergisinden münasip miktar akçenin ve iane-i umumiyenin yarısının birkaç gün zarfında hazineye gönderilmesi hakkında tüm sancak kazalarına buyruldular neşredilmesine karar verildi.

3) Kereste meselesi görüşüldü. Görüşmelerde, Amasra ve Bartın gibi sahil kazalarının büyük çoğunluğunda bazı nüfuzlu kimselerin kerestekeş olan ahali ve fukarayı bir şekilde kendilerine borçlandırmak suretiyle getirdikleri keresteyi başkalarına sattırmayıp, düşük bir fiyat ile kendilerinin satın aldıkları ortaya çıktı. Bu durum önemli bir meseleydi. Nitekim bu, halka zulüm demekti. Esasında daha önce bu tür olayların yaşanmaması amacıyla her daim tahkikat yapılarak bu çeşit uygunsuzlukların önü alınmaya çalışılmıştı. Ancak yapılan müzakerelerde, yine eskisi gibi nüfuzlu kimselerin, bu sefer başka yerlerden kereste satın almaya gelen tüccarlara mani olmaya çalıştıkları görüldü. Bu nedenle artık bu tür hareketlere kalkışan kimselerin derhal tutuklanmalarına ve daha sonra isim ve şöhretlerinin sahildeki tüm kazalara bildirilmesine karar verildi.

4) Viranşehir'e tabi Şehabeddin kazasına tayin edilen müdür meselesi ele alındı. Şöyle ki bir olay sonrasında Şehabeddin kazası müdürü azledilince, yerine kural gereği ahalinin de muvafakati ile yerli olmayan maaşlı bir müdürün tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Nitekim dışarıdan tayin edilecek müdürün maaşı, ahaliye yüklenecek ek vergiler ile karşılanıyordu. Ancak meclisce ahalinin isteği haricinde, yerliden bir müdür vekil olarak atanmıştı. Bir süre sonra vekil müdürün asaletinin tasdiki merkezden istenildiğinde, bunun kurallara aykırı olduğu belirtilerek kurallara uygun bir atamanın yapılması emredilmişti. Bu nedenle meclis tarafından civar kazalar hanedanından İsmail Ağa müdür olarak tayin edilmişti. Bununla birlikte Şehabeddin

[1010] İane-i umumiyye, Tanzimat Döneminde çıkarılan kağıt paraların uygulamadan kaldırılması gayesiyle 1851 yılında halktan toplanan yardımlardır. Bu yardımlardan sadece kimi dini ve askeri kimseler istisnai tutuldular. Bu yardımlar kağıt paraların kaldırılmasında kullanıldıktan sonra kalanı ile de hazine açığı kapatılacaktı. Bkz. Abdülkadir Özcan, "İane-i Umumiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.230.

kazası ahalisinden bazı kimseler, bir mahalde toplanarak İsmail Ağa'yı istemediklerini beyan ederek onu kazalarından kovmuşlardı ki bu olay, İsmail Ağa'nın Viranşehir'e gelip valiye anlatmasıyla öğrenildi. Olay Hamdi Paşa tarafından öğrenilince, derhal meselenin aydınlığa kavuşturulması için kazanın meclis azalarıyla sair icab edenler Viranşehir meclisine çağırılarak sorgulandılar. Yapılan sorgulamalarda, meclis azlarının, bu olayla ilgileri olmadığı ve bunun sırf ahalinin bir girişimi olduğu görüldü. Bunun üzerine Hamdi Paşa, bundan böyle bu gibi hususların derhal zaptiyeye haber verilmesini ve meselenin mecliste halledilmesini emredip, bu hususta tüm kazalara buyruldular gönderileceğini ifade etti. Ayrıca bu gibi fesat olması halinde fesadı çıkaranların muhakemesi yapıldıktan sonra durumun mazbata ile bildirilmesi hususunda Viranşehir kaymakamına da tembihlerde bulundu. Böylece bu mesele de bu şekilde halledilmiş oldu.

5) Zağferanbolu'daki esnaf dirhemleri meselesi görüşüldü. Yapılan görüşmelerde, esnafın çoğunun taş dirhem kullandıkları ve bu taş dirhemlerin de çoğunun tam dirhemi karşılamadığı görüldü. Bu nedenle Mustafa Paşa, bundan sonra taş dirhem kullanılmamasını esnaflara emretti, Ayrıca Zağferanbolu ahalisinin günlük yiyecekleri olan zahirenin narh işerine de bakılarak yoluna konuldu.

Valilerce yapılan teftişler, Kastamonu, mutasarrıflığa dönüştürüldükten sonra da devam etti. Bu anlamda 1861 yılının ikinci yarısından sonra Kastamonu'ya mutasarrıf olarak tayin edilen Hasan Hüsnü Paşa, göreve geldikten bir müddet sonra ahalinin durumunu tahkik etmek üzere Kastamonu'dan hareketle İnebolu'ya kadar yol üzerinde bulunan kazalarda birtakım teftişlerde bulundu.[1011] Hasan Hüsnü Paşa, bu teftiş işine girişmeden önce ahalinin durumunu önceden öğrenmek için aşağıda belirteceğimiz kaza müdür ve meclislerine verilmek üzere 15 maddeyi şamil bazı tenbihatları havi bir talimat hazırladı. Talimatta, özellikle on gün içerisinde kendisine cevapları verilmek kaydıyla her bir kaza müdür ve meclislerine bazı sorular sorulmaktaydı. Her sual ahalinin imzası ve mahalli meclis mazbatası yoluyla cevaplandırılacaktı. Böylece alınacak cevaplar doğrultusunda ahalinin durumu tespit edilecek ve ona göre ne yapılması gerektiği kaza müdür ve meclislerine bildirilecekti. Konunun anlaşılması amacıyla ilk olarak talimatın maddeleri özet halinde verilecek, daha sonra ise gezilen kazalar dâhilinde yapılan tahkikler neticesinde mahalli meclislerce sunulan mazbatalar

[1011] BOA, MVL_00660_00062_002_001, 19 C 1280 (01.11.1863).

ile ahali tarafından verilen arzuhaller karşısında ne gibi tedbirler alındığı özet halinde verilecektir. Buna göre;[1012]

Birinci maddede, ahalinin mamuriyetini temin etmenin en önemli vasıtalarından birinin zulmün tamamen ortadan kaldırılması olduğu, bu anlamda tüm kaza müdür ve meclislerinin bu konuda gerekli hassasiyetleri göstermeleri; ikinci maddede, liva merkezlerinden gelen pusulada yer alan senevi vergilerin ahalinin gözü önünde tevzi edilerek pusula haricinde masraf ya da başka bir adla akçe tevzi edilmemesi ve edilmiş ise geri alınıp ahalinin vergilerine mahsup edilmesi emredilmekteydi.

Üçüncü maddede, vergilerin herkesin hal ve tahammülüne göre tevzi edilmesi, bu anlamda her bir divanın tek tek dolaşılarak ileri gelenler ile muhtarların kendilerine diğerlerinden daha az vergi tevzi ettirip ettirmediklerinin tahkik edilmesi; dördüncü maddede, aşarın bu sene padişahın irade gereği ahaliye ihale edilmesi münasebetiyle aşarın hasat mevsiminde kimseye zulüm edilmeyecek şekilde taksitler halinde toplanması ve toplanan öşrün de derhal eyalet merkezi sandığına gönderilmesi buyrulmaktaydı.

Beşinci maddede, kaza şeriyye memurlarının nizam haricinde ilam harcı almamaları ve nikâh hususunda da bakireden 10 ve dul kadından da 5 kuruştan fazla alınmaması ile *söyletme,*[1013] *başlık* veya başka adlarla bir akçe talep edilmemesi, ayrıca alınmaması için de kaza müdür ve meclislerinin icab ettiğinde hem bizzat gerekli tahkikleri yapmaları hem de ahaliden mecliste alenen sormaları ve davacı çıktığında da hatır ve gönüle bakılmayarak derhal muhakemesinin yapılması istenilmekteydi.

Altıncı maddede, murabahacıların ahaliden hem senevi yüzde on ikiden fazla faiz almamaları hem de düşük bir fiyatla elindeki odun ve keresteleri satın almamaları için gerekli tahkiklerin yapılması; yedinci maddede, bazı büyük çiftlik sahipleri ile zenginlerin, hasat mevsiminde alınmak şartıyla birtakım rençberlere yüzde yirmi veya daha fazla hesapla zahire verdikleri ve bunun da yasak olması nedeniyle engellenmesi emredilmekteydi.

[1012] BOA, MVL_00660_00062_001_002, tarihsiz.

[1013] Söyletme, İslam şeriatında olmayıp sonradan kimi yerlerde ihdas edilmiş bir çeşit başlık parası niteliğindedir. Bunun bir örneğini İzmit Sancağında görmekteyiz. Örneğin evlenme çağına gelmiş birinin kızına talip olan kimseler imama akit parası verdikten sonra icazet almak için *"söyletme"* adıyla nahiye naiplerine akçeler verirlerdi. Talip olanlardan kim fazla akçe vermişse kızın ona verilmesi gelenek haline gelmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tülay Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 115.

Sekizinci maddede, kaza dâhilindeki gerek memurların gerekse sair kimselerin ücretsiz yem ve yiyecek almamaları; dokuzuncu maddede, kaza güvenliğinin teminine dikkat edilerek kimsenin tezkeresiz giriş çıkışına izin verilmemesi; onuncu maddede, vergilerin senesi içerisinde tam olarak toplanılmasına gayret edilerek bakaya bırakılmamasına dikkat edilmesi buyrulmaktaydı.

On birinci maddede, arazi hasılatlarının seri bir şekilde toplanarak gönderilmesi; on ikinci maddede, sahih varaka ile arzuhali olmadıkça kimsenin davasına bakılmaması; on üçüncü maddede, kaza, kura, cami ve mescitlerin temizliğine dikkat edilmesi, buralarda mektepler kurularak çocukların okuma ve yazmaya teşvik edilmeleri; on dördüncü maddede, vakıf mütevellilerinin vakıf gelirlerini şahsi harcamalarına kullanmamaları için gerekli tedbirlerin alınması ve son maddede ise talimat hükümlerinin ve icab eden ıslahatların süratle uygulanması gerektiği emredilmekteydi.

Mahalli meclisler ve ahaliden gelen mazbatalar ve arzuhaller çerçevesinde ilgili kazalarda ne gibi tedbirler alındığına gelince, öncelikle gezilen kazaları belirtmek gerekir. Hasan Hüsnü Paşa'nın gezdiği kazalar, Devrekâni, Küre-i Nühas, İnebolu, Azdavay, Çekelne, Eflani, Zaray, Mergüze, Sırt, Araç ve Yörükan-ı Araç kazalarıydı. Bunlardan Devrekâni kazasına bakıldığında, kimi durumların ahali ve meclis tarafından şikayet konusu yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, Devrekani'de harap olan mescidin mütevellisi Hacı Ahmed Ağa'nın mescidin tamiri ile ilgilenmediği gibi vakfın aidatını da geçim kaynağı olarak kullanması, ikincisi, tapu katibinin sonradan edindiği arazi için vergi ödemediği, üçüncüsü, sabık müdüre ahaliden bazı kimselerin altı ay bir yıl önce arazi hasılatından sekiz bin kuruş verdiklerini iddia etmeleri ve dördüncüsü de yapılan muhasebe neticesinde mevcut müdür Ahmed Ağa'dan bir önceki müdürün zimmetinde 43.000 kadar kuruşun tespit edildiği hakkındaydı. Bunun üzerine gerekli tahkikler yapılarak gereğinin yapılması için birinci husus evkaf müdürlüğüne, ikinci, üçüncü ve dördüncü hususlar da mahalli meclise havale edildi.

Küre-i Nühas Kazasına bakıldığında burada da bazı hususlar, şikâyet konusu yapılmıştı. Bunlardan birincisi, tapu kâtibi Mustafa Efendi'nin arazi hasılatından devletçe kendisine tahsis edilen aidatından başka dersaadetten gelen dolduracağı cetvellere mahsuben ve peşinen nizama aykırı olarak zimmetine para geçirdiği ve bundan dolayı zimmetinde 14.583,5 kuruş tespit edildiği, ikincisi, arazi gelirlerinin tahsilinde görevlendirilen kaza ahalisinden Ata Ağa'nın tahsil ettiği gelirlerden

zimmetinde 12.000 kuruş tespit edildiği, üçüncüsü, kaza naibi Abdurrahman Efendi'nin nizama aykırı ilam harcı aldığından geri alınması için emir gönderildiği ve dördüncüsü ise kaza ahalisinden 15 kadar kimsenin vergilerinin hal ve tahammüllerinden fazla olduğu hakkındaydı. Bunun üzerine gerekli tahkikler yapılarak gereğinin yapılması için belirtilen hususlar mahalli meclise havale edildi.

İnebolu kazasında da hem bazı hususlar şikayet konusu yapılmış hem de tespit edilen bazı olumsuzluklar halledilmeye çalışılmıştı. Örneğin ahaliye herhangi bir sorunlarının olup olmadığı sorulduğunda, içlerinden birisinin naibin kendisinden 66 kuruş izinname akçesi aldığını ifade etmesi üzerine durumun derhal tahkik edilerek böyle bir şey olup olmadığının tespit edilmesi istenilmişti. Burada Hasan Hüsnü Paşa'nın tespit ettiği hususlara gelince, bunlardan birincisi, tabyanın bir tarafının ve bazı duvarlarının yıkılması nedeniyle tamiri hususunda yeniden keşif yapılması ve keşif sonunda hazırlanan keşif defterinin mazbata ile gönderilmesi, ikincisi, kerestelerin ahaliden düşük fiyatla alınmaması için gerekli önlemlerin alınması ve üçüncüsü de İnebolu'dan Küre-i Nühas'a kadar olan 6 saatlik bozuk yolun en az masrafla nereden geçirilmesinin daha uygun olacağının araştırılarak bildirilmesi gibi konular bulunmaktaydı.[1014]

Azdavay ve Çekelne kazalarına bakıldığında, her iki kaza ahalisince verilen arzuhallerde, vergilerinin hal ve tahammüllerinden fazla olduğu şikayet konusu yapılmıştı. Hatta Çekelne kazasından biri, karyesi muhtarının iki çift öküzü olduğu halde muhtarın kendisinden daha az vergi verdiğini iddia etmekteydi. Gerçekten de yapılan sorgulamada, hakikatin böyle olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine bu tür olayların bir daha yaşanmaması için gerek kaza müdürlerine gerekse meclislerine gerekli uyarılar yapıldı.

Sırt kazasına bakıldığında, burada da ahalinin şikayetçi olduğu bazı hususlar vardı. Bunlardan birincisi, öşür meselesiydi. Nitekim buraya tabi Hacıhan karyesinden bazı kimseler, 1277/1860 senesine mahsuben karye mültezimi Karabey oğlu Mustafa Ağa'nın kendilerinden onda bir öşrü aynen yerine bedelen istediği, bu bağlamda kendilerinden toplam 830 kuruş talep ettiği iddia edilmekteydi. Ahalinin bu iddiası üzerine hakikatin anlaşılması için durum, mahalli meclisine havale edildi ve mesele bu şekilde halledilmeye çalışıldı. İkincisi, zabtiye askerlerinin çoğunun bedava yem

[1014] BOA, MVL_00662_00082_001_002, tarihsiz.

ve yiyecek istemeleri ile ilgiliydi. Nitekim ahaliye kaza müdür, naib ve meclis azalarından herhangi bir zulm görüp görmedikleri sorulduğunda, içlerinden sadece biri tahsilat vesair memuriyetle gelen zaptiyelerin ekserisinin bedava yem ve yiyecek talep ettiğini ileri sürdü. Bunun üzerine böyle şeyler yasak olması münasebetiyle varsa yapan zabtiye askerlerinin derhal ihraç edilerek durumun Kastamonu mutasarrıfına bildirilmesinin mahalli meclisine emredildi. Son olarak kaza ahalisinden bazı kimselerin vergilerinin tahammülünden fazla olduklarını belirtmeleri nedeniyle bunun da mahalli meclisce tahkik edilmesi emredildi.

Eflani, Zaray, Mergüze ve Araç kazalarına bakıldığında ise buralarda herhangi bir olumsuzluk tespit edilmemişti.

Yörükan-ı Araç Kazasına bakıldığında, buraya tabi Toprak karyesinden Cafer oğlu Halil verdiği arzuhalinde, üç sene önce karye mültezimi Kara Beyoğlu Mustafa Ağa'nın öşrü bedelen istediğini ve kendisinden 150 kuruş talep ettiği iddia edildi ki bu hususta da gereğinin yapılması için mahalli meclisine durum havale edilerek halledilmeye çalışıldı.[1015]

Hasan Hüsnü Paşa ayrıca kazalarda yaptığı teftişler neticesinde, ıslah edilmesi gerektiğini düşündüğü birkaç hususun olduğunu beyan etmekteydi. Bunlardan birincisi, kaza müdürlerinin maaş meselesiydi. Nitekim kaza müdürlerinin çoğunun maaşları yoktu ve olanlar da az almaktaydı. Bu da geçim sıkıntılarına neden olduğundan işlerini önemsememelerine neden oluyordu. Bu anlamda müdürlerin gelirlerin arttırılmasına yönelik bazı tedbirlerin alınması onların işlerini hakkıyla yapmalarına yardım olacaktı. İkincisi, kazaların sandık eminliklerinin olmaması meselesiydi. Her kazada bu sandık eminliklerin kurulması halinde hem müdürler aldıkları devlet gelirlerini buraya teslim edecekler hem de istedikleri gibi buradan akçe alamayacaklardı.[1016]

Hasan Hüsnü Paşa, kazalardaki bu vukuatları, bir tahriratla sadrazamlık makamına gönderdi. Tahriratında, geri kalan kazaların araya Çerkes muhacirlerinin iskân ettirilmesi hakkındaki emirnamenin gelmesi nedeniyle ertelenmek zorunda kalındığını belirtilmekteydi.[1017] Ayrıca bu tahkikler neticesinde, Kastamonu sancağı dâhilindeki

[1015] BOA, MVL_00662_00082_002_001, tarihsiz.
[1016] BOA, MVL_00662_00082_002_002, tarihsiz.
[1017] BOA, MVL_00662_00082_003_001, 20 C 1280 (02.12.1863).

kazalarda yeni usul gereğince miri arazi hasılatından müdürlerin zimmetinde 1 yük 45.644 kuruş 4 para olduğu tespit edilmişti.[1018]

Burada son olarak Yusuf Rıza Bey döneminde gerçekleştirilen teftişlere de değinmek gerekir. Yusuf Rıza Bey, hem ahalinin durumunu öğrenmek hem de İnebolu yolunun ne durumda olduğunu yerinde tespit etmek amacıyla bazı kazaları teftiş etmiş ve teftişleri neticesinde hazırladığı raporunu, 1864 yılının ortalarına doğru merkeze gönderdi. Buna göre mutasarrıf, evvela yol üzerinde bulunan Devrekâni kazasına gitti ve orada birikmiş bir suyun ileride salgın hastalıklara sebebiyet vereceğini düşünerek önünü açtırdı. Oradan İnebolu yolunun yapımını yerinde incelemek üzere yol yapım faaliyetlerinin yapıldığı yere gitti ve yolun bir an önce bitirilebilmesi için mühendis Yusuf Bey ve diğer görevlileri teşvik etmek adına onlara bazı tenbihatlarda bulundu. Yol yapımını yerinde inceledikten ve yol yapımında görevli kimselerle görüştükten sonra İnebolu'ya geçti ve orada Kastamonu yoluyla Koçhisar (Ilgaz) üzerinden Ankara ve Çankırı sancaklarına iskan ettirilmek üzere Samsun'dan İnebolu iskelesine gönderilen 1.000 haneli 10.000 nüfuslu göçmenin sevk ve nakilleri ile ilgili bazı çalışmalar yaptı. Bu çalışmalar neticesinde, göçmenlerin yarısından fazlasının nakillerini gerçekleştirdi. Bu göçmenlerin nakillerinden sonra Azdavay kazasına ve oradan da Daday kazasına gitti ve buralarda bazı tahkiklerde bulundu. Buralarda yaptığı tahkikler neticesinde, bir miktar miri bakayanın kaldığını ve bu bakayaların toplanılarak mal sandığına gönderilmesini de sağladıktan sonra Kastamonu'ya döndü.[1019]

[1018] Buna göre Taşköprü Kazası esbak Müdürü Hafız Hasan Efendi'nin: 61.993 kuruş 20 Para; Esbak Mergüze Kazası Müdürü Osman Efendi'nin zimmetinde 15.614 kuruş; Esbak Boyalı Kazası Müdürü Hacı Mehmed Ağanın zimmetinde 2.190 kuruş 20 para; Kaza-i Mezbur müteveffi Raşid Ağanın zimmetinde 1.046 kuruş 20 para; sabık Eflani Kazası Müdürü Hasan Ağanın zimmetinde 1.045 kuruş; Mevcut Zaray Kazası Müdürü Tahir Ağanın zimmetinde 483 kuruş 20 para; Esbak Tosya Kazası Müdürü Mehmed Beyin zimmetinde 5.372 kuruş 20 para; Sabık Göl Kazası Müdürü Salim Efendi'nin zimmetinde 12.062 kuruş 5 para; Müteveffa Devrekâni Kazası Müdürü Lütfullah Beyin zimmetinde 9.947 kuruş 5 para; Sabık Cide Kazası Müdürü Ahmed Ağanın zimmetinde 9.276 kuru 30 para; Mevcut Küre-i Nühas Kazası Müdürü İbrahim Beyin zimmetinde 26.512 kuruş 14 para olduğu tespit edilmiştir. Bkz. BOA, MVL_00662_00082_004_001, 21 C 1280 (03.12.1863).

[1019] BOA, MVL_00680_00049_001_001, tarihsiz; MVL_00680_00049_003_001, 2 S 1281 (07.07.1864). Ayrıca Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 761, 11 Ra 1281 (14.08.1864).

4.2. Tanzimat Reformlarının Denetiminde Bir Araç Olarak Teftişin Kastamonu'daki Mülki Değişiklikler Üzerindeki Etkileri

1840 yılında gerçekleştirilen umumi teftişte, tarafımızdan Kastamonu'da herhangi bir teftişin yapılıp yapılmadığına dair arşiv vesair kaynaklardan herhangi bir veriye rastlanmadı. İkinci umumi teftişten ise yukarıda da belirtildiği gibi birtakım gerekçelerle vazgeçilmişti. Ancak 1850 umumi teftişinde Kastamonu sancağı, İsmet Paşa tarafından teftiş edilmiş ve Kastamonu eyaleti dâhilinde yapılan teftişlerde pek çok soruna değinildiği gibi mülki anlamda da bazı sorunların varlığına değinilmişti. Bunlardan biri aşağıda ayrıntılarına değinileceği üzere 1863 yılı umumi teftişlerinden sonra yeniden gündeme getirilecek olan eyalet dâhilindeki Viranşehir[1020] sancağı hükümet merkezinin değiştirilmesi hakkında merkeze yapılan teklifti. Nitekim İsmet Paşa, Kastamonu'daki teftişlerini bitirdikten ve burada Tanzimat'a aykırı kayda değer herhangi bir gelişmenin olmadığını belirttikten sonra Viranşehir sancağına gitmiş ve burada iken mülki anlamda birtakım değişikliklerin yapılması hususunda merkeze bir öneride bulunmuştu.

İsmet Paşa'nın önerisi Viranşehir sancak merkezi olan Zağferanbolu'nun (Safranbolu) Bartın kazasına nakledilmesi hakkındaydı. İsmet Paşa tarafından 1851 yılının sonlarına doğru merkeze gönderilen bir tahriratta, merkezi Zağferanbolu olan ve on dokuz kazadan müteşekkil Viranşehir sancağının havi olduğu kazaların on dördünün Bartın taraflarında, beşinin ise Zağferanbolu taraflarında olduğu; ancak Zağferanbolu taraflarında bulanan kazalar ile sahil kazaları arasında bulunan bir dağın kış mevsiminde haberleşme ve ulaşımı engellediği, bu yüzden Viranşehir kaymakamlarının kış aylarında sadece kendi taraflarındaki kazaların işleriyle ilgilendikleri ki bunun da geriye kalan on dört adet kazanın işlerinin geride kalmasına sebebiyet verdiği belirtilmekteydi. Tahriratının devamında oysa Bartın taraflarında bulunan kazaların gerek nüfus gerekse devlet gelirleri bakımından daha fazla olduğu, ayrıca İstanbul vesair taraflara gönderilecek kereste ve odun gibi şeylerin de sadece Bartın'da bulunan iskele vasıtasıyla nakledildiği, bu durumun da Bartın'ın ne kadar

[1020] Viranşehir, günümüzde Karabük iline bağlı Eskipazar ilçesidir. Viranşehir, 16. yüzyılda Bolu sancağına bağlı bir nahiye olup, gümümüzdeki Karabük iline bağlı Ovacık ve Eskipazar ilçelerinin kapsadığı alanda yer almaktaydı. Viranşehir, 17. yüzyılda Bolu sancağının lağvedilmesi ve bağlı köy adedinin fazla olması dolayısıyla müstakil bir sancağa dönüştürüldü. Bkz. Kenan Ziya Taş, "Çankırı Tarihinden: Viranşehir Sancağından Eskipazar ve Ovacık İlçelerine", *Çankırı Araştırmaları Dergisi,* Çankırı Belediyesi Dr. Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi, Ağustos, 2007, s. 205.

önemli bir konumda bulunduğunu gösterdiğini, bu bağlamda Bartın'ın hükümet merkezi olmasının elzem olduğu ifade edilmekteydi. İsmet Paşa'ya göre bu sayede hem idari bakımdan işlevsellik hem de kereste hususunda Tersane-i Amire için kolaylık sağlanacaktı. Ayrıca kerestelerin bulunduğu kazaların büyük çoğunluğunun Bartın taraflarında bulunması münasebetiyle bunların muhafazası da daha kolay temin edilebilecekti.[1021] Ancak İsmet Paşa'nın bu önerisi merkezde değerlendirildiğinde, Bartın kazasının hükümet merkezi olması meselesi üç gerekçe ile reddedildi. Bunlardan birincisi, bu tür mülki tasarrufların sırf müfettişin önerisiyle gerçekleştirilmesinin her şeyden önce nizama aykırı bir durum olmasıydı. Bu anlamda bu tür bir iş, ya Tersane-i Amire ile ya da Kastamonu valisi ile iletişime geçilmek suretiyle halledilmeliydi. İkincisi, Bartın'ın eyalet merkezi Kastamonu'ya uzak olması, oysa Zağferanbolu'nun orta bir noktada bulunmasıydı. Üçüncüsü ise hükümet merkezinin Bartın'a nakledilmesi halinde buraya yeni bir hükümet konağı, hapishane gibi sair binaların yapılması gerekliliğiydi. Bunlar ise hazine için ekstra masraflar demekti.[1022]

Viranşehir ile ilgili bu ilk öneri reddedilmesine rağmen sonraki dönemlerde, 1863 yılı umumi teftişinde, bu sefer Viranşehir'in sancaktan kazaya tahvil edilmesi merkeze teklif edildi. Yukarıda Osmanlı ülkesinde 1863 yılında Anadolu ve Rumeli taraflarında geniş çaplı teftiş işlerine girişildiği ve bu teftişlerde müfettişlere, idarede kolaylığın sağlanabilmesi için mülki düzenlemelerde bulunabilme yetkisinin de verildiği belirtilmişti.[1023] Bu anlamda 2 Nisan 1863 tarihinde Anadolu sağ kol müfettişliğine tayin edilen Ahmed Vefik Efendi'ye de bu konuda gerekli yetki verildi ve tayin edildiği bölgelerde birtakım teftişlerde bulundu.[1024] Ancak burada Ahmed Vefik Efendi'nin, çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Kastamonu'ya bizzat gidip herhangi bir teftiş işinde bulunmadığını belirtmek gerekir. Buna rağmen Kastamonu eyaleti veya mutasarrıflığı dâhilinde mülki anlamda merkeze birtakım önerilerde bulundu ki bunu merkeze gönderdiği 28 Mart 1864 tarihli bir tahriratından anlamaktayız. Tahriratta, Anadolu'daki bazı liva ve kazaların birbirlerine yakınlığına

[1021] İsmet Paşa, merkeze gönderdiği bu tahriratında, görevleri arasında işlerin kolaylaştırılması ile umum menfaatine olacak şeyleri tahkik edip durumu merkeze bildirmek olduğunu da belirtmekteydi. BOA, MVL_00243_00036_001_001, 15 Z 1267 (11.10.1851).
[1022] BOA, MVL_00243_00036_002_001, 16 M 1268 (11.11.1851).
[1023] Cevdet Efendi'nin Bosna ve Hersek taraflarındaki müfettişliği esnasında giriştiği ilk işlerden biri buralardaki bir kısım kaza ve karyelerin birbirlerine ilhakını gerçekleştirmek olmuştur. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 760, 5 Ra 1281 (08.08.1864).
[1024] Akün, *a.g.m.,* s.146.

göre diğerine ilhakının idarece bazı kolaylıklar sağlayacağını ileri sürerek kendisine bu hususta yetki verilmesini istemekteydi. Bu anlamda Ankara sancağının Kastamonu eyaletine; Bozok sancağının Sivas eyaletine; Kayseri ve Aziziye sancaklarının Konya eyaletine; Isparta, Burdur ve Niğde sancaklarının İzmir eyaletine; merkezi Zağferanbolu olan Viranşehir sancağından da Şehabeddin, Eflani, Aktaş, Bartın ve Zağferanbolu ile mülhakatı nahiyelerinin Kastamonu eyaletine, geriye kalan 6 nahiye ile Viranşehir kazasının ve Kütahya'ya tabi Mihalgazi nahiyesinin Bolu sancağında yer alan Göynük kazasına ilhak edilmesini merkeze teklif etti. Ahmed Vefik Efendi'nin bu tezkeresi Meclis-i Vâlâ'ya havale edilerek müzakere dairesine konuldu. Yapılan müzakereler neticesinde Ahmed Vefik Efendi'nin teklif ettiği şeyler arasından sadece merkezi Zağferanbolu olan Viranşehir'in müdürlüğe dönüştürülerek burada yer alan yedi adet nahiye[1025] ile mülhakatının Kastamonu'ya, geriye kalan kaza ve nahiyerle Mihalgazi'nin Bolu'ya ilhak edilmesinin uygun olacağı öngörüldü ve hususta kendisine yetki verilmesi kararlaştırıldı. Diğer ilhak işleri ise sonraya bırakılacaktı. Meclis-i Vâlâ'nın bu kararına göre 1280 senesi Mart ayı başından (13.03.1864) itibaren geçerli olmak kaydıyla merkezi Zağferanbolu olan Viranşehir sancağı müdürlüğe tahvil edildi ve mülhakatıyla bazı nahiyeleri Kastamonu'ya kalanı da Bolu'ya ilhak edildi.[1026] Gerçekten de devlet salnamelerine bakıldığında Zağferanbolu kazaya tahvil edilerek Kastamonu'ya bağlanmıştır.[1027]

Viranşehir sancağının lağv edilmesinden sonra teftiş heyetinin başkanı Ahmed Vefik Efendi, merkezden kendisine verilen yetki doğrultusunda Kastamonu, Bolu ve Çankırı sancaklarında yer alan kimi kazaları birleştirmek suretiyle yapısal olarak bazı değişiklikler yapmak istedi. Bu anlamda Kastamonu sancağında yer alan kazaların sayısını yirmi üçten[1028] dokuza[1029]; Bolu sancağında yer alan kaza sayısını otuz ikiden

[1025] Bunlar şunlardır: Şehabeddin, Kurukavak, Eflani, Kızılbel, Ulak, Aktaş, Yörük. BOA, MVL_00725_00106_002_001. Ayrıca 1865 yılının ilk yarısındaki bir belgede bu yerler Zağferanbolu Yörükan-ı Taraklı, Kızılbel, Eflani, Kurukavak, Aktaş, Şehabeddin ve Ulak Kazaları olarak verilmiştir. Bkz. BOA, I_MVL_00535_024026_002_001, tarihsiz.

[1026] Bu ilhak işlerinden sonra Zağferanbolu Kaimakamlığından kalan 4.557 kuruş maaşın 1.350 kuruşu Bolu Sancağı Kaimakamına verilmesi, 2.000 kuruşun da Zağferanbolu'ya yeni tayin edilecek müdüre ve geriye kalan miktarın da hazineye bırakılmasına karar verilmiş ve bu hususta hazinece de gereğinin yapılması için maliye nezaretine bildirilmiştir. BOA, MVL_00669_00011_001_001.

[1027] Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1281 (1865), s. 179.

[1028] BOA, MVL_00687_00081_003_001, 23 R 1281 (25.09.1864).

[1029] Kastamonu Sancağında yeniden oluşturulan kazalar şunlardır: İnebolu, Zağferanbolu, Taşköprü, Göl, Eflani, Mergüze, Boyalı, Küre-i Nühas ve Tosya. Bu müdürlüklerden Zağferanbolu müdürüne 1.500; Taşköprü ve İnebolu müdürlerine 1.200 ve diğerlerine de aylık 1.000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca oluşturulan bu müdürlüklerden İnebolu ve Zağferanbolu kaza müdürlüklerine teftiş heyetinde bulunan kimselerden; diğer kazalardan Taşköprü'ye Ali Efendi, Göl'e Mustafa Şevki

on bire[1030] ve Çankırı sancağında yer alan kaza sayısını da yirmiden sekize[1031] indirdi. Ahmed Vefik Efendi'nin bu şekilde hareket etmesinin temel amacı, hem müdürlere verilecek maaş miktarını azaltmak hem de kura usulünde görevli memurlarca daha fazla yere gidilmeyerek gerek zaman gerekse bunlara verilecek harcırah anlamında tasarruf sağlamaktı.[1032] Bu bakımdan örneğin 1864 yılının sonlarına doğru Meclis-i Vâlâ tarafından sadrazamlık makamına gönderilen mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla teftiş heyetinin yaptığı yeni düzenleme ile Kastamonu sancağı dahilinde yer alan kazaların birbirlerine eklenmesi sureti ile her biri üçer dörder bin haneli olmak üzere dokuz adet müdürlüğün oluşturulduğu ve bu sayede müdürlere verilen maaş miktarlarının 5.165 kuruş daha azaldığı ifade edilmekteydi.[1033]

Ahmed Vefik Efendi yukarıda saydığımız gerekçelere binaen merkezden teklif ettiği önerilerinin kabulü için bir tahrirat kaleme aldı.[1034] Ahmed Vefik Efendi'nin bu önerisi merkezde değerlendirildi ve konu hakkında görüşleri alınmak ve gereği yapılmak üzere sadrazamlık makamından Maliye Nezareti'ne bir tahrirat gönderildi. Bu tahrirata Maliye Nezareti tarafından Ahmed Vefik Efendi'nin yeni müdürlüklerin nereler olduğunu tam olarak belirtmediğinden gereğinin yapılabilmesi için bu müdürlüklerin hangileri olduğu ve kimlerin müdür olarak tayin edildikleri ile bunlara tam olarak ne miktar maaş verileceğinin bilinmesi gerektiği cevabı verildi. Ayrıca Ahmed Vefik Efendi'ye bu konuda gerekli açıklığı sağlaması için bir emirname yazılması gerektiği de bildirildi.[1035] Bundan dolayı 1864 yılının Eylül ayının sonlarına doğru Maliye Nezaretinin ifade ettiği doğrultuda Ahmed Vefik Efendi'ye bir şukka gönderildi.[1036]

Efendi, Eflani'ye Mehmed Bahaeddin Efendi, Mergüze'ye Hayri Bey, Boyalı'ya İbrahim Efendi, Küre-i Nühas'a Mustafa Hayri Efendi, Tosya'ya Behçet Efendi yine teftiş heyeti tarafından seçilen kimselerden tayin edilmiştir. BOA, MVL_00690_00012_001_001, 20 C 1281 (20.11.1864).

[1030] Bolu Sancağının eski ve yeni taksime göre kazaları şu şeklide olmuştur: Bolu=Bolu; Gerede, Çığa, Dört Divan= Gerede; Viranşehir, Mengen= Mengen; Devrek, Dirgene maa Sekizdivan, Palanlıca, Yenice, Tefen= Devrek; Perşembe (Yedidivan), Hisarönü (Filyos), Çarşamba, Zerzene= Perşembe; Ulus, Keçenos, Ovayüzü= Ulus; Bartın (Onikidivan), Amasra, Gölpazarı= Bartın; Bendirekli, Alaplı maa Samako= Ereğli; Konrapa maa Düzce, Akçaşehir, Üskübi, Gümüşabad maa Afneni= Konrapa; Mudurnu, Kıbrıscık, Pavli= Mudurnu; Göynük, Mihalgazi (Kütahya sancağından nakl)= Göynük. BOA, MVL_00677_00022_002_002, tarihsiz.

[1031] Çankırı sancağının ise eski ve yeni taksime göre kazaları şu şeklide olmuştur: Çankırı=Çankırı; Koçhisar, Bicurova=Koçhisar; Karacaviran, Milas, Kurşunlu=Karacaviran; Çerkeş maa Güney, Boğaz=Çerkeş; Karı Pazarı, Şabanözü, Kuru Pazarı, Nallu=Karı Pazarı; Kalecik, Karı, Ünüz=Kalecik; Tuht=Tuht; İnallu, Ballu, Aksaçlı=İnallu Ballu. BOA, MVL_00677_00022_002_003, tarihsiz.

[1032] BOA, MVL_00677_00022_003_001, 26 Z 1280 (02.06.1864).

[1033] BOA, MVL_00690_00012_001_001, 20 C 1281 (20.11.1864).

[1034] BOA, MVL_00677_00022_003_001, 26 Z 1280 (02.06.1864).

[1035] BOA, MVL_00677_00022_006_001, 13 R 1281 (15.09.1864).

[1036] BOA, MVL_00677_00022_007_001, 23 R 1281 (25.09.1864).

Bundan sonra Ahmed Vefik Efendi tarafından bu doğrultuda bir tahrirat kaleme alınarak merkeze gönderildi. Bu tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Vefik Efendi'nin yukarıda belirttiğimiz şekilde kazaların birleştirilerek yeni idari birimler oluşturulması hususu Meclis-i Vâlâ tarafından onaylandı ve her bir kazaya müdür tayinleri yapıldı.[1037]

Ahmed Vefik Efendi'nin[1038] Kastamonu eyaleti sınırları dâhilinde yaptığı bu mülki düzenlemeler bir süre sonra şikâyet konusu edildi. Bunlardan ilki Zağferanbolu'nun yeniden sancağa tahvil edilmesi talebi gelmekteydi. Nitekim Zağferanbolu ahalisi tarafından merkeze gönderilen umumi arzuhalde, Zağferanbolu'nun kazaya tahvil edilmesinden sonra ahalinin hususi ve hukuki işlerinde kendilerine çok uzak olan Kastamonu'ya ve Bolu'ya müracaat etmek zorunda kalmalarının güvenlik, masraf vb. anlamda pek çok sıkıntılara neden olduğu gibi bölgede asayişin de kalmadığı ve bundan dolayı kazalarının eskiden olduğu gibi sancağa tahvil edilmesi istirham edildi.[1039] Bunun üzerine konu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye müzakere edilmek üzere havale edildi ve burada yapılan müzakereler neticesinde[1040], Kastamonu mutasarrıflığından konu hakkında bilgi alınması gerektiği kararına varılınca, Kastamonu mutasarrıflığına sadrazamlık makamınca konu hakkında bilgi alınmak amacıyla bir şukka gönderildi. Şukkada, özellikle ahalinin umumi arzuhallerinde belirttikleri gibi bir durumun olup olmadığı hakkında ayrıntılı bir tahkikat yapılması ve yapılan tahkiklerin neticesinin bir mazbata ile bildirilmesi emredildi.[1041] Merkezden gönderilen bu şukka üzerine Kastamonu mutasarrıfı Yusuf Rıza Bey tarafından 8 bendlik bir layiha kaleme alındı:[1042]

Birinci bendde, konunun evvela Kastamonu meclisine havale edildiği ve burada yapılan müzakereler neticesinde, mutasarrıfın bizzat Viranşehir'e bazı tahkiklerde bulunmak üzere gitmesine dair karar çıktığı ifade edilmekteydi. Nitekim Kastamonu meclisinde alınan kararda, Ahmed Vefik Efendi'nin Zağferanbolu'yu kazaya tahvil

---

[1037] BOA, MVL_00693_00072_001_001, 12 B 1281 (11.12.1864). Ancak Devlet Salnamelerine bakıldığında bu birleşme işinin gerçeklemediği anlaşılmaktadır. Bkz. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1280/1864; 1281/1865; 1282/1866.

[1038] 2 Ekim 1864 tarihinde tüm müfettişliklerin lağvedilmesi nedeniyle Ahmed Vefik Efendi'nin de görevi son bulmuştur. Bkz. Akün, a.*g.m.* s.146.

[1039] BOA, MVL_00696_00063_003_001, 6 L 1281 (04.03.1865). Yine Zağferanbolu meclisinden de daha sonra ahalinin umumi arzuhallerinde belirttikleri ile paralellik arz eden bir meclis mazbatası kaleme alınacaktı. MVL_00713_00077_001_001, 3 R 1282 (26.08.1865).

[1040] BOA, I_MVL_00535_024026_006_001, 21 Z 1281 (17.05.1865).

[1041] BOA, MVL_00696_00063_004_001, 13 L 1281 (11.05.1865).

[1042] BOA, I_MVL_00535_024026_004_001, 17 Z 1281 (13.05.1865).

etme işini yerinde hiçbir tahkikat yapmayarak Bursa'da bulunduğu bir sırada merkeze teklif ettiği ve Viranşehir'in de bu şekilde kazaya tahvil edildiği belirtilmekteydi. Bundan dolayı Yusuf Rıza, Viranşehir'e giderek ahalinin arzuhallerinde belirttikleri gibi işlerinin gerçekten de aksayıp aksamadığı ile asayişin bozulup bozulmadığını araştıracaktı. Nitekim layihada belirtildiğine göre yeniden sancağa tahvil edilme isteği çıkarları bozulan bazı yöre ileri gelenlerinin kışkırtmaları sonucu olabileceği de ifade edilmekteydi.

İkinci bendde, Zağferanbolu'nun altı yedi bin nüfusu ile o havalinin en büyük ve en mamur kazalarından biri olduğu ve ahalisinin de şimdiye kadar hep kaymakamlık düzeyinde idare edilmeye alışkın olmaları nedeniyle kazaya tahvil edilmelerinin kendilerini oldukça üzdüğü belirtilmekteydi.

Üçüncü bendde, teftiş heyeti tarafından Viranşehir sancağı kazalarının taksim edilme işlemleri için Bolu kaymakamı Tevfik Bey'in görevlendirildiği ve Tevfik Bey'in de kazaların taksim işlemlerinde uzaklık ve yakınlık gibi durumları göz önüne almayarak bu taksim işlemlerini gerçekleştirdiği ifade edilmekteydi. Örneğin Tevfik Bey'in, Viranşehir kazasını, 9 saat uzaklıktaki Zağferanbolu kazasına ilhak etmesi gerekirken 24 saat mesafedeki Bolu'ya ilhak ettiği, yine aynı şekilde 50-60 saat uzaklıktaki Amasra, Bartın ve Perşembe gibi kazaları da oldukça uzak olmalarına rağmen Bolu'ya bağlandığı belirtilmekteydi. Buna karşılık Viranşehir kazasından 4 saat ileride Bolu tarafında bulunan Kurukavak kazasının ise Zağferanbolu'ya ve Zağferanbolu'nun da Kastamonu'ya bazı ufak tefek kazalar ilave edilerek ilhak edildiği ifade edilmekteydi. Yusuf Rıza Bey, Tevfik Bey'in kazaların taksiminde uzaklık yakınlık gibi önemli bir hususu göz önünde bulundurmamasının, ahalinin bazı şahsi ve hukuki işlerini halletmede büyük zorluklarla karşılaşmalarına sebebiyet verdiği özellikle vurgulamaktaydı.

Dördüncü bendde, Tevfik Bey'in Viranşehir kazalarının taksim işlemlerini yaptıktan sonra Viranşehir sancağında bulunan 156 nefer zabtiye askerinin büyük bir kısmını alarak Bolu zabtiyesine verdiği ve bundan dolayı bölgede özellikle Zağferanbolu'daki eşkıyalık olayları yüzünden asayişin kalmadığı belirtilmekteydi.

Beşinci bendde, bölgede yer alan yirmi kadar zabtiye askerinin tahsil ve asayiş işlerinde yetersiz olduğu, bundan dolayı tahsil ve asayiş işlerinde de sıkıntılar yaşandığı ifade edilmekteydi.

Altıncı bendde, Viranşehir'in lağvından sonra Zağferanbolu ve mülhakatı kazalar ahalisi ve ileri gelenlerinin her anlamda çok kötü bir duruma düştükleri, asayişin yok olma derecesine vardığı, bu nedenle buranın her ne kadar daha önce teftiş heyetince kazaya tahvilinden sonra hazinece maaş vesaire anlamında bazı faydalar sağlayacağı düşünülmüş ise de bu durumun ahalinin rahat ve güvenliğine değiştirilmemesi gerektiği, hatta bu farkın ahali tarafından karşılanacağının taahhüt edildiği belirtilmekteydi.

Yedinci bendde, Viranşehir'in lağvından sonra buradan ayrılan yerlere ait mali vesaire kayıtların bir kısmının Kastamonu'ya diğer kısmının ise Bolu'ya verilmesinin tabii olarak Kastamonu ile Bolu arasından bazı resmi işlemlerin yapılmasını gerektirdiği, bu durumun da kimi işlerin ertelenmesine neden olduğu ifade edilmekteydi. Bendde ayrıca Viranşehir'in lağvedilmesinde Tevfik Bey'in önemli rol oynadığı ve asıl gayesinin Bolu'nun sınırlarını genişleterek vali olmak olduğu belirtilmekteydi.[1043]

Sekizinci bendde ise bütün bunlardan dolayı Viranşehir'in eskiden olduğu gibi Kaimakamlık ile idare edilmesinin her anlamda pek çok faydalar sağlayacağı ve bu sayede emniyet ve asayişin de temin edileceği ifade edilmekteydi.

Yusuf Rıza Kastamonu'ya döndükten sonra hazırlamış olduğu layihasını bir kez de Kastamonu meclisinde müzakere edilmek üzere oraya havale etti. Burada yapılan müzakereler neticesinde, Yusuf Rıza Bey'in hazırladığı sekiz bendi içeren layihanın yerinde tespitler olduğu belirtilerek Viranşehir'in yeniden kaymakamlığa tahvil edilmesinin zaruri olduğuna dair bir mazbata kaleme alındı ve layiha ile birlikte merkeze gönderildi.[1044]

Bu arada Rum patriği tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir takrirde de Viranşehir'in yeniden sancağa tahvil edilmesi istirham edilmekteydi. Takrirde, Viranşehir'in kazaya tahvil edilmesinden sonra Kastamonu'nun 60 ve Bolu'nun da 46 saat kendilerine uzaklıkta olduğu ve zabtiye askerlerinin azlığı nedeniyle hem asayişin kalmadığı hem de ahalinin alışverişlerinde zorluklar yaşadığı, hatta ticaret yapmak isteyen kimi tüccarların da gidiş gelişleri esnasında telef oldukları, bu bakımdan

[1043] Nitekim Yusuf Rıza Bey, bu durumu bendde: *"Kaimakamlık-ı mezkûrun lağvından murad ne olduğu tahkik olundukta Bolu Kaimakamı Tevfik Bey'in Ahmed Vefik Efendi'ye ibraz-ı hidmet garazıyla suret-i haktan görünerek hulul etmiş ve maksad-ı aslisi Bolu sancağına kesb-i cesamet ettirib encam-ı kâr etraf sancakları dahi ilhakıyla vilayet ittihazıyla kendisinin Bolu valisi olabilmesine bir çare aramaktan ibaret olduğu..."* şeklinde ifade edilmişti. BOA, I_MVL_00535_024026_004_001, 17 Z 1281 (13.05.1865).

[1044] BOA, I_MVL_00535_024026_006_001, 21 Z 1281 (17.05.1865).

Viranşehir'in yeniden sancağa tahvil edilmesinin kendileri için de büyük bir lütuf olacağı ifade edilmekteydi.[1045]

Kastamonu mutasarrıflığı ile Rum patrikliğinin Viranşehir'in yeniden sancağa tahvil edilmesi isteklerine karşılık Devrek ve Bolu meclislerince, Ahmed Vefik Efendi zamanında yapılan mülki düzenlemelerin yerinde tasarruflar olduğu savunulmuş ve bu konu hakkında ayrı ayrı mazbatalar kaleme alınmıştı. Bu mazbatalardan Devrek kazası mazbatasında, yeni düzenleme sonrasında Yenice ve Tefen kazalarının kendilerine ilhak edildiği ve bu ilhaktan sonra bu iki yer ahalisinin kendi meclislerine müracaat ederek eski düzene dönülmemesini istedikleri belirtilmekteydi.[1046] Bolu meclis mazbatasında ise bu yeni düzenlemeden sonra kendi sancaklarına ilhak edilen tüm kaza ahalilerinin kendi yönetimlerinden memnun oldukları; ancak Zağferanbolu kazası meclis azalarından Hidayet oğlu Mustafa Bey'in kazalarının yeniden sancağa tahvil edilme sevdası ile bazı kimseleri kışkırttığı, yoksa kimsenin mevcut düzenden şikâyetçi olmadığı ifade edilmekteydi.[1047]

Tüm bu tahriratlardan sonra konu, Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi. Yapılan müzakereler neticesinde hazırlanan mazbatada, Viranşehir'in lağvedilmesi işleminin Kastamonu mutasarrıfının da bizzat yerinde yaptığı tahkikler sonrasında belirttiği gibi teftiş heyetinin uzakta yaptığı yanlış bir tasarruf olduğu, bundan dolayı Viranşehir'in yeniden kaymakamlığa tahvilinin gerektiği ifade edilmekteydi. Nitekim kazaların bu şekilde uzak merkezlerle idare edilmelerinin ahali açısından pek çok zorluklar yaratacağı vurgulanmaktaydı. Bu durum mazbatada:[1048]

> *"...Viranşehir sancağının kaimakamlık şeklinde idaresinde merkez hükümeti olan Zağferanbolu kasabası cesamet ve ma'muriyeti gereğince diğer kazaların nokta-i münasebat-ı ticareti olduğu halde onların birtakımı 50-60 saat mesafede olan Bolu'ya ve birtakımı da Kastamonu'ya ilhak edilmesinden dolayı muamelat-ı şahsiyede hükümete müracaatta umuma terettüb eden usret ve müşkilat kazıyyesi olduğundan... liva-i mezkurun tağyir-i heyet-i idaresine sebeb olan tahkikat efendi-i müşarün-ileyhin Hüdavendigar Sancağını teftiş ettiği sırada vakı olarak bunun öyle malumat ve icabat-ı sahiha-i mülkiyenin muvazenesiyle meydana konulmuş işlerden olmadığı şimdiki tahkikatın ahkamıyla sabit olduğuna ve bu makule ihakatta en ziyade gözetilecek suret münasebat-ı mevkiiye maddesi iken bu hususta ona itina edilmemiş olması"* şeklinde ifade edilmişti.

[1045] BOA, I_MVL_00535_024026_008_001, 4 M 1282 (30.05.1865).
[1046] BOA, I_MVL_00535_024026_005_001, 18 Z 1281 (14.05.1865).
[1047] BOA, I_MVL_00535_024026_007_001, 27 Z 1281 (23.05.1865).
[1048] BOA, I_MVL_00535_024026_009_001, 11 S 1282 (06.07.1865).

Bütün bu gerekçelerden dolayı Viranşehir'in Kastamonu eyaletine tabi olmak üzere eski kazalarıyla yeniden sancağa tahvili ve kaymakam olarak da Tekfurdağı eski kaymakamı rikab-ı hümayun kapıcıbaşılarından Ali Bey'in tayin edilmesi Meclis-i Vâlâ'da kararlaştırıldı.[1049] Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı sadrazamlık makamı tarafından padişahın onayına 17 Temmuz 1865 tarihli bir tezkere ile sunuldu ve bir gün sonra Meclis-i Vâlâ'nın aldığı karar doğrultusunda gereğinin yapılması için ilgili evrak sadrazamlık makamına iade edildi.[1050] Böylece 18 Temmuz 1865 tarihinde padişahın iradesi ile Viranşehir kazası yeniden kaymakamlığa tahvil edildi.[1051]

Viranşehir kazasının sancağa tahvil edilmesinden sonra Kastamonu ve Bolu sancaklarının idari ünitelerinde yapısal anlamda bazı değişiklikler meydana geldi. Bu yeni düzenleme ile eskiden beri Bolu'ya bağlı olan Mengen, Çarşamba ve Hisarönü kazaları yeniden kaymakamlığa tahvil edilen Viranşehir sancağına dahil edildi. Bu yeni düzenlemenin Bolu kaymakamlığının pek de hoşuna gittiği söylenemez. Nitekim Viranşehir kazası müdürü Esseyyid Mehmed Fehmi[1052] tarafından sadrazamlık makamına gönderilen bir tahrirattan anlaşıldığı kadarıyla yukarıda adı geçen kazaların yeniden Bolu'ya bağlanması için Bolu kaymakamlığınca bir meclis mazbatası hazırlanarak merkeze gönderildi.[1053] Ancak tarafımızdan arşivden Bolu sancağının bu talebine karşılık ne cevap verildiği tespit edilemedi.[1054]

Bununla birlikte 1866 yılının sonlarında, Viranşehir sancağı tarafından merkeze gönderilen bir mazbatada, bu sefer Viranşehir sancağına tabi kimi kazaların, yeni teşkil edilen Ereğli sancağına dâhil edilmesi hakkında Meclis-i Vâlâ'da müzakerelerde bulunulduğunun ilgili kaza ahalileri tarafından işitildiği ve bu nedenle bu kazalar ahalilerince kendilerine umumi arzuhaller verilerek ayrılmayı uzaklık vb. bazı gerekçelerle istemedikleri için istirhamlarda bulundukları ifade edilmekteydi.[1055]

[1049] BOA, I_MVL_00535_024026_009_001, 11 S 1282 (06.07.1865).
[1050] BOA, I_MVL_00535_024026_010_001.
[1051] Bu kazalar şunlardır: Viranşehir, Mengen, Ovayüzü maa Keçenos, Ulus, Amasra maa Bartın nam-ı diğer Onikidivan, Gölpazarı, Çarşamba-i Bolu maa Perşembe nam-ı diğer Yedidivan, Hisarönü nam-ı diğer Kolus ve Zerzene. Bkz. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1281/1865, s. 179.
[1052] Viranşehir kaimakamı henüz görev yerine ulaşmadığından en az 12.10.1865 tarihine kadar Viranşehir'deki idari işler vekâleten mevcut kaza müdürü tarafından yürütülmekteydi. Bkz. BOA, MVL_00715_00026_001_001, 21 Ca 1282 (12.10.1865).
[1053] BOA, MVL_00715_00026_001_001, 21 Ca 1282 (12.10.1865).
[1054] Devlet salnamelerine bakıldığında buraların 1867 yılında yeniden Bolu'ya ilhak edilene kadar Viranşehir sancağında kaldığı görülmektedir. Bkz. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1282/1866, s. 167 ve Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1283/1867, s.167.
[1055] Bu durum mazbatada: *"...ve kazaha-yı merkumenin yeniden teşkil edilen Ereğli kaimakamlığına ilhakiyeti destres-i müzakere edildiği ahali arasında şayi olup ve liva-i mezbur ise mesafe-i baidde ve yolları sarb ve suubetli ve mehazir-i adideyi mucib olduğundan zaten ilişilmiş ve elyevm merbut*

1867 yılında vilayet düzenlemesinin tüm ülkede uygulanması kararlaştırıldığında, merkezden alınan bir kararla merkezi Zağferanbolu olan Viranşehir, liva halinde mevcut kaimakamı olan Ali Bey'e kaymakamlık unvanıyla verildi. Bilindiği üzere vilayetlerin yeniden teşkil edilmesi gereğince daha önce kaymakamlık ile idare edilen livalara birer mutasarrıf tayin edildiği gibi sancak halinde olmayarak mazbut bir daireden ibaret olan kaymakamlıkların da kabul edilen kaide gereğince mutasarrıflıklar nezareti altında olmak üzere yine kaymakamlık adıyla idaresi kararlaştırılmıştı.[1056] Bunların toplamı dokuz adet olup Viranşehir de bunların arasında yer almaktaydı.[1057] Merkezde alınan kararla Viranşehir'in bu şekilde idaresine karar verildiğinden bu durum sadrazamlık makamınca hazırlanan bir şukka ile Kastamonu vilayetine bildirildi.[1058] Böylece Viranşehir livası kaymakamlık unvanıyla idare edilmeye başlandı.

Bu durumun nedeni vilayet düzenlemesinden sonra Viranşehir'in bazı kazalarının Bolu ve Çankırı'ya ilhak edilmesiydi. Bundan sonra Viranşehir, küçük bir kaza hüviyetine dönüşmüştü. Nitekim 3 Haziran 1868 tarihli Viranşehir ahalisinin merkeze gönderdikleri umumi arzuhalde, on sekiz kazadan oluşan Viranşehir kazalarının on ikisinin Bolu ve Çankırı'ya dâhil edildiği ve bundan dolayı sınırlarının küçülerek bir kaza hükmüne kadar düştüğü ayrıca ticaret, asayiş vesaire anlamında da pek çok sıkıntılar ile karşılaştıkları, bu nedenle Viranşehir'in diğer livalar gibi mutasarrıflıkla idaresi istirham edilmekteydi.[1059] Viranşehir'in bu umumi arzuhali kısa bir süre sonra Şura-yı Devlet mülkiye dairesine havale edildi; ancak bu durumla ilgili herhangi bir işlem yapılmadı.[1060] Buradan yola çıkarak Viranşehir livasının kaymakamlık unvanıyla idaresine devam edildiği söylenebilir. Hatta 1869 yılının başlarında Viranşehir ahalisi, vilayet düzenlemesinde yer alan düzenleme gereğince mutasarrıflığa dönüştürülmesini merkezden talep ettiğinde, cevaben kaymakamlık

---

bulunmuş olan Viranşehir sancağı kaimakamlığından tefrik edilmemesi niyaz ve istirhamında bit-tanzim tahriran takdim ettikleri mahzar-ı gûna mazbata-i umumiyeleri manzur-ı übbehet-nüşr-ı hıdivaneleri buyrulmak üzere bu kere leffen takdim ve isra edilmiş ve ber-muceb-i istid'a suver-i icraiyesi mütevakkıf-ı emr ü irade-i seniyye-i daveraneleri bulunmuş olmakla beyan-ı hali mutazammın terkim ve takdim-i mazbataa-i acizanemize ibtidar kılınmıştır. Ol babda emr ü ferman..." şeklinde ifade edilmişti. BOA, MVL_00730_00015_001_001, 6 Ş 1283 (14.12.1866).

[1056] BOA, A_}MKT_MHM_00387_A_00035_002_001, 6 Ra 1284 (08.07.1867).

[1057] Diğerleri şunlardır: Aziziye, Siverek, Aynaroz, Maadin-i Humayun, Drama, Hısn-ı Mansur, İzmid ve Geyve Kazalarıdır. Bkz. BOA, A_}MKT_MHM__00387_A_00035_001_001.

[1058] BOA, A_}MKT_MHM__00387_A_00035_003_001, 12 Ra 1284 (14.07.1867).

[1059] BOA, SD__02850_00114_001_001, 22 S 1285 (14.06.1868).

[1060] BOA, SD_02850_00114_001_002, 24 S 1285 (16.06.1868).

suretiyle idare edilmesine devam edilmesi gerektiğinin kararlaştırıldığı belirtilmekteydi.[1061]

Yukarıda Viranşehir'in lağvından sonra Ahmed Vefik Efendi'nin hazine adına tasarruf sağlanacağı gerekçesi ile merkezden kendisine verilen yetki doğrultusunda Kastamonu, Bolu ve Çankırı sancaklarında yer alan kimi kazaları birleştirmek suretiyle mülki anlamda yapısal olarak bazı değişiklikler yaptığını ve yapılan bu değişikliklere karşı ilk tepkinin de Viranşehir'den geldiğini belirtmiştik. İkinci tepki ise Kastamonu'dan gelmişti. Nitekim yukarıda teftiş heyeti tarafından yapılan yeni düzenleme ile Viranşehir'in lağvedildiği ve bu lağvedilmeden sonra Viranşehir'e bağlı kimi kazaların Kastamonu'ya, kimilerinin ise Bolu'ya ilhak edildiği, ayrıca teftiş heyetince bu sancaklarda yer alan kazaların birleştirilmek suretiyle Kastamonu sancağında yer alan kazaların sayısının yirmi üçten dokuza ve Bolu'da yer alan kazaların sayısının ise otuz ikiden on bire indirildiği belirtilmişti. Hatta sadrazamlık makamına gönderilen Meclis-i Vâlâ mazbatasında, teftiş heyetince yapılan yeni düzenleme sayesinde müdürlere verilen maaş miktarlarının da 5.165 kuruş daha azaldığını ifade edilmişti.

Kastamonu mutasarrıflığı tarafından merkeze gönderilen eski ve yeni düzeni havi bir pusulada ise teftiş heyeti tarafından kazaların birleştirilmesi neticesinde kaza müdürlerine verilen maaşların azalmak yerine bilakis arttığı iddia edilmekteydi. Hazırlanan pusulada, teftiş heyeti tarafından yapılan düzenleme sonrasında Kastamonu sancağı kazalarının yeni birimleri; İnebolu kaza merkezi olmak üzere Hoşalay ve Cide'den; Taşköprü kaza merkezi olmak üzere Güney, Gökçeağaç ve Akyürek'ten; Göl kaza merkezi olmak üzere Sorgun, Akkaya, Daday ve Devrekâni'den; Eflani kaza merkezi olmak üzere Zaray, Çekelne ve Azdavay'dan; Mergüze kaza merkezi olmak üzere Kuzyaka, Araç, Sırt, Yörükan-ı Araç ve Küre-i Cedid'den; Boyalı kaza merkezi olmak üzere Ulak ve Şehabeddin'den; Zağferanbolu kaza merkezi olmak üzere Kurukavak, Kızılbel, Aktaş, Yörük ve Eflani kazalarından oluştuğu şeklinde verilmişti. Ayrıca Küre-i Nühas ile Tosya kazaları eskisi gibi müstakil olarak edilecekti.[1062]

[1061] BOA, ŞD_02854_00085_001_001, 24 Za 1285 (08.03.1869).
[1062] BOA, MVL_00725_00106_002_001, tarihsiz.

Pusulaya bakıldığında eski düzene göre maaşsız olarak idare edilen kaza sayısı 16[1063] ve maaşla idare edilenlerin sayısı ise 17 idi.[1064] Eski düzene göre kaza müdürlerine verilen toplam maaş 7.400 kuruş iken yeni düzenleme ile kaza müdürlerine verilen maaş 9.900 kuruş olmuştu.[1065] Pusuladan anlaşıldığı kadarıyla 2.500 kuruşluk fark Ahmed Vefik Efendi tarafından bazı memurların maaşlarından yapılan kesinti ile karşılanacaktı.[1066] Bu anlamda teftiş heyetinin yapmış olduğu mülki tasarrufların, mali anlamda, Kastamonu mutasarrıflığı tarafından merkeze gönderilen tahriratlar dikkate alındığında, istenilen faydayı sağlayamadığı görülmektedir.

Teftiş heyetince yapılan bu mülki düzenlemenin pratikte de yine Kastamonu Meclisi tarafından merkeze gönderilen 1866 tarihli bir mazbatası göz önünde bulundurulur ise fayda elde edilemediği ve şikayet konusu yapıldığı anlaşılmaktadır. Mazbatada, Eylül 1866 tarihinden önce Kastamonu mutasarrıflığı tarafından merkeze bir tahrirat gönderildiği, bu tahriratta, Hoşalay kazasının merkez müdürlüğe yirmi dört saat uzaklıkta bulunduğu, bu nedenle ahalinin hususi ve hukuki işlerini halletmede pek çok sıkıntılar çektikleri ifade edilerek Hoşalay kazasının eskiden olduğu gibi müstakil bir müdürlük ile idare edilmesi istirham ediliyordu.[1067]

Kastamonu mutasarrıflığının bu tahriratı, biraz önce bahsedilen Kastamonu meclis mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla sadrazamlık makamınca müzakere edilmek üzere Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Burada yapılan müzakereler neticesinde, zikredilen kazaların birbirlerine ve en uzak karyelerin merkez müdürlüğe ne kadar mesafelerinin olduğu ile ahali ve maslahatça iyi bir idarenin bu kazaların ne şekilde idare edilmelerine bağlı olduğunun etrafıyla tahkik edilerek bilgi verilmesine ihtiyaç duyulduğu, bundan dolayı bu hususta Kastamonu mutasarrıflığından bu konular hakkında bilgi istenilmesi için bir emirname gönderilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bunun üzerine sadrazamlık makamınca Kastamonu mutasarrıflığına Meclis-i Vâlâ'nın aldığı karar doğrultusunda bir emirname gönderilmiştir.[1068]

[1063] Bunlar: Taşköprü, Akyürek, Göl, Devrekâni, Zaray, Mergüze, Küre-i Cedid, Eflani, Cide, Küre-i Nühas, Hoşalay, Eflani, Ulak, Kızılbel, Aktaş ve Yörük Kazaları kazalarıdır. BOA, MVL_00725_00106_002_001, tarihsiz.

[1064] Bunlardan Güney 500; Gökçeağaç 300; Sorgun 300; Akkaya 400; Daday 400; Çekelne 200; Azdavay 300; Kuzyaka 300; Araç 300; Sırt 300; Yörükan 300; İnebolu 500; Boyalı 300; Zağferanbolu 2.000; Şehabeddin 350 ve Kurukavak 150 kuruştur. BOA, MVL_00725_00106_002_001, tarihsiz.

[1065] Bu yeni düzenlemeye göre Taşköprü ve İnebolu kaza müdürlerine 1.200'er; Zağferanbolu müdürüne 1.500 ve diğerlerine biner kuruş maaş verilmekteydi. BOA, MVL_00725_00106_002_001, tarihsiz.

[1066] BOA, MVL_00725_00106_002_001, tarihsiz.

[1067] BOA, MVL_00725_00106_004_001, 23 Ca 1283 (03.10.1866).

[1068] BOA, MVL_00725_00106_004_001, 23 Ca 1283 (03.10.1866).

Merkezden gönderilen bu emir üzerine durum derhal Kastamonu eyalet meclisinde müzakere dairesine konuldu ve yapılan müzakereler neticesinde, yukarıda bahsedilen 1866 tarihli mazbata kaleme alınarak merkeze gönderildi. Kastamonu eyalet meclisinin bu mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla gerekli tahkikler yapılarak meclis gündemine alındı. Yapılan tahkikler neticesinde, her şeyden önce teftiş heyetinin Kastamonu'daki kazaların birleştirme işini gerçekleştirirken, buraların birbirlerine olan uzaklık ve yakınlıklarını göz önünde bulundurmaksızın yapıldığı anlaşılmıştı. Nitekim yukarıda belirtilen Hoşalay dışında daha önce müstakil müdürlükler ile idare edilen Ginoli, Gökçeağaç maa Akyürek, Sorkun, Daday, Akkaya, Zaray, Azdavay, Kuzyaka, Mergüze, Araç, Sırt ve Saz kazalarının da yine birbirlerine yirmişer otuzar saat uzaklıkları olduğu halde birleştirilmişlerdi. Aslında bu durumun asıl nedeni Ahmed Vefik Efendi'nin Bursa'da takılıp kalmasıydı.[1069] Ahmed Cevdet Efendi'nin tespitine bakılırsa Ahmed Vefik Efendi, mantığa uymayan ve kimseyi dinlemeden hareket eden bir kimseydi.[1070] Bu nedenle bir süre sonra yukarıda da ifade edildiği gibi aleyhinde merkeze, Kastamonu eyaleti dâhilinde pek çok şikâyet yapılmasına neden olmuştu.

İkinci olarak bu kazaların birleştirilmesinin mülki ve mali anlamda iyi ve kötü tarafları düşünülmeden yapılmıştı. Nitekim teftiş heyeti tarafından yapılan bu birleştirme işinden sonra kazaların sınırları oldukça genişlemiş ve bu kazaların her biri adeta birer sancak hükmüne getirilmişti. Bundan dolayı tahsil işlerinin ve asayişin hakkıyla yerine getirilemediği, hükümet emirlerinin oralara zamanında ulaştırılamadığı ve kaza merkezine uzak yerlerdeki ahalinin de hususi ve hukuki işlerini halletmemede oldukça büyük sıkıntılar yaşadıkları görülmüştü. Mazbatada vurgulan diğer bir husus da tahsil edilen miri malların kaza merkezine götürülürken çekilen sıkıntılardı.[1071] Bütün

[1069] BOA, MVL_00725_00106_004_001, 23 Ca 1283 (03.10.1866).
[1070] Ahmed Cevdet Paşa (2017), *a.g.e.*, s. 77.
[1071] Bütün bunlar mazbatada: *"...arz ve tafsile hacet olmadığı üzere mezkur Hoşalay ve Cide ve İnebolu kazaları sahil-i bahr-i siyahda vakı olup mevki'lerinin bir cebel-i müselsel dâhilinde bulunarak yekdiğere 20-30 saat kadar bu'd-ı mesafeleri olduğu ve yollarının dahi gayet sa'bü'l-mürur bulunduğu gibi yine mukaddema müstakil müdürlük ile idare olunan Güney ve Gökçeağaç maa Akyörük ve Sorkun ve Daday ve Akkaya ve Zaray ve Azdavay ve Kuzyaka ve Mergüze ve Araç ve Sırt ve Saz kazalarının kezalik birbirlerine yirmişer otuzar saat ba'idiyeti ve her birinin kura-yı müteaddideyi havi olarak cesamet ve nezaketleri olduğu halde nasılsa efkar-ı mücerrede üzerine güya münasebat-ı mevki'iyeleri gözetilerek üçü dördü birleştirilip bir kazaya ilhak ile idare-i hazıra şimdi sekiz kazadan ibaret bulunmuş ise de çünkü bunlar zaten cesim-i koca birer kaza olup şimdi üç dördünün birleşmesinden bir kat daha hasıl olan cesamet ve nezaket adeta elviye kıt'ası hükmünü tuttuğundan dolayı umur-ı tahsiliye ve inzibatiyenin bi-hakkın tesviyesi kabil olamadığı cihetle... ve ahali istifa-yı hukuk zımnında her vakitte 20-30 saat mesafede olan müdür merkezine müracaata mecburiyetlerinden dolayı meşakkat ve sefalet çekmekte olduklarına ve hükümet ise vaktiyle emr ü nehyini isal edemediğine binaen şu haller*

bunlardan dolayı kazaların mevcut idarelerinin zararlarından kurtulmak ve hazinece de fayda sağlanmak amacıyla yukarıda zikr edilen kazaların eskiden olduğu gibi müstakil müdürlükler ile idare edilmeleri merkezden istirham edilmiştir.[1072] Kastamonu meclisinin bu mazbatasına bakıldığında teftiş heyetinin yapmış olduğu bu idari tasarruflar aslında kazaların idaresizliğine neden olmuştu.

Kastamonu mutasarrıflığının bu mazbatası, evvela müzakere edilmek üzere yeniden Meclis-i Vâlâ'ya[1073], daha sonra ise Maliye Nezareti'ne havale edildi. Maliye Nezaretine gönderilen 28 Ekim 1866 tarihli tezkerede, teftiş heyeti tarafından birleştirilen kazaların birleştirilmeden önceki ve sonraki tahsisatları hakkında kayıtlara müracaat edilmek kaydıyla bilgi verilmesi emredildi. Sadrazamlık makamının bu emri gereğince Maliye Nezareti tarafından 21 Kasım 1866 tarihli bir cevap yazıldı. Cevaptan anlaşıldığı kadarıyla sadrazamlık makamınca istenilen bilgiler bir pusula ile takdim edildi.[1074] Bundan sonra sadrazamlık makamınca Kastamonu mutasarrıflığına bir şukka yazılarak konu hakkında ne yapıldığı bildirildi. Şukkadan teftiş heyeti tarafından yapılan bu tasarrufların mevcut haliyle devam edilmesine karar verilmişti.[1075]

Mevcut durumun devam ettiğini Mergüze ahalisi tarafından merkeze gönderilen umumi bir arzuhalden de anlamaktayız. Sadrazamlık makamına gönderilen bu umumi arzuhâlde, Mergüze ahalisi, kaza müdürlerinin iyi idare gösteremediği gibi kendisine tabi olan diğer beş kazaya atadığı vekillerinin de iyi bir idare sergileyemediği ve bundan dolayı tüm kaza ahalisinin kendilerinden şikâyetçi oldukları ifade edilmekteydi.[1076] Aslında bu durum bize Kastamonu mutasarrıflığı vilayete tahvil edilene kadar kazaların bu şekilde idaresine devam edildiğini göstermektedir. Nitekim

---

tahsilat ve inzibatı ukde-i müşkilata duçar ve bunun halen ve istikbalen enva-ı mehaziri müstelzim olacağı bedidar bulunmuş… ve her ne kadar şu ilhakiyet ol vakit coğrafya üzerine münasebat-ı mevki'iyeleri ve idarece hüsn ve kübuhu gözetilerek yapılmış bir şey olmayıp canib-i teftişiyeden vuku bulan hükm-i ittibâ ile tesviye edilmiş bir icraat olmak münasebetiyle bunun şu anda meydanda olan mahzuratı şöyle dursun ahalisinin her bakımdan çektiği müşkülat yani bir karye muhtarının emval-i miriyeyi alıp 20-30 saat mesafede olan res-i kazaya götürüp teslim edinceye kadar duçar olduğu meşakkatle..." şeklinde ifade edilmişti. BOA, MVL_00725_00106_004_001, 23 Ca 1283 (03.10.1866).

[1072] BOA, MVL_00725_00106_004_001, 23 Ca 1283 (03.10.1866).

[1073] Konu hakkında Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edildiğini ve burada müzakere dairesine konulduğunu Kastamonu mutasarrıflığına 1866 yılının sonlarına doğru gönderilen bir şukkadan anlamaktayız. Ancak bu mazbatayı bulamadığımızdan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin bu konu hakkındaki mütalaalarına şimdilik ayrıntılı olarak vakıf değiliz. Ancak Kastamonu'ya gönderilen şukkadan Kastamonu meclisinin mazbatasına olumlu cevap verilmediğini söyleyebiliriz. Bkz. BOA, MVL_00725_00106_007_001, 5 Ş 1283 (13.12.1866).

[1074] BOA, MVL_00725_00106_005_001, 24 B 1283 (02.12.1866).

[1075] BOA, MVL_00725_00106_007_001, 5 Ş 1283 (13.12.1866).

[1076] BOA, MVL_00525_00139_001_001, 12 L 1283 (20.12.1866).

sadrazamlık makamından Kastamonu vilayeti valiliğine gönderilen bir şukkadan da bu durum anlaşılmaktadır. Şukkadan anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu mutasarrıflığı tarafından merkeze teftiş heyeti tarafından birleştirilen kazaların idarelerinde sıkıntılar yaşandığı hakkında 9 Mayıs 1867 tarihli ve altmış altı numaralı bir mazbata gönderildiği, bunun üzerine konunun Meclis-i Vâlâ'ya havale edildiği ve burada yapılan müzakereler neticesinde, şu anda Kastamonu'da vilayet teşkili işlemleri devam etmesi münasebetiyle bu iş bittikten sonra sair ıslahatlar gibi bu konu ile de ilgilenileceği belirtilmekteydi.[1077]

Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere bu durum salnamelere yansıtılmadığı gibi bu tarih aralıklarında incelediğimiz Takvim-i Vekayi sayılarında da Kastamonu'daki kazaların birleştirilmesi hususunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu durumun hemen hemen her hafta çıkarılan ve dört beş varakadan oluşan Takvim-i Vekayi 'ye yansımayışı tabii bir durum olsa gerektir..

Daha önce de ifade edildiği gibi Ahmed Vefik Efendi, Kastamonu eyaleti dâhilinde yaptığı mülki tasarrufları, uzaktan yani Bursa'da iken yapmıştı. Dolayısıyla Ahmed Vefik Efendi'nin bu tasarruflarının sadece teorik olarak düşünülen işler olduğu söylenebilir. Buradan hareketle Ahmed Vefik Efendi'nin bu şekilde hareket etmesinin arka planında iki temel faktörün etkili olduğu ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi bürokratik işleyişin hızlandırılması, ikincisi ise mali açıdan o dönemde merkezde de ön plana çıkarılmış olan tasarruf tedbirleriydi. Nitekim merkezden taşraya gönderilen bir emirnamede, lüzumsuz memurların bildirilmesi ile mütekait (emekliye ayrılan) ve ihtiyaç sahiplerine verilen maaşların uygun seviye çekilmesi emredilmekteydi.[1078]

Yedi sancak, kırk beş kaza ve on yedi nahiyeden müteşekkil[1079], Tuna vilayetinde de böyle bir kaygı güdülmüştü. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa, 2 Kasım 1864 tarihinde Bosna ve Hersek'teki teftişlerini bitirip İstanbul'a vardıktan sonra vilayetlerin yeniden

---

[1077] Bu durum şukkada şu şekilde ifade edilmiştir: *"Mülga Kastamonu eyaleti dâhilinde kain malumu'l-esami kazalar idaresinin memuriyet-i teftişiye tarafından tağyir olunmasından naşi görülen müşkilatı dafi' olmak üzere bunların yeniden tertib ve teşkili ve müteferriatının suret-i icrası hakkında bazı ifadeyi ve istizanı mutazammın Kastamonu meclisinin 5 M 1284 (09.05.1867) tarihli ve altmış altı numaralı cevaben tevatür eden balası defterlü mazbatası Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyeye ledel-havale umumi sırasında oraca da vilayet teşkil olunduğu cihetle sair ıslahatın icrasına hin-i mübaşerette bu işe dahi bakılmasının savb-ı valalarına bildirilmesi tebliğ ve mezkur mazbata leffen tesyir kılındığı beyanıyla şukka."* BOA, MVL_00735_00089_001_001, 8 S 1284 (11.06.1867).

[1078] BOA, MVL_00681_00064_004_001, 7 Ra 1281 (10.08.1864).

[1079] M. Hüdai Şentürk, "Tuna Vilayeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı 226, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Aralık 1995, s. 718.

düzene sokulması hususunda Fuad Paşa'nın amacının: *"... eyaletlerin ve sancakların sınırlarının genişletilerek valiliklerine tecrübeli ve iş bilir kimselerin atanıp yetkilerinin arttırılması, böylelikle ancak çok önemli hususlarda merkezi idareye müracaat etmeleri ve bu anlamda merkezin basit işlerle meşgul olması önlenerek merkezde devlet adamlarının daha önemli işlerle meşgul olmalarının sağlanmasından ibaretti..."* olduğunu ifade etmekteydi.[1080] Cevdet Paşa'nın bu ifadelerine bakıldığında işin mülki arka planı verilmekteydi.

Bu işin mali boyutunun yani Tuna Vilayeti'nin bu kadar genişlikte teşkil edilmesinin temel amacının ise tasarruf tedbirleri kaygısından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Böyle bir mali kaygının olduğu M. Hüdai Şentürk'ün bir çalışmasında yer verdiği, Cevdet Paşa'nın Tuna Vilayeti'nin Teşkiline ve Hersek İhtilaline Dair kaleme aldığı layihasından anlaşılmaktadır. Layihaya bakıldığında, bir vilayetin valisinin merkeze karşı her anlamda sorumlu tutulduğu, bu nedenle olası her türlü sorunda valinin muhatap alınacağı belirtilmekteydi ki bunlar üçüncü bölümde talimat ve nizamnamelerde de açıklanmıştı. Bundan dolayı valilerin vilayetlerinde oturmak yerine vilayetleri dâhilindeki yerleri sürekli teftiş etmeleri gerekiyordu. Hatta bu iş için valilere maaşlarının haricinde on bin kuruş tahsisat da yapılmıştı. Ancak bu tahsisatın her vilayet için oldukça fazla bir yekûn tutacağı hesap edildiğinden en azından bunun bir miktarına karşılık olmak üzere iki-üç eyalet bir vilayete, bir-iki sancak bir sancağa dönüştürülmüştü. Yine kazaların da sınırları genişletilmiş ve ufak kazalar nahiye olarak kabul edilmişti. Cevdet Paşa, layihasında vilayet usulünün getirilme gerekçesinin mevcut adli, mülki ve mali sorunları çözmek olduğunu da vurgulamaktaydı.[1081]

Buradan teftiş heyeti tarafından Sinop sancağı dışında Kastamonu ve bağlı sancaklarda yapılan mülki düzenlemelerin bir müddet sonra şikâyet konusu yapıldığını özellikle yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere Kastamonu sancağında yer alan kazaların mevcut idarelerinde yaşanan sıkıntılara rağmen teftiş heyeti tarafından belirlenen şekilde idare edilmeye devam edildiğini görmekteyiz. Ancak Devlet Salnamelerine bakıldığında ne Kastamonu ne Bolu ne de Viranşehir'deki kazaların yapılarında teftiş heyetinin belirlemiş olduğu şekilde herhangi bir değişiklik bulunmaktadır. Örneğin Viranşehir yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 13 Mart 1864 tarihinde kazaya ve 18 Temmuz 1865

[1080] Ahmed Cevdet Paşa (2017), *a.g.e.*, s. 126-127.
[1081] Layiha için Bkz. Şentürk (1995), *a.g.m.*, s. 727-737.

tarihinde yeniden sancağa dönüştürülmesine ve yaklaşık bir buçuk yıl süre ile bu şekilde idareye devam edilmesine rağmen Devlet Salnamelerinde 1865 yılı Devlet Salnamesi de dâhil hep sancak olarak gösterilmiştir.[1082] Bu durumun nedeninin devletin bazı bilgileri eski bilgileri tekrarlamakta bir beis görmemesinden ileri geldiği kanaatindeyiz.

Burada vurgulanması gereken bir husus vardır ki o da 1863 yılında yapılan umumi teftişlerin gerçek anlamda istenilen sonucu verememesiydi. Bunda gerek müfettişlerin yetersizliği gerekse kurallara bağlı net bir programlarının olmayışı, bu nedenle müfettişlerin herhangi bir olay karşısında kendi kanaatlerine göre hareket etmeleri etkili olmuştu. Bu durum, Cevdet Paşa, Fuad Paşa'nın kendisine bir gün şaka yollu:[1083] *"Gönderdiğimiz dört müfettişe de aynı talimatı vermemize rağmen dördü de bu talimatı farklı farklı anlayarak görevlerini dört mezhepte olduğu gibi birbirine zıt olarak icra ettiler."* ifadelerinden de anlaşılabilir.

[1082] Bkz. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1280/1864; 1281/1865; 1282/1866.
[1083] Ahmed Cevdet Paşa (2017), *a.g.e.*, s. 77.

5. BÖLÜM
KASTAMONU'DA ULAŞIM VE HABERLEŞME

Çalışmamızın bu bölümünde ulaşım ve haberleşmenin Osmanlı Devleti'nin refah ve merkezileşmesindeki rolü üzerinde özellikle durulmaya çalışılacaktır. İki kısım halinde ele alınacak bu bölümün ilk kısmında Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrasında karayolu ulaşımında yaşanan gelişmeler özet halinde verilecek daha sonra Kastamonu eyaleti dâhilinde karayolu ulaşımı için yapılması planlanan yollar, bu yolların yapım faaliyetleri ve sağlayacağı faydalar ayrıntıları ile ele alınacaktır.

Ülkenin refah ve merkezileşmesinde önemli katkısı olduğu belirtilen ve ulaşımın temel vasıtası olarak kullanılan yolların, devlet hazinesine gönderilecek gelirlerin zamanında ulaştırılarak telef edilmemesinde önemli bir yeri bulunmaktaydı. Nitekim tarım ülkesi olan Osmanlı Devletin'in hazine gelirleri, bu yollar sayesinde nakledilmekteydi. Hazine gelirlerinin zamanında nakledilemeyip, ilgili mahalde çürütülmesi hazinenin zaafa düşmesine, dolayısıyla devlet otoritesinin azalmasına neden olacaktı. Bu bağlamda Koçi Bey risalesinde geçen; *"Velhasıl Osmanlı saltanatının şevket ve kudreti asker ile, askerin ayakta durması hazine iledir. Hazinenin geliri reaya iledir. Reayanın ayakta kalması adalet iledir. Şimdi âlem harab, reaya perişan, hazine noksan üzere..."*[1084] şeklindeki ifadeler hazinenin devlet açısından ne denli önemli olduğunu göstermekteydi. Ancak hazinenin güçlü olması yukarıda da belirtildiği gibi taşradaki hazine gelirlerinin zamanında ulaştırılmasına bağlıydı. Bu bağlamda yolun insan vücudundaki damarlara benzetildiği ve bir devletin hayatiyeti için ne kadar önemli olduğu Takvim-i Vekayi'de özetle şöyle ifade edilmekteydi:[1085]

> *"Ma'lum olduğu üzere muamelât-ı umûmiye ve husûsiyenin kolaylıkla işlemesine vasıta olan şeylerin birisi de gelip geçmesi ve zehâir ve eşyâ-yı hasılânın nakli olan yolların yapılmasıdır. Memleketler arasında olan yollar insan vücudunun sıhhat ve afiyetini ve beden azalarının birbirine irtibatıyla teati-i menafi-i hayatını mucib olan damarlara benzer ki damarlar sahih ve salim oldukça medar-ı kıvam-ı vücut olan deveran-ı dem layıkıyla yol bulacağından baştan ayağa varıncaya kadar aza-yı bedeniye birbirinden istifade-i sıhhat eder. Bilakis işbu mecralarda bazı avarız ve inhiraf vakı olursa aza-yı bedenden hiçbirisi istediği gibi kesb-i ni'met-i sıhhat edemeyerek bilahare dûçar-ı tatil olduğu gibi kasabat ve kura aralarında bulunan yollarda da cereyan edecek nehirler ebna-yı sebil ve her memleket ve kasabada husule gelen mahsulat suhuletle gelip geçer*

[1084] Koçi Bey, *a.g.e.*, s. 50.
[1085] Takvim-i Vekayi', Def'a 697, 6 Z 1279 (25.04.1863).

ise ehad-ı hümanın nef'ini ahere celb ve cerr ederek kâffe-i memâlikin em'a (bağırsaklar) ve kuva-yı vücudu dürüst olan cism-i vahid gibi kesb-i nisab-ı maişet etmiş olur. İşte bu emr-i bahirül-lüzûm dahi ruh-ı cism-i mülk ve millet ve bais-i tendürüsti-i mizac-ı asayiş ve rahat olan veli-ni'met-i bi-ni'metimiz padişahımızın ıslah-ı ahval ve umûr-ı meham-ı devlet hakkında sezevar buyrulup an be an asar-ı hayriye ve nafiası meşhud çeşm-i âlem-yan olan niyât-ı ma'delet-ayât ve ikdamât-ı seniyye-i mülûkâneleriyle runüma-yı saha-i vücut olmakta olduğu malumdur."

İkinci kısımda ise haberleşmenin önemli vasıtalarından biri olan telgrafın tarihi gelişimi özet halinde verilip, daha sonra telgrafın Kastamonu'ya gelişi ve bu süreçte yaşanan gelişmeler ayrıntılı bir şekilde işlenecektir. Telgraf da yolun Osmanlı Devleti'nin refah ve merkezileşmesine yaptığı katkılar gibi katkılar sağlamıştır. Zaten aşağıda da belirtileceği gibi ilk telgraf hatlarının kurulmasının arka planında yatan gerekçelerden biri merkezi idarenin taşra ile haberleşmesini hızlandırarak ülkenin iç otoritesini temin etmek kaygısıydı. Telgraf hatlarının kurulup yaygınlaştırılmasında, ahali ve tüccarların ülke içi ve dışı ile haberleşme ihtiyaçlarına cevap vermek kaygısının bulunduğunu da belirtmek gerekir.[1086]

Telgraf, yol güvenliğinin sağlanmasında, böylece ülkedeki asayişsizliğin önünün alınmasında da önemli bir işlev görmekteydi. Nitekim sadrazamlık makamınca kaleme alınan 24 Temmuz 1854 tarihli bir raporda telgrafın getireceği faydalar sıralanırken yol emniyetinin sağlanmasında yapacağı katkılar da ele alınmaktaydı.[1087] Bu bağlamda 1864 yılında Kastamonu mutasarrıfının, başkentten firarilerin ivedilikle yakalanabilmesi için Ankara üzerinden Çankırı yoluyla Kastamonu'ya bir telgraf hattının uzatılmasını istirham etmesi bu kabildendi.[1088] Yine ileride Üsküp sancağına bağlı Kratova kazasında bir telgraf hattının inşa edilmesi de bu türden bir gerekçe ile istenilecekti.[1089] Bu örnekler, telgrafın taşradaki olumsuzluklara ivedilikle müdahale etmede, dolayısıyla merkezi otoritenin güçlendirilmesinde ne denli önemli olduğunu göstermekteydi.

[1086] Yazıcı (1999), *a.g.m.,* s. 624.

[1087] Bu sayede mülki işler daha güvenle yürütülecekti. Raporda, ayrıca telgrafın ülke politikasının belirlenmesinde de önemli bir işlev gördüğü, hatta Kırım Savaşı esnasında en az barut kadar önemli olduğu belirtilmekteydi. Bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi,* Bildiriler, İstanbul, 2007, s. 122.

[1088] BOA, MVL_00687_00081_003_001, (23 R 1281 (25.09.1864).

[1089] Yakup Ahbab, "İletişimde Yeni Dönem: Üsküp'te Telgraf", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 13, S. 25-26, 2014/1-2, s. 88.

5.1. Karayolu

5.1.1. Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Devleti'nde Yolun Ulaşım ve Haberleşme Üzerindeki Etkilerine Dair Bazı Mülahazalar

İnsanlık tarihinin başlangıcına kadar geri götürebilecek yol, zamanla geliştirilerek özellikle ticari ve askeri amaçlara hizmet etmek amacıyla kullanılmıştır.[1090] Yol yapımında zamanla ticari ve askeri kaygıların ön plana çıkmasında toplumların gerek refahını temin etmek gerekse güvenliğini sağlamak düşüncesi etkili olmuştu. Nitekim yol, insanlık serüveninde toplumların hem gelişmişliklerinin hem de buna bağlı olarak var olmalarının temel ölçütlerinden biri olarak görülmekteydi. Bu bakımdan yollar sayesinde ticareti aktif bir şekilde işleyen ve asker sevkini kolaylıkla yapabilen devletler her bakımdan ileri bir seviyede olmuşlardı.[1091]

Yol aynı zamanda devletlerce, hem hâkimiyetlerindeki insanlara daha sistemli bir şekilde hükmetmede hem de dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı emin olmada bir araç olarak kullanılmaktaydı. Bu anlamda yolların güvenliğini dış tehlikelere karşı koruyamayan bir devletin hâkimiyeti de gerçek manada zarar görmüş demektir.[1092] Bu nedenle yol, her devlet için olduğu gibi Osmanlı Devleti için de oldukça önemli bir yere sahip olmuştu. Osmanlı Devleti, yol sistemini oluşturuken bir taraftan bakiyesi olduğu devletlerden diğer taraftan ise farklı coğrafyalarda kurulmuş merkezi devletlerin sistemlerinden istifade etti. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulmuş devletlerin ulaşım ve haberleşme teşkilatlarından faydalanmak suretiyle Kanuni Sultan Süleyman zamanında Lütfi Paşa'nın sadareti esnasında (1539-

[1090] Nitekim eskiçağlardan beri yollar, askerlerin sevk ve idaresinde olduğu kadar ticari eşyaların naklinde de önemli bir paya sahipti. Bkz. Hüseyin Çınar, "Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 627.

[1091] Örneğin Persler hakimiyet alanlarını oluşturduktan sonra kendilerine bağlı satraplıklara hükmedebilmek için yol ağını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Bu anlamda Pers kralları hâkimiyetine aldıkları bölgelerin siyasi, askeri ve ekonomik kontrolünü sağlamak için iyi bir şekilde organize edilmiş bir ulaşım ve iletişim ağı geliştirmişlerdir. Fariz Öncü, *M.Ö. 6. ve 5. Yüzyıllarda Achaemenid/Pers İmparatorluğu Yönetiminde Anadolu'da Ekonomik Durum*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 51.

[1092] Bu açıdan yollardaki güvenliği temin edilmesiyle devletin varlığı arasında çok güçlü bir bağ vardır. Bkz. Selahattin Tozlu, "Osmanlı Yol Düzenlemeleri 1839-1908", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 644.

1541)[1093] *"Menzil Teşkilatı"*[1094] adı verilen ve varlığını 1839 yılına kadar devam ettiren[1095] bir teşkilat[1096] kurdu.[1097]

Menzil Teşkilatı kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nde haberleşmenin ilk şekli *"Ulak Teşkilatı"* şeklinde İlhanlılardan kalma bir mahiyette başlamıştı. Ancak Menzil Teşkilatı sistemi, Ulak[1098] Teşkilatı[1099] sisteminde olduğu gibi zamanla bozuldu ve yapılan bazı düzenlemeler de ümit edilen sonucu vermedi. Bunun üzerine bu sisteme alternatif olmak üzere 19. yüzyılın ilk yarısında Posta Teşkilatı'nın kurulması için bazı çalışmalar yapıldı.[1100] Bu amaçla 1832 yılında yapımına başlanması planlanan 18 saat uzunluğundaki Üsküdar-İzmid arasındaki yol[1101] 1834 Temmuz ayında 12,5 metre

---

[1093] Çınar, *a.g.m.,* s. 627.

[1094] Menzil Teşkilatı, ilk zamanlarda devlet emirlerinin taşraya gönderilmesi ve taşrada meydana gelen her türlü durumdan haberdar olmak amacı ile kurulmuştu. Daha sonra menziller, nakliyat işlerinde, seferlerde askerlerin iaşelerinin sağlanmasında ve özel haberleşmede de kullanılmaya başlandı. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, s.125.

[1095] Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161.

[1096] Modern anlamıyla posta örgütü olarak bilinen bu sistem İslam'ın ilk yıllarında *"berid"* adıyla bilinmekteydi. Bu sistem daha sonra Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Zengiler, Eyyubiler ve Memlükler döneminde geliştirilerek devam ettirildi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İbrahim Harekat, "Berid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.499-500. Bu sisteme Moğollar ve İlhanlılar'da *"yam"* ve Safevilerde ise *"çaparhane"* ismi verilmekteydi. Çınar, *a.g.m.,* s. 627.

[1097] Selçuklular zamanında ribatların bir devamı niteliğinde olan bu sistem, varlığını "kervansaray" olarak devam ettirecekti. Ribatlar, ilk zamanlarda cihad amacıyla atların bağlandığı ve içerisinde murabıtların ikamet ettikleri basit çadırlar olarak yapılmıştı. Bkz. İsmail Yiğit, "Ribat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s.76. Ribatlar, daha sonra İslam sınırlarında askeri amaçlar için; üzerinde kuleler olan, sağlam surlar ile çevrili, içerisinde cihat edenlere hizmet etmek gayesiyle yatak, yiyecek, ambar, mescit, hamam ve ahırların bulunduğu mekânlara dönüştürüldüler. Bu mekânlar daha sonra *kervansaraylar* olarak Selçukluların ticari faaliyetlerinde çok önemli bir yer işgal etti ve Selçuklu sultanları tarafından özellikle desteklendi. Bu anlamda bu dönemde Anadolu'da doğu-batı ve kuzey-güney istikametlerinde bulunan ticaret yolları üzerinde pek çok kervansaray inşa edilmiştir. Bkz. Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C. X, S. 39, Ankara, 1946, s. 473-477.

[1098] Atlı postacı anlamındaki ulak kelimesi Türkçedir ve Göktürklere kadar inen bir tarihi geçmişi vardır. Ulak kelimesi yerine zaman zaman "tatar" kelimesi de kullanılmaktaydı. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 619.

[1099] Ulak teşkilatı sistemine göre evvela ulak denilen haberciye *"ulak hükmü"* şeklinde bir belge verilirdi. Böylece ulak gittiği yerlerde bu belgeyi göstermek kaydıyla görevini kolaylıkla icra edebiliyordu. Bkz. Yusuf Halaçoğlu (2004), *a.g.m.,* s.159.

[1100] Posta Teşkilatı'nın asıl kuruluşu 4 Temmuz 1840 tarihli bir irade ile gerçekleşmiştir. 23 Ekim 1840 tarihinde de Posta Nezareti kurulmuş ve başkentten Edirne'ye ilk postalar 28 Ekim 1840 yılında, Anadolu'ya ise 2 Kasım 1840 tarihinde çıkarılmıştır. Bu arada Posta Nezareti hakkında 16 Kasım 1840 tarihinde bir Nizamname çıkarılmış ve bu Nizamname Fransa Posta Kanunlarından ülke şartlarına uyarlanarak tatbik edilmiştir. Bkz. Yazıcı (1992), *a.g.m.,* s.336. (333-377)

[1101] Nesimi Yazıcı bu yolun yapımına Temmuz 1834 tarihinde başlanmıştır. Bkz. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, s.358.

genişliğinde bitirildi. Üsküdar-İzmid yolundan sonra 44 saat mesafesi olan İstanbul-Edirne arasında da benzer bir yol yapım çalışması gerçekleştirildi.[1102]

Bu çalışmaların iki temel amacı bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi ülkeyi mamur etmek, ikincisi ise ulaşıma işlerlik kazandırmak suretiyle merkeziyetçiliği güçlendirmekti. Nitekim aşağıda İnebolu ve Sinop yollarında da bahsedileceği üzere devlet, özellikle taşrada ihtiyaç duyduğu bazı yer altı (tuz, bakır, gibi) ve yer üstü (buğday, arpa gibi) kaynakları merkeze zamanında nakledemediğinden iktisadi ve mali açıdan büyük sıkıntılar yaşıyordu. Devletin mali ve iktisadi açıdan sıkıntılar yaşaması hem merkezin hem de taşranın geri kalmasına neden oluyordu. Bu anlamda devletin temel politikalarından biri de mali ve iktisadi gücü elde tutmak, dolayısıyla merkeziyetçiliği sağlamak gayesiyle ülkedeki yol yapım çalışmalarına daha fazla önem vermek şeklinde oldu.

5.1.2. Tanzimat Döneminde Ulaşım ve Haberleşmede Yolun Önemi ve Yapılan Bazı Yasal Düzenlemeler

Tanzimat döneminde Osmanlı idarecileri, yol yapımının ülkenin bayındır hale gelmesi kadar ticaretinin ve buna bağlı olarak zenginlik ve merkezileşmesine yaptığı katkı ve önemi kavradıklarından birtakım çalışmalarda bulundular.[1103] Ancak burada Tanzimat öncesi dönemde yol ve köprü inşası gibi işlerin yapım faaliyetlerinin merkeze bağlı sistemli bir örgüt tarafından yürütülmediğini, bu işlerin daha çok eyalet ve sancak yöneticileri tarafından idare edildiğini belirtmek gerekir. Esasında yol ve köprü inşası gibi imar faaliyetlerinin ilgili bölgedeki yöneticilerin keyiflerine bırakılması çoğu yerde doğru bir politika olarak işlememişti. Nitekim bu tür imar faaliyetleri için ilgili bölgelerde ne yeterli bir bütçe ne de bu konuda halkı teşvik edecek bir yönetici profili bulunmaktaydı. Bu bakımdan aşağıda İnebolu ve Sinop yollarında ayrıntılarıyla açıklanacağı üzere var olan yollar dahi gerek bütçe yetersizliği gerekse Kastamonu'daki yöneticilerin ilgisizlikleri yüzünden işleyemez hale gelmişti. Bu nedenle Tanzimatla birlikte bu gibi imar faaliyetlerinin merkeze bağlı bir örgüt

[1102] Emrah Çetin, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 47-48. Nesimi Yazıcı'ya göre yol yapımı esnasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle bu yol bitirilememiştir. Bkz. Yazıcı (1992), *a.g.m.*, s. 361.

[1103] Yol ve köprü yapımına ihtiyaç duyulması, Osmanlı ülkesinin bir tarım ülkesi olması dolayısıyla iç kesimlerde bulunan yerleşimlerin ürettikleri tarım fazlası ürünlerini satamamalarından kaynaklanmaktaydı. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 330, 29 R 1263 (16.04.1847).

dâhilinde yürütülmesine karar verildi. Bu amaçla imar faaliyetlerine kaynak sağlamak için ilk olarak 1845 yılında 22.000 kese kadar (yaklaşık 11.000.000 kuruş) bütçeli bir Nafia Hazinesi ve 1848 yılının Kasım ayında ise Nafia Nezareti kuruldu. Nafia Nezareti'nin görevleri arasında yol ve köprü yapımı gibi işler de bulunmaktaydı.[1104] Fakat 1848 yılının Mart ayında Nafia Nezareti'nin adı Ticaret Nezareti olarak değiştirildi ve nazırlığına İsmail Paşa getirildi.[1105]

Yol inşası aynı zamanda padişahların da bizzat ilgilendiği meseleler arasında bulunmaktaydı. Nitekim zamanla yolun, gerek ülkenin ziraatinin gelişmesine ve bayındırlaşmasına gerekese ticaretinin canlanmasına, buna bağlı olarak hazinenin dolmasına ve neticede merkezi hükümetin daha da etkin olmasına yaptığı katkılar padişahlar tarafından daha iyi anlaşılmıştı. Bu amaçla Abdülmecid 1847 yılının ilk yarısında Osmanlı ülkesindeki yolların aktif bir şekilde kullanıma açılması hususunda bir ferman yayınladı. Fermanda, Osmanlı ülkesi halkının ziraat erbabı olduğu ve elde ettikleri ürünleri sahile nakletmek durumunda kaldıklarında özellikle iç kesimlerde bulunan kimselerin, yolların bozuk olması dolayısıyla büyük sıkıntılara maruz kaldıkları ifade edilmekteydi. Bu nedenle fermanda, iç kesimlerdeki tarım ürünlerinin sahile kolaylıkla nakledilebilmesi için gerekli çalışmaların bir an önce yapılması emredildi. Söz konusu ferman üzerine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye azalarından ve yol inşasına dair malumatı bulunan kimselerden oluşan Meclis-i Vâlâ bünyesinde bir *"Meclis-i Muvakkat"* kuruldu. Burada yapılan müzakereler neticesinde ecnebi memleketlerinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de yolların şose olarak inşa edilmesine karar verildi. Bunun için numune kabilinde olmak üzere başkentten Çekmeceler'e kadar olan yol şose olarak açılacaktı. Ayrıca inşası elzem yolların da bir an önce yine şose olarak yapımına başlanacaktı.[1106]

Yol yapım işlerinde varlığı en azından 1853 yılından beri bilinen *"Tarik Komisyonu"*nun da bazı çalışmaları oldu.[1107] Nitekim 1853 yılının sonlarında yayınlanan bir fermanda, İzmir, Kütahya ve İnebolu yollarının yapımı için "*Tarik Komisyonu"* tarafından bir talimat kaleme alındığı ve ilgili talimat maddeleri

[1104] Akyıldız (1993), *a.g.e.*, s.140-141.
[1105] Tozlu (1999), *a.g.m.*, s. 646.
[1106] Şose yolların yapılması halinde taşınacak eşyaların miktarı da artacaktı. Şöyle ki örneğin adi bir yolda bir araba 100 okka yük taşyabilecekken şose yolda 150 okka veya daha fazlası taşınabilecekti. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 330, 29 R 1263 (16.04.1847). Okka, "kıyye" anlamına da gelen bir tartı ölçüsü birimidir. Okka, şehir ve kasabalara göre değişse de en bilineni dört yüz dirhem yani 1282 gramdır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 723.
[1107] Tozlu (1999), *a.g.m.*, s. 646-647.

çerçevesinde bu yolların yapımına başlanılması için Hüdavendigar, İzmir ve Kastamonu valileri ile Ticaret ve Maliye Nezaretlerine bilgilendirmeler yapıldığı belirtilmekteydi.[1108] Söz konusu yolların inşasına 1854 yılında başlanacaktı. Yol yapımı ahali ve devlet işbirliği ile gerçekleştirilecekti. Bu anlamda her bir yerde yapılacak alet ve edevat mahallince, mühendis vesair teknik uzmanlar ise Ticaret Nezaretince temin edilecekti.[1109] Bununla birlikte yol, bina köprü gibi imar faaliyetlerinde gerek Ticaret Nezaretince gerekse Tarik Komisyonunca istenilen başarı sağlanamadı. Bu nedenle 1857 yılının sonlarına doğru yol yapım çalışmalarına dair Meclis-i Âli-i Tanzimat'ta bazı müzakereler yapıldı. Yapılan müzakereler neticesinde Umur-ı Nafia'nın özel bir şubesi olmak üzere Maabir Komisyonu'nun teşkil edilmesine karar verildi.[1110] Bu komisyon vasıtasıyla ülkedeki bina, yol ve köprü gibi imar faaliyetleri yürütülecekti.[1111]

Esasında yol ve köprülerin yapımı gibi imar faaliyetleri 1845 yılında kurulan geçici İmar Meclisleri'nde de öncelik verilen konular arasında yer almaktaydı. Nitekim bu meclislerin raporları doğrultusunda Meclis-i Vâlâ tarafından bir program hazırlanmış ve bu program çerçevesinde Ankara, Çankırı ve Niş gibi yerlerde elliden fazla onarım gerektiren köprü ve benzeri yerlerin hesapları ayrı ayrı çıkarılarak ne miktar harcama yapılacağı tespit edilmiş ve eyalet valilerine bildirilmişti.[1112] Buradan yola çıkarak İmar Meclisleri'nin kurulması ile birlikte yol yapımının devlet açısından öneminin daha iyi anlaşıldığı söylenebilir. Bundan dolayı yol ve köprü gibi imar faaliyetleri taşra yöneticilerince de bir gündem haline getirildi ve bunun sonucu olarak bazı tedbirler alındı. Nitekim bir giriş 9 bölüm ve 68 maddeden oluşan 1 Ocak 1849 tarihli Eyalet Meclisleri Talimatnamesi'nde meclislere düşen görevler arasında, yolların mümkün mertebe muntazam ve geniş yapılmasına dikkat edilmesi[1113]; yol ve posta tatarlarının güvenliğinin sağlanması ve ihtiyaç halinde köprü ve kamu binaları gibi yapıların inşası

[1108] BOA, A_}MKT_MVL_00066_00076_001_001, 27 S 1270 (29.11.1853).
[1109] İnebolu yolunun az vakitte ve az bir gayretle bitirileceği öngörüldüğünden merkezden herhangi bir memur gönderilmemesine, bu bağlamda yol yapımının valinin uhdesinde yapılmasına karar verilmiştir. Diğer yerler için ihtiyaç duyulacak memurlar Ticaret Nezareti ile haberleşilerek temin edeilecekti. Mühendisler ise yine Ticaret Nezareti tarafından tayin edilecekti. A_}MKT_NZD_00103_00001_001_001, 27 S 1270 (29.11.1853).
[1110] Nitekim bu müzakerler sonrasında ulaşımın temel vasıtası olarak kabul edilen yolların ülkenin temel mamuriyet vasıtalarından biri olduğu belirtilmekteydi. BOA, I_MMS_0011_000452_004_001, 12 Ra 1274 (31.10.1857).
[1111] Nafia Meclisi'nin görevleri de tarım ve sanayi ile sınırlandırılmış ve daha sonra da bu meclis kaldırılmıştır. Bkz. Tozlu (1999), *a.g.m.,* s. 646.
[1112] Çadırcı, *a.g.e.,* s. 202.
[1113] Mecmua-i Kavanin, s. 69.

için iki bin kuruşa kadar masraf yapılabilmesi gibi hususlar da sayılmaktaydı.[1114] Bu sebeple yolların yapım ve onarımı gibi meseleler hem eyalet hem de sancak meclislerinde müzakere edilerek gereği için merkezden taleplerde bulunulmuştur ki bunlardan biri aşağıda Çankırı yolunda anlatılacağı üzere Çankırı yolunun Kastamonu üzerinden İnebolu'ya bazı gerekçelerle bağlanması meselesidir.

7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nde de yol yapımına dair birtakım düzenlemeler yapıldı. Buna göre Nafia Nezaretince vilayetlere bir nafia memuru görevlendirilecek ve bu kimse maiyetindeki kimselerle yol ve köprüler ile kamu binalarının keşif, müzakere ve icrasına dair işlemleri halledecekti (madde 11).[1115] Ayrıca yerel meclislere düşen görevler arasında yol yapım ve onarımı gibi meseleler de yer almaktaydı. Nitekim Vilayet Umumi Meclislerinin dört vazifesi olduğu belirtilmekteydi ki bunlardan biri de vilayetteki ana yolların, kaza ve kuralardaki hususi yolların yapımı ile muhafazasını temin etmekti (madde 27).[1116] 1871 Vilayet Nizamnamesi'nde de yolların yapım, onarım ve muhafazası gibi konular ele alınmaktaydı. Buna göre valilerin temel vazifeleri arasında vilayet dâhilinde ana yolların inşa, tamir ve güvenliğini sağlamak, sahil yerlerinde liman ve rıhtımların yapılması ile köprülerin inşa edilmesini temin etmek gibi hususlar yer almaktaydı (madde 11 ve 12).[1117] Ayrıca bu Nizamname'de yol yapımı hususunda tarik eminlerine düşen görevler ayrı bir fasıl ile ele alınmıştı.[1118] Yine bu Nizamname'de de Vilayet Umum Meclislerinin görevleri arasında yol ve köprülerin yapımı olduğu belirtilmekteydi (madde 68).[1119] Görüldüğü üzere yol yapımı, tamiri ve muhafazası gibi konular pek çok düzenlemede ifadesini bulmuştu.

Yol yapım faaliyetlerine dair kimi yasal düzenlemeler de yapılmıştı. Bu anlamda bu yasal düzenlemelerden de bahsetmek gerekir. Yukarıda Tanzimat ile birlikte Osmanlı yöneticilerince yol yapımının önemi anlaşıldığından kimi çalışmalar (Nafia

---

[1114] Mecmua-i Kavanin, s. 62, 66.
[1115] Tural (2004), *a.g.m.*, s. 111.
[1116] Tural (2004), *a.g.m.*, s. 113.
[1117] Seyitdanlıoğlu (2010), *a.g.e.*, s.73.
[1118] Buna göre tarik eminleri yolların yapımında istihdam edilecek amelelerin getirtilmesi, çalıştırılması, bunların takibi, yol yapımı için ayrılan tahsisat ile yapılan sarfiyat ve buna dair hesap işlerinin kaydı, çalışmak istemeyenlerden verecekleri ücretlerin varsa bakayalarına dair defterlerin hazırlanarak valiye sunulması ile görevlendirilmişlerdi. Ayrıca bunlar, vilayet hendese idaresinin keşiflerine ya da yol yapımına dair aletlere, yol yapımının ne şekilde hazır hale gelinebileceğine ve yol yapımının nasıl daha iyi yürütülebileceğine dair varsa fikirlerini valiye bildireceklerdi. Bunun dışında tarik eminleri, yol yapımı hususunda yaptıkları icraatları merkeze de bildirmekle yükümlü tutulmuşlardı. (madde 27-28). Bkz. Seyitdanlıoğlu (2010), *a.g.e.*, s.77-78.
[1119] Seyitdanlıoğlu (2010), *a.g.e.*, s. 86.

Nezareti'nin, Tarik Komisyonunun, Meclis-i Maabirin kurulmaları ve İmar Meclislerinin faaliyetleri gibi) yapıldığı belirtilmişti. Ancak zamanla bu çalışmaların daha sistemli ve teknik bir şekilde hem merkezde hem de taşrada uygulanması gayesiyle bazı nizamnameler çıkarılmasına ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla en önemli görevi, 1857 Ekim ayında kurulan Meclis-i Maabir üstlendi.[1120] Söz konusu kurul tarafından yapılan ilk yasal düzenleme 1861 tarihli *"Memalik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyesi Hakkında Nizamname"*dir.[1121] Nizamname, numune kabilinde olmak üzere Edirne, Selanik, Trabzon ve Hüdavendigar eyaletleriyle, Canik ve Kastamonu sancaklarında uygulanacaktı.[1122] Karayolu ile ilgili çıkarılan bu ilk Nizamname 6 bölüm ve 31 maddeden oluşmaktaydı.[1123]

Nizamname'nin *"Yolların Ta'rifiyle Tertib-i Sınıfı Beyanındadır"*[1124] başlığını taşıyan birinci bölümü sekiz maddeden (1-8. maddeler) müteşekkildi. Birinci maddeye göre yollar dört sınıfa ayrılacaktı. Bu yollardan birincisi eyalet merkezlerinden doğrudan doğruya başkente, demiryollarına ve iskelelere giden ana yollar; ikincisi eyalet ve liva merkezleri arasındaki yollar; üçüncüsü kazalar arasındaki yollar ile kazalardan iskelelere, demiryollarına ve ana yollara giden yollar ve dördüncüsü ise kazalar arasındaki yolların aynısı olup fakat arabaların sürekli geliş gidişine mahsus olmayan yollar idi.

İkinci maddeye göre yollar mümkün mertebe eski güzergahları üzerinde inşa edilecekti. Fakat eski güzergahlarda bulunan yokuşların miktarı 1/10'dan fazla yani 10 arşın[1125] (yaklaşık 7.5 m) mesafedeki yerlerde eğim ve yükseklik bir arşından (0,75 m) fazla ise bu koşul geçerli olmayacaktı. Bununla birlikte dördüncü sınıf yollarda

[1120] Hatta Meclis-i Maabir'in Osmanlı yollarının yapım ve onarımında bir dönüm noktası teşkil ettiği ve kuruluşundan itibaren tüm nizamnamelerin bu kurul tarafından çıkarıldığı değerlendirilmektedir. Bkz. Tozlu (1999), *a.g.m.*, s. 646.

[1121] BOA, I_MMS_0024_001021_006_001, 8 Ca 1278 (11.11.1861).

[1122] BOA, I_MMS_0024_001021_001_002, 27 R 1278 (01.11.1861); BOA, A_}MKT_NZD_00383_00048_001_001, 5 C 1278 (08.12.1861); BOA, MVL_00846_00033_001_001, 7 C 1278 (10.12.1861).

[1123] Nizamname padişahın onayına sunulmadan önce Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin Kavanin ve Nizamat Dairesinde müzakere edildi. Yapılan müzakerelerde, yol yapımının ülkenin düzeninin temini ve mamuriyeti için önemli bir vasıta olduğu vurgulanmaktaydı. BOA, I_MMS_0024_001021_001_002, 27 R 1278 (01.11.1861).

[1124] BOA, I_MMS_0024_001021_003_001, 27 R 1278 (01.11.1861); Düstur, 1. Tertip, 4. Cilt, Tarihsiz, s. 522-524.

[1125] Metrenin resmen kabulüne kadar kullanılmış olan ölçü birimlerinden olan arşın iki türlü idi. Bunlardan birincisi çarşı arşını ve ikincisi mimar arşını idi. Mimar arşını -ki *zir'a-ı mimari* de denirdi- 75,8 cm idi. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 88.

belirtilenden fazla eğim ve yükseklik bulunsa bile eski güzergahlar kullanılmaya devam edilecekti.

Üçüncü maddedeye göre kaldırımlar hariç birinci sınıf yollar 9, ikinci sınıf yollar 7, üçüncü sınıf yollar 5 ve dördüncü sınıf yollar net 3 arşın, kaldırımlarla birlikte birinci sınıf yollar 15, ikinci sınıf yollar 12, üçüncü sınıf yollar 9 ve dördüncü sınıf yollar ise 6 arşın genişliğinde olacaktı. Söz konusu yolların ölçüleri ancak Turuk ve Maabir İdaresi'nin izni ile arttırılıp azaltılabilecekti. Yolların ölçüleri ayrıca kimi zaruri hallerde de değiştirilebilecekti. Örneğin yol yüksek bir yere tesadüf edip de iki arşından fazla kazılması gerekiyorsa, söz konusu yol birinci sınıf yollardan ise ikinci sınıf, ikinci sınıf yollardan ise de üçüncü sınıf yollar genişliği ile inşa edilecekti.

Dördüncü maddeye göre yolların genişlikleri mümkün mertebe usulünde yapılacaktı. Ayrıca yollara her iki tarafından ortalarına varıncaya kadar her arşında bir parmak eğim verilecekti. Böylece yollar ortalarından iki yanlarına doğru eğimlenerek bombeli (balık sırtı) bir şekil almış olacaktı.

Beşinci maddeye göre eğer yollar düzlük ise iki tarafına hendek kazılacaktı. Ancak yollar sapa ve yokuşlu yani dağ eteği gibi bayırımsı bir yere tesadüf etmişse sadece yüksek olan tarafına yani dağ yönüne hendek kazılacaktı. Diğer tarafına ise tehlikeli yerleri bulunuyorsa duvar veya sağlam parmaklıklar inşa edilecekti. Bununla birlikte yolun kayalık yerleri varsa buralara hendek kazılmayabilecekti.

Altıncı maddeye göre yolların iki tarafına kazılacak hendeklerin zemin genişliği en az yarım arşın (yaklaşık 38 cm), derinliği ise en az 1/3 arşın (yaklaşık 25 cm) olacaktı. Fakat kaldırım varsa derinlik kaldırım taşları konulmak üzere kazılan mahallin zemininden itibaren hesaplanacaktı.

Yedinci maddeye göre yağmur yağdığında çamurdan korunmak amacıyla yolların kenarlarına küçük kırma ya da büyük kesme taşlardan kaldırım inşa edilecekti. Söz konusu kaldırımların kalınlığı birinci ve ikinci sınıf yollar için 25 cm, üçüncü sınıf yollar için 19 cm ve dördüncü sınıf yollar için ise 15 cm olacaktı. Taşların büyüğü kaldırımın altına ve küçükleri üstüne konulacaktı. Ayrıca üste kullanılacak ufak taşların kalınlığı iki parmakdan fazla olmayacaktı.

Sekizinci maddeye göre ise yollar eğer çayır ve akarsu gibi yerlerden geçecekse buralara köprü inşa edilecekti. Fakat köprülerin inşasına kadar geçit yerlerini asıl derinliklerinde tutmak ya da sulardan yola bir fenalık gelmemesi için gerekli görülürse köprü inşa edilecek yerlere metanet verilecekti.

Nizamname'nin *"Yolların Sûret-i Islah ve Tesviyesi Beyanındadır"*[1126] başlığını taşıyan ikinci bölümü de sekiz maddeden (9-16. maddeler) oluşmaktaydı. Adı geçen başlığın dokuzuncu maddesine göre mevcut yol ve köprülerin tedrici olarak birinci bölümde beyan edilen hale getirilmesi amacıyla muntazam bir surette gerekli çalışmalar yapılacaktı. Bu çalışmalar, lüzumlu yerlerin kazılması, doldurulması, kaldırım yapılması, köprü inşası gibi işlerin yapılması ve yapılan işlerin korunmasından ibaret olacaktı.

Onuncu maddeye göre birinci ve ikinci sınıf yollar devlet ve ahali işbirliği ile üçüncü ve dördüncü sınıf yollar ise sadece ahali tarafından yapılacaktı.

On birinci madeye göre köprü vesair teknik uzmanlık gerektiren işler merkezi hükümetçe açık müzayede ile erbabına inşa ettirecekti. Bunun için bu gibi yapıların öncelikle keşifnamelerinin hazırlanıp, Meclis-i Maabir'in onayına sunulması ve sunulan keşifnamelerin onaydan geçmesi gerekmekteydi.

On ikinci maddeye göre yolların yapımını denetlemek amacıyla her bir sancağa bir mühendis ve maiyetine yardımcı bir mühendis ile pek çok amele reisi verilecekti. Ayrıca mümkün olması halinde her kazaya en az bir amele reisi tayin edilecekti.

On üçüncü maddeye göre yol yapımı için tayin edilecek mühendisler ya Hendeshane öğrencilerinden ya Erkân-ı Harbiye zabitlerinden ya da köprü ve kaldırım mühendislerinden seçileceklerdi. Bu mühendislerden başmühendislere en az üçer bin, yardımcılarına ise bin sekizer yüz kuruş aylık maaş tahsis edilecekti.

On dördüncü maddeye göre mühendislerin kumandası altında görev yapacak amele reisleri, ya yapılan yollarda maharetini göstermiş amelelerden ya da istihkâm alaylarında muvazzaf veya tezkeresini almış askerlerden seçileceklerdi. Bu şekilde seçilen amele reisleri üç sınıfa ayrılacak ve bunlardan birinci, ikinci ve üçüncü sınıftakilere sırasıyla 900, 700 ve 600 kuruş aylık maaş tahsis edilecekti. Ayrıca birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta bulunan amele reislerinin sayısı bir, iki ve üçün nisbetinde olacaktı. Yani birinci sınıftan beş nefer amele reisi olursa ikinci sınıftan on ve üçüncü sınıftan on beş nefer bulunacaktı.

On beşinci maddeye göre Meclis-i Maabir'e bağlı olmak üzere bir müdürün idaresinde, *"Turuk ve Maabir İdare-i Mahsusası"* adıyla bir kurul teşkil edilecekti. Kurulda müdür dışında, yeterli sayıda mühendis, müfettiş ve memur bulunacaktı. Kurul

[1126] BOA, I_MMS_0024_001021_003_001; I_MMS_0024_001021_003_002, 27 R 1278 (01.11.1861); Düstur, 1. Tertip, 4. Cilt, Tarihsiz, s. 524-526.

müdürü, Ticaret Nazırı'na, mühendisler ise kurul müdürü maiyetinde bulunacaktı. Müdürün temel vazifesi yolların yapımına dair talimatı ilgili mahallere ulaştırmaktı. Müfettişlerin temel vazifesi ise her sene yapılan veya yapılacak yollar ile ilgili teftişlerde bulunarak sonucu Turuk ve Maabir İdaresine bildirmekti. Ayrıca ehil mühendislerin yetiştirilmesi gayesiyle köprü ve kaldırım mektebi açılacaktı.

On altıncı maddeye göre ise mühendis ve amele reislerinin maaşları ile masraflarının tamamı ahali tarafından karşılanması gerekmeyen yollar için ihtiyaç duyulan para, yol inşaatı için ayrılan bütçe ve mevcut bedel akçelerinden karşılanacaktı.

Nizamname'nin *"İ'mâlât-ı Umûmiyede Bilâ Ücret İşlemeye Mecbur Olanlar Beyanındadır"*[1127] başlığını taşıyan üçüncü bölümü üç maddeden (17-19. maddeler) müteşekkildi. Söz konusu başlığın on yedinci maddesine göre bir mahalde din görevlileri, mektep hocaları ve memurlar hariç ister mülk sahibi, ister vekili, isterse kiracısı durumunda bulunsun 18 yaşından büyük 60 yaşından küçük sağlıklı tüm erkekler, her sene belirli bir süreliğine genel maiyetteki yoların yapımında gerek hayvanlarıyla gerekse yük arabalarıyla ücretsiz olarak çalışacaklardı.

On sekizinci maddeye göre her bir köy ve mahallede ahalinin seçimi ile belirlenecek iki memur marifetiyle yollarda çalışmaya mecbur tutulacak kimseler, hayvanlarıyla birlikte en alt idari birimden başlanmak suretiyle bir deftere kaydedilecekti. Bu şekilde kayıtları tutulan defterler sırasıyla kazalardan livalara, livalardan eyaletlere ve nihayet eyaletlerden başkente gönderilecekti. Bu defterler onay için merkeze gönderilmeden önce mahalli mühendisler ile turuk ve maabir müfettişlerinin oluruna sunulacaktı. Merkez tarafından onaylanan defterler her beş senede bir yenilenecek ve çalışmakla yükümlü olan kimseler yükümlülüklerini bu beş sene zarfında yerine getireceklerdi.

On dokuzuncu maddeye göre ise şehir ve büyük kazalar ahalisinden bedenen çalışma yükümlülüklerini yerine getirmek istemeyenler yükümlülüklerine karşılık belirli bir miktar bedel akçesi ödeyeceklerdi. Verilecek bedel akçesinin miktarı ise yolların büyüklük ve küçüklüğüne göre değişecekti. Örneğin büyük yollarda her bir şahıs çalışmakla yükümlü olduğu gün sayısının bedeli kadar akçe ödemekle, küçük yollarda ise mühendis tarafından belirlenen miktar kadar yer yapmakla yükümlülük yerine getirilmiş olacaktı. Ayrıca yol yapımında çalışmak istemeyenlerden toplanacak bedel akçelerinin miktarı devlet tarafından belirlenecekti. Toplanan bedel akçeleri ise eyalet,

[1127] BOA, I_MMS_0024_001021_003_002, 27 R 1278 (01.11.1861); Düstur, 1. Tertip, 4. Cilt, Tarihsiz, s. 526-527.

liva ve kaza merkezlerinde bulunan sandıklara konulacak ve bu sandıklar bir memurun idaresine verilecekti. Bedel akçelerinin bulunduğu sandıklardaki paraların miktarından ise sandık memuru ile mahalli hükümet birlikte sorumlu tutulacaktı.

Nizamname'nin *"Sınıf-ı Evvel ve Sınıf-ı Sâni Yollarında İşleyecekler Beyanındadır"*[1128] başlıklı dördüncü bölümü altı maddeden (20-25. maddeler) oluşmaktaydı. Adı geçen başlığın yirminci maddesine göre tüm sancak ahalisi, hayvanlarıyla birlikte söz konusu yollarda çalışmakla mükellef tutulacaklardı. Bu şekilde mükellef tutulan ahali, yükümlülüklerini yılda dört gün beş yılda toplamda yirmi gün süre zarfında isterlese bedenen isterlerse bedelen yerine getirebileceklerdi. Ayrıca hayvan sürücüleri yolda çalışmış sayılacaklardı.

Yirmi birinci maddeye göre belirtilen yollarda çalışacak kimseler sancak mühendisinin denetiminde ve amele reislerinin kumandasında, devlet tarafından ücretle tutulacak amelelerle birlikte çalışacaklardı. Yol yapım çalışmaları ise Cuma ve Pazar günleri hariç Mayıs ayının başından Kasım ayının başına kadar devam edecekti.

Yirmi ikinci maddeye göre birinci ve ikinci sınıf yollar için ihtiyaç duyulacak alet ve edevat, bedel akçelerinin toplandığı sandıklarca satın alınacaktı.

Yirmi üçüncü maddeye göre sancaklar tarafından her yirmi günde bir olmak üzere gönderilecek amelenin miktarı sancak mühendisince sancak kaymakamına, sancak kaymakamı da icap ettiği halde kaza müdürlerine bildirecekti.

Yirmi dördüncü maddeye göre yolların inşasında yirmi günlük yükümlülüğünü yerine getirmeyenler, çalışmadıkları gün sayısının bir misli fazla çalışmaya mecbur tutulacaklardı.

Yirmi beşinci maddeye göre yollarda bedenen ya da bedelen yirmi günlük çalışma yükümlülüğünü yerine getiren herekese mühendis tarafından hangi kazada olduğunu gösteren ve numaralı bir pusula verilecekti. Bu sayede beş senenin sonunda yenilenecek defterlerde kimlerin söz konusu yolda istihdam edildikleri ve kimlerden ne miktar bedel alındığı anlaşılacaktı. Nitekim defterlerin yenilenmesi vaktinde kaza müdürü tarafından bu pusulular ibraz olunmak üzere ahaliden yeniden toplanacaktı.

Nizamname'nin *"Sınıf-ı Sâlis ve Sınıf-ı Râbi' Yolları Ameliyyâtı Beyanındadır"*[1129] başlıklı beşinci bölümü beş maddeden (26-30. maddeler) müteşekkildi. Bahsi geçen

[1128] BOA, I_MMS_0024_001021_003_002; I_MMS_0024_001021_003_003, 27 R 1278 (01.11.1861); Düstur, 1. Tertip, 4. Cilt, Tarihsiz, s. 528-529.

[1129] BOA, I_MMS_0024_001021_003_003, 27 R 1278 (01.11.1861); Düstur, 1. Tertip, 4. Cilt, Tarihsiz, s. 529-530.

başlığın yirmi altıncı maddesine göre belirtilen yollarda her kaza için mühendis tarafından kararlaştırılacak senevi belirli bir miktar iş tahsis edilecekti. Bu iş ilgili kazadaki yol ve köprüleri birinci bölümde belirtilen hale getirmekten ibaret olacaktı. Ayıca her bir amele, üçüncü sınıf yollarda en az iki, dördüncü sınıf yollarda ise en az dört aşın mesafedeki yeri yapmakla mükellef tutulacaktı. Fakat bu miktar yalnız bu Nizamname'nin icrasına başlandığı sene için yarısına kadar indirilebilecekti.

Yirmi yedinci maddeye göre inşa edilmek üzere her kazanın hissesine düşen yol miktarı, daima Nizamname'nin ilgili kazada yürürlüğe konulması tarihinden itibaren hesaplanacaktı. Eğer yolun yapılacağı yerlerde Nizamname'nin o kazada yürürlüğe konulmasına başlanmadan önce yapılmış yer varsa yapılan miktar o kaza hissesine eklenmiş sayılacaktı. Bunun gibi Nizamname'nin neşrinden sonra inşası gereken miktardan fazla yol yapılmışsa bu miktar da sonraki seneye mahsup tutulacaktı.

Yirmi sekizinci maddeye göre bu sınıf yollarda çalışacak ahalinin yanına daha önce birinci ve ikinci sınıf yollarında çalışmış olan amelelerden kimseler bulunurak verilecek ve mümkünse bir amele resinin kumandasında olarak fırka fırka çalıştırılacaklardı. Ayrıca bu sınıf yollarda her sene ıslah edilecek veya yapılacak yol miktarı kaza müdürünün başkanlığında mühendis ve tahrir memurlarından mürekkep bir komisyon aracılığı ile tespit edilecekti. Komisyon ayrıca bahsi geçen yolları çiktliklere ve köylere taksim edecek ve her bir köy ve çiftlik hissesinin ne zaman ve ne şekilde yapılacağını kararlaştıracaktı. Bu yollarda da çalışmakla mükellef tutulanlar belirlenen gün sayısı kadar sorumluluklarını yerine getirmek zorundaydılar.

Yirmi dokuzuncu maddeye göre bu sınıf yolların yapımı için ihtiyaç duyulan alet ve edevat, ilgili kazaca temin edilecekti.

Otuzuncu maddeye göre ise herhangi bir kaza ahalisi hissesine düşen yolu yapmadığı ve yolun yapılmamasında da geçerli bir mazereti bulunmadığı hallerde eyalet valisi söz konusu yolun yapılarak tamamlanması için kaza ahalisini çalışmaya zorlayacaktı.

Nizamname'nin *"Ameliyyâtın Teftiş ve Muâyenesi Beyanındadır"*[1130] başlığını taşıyan altıncı bölümü ise bir maddeden (31. madde) oluşmaktaydı. Bu son maddeye göre üçüncü ve dördüncü sınıf yolların işlerine dahi nezaret, ara sıra teftiş ve kontrol edilmesine dikkat etmek liva mühendislerinin vazifeleri arasında sayılacaktı. Bu anlamda her bir liva mühendisi, maiyetindeki mühendislerden Mayıs ile Eylül

[1130] BOA, I_MMS_0024_001021_003_003, 27 R 1278 (01.11.1861); Düstur, 1. Tertip, 4. Cilt, Tarihsiz, s. 530.

aralığında kazaları gezmelerini isteyecekti. Maiyet mühendisleri vardıkları kazada oranın komisyon azalarını ve eğer varsa amele reisini de yanına alarak yapılmakta olan yolları teftiş edeceklerdi. Yapılan teftişler sonrasında ise tahkikatı havi bir mazbata hazırlanacaktı. Mazbatada birinci bölümde belirtildiği gibi her kazada ne kadar yol yapıldığı ve Nizamname gereğince ne kadar yol yapılması gerekeceği yazılacaktı. Eğer bir kazada Nizamname hükmünce yapılması gereken yol tamamlanmamış ise durum liva kaymakamına bildirecekti. Ayrıca kaymakam durumu valiye gereğini yapmak üzere iletecekti.

1861 tarihli bu ilk Yol Nizamnamesi, uygulamada bazı sıkıntılar yarattığı için zamanla ahali tarafından şikayet konusu yapıldı. Şikayetler, ya kendilerinin mevkileri gereği hiçbir şekilde inşa edilmekte olan yollardan istifade edemeyeceklerine ya da söz konusu yolların bulundukları kasaba ve köylere oldukça uzak olmasına dair iddialardı.[1131] Bu gibi iddilar aşağıda ayrıntılarıyla açıklanacağı üzere İnebolu yolundan geldiği gibi taşranın pek çok bölgesinden de gelmişti.[1132] Bunun üzerine 1867 yılı Haziran ayında bu şikayetlere çözüm bulmak gayesiyle Turuk ve Maabir İdaresince, *"Turuk ve Maabir Nizamnamesine Zeyl"* başlığı altında 6 maddelik bir zeyil hazırlandı.

Hazırlanan söz konusu zeyilin birinci maddesi doğrudan ahalinin şikayet konularına çözüm bulmak amacındaydı. Buna göre inşa edilecek yollarda çalıştırılacak amelelerin bulundukları kasaba ve köyler, uzaklıkları esas alınarak beş daireye taksim edilecekti. Taksime göre 6 saat uzaklığı bulunan yerler birinci; 6-9 saat arasında uzaklığı bulunan yerler ikinci; 9-12 saat arasında uzaklığı bulunan yerler üçüncü; 12-15 saat arasında uzaklığı bulunan yerler dördüncü ve 15 saatten fazla uzaklığı bulunan yerler ise ihtiyat kabilinde beşinci daire olarak kabul edilecekti. Yol inşaatı için ihtiyaç duyulan ameleler ise en yakın yerden başlanmak suretiyle temin edilecekti.

İkinci maddeye göre yola en yakın daireden getirilecek amele, beş sene müddet için mükellef olduğu yirmi günlük hizmetinin dörtte üçünü yani on beş gününü ifa etmedikçe başka dairelerden amele getirtilmeyecekti.

[1131] BOA, I_MVL_00575_025822_001_001, 8 S 1284 (11.06.1867); Takvim-i Vekayi, Def'a 885, 1 Ra 1284 (03.07.1867).

[1132] Turuk ve Maabir İdaresinin hazırladığı zeyil müzakere edilmek üzere Meclis-i Vâlâ'ya gönderildiğinde burada yapılan toplantı neticesinde kaleme alınan mazbatada, hem yoldan istifade etmeyeceklerin hem de iligili yola çok uzak olanların çalıştırılmalarının adalete uygun olmayacağı vurgulanmaktaydı. BOA, I_MVL_00575_025822_002_001, 12 S 1284 (15.06.1867).

Üçüncü maddeye göre amelelerin bulundukları kasaba ve köylerden yol yapım faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mahalle kadar gidiş dönüşlerinde geçirdikleri süreler çalışmış oldukları günlere eklenecekti. Eklenecek günler dairelerin yola olan uzaklığına göre değişecekti. Şöyle ki ikinci dairede bulunanlara bir, üçüncü dairede bulunanlara iki, dördüncü dairede bulunanara üç ve beşinci dairede bulunanlara dört gün çalışmış gibi ilaveler yapılacaktı. Bu anlamda yol inşaatında dört gün çalışmış olan birinin ikinci daireden ise beş, üçüncü daireden ise altı, dördüncü daireden ise yedi ve beşinci daireden ise sekiz günlük hizmet tezkeresi almaya hakkı olacaktı.

Dördüncü maddeye göre yol inşasına birinci dairede bulunan köylerden gelen ameleler mükellef oldukları yirmi günün en az dört, ikinci daireden gelenler beş, üçüncü daireden gelenler altı, dördüncü daireden gelenler yedi ve beşinci daireden gelenler sekiz gün çalıştırılmadan dönmelerine izin verilmeyecekti.

Beşinci maddeye göre amelenin çalıştığı mevkiye on beş saatten fazla uzaklığı bulunan ve ihtiyat dairesi olarak kabul edilen mahaller ahalisi Bâbıali'den izin alınmadıkça yol inşası için çağrılmayacaktı.

Altıncı ve son maddeye göre ise bir yolun inşasında gerek sahile gidiş ve gelişlerinde gerekse ticari olarak doğrudan istifade edemeyecek kazalar ahalisi Babaıali'den izin alınmadıkça istihdam edilmeyeceklerdi.[1133]

1861 Yol Nizamnamesi için çıkarılan 1867 tarihli zeyl de karşılaşılan sorunlara yeterli gelmediğinden padişahın 13 Ağustos 1869 tarihli iradesi ile *"Turuk ve Maabir Hakkında Nizamnamedir"* başlığını taşıyan daha kapsamlı bir Nizamname yürürlüğe konuldu. Bu düzenleme yol yapımında önceden yaşanan gelişmelerden de faydalandığı için daha rasyonel temellere dayandırılarak hazırlandı. Bu bakımdan oldukça önemli bir yere sahipti. Nizamname 4 bölüm 28 maddeden oluşmaktayı.[1134] Nizamname'de 1861 Nizamnamesi'ne göre bazı değişiklikler yapıldı. Buna göre; 18 olan yaş sınırı 16'ya çekildi; bedel sistemi geçerli bir mazeret olmadıkça kaldırıldı; yollar daha da genişletildi; her livada ve gerekli görüldüğü durumlarda kazalarda, vali ve mutasarrıfların maiyetlerinde olmak üzere Tarik Emini, Sevk Memuru gibi görevliler bulunması kabul edildi. 1869 Nizamnamesi ile yolların bakım ve

[1133] BOA, I_MVL_00575_025822_003_001, 12 S 1284 (15.06.1867); Takvim-i Vekayi, Def'a 885, 1 Ra 1284 (03.07.1867); Takvim-i Vekayi, Def'a 886, 9 Ra 1284 (11.07.1867) .

[1134] 13 Ağustos 1869 tarihli Nizamname'nin maddeleri için bkz. I_MMS_0037_001549_002_001; I_MMS_0037_001549_002_002; I_MMS_0037_001549_002_003, 25 Ra 1286 (04.08.1869); Düstur, Tertip 1 Cilt 2a, s. 302-309. Ayrıca bkz. Tozlu, *a.g.m.*, s. 651-652; Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991, s. 153-160.

muhafazası bekçilere tevdi edildi. Ayrıca 1861 Nizamnamesi'nde yüzde on olarak tespit edilen yol eğimi 13 Ağustos 1869 Nizamnamesi ile yüzde altıya indirildi.[1135]

1869 Nizamnamesi ile valiler, her yıl yapılacak veya onarılacak yollara, amele, para ve memur tayini gibi meselelere dair çizelgeler hazırlayacaklardı. Özellikle yol yapımı gibi faaliyetler Vilayet Umum Meclisleri'nde gündeme alınacak ve bu konular hakkında müzakereler yapılacaktı. Müzakereler neticesinde hazırlanacak mazbatalarda bir yıl içerisinde ne miktar yol yapılacağı veya ne miktar yolun onarılacağı, ayrıca inşa edilecek veya onarılacak yollar için ne kadar masraf yapılacağı yer alacaktı. Bu işlemlerden sonra ilgili mazbata valinin tahriratıyla birlikte başkente gönderilecekti. Başkente gelen mazbata hükümet tarafından gerekli makamlara havale edilecekti. İlgili makamlarca yapılan görüşmeler neticesinde çıkan karar, gereği yapılmak üzere valilere bildirilecekti.[1136]

13 Ağustos 1869 Nizamnamesi'nden farklı olarak yine 1869 Ağustos tarihli üç bölüm 27 maddeden oluşan *"Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânede Turk ve Maâbirin Sûret-i İ'mal ve ve İdâresine Dair Ta'limtâ-ı Umumiyedir"* başlığını taşıyan umumi bir yol talimatı çıkarıldı.[1137] Talimat'ın dört maddeden oluşan birinci bölümünde, fen ve inşa memurları hakkında bilgiler verilmekteydi. Talimat'a göre yolların baş sorumlusu vali ve ondan sonra da başmühendis olarak belirlenmişti. Başmühendisler, vali ile Turuk ve Maabir İdaresine ve gerekirse yöre bilirkişilerine danışarak işlerini yürüteceklerdi. Talimat'a göre yol memurları şunlardı: Tarik Emini, Sevk Memuru, Çavuş ve Katip. Talimat'ın ikinci bölümünde, yol bekçilerinin sorumlulukları açıklanmaktaydı. Buna göre bekçiler en az iki ve en çok sekiz kilometrelik yolların bakım ve güvenliğinden sorumlu tutulmuşlardı. Talimat'ın üçüncü bölümünde ise işçilerin ne şekilde çalıştırılacakları ve kimlerin hangi işleri ne suretle yapacakları gibi hususlar ayrıntılı olarak verilmekteydi. Bu bakımdan yollarda çalıştırılacak mühendis, kondüktör, çavuş ve katip ile yol eminleri gibi personelin sorumlulukları meselesi açıklık kazanmaktaydı. Bu arada 1869 yılında yapılan düzenlemenin İkinci Meşrutiyet'e kadar çok az bir değişiklikle yürürlükte kaldığını belirtmek gerekir.[1138]

[1135] Tozlu (1999), *a.g.m.,* s. 651-652.
[1136] Çadırcı (1991), *a.g.m.,* s. 157.
[1137] Talimat'ın maddeleri için bkz. I_MMS_0037_001549_003_001; I_MMS_0037_001549_003_002; I_MMS_0037_001549_003_003, 25 Ra 1286 (04.08.1869); Düstur, Tertip 1 Cilt 2a, s. 310-317, 18 Ca 1286 (26.08.1869). Ayrıca kz. Çetin (2017), *a.g.e.,* s. 100-104; Tozlu, *a.g.m.,* s. 652-653. Talimatın günümüz latin harferi ile çevisirisi için bkz. Çadırcı (1991), *a.g.m.,* s. 161-167.
[1138] Tozlu (1999), *a.g.m.,* s. 652-653.

5.1.3. Kastamonu'daki Yol Yapım Çalışmaları

Çalışmamızın bu kısmında Kastamonu dâhilinde 1876 yılına kadar yapılan bazı yol yapım faaliyetleri ve bu faaliyetler çerçevesinde ahali ve devlet ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu anlamda ilk olarak İnebolu'dan Kastamonu'ya daha sonra ise Kastamonu'dan Çankırı'ya ve son olarak da Sinop'tan çeşitli kazalara yapılması planlanan yol yapım faaliyetleri ele alınacaktır.

5.1.3.1. İnebolu Yolu

İnebolu yolunun yapımı hakkındaki ilk öneri Kastamonu eyaletinin ilk valisi olan Mustafa Paşa'nın valiliği döneminde gerçekleşti. Şöyle ki Kastamonu ahalisi tarafından merkeze bazı kaza müdürleri ile deruhdecilerin Tanzimat'a aykırı hareketlerde bulundukları gerekçesi ile merkeze pek çok şikayet mektubu gönderilince merkezce 1847 yılında bu şikayetleri tahkik etmek üzere Meclis-i Vâlâ mazbata odası mümeyyizi Remzi Efendi görevlenderildi.[1139] Kastamonu'ya ulaşan Remzi Efendi yaptığı tahkikleri 8 bent halinde bir müzekkere ile merkeze bildirdi. Söz konusu müzekkerenin yedinci bendi İnebolu yolunun açılması halinde sağlayacağı faydalara ayrılmaktaydı. Buna göre İnebolu-Kastamonu yolunun bozuk olan 6 saatlik kısmının yapılması halinde merkeze gönderilecek zahire vesair eşyaların taşınmasında büyük kolaylıklar elde edileceği, bu sayede halkın ticaretinin ve refahının artacağı ifade edilmekteydi.[1140]

Remzi Efendi'nin verdiği müzekkere merkezde değerlendirildi ve yapılan değerlendirmeler neticesinde İnebolu'da ayrıca bir iskelenin inşa edilmesinin gerekliliğine karar verildi. Bunun üzerine sadrazamlık makamınca o sırada Mustafa Paşa yerine Kastamonu valiliğine tayin edilen Bekir Sami Paşa'ya hem İnebolu yolunun yapımı hem de İnebolu'da bir liman inşası halinde ne miktar masraf tutacağının tahkik edilerek sonucunun merkeze bildirilmesi emredildi. Bu emir

[1139] BOA, I_MVL_00095_001996_001_001, 17 Ca 1263 (03.05.1847); I_MVL_00095_001996_001_002, 27 Ca 1263 (13.05.1847).

[1140] Toplam 16 saatlik İnebolu-Kastamonu arasındaki yolun sadece 6 saatlik kısmı taşlıklardan oluşmaktaydı. Bu 6 saatlik yer arasında arabalar işleyemediğinden hazineye gönderilecek zahire hasılatlar ile sair eşyalar 36 saat mesafedeki Sinop İskelesi vasıtasıyla naklediliyordu. Bu arada yol yapımı için yapılacak tahmini 60.000 kuruşluk masrafın da ahali tarafından karşılanacağı öngörülmüştü. BOA, I_MVL_00100_002142_001_004.

doğrultusunda konu derhal müzakere edilmek üzere Kasamonu eyalet meclisi gündemine alındı. Yapılan müzakereler neticesinde, Kastamonu'dan İnebolu'ya kadar yol üzerinde bulunan Devrekâni, Küre-i Nühas ve İnebolu kazalarında birtakım keşiflerde bulunmak üzere Kastamonu meclis azası Mehmed Bey ile Topçu Asakir-i Şahane Binbaşısı Hacı Salih ve Serkavvas Abduh Ağaların görevlendirilmelerine karar verildi. Bunlar söz konusu kazalarda meclis azaları ile yol mevzusunda birtakım istişarelerde bulundular.[1141] Yapılan istişareler neticesinde yolun açılacağı mahallerde yapılacak tahmini masrafın 4 yük 73 bin kuruşa mal olacağı tespit edildi.[1142] Bu tespitler sonrasında durum yeniden Kastamonu Meclisi gündemine alındı. Yapılan müzakereler neticesinde, bu miktarın oldukça fazla olduğu, ahaliye yükletilmesinin ise uygun olmayacağı, bu yüzden şimdilik yapımından vazgeçilmesinin daha münasip olacağı kararına varıldı.[1143] Esasında bu yolun yapımından vazgeçilmesinde daha önce İnebolu yolu için bazı tahkiklerde bulunmak üzere görevlendirilen mühendisin liman inşasının mümkün olmadığı yönündeki raporunun da oldukça önemli bir etkisi vardı.[1144] Nitekim Bekir Sami Paşa tarafından sadrazamlık makamına gönderilen bir tahriratta, İnebolu yolunun yapımındaki asıl maksadın liman inşasına bağlı olduğu, böyle olmadığı taktirde yolun da bu masrafla yapılmasının boş yere masraf yapmak demek olacağı ifade edilmekteydi.[1145] Böylece İnebolu yolunun yapımına dair ilk teşebbüsler sonuçsuz kaldı.

[1141] Bu istişareler sonrası kaleme alınan Devrekani meclis mazbatası 10 Ekim 1847 tarihli; Küre-i Nühas meclis mazbatası 6 Ekim 1847 tarihli ve İnebolu meclis mazbatası da 4 Ekim 1847 tarihlidir. BOA, A_}MKT_00099_00077_002_001;A_}MKT_00099_00077_003_001;A_}MKT_00099_00077_004_001

[1142] Yapılacak yol masrafları şu şekilde belirlenmiştir: Kastamonu'ya üç saat mesafedeki Acuş adlı karyeden Devrekani Derbendine kadar 1,5 saatlik yerler için -ki tamamı taşlıklardan oluşmaktaydı- 5 bin kuruş; Devrekani Derbendinden Kurukavak Çeşmesine kadar 6 saatlik yerler için -ki nehirler arasında bulunan çoğu köprü ve yol boyunca bazı kaldırımlar tamire muhtaç bulunmaktaydı- 8 bin kuruş; Kurukavak Çeşmesinden Yağlıca tabir olunan 2 saatlik yerler için -ki ekserisi taşlıklardan oluşmaktaydı- 40 bin kuruş; Yağlıca'dan İnebolu İskelesine kadar 6 saatlik yerler için -ki bu yolun yalnız bir saati tamire ihtiyaç duymayıp geriye kalan beş saatlik mesafesi dağlık, dere ve tepelerden oluşmaktaydı. Ayrıca sekiz arşın (yaklaşık 6 metre) genişliğinde açılması gereken 2,5 saatlik yol açıldıktan sonra kaldırımlarının da yapılması gerekiyordu- 300 bin kuruş; az önce belirtilen bu 2,5 saatlik yerler için de -ki açıldıktan sonra kaldırım döşemesine ihtiyaç duyulmayacağı bununla birlikte buralar dağlıktı ve bazı yerlerinin genişliğinin 8 arşın (yaklaşık 6 metre) olması gerekmekteydi- 120 bin kuruş. Toplam 473 bin kuruş. BOA, A_}MKT_00099_00077_002_001, 29 L 1263 (10.10.1847).

[1143] BOA, A_}MKT_00099_00077_001_001, 17.11.1263 (27.10.1847).

[1144] 1846 yılında gerek Karadeniz sahilinde yer alan kalelerin tamirini yapmak gerekse bazı keşiflerde bulunmak üzere görevlendirilen mühendis, yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı raporunda, İnebolu'da liman inşasının mümkün olmadığını; ancak yol yapımının yol üzerinde bulunan kazalar ahalisinden para toplanmak suretiyle yapılabileceğini belirtmişti. A_}MKT_00099_00077_001_001, 17.11.1263 (27.10.1847).

[1145] BOA, A_}MKT_00099_00077_005_001, 17.11.1263 (27.10.1847).

Her ne kadar yol yapım masraflarının çokluğu nedeniyle İnebolu yolunun yapımından vazgeçilmişse de bu konu merkezin gündeminden düşmedi. Nitekim Hamdi Paşa'nın valiliği döneminde 1852 yılının sonlarına doğru sadrazamlık makamından bu iki yer arasındaki yolun yapımının ahaliye ve devlete pek çok faydası olacağı düşüncesi ile yeni bir emir daha gönderildi. Emirde, bu iki yer arasındaki yolun ne kadar mesafeden oluştuğu ile taşlık olan mesafenin sağlıklı bir şekilde yeniden tespit edilmesi istenildi.[1146] Ancak bu emre rağmen İnebolu yolunun yapımına Kırım Savaşı'nın araya girmesi ile bir türlü muvaffak olunamadı. Bununla birlikte devletin yol yapımına dair güçlü iradesi devam ediyordu. Nitekim Kırım Savaşı esnasında Tarik Komisyonu tarafından kaleme alınan bir talimatta, İzmir, Kütahya ve İnebolu yollarının yapımına başlanılması hususunda ilgili yerlere gerekli bilgilendirmelerin yapıldığı ifade ediliyordu.[1147] Fakat yine de İnebolu yolu hakkında herhangi bir gelişme yaşanmadı. Bu nedenle yol bir müddet daha eski haliyle kaldı.

1861 yılının sonlarında İnebolu yolu meselesi merkez tarafından yeniden gündeme getirildi. Bu sefer ülkede yol yapımına örneklik teşkil etmek gayesiyle kimi yerlerin pilot bölge olarak belirlenmesi ile sair devletlerde olduğu gibi yol yapımında askerlerin istihdam edilip edilemeyeceği meselesi görüşüldü. Görüşmeler neticesinde her ne kadar askerlerin yol yapımında kullanılamayacağı yönünde karar çıkmış ise de aralarında İnebolu yolunun da bulunduğu yerlerde yol yapım çalışmalarına 1862 yılının İlkbaharında başlanılmasına dair irade çıktı.[1148] İnebolu yolunun yapımına dair irade çıktıktan sonra sıra kimlerin mühendis olarak tayin edilmesine geldi. Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakereler neticesinde, İnebolu yolunun inşasında başmühendis olarak Yusuf Bey ve maiyetine de hendeshaneden Ahmed ve Abdi Efendilerin tayin edilmeleri kararlaştırıldı.[1149] Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı padişahın onayından geçti[1150] ve böylece iş artık mühendislerin bir an önce Kastamonu'ya gönderilmesine kaldı. Nitekim İnebolu yolunun inşası için gerekli mühendis kadrosu temin edilmişti.

[1146] BOA, A_}MKT_UM_00111_00062_001_001, 18 M 1269 (01.11.1852)
[1147] BOA, A_}MKT_MVL_00066_00076_001_001, 27 S 1270 (29.11.1853).
[1148] İnebolu dışında pilot bölge olarak belirlenen diğer yerler, Edirne, Selanik, Trabzon ve Hüdavendigar eyaletleriyle Canik sancağıydı. Söz konusu yerlerde askerlerin istihdamlarından vazgeçilmesinin nedeni ise mevcut askerlerin bölgelerinin muhafazasına ancak yetmesiydi. Nitekim sadrazamlık mamkamınca seraskerlik makamına gönderilen 10 Aralık 1861 tarihli bir tahrirata seraskerlik makamınca verilen 12 Aralık 1861 tarihli bir cevapta, yol yapımının icra edileceği yerlerde yeterli asker olmaması ayrıca bunların ancak bulundukların yerlerin asayişini muhafaza etmeye yettikleri, bu yüzden bunun mümkün olamayacağı belirtilmekteydi. BOA, MVL_00846_00033_001_001.
[1149] BOA, I_MVL_00475_021540_001_001, 20 R 1279 (15.10.1862).
[1150] BOA, I_MVL_00475_021540_001_001, 29 R 1279 (24.10.1862).

İnebolu yolu ilk olarak Kastamonu'ya kadar iki nokta halinde planlandı. Ancak daha sonra yolun Çankırı'da bulunan tuz madenlerine kadar uzatılması ile ilgili irade çıkınca yolun üç nokta halinde yapılmasına karar verildi.[1151] Buna göre birinci nokta İnebolu'dan Küre-i Nühas'a, ikinci nokta Küre-i Nühas'tan Kastamonu'ya ve üçüncü nokta ise Kastamonu'dan Çankırı'daki tuz madenlerine kadar olan yerler olacaktı.[1152] Çalışmamızın bu kısmında yolun sahil kısmına kadar olan yerlerinin açılması öngörüldüğünden ilk olarak Küre-i Nühas ile İnebolu ve Kastamonu arasında yapılacak yol hakkında bilgiler verilecektir. Ancak İnebolu yolunun yapım faaliyetlerine geçmeden önce işin koordinesini sağlayacak bazı teknik kuruluşlardan bahsetmek gerekir. Bu bağlamda yolun teknik işleri ile mali boyutunu yönetmek gayesiyle Tarik Komisyonu ile Tarik Sandığı kurulması için bazı çalışmalar yapıldı.

Mühendisler Kastamonu'ya ulaştıktan sonra diğer yerlerde olduğu gibi bir Tarik Komisyonu ile Tarik Sandığı kurulması için bazı çalışmalar yapıldı ve neticede tarik komisyonu kuruldu. Tarik komisyonu bir idare memuru ile üç aza ve iki kâtipten müteşekkildi. İdare memuru Divan-ı Hümâyun hocalarından Şükrü Efendi, azalar ise Tahir ve Abdülmecid Efendiler ile Hacı Mustafa Bey idi. Ayrıca yola amele reisi olarak Mustafa Efendi, birinci mutemet olarak Mecid Bey, ikinci mutemet olarak Mustafa Çavuş, üçüncü mutemet olarak Emin Ağa ve dördüncü mutemet olarak Ali Çavuş tayin edildiler. Bir de her bir tarik postasını kumanda etmek üzere tarik başmühendisinin maiyetine sınıf-ı evvel ve sınıf-ı sani adıyla altı kişi daha tayin edildi.[1153]

Yukarıda ifade edildiği üzere yol için gerekli ön hazırlıklar yapıldıktan sonra eyalet meclisinde yol yapımının ne şekilde yapılacağı hakkında bazı çalışmalar yapıldı. Nitekim yol yapımında kullanılacak malzeme ve yapılacak masrafların hazineye teslim edilmek üzere düzenli bir şekilde kayıt altına alınması gerekiyordu. Bu anlamda

[1151] Nitekim sadrazamlık makamınca Ticaret ve Maliye Nezareti'ne gönderilen 1861 yılı sonlarına ait bir tahriratta, İnebolu'ya gidecek mühendisin oradaki işini bitirdikten sonra Çankırı'ya da giderek oradaki memlehadan çıkan tuzun kolaylıkla ne şekilde nakledilebileceğini tahkik ederek bildirmesi istenmekteydi. BOA, A_}MKT_NZD_00383_00048_001_001, 5 C 1278 (08.12.1861).

[1152] BOA, A_}MKT_NZD_00383_00048_001_001, 5 C 1278 (08.12.1861).

[1153] Söz konusu deftere göre amele reisi Mustafa Efendi'ye 900, birinci mutemet Mecid Bey'e 600, ikinci mutemet Mustafa Çavuş'a 500, üçüncü mutemet Emin Ağa'ya 400 ve dördüncü mutemet Ali Çavuşa da 300 kuruş olmak üzere toplamda 2.700 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı. İdare memuru Divan-ı Hümayun hocalarından Şükrü Efendi'ye 1.250, azalar Tahir, Abdülmecid Efendiler ile Hacı Mustafa Bey'e kişi başı yedi yüz elli kuruş ve iki kâtipten her birine 200 kuruş olmak üzere toplamda 4.000 kuruş maaş verilmesi kabul edildi. Bu maaşların da idare sandığından karşılanması planlandı. I_MVL_00490_022166_001_002, 1 Z 1279 (20.05.1863).

ilk olarak Kastamonu Meclisi tarafından yolun planı ile yol için satın alınması gerekli edevat ile memurlara yapılacak masraflar hakkında mecliste bir toplantı yapıldı. Toplantı neticesinde yolun postalar halinde yapılacağı ve yapımına da 13 Mayıs 1863 tarihinde başlanacağı kararlaştırıldı. Her bir posta yapılmadan önce yapılacak postanın haritası ile masrafları içeren bir defter hazırlanacak ve bir ay öncesinde merkeze gönderilecekti. Bu anlamda meclis tarafından 1863 Nisan ayında İnebolu yolunun birinci postası için bir defter tanzim edildi. Deftere göre 1863 Nisan ayında İnebolu yolunun birinci postası için satın alınması gereken edevat ile memurlara verilecek maaşların toplamı 29.447 kuruş olarak tespit edildi. Bu miktarın da 12.687 kuruş 30 parası miri hazineden kalanı da Kastamonu idare sandığından karşılanacaktı.[1154]

Kastamonu eyalet meclisince bir taraftan hazırlık mahiyetinde olmak üzere yukarıda belirtildiği gibi bazı mali tablolar oluşturulurken diğer taraftan da yol Nizamnamesi'ne uygun olarak yol yapımında istihdam edilecek ahalinin isimlerini havi defterlerin hazırlanması ile yol inşasına dair gerekli planlamaların yapılmasına başlandı. Nitekim masrafları havi mazbatanın merkeze gönderilmesinden bir hafta sonra yeni bir mazbata daha kaleme alındı. Söz konusu mazbatada, yol Nizamnamesi'ne uygun olarak kazaların tek tek dolaşılarak 60 yaşından küçük 18 yaşından büyük sağlıklı tüm erkeklerin her yıl 4 gün ve beş yılda toplam 20 gün ziraat mevsimine denk gelmeyecek surette nöbet usulüyle çalıştırılmaları için defterlere kaydedilmeye başlandıkları ve yolda istihdam edilecek ahalinin iş planlarının oluşturularak ahaliye ilan edildiği belirtiliyordu. Ayrıca bedel vermek isteyenler için de yöre ahalisinin durumu göz önünde bulundurulmak suretiyle günlüğünün onar kuruştan yılda kırk kuruş alınması hususunda mecliste karar alındığı ifade ediliyordu.[1155]

Kastamonu meclisinin söz konusu ikinci mazbatası sonrasında hem yol için belirtilen masrafların hem de ikinci mazbata belirtilen bedel oranının yerinde olup olmadığını mütalaa etmek üzere ilgili mazbatalar Meclis-i Vâlâ'ya, oradan Nafia Nezareti'ne ve oradan da Maabir Meclisi'ne havale edildi. Burada yapılan müzakereler neticesinde bu teşebbüsün ülkenin mamuriyetini temin edecek vasıtalardan olması hasebiyle gereğinin icrası için durumun Maliye Nezareti'ne bildirilmesi gerektiği ifade

[1154] BOA, I_MVL_00490_022166_001_002, (20.05.1863). 1863 Mayıs/Haziran ayı masrafları ise 24.498 kuruş olarak tespit edilmiştir. Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 279.

[1155] Ancak yolun yapımına müsaadenin çıkması gerektiğinden bu müsaadenin verilmesi istirham edildi. BOA, I_MVL_00490_022166_002_001, 9 Z 1279 (28.05.1863).

edildi.[1156] Bundan sonra konu Meclis-i Vâlâ'da da müzakere edildi. Müzakereler neticesinde hem Kastamonu meclis mazbatasında hem de defterde gösterildiği üzere masrafların bazısı bedel akçelerinden temin edilecek olması ve miri hazineden verilecek miktarın da çok olması dolayısıyla gereğinin icrası için Maliye Nezareti'ne havale edilmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı.[1157] Bunun üzerine durum sadrazam tarafından padişahın onayına sunuldu ve hazineye düşen miktarın verilmesine dair irade çıktı.[1158]

Böylece İnebolu yolunun yapımı için gerekli müsaadeler alındı. İş artık ilk nokta olan Küre-i Nühas ile İnebolu arasında yer alan yolun ne şekilde ve nereden geçirilmek suretiyle yapılabileceğine dair keşif yapma çalışmalarına geldi. Yol Küre-i Nühas'tan başlanarak İnebolu'ya götürülecekti. Bu anlamda yolun güzergâhı Yusuf Bey tarafından Kurakoğlu karyesinden Salman Köprüsü caddesi ile İnebolu'ya götürmek şeklinde belirlendi ve bu şekilde yol yapım çalışmalarına başlandı. Ancak bir süre sonra yol üzerinde bulunan kimi karye halkı, yolun arazilerinden geçtiğini, bunun da zararlarına neden olduğunu ileri sürerek merkeze birtakım şikâyetlerde bulundular. Şikâyetler üzerine sadrazamlık makamınca konu hakkında bilgi almak gayesiyle Yusuf Bey ve maiyet mühendislerine bir emir gönderildi.[1159] Sadrazamlık emri gereğince merkeze gerek Yusuf Bey gerekse maiyet mühendileri Abdi ve Ahmed Beyler tarafından ayrı ayrı iki tahrirat gönderildi. Maiyet mühendislerince gönderilen tahriratta, mevcut güzergah yerine yine Kurakoğlu karyesinden Germi yoluyla Digöz karyesine[1160] oradan İkiçay Caddesi yoluyla İnebolu'ya gidilmesi halinde yolun yarım saat daha kısalacağı ifade ediliyordu. Ayrıca belirttikleri güzergahın takip edilmesi halinde ahaliye ait bunca arazinin zarar görmeyeceği, bu sayede hem hazinenin aşar ve meyve gelirlerinden mahrum kalmayacağı hem de otuzdan fazla köprü yerine yedi sekiz adet köprü ile yolun bitirilebileceği belirtiliyordu.[1161]

Abdi ve Ahmed Beyler tarafından sadrazamlık makamına gönderilen tahrirat sonrasında Yusuf Bey de bir tahrirat kaleme almıştı. Yusuf Bey, tahriratında, maiyet memurlarının belirttikleri yolun çok meşakkatli olduğunu nitekim kendisinin de daha önce o yol için bazı müşahedelerde bulunduğunu ve yaptığı müşahedeler neticesinde

[1156] BOA, I_MVL_00490_022166_003_001, 7 M 1280 (24.06.1863).
[1157] BOA, I_MVL_00490_022166_004_001, 16 S 1280 (02.08.1863).
[1158] BOA, I_MVL_00490_022166_005_001, 21 S 1280 (07.08.1863).
[1159] BOA, MVL_00660_00060_001_001, 21 Ca 1280 (03.11.1863).
[1160] Günümüzde İnebolu'daki Taşoluk'ta yer alan bir yerleşim birimi.
[1161] BOA, MVL_00660_00060_002_001, 21 Ca 1280 (03.11.1863).

ikinci yolun da en az kendisinin belirlediği yol kadar masraf gerektirdiğini ifade ediyordu. Ayrıca Yusuf Bey, tercih ettiği yolda arazisi olan ahalinin çok az olduğunu, bu nedenle kendisinin belirlediği yolun daha iyi olduğunu, hatta arazisinden geçilen ahaliye paralarının ödenmesi için Ticaret Nezareti'nden gerekli iznin dahi alınarak pek çok arazinin satın alındığını belirtiyordu.[1162] Yukarıda bahsedilen tahriratlar merkezde değerlendirildiğinde Yusuf Bey'in belirleyip devam ettirdiği güzergâhtan yol yapımının devam ettirilmesi kararlaştırıldı. Böylece Yusuf Bey'in belirleyip devam ettirdiği yol çalışmaları kaldığı yerden tüm hızıyla devam etti. Bu anlamda örneğin 1863 yılı Ağustos ayında İnebolu yolunun yapımında çalıştırılan toplam amele sayısı yirmi dokuz bin üç yüz doksan kişiyi bulmuştu.[1163] Gerek tarik komisyonunun gerekse ahalinin bu gayretleri sayesinde 1863 yılının sonlarına gelindiğinde İnebolu yolunun birinci noktası büyük oranda bitirilmişti.[1164]

Bir taraftan İnebolu yolunun birinci noktasının tamamlanması için gerekli çalışmalar devam ederken diğer taraftan da ikinci nokta olarak belirlenen Küre kazasından Kastamonu'ya kadar olan yerlerin yapım faaliyetleri sürdürülüyoru. Bu bağlamda 1864 yılı ortalarına gelindiğinde ikinci noktanın da büyük bir kısmı bitirilmiş sadece Kastamonu'ya kadar birkaç saatlik kısım kalmıştı. İlk zamanlarda İnebolu yolunun hızlı ilermesinde gerek teknik kadroların gerekse ahalinin büyük gayretleri etkili olmuştu. Nitekim Kastamonu mutasarrıfı Yusuf Rıza Bey, hem İnebolu yolunun yapım çalışmalarını bizzat yerinde denetlemek hem de ahalinin durumlarını teftiş etmek amacıyla çıktığı teftiş gezisinde[1165] İnebolu yolu yapımında istihdam edilen 600 kişinin Nafia Nezareti'nden gelen izinle 1.200 kişiye çıkarıldığını ve her bir kişinin de yılda dört gün yerine 8 gün çalıştırılabileceği hakkında gerekli iznin alındığını görmüştür. Kendisi de bu anlamda gerek idarecileri gerekse yol memurlarını teşvik

[1162] BOA, MVL_00660_00060_001_001, 21 Ca 1280 (03.11.1863).

[1163] Yol için bedel ödemek isteynelerin sayısı ise sekiz bin yedi yüz kırk yedi kişi idi. Yolda ayrıca bin dokuz yüz yetmiş iki adet beygir, bin yüz sekiz camus öküzü, on üç bin beş yüz on üç adet karasığır öküzü, iki bin üç yüz iki adet eşek kullanılmıştır. Bkz. Atam, *a.g.e.,* s. 278.

[1164] Kastamonu mutasarrıfı tarafından kaleme alınan bir tahriratta, bu yolda İnebolu tarik komisyonu reisi Şükrü Efendi ile vücuhtan Sabri Efendi'nin çok fazla emeği geçtiği belirtilmekteydi. Bundan dolayı bunlara bir nişan verilmesi istirham edildi. Bunun üzerine padişah iradesi ile her ikisine de beşinci rütbeden mecidiye nişanı verilmesi kararlaştırıldı. Esasında bu nişanın verilmesindeki saiklerden biri de yapılmasına padişahın iradesi çıkan ve ilkbaharda da yapımına başlanılması düşünülen Kastamonu ile Çankırı arasındaki şose yol yapım çalışmalarına bunları teşvik etmekti. BOA, I_DH_00522_035573_001_001, 13 B 1280 (24.12.1863); BOA, I_DH_00522_035573_003_001, 18 N 1280 (26.02.1864).

[1165] BOA, MVL_00680_00049_003_001, 2 S 1281 (07.07.1864); MVL_00680_00049_001_001, tarihsiz.

etmeye çalışmış hatta sadaret makamına gönderdiği bir tahriratında yolun bu sene içerisinde bir araba geçecek şekilde bitirileceğini ifade etmiştir.[1166]

Yukarıda söz konusu gayretlere rağmen yolun her iki noktasında kalan kısımlar bir türlü bitirilemiyordu. 1865 yılında merkeze gönderilen 1864 yılına ait Kastamonu eyaletinde yapılmış olan imar faaliyetlerine dair cetvelde yolun toplamda yedi saatlik kısmının bitirildiği ve ayrıca iki adet köprünün inşa edildiği belirtilmekteydi.[1167] Kastamonu meclisinin merkeze gönderdiği 10 Mayıs 1865 tarihli bir mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla bu yedi saatlik yolun yaklaşık iki saatlik kısmı Yusuf Rıza Bey tarafından 1864 yılında yapılmıştır.[1168] Yine 1866 yılında merkeze gönderilen ve 1865 yılına ait cetvelde 56 adet köprünün inşa edildiği ve toplam olarak 3.866 zira'lık yolun yani yaklaşık üç saatlik kısmın bitirildiği ifade edilmekteydi.[1169]

İnebolu yolunda bu şekilde ilerlemeler olmasına rağmen İnebolu yolu başmühendisi Yusuf Bey 1864 yılının Ekim ayında istifa etmiş ve yerine Mösyö Vidal veya Vidalnake tayin edilmiştir.[1170] Yusuf Bey'in istifasından sonra[1171] maiyet mühendisleri de başka memuriyetlere tayin edildiler. Bunlardan örneğin İnebolu yolunun ikinci mühendisi Ahmed Bey, Sinop tariki mühendisliğine[1172] bunların yerine ise Ebniye kâtiplerinden İbrahim Efendi tayin edildi.[1173] Mühendis değişimlerine rağmen İnebolu tarik komisyonunun bir sene daha görevine devam ettiğini belirtmek gerekir.[1174]

İnebolu yolunun 1864 senesi içerisinde bitirileceği hakkında yukarıda belirtilen tahrirata rağmen bir türlü bitirilemiyordu. Hatta bir süre sonra yolun sahile bakan taraflarına inşa edilen duvarlar dahi zarar gördü. Bunun üzerine merkezden doğrudan saha araştırması yapmak üzere Meclis-i Maabir Reisi Aziz Paşa görevlendirildi.[1175]

[1166] BOA, MVL_00679_00117_001_001, 23 M 1281 (28.06.1864); MVL_00680_00049_003_001, 2 S 1281 (07.07.1864).

[1167] Bu imar faaliyetler dışında bir adet rüşdiye ve bazı kaza ve nahiyelerde ise yeni sıbyan mektepleri inşa edilmiştir. Ayrıca bazı yolların da yapımına devam edilmiştir. Takvim-i Vekayi, Def 804, 21 M 1282 (16.06.1865).

[1168] BOA, MVL_00707_00009_001_001; MVL_00707_00009_002_001, (10.05.1865).

[1169] Takvim-i Vekayi, Def'a 851, 17 S 1283 (01.07.1866).

[1170] BOA, MVL_00689_00070_001_001, 29 Ca 1281 (30.10.1864).

[1171] Yusuf Bey'in asıl güzergahı terk edip yolu iki saat daha uzattığı, ayrıca yolun yapımında teknik kurallara uymadığı gerekçesiyle görevinden azledildiği ifade edilmektedir. Bkz. Atam, *a.g.e.*, s. 280.

[1172] BOA, MVL_00693_00083_001_001, 16 B 1281 (15.12.1864).

[1173] BOA, A_}MKT_MHM_00316_00082_001_001, 3 C 1281 (03.11.1864).

[1174] Tarik komisyonunun görevine bir yıl daha devam ettirilmesi Kastamonu Meclisi tarafından merkeze gönderilen bir mazbata ile istirham edilmiş ve bunun üzerine bu istek kabul edilerek görev süreleri bir yıl daha uzatılmıştır ki bu durumu merkezden Kastamonu'ya gönderilen bir şukkadan anlamaktayız. BOA, MVL_00693_00051_001_001, 14 B 1281 (13.12.1864).

[1175] Aziz Paşa, Kastamonu'daki bu saha araştırması sonrasında yedi bin kuruş masraf yapmıştır ki bu masraf hazineden karşılanmıştır. BOA, I_MVL_00537_024156_002_001, 24 Ra 1282 (17.08.1865).

Aziz Paşa yaptığı tahkikler neticesinde hazırladığı tahriratında, bu tür olayların zaman zaman meydana gelen taşkınlardan kaynaklandığını ifade etti. Bu nedenle merkeze, yolun denize bakan tarafına birkaç hafta içerisinde bir set yapılmasının elzem olduğunu teklif etti.[1176] Teklif üzerine konu derhal Meclis-i Vâlâ'da müzakare edildi ve yapılan müzakereler neticesinde yolun daha fazla zarar görmemesi adına söz konusu setin bir an önce inşa edilmesi gerektiği kararlaştırıldı.[1177] Bir müddet sonra bu hususa dair padişahın da iradesi alındı.[1178]

Gerekli izinler alındıktan sonra yıkılan duvarların yerine İnebolu yeni başmühendisi Mösyö Vidalnake tarafından beş adet duvar inşa edildi. Ancak 1864 yılı Temmuz ayı sonlarında inşa edilen duvarlar da bitmeye yakın bir anda yağan yağmur sonrasında meydana gelen sel dolayısı ile yeniden yıkıldı.[1179] Bu yüzden yolun sahile bakan tarafları tekrar kullanılamaz hale geldi. Bu başarısızlıkta Vidalnake'nin hem yol yapımında yeterli teknik bilgiye sahip olmayışı hem de kimse ile istişare etmeksizin kendi başına iş yapmayı tercih etmesi etkili olmuştu. Nitekim önceki mühendis Yusuf Bey'in yaptığı gibi yolun yapmına sahil tarafından başlanmış ve duvarlar aynı usulde inşa edilmişti. Vidalnake'nin bu şekilde hareket etmesinde 1861 Nizamnamesi'nin on beşinci maddesinde yer alan mühendislerin sadece Turuk ve Maabir İdaresi'ne karşı sorumlu tutulmalarının büyük payı olsa gerektir.[1180] Bu kural yerel yöneticilerin yol inşasında atıl durumda kalmalarına hatta zaman zaman haklı önerilerinin dahi merkezden dikkate alınmamasına sebep oluyordu. Nitekim sahil yüzüne bu şekilde inşa edilen duvarlarla yolun muhafaza edilemeyeceği ile ilgili daha önce Kastamonu meclisince mazbatalar hazırlanarak Nafia Nezareti'ne gönderilmiş ise de mazbatalar dikkate alınmamıştı. Hatta bunun üzerine Kastamonu mutasarrıffınca sadrazamlık makamına konu hakkında bir tahrirat daha gönderilmişti. Söz konusu tahriratta, yolu muhafaza edecek duvarların en az bin keseye mal olacağı, bu anlamda gerek Aziz

[1176] Bu taşkına İnebolu kasabası bitişiğinden akarak Karadeniz'e dökülen nehir neden olmuştur ki yol da tam da bu nehrin kenarında inşa edilmiştir. BOA, I_MVL_00537_024156_001_001, 19 S 1282 (14.07.1865).
[1177] BOA, I_MVL_00537_024156_002_001, 24 Ra 1282 (17.08.1865).
[1178] BOA, I_MVL_00537_024156_003_001, 5 R 1282 (28.08.1865).
[1179] Bu sel dolayısıyla ahalinin dükkânları da zarar görmüş, bu nedenle ahalice merkeze pek çok şikâyet mektubu gönderilmişti. MVL_00713_00064_001_001, 7 Ra 1282 (31.07.1865).
[1180] Söz konusu madde için bkz. I_MMS_0024_001021_003_002, 8 Ca 1278 (11.11.1861); Düstur, Tertip 1 Cilt 4, s. 525-526 .

Paşa'nın gerekse Vidalnake'nin uyarıldığı; fakat uyarılara kulak verilmediği belirtiliyordu.[1181]

Kastamonu mutasarrıfının söz konusu tahriratı sonrasında konu hakkında gerekli müzakereler yapılmak üzere hemen Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi. Burada yapılan müzakereler neticesinde konu hakkında daha ayrıntılı bilgi almak ve ona göre karar alabilmek için durumun Maabir Meclisi'ne havale edilmesi gerektiğine karar verildi.[1182] Maabir Meclisi ile yapılan iletişim neticesinde Mösyö Vidal'in gerçekten de yol yapım bilgilerine yeterince vakıf olmadığı, bundan dolayı görevden alınması gerektiği kararlaştırıldı.[1183] Bundan sonra aşağıda Çankırı yolu kısmında da hakkında bilgi verileceği üzere 1867 yılının Mayıs ayı ortalarında İnebolu tariki başmühendisliğine Binbaşı Tahir Efendi tayin edildi.[1184] Bu arada İnebolu ile Çankırı arasında çalışan mühendislerden birinin vefatı üzerine yerine Kol Ağası Ahmed Efendi'nin tayin edildiğini belirtmek gerekir.[1185]

Binbaşı Tahir Efendi'nin başmühendisliği döneminde de her ne kadar yol istenilen şekilde ilerleyememiş ise de bu yolun en azından Küre-i Nühas'tan İnebolu'ya kadar olan kısmı 1868 yılının ikinci yarısında bitirildi. Nitekim Kastamonu Meclisi tarafından merkeze gönderilen bir mazbatada, bu iki yer arasındaki yolun araba ve hayvanların rahatlıkla geçebileceği bir surette bitirildiği belirtilmekteydi. Hatta bu yolun, tarikin başmühendisi Tahir Efendi tarafından bitirildiği haberi üzerine Kastamonu Valisi Mehmed Paşa'nın bizzat tariki müşahade ve muayene etmek üzere 1868 yılının Eylül ayı ortalarında İnebolu'ya hareket ettiği ve hareketinden bir gün önce de Kastamonu'dan tüccar malının 22 araba ile İnebolu'ya gönderildiği ve tüccarların mallarının üç gün içerisinde İnebolu iskelesine vardığı ifade edilmekteydi.[1186] Ancak bu yolun tamamının şose olarak imal edilmediğini belirtmek

---

[1181] Mutasarrıfın tahriratına göre aynı zamanda Çankırı ile Kastamonu arasında yapılacak olan yolda da görevli olan Vidalnake ne Çankırı'ya kadar gidip gerekli teftişleri yapmış ne de söz konusu yol için icap eden resim ve haritaları hazırlamıştı. BOA, MVL_00713_00064_001_001, 7 Ra 1282 (31.07.1865).

[1182] BOA, MVL_00713_00064_004_001, 6 Ca 1282 (27.09.1865).

[1183] BOA, MVL_00716_00060_001_001, 5 Ş 1282 (24.12.1865).

[1184] BOA, I_MVL_00572_025706_007_001, 10 M 1284 (14.05.1867).

[1185] BOA, MVL_00716_00020_001_001, 3 Ş 1282 (22.1.2.1865).

[1186] Bu durum bazbatada; *"Derdest tesviye bulunan İnebolu tarikinin Küre ile İnebolu miyanesinde vakı' olup mürur-ı arabaya mani' olan cebel-i şahikanın saye-i teshilat-vaye-i hazret-i padişahide tariki inşa ve tesviyesi ikmal olunarak hayvanat ve arabalar kemal-i suhuletle amed-i şuda başlamış olduğu tarik baş mühendisi tarafından iş'ar olunmakdan naşi Kastamonu Valisi olan Mehmed Paşa'nın bizzat tarik-i mezkuru muayene ve müşahede etmek üzere mah-ı sabıkın 28. günü buradan hareket buyurdukları gibi bir gün evvel dahi nefs-i Kastamonu'dan tüccar malı mahmul 22 araba dahi İnebolu'ya sevk olunmuş idi. Müşarün-ileyh hazretlerinin İnebolu'ya muvasalatla keşide eyledikleri telgrafname müfadından mezkur arabalar kemal-i suhuletle üç günde İnebolu İskelesine vasıl olarak hamuleleri*

gerekir. Nitekim İnebolu yolu ile ilgili çalışmalar bu tarihten sonra da aşağıda da açıklanacağı üzere devam etmiş ve İnebolu yolunun şose halinde tamamlanması tezimizin sınırını oluşturan 1876 yılı da dahil tamamlanamamıştır.

Küre-i Nühas ile İnebolu arasındaki yolun araba ve yük hayvanlarının geçebileceği şekilde açılmasında sonra sıra yapımı devam eden Küre-i Nühas ile Kastamonu arasındaki yolun açılıp tamamlanmasına gelmişti. Ancak bu yolda istenilen düzeyde ilerlemeler bir türlü kaydedilemiyordu. Nitekim 1868 yılı sonlarında Kastamonu vilayetinden merkeze gönderilen bir pusulada[1187], Kastamonu ile İnebolu arasında şimdiye kadar toplamda 21 adet köprü, 22.900 metre yol ki bunun sadece 4.800 metresinin şose[1188] kalanının ise yarım metre genişliğinde toprak yol olarak inşa edildiği, buna karşılık 986.350 kuruş masraf yapıldığı belirtilmekteydi. Pusulada ayrıca 13 Mayıs 1868 ile 12 Kasım 1868 tarihleri arasında yapılan yol miktarı ile toplamda ne kadar masraf yapıldığı da verilmekteydi. Buna göre söz konusu altı ay zaman zarfında toplamda 43 adet köprü, tamamı yarım metre genişliğinde 28.340 metre uzunluğunda toprak yol inşa edilmiş buna karşılık 159.895 kuruş maasraf yapılmıştı. Pusuladaki verilere bakıldığında 1868 yılının sonlarına kadar İnebolu'dan Kastamonu'ya kadar toplamda 64 adet köprü ve 51.240 metre yol -ki bunun sadece 4.800 metresi şose şeklinde imal edilmişti- ve toplamda 1.146.245 kuruş masraf yapılmıştı.[1189] Bu arada Küre-i Nühas ile İnebolu yolu arasındaki kısmın 1868 yılı Eylül ayında bitirildiği ve söz konusu pusuladaki verilerin İnebolu ile Kastamonu arasında yapılan yolun toplamını içerdiği göz önünde bulundurulursa Küre-i Nühas ile

---

gümrüğe teslim olunduğu iş'ar ve tebşir olunmuştur." Şeklinde ifade edilmiştir. BOA, A_}MKT_MHM_00423_00073_004_001, 4 C 1285 (22.09.1868). Şenay Atam bir çalışmasında İnebolu yolunun tamamının hatta Çankırı'ya kadar olan kısmının bitirildiğini ifade etmiştir. Oysa yukarıda açıklandığı üzere yolun sadece Küre-i Nühas ile İnebolu arasındaki kısmı bitirilebilmiştir. Söz konusu çalışma için bkz. Atam, *a.g.e.,* s. 280.

[1187] Söz konusu pusula 1868 yılı Ağustos ayının sonlarında sadrazamlık makamınca Kastamonu vilayetine gönderilen bir emir sonrasında kaleme alınmıştır. Emirde, her vilayette 5-6 sene zarfında kaç saatlik yol yapıldığı, ne miktar ahali istihdam edildiği, ne kadar bedel akçesi toplanıldığı, ne kadar kondüktör ve mühendis bulunduğu ile bunlara verilen maaşın ne miktar olduğu ve toplamda ne kadar masraf yapıldığının yer aldığı bir pusula gönderilmesi istenilmekteydi. BOA, ŞD_01638_00022_001_001, 3 N 1285 (18.12.1868).

[1188] Şose, balık sırtı biçiminde olarak kırma taşlarla kumdan yapılmış iki tarafı hendekli caddeye denir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 788.

[1189] BOA, ŞD_01638_00022_003_001. 1287/1870 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde 1868 yılında Kastamonu-İnebolu arasında 14.370 metre yol inşa edildiği belirtilmektedir. Bunun 10.450 metresi şose, 2.460 metresi hendekli toprak yol ve 1.460 metresi ise patika olarak yapılmıştır. Ayrıca söz konusu salnamede 926 metre duvar, 11 adet köprü inşa edildiği, buna karşılık toplamda 359.820 kuruş 20 para masraf yapıldığı ifade edilmektedir. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1287/1870, s. 130.

Kastamonu arasında çok az bir kısmın yapıldığı söylenebilir. Bu durum daha önce de ifade edildiği gibi gerek ahalinin yol yapım çalışmalarında gösterdikleri isteksizlik gerekse mühendis ve diğer yol yapım memurlarının[1190] yeterli teknik bilgilere sahip olmayışları ile sermaye yetersizliğinden kaynaklanıyordu.[1191] Ayrıca Kastamonu havalisinin dağlık ve taşlık yerlerinin çok olması da yol yapımının yavaş ilerlemesinde önemli başka bir faktördü.

1869 yılına gelindiğinde yapımı devam eden İnebolu yolundaki şose yol yapım faaliyeteri önceki yıllara göre arttı. Nitekim 1869 Nisan ayı ile 1869 Kasım ayı arasındaki altı aylık dönem sonrasında yolun toplamda 14.307 metresi şose olarak bitirildi.[1192] Şose yol dışında toprak yol yapım faaliyetleri de devam ediyordu. Bu anlamda 1869 yılına kadar İnebolu yolunda 33.530 metre toprak yol imal edilmişti.[1193] Şose yol yapımında istenilen ilerleme kaydedilemeyince İnebolu'dan Kastamonu'ya kadar patika bir yol yapma teşebbüsüne girişildi. Bu amaçla 1869 yılı sonlarına doğru İnebolu yolu başmühendisi Tahir Efendi tarafından altı aylık bir keşif çalışması yapılarak bir defter hazırlandı. Deftere göre söz konusu patika yol, 1870 yılından itibaren Kastamonu civarından, Küre-i Nühas ortasında yer alan Çiğilerik Değirmeni civarında yapılmış patikaya kadar 46.000 metrelik yol üç posta halinde yeniden yapılacaktı. Söz konusu patika yol için 92.000 amele çalıştırılacaktı. Amelelerin yevmiyeleri, alet ve memur maaşları da dahil 201.580 kuruşa mal olacaktı. Başmühendis defterinde Küre-i Nühas ile İnebolu arasındaki patika yol için de bir keşif yapmıştı. Buna göre Küre-i Nühas ile İnebolu arasındaki yolda 124.000 amele istihdam edilecek ve toplamda 345.902,5 kuruş masraf yapılacaktı. Ayrıca yapılacak iki köprü masrafı da 204.800 kuruşa mal olacaktı. Böylece söz konusu keşfe göre

---

[1190] Vilayet tarik komiseri Hacı Mecid Efendi, Sandık Emini Ali Efendi, Komisyon Muavini Ragıb Bey, diğer muavin Hasan Bey, birinci kâtip Abdi Bey, ikinci kâtip Muhammed Bey idi. Bkz. Vilayet-i Salname-i Kastamonu 1286/1869, s.112.

[1191] 1868 yılının Eylül ayında İnebolu tariki başmühendisliği görevini üç bin kuruş maaşla yürüten Binbaşı Tahir Efendi'nin Halep tariki baş mühendisliğine, Kastamonu tariki başmühendisliğine ise 2.400 kuruş maaş ve 800 kuruş harcırah ile İzmir tariki başmühendisi İzzet Efendi'nin tayin edilmesi kararlaştırılmış ise de nedenini tespit edemediğimiz bir durumdan dolayı bu atama gerçekleşmemiştir. BOA, BEOAYN_d_00955_015, s. 28, 15 Ca 1285 (03.09.1868); A_}MKT_MHM_00419_00011_001_002, 15 Ca 1285 (03.09.1868). Nitekim Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Tahir Efendi'nin bu görevini devam ettirdiği görülmektedir. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1286/1869, s. 112; 1287/1870, s. 54; 1291/1874, s. 79; 1292/1875, s. 83.

[1192] Ayrıca 11 adet büyük ahşap köprü, 926 metre duvar ve 26 adet kargir ve ahşap lağım inşa edildi. BOA, ŞD_01639_00001_003_003, 1 Za 1287 (23.01.1871). Söz konusu veriler 1870 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde 1285/1868 yılına ait olarak verilmiştir. Verilere göre yolun 10.450 metesi şose, 2.460 metresi toprak yol ve 1.460 metresi ise patika yol olarak toplamda 14.370 metre olarak açılmıştır. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1287/1870, s. 129.

[1193] Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1287/1870, s. 129.

752.282,5 kuruş masraf yapılacaktı.[1194] Ancak başmühendisin belirttiği meblağın çok görülmesi üzerine merkezden Kastamonu vilayetine bir emir gönderilerek yeni bir keşif çalışması yapılması ve neticesinin mazbata ile bildirilmesi emredildi. Bunun üzerine tarik komiseri, Çankırı mühendisi ve bu işlerde bilgisi olan kimseler vilayet meclisine davet edilerek konu müzakere edildi. Yapılan müzakereler neticesinde kaleme alınan mazbatada, başmühendisin belirttiği miktarda amelenin Kastamonu nüfusunun az olması, ayrıca Araç, Tosya ve Kuzyaka kaza ve nahiyeleri ahalilerinin de Çankırı yolunda istihdam edilmelerinden dolayı bulunamayacağı belirtildi. Bu nedenle yolun yine patika halinde dört posta halinde inşa edilmesine karar verildi. Buna göre birinci posta Küre'den İnebolu'ya kadar olan yerler; ikinci posta Küre'den Çiğilerik'e kadar olan yerler; üçüncü posat Uzundere Postası ve dördüncü posta ise Kastamonu'dan Hacıorta'ya kadar olan yerler olacaktı. Bu şekilde belirlenen birinci posta için İnebolu, Hoşalay, Ginoli, Küre-i Nühas, Azdavay ve Devrekâni'den 50.000 kuruş yevmiye karşılığında 12.500 nefer; ikinci posta için sadece Taşköprü'den 18.000 kuruş karşılığında 4.500 nefer; üçüncü posta için Göl ve Akkaya nahiyelerinden 10.000 kuruş karşılığında 2.500 nefer ve dördüncü posta için ise Kastamonu, Sorgun, Daday ve Mergüze'den 12.600 kuruş karşılığında 4.400 nefer istihdam edilecekti. Böylece yolda toplamda 23.900 nefer istihdam edilecek ve karşılığında 90.600 kuruş yevmiye verilecekti. Ayrıca bu dört posta için memur maaşları da dâhil yapılacak toplam masraf 355.992,5 kuruş olacaktı.[1195] Görüldüğü üzere söz konusu yol için maliyet yarıdan fazla düşürülmüştü. Başmühendisin bu şekilde fazla maliyet çıkarması hem yeterince saha araştırması yapmaması hem de kimseye danışmaksızın işlerini sırf kendi fikirleri ile yapma alışkanlıklığından kaynaklanıyor olsa gerektir.

Kastamonu vilayet meclisi mazbatası sonrasında konu ayrıca Kastamonu Vilayet Umumi Meclisi'nde de ele alındı ve yapılan müzakereler neticesinde alınan karar merkeze bildirildi.[1196] Merkeze gönderilen Kastamonu vilayeti idare meclisi mazbatası ile Vilayet Umum Meclisi evrakları, Şura-yı Devlet Reisi Yusuf Kamil Paşa tarafından düşünceleri alınmak üzere Nafia Nezareti'ne havale edildi. Nafia Nezareti'nde yapılan müzakereler neticesinde, yol için sarf edilecek meblağın çok olmadığı, bundan dolayı Kastamonu vilayetine bu yolun bir an önce yapılmasına başlanması için gerekli

[1194] BOA, ŞD_01638_00042_004_001, 26 Ş 1286 (01.12.1869).
[1195] BOA, ŞD_01638_00042_002_002, 13 L 1286 (16.01.1870).
[1196] BOA, ŞD_01638_00042_007_001, 19 M 1287 (21.04.1870).

emirnamenin gönderilmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı[1197] ve Kastamonu vilayetine söz konusu harcama noktasında yetki verildi.[1198]

Merkezden Kastamonu'da patika yol yapımına başlanması için gerekli izinler alınmasına rağmen İnebolu yolunun devletin içerisinde bulunduğu mali sıkıntılar yüzünden başlanamadı. Nitekim Kastamonu Valisi Mehmed Reşid tarafından merkeze gönderilen 1871 tarihli bir tahriratta, İnebolu yolunun yapımına hazine tarafından verilmesi gereken edevat vesair eşyaların hala temin edilememesi nedeniyle henüz başlanamadığı ve bu durumun İnebolu yolu başmühendisi tarafından da kendisine bildirildiği ifade edilmekteydi. Bunun üzerine durumun Vilayet İdare Meclisinde müzakere mevkiine konulduğunu ve gönderilen tahrirat doğrultusunda yolun yapımına başlanılması gerektiği noktasında kanaate varıldığını ve konunun vilayet muhasebesine havale edildiğini görmekteyiz. Vilayet muhasebesinde konu mütalaa edildiğinde yolun yapımı vesair işler hususu ile tahsisatının verilmesi bundan önce mazbata ile tafsilen arz edilip izin istenildiği halde henüz bir cevap alınamadığından bunun beklenildiği belirtilmiştir. Bu nedenle bu yolun tamamlanabilmesi için gerekli olan malzemelerin tedariki için peşin olarak yeterli akçe verilmesi talep edilmiştir.[1199]

Bundan sonra merkez tarafından Kastamonu vilayetinden gönderilen tahrirat Nafia Nezareti'ne görüşülmek üzere 12 Nisan 1871 tarihinde havale edilmiştir. Nafia Nezaretince bu konu Turuk ve Maabir İdaresine havale edilmiş ve burada yapılan incelemeler neticesinde Kastamonu vilayetinden gelen tahriratta belirtilen yol masraflarının bir sefer de devletin içerisinde olduğu mali sıkıntı nedeniyle verilemeyeceğinden bu sene sadece yapılması çok elzem olan yerlerin yapılması ve diğer yerlerin de seneye bırakılması gerektiğine karar verilmiştir.[1200] Böylece İnebolu yolu devletin içerisinde bulunduğu mali darlık nedeniyle önemli yerler hariç ertelenmek zorundan kalınmıştır.

1289/1872 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde 1287 Muharrem ayında (04.04.1870-30.05.1870) İnebolu yolunda 5.500 metresi şoseli, 6.780 metresi şosesiz ve 2.070 metresi de patika yol olarak açıldığı belirtilmiş olup toplam masrafın 210.620 kuruş olduğu belirtilmiştir.[1201] 1288/1871 tarihli salnameye göre ise 1 Mayıs 1286

[1197] BOA, ŞD_01638_00042_005_001, 9 M 1287 (01.04.1870).
[1198] BOA, ŞD_01638_00042_007_001; ŞD_01638_00042_007_002, 24 M 1287 (26.04.1870) .
[1199] BOA, ŞD_01640_00012_005_001, 6 Safer 1288 (28.04.1871) .
[1200] BOA, ŞD_01640_00012_004_001.
[1201] Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1289/1872, s. 159.

(13.05.1870) ila 31 Teşrin-i Evvel 1286 (12.11.1870) tarihleri arasında İnebolu yolunda 6.680 metresi şoseli 5.130 metresi şosesiz ve beş metre genişliğinde 2.090 metre de patika olmak üzere toplam 13.900 metre yol 12 ahşap köprü, 18 küçük köprü, bir adet de taş köprü edilmiş ve toplamda 181.644 kuruş masraf yapılmıştır. 1287/1871 yılında İnebolu yolunda 52.700 metre yol, 75 köprü inşa edilmiş ve toplam 1.602.978 kuruş 19 para masraf yapılmıştır.[1202] Bu salnameye göre 1871 yılında toplamda 66.600 metre yol, 96 adet köprü ve 1.784.622 kuruş 19 para masraf yapılmıştır.

Netice olarak tezimizin sınırını oluşturan 1876 tarihine kadar İnebolu yolunun bitirilememiştir. Devlet her ne kadar yol yapımına gerekli hassasiyeti göstermiş ise de hem yerelde ahalinin yol yapımındaki isteksizliği gibi bazı sıkıntılar hem mühendislerin yeterli hendese ilmine sahip olmayışları hem de devletin içerisinde bulunduğu mali darlık yüzünden bitirilememiştir. Bu yol 1881 yılında ancak bitirilebilmiştir.[1203] Oysa örneğin hemen hemen aynı tarihlerde yapımına başlanan ve 20 saatlik Ünye-Niksar arasındaki dağlık ve taşlık yol gerek liva kaymakamının teşviki gerekse ahalinin gayretleri sayesinde bir buçuk ay gibi çok kısa bir süre içerisinde bitirilebilmişti.[1204]

Bu arada yol yapım çalışmalarının ilk zamanlarda yöneticiler tarafından suiistimal edildiğini[1205] ve bu yüzden yol yapımı esnasında bazı durumların ahali tarafından şikayet konusu yapıldığını da belirtmek gerekir. Bunlardan biri Azdavay kazası ahalisinden sekiz medrese talebesinin bu yolda ya çalıştırılmak ya da yılda 40 kuruş bedel vermeleri hakkındaki şikâyetlerdir. Bunun üzerine konunun araştırılması için Kastamonu mutasarrıflığına bir şukka gönderilmiş ve böyle bir durum olup olmadığı sorulmuştur. Nitekim medrese talebelerinin tahsilleri münasebetiyle bu yolda çalıştırılmamaları gerekiyordu.[1206]

[1202] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1288/1872, s. 155-156.

[1203] Çetin (2017), *a.g.e.*, s. 204.

[1204] Bu yol yapılmadan önce Tokat ve havalisindeki devlet varidatları Samsun üzerinden başkente gönderilmekteydi ve burası ile Samsun arasındaki mesafe 40 saatti bulmaktaydı. Ancak yapılan bu yol sayesinde Tokat'tan Ünye limanına 25 saatte gidilmesi sağlanmış ve böylece bu limana da vapur vesair gemilerin uğrayacağı ümit edilerek hem o havalinin işlerinin kolaylaşacağı hem de ticaretlerinin artacağı düşünülmüştür. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 771, 24 Ca 1281 (25.10.1864).

[1205] Örneğin Kastamonu eski Naibi Vehbi Efendi'nin merkeze gönderdiği Kastamonu mutasarrıfı Hasan Hüsnü Paşa'nın bazı yolsuzluk ve uygunsuz durumlarını havi on bir paragraftan oluşan tahriratının dokuzuncu paragrafı yol yapımına dair yapılan bazı uygunsuz durumlara ayrılmıştır. Buna göre mutasarrıf, teşkil edilen tarik komisyonuna kendi adamları ve akrabalarını yerleştirmiştir ki bunlardan kendi adamı olan Şükrü Efendi'yi Komisyon reisi, eniştesi Mustafa Bey'i aza, oğlunu birinci kâtip ve tabur kâtibi olan kayını Feyyaz Efendi'yi de ikinci kâtip olarak tayin etmiştir ki bunların toplam maaşları 4.500 kuruşu bulmaktaydı. Bkz. BOA, MVL_00653_00045_001_001, 29 Za 1280 (06.05.1864).

[1206] BOA, MVL_00445_00139_001_001, 25 M 1281 (30.06.1864).

Bir diğeri de Cide kazası ahalisinden 181 kişinin 7.240 kuruş bedel akçesini kaza ahalisinden olan Deveci oğlu Mustafa Bey vasıtasıyla İnebolu yol sandığına gönderdikleri ancak bu bedel akçelerinin amele kâtibi Mehmed Efendi ile İnebolu tarikinde müstahdem mülazım Seviş oğlu Hasan tarafından zimmetlerine geçirilmesi meselesidir. Bu durumun merkeze şikayet edildiğini, bundan dolayı gerekli tahkiklerin yapılması için Kastamonu eyaleti mutasarrıflığına bir emir gönderildiğini 13 Mayıs 1865 tarihli şukkadan anlamaktayız. Şukkadan Kastamonu meclisince şikâyet edilen iki kişinin muhakemelerinin yapıldığı ve suçlarının sabit görülmesi üzerine cezalandırılmaları hakkında 27 Mart 1865 tarihli bir mazbata hazırlanarak merkeze gönderildiğini ve buradan Meclis-i Vâlâ'ya durumun havale edildiğini, burada muhakemat dairesinde iki kişinin tedib edilerek cezalandırılmaları hakkında bir karar çıktığını anlamaktayız.[1207] Yine 1 Haziran 1867 tarihli bir tahrirattan Viranşehir (Eskipaza) ahalisinin inşa edilmekte olan İnebolu yolundan istifade etmeyecekleri hakkında merkeze istida gönderdiklerini anlamaktayız. Bu konunun da araştırılarak bilgi verilmesi için Kastamonu mutasarrıflığına bir tahrirat yazıldığını görmekteyiz.[1208] Ancak burada Kastamonu mutasarrıflığının cevabını tespit edemediğimizden bu durumun akıbetinin ne yönde geliştiğine vakıf değiliz.

5.1.3.2. Kastamonu-Çankırı Yolu

İnebolu ile Küre-i Nühas arasındaki yol sonrasında Kastamonu'dan Çankırı tuz madenlerine kadar şose yolun uzatılması için irade çıktığı daha önce açıklanmıştı. İnebolu yolunun devamı niteliğinde olan 36 saatlik bu yolun yapılmasının temel amacı başkentteki ahalinin tuz ihtiyaçlarını karşılamak idi. Böylece Çankırı'da çıkarılan tuz İnebolu İskelesi vasıtasıyla İstanbul'a götürülerek ahalinin tuz ihtiyacı karşılanacaktı. Daha önce sadrazamlık makamınca, Ticaret ve Maliye Nezareti'ne gönderilen 8 Aralık 1861 tarihli bir tahriratta, İnebolu'ya gidecek mühendisin oradaki işini bitirdikten sonra Çankırı'ya da giderek memlehadan çıkan tuzun kolaylıkla ne şekilde nakledilebileceğini tahkik etmesi ve sonucu bir rapor ile bildirmesinin istendiği ifade edilmişti.[1209] Devletin bu yolu buraya kadar uzatmayı istemesinin temel nedeni

[1207] BOA, MVL_00704_00020_001_001.
[1208] BOA, MVL_00735_00090_001_001.
[1209] BOA, A_}MKT_NZD_00383_00048_001_001.

yabancı devletlerle yapmış olduğu yeni ticaret antlaşması gereğince ülke dışından tuz ithalinin yasaklanmasıydı. Nitekim acele ibareli olarak Çankırı kaymakamlığına gönderilen 30 Nisan 1862 tarihli sadrazamlık şukkasında, bundan sonra yabancı memleketlerden ülkeye tuz ithalinin yasaklandığı, bundan dolayı ülkedeki tüm tuz madenlerinin inhisar altına alınarak ülkedeki tüm ahalinin tuz ihtiyacının bundan böyle ülke içerisindeki tuz madenlerinden karşılanacağı belirtilmekteydi. Şukkada, her ne kadar Çankırı tuzunun Avrupa tuzlarından çok daha iyi olduğu belirtilmiş ise de yolsuzluk nedeniyle bu tuzların iskelelere nakledilemediği, bu nedenle hem ahalinin ticaretlerinin geri kaldığı hem de devletin bu tuz madenlerinden istifade edemeyerek nimetlerinden faydalanamadığı vurgulanmaktaydı. Bu anlamda Çankırı madeninden en yakın iskeleye ne şekilde en kestirme yol ile gidilebileceğini tahkik etmek üzere bu işlerden anlayan Çankırı meclis azalarından birinin ve o yörelerin kestirme yollarını bilenleri de yanına verilerek tahkiklerde bulunulması ve tahkikler neticesinde elde edilecek malumatın mazbata ile merkeze bildirilmesi emredildi.[1210] Bunun üzerine Çankırı Meclisince sadrazamlık makamına, 3 Haziran 1862 tarihli bir mazbata kaleme alınarak gönderildi. Mazbatada, Çankırı'nın Kastamonu'ya 22 ve İnebolu iskelesine 40 saat mesafesi olmasına rağmen İnebolu'ya giden yolun çok bozuk olması nedeniyle Çankırı'da üretilen zahire, tiftik ve çıkarılan tuz gibi eşyanın 110 saat mesafedeki İzmid İskelesi yoluyla diğer yerlere nakledilmek zorunda kalındığı belirtilmekteydi. Bundan dolayı buradan Kastamonu'ya, oradan da İnebolu'ya yeni bir yol yapılması halinde zahire, tiftik ve tuz gibi eşyaların nakli kolaylaşacağından hem ahalinin ticaretleri hem de devletin öşürden elde edeceği gelirlerinin artacağı ifade edilmekteydi. Nitekim Çankırı buğdayı Kastamonu buğdayından daha çok tercih edildiği için Kastamonu ekmekçi esnafı bu buğdaya ihtiyaç duymaktaydı. Ayrıca Kastamonu ve sahil yerlerin Çankırı tuz madenlerinden başka tuz ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir yerleri yoktu. Bu yüzden elde edilen zahire ve tuz civar olan mahallerden başka yerlere nakledilip satılamıyordu. Bundan başka Çankırı'da keçilerden elde edilen tiftik yukarıda da belirtildiği üzere 110 saat mesafede bulunan İzmid İskelesi vasıtasıyla Londra ve Amerika'ya satılmak üzere başkente nakledilmek zorunda kalınıyordu. Bu da tüccarlar için pek çok sıkıntılara neden oluyordu. Bütün bunlar yukarıda da ifade edildiği üzere ahalinin ticaretlerinin geri kalmasına, buna

[1210] BOA, A_}MKT_UM_00564_00076_001_001.

bağlı olarak devletin de öşür gelirlerinden mahrum kalmasına neden oluyordu. Mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla bu yol Ilgaz üzerinden Kastamonu'ya kadar iki nokta halinde planlanmıştı. Buna göre birinci nokta Ilgaz'a kadar olup Ilgaz dağlarına kadar olan yerler Çankırı ahalisi, diğeri de Kastamonu ahalisi tarafından kazma, külünk, kürek ve barut gibi malzemeler ile köprü masrafları hazineden verilmek kaydıyla yapılacaktı. Ancak bu yol işinde bürokratik anlamda herhangi bir anlaşmazlığın çıkmaması için Çankırı'nın Ankara eyaletinden ayrılarak Kastamonu eyaletine bağlanması gerektiği belirtilmiş ve bu hususta merkezden müsaade verilmesi istirham edilmiştir. Nitekim bu gerçekleşmediği taktirde herhangi bir aksaklık durumunda resmi işlemler için eyalet merkezi olan Yozgat'a gidilmek zorunda kalınacağı ve burasının kendilerine 34 ve bazı kazalara da 55 saat mesafede olduğu gibi özellikle kış aylarında Kızılırmak ve Kabaktepe mevkilerinin çok tehlikeli olması münasebetiyle çok büyük sıkıntılara sebebiyet vereceği, ayrıca bu durumun ikiliklere de neden olacağı belirtilmiştir.[1211]

Bu minvalde olmak üzere Kastamonu eyaleti meclisi tarafından da merkeze 11 Haziran 1862 tarihli bir mazbata gönderilmiştir. Söz konusu mazbatada da yol yapımı esnasında iletişim ve resmi işlemlerde bütünlüğün sağlanabilmesi için bu ilhak işleminin gerçekleştirilmesinin elzem olduğu ifade edilmekteydi. Bu gerçekleşmediği taktirde resmi işlemlerin yol yapımının uzamasına sebebiyet vereceği vurgulanmaktaydı.[1212] Bunun üzerine konu Meclis-i Vâlâ'ya müzakere edilmek üzere havale edildi. Burada yapılan müzakereler neticesinde kaleme alınan mazbatada, gerek idarece gerekse yol yapımının daha hızlı ilerleyebilmesi için 1863 yılı Mart ayından itibaren bu ilhak işinin gerçekleştirilmesinin uygun olacağı belirtildi.[1213] Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı çerçevesinde sadrazamlık makamınca bir tezkere hazırlanarak padişaha sunuldu ve kabul edildi.[1214] Böylece özellikle yol yapımı gerekçesi ile Çankırı'nın Kastamonu eyaletine ilhakı 1863 yılı Mart ayından itibaren gerçekleşti.

Çankırı livası Kastamonu eyaletine ilhak edildikten sonra yukarıda belirttiğimiz Meclis-i Vâlâ kararına göre[1215] önce İnebolu yoluna öncelik verileceği için evvela bu yol için gerekli çalışmalar yapılmış, bu anlamda Çankırı yolunun yapımı bir süre

[1211] BOA, I_MVL_00469_021244_003_001.
[1212] BOA, I_MVL_00469_021244_005_001.
[1213] BOA, I_MVL_00469_021244_007_001, 6 M 1279 (04.07.1862).
[1214] BOA, I_MVL_00469_021244_008_001, 17 M 1279 (15.02.1862).
[1215] BOA, I_MVL_00469_021244_007_001.

ertelenmişti. Bununla birlikte İnebolu yolu planlanan şekilde bitirilemediği için bir türlü Çankırı yolunun yapımına başlanamamıştı. Ancak bu yolun yapımı yukarıda ifade edilen gerekçelerle bir an önce yapılması gerektiğinden Nafia Nazırı Edhem Paşa, 13 Mayıs 1864 tarihli tahrirat kaleme alarak sadrazamlık makamına sunmuştur. Tahriratında Kastamonu ile Çankırı arasındaki yolun yapımı için yine Kastamonu Komisyonunun riyaseti altında olmak kaydıyla merkezden birinci ve ikinci unvanıyla müstakil iki ehliyetli mühendisin gönderilmesini sadrazamlık makamına teklif etmiştir. Buna göre birincisine 3.000 ve ikincisine de 1.800 kuruş maaş tahsis edilecekti. Bu işlemlerin gerçekleşmesi yani maaş meselesinin halledilmesi için de sadrazamlık makamının bu durumu Maliye Nezareti'ne bildirmesi gerekmekteydi. Hatta bu yol tamamlandıktan sonra Çankırı'dan Ankara'ya olan 10-15 saatlik yolun yapımına ileriki zamanlarda başlanabileceği ifade edilmekteydi.[1216]

Edhem Paşa'nın bu teklifi Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiş ve burada yapılan müzakereler neticesinde hazırlanan 3 Haziran 1864 tarihli mazbatada bu yolun yapımının hem devletin tuz madenlerinden istifade etmesini hem de civar kasaba ve kuraların da bu yoldan faydalanmalarını sağlayacağından bu yolun yapımına başlanabilmesi için iki mühendisin bir an önce belirtilen maaşlarla gönderilmesinin yerinde bir durum olacağı ifade edilmiştir.[1217] Bunun üzerine bu konu 8 Haziran 1864 tarihinde sadrazam tezkeresi ile padişahın onayına sunulmuş ve aynı gün kabul edilerek gereğinin yapılması için irade çıkmıştır.[1218] Çankırı Kastamonu yolunun başmühendisliğine Mösyö Vidal ve ikinci mühendisliğine de Mülazım Ahmed Efendi tayin edilmiştir.[1219] Bundan sonra 36 saatlik[1220] bu yolun yapımına başlanmak üzere mühendis Kastamonu eyaletine gitmiş ve burada iken evvela bazı tahkiklerde bulunmuştur. Yapmış olduğu tahkikler neticesinde 36 saatlik bu yolun yapımına Kastamonu'nun Olukbaşı mevkiinden başlanmasına Kastamonu Meclisinde karar verilmiştir. Alınan bu karar 22 Eylül 1864 tarihli bir mazbata ile merkeze

[1216] BOA, I_MVL_00509_022996_001_001.
[1217] BOA, I_MVL_00509_022996_002_001.
[1218] BOA, I_MVL_00509_022996_003_001.
[1219] Recep Fuat, "Çankırı Kaya Tuzunun İnebolu İskelesine Nakli İçin Yol Yapımı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi,* Çankırı Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Dr. Rıfkı Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Yayını, Sayı 3, Kasım, 2008, s.28.
[1220] Bu yolun mesafesi Çankırı ile Kastamonu meclis mazbatalarında 34 saat olarak verilmiştir. Çankırı'dan tuz madenlerine kadar olan mesafe de 3 saat idi. Bkz. BOA, I_MVL_00469_021244_003_001; I_MVL_00469_021244_005_001.

bildirilmiş[1221] ve mazbata ilgili nezaretlerce de uygun bulununca yolun yapımına Kastamonu yakınındaki Olukbaşı mevkiinde başlanması hakkında 20 Ekim 1864 tarihinde irade çıkmıştır.[1222]

İlk zamanlarda Kastamonu ile Çankırı arasındaki yol yapımının iyi bir şekilde ilerlediğini 7 Aralık 1864 tarihli sadrazam tezkeresinden anlamaktayız. Tezkerede, Kastamonu Meclisi tarafından bir mazbata gönderildiği ve söz konusu mazbatada yol yapımında gayretleri görülen Kastamonu ileri gelenlerinden Tahir Efendi, Hacı Mecid Efendi ile tahrirat kâtibi İhsan Efendi'ye mecidiye nişanının verilmesinin istendiği belirtilmiştir. Ayrıca mazbatada, yolun yapımına katkıda bulunmak gayesiyle ahaliden kimileri tarafından 47.350 kuruşluk değerinde kavaimin de hazineye terk edildiği ifade edilmiştir.[1223] Aslında ilk zamanlarda yolda bu şekilde ilerleme kaydedilmesinin nedeni hem Çankırı tarafının hem de Kastamonu tarafının bu yolu bir an önce kendi menfaatleri için bitirmek istemeleriydi. Nitekim yol yapımına başlanmadan önce Çankırı ahalisinden kaç kişinin istihdam edileceği hakkında müzakerelerde bulunmak üzere Kaymakam Mehmed Ragıb Kastamonu'ya gitmiş ve orada yapılan müzakereler neticesinde bin kadar ahalinin yolda çalıştırılmasına karar verildiğini kaymakamın merkeze gönderdiği 27 Ekim 1865 tarihli tahriratından anlamaktayız.[1224] Ayrıca bu yol için yapılan Eylül 1864 masrafların 22.948,5 kuruş olduğunu görmekteyiz.[1225]

Burada şunu ifade edelim ki 1866 Eylül ayına kadar bu iki yer arasındaki yol çalışmalarının seyrini arşivde yeterli belge bulamamamız münasebetiyle tam anlamıyla inceleyemedik. Ancak 26 Eylül 1866 tarihli sadrazamlık makamı tarafından Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen bir tahrirattan Kastamonu mutasarrıfı tarafından bu iki yer arasındaki yolun daha hızlı yapılabilmesi için Gemlik yolunu tamamlamış olan mösyo Batyanot'un tayin edilmesi hakkında bir tahrirat gönderildiğini anlamaktayız.[1226] Hatta Kastamonu mutasarrıfı, tahriratına cevap gelmemesi üzerine 29 Kasım 1866 tarihinde merkeze başka bir tahrirat daha göndermiştir. Tahriratında önceki mühendislerin yukarıda da ifade edildiği üzere hendese ilmini bilmedikleri ve

[1221] BOA, I_DH_00530_036667_001_001.
[1222] BOA, I_DH_00530_036667_003_001.
[1223] BOA, I_DH_00531_036792_001_001; Takvim-i Vekayi, Def'a 779, 21 B 1281 (20.12.1864).
[1224] BOA, MVL_00715_00078_001_001.
[1225] Fuat, *a.g.m.*, s.28.
[1226] BOA, MVL_00724_00120_001_001.

bundan dolayı yapılan yolların da yeniden bozulduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle mösyo Batyanot'un mühendis olarak tayin edilmesi yeniden istirham edilmiştir.[1227]
Bunun üzerine bu tayin işinin uygun olup olmadığı Ticaret Nezareti'ne 12 Mart 1867 tarihli bir tahrirat ile sorulmuştur. Ticaret Nezareti cevabında Mösyö Batyano'nun Gemlik yolunu henüz tam olarak bitirilmediği gerekçesiyle bunun şimdilik mümkün olamayacağı ancak onun yerine 3.000 kuruş maaşla Binbaşı Tahir Efendi'nin tayin edilebileceğini ifade etmiştir.[1228] Bundan dolayı hem Meclisi-i Vâlâ'nın hem de Ticaret Nezareti'nin mütalaaları doğrultusunda 14 Mayıs 1867 tarihinde buraya Binbaşı Tahir Efendi mühendis olarak tayin edilmiştir.[1229]
Ancak bir müddet sonra muhtemelen devlet tarafından yapılan bazı tasarruf tedbirleri gerekçesi ile Tahir Efendi'nin maaşının 2.500 kuruşa indirildiğini görmekteyiz. Tahir Efendi'nin atanmasının üzerinden bir yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen yolun hala istenilen seviyede ilerleyemediğini görmekteyiz. Bu durumu 11 Haziran 1868 tarihli sadrazamlık makamına hitaben Kastamonu Meclisi tarafından kaleme alınmış mazbatadan anlamaktayız. Mazbatada, Kastamonu'da üç noktada yol yapıldığı, bunlardan birincisinin İnebolu'dan Kastamonu'ya, ikincisinin Kastamonu'dan Çankırı'ya ve üçüncüsünün de Sinop'tan Hacıhamza'ya kadar olduğu belirtilmiştir. Birinci ve ikinci yolların başmühendisliği Tahir Efendi tarafından yürütüldüğü gibi Sinop başmühendisinin vefatı nedeniyle Sinop noktasındaki yolun başmühendisliği de Tahir Efendi tarafından yürütülmekteydi. Ancak birinci yolun çalışmaları bizzat Tahir Efendi, ikinci ve üçüncü noktaların çalışmaları da maiyet mühendisleri olan Ahmed ve Abdi Efendiler tarafından yürütülmekteydi. Mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla bu yolun ilerleyememesinin temel nedeni mühendisler arasında görev ve yetki dağılımının net sınırlarla belirlenmemiş olmasıydı. Mazbataya göre örneğin Çankırı'da yapılmakta olan yolun memuru Ahmed Efendi çağrılıp yolun yapımına bir an önce başlanılması gerektiği söylenildiğinde cevaben: *"...başmühendis tarafından emir ve haritası gelmedi..."* şeklinde bazı mazeretlerde bulunduğu gibi başmühendise ihtar edildiğinde de: *"...emrini verdim bakılacak ve haritası bundan sonra gönderilecektir..."* gibi birtakım sözlerle karşılaşıldığı beyan edilmektedir. Mazbataya göre bu işin üstesinden ancak her yol noktasındaki mühendislerin işlerinin birbirinden

[1227] BOA, I_MVL_00572_025706_001_001.
[1228] BOA, I_MVL_00572_025706_005_001.
[1229] BOA, I_MVL_00572_025706_007_001; BOA, MVL_00729_00037_001_001.

ayrılarak müstakil şekilde idare edilmesiyle çözümlenebileceği belirtilmiştir. Bu anlamda evvela bir sancak başmühendisi tayin edilip herkesin yaptığı işten mesul tutulması ve kimsenin diğerinin işine karışmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu itibarla Tahir Efendi'nin mevcut maaşı olan 2.500 kuruşla eskisi gibi İnebolu'ya; Ahmed Efendi'nin maaşına 200 kuruş zamla Çankırı'ya ve Abdi Efendi'nin de maaşına 500 kuruş zamla Sinob yoluna tayin edilmelerinin uygun olacağı belirtilmiştir. Böylece maiyet mühendislerinin maaşları da ikişer bin kuruşa çıkarılarak yol yapımında bunlara teşvik sağlanacaktı.[1230]

Kastamonu meclisinin bu mazbatası Şura-yı Devlet'e havale edilip müzakere edilmiş ve bu maaşların verilmesi ile bu mühendislerin müstakilen ayrılmalarının yolun daha hızlı ilerlemesi için faydalı olacağının kararlaştırıldığını görmekteyiz. Ancak bu konuda şerh düştükleri bir husus vardır. Bu husus da bu maiyet mühendislerinin yol yapımındaki bazı teknik durumlarda yetersiz olmalarıydı. Örneğin bu maiyet mühendisleri sekiz arşından fazla köprüler arasındaki kemerler ile dağlık alanlardaki güzergâhları yapacak yeterlikte değillerdi. Bundan dolayı bu mühendislerin gerek sabık Mühendis Vidal gerekse mevcut başmühendis Tahir Efendi'nin keşifleri sonucu resimleri çıkarılmış olan haritalara göre bunları yapmaları gerektiği belirtilmiştir.[1231] Böylece artık bu yolların mühendislikleri birbirinden ayrılarak yol yapımının hızlanacağı düşünülmüştür. Bu nedenle 3 Eylül 1868 tarihinde merkezden alınan bir kararla Çankırı tarikine İnebolu yolu maiyet memuru Ahmed Efendi; Sinop tarikine de yine maiyet memuru Abdi Efendi müstakil bir şekilde mühendis olarak tayin edilmişlerdir.[1232] Bu tedbirlere rağmen yolun istenilen hızda ilerleyemediğini görmekteyiz. Ancak Şura-yı Devlet tarafından 1868 yılında alınan bir kararla Rumeli'de Edirne, Selanik, İşkodra ve Yanya vilayetleri ile Anadolu'da Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Kastamonu, Konya, Suriye, Halep, Sivas, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Diyarbekir, Trabzon, Erzurum, Trablusgarb, Girit ve Bağdat vilayetlerinde ne kadar yol, köprü ve masraf yapıldığının ve ayrıca yolların mevcut durumlarının ne halde olduğunun tarik başmühendislerince de tasdik edilmek kaydıyla bildirilmesi vilayet valilerinden istenildiğini görmekteyiz.[1233] Bunun üzerine

[1230] BOA, ŞD_01638_00004_002_001.
[1231] BOA, ŞD_01638_00004_003_001; ŞD_01638_00004_004_001.
[1232] BOA, BEOAYN_d_00955_015.
[1233] BOA, A_}MKT_MHM_00419_00026_003_001.

Kastamonu valisi Mehmed Reşid tarafından 18 Aralık 1868 tarihli bir tahrirat kaleme alınarak merkeze gönderilmiştir.[1234]

Buna göre 1867 yılında Çankırı yolunda 18.676 metre yol, 13 köprü ve toplamda 459.636 kuruş 35 para masraf yapıldığı belirtilmiştir. 13 Mayıs 1868 ile 12 Kasım 1868 tarihleri arasında 6 ay zaman zarfında ise Çankırı yolunda 7.455 metre yol, 19 adet köprü ve toplamda 70.660 kuruş 5 para masraf yapıldığı belirtilmiştir. Buna göre Çankırı yolunda toplam 26.131 metre yol, 32 köprü ve toplamda 530.297 kuruş masraf yapılmıştır.[1235]

1869 yılı sonuna gelindiğinde, Çankırı yolunda yol yapım çalışmaları anlamında Çankırı tarik mühendisi Ahmed Efendi tarafından 6 aylık masrafları içeren bir keşif defteri hazırlandığını görmekteyiz. Ahmed Efendi'nin hazırladığı 9 Aralık 1869 tarihli keşif defterine göre Koçhisar (Ilgaz)'dan İkiçam karyesine kadar toplam 111.290 kuruşa mal olacak 20.000 metre uzunluğunda ve yarım metre genişliğinde patika bir yolun açılması düşünülmektedir.[1236] Ahmed efendi'nin bu takriri Kastamonu vilayeti idare meclisinde uygun görülmüş ve gereği için merkeze gönderilmiştir. Merkeze gönderilen bu masrafları belirten tahrirat Nafia Nezaretine ve oradan da Turuk ve Maabir İdaresine havale edilmiştir. Burada yapılan tetkikler neticesinde bu meblağın uygun olduğu hakkında 11 Nisan 1870 tarihli bir cevap yazılmıştır.[1237] Böylece Çankırı yolunun yapımına başlanması için Kastamonu vilayetine bir emirname gönderilmesine 21 Nisan 1870 tarihinde Şura-yı Devletçe karar verilmiştir.[1238] Ancak buna rağmen Çankırı yolunda da Kastamonu yolunda olduğu gibi devletin içerisinde bulunduğu mali darlık nedeniyle yolun yapımına bir müddet başlamadığını görmekteyiz. Nitekim Kastamonu valisi tarafından merkeze gönderilen 28 Nisan 1871 tarihli tahriratta yolun yapımına gerekli eşya vesairenin gönderilmemesi nedeniyle başlanamadığı hakkında Çankırı mutasarrıfı tarafından kendisine bir tahrirat gönderildiği ve bu durumun vilayet idare meclisinde müzakere edildiği ve buradan da durumun vilayet muhasebesine bildirildiği ifade edilmiştir. Vilayet muhasebesinden

[1234] BOA, ŞD_01638_00022_001_001.

[1235] BOA, ŞD_01638_00022_003_001. H.1287 (1870) tarihli Kastamonu vilayet Salnamesine bakıldığında 1868 yılına Çankırı yolunda 8.192 metre yol; 29 köprü yapılmış ve 39.931 kuruş memurin maaşı ile sair masraflar yapılmıştır; 1869 yılında ise 26.131 metre yol; 32 köprü 2 çeşme yapılmış ve 530.097 kuruş memurin maaşı ile sair masraflar yapıldığı belirtilmiştir. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1287/1870, s. 129-130

[1236] BOA, ŞD_01638_00042_003_001.

[1237] BOA, ŞD_01638_00042_005_001.

[1238] BOA, ŞD_01638_00042_007_001.

bu durum için daha önce mazbata ile izin istenildiği halde cevap gelmediği ve dolayısıyla iznin beklendiği belirtilmiştir. Bu anlamda Kastamonu valisi tahriratında bu yolun yapımına bir an önce başlanabilmesi için merkezden yeterli miktarda akçe verilmesine ruhsat verilmesini istirham etmektedir.[1239] Bunun üzerine konu 12 Nisan 1871 tarihinde Nafia Nezaretine mütalaaları sorulmak üzere havale edilmiştir. Buradan 29 Mayıs 1871 tarihinde bir cevap gönderilmiştir. Bu cevaba göre durumun derhal Turuk ve Maabir İdaresine havale edildiği ve burada gerekli incelemelerin yapıldığı ve devletin içerisinde bulunduğu mali darlık nedeniyle şimdilik elzem yerlerin yapımına öncelik verilmesinin kararlaştırıldığı ifade edilmiştir.[1240] Daha sonra konunun Şura-yı Devlet'te de müzakere edildiğini ve 18 Şubat 1871 tarihli bir karar alındığını ve kararda Nafia Nezareti'nde gelen cevap doğrultusunda Kastamonu vilayetine bir emirname gönderilmesine karar verildiğini görmekteyiz.[1241] Böylece Çankırı yolu için devletin içerisinde bulunduğu mali sıkıntı nedeniyle sadece önemli yerlerin yapımına izin çıktığını görmekteyiz. Bu da haliyle yolun istenilen seviyede ilerleyememesine neden olmaktaydı. Bununla birlikte 1289/1872 tarihli Kastamonu vilayet Salnamesine bakıldığında 1287 Muharreminde (03.04.1870-02.05.1870) 1.000 metrelik şose ve 7.346 metrelik de şosesiz yol, toplam 5 köprü ve 58.078 kuruş 35 para masraf yapıldığını görmekteyiz.[1242] Çankırı yolunda 13 Mayıs 1870 ila 12 Kasım 1870 tarihleri arasında ise toplamda 29.235 metre yol yapıldığını görmekteyiz.[1243] Bu yolun Kastamonu sınırları dâhilinde olanı 7 metre genişliğinde şosesiz olarak yapılmış ve toplamı 10.121 metredir. Patika olarak yapılanı da 4 metre genişliğinde olup 2.691 metre idi. Ayrıca 20 adet büyük ve 25 adet de küçük ahşap köprü inşa edilmiştir. Çankırı sınırları dâhilinde ise yine 7 metre genişliğinde 14.924 metre şosesiz ve 4 metre genişliğinde de 1.499 metre patika yol yapılmıştır. Ayrıca 5 büyük ve 9 adet de küçük ahşap köprü inşa edilmiştir. Altı aylık zaman zarfında da toplamda 81.555 kuruş 37 para masraf yapılmıştır.[1244] 1870 yılında ise Çankırı'da toplam 34.313 metre yol, 61 adet köprü yapılmış olup 570.028 kuruş para masraf yapıldığını görmekteyiz.[1245]

[1239] BOA, ŞD_01640_00012_005_001.
[1240] BOA, ŞD_01640_00012_004_001.
[1241] BOA, ŞD_01640_00012_002_001.
[1242] i Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1289/187, s. 159.
[1243] Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1288/1871, s. 136.
[1244] Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1288/1871, s. 157.
[1245] Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1288/1871, s. 155.

Sonuç itibarıyla incelediğimiz dönem içerisinde Çankırı yolunun bitirilemediği anlaşılmaktadır. Bunu da yukarıda saydığımız yerel ve merkezi anlamdaki sıkıntılara bağlayabiliriz. Örneğin Sinop yolu kondüktörlüğünde bulunan Mösyö Amikin (?) Tarik Sandığında yeterli akçe olmaması nedeniyle on dört aylık on iki bin altı yüz kuruş maaşıyla devriye masrafı olan 240 kuruş parası verilmemiştir.[1246]

5.1.3.3. Sinop-Boyabad Yolu

Bilindiği üzere Karadeniz'e yakın iç kesimlerden toplanan kimi yerlerin devlet varidatları Sinop limanı vasıtasıyla dersaadete gönderiliyordu. Bu nedenle Sinop limanının iç kesimler ile olan ulaşım ağı önemli bir konumda bulunmaktaydı. Ancak zamanla Sinop limanı ile iç kesimleri birebirine bağlayan yolların çoğu bakımsızlıktan dolayı kullanılamaz hale gelmişti. Bu anlamda Kastamonu eyaletinde yol yapım çalışmalarının bir kolunu da Sinop'tan Kastamonu'ya kadar olan yolların yapım çalışmaları oluşturmaktadır. Nitekim Sinop kaymakamı Ali Kemal tarafından 1864 yılının Mart ayında bir keşif çalışması yapılmış ve bu keşif çalışmaları sonrasında bir pusula hazırlanarak bir tahrirat ile Kastamonu mutasarrıflığına gönderilmiştir. Pusulada, Kastamonu'ya kadar olan mesafelerde Sinop limanı esas alınmış ve ölçümler de tahmini saat olarak verilmiştir.

Buna göre Sinop limanından Kastamonu eyaletine kadar olan güzergah üç kol halinde belirlenmiştir. Birinci kol Çanlı üzerinden Kastamonu'ya kadar olan toplam 29 saatlik güzergâh idi. Bu güzergâh Çanlı'ye 9 ve oradan da Kastamonu'ya 20 saat mesafede idi. İkinci kol Boyabad üzerinden Hacıhamza'ya kadar olan toplam 30 saatlik güzergah idi. Bu güzergah Boyabad'a 18 ve oradan da Hacıhamza'ya 12 saat mesafede idi. Üçüncü kol ise Boyabad üzerinden Kastamonu'ya kadar olan ve toplam 36 saatlik güzergah idi. Bu güzergah Boyabad'a 18 ve oradan da Kastamonu'ya 18 saat mesafede idi. Kaymakam, tahriratında bu yolların yapılması halinde dersaadet ile bu yerler arasındaki mesafenin 60-70 mil kadar daha yakınlaşacağını ve bu anlamda özellikle vapur ve gemilere yük ve yolcu alım ve indirimi de dâhil de pek çok faydalar sağlanacağını belirtmiştir.[1247]

[1246] BOA, BEOAYN_d_00955_023, 29 Za 1285 (13.03.1869), s. 45.
[1247] BOA, I_MVL_00515_023223_001_001.

Sinop kaymakamı, Kastamonu mutasarrıflığına, yukarıda belirtilen tahriratına cevap alamadığını ifade eden 26 Nisan 1864 tarihli bir tahrirat daha kaleme almıştır. Tahriratına Karadeniz sahili için Sinop limanının önemine vurgu yaparak başlayan kaymakam, her ne kadar Kastamonu'ya giden Boyabad ve Çanlı yollarının tamamen kullanılamaz durumda olmasa bile bozulmaya yüz tutuğunu ve bundan dolayı buraların yeniden yapılması için ehliyetli mühendislerin gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[1248]

Bu sefer kaymakamın bu önerisi Kastamonu meclisince uygun bulunarak müzakere edilmiş ve yapılan müzakereler neticesinde bu yolların bozulduğu takdir edilerek yeniden inşası hakkında merkezden mühendis gönderilmesine dair 20 Mayıs 1864 tarihli bir mazbata kaleme alınmıştır.[1249] Kastamonu meclisinin bu mazbatası 12 Haziran 1864 tarihli sadrazamlık tezkeresi ile Nafia Nezareti'ne havale edilerek mütalaaları sorulmuştur. Sadrazamlığın bu tezkeresine Nafia Nezareti'nden 6 Ağustos 1864 tarihli bir tahrirat ile cevap yazılmıştır. Cevapta konunun derhal Meclis-i Maabir'e havale edildiği ve burada konunun müzakere edilerek bir rapor hazırlandığı ve bu raporda özellikle kereste nakli bakımından önemine binaen Boyabad'dan Tubrana'a kadar olan yolun yapımına öncelik verilmesi gerektiği, bu nedenle buraya 3.000 kuruş maaş ve 500 kuruş harcırah ile başmühendis olarak Mösyö Moşe'nin ve 1.800 kuruş maaş ve 400 kuruş harcırah ile ikinci mühendisliğe de Mösyö Sorpi'nin ve bunlara yardımcı olmak üzere 1.000 kuruş maaş ve 300 kuruş harcırah ile de Orman mektebinden Mehmed Efendi'nin tayin edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bu mühendisler buralara gittikten sonra diğer yerlerin de haritalarını çıkararak gerekli tahkikleri yapacaklardı.[1250]

Bu konu Meclis-i Vâlâ'da da müzakere edilmiş ve Nafia Nezareti'nden gelen cevap doğrultusunda gerekenin yapılması gerektiği yönünde 30 Ağustos 1864 tarihli bir mazbata kaleme alınmıştır. Mazbatada özellikle Karadeniz'e eşya ve zahirenin naklinde bu yolların yapılmasının ahali ve devlet için büyük kolaylıklar sağlayacağı vurgulanmıştır.[1251] Neticede bu mühendislerin belirtilen maaş ve harcırah ile gönderilmesine 8 Eylül 1864 tarihinde padişahın onayı ile irade çıkmıştır.[1252] Böylece

[1248] BOA, I_MVL_00515_023223_002_001.
[1249] BOA, I_MVL_00515_023223_003_001.
[1250] BOA, I_MVL_00515_023223_005_001.
[1251] BOA, I_MVL_00515_023223_006_001; MVL_00677_00005_002_001.
[1252] BOA, I_MVL_00515_023223_007_001.

Sinop kaymakamının teklif ettiği yollardan evvela kereste naklindeki ehemmiyetine binaen Sinop ile Boyabad arasındaki 18 saatlik yolun yapımı için gerekli müsaadeler alınmıştır. Daha sonra bu yolun Hacıhamza'ya[1253] kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Aslında bu yolun tercih edilmesinin nedenlerinden biri daha önce de bu kereste yolunun inşa edilmesi hakkında Sinop kaymakamı Derviş Ali Kemal tarafından merkezden istirham edilmesine rağmen yol yapımında çalışacak mühendislerin bulunamaması gerekçesiyle ertelenmesi idi. Nitekim daha önce Sinop kaymakamı Derviş Ali Kemal Ticaret Nezareti'ne 26 Nisan 1863 tarihli bir tahrirat göndermiş ve tahriratında Boyabad yoluyla kereste dağları yollarının muayene ve yapımı için bir mühendis gönderilmesini istirham etmişti.[1254] Hatta bu arizasına cevap alamayınca bu sefer Nafia Nezareti'ne 29 Eylül 1863 tarihli bir tahrirat daha göndermişti. Bu tahriratında kendisinin kazaların çoğunu bizzat dolaştığını ve buralarda bazı tahkiklerde bulunduğunu ve bu tahkikleri neticesinde Sinop ile Boyabad'a arasındaki yolun açılmasının elzem olduğunu beyan etmişti.[1255] Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere bu yol için gerekli mühendislerin temin edilememesi dolayısıyla ertelenmek zorunda kalınmıştı. Bu şose yolda da İnebolu yolunda olduğu gibi bir tarik komisyonu ile yol sandığının kurulması ve yol haritasının çıkarılması için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Hatta bu çalışmaların daha hızlı ilerleyebilmesi için ilk zamanlarda mal sandığından 25 bin kuruşun daha sonra tarik sandığında bedel akçeleri biriktikçe verilmek şartıyla borç alınmasına merkezden karar verildiğini dahi görmekteyiz.[1256] Ancak bu çalışmaların üzerinden bir seneden fazla bir zaman geçmesine rağmen yolun yapımına henüz başlanamadığı gibi tarik komisyonu ile yol sandığının da teşkil edilmediğini görmekteyiz.

Nitekim Sinop kaymakamlığına gönderilen 28 Mart 1866 tarihli şukkadan Sinop kaymakamlığı tarafından bu yolun yapımına henüz başlanamadığına dair 13 Kasım 1865 tarihli bir tahrirat ile meclis mazbatasının gönderildiğini anlamaktayız.[1257] Şukkadan sadrazamlık makamının ilgili tahrirat ile mazbatayı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye ile birlikte konu hakkında mütalaaları sorulmak üzere Ticaret Nezareti'ne de gönderdiğini[1258] ve konunun Meclis-i Vâlâ ile Ticaret Nezareti arasında

[1253] Günümüzde Çorum iline bağlı Kargı ilçesindeki bir yerleşim yeridir.
[1254] BOA, MVL_00662_00007_002_001.
[1255] BOA, MVL_00662_00007_003_001.
[1256] BOA, MVL_00711_00008_001_001.
[1257] BOA, MVL_00715_00093_003_001.
[1258] BOA, MVL_00715_00093_001_001.

haberleşildiği ve bu işin ertelenmesinde yol yapımında çalışacak amele defterinin hazırlanmadığı gibi tarik komisyonu ile yol sandığının da teşkil edilmediğini ve bu yüzden yol yapımının ilkbahara ertelendiğini anlamaktayız.[1259]

Bu gibi sorunlar yüzünden padişahın 23 Nisan 1866 tarihli iradesi ile Meclis-i Maabir azasından Binbaşı Hayri Bey ve yanına verilen iki memur 13.870 kuruş harcırah ile inşa edilen yollarda bazı tahkiklerde bulunmak üzere Kastamonu'ya gönderilmiştir.[1260] Özellikle İnebolu yolunun teftişi için görevlendirilen Hayri Bey Boyabad yolunu da teftiş etmiş ve yapılan teftişler neticesinde yolun inşaasına ön ayak olmuştur. Bu anlamda yol yapım çalışmalarına başlandığını 15 Mayıs 1866 tarihli Sinop livasının meclis mazbatasından anlamaktayız. Mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla tüm devlet memurları, ulema, yöre ileri gelenleri, gayrimüslim temsilcileri ile konsoloslar yol açılışına davet edilmişler ve padişaha gerekli dualar yapıldıktan sonra 21 pare top atışı yapılmış, sonra kurbanlar kesilmiş ve ilk hafriyat 6 Mayıs 1866 tarihinde başlamıştır.[1261]

Bu yolun birbirine altışar saat uzaklıkta üç nokta halinde yapılması planlanmıştır. Buna göre birinci nokta Sinop, ikinci nokta Kayalı mevkii ve üçüncü nokta da Boyabad olacak idi. Bu noktalar belirlendikten sonra her noktaya yakın kaza ahalilerinden yolda istihdam edilecek kişiler ile yolda kullanılacak ahaliye ait hayvanların ve arabaların defteri tanzim edilerek yol yapımına başlanmıştır.[1262] Birinci noktada dağ, dere ve bayırların çok olması nedeniyle 8.005; ikinci noktanın birinci ve ikinciye göre daha düz olması hasebiyle 5.299 ve üçüncü noktada da birincide olduğu gibi dağlık ve taşlık olması nedeniyle 7.126 amele istihdam edilmiştir.[1263]

Sinop Kaimakamı Ali Tevfik zamanına kadar bu yolun birinci noktası bir saat ikinci ve üçüncü noktaları da yarımşar saat açılabilmiştir.[1264] Bu çalışmalar neticesinde yapılan masrafın da 42.688 kuruş olduğunu görmekteyiz.[1265] Burada yol yapımına başlanılmasına rağmen hala tarik sandığında yeterli akçe olmadığını Sinop kaymakamının merkeze gönderdiği 10.08.1866 tarihli tahriratından anladığımızı belirtmekte fayda görüyoruz. Tahriratta her ne kadar bu yol sandığında 50 bin kuruş

[1259] BOA, MVL_00715_00093_003_001.
[1260] BOA, I_DH_00548_038148_003_001.
[1261] BOA, MVL_00721_00031_001_001; Takvim-i Vekayi, Def'a 851, 17 S 1283 (01.07.1866).
[1262] BOA, MVL_00723_00091_001_001.
[1263] BOA, MVL_00723_00091_002_001.
[1264] BOA, MVL_00723_00091_001_001.
[1265] BOA, MVL_00723_00091_002_001.

sermayesi olduğu hakkında yol memurları tarafından ifadeler var ise de bunun doğru olmadığı hatta selefleri Kemali ve Tevfik paşa zamanlarında yol yapımında kullanılmak üzere mal sandığından 22 bin kuruş borç alındığı ve bunun dahi ödenemediği belirtilmiştir. Bu tahrirattan mühendislerin de değiştirildiğini ve başmühendisliğe Boğuslavski'nin ikinci mühendisliğe de Abdi Efendi'nin getirildiğini anlamaktayız. Ayrıca yol kondüktörü olarak da Boski görev almaktaydı ki bunların toplam aylık maaşı 5 bin 800 kuruş idi.[1266]

Ali Tevfik, bu yolun ilerleyememesini birkaç nedene bağlamaktadır. Ona göre evvela bu yolda istihdam edilen mühendisler yeterince ehliyetli değillerdi. İkincisi mühendislerin tüm işleri mahalli hükümete danışmadan kendi düşüncelerine göre yapmalarıydı. Aslında mühendislerin bu şekilde davranmalarına neden olan olay da Hayri Bey'in yol yapımı hakkında tahkiklerde bulunurken yol işinin tamamen mühendislere ait olduğunu Sinop meclisinde ifade etmiş olmasıydı. Üçüncüsü mühendislerin yolu uzatacak şekilde planlamasıydı ki bu da ilk nedende de açıklanan durumun bir sonucuydu. Nitekim kendisinin bir keşif yaptığını ve yaptığı keşif neticesinde önceki keşifte belirtilen güzergatan denize iki iki buçuk saat daha yakın bir güzergâh tespit ettiğini belirtmiştir. Dördüncüsü bazı memurlar ile iki üç kâtibin gereksiz yere çalıştırılmaları ve bunlara boş yere masraf yapılmasıydı. Bunların haricinde mühendislerin iki saatten fazla yaptıkları keşiflerde verilecek harcırahın ahalinin bedel akçelerinden karşılanmasıydı. Oysa ahalinin çoğu mükellefiyetlerini bedelen ifa ettiklerinden yukarıda da ifade edildiği üzere mal sandığının dahi borcu ödenemediği gibi mühendisler ve memurların da maaşları mal sandığından ödenmekteydi. Bu nedenle kaymakam, bedel akçelerinin yol masraflarına yetmediği gerekçesi ile her bir tarik noktasında bir kondüktör ile amele reisinin muhtarların da yardımıyla yeterli olacağını önermiştir. Özetle Kaymakam Ali Tevfik'e göre bu yolun ilerleyememesi yolun mühendisler tarafından kötü idare edilmesi ile mahalli hükümetin nezaretinin sözde kalmasıydı.[1267] Bunlardan dolayı yukarıda da ifade edildiği üzere birinci noktanın ancak bir saati ikinci ve üçüncü noktaların da yarımşar saati yapılabilmişti.

Yol inşası bir taraftan yavaş ilerlerken diğer taraftan da İnebolu yolunda olduğu gibi bazı durumların ahali tarafından şikâyet konusu edildiğini görmekteyiz. Bunlardan biri

[1266] BOA, MVL_00723_00091_001_001.
[1267] BOA, MVL_00723_00091_001_001.

Gerze ve Saray ahalilerinin tersane-i amire için kereste kat ve naklinde görevli olmaları ve ayrıca bu yolun kendilerine 20 saat uzaklıkta olması nedeniyle muaf tutulmalarını isteyen 31 Temmuz 1866 tarihli arzuhalleridir. Arzuhallerinde kendilerinin buraya gidip gelmelerinin 20 günü bulduğunu bunun da hem ziraat ve ticaretlerinin aksamasına hem de pek çok zorluklarla karşılaşmalarına neden olduğunu belirtmişlerdir. Arzuhallerinde bunlardan bedel akçesi vermek isteyenlere her gün için 6 kuruş toplamda bir yılda 24 kuruş alınmasının kararlaştırıldığını[1268] anlamaktayız ki bu durum bedel akçelerinin ahalinin durumlarının göz önüne alınarak tevzi edildiğini göstermektedir. Aynı şekilde Sinop Sancağına tabi sahilde yer alan Karasu ve Giregöz[1269] nahiyesi ahalileri de kendilerinin tersane-i amire için kereste kat ve naklinde görevli olmaları hasebiyle bu yolda çalıştırılmaktan af edilmelerini isteyen bir arzuhal merkeze göndermişlerdir.[1270]

Bunların dışında Ginoli kazası ahalisi de yol inşası bölgesine 70 saat mesafede olduklarını ve ayrıca kereste kat ve naklinde görevli olduklarından bunun kendileri için pek çok meşakkatlere neden olduğunu ifade eden bir arzuhal merkeze gönderdiklerini Sinop Kaimakamının 10 Ağustos 1866 tarihli tahriratından anlamaktayız. Yine aynı tahrirattan Ayandon kazası ahalisinin de kereste kat ve naklinde görevli olmaları gerekçesi ile yol yapımında af edilmelerini isteyen bir arzuhal gönderdiklerini anlamaktayız. Ayrıca bu arzuhallerin ortak şikâyet konularından biri de yol boyunca yiyeceklerinin bitmesi nedeniyle gittikleri yerlerde sıkıntı çekmeleriydi.[1271]

Ahalinin özellikle kereste kat ve naklinde görevli oldukları ile yol noktalarının kendilerine uzak olması ve yol boyunca da yiyeceklerinin bitmesi nedeniyle katlandıkları sıkıntıların artması hakkındaki şikâyetleri çoğalınca merkez tarafından bu konunun müzakere dairesine alınması kararlaştırılmıştır. Bu anlamda yukarıda isimlerini saydığımız kaza ahalilerinin şikâyetlerini içeren arzuhâlleri Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye müzakere edilmek üzere havale edilmiş ve burada yapılan müzakereler neticesinde bu yolda çalıştırılmaktan muaf tutulmayı isteyen ahalilerinin durumları ile bu yerlerin yol inşaatına olan mesafelerinin bilinmesine ihtiyaç

[1268] BOA, MVL_00722_00076_002_001.
[1269]Giregöz, Kastamonu iline bağlı olup Kastamonu'ya 69 km uzaklıkta bulunmaktadır. Bkz. https://www.haritatr.com/harita/Giregoz/29895.
[1270] BOA, MVL_00722_00076_003_001.
[1271] BOA, MVL_00723_00091_001_001.

duyulduğu ve bundan dolayı Kastamonu mutasarrıflığına konu hakkında bir tahkikat yapılarak bilgi istenilmesi gerektiğinin kararlaştırıldığını görmekteyiz. Bunun üzerine konu hakkında sadrazamlık makamınca Kastamonu mutasarrıflığına bir tahkikat yapılmak üzere 1 Ağustos 1866 tarihli bi şukka gönderilmiştir. Şukkada özellikle bu yol yapıldıktan sonra arzuhal gönderen ahalilerin bu yoldan ne kadar faydalanıp faydalanmayacaklarının da tespit edilmesi istenmektedir.[1272]

Sadrazamlık makamının bu emri gereğince Kastamonu mutasarrfı tarafından Sinop kaimakamlığına konun araştırılması için bir tahrirat ile sadrazamlık emirnamesi gönderilmiştir. Bundan dolayı Sinop kaymakamlığı tarafından konu hakkında gerekli tahkikler yapılmış ve yapılan tahkikler neticesinde 10 Ağustos 1866 tarihli Sinop meclis mazbatası kaleme alınmıştır. Mazbatada yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kaza ahalilerinin şikâyetleri tek tek ele alınarak cevaplar verilmiştir. Buna göre evvela kereste kat ve naklinin şikâyet edilecek hususlardan olmadığı belirtilmiştir. Nitekim kereste kat ve nakli Sinop sancağının havi olduğu Boyabad ve Durağan kazaları haricinde diğer tüm kaza ve nahiyelerinde de yapıldığı ve yol yapımının Mayıs ayının başından Teşrin-i Evvel (Ekim) ayının sonuna kadar yapıldığı oysa kereste kat ve nakl işinin ise Teşrin-i Evvel (Ekim) ayının başından Şubat ayının sonuna kadar yapıldığı ve bunun kereste kat ve nakline mani olmadığı belirtilmiştir. Burada ayrıca yol yapımında ahaliye kolaylık olması adına harman mevsimi olan Temmuz ve Ağustos aylarında ahalinin yarısının istihdam edilecek şekilde mahalli tedbirlerin alındığı da vurgulanmıştır. Bundan başka bir kazanın yolda istihdam edilecek amelelerine bir yerin altı ay içerisinde maktuan tamamlanmak üzere verilmesi gibi bir seçeneğin de sunulduğunu görmekteyiz. Sinop Meclis mazbatasına baktığımızda ahali tarafından böyle şikâyetlerin olmasının temel nedeni kimi kışkırtmalar ile yol yapımı planlamasındaki hatalar ve ahalinin yol yapımının ne gibi faydalar sağlayacağını bilmemeleri idi. Örneğin Gerze ahalisi tarafından yapılan şikâyetler başkentte çalışan kimi kaza ahalisinden memurların ve Gerze meclis azasından Seyyid Ağa'nın kışkırtmaları neticesinde kaynaklanmakta idi. Uzaklık hakkındaki şikâyetlere gelince de aslında örneğin Ayandon kazası kadar Güney kazasının da uzaklığı olmasına rağmen buradan herhangi bir şikâyet olmamıştı. Ancak her ne kadar Ginoli kazası ahalisinin yolun kendilerine 70 saat uzaklıkta olduğunu arzuhallerinde belirtmişler ise

[1272] BOA, MVL_00499_00131_001_001.

de aslında bu uzaklığın 30 saat olduğu belirtilmiştir. Sinop Meclisi bu konunun da merkezden alınacak bir izin ile halledilebileceğini belirtmiştir. Şöyle ki Ginoli kazası Kastamonu'da yapılan İnebolu yoluna 6-7 saat mesafedeydi. Aynı şekilde Kastamonu sancağında yer alan Gökçeağaç kazası 5 saat ve Taşköprü kazası da 7-8 saat Boyabad yolu noktasına uzaklıkta idi. Bunların amelelerinin toplamı da birbirine denk olduğundan Ginoli kazası ahalilerinin İnebolu yoluna ve Gökçeağaç ile Taşköprü kazaları ahalilerinin de Boyabad yolunda istihdam edilmelerinin uygun olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca bu yolda sıkıntı yaşanmasının en büyük nedenlerinde biri de para meselesiydi. Nitekim örneğin İnebolu yolunda bedel akçesi olarak günlük 10 kuruş alınırken bu yolda 6 kuruş alınmaktaydı.[1273] Sinop Meclisinin bu cevabi mazbatasına baktığımızda bu yolun ilerleyememesinin temel gerekçesi yol yapımının hem ahali tarafından ne gibi faydalar getireceğinin anlaşılmaması hem de yol yapımının kötü şekilde idare edilmesiydi. Ancak kereste kat ve nakil işleri şikâyet konusu olacak mevzular değildi.

Bu şikâyetlerin arkası yine de alınamıyordu. Nitekim İstefan kazası ahalisi de 21 Ağustos 1866 tarihli arzuhallerinde yine yol yapımında kendilerine yapılan haksızlıklardan şikâyet ediyorlardı. Şikâyetlerinin temeli yukarıda saydığımız nedenlerle aynı olmakla birlikte bu arzuhalde hayvanlardan alınan bedel akçelerinin miktarını da görmekteyiz. Buna göre merkep için 10, at için 24, karasığır öküzü için 30 ve camış öküzü için de 48 kuruş talep edilmekteydi. Ayrıca arzuhalden her kazadan 17 yaşından 60 yaşına kadar ahalinin kaydedildiğini görmekteyiz.[1274]

Bu şikâyetler üzerine 23 Şubat 1868 tarihinde Bahriye Nezareti'ne sadrazamlık makamınca bir tahrirat yazılarak kereste hususunun ahaliye kolaylık bakımından ne şekilde düzenlenebileceği sorulmuştur. Nitekim sadrazamlık makamı tahriratında bu konunun Ticaret Nezareti ile görüşüldüğünü ve ayrıca buradan gelen cevabın Şura-yı Devlet'te de müzakere edildiğini ve yapılan müzakereler neticesinde kereste kesim ve naklinde bulunan ahalinin hem vergi vermeleri hem de yol yapımında çalıştırılmalarının onlara haksızlık oluşturacağının kararlaştırıldığı ifade edilmektedir. Bu anlamda yukarıda da ifade edildiği gibi kereste kesim ve naklinde görevli olanların

[1273] BOA, MVL_00723_00091_002_001.
[1274] BOA, MVL_00499_00097_001_001.

bu işlerine ne gibi düzenlemeler yapıldığında onlar için kolaylık sağlanacağı Bahriye Nezareti'ne sorulmuştur.[1275]

Her ne kadar yeni kaymakam Ali Tevfik tarafından Boyabad yol yapımının hızlandırılması için yukarıda belirttiğimiz gibi bazı mahalli tedbirler alınmış ve bu minvalde olmak üzere merkeze teklifler sunulmuş ise de yol yapımının bir türlü istenilen düzeyde ilerleyemediğini 15 Mayıs 1867 tarihli Sinop kaymakamlığına hitaben gönderilen şukkadan anlamaktayız. Nitekim bu şukkada Sinop'tan Boyabad'a kadar yapılmakta olan yolun yapımının ya Babıali'den emir gelmediği ya da yeterli amelenin toplanamadığı gibi bazı yersiz mazeretlerle boş yere ertelendiği ifade edilmiştir. Bundan dolayı merkezden Anadolu için çok gerekli olan bu yolun yapımının hızlandırılması gerektiği emredilmiştir.[1276]

Bu arada Sinop yolu başmühendisinin vefat ettiğini ve başmühendisliğin İnebolu başmühendisi Tahir Efendi'nin uhdesine verilmekle beraber bu yolun yapım işlerinin Abdi Efendi tarafından yürütüldüğünü 11 Haziran 1868 tarihli Kastamonu meclisinin merkeze gönderdiği mazbatasından anlamaktayız. Söz konusu mazbatadan yolun ilerlemediğini, yolun ilerlememesinin nedenin yukarıda İnebolu yolu kısmında da ifade edildiği gibi yol mühendislerinin bazı yersiz mazeretler öne sürmelerinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bundan dolayı belirtildiği üzere bu yolların müstakilen mühendisler tarafından idare edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu mazbatadan Abdi Efendi'nin maaşının 1.500 kuruş olduğunu ve Sinop başmühendisinin vefatı sonrasında 2.000 kuruşa çıkarıldığını görmekteyiz.[1277]

Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere İnebolu tariki başmühendisi Binbaşı Tahir Efendi her ne kadar Sinop tariki başmühendisi olarak görev yapıyor olsa da biraz önce de belirtildiği gibi bu yolun işleri Abdi Efendi tarafından idare edilmekteydi.[1278] Ancak Abdi Efendi'nin yol yapımında tecrübesiz olması nedeniyle dağlık yerler ile genişliği sekiz arşından fazla olan köprülerin belirlenip inşa edilmesi hususunda eski ve yeni başmühendisler taraflarından yapılmış olan keşif usullerini icra etmesi ve tanzim ve kabul edilmiş olan haritalar üzerine hareket etmesi gerekmekteydi.[1279]

[1275] BOA, MVL_01055_00005_001_001.
[1276] BOA, MVL_00735_00023_002_001.
[1277] BOA, ŞD_01638_00004_002_001.
[1278] BOA, A_}MKT_MHM_00419_00011_001_002.
[1279] BOA, BEOAYN_d_00955_015, s. 28.

Abdi Efendi'nin mühendisliği döneminde de istenilen seviyede yol yapımı ilerlememekle beraber 1868 yılının sonuna gelindiğinde Sinop yolunda toplamda 10.245 metre yol, 62 köprü ve toplamda 526.160 kuruş 13 para masraf yapıldığını görmekteyiz.[1280]

Sadece Sinop ile Boyabad arasındaki yolun 18 saat olduğunu düşünürsek bu kadar zaman içerisinde yapılan bu yolun az olduğunu ve yavaş ilerlediğini söyleyebiliriz. Bu durum yol yapımı hakkında hem yerelde karşılaşılan ahalinin yollarda çalışmakta isteksiz davranmaları ile yol için sarf edilecek yeterli sermayenin sağlanamaması gibi bazı nedenler hem de yukarıda da ifade edildiği gibi mühendislerin işlerinde gerekli dikkati göstermemelerinden ileri geliyordu. Bundan dolayı 1861 Nizamnamesi'nin ihtiyaca cevap vermediği görülmüş ve 26 Ağustos 1869 tarihli yeni Nizamname çıkarılmıştır.[1281] Yol yapım çalışmaları artık bu yeni Nizamname'ye göre yürütülecekti. Bu durum devlet açısından yol yapımının merkezde sürekli üzerinde çalışılan bir gündem olduğunu göstermektedir. Bu anlamda taşradan da böyle bir hassasiyet göstermeleri bekleniyordu. Bu bağlamda bir süre yapımına ara verilen yollardan olan Sinop yolu için de 1870 yılının başlarında bazı çalışmaların yapıldığını ve bu anlamda tarik komisyonu[1282] tarafından tarik mühendisi Abdi Efendi'nin de hazır bulunduğu bir keşif çalışması yapıldığını görmekteyiz. Tarik komisyonunun yaptığı keşif çalışmasından sonra üç nokta halinde planlanmış olan her bir noktanın 6 aylık masrafları hazırlanmıştır. Buna göre 8.000 metre uzunluğundaki birinci nokta olan Sinop yolunda 15.650 kuruş, yine 8.000 metre uzunluğundaki ikinci nokta olan Kayalı mevkiinde 15.550 kuruş ve 6.700 metre uzunluğundaki üçüncü nokta olan Boyabad yolunda ise 22.370 kuruş masraf yapılacağı tespit edilmiştir. Toplamda 32.700 metre olan bu üç nokta için 53.570 kuruş masraf çıkarılmıştır.[1283]

Sinop tarik komisyonunun hazırlamış olduğu masrafları havi bu defteri Kastamonu idare meclisi ile vilayet umumi meclisinde de görüşülmüş ve merkeze bir mazbata ile

---

[1280] BOA, ŞD_01638_00022_003_001. H.1287/1870 tarihli Kastamonu vilayet Salnamesine bakıldığında 1868 yılına Sinop tarikinde 9.434 metre yol, 6 köprü yapılmış ve 35.600 memurin maaşı ile sair masraflar yapılmıştır. 1869 yılında ise Sinop tarikinde: 10.448 metre yol yapılmış ve 295.605 kuruş 8 para memurin maaşı ile sair masraflar yapılmıştır. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu 1287/1870, s. 129-130.

[1281] Emrah Çetin, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 96.

[1282] Tarik komisyonu reisi Asım Efendi olup 13 azadan oluşmaktaydı. BOA, ŞD_01638_00042_001_001

[1283] BOA, ŞD_01638_00042_001_001.

bildirilmiştir.[1284] Bunun üzerine 23 Mart 1870 tarihinde Kastamonu'dan gönderilen idare meclisi mazbatasıyla vilayet umumi meclisinin evrakları Şura-yı Devlet reisi Yusuf Kamil Paşa tarafından Nafia Nezareti'ne havale edilerek görüşleri sorulmuştur. Nafia Nazırı Daver Paşa buna 11 Nisan 1870 tarihinde bir cevap vermiştir. Cevabında konunun derhal Turuk ve Maabir İdaresi'ne havale edildiği ve burada fen idaresi memuru olan Mösyö Ritter tarafından incelendiği ve Ritter'in bu yol için gösterilen miktarın uygun olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı yol yapımına başlanması için Kastamonu vilayetine bir emirname gönderilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.[1285] Bundan sonra durum Şura-yı Devlet'te de müzakere mevkiine konulmuş ve yolun yapımına bir an önce başlanabilmesi için Kastamonu vilayetine belirtilen harcamaların yapılması için yetki verilmesinin kararlaştırıldığını 26 Nisan 1870 tarihli yazıdan anlamaktayız. [1286]

Sinop tarik komisyonun yukarıda belirttiği masraflar doğrultusunda yol yapımına başlanması gerektiği halde yol yapımına yukarıda birkaç defa belirttiğimiz üzere devletin içerisinde bulunduğu mali darlık yüzünden başlanamamıştır. Bunun üzerine Kastamonu valisi Mehmed Reşid tarafından merkeze gönderilen 28 Nisan 1871 tarihli tahriratta yolun yapımına gerekli eşya vesairenin gönderilmemesi nedeniyle başlanamadığı hakkında Sinop livası tarafından kendisine bir tahrirat gönderildiği ve bu durumun vilayet idare meclisinde müzakere edildiği ve buradan da durumun vilayet muhasebesine bildirildiği ifade edilmiştir. Vilayet muhasebesinden bu durum için daha önce mazbata ile izin istenildiği halde cevap gelmediği ve dolayısıyla iznin beklendiği belirtilmiştir. Bu anlamda Kastamonu valisi tahriratında bu yolun yapımına bir an önce başlanabilmesi için merkezden yeterli miktarda akçe verilmesine ruhsat verilmesini istirham etmektedir.[1287]

Bunun üzerine konu 12 Nisan 1871 tarihinde Nafia Nezareti'ne mütalaaları sorulmak üzere havale edilmiştir. Buradan 29 Mayıs 1871 tarihinde bir cevap gönderilmiştir. Bu cevaba göre durumun derhal Turuk ve Maabir İdaresi'ne havale edildiği ve burada gerekli incelemelerin yapıldığı ve devletin içerisinde bulunduğu mali darlık nedeniyle şimdilik elzem yerlerin yapımına öncelik verilmesinin kararlaştırıldığı ifade

[1284] BOA, ŞD_01638_00042_007_001.
[1285] BOA, ŞD_01638_00042_005_001.
[1286] BOA, ŞD_01638_00042_007_001.
[1287] BOA, ŞD_01640_00012_005_001.

edilmiştir.[1288] Daha sonra konunun Şura-yı Devlet'te de müzakere edildiğini ve 18 Şubat 1871 tarihli bir karar alındığını ve kararda Nafia Nezareti'nde gelen cevap doğrultusunda Kastamonu vilayetine bir emirname gönderilmesine karar verildiğini görmekteyiz.[1289] Böylece Sinop yolu için devletin içerisinde bulunduğu mali sıkıntı nedeniyle sadece önemli yerlerin yapımına izin çıktığını görmekteyiz. Bu da haliyle yolun istenilen seviyede ilerleyememesine neden olmaktaydı.

Sinop yolunun da tezimizin sınırını oluşturan 1876 yılına kadar bitmediğini görmekteyiz. Bu durum da yukarda belirttiğimiz nedenlerle aynıydı.

5.2. Telgraf

Yukarıda ulaşım sistemi gelişmiş olan devletlerin, gerek hakimiyeti altındaki insanlara daha sistemli bir şekilde hükmetmede gerekse dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı emin olmada büyük bir avantaj elde ettiklerini, dolayısıyla yolların güvenli olması ile devletin varlığı arasında güçlü bir bağ olduğunu belirtmiştik. Böyle bir olgu, 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru icat edilen ve endüstriyel gelişmelerin en önemli teknolojik araçlarından biri olarak kabul edilen Yunanca *"uzağa yazmak"* anlamına gelen tele (uzak) ve grafin (yazmak) köklerinin birleşiminden oluşan[1290] telgraf için de söz konusu olmuştur. Osmanlı ülkesinde ilk telgraf hatlarının kurulmasının arka planında yatan gerekçelerden biri de merkezi idarenin taşra ile haberleşmesini hızlandırarak ülkenin iç otoritesini temin etmek kaygısı bulunmaktaydı.[1291] Nitekim telgraf sayesinde taşrada yaşanan her türlü olumsuzluklar daha hızlı bir şekilde merkeze iletilecek ve merkez de bu tür olumsuzluklar karşısında özellikle acil durumlarda ne tür tedbirler alınması gerektiğini taşraya bildirecekti.[1292] Gerçekten de telgraf, merkezin özellikle taşradaki olumlu-olumsuz her türlü gelişmeleri takip edip aksaklıklar halinde etkin önlemler almada önemli bir aygıt olarak kullanılmıştı. Zaten

[1288] BOA, ŞD_01640_00012_004_001.
[1289] BOA, ŞD_01640_00012_002_001.
[1290] Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, Bildiriler, C. 1, 11-13 Kasım 2016, s.131.
[1291] Yazıcı (1999), *a.g.m.*, s. 624.
[1292] Osmanlı Devleti'nde ilk askeri telgraf hatlarının kurulmasının arka planında Kırım Savaşı esnasında müttefik devletlerin hükümet merkezleri ile iletişimlerini bir an önce sağlayarak ihtiyaç halinde ne yapmaları gerektiği hususunda bilgi almak yatmaktaydı. Bkz. Özkan Keskin-Ali Sönmez, "Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği", *OTAM*, S. 25, Ankara, 2009, s.70.

ilk telgraf hatlarının kurulması çalışmaları esnasında sadrazamlık makamınca kaleme alınan 24 Temmuz 1854 tarihli bir raporda telgrafın getireceği faydalar sıralanırken yol emniyetinin sağlanarak mülki işlerin güven altına alınmasındaki önemi de yer almıştı.[1293] Telgrafın ülkenin iç otoritesine olan katkıları Takvim Vekayi'de de ifadesini bulunmuştu. Buna göre Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir yazıda, telgrafın getireceği faydalar arasında asayiş ve güvenliğin sürekliliğinin sağlanması da bulunmaktaydı.[1294] Yine Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir başka yazıda ise hükümet merkezinin eyaletlerde meydana gelen olaylara ve önemli mülki meselelere telgraf sayesinde anında haberdar olabildiği ve bu sayede alınan kararları havi emirlerin eyalet ve livalara ulaştırıldığı belirtilmişti.[1295] Bu bağlamda 1864 yılında Kastamonu mutasarrıfının, firarilerin ivedilikle yakalanabilmeleri için Ankara üzerinden Çankırı yoluyla Kastamonu'ya bir telgraf hattının uzatılmasını istemesi bu kabildendi.[1296] Yine ileride Üsküp sancağına bağlı Kratova kazasında bir telgraf hattının inşa edilmesi de bu türden bir gerekçe ile istenilecekti.[1297] Bu durumlar, telgrafın merkezi otoritenin güçlendirilmesinde ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu arada telgraf hatlarının kurulması ile ülkedeki kaçakçılığın da önüne geçilebileceği öngörülmüştü. Nitekim Sinop'a bir telgraf hattının çekilmesi için merkeze müracaat edildiğinde, çekilecek hat sayesinde özellikle Rusya'dan ülkeye sokulması planlanan tuzların girişi hızlı haberleşme sayesinde önlenebilecekti.[1298]

Bu arada telgraf hatlarının kurulup yaygınlaştırılmasında, haberleşmenin hızlandırılarak merkezi otoritenin temin edilmesi kaygısının dışında, ahali ve tüccarın ülke içi ve dışı ile haberleşme ihtiyaçlarına cevap vermek kaygısının da önemli başka bir etken olduğunu belirtmek gerekir.[1299]

[1293] Raporda, ayrıca ülke politikasının belirlenmesinde de önemli bir yeri olan telgrafın, savaş esnasında en az barut kadar önemli olduğu da ifade ediliyordu. Bkz. Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* s. 122.

[1294] Bu durum: *"...Memleketlerin imar ve abadaniyesine sarf-ı nakdine-i gayret ve ihtimam eden devletlerin topraklarında telgraf hatları ve şimendiferler günden güne arttığından haberleşme ve nakliyat-ı dahiliye ve hariciyeye kat kat kolaylık geldiğinden menafi-i maliye ve asayiş ve istirahat-ı daimiyesi sağlanmaktadır. Osmanlı Devletinde de bu usul-i hayriyenin icra ve tamimi hususuna çoktan beri sarf-ı nakdine-i himmet olduğundan..."* şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 672, 8 C 1279 (01.12.1862).

[1295] Telgraf, özellikle haberleşmeye katkısı sayesinde gerek ilgili bölgelerin ticaretlerinin arttırılmasında gerekse taşrada toplanan vergi vesair devlet gelirlerinin merkeze bildirilmesinde oldukça önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Takvim-i Vekayi, Def'a 760, 5 Ra 1281 (08.08.1864).

[1296] BOA, MVL_00687_00081_003_001, (23 R 1281 (25.09.1864).

[1297] Ahbab, *a.g.m.,* s. 88.

[1298] Sinop meclisinden sadrazamlık makamına gönderilen mazbata'da ifade edildiğine göre Rusya'dan nakledilen tuz sandalları sahil ve Samsun tarafları iletişimin seri bir şekilde yapılması sayesinde önlemeler daha hızlı alınacaktı. BOA, I_MVL_00547_024560_001_001, 17 C 1282 (07.11.1865).

[1299] Yazıcı (1999), *a.g.m.,* s. 624.

Profesör Samuel F.B. Morse tarafından 1835 yılında icat edilen[1300] ve ilk defa 1843 yılında Wahington-Baltimor arasında kullanılmaya başlanan telgraf ya da o günlerdeki ismi ile elektrikli telgraf, Osmanlı Devleti'ne Kırım Savaşı esnasında girmiştir.[1301] Ancak sanayi devrimi ürünü olan telgrafın Osmanlı topraklarına girişi için daha önce de iki girişimde bulunulduğunu belirtmek gerekir.

Bunlardan ilki 1839 yılında Samuel F.B. Morse'un çalışma arkadaşlarından Amerikalı Mellen Chamberlain'in girişimleri ile olmuştur. Yeni icat edilmiş bazı cihazlarla birlikte İstanbul'a gelen Chamberlain'in amacı Osmanlı Devleti'nden icat ettiği buluşun patentini almaktı. Chamberlain, İstanbul'a vardıktan sonra o sıralarda Osmanlı ülkesinde aynı zamanda misyonerlik yapan Cyrus Hamlin'in[1302] elinde icadını çalıştırmaya yarayacak galvanik bir batarya olduğunu öğrendi. Bunun üzerine Chamberlain, bazı denemelerde bulunmak üzere Hamli'nin çalışma odasına beraberinde getirdiği cihazları kurdu. Burada yaptığı birkaç denemeden sonra cihazın doğru düzgün çalışmadığı, örneğin işaretlerin kiminin zaman zaman bulanık çıktığı ve kiminin ise hiç çıkmadığı, bu anlamda istenilen sonucu veremediği görüldü. Ayrıca kâğıdı işaretlemek için de çelik uçlar yerine yan yana dizilmiş üç adet kalem kullanılmıştı. Bununla birlikte cihaz önemli bir buluş olduğunu göstermeye yetmişti. Chamberlain, bu başarısız denemelerinden sonra cihazını geliştirmek amacıyla Viyana'ya doğru yola çıktı. Ancak Viyana'ya giderken gemisi Tuna Nehri'nde alabora oldu ve beş arkadaşıyla birlikte yaşamını yitirdi. Böylece Doğu'ya telgrafı ilk olarak getirme teşebbüsü hüsran son buldu.[1303]

1839 yılında girişilen teşebbüs başarılı olamayınca 1847 yılında ikinci bir teşebbüste daha bulunuldu. Bu teşebbüs ise daha önce Osmanlı ülkesindeki maden okulu yapımını da planlamış olan Amerikalı Profesör J. Lawrence Simith tarafından

---

[1300] Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi" Çev.: Durdu Mehmet Burak, *OTAM*, S. 14, Ankara, 2003, s. 348.

[1301] Telgrafın icadından önce rahip Claude Chappe tarafından kurulan ve bizde *havai telgraf* ismini verilen bir sistem kullanılmaktaydı. Bu sistemin esası belirli aralıklarla yerleştirilmiş kulelerdeki görevlilerin, daha önce saptanmış işaretlerle karşılıklı bir şekilde mesajlaşmalarına dayanmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı (1999), *a.g.m.*, s. 623-624.

[1302] Cyrus Hamlin (1811-1900), American Board misyonerlik teşkilatı tarafından İstanbul'a protestanlığın yayılması adına misyoner olarak görevlendirilen ve İstanbul'a 1839 yılında eşiyle birlikte gelen dindar çiftçi bir ailenin çocuğudur. Hamlin, İstanbul'a yerleştikten kısa bir müddet sonra Bebek İlahiyat Okulu ile Robert Kolejini kurmuş ve önemli bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak bir müddet sonra American Board misyonerlik teşkilatı ile ilkesel olarak yaşadığı birtakım fikir ayrılıkları yüzünden bu teşkilattan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cyrus Hamlin, *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, Çev.: Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002, s. 7-13.

[1303] Cyrus Hamlin, *Türkler Arasında,* Tercüme: Hasan Yüksel, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 146.

yapılmıştı. Simith'in kafasında Amerika'dan getirttiği iki takım telgraf aleti ile başkent ve ona komşu bir şehir arasında bir telgraf hattı kurmaktı. Bunun için Hamlin'in okul atölyesinde birtakım denemeler yapılmak üzere malzemeler buraya taşındı. Burada üç gün boyunca bazı denemeler yapıldı ve bu denemeler başarılı oldu. Bunun üzerine Padişahın daveti ile makinelerle birlikte Beylerbeyi Sarayına gidildi.[1304] Telgraf cihazının biri saraydaki odanın yukarı ucuna diğeri de köşe odasına yerleştirildi. Padişahın huzurunda 9 Ağustos 1847 yılında yapılan bu denemeler de başarılı olunca Abdülmecid çok memnun kaldı[1305] ve Simith'i tebrik etti. Bu icat ertesi gün devlet ricaline de gösterildi ve bu denemeler de başarı ile sonuçlandı. Bu ikinci denemenin başarılı olması üzerine Padişah, telgraf kurma maliyetinin ne kadar olduğunu öğrendi ve hemen pilot bir uygulama olmak üzere İstanbul-Edirne arasında bir telgraf hattı inşa edilmesini emretti[1306]; fakat Padişahın bu isteği 1855 yılına kadar ertelendi.[1307] 1855 yılında ilk telgraf hatları Kırım Savaşı esnasında Osmanlı ülkesine girmişti.[1308]

Kırım Savaşı ile birlikte Osmanlı ülkesine girdiğini belirttiğimiz telgraf hatlarından askeri hatlar, İngiltere ve Fransa'nın teşvikleri ve bizzat onların çalışmaları ile döşenmişti. Bu hatların müttefik devletlerin teşvikleri ve bizzat onların aracılığıyla döşenmesinin nedeni, Kırım Savaşı esnasında her bir ordunun hükümetleri ile daha hızlı haberleşme kaygısından kaynaklanmıştı.[1309] Bu bağlamda savaş sonrasında döşenecek hatlar Osmanlı Devleti'ne devredilmek kaydıyla İngilizler, Kırım kıyısındaki Balaklava'da bulunan Aya Yorgi manastırından Varna'daki Kaliakra Burnu yakınlarına kadar deniz altında 600 kilometre uzunluğunda bir kablo döşediler ve bu kablolar, 1855 yılı Nisan ayının ortalarına doğru Sen Jorj Manastırı yakınlarına kadar uzatılmıştı.[1310] Fransızlar ise Varna-Rusçuk-Bükreş hatlarını döşemişlerdi. Bu

[1304] Cyrus, *a.g.e.;* s. 146-150; Özkan Keskin-Ali Sönmez (2009), *a.g.m.,* s. 68-69; Davison, (2003), *a.g.m.,* s. 348.
[1305] Bu denemelere tercüman olarak katılmış olan Amerikan Elçilik Sekreteri J. P. Brown, Padişaha bir mesaj buyurmalarını istirham ettiğinde Padişah, *"Fransız gemisi geldi mi? Avrupa'dan havadisler nasıl?"* şeklinde mesajlar yazılmasını emretmişti. Bkz. Cyrus, *a.g.e.,* s. 149.
[1306] Yazıcı (1992), *a.g.m.,* s. 344.
[1307] Nesimi Yazıcı'ya göre telgrafın ertelenmesinin nedeni kesin değildir. Bkz. Yazıcı (1992), *a.g.m.,* s. 344. Oysa Hamlin'e göre telgrafın ertelenmesinin nedeni kimi paşaların telgrafa itiraz etmeleriydi. Hatta makineler kurulmadan önce sadrazamın, tercüman olarak orada hazır bulunan elçilik sekreteri Brown'a cihazın, *"dünyanın düzenini alt üst eden misyonerliğinin bir eseri olup olmadığını"* sorduğunu belirtmesi bu kabildendir. Bkz. Cyrus, *a.g.e.,* s. 151-152.
[1308] Telgrafın Osmanlı ülkesine girişi diğer Avrupa ülkelerine kıyasla çok da geç olmamıştır. Örneğin telgraf, İngiltere'ye 1845'te; Fransa'ya 1847'de; Almanya, Avusturya ve Belçika'ya 1849'da; Hollanda ve İsviçre'ye 1852'de İsveç ve Danimarka'ya 1853'te; İspanya, Portekiz ve Norveç'e ise 1855'te girmiştir. Bkz. Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* s. 119, dipnot 1. (119-130).
[1309] Yazıcı (1992), *a.g.m.,* s. 345.
[1310] Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* s. 123.

sırada denizden Varna'nın İstanbul'a İngilizler tarafından 27 Eylül 1855 tarihinde bağlandığını belirtmek gerekir.[1311] Bu arada telgraflar iletişime açıldıktan sonra da ilk zamanlarda haberleşme dili olarak Fransızca kullanılmıştı.[1312]

Osmanlı Devleti'nin Avrupa bağlantısını gerçekleştirmek gayesi ile Rumeli'de yapımı planlanan ilk hatlar ise, İstanbul-Edirne-Şumnu ve Edirne-Filibe-Sofya-Niş hatları idi. Bu hatlar üzerinden Aleksinaç ve oradan da ikinci Avrupa bağlantısı için Belgrad'a ulaşılıyordu. Bu hatlardan İstanbul-Edirne-Şumnu telgraf hattı, İngilizlerin Kırım-Varna hattını deniz altından İstanbul'a uzatmasından önce bitirilmişti.[1313] Bu hattın yapımı aynı zamanda Fransa'da ormanlar muhafızlığı yapmış olan ve o esnada Osmanlı başkentinde bulunan mösyö De La Reue tarafından yapılması kararlaştırılmıştı. Bu kişi önce İstanbul'dan Edirne'ye oradan da Şumnu'ya kadar bir telgraf hattı döşeyecekti. Telgraf hatlarına nezaret etmek için de Divan-ı Hümayun Beylikçilerinden Afif Beyefendi görevlendirilmişti. Telgraf müdürlüğüne ise Mehmed Efendi tayin edilmişti.[1314] Bu arada yukarıda verilen bu iki hat güzergahının yapım ihalesi 728.143 frank karşılığında De La Reue ile Osmanlı tebaasından Blacque'e ihale edilmişti. Bu hatların ilk bölümü 15 Eylül 1855 tarihinde hizmete açıldığında Osmanlı Devleti, kalan kısmı kendisi yapmaya karar vermiş ve böylece yapılan kontrat iptal etti. Nitekim ahali telgraf yapımına oldukça fazla teveccüh göstermiş ve bu da Osmanlı idarecilerine cesaret vermişti.[1315] Bu sayede 1862 yılının sonlarına doğru gelindiğinde Anadolu ve Rumeli yönlerinde toplam 2 bin 984 kilometre uzunluğunda telgraf hattı çekilmişti ki bu hatlardan bin 44 kilometrelik kısmı Anadolu yönünde; kalanı da Rumeli yönünde döşenmişti.[1316] Telgraf hatları çekildikçe pek çok telgrafhane de inşa edilmiş ve 1860'lı yılların başlarında telgrafhanelerin sayısı 301'e kadar ulaşmıştı.[1317] Bu arada telgraf hatlarının ülkenin pek çok yerine uzatılması ve uzatılan yerlerde telgrafhanelerin inşa edilmesi ülkede telgraf hakkında bir Nizamname çıkarılması zaruretini ortaya çıkardı. Bu amaçla Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından on iki fasıl, 79

[1311] Yazıcı (1999), *a.g.m.,* s. 624.
[1312] Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Telgrafında Dil Konusu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, Ankara, 1983, s. 751.
[1313] Varna'ya Kırım'dan uzatılan telgraf hattının İstanbul'a bağlaması 27 Eylül 1855 tarihinde tamamlanmış iken; İstanbul-Edirne-Şumnu arasındaki hatların tamamlanması ise 15 Eylül 1855 tarihinde gerçekleşmiştir. Bkz. Yazıcı (1992), *a.g.m.,* s. 345.
[1314] Takvim-i Vekayi, Def'a 523, 26 Şaban 1271 (14.05.1855).
[1315] Yazıcı (1999), *a.g.m.,* s. 625.
[1316] Takvim-i Vekayi, Def'a 672, 8 C 1279 (01.12.1862).
[1317] Özkan Keskin-Ali Sönmez (2009), *a.g.m.,* s. 71.

madde ve 1 hatimeden oluşan 24 Ekim 1859 tarihli Telgraf Nizamnamesi çıkarılmıştı.[1318]

5.2.1. Kastamonu Dâhilindeki Telgraf Hatları

5.2.1.1. Bolu Telgraf Hattı

Kastamonu eyaleti dâhilindeki ilk telgraf hatları, Bolu'ya bağlı Mudurnu kazasına döşenmişti. Nitekim Üsküdar'dan Basra'ya kadar çekilmesi planlanan telgraf hattının[1319], 1862 yılı sonlarına doğru ancak bitirilen Şam'a kadar olan hat, güzergahı Üsküdar-İzmid-Mudurnu-Ankara-Yozgat-Sivas-Harput-Diyarbekir-Mardin-Cizre-Musul-Kerkük-Bağdat-Yine Diyarbekir'den Siverek-Urfa-Birecik-Halep-Lazkiye-Trablusşam-Beyrut-Şam-ı Şerif şeklinde belirlenmişti.[1320] Görüldüğü üzere ilk hatlar Üsküdar'dan İzmid'e[1321] oradan da Mudurnu'ya çekilmişti. Hatlar Mudurnu'ya çekildikten sonra Mudurnu'da bir Pusula merkezi kurulmuş ve müdürlüğüne 750 kuruş maaş ile Mustafa Efendi tayin edilmişti. Ayrıca 500 kuruş maaş ile de bir nefer

---

[1318] Nizamname'nin birinci faslı, *"Devletlerin Mekatibat-ı Resmiyesi Beyanındadır"* başlığı altında 4 maddeden (1-4. Maddeler); ikinci faslı, *"Ticaret Muhaberatı Beyanındadır"* başlığı altında beş maddeden (5-9. maddeler); üçüncü faslı, *"Muhaberat-ı Umumiye-i Gayrı Resmiye Beyanındadır"* başlığı altında üç maddeden (10-12. maddeler); dördüncü fasıl, *"Telgraf Mekatibatının Şerayit-i Muayyenesi Babındadır"* başlığı altında altı maddeden (13-18. maddeler); beşinci fasıl, *"Telgraf Mekatibatının İfşa-yı Esrarı Mücazatı Beyanındadır"* başlığı altında 3 maddeden (19-21. maddeler); altıncı fasıl, *"Telgraf Odalarının Vakt-i Güşadı Beyanındadır"* başlığı altında bir maddeden (22. madde) yedinci fasıl, *"Tahrirat-ı Varidenin Ashabına İtası Beyanındadır"* başlığı altında on dört maddeden (23-36. maddeler); sekizinci fasıl, *"Telgraf Merkezlerinde Bulunan Muhabere Memurlarının Vazife-i Hıdmetlerine Dairdir"* başlığı altında on iki maddeden (37-48. maddeler); dokuzuncu fasıl, *"Telgrafhane Öğretmek için Telgrafhaneye Alınacak Şakirdan Hakkında Olan Nizamnamedir"* başlığı altında on üç maddeden (49-61. maddeler); onuncu fasıl, *"Telgraf Hattı Muhafazasına Memur Süvari Ve Piyade Çavuşların Vazife-İ Zimmet Ve Memuriyetlerine Dair"* başlığı altında on maddeden (62-71. maddeler); on birinci fasıl, *"Çavuşların Kabahatleri Vukuunda Haklarında İcra Olunacak Mücazat Beyanındadır"* başlığı altında 4 maddeden (72-75. maddeler); on ikinci ve son fasılda, "Telgrafhanelere İsal-i Mekatib Hidmetinde Müstahdem Hidmetin Vazife-i Memuriyetlerine Dairdir" başlığı altında 4 maddeden (76-79. maddeler) oluşmaktadır. Hatine kısmında ise Nizamname'de bu maddeler haricinde taşrada bir şey vuku bulduğunda ya da lazım geldiğinde dersaadet telgraf idaresine başvurulması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 579, 21 Ş 1276 (14.03.1860); Def'a 580, 26 Ş 1276 (10.03.1860); Def'a 581, 4 N 1276 (26.03.1860); Def'a 582, 11 N 1276 (02.04.1860); Def'a 583, 18 N 1276 (09.04.1860); Def'a 585, 19 L 1276 (10.05.1860).

[1319] Üsküdar'dan Basra'ya kadar çekilecek telgraf hattının Anadolu'nun belli başlı ve önemli yerlerinden de geçecek olması münasebetiyle hem ahalinin haberleşmesine hem de ticaretin artmasına büyük katkılar sağlayacağı öngörülmüştü ki bu düşünce de Üsküdar-Basra hattının çekilmesinde önemli bir etken olmuştu. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 559, 16 Ca 1274 (02.01.1858).

[1320] Takvim-i Vekayi, Def'a 672, 8 C 1279 (01.12.1862).

[1321] İzmid'den Mudurnu'ya kadar çekilen hatta İzmid ahalisi telgraf hatlarının çekilmesinde kullandıkları yüz bin kuruş değerindeki direkleri devlete hibe etmiştir. Takvim-i Vekayi, Def'a 566, 26 R 1275 (03.11.1858).

çavuş görevlendirilmişti. Ancak bir müddet sonra Bolu kaymakamı Mehmed Tevfik Bey, İzmid Telgraf müdürü Salim Efendi ile Mudurnu'daki telgraf hattının on iki saat uzaklıkta bulunan Bolu'ya da çekilmesini ve telgraf müdürlüğü ile çavuşun Bolu'ya nakledilmesi meselesini görüştü. Yapılan görüşmelerde ahalinin bu masrafları karşılayacağı belirtildiğinden Tevfik Bey'in bu önerisi makul görüldü. Bunun üzerine hem telgraf hattının Bolu'ya uzatılması hem de telgraf merkezinin Bolu'ya nakledilmesi hususunda merkezden istirhamda bulunulmak üzere konu Bolu Meclisi gündemine alındı. Burada yapılan müzakerelerde, Bolu'nun oldukça büyük bir yer olması dolayısıyla işlerinin de çok olduğu belirtilerek telgraf merkezinin Bolu'ya nakledilmesinin zaruri olduğu vurgulandı. Merkezin Bolu'ya nakledilmesi halinde ise tel ve porselen masrafları haricindeki kereste vesair diğer tüm masraflar ahali tarafından karşılanacaktı. Bu hat sayesinde hem Bolu'nun şeref ve mamuriyeti artacak hem de önemli devlet işleri hızlı haberleşme sayesinde daha ivedi olarak halledilecekti. Ayrıca gerek mali işler gerekse tüccarlara da pek çok katkısı olacaktı.[1322]

Bolu meclisinin bu mazbatası telgraf dairesine görüşülmek üzere havale edildiğinde[1323] telgraf idaresi cevaben pusula merkezinin Bolu'ya nakledilmesi halinde pek çok karışıklığa neden olacağı; ancak Bolu'ya bir telgraf hattı inşa edilecek ise ayrı bir hattın çekilmesinin ve müstakil memurların görevlendirilmesi gerektiğini ifade etmişti.[1324] Böylece araya kış mevsiminin de girmesi münasebetiyle Bolu'ya telgraf hattının çekilmesi meselesi ilkbaharda icabına bakılmak üzere ertendi.[1325] Ancak 1863 yılının ilkbahar mevsimi bitmesine rağmen bu hat için gerekli çalışmalara henüz başlanılamamıştı. Bu nedenle Bolu kaymakamlığınca, merkezden, bu telgraf hattının çekilmesinin gerek önemli devlet işlerinin halledilmesinde gerekse devlet gelirlerinin ekseriyetini oluşturan aşar ve rüsum ihalelerinin müzayedesinde sağlayacağı büyük faydalar yeniden vurgulanarak telgraf hattının çekilmesine bir an önce başlanılması istirham edildi.[1326] Bunun üzerine sadrazamlık makamından, telgraf idaresine, durum hakkında bilgi alınmak üzere 12 Temmuz 1863 tarihli bir tahrirat gönderildi. Telgraf idaresi, bu tahrirata, telgraf hattının çekilmesinde hazineye düşecek tel vesair eşyaların Avrupa'dan getirtilebilmesi için başmühendisin herhangi bir

[1322] BOA, A_}MKT_MHM_00247_00058_001_001, 19 R 1279 (14.10.1862).
[1323] BOA, A_}MKT_MHM_00247_00058_003_001, 14 Ca 1279 (07.11.1862).
[1324] BOA, A_}MKT_MHM_00247_00058_003_001, 23 Ca 1279 (16.11.1862).
[1325] BOA, A_}MKT_MHM_00247_00058_004_001, 25 Ca 1279 (18.11.1862).
[1326] BOA, MVL_00652_00100_002_001, 5 M 1280 (22.06.1863).

malumat vermediği, bu nedenle Avrupa'dan bu eşyaların istenilemediği cevabını verdi. Ayrıca hattın yapımına bir an önce başlanması amacıyla hattın çekilmesinde kullanılacak direk vesair ihtiyaçların ahali tarafından telgraf güzergâhına yerleştirilmesi hususunda ahalinin teşvik edilmesi için Bolu kaymakamlığına bir cevap yazılması gerektiği de cevaba eklendi.[1327] Telgraf hattının Bolu'ya çekilmesi halinde ise hükümet konağındaki boş bir dairenin telgraf merkezi olarak kullanılması öngörülmüştü.[1328]

Hatta bir müddet sonra telgraf idaresi tarafından kaleme alınan bir takrirde, Avrupa'dan ihtiyaç duyulan eşyalar ülkeye gelene kadar Mudurnu-Bolu arasına çekilecek telgraf hattının inşa ve hesap işlerine bakmak, ayrıca inşa faaliyetleri bittikten sonra da açılacak telgraf müdürlüğünde görevlendirilmek üzere birinin seçilip tayin edilmesi önerilmişti. Telgraf idaresi bu iş için eski Filibe telgrafhanesi müdürü Nesib Efendi'yi önermişti.[1329] Telgraf idaresinin bu önerisi bir müddet sonra kabul edilerek Bolu'ya uzatılacak telgraf hatlarında gerek birtakım tahkiklerde bulunmak gerekse inşa faaliyetleri bittikten sonra orada inşa edilecek telgrafhanede müdürlük yapmak amacıyla Nesib Efendi'nin bin beş yüz kuruş maaşla tayin edilmesi padişahın onayı ile kabul edilmişti. Bu arada Nesib Efendi'ye verilecek maaşın 13 Ekim 1863 tarihinden itibaren başlatılması kararlaştırılmıştı.[1330]

Nesib Efendi, göreve tayin edildikten sonra Bolu'ya varmış ve burada Mudurnu'dan Bolu'ya çekilecek telgraf hattının yapım faaliyetleri için direklerin dikim işlerini gerçekleştirmeye başladı. Ancak bir müddet sonra şiddetli kar yağışları nedeniyle direklerin dikim işleri ertelenmek zorunda kalındı. Bununla birlikte havalar yumaşar yumuşamaz inşa faaliyetlerine yeniden başlandı. Ancak Avrupa'dan istenilen tel vesair eşyalar henüz gelmediğinden Bolu Meclisi tarafından 1864 yılı başlarında merkeze bir mazbata gönderilerek bu telgraf hattının bir an önce hizmete açılması için ihtiyaç duyulan tel vesair eşyaların gönderilmesi istirham edildi.[1331] Ayrıca bu hususta

[1327] Telgraf idaresinin cevabından anlaşıldığı kadarıyla Bolu'ya çekilecek telgraf hattı için yapılan bir keşif pusulasında Avrupa'dan getirtilecek tel vesair eşyanın değeri 5 bin 135 frank 30 santimi bulmaktaydı. BOA, MVL_00652_00100_004_001, 29 S 1280 (15.08.1863).
[1328] BOA, A_}MKT_MHM_00277_00058_001_001, 6 R 1280 (20.09.1863).
[1329] BOA, İ_HR_00203_011653_001_001, 22 Ca 1280 (04.11.1863).
[1330] BOA, İ_HR_00203_011653_002_001, 27 Ca 1280 (09.11.1863).
[1331] Ahmed Vefik Efendi'nin tahriratından anlaşıldığı kadarıyla hükümet konağı civarındaki bir yer telgrafhane olarak kullanılmaya hazır hale getirilmişti. BOA, MVL_00671_00082_002_001, 9 N 1280 (17.02.1864).

o esnada Anadolu sağ kol müfettişliğinde görevlendirilmiş olan Ahmed Vefik Efendi tarafından da merkeze bir tahrirat gönderildi.[1332]

Bunun üzerine konu hakkında bilgi alınması amacıyla sadrazamlık makamından Telgraf idaresine bir tahrirat gönderildi. Tahriratta, tel ve porselen gibi Avrupa'dan getirtilecek eşyalar haricindeki her türlü hazırlığın tamamlandığı belirtiliyordu. Buna karşılık Telgraf idaresi sadrazamlık makamına konuya açıklık getiren bir cevap yazdı. Verilen cevapta, ihtiyaç duyulan tel vesair eşyaların gönderildiği ve hattın yakın zamanda bitirileceği ifade edildi.[1333] Gerçekten de bu tel ve porselen takımları Bolu'ya gönderilmiş ve hattın bitirilmesi için gerekli çalışmalar hızlandırılmıştı. Hatta bir ara tellerin noksan çıkması münasebetiyle merkezden temini için talepte bulunulmuştu.[1334] Bu talep kısa bir süre sonra temin edilerek gönderildi.[1335] Bu arada Mudurnu'dan Bolu'ya kadar çekilen telgraf hattının uzunluğunun on beş saati bulduğunu ve direklerin dikim işlerinin Nisan ayında bitirildiğini belirtmek gerekir.[1336] 1864 yılının Temmuz ayına gelindiğinde Bolu'ya çekilen telgraf hatları bitmiş ve hizmete açılmıştı.[1337] Bu telgraf için ahalinin harcadığı 20 bin 500 kuruş hazineye terk edildiği gibi telgrafhane için de yeni büyük bir bina inşa edilmişti.[1338] Telgrafhanede çalışan görevlilerin aylık toplam maaşı bin 950 kuruşu bulmaktaydı.[1339]

5.2.1.2 Kastamonu, Çankırı ve Sinop Telgraf Hatları

Yukarıda Üsküdar'dan Basra'ya kadar uzatılması düşünülen telgraf hattının ilkin İzmid'e oradan Mudurnu'ya ve oradan da Ankara'ya çekildiğini belirtmiştik.[1340] Telgraf hattının bir kolunun Mudurnu'ya çekilmesi çalışmaları sürerken 1864 yılının ilk yarısında Kastamonu'ya da bir telgraf hattının uzatılması için bazı çalışmalar

[1332] BOA, A_}MKT_MHM_00295_00021_001_001, 15 L 1280 (24.03.1864).
[1333] BOA, MVL_00671_00082_005_001, 6 Za 1280 (13.04.1864).
[1334] BOA, A_}MKT_MHM_00300_00093_001_001, 16 Z 1280 (23.05.1864).
[1335] BOA, A_}MKT_MHM_00301_00083_002_001, 17 Z 1280 (24.05.1864).
[1336] BOA, A_}MKT_MHM_00301_00083_006_001, 29 Za 1280 (06.05.1864).
[1337] BOA, A_}MKT_MHM_00306_00043_006_001, 7 S 1281 (12.07.1864). Ayrıca bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 758, 20 S 1281 (25.07.1864).
[1338] BOA, İ_DH_00528_036489_002_001, 7 Ra 1281 (09.08.1864).
[1339] Nitekim Meclis-i Vâlâ tarafından kaleme alınan bir mazbatada, Bolu telgrafhanesi memurlarının 13 Haziran 1863 ila 12 Ağustos 1863 tarihleri arasındaki maaşlarının 3 bin 900 kuruş olduğu belirtilmekteydi. BOA, İ_MVL_00516_023239_001_001, 3 R 1281 (05.09.1864).
[1340]Ankara'ya kadar çekilen telgraf hattı 1859 yılının sonlarına doğru bitirilmiş ve buradan da 55 saat uzaklıktaki Yozgat'a çekilmesi için gerekli hazırlıklar yapılmıştı. Ankara'ya kadar olan hattın toplam uzunluğu 37.5 saat olup, hat sayısı iki taneydi. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 574, 2 Ca 1276 (27.11.1859).

yapılmıştı. Bunun için öncelikle konu, Kastamonu eyaletinde nafia işlerine bakmak üzere kurulan komisyona havale edilmiş ve burada yapılan müzakereler neticesinde Ankara telgraf hattının, gerek ticaret gerekse haberleşmede sağlayacağı faydalar göz önünde bulundurularak Çankırı üzerinden Kastamonu'ya uzatılması kararlaştırılmıştı. Görüldüğü üzere telgraf hattı, Çankırı üzerinden geçirilerek Kastamonu'ya uzatılacağından durum, Kastamonu mutasarrıfı Yusuf Rıza tarafından bir tahrirat ile Çankırı'ya da bildirildi. Nitekim Ankara'dan Kastamonu'ya kadar çekilecek telgraf hattının tüm masraflarının Kastamonu ahalisine yüklenmesi uygun olmayacaktı. Bu nedenle telgraf hatlarının çekilmesi ile telgrafhanelerin inşa edilmesinde öngörülen devlet-millet iş birliği, eyalet-sancak iş birliği şeklinde de yürütülmek kaydıyla masraflar paylaşılmaya çalışıldı. Bu amaçla Kastamonu mutasarrıfı tarafından Çankırı'ya gönderilen 31 Mayıs 1864 tarihli bir tahriratta, Ankara'dan çekilecek telgraf hattı için Çankırı'ya kadar olan direk vesair masrafların Çankırı ahalisinden; Çankırı'dan Kastamonu'ya kadar uzatılacak telgraf hattı için ihtiyaç duyulan direk vesair masrafların ise Kastamonu ahalisinden karşılanması gerektiği ve bu hususta icab eden çalışmaların yapılması emrediliyordu. Bu emir üzerine konu Çankırı Meclisi gündemine alındı ve yapılan müzakereler neticesinde Bayraklı Panayırının da Çankırı'da bulunması münasebetiyle özellikle ticaretin geliştirilmesi amacıyla ilgili masrafların ahali tarafından karşılanmasının münasip olacağı kararlaştırıldı. Bu hattın yapılması halinde devlet hazinesine ve ahaliye de pek çok faydalar sağlanacağı öngörülmüştü.[1341]

Çankırı meclisinden gelen bu olumlu mazbata sonrası, konu Kastamonu meclisi gündeminde yeniden değerlendirilmiş ve yapılan değerlendirmeler sonrasında 6 Temmuz 1864 tarihli bir mazbata hazırlanarak sadrazamlık makamına gönderildi. Mazbatada, Ankara üzerinden Çankırı yoluyla Kastamonu'ya çekilecek telgraf hattı için Çankırı ile iletişime geçildiği ve çekilecek telgraf hattı masraflarının birlikte karşılanacağı belirtiliyordu.[1342] Ayrıca Kastamonu mutasarrıfı Yusuf Rıza tarafından Temmuz ayının başlarında bu konuda sadrazamlık makamına ayrıca bir tahrirat daha gönderilmişti.[1343] Kastamonu'dan gönderilen bu tahriratlar bir müddet sonra Telgraf idaresine havale edildi.[1344] Telgraf idaresi bu konuyu görüşmek üzere 28 Temmuz

[1341] BOA, MVL_00681_00051_002_001, 29 M 1281 (04.07.1864).
[1342] BOA, MVL_00681_00051_003_001.
[1343] BOA, MVL_00680_00049_001_001.
[1344] BOA, A_}MKT_MHM_00306_00082_001_001, 17 S 1281 (22.07.1864).

1864 tarihinde toplandı ve yapılan toplantı sonrasında buraya bir telgraf hattının uzatılmasının üçüncü dereceden önemli olması hasebiyle sonraki senelere ertelenmesi kararlaştırıldı.[1345] Alınan bu karar daha sonra Meclis-i Vâlâ'ya da görüşülmek üzere havale edildi. Burada da Telgraf idaresinin aldığı karar doğrultuda bir mazbata kaleme alındı ve sonuç Kastamonu'ya bir şukka ile bildirildi.[1346] Böylece Kastamonu'ya telgraf hattının uzatılması meselesi bir süreliğine ertelendi. Bununla birlikte telgraf hattı için Kastamonu hissesine düşen direklerin kesilerek hazır hale getirilmesi için birtakım faaliyetlerde bulunulmuştu. Nitekim mutasarrıf Yusuf Rıza tarafından merkeze gönderilen bir tahriratta, merkez vesair yerler ile haberleşmenin hızlandırılabilmesi ve bazı firarilerin ivedilikle yakalanabilmelerinin kolaylaşması, ayrıca tüccar ve iş sahiplerinin işlerinin hızlandırılması için Ankara üzerinden Çankırı yoluyla Kastamonu'ya uzatılacak telgraf hattının tamamlanması adına gerekli direklerin hazırlandığı ve sadece dersaadetten tellerin gönderilmesi ile tamamlanacağı belirtiliyordu.[1347] Ancak bu iş 1867 yılında yayınlanan Vilayet Talimatnamesi'ne kadar ertelendi.

Üçüncü bölümde ifade edildiği gibi 1864 Vilayet Nizamname'si tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmesi Meclis-i Vâlâ tarafından kaleme alınan bir Talimatname ile kararlaştırıldığında[1348] Kastamonu'da vilayete dönüştürülen yerler arasında bulunmaktaydı.[1349] Kastamonu vilayete dönüştürüldükten hemen sonra vilayet idare meclisinde telgraf hattının Kastamonu'ya uzatılması meselesi yeniden gündeme alındı. Yapılan müzakerelerde bir kez daha direk vesair masrafların ahali tarafından karşılanacağı belirtilerek hattın Kastamonu'ya uzatılması merkezden istirham edildi. Kastamonu meclisinin bu mazbatası, sadrazamlık makamından görüşü alınmak üzere Telgraf idaresine 1 Haziran 1867 tarihli bir tahriratla havale edildi.[1350] Telgraf idaresi konu hakkında 2 Temmuz 1867 tarihli bir cevap hazırlayarak

[1345] Telgraf İdaresinin tahriratından anlaşıldığı kadarıyla Anadolu hatlarından İzmir hattı birinci; Kütahya ve Balıkesir hatları ikinci dereceden önemli yerlerdi ve önceliğin buralara verilmesi gerekiyordu. BOA, MVL_00681_00051_004_001, 21 S 1281 (28.07.1864).
[1346] BOA, MVL_00681_00051_005_001, 13 Ra 1281 (16.08.1864).
[1347] BOA, MVL_00687_00081_003_001, 23 R 1281 (25.09.1864).
[1348] 1867 yılında yapılan düzenleme üç temel esas amacı gerçekleştirmek için yapılmıştır. Bunlardan birincisi, valilerin yetkilerini arttırarak onların güçlendirilmesi, ikincisi mahkemelerin yeniden tanzim edilerek umum hukukun bir kat daha garanti altına alınması ve üçüncüsü ise meclislerin daha esaslı bir şekilde teşkil edilmesi ile azalarının müesses nizama uygun olarak ehil olanlarının seçilmelerinin sağlanmasıdır. Bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 875, 10 Za 1283 (19.03.1867).
[1349] Bu yeni düzenleme ile Kastamonu vilayeti Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı ile birlikte toplam 4 livadan oluşmaktaydı. BOA, I_MMS_00133_005692_002_001, 22 M 1284 (26.05.1867).
[1350] BOA, MVL_00735_00091_001_001.

sadrazamlık makamına iletti. Cevaptan anlaşıldığı kadarıyla bu hat için gerekli keşifler yapılmış ve yapılan keşifler sonrasında adı geçen hat için Avrupa'dan getirtilmesi gereken eşyanın toplam maliyetinin 55 bin 593 frank 80 santim olacağı öngörülmüştü.[1351] Bu konuda ayrıca vali olarak tayin edilen Mehmed Tevfik de merkeze bir tahrirat göndererek telgraf hattının inşasının başlatılmasını istirham etti.[1352]

Bu arada telgraf yapımı için gerekli hazırlıklar tamamlanmış ve merkezden tel ve porselen gibi eşyalar Kastamonu'ya gönderilmişti. Ayrıca telgraf için ihtiyaç duyulan direkler de daha önce hazırlanmıştı. Bundan sonra yapım faaliyetlerine hemen başlandı ve bir süre sonra hızlandırıldı. Hatta 1867 yılının Ekim ayına gelindiğinde telgraf hattının büyük bir kısmı tamamlandı. Ancak hattın ve telgrafhanelerin hizmete açılmasından önce buralara ihtiyaç duyulan memurların gönderilmesi Telgraf idaresi tarafından sadrazamlık makamına bir tahrirat ile önerildi. Telgrafhane idaresinin önerisine göre Kastamonu telgrafhanesi müdürlüğüne bin 200 kuru maaş ile İslimiye müdürü Recai Efendi, birinci refakat memuriyetine 600 kuruş maaş ile Tevfik Efendi ve ikinci refakat memuriyetine de 480 kuruş maaş ile mülazımlardan Hüseyin Efendi tayin edilecekti. Çankırı telgrafhanesi müdürlüğüne ise bin kuruş maaş ile eski Yanya müdürü Mahmud Efendi ve refakatine de 400 kuruş maaş ile dersaadet telgrafhanesi mülazımlarından Rifat Bey tayin edilecekti.[1353] Telgraf idaresinin bu önerisi bir müddet sonra padişah tarafından onaylanarak gereğinin yapılması için sadrazama iade edildi.[1354] Böylece ismi geçen kimseler bir süre sonra görev yerlerine gönderildiler. 1867 yılının sonlarına gelindiğinde ise Kastamonu ve Çankırı telgrafhaneleri hizmete açıldı.[1355] Böylece 1864 yılında girişilen Kastamonu'ya telgraf hattı çekilmesi faaliyetleri 1867 yılı sonlarında ancak haberleşmeye açılabildi.

Telgraf hattı Kastamonu'ya çekildikten sonra zamanla bağlı önemli kazalara da uzatıldı. İlk uzatılan kazalardan biri de Tosya kazası olmuştu. Telgraf hattı Tosya kazasına ulaştırıldıktan sonra hattın, 1867 yılının sonlarına doğru 12 saat uzaklıktaki İskilip kazasına bağlanması için de birtakım teşebbüslerde bulunulmuştu. Nitekim İskilip kazası meclisi Kastamonu vilayetine gönderdiği bir telgrafnamesinde[1356],

[1351] BOA, MVL_00735_00091_002_001.
[1352] BOA, A_}MKT_MHM_00388_00043_002_001, 9 C 1284 (08.10.1867).
[1353] BOA, İ_HR_00228_013355_001_001, 9 C 1284 (08.10.1867).
[1354] BOA, İ_HR_00228_013355_002_001, 18 C 1284 (17.10.1867).
[1355] BOA, MVL_01055_00010_004_001, 23 Ş 1284 (05.12.1867).
[1356] BOA, MVL_01055_00020_001_001, 21 Şaban 1284 (18.12.1867).

Tosya yoluyla telgraf hattının kazalarına uzatılması halinde tel ve direk giderleri ile sair tüm masrafların taraflarından karşılanacağı belirtiliyordu. Bunun üzerine Kastamonu vali kaymakamı Halil Sami, İskilip kazasının gerek mevkii bakımından önemli bir yerde bulunması gerekse buradaki tuz yatakları sayesinde ticaretinin oldukça gelişkin olması münasebetiyle bir telgraf hattının uzatılmasını merkezden istirham etti. Halil Sami ayrıca Kastamonu'dan başkente İnebolu, Bartın, Amasra ve Akçaşehir üzerinden doğrudan bir telgraf hattının uzatılmasını da istedi.

Esasında Halil Sami, daha önce bu hatların maliyetlerinin ne kadar olacağını öğrenmek için vilayet telgraf müfettişliğine bir tezkere ile sormuş ve bu soru üzerine vilayet telgraf müfettişliğinden bir cevap yazılmıştı. Cevapta, Anadolu ile telgraf haberleşmesinin Üsküdar ile Ankara arasındaki hat üzerinden sağlandığı ve böyle büyük bir hattın tek bir hat ile idare edilmesinin gecikmelere neden olacağı gibi bir sakatlık olması halinde iletişimin tamamen kesileceği ifade ediliyordu. Bu nedenle eğer Kastamonu-İnebolu-Amasra-Bartın-Ereğli-Akçaşehir-Kandıra kasabası yoluyla başkente kadar bir kol telgraf hattı uzatılırsa hem haberleşme daha sağlıklı ve ivedilikle yapılacak hem de belirtilen mahaller için önemli faydalar elde edilecekti.

Bu hatlardan İskilip hattı için direk, tel, amele yevmiyesi ile telgrafhane binasına yapılacak toplam masraflar, 81 bin 588 kuruşu bulmaktaydı. Bu masraflardan tel ve porselen gibi masraflar hazine, kalan masraflar ise ahali tarafından karşılanacaktı. Kastamonu'dan başkente uzatılacak telgraf hattı masraflarına gelince, bunlardan hazinece karşılanması gereken tahmini miktar 90 bin frank iken; ahali tarafından karşılanması gereken miktar ise yine tahminen 250 bin kuruşu bulacağı öngörülmekteydi. Ancak bu hattın güzergâhında vilayet hududu dışında Hüdavendigar vilayeti dâhilinde yer alan 30 saat kadar bir mesafe bulunmaktaydı ki bu mesafede çekilecek hat masraflarının hangi vilayetçe ödeneceği sonradan ihtilaf konusu olacaktı.[1357]

Vali kaymakamı Halil Sami'nin bu tahriratı, sadrazamlık makamınca önce bilgi alınmak gayesiyle 15 Şubat 1868 tarihli bir tahrirat ile Maliye Nezaretine havale edildi. Maliye Nezareti bu tahrirata 20 Mart 1868 tarihli bir cevap yazdı. Cevabında, Hazinece Tosya kazasına uzatılacak telgraf hattı için verilecek miktarın 6 bin 398 ve Kastamonu'dan başkente uzatılacak telgraf hattı için verilecek miktarın ise 55 bin 354

[1357] BOA, I_SD_00002_000092_005_001, 27 N 1284 (22.01.1868).

franka mal olacağı ve bu maliyetlerin miktarı çok olmadığından ve faydalarının da çok olacağı düşünüldüğünden hazinece karşılanmasının uygun olacağı belirtildi. Bu arada cevapta belirtildiğine göre İskilip'te açılacak telgrafhanede istihdam edilecek memurların maaşları 3 bin 239 kuruşu; Kastamonu'dan merkeze uzatılan güzergâhlar üzerinde bulunan yerlerde açılacak telgrafhanelerde istihdam edilecek memurların maaşları ise 17 bin 156 kuruşu bulmaktaydı.[1358] Bu konu ayrıca sadrazam tarafından 24 Şubat 1868 tarihli bir tezkire ile Telgrafhane-i Amire Müdürlüğüne de iletildi ve buradan gönderilen 11 Mart 1868 tarihli bir cevapta da hazineye düşen miktarın verilmesinin uygun olacağı ifade edildi.[1359]

Bundan sonra konu Şura-yı Devlet tarafından da ele alındı. Burada yapılan müzakerelerde gerek belirtilen mahallerin ticaret mevkileri olmaları gerekse devlete pek çok faydaları olacağı öngörülerek hem hattın bir kolunun İskilip'e uzatılmasının hem de Kastamonu'dan başkente doğrudan bir hattın çekilmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı.[1360] Nihayet bu hatların açılması hususunda faaliyetlere başlanmak üzere padişahın onayına sunuldu. Padişah tarafından uygun bulunarak gereğinin yapılması için müsaade alındı.[1361]

Hatların yapımı için gerekli izin alındıktan sonra hemen inşa faaliyetlerine başlandı. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere hattın yaklaşık 30 saatlik kısmı Hüdavendigar vilayetinden geçtiğinden ihtiyaç duyulan 2 bin 100 direk ile sair masrafların hangi vilayetçe karşılanacağı sorunu ortaya çıktı. Bu karışıklığı çözmek amacıyla Hüdavendigar vilayetince Nafia Nezaretine, dikilecek direk vesair masrafların hangi vilayetçe karşılanacağı hususu 8 Temmuz 1868 tarihli bir telgraf ile soruldu. Bu soruya Nafia Nezareti, Hüdavendigar vilayeti hududunda yer alan kısımlar için yapılacak masrafların ilgili mahallerin mal sandıklarından; başkente kadar zabtiye idaresindeki mahaller masraflarının ise telgraf idaresinden karşılanması gerektiği cevabı verildi.[1362] Bu durum ayrıca sadrazamlık makamına da iletildi.[1363] Bunun üzerine sadrazamlık makamı bu durumu görüşmek üzere Nafia Nezareti'nin ilgili tahriratını Şura-yı Devlete havale etti. Şura-yı Devlet'te yapılan müzakereler neticesinde Nafia Nezareti'nin belirttiği görüşün uygun olduğu, bu bağlamda Hüdavendigar vilayeti

[1358] BOA, I_SD_00002_000092_003_001.
[1359] BOA, I_SD_00002_000092_002_001.
[1360] BOA, I_SD_00002_000092_001_001, 2 M 1285 (29.04.1868).
[1361] BOA, I_SD_00002_000092_009_001, 14 M 1285 (07.05.1868).
[1362] BOA, A_}MKT_MHM_00417_00043_003_001.
[1363] BOA, A_}MKT_MHM_00417_00043_004_001, 25 Ra 1285 (16.07.1868).

dâhilinde dikilecek direk masraflarının mahalli mal sandıklarından ve zabtiye müşiriyeti idaresindeki mahaller masraflarının ise telgraf hasılatından karşılanmasının ve gereği için durumun Maliye ve Nafia Nezaretlerine bildirilmesi gerektiği kararlaştırıldı.[1364] Bununla birlikte bir süre bu sefer inşa masraflarının hangi vilayete ait olacağı sorunu ortaya çıktı.[1365] Bu sorun da yine önceki kararda olduğu gibi yapılacak masrafların mal sandıklarından karşılanması gerektiği kararlaştırıldı[1366] ve gereği için Maliye ve Nafia Nezaretlerine bildirildi.[1367]

Bu arada Kastamonu'da servet sahipleri ile kimi varlıklı ahalinin yardımlarıyla başlanan ahır vesaire müştemilatıyla birlikte yedi odalı telgrafhane, 25 bin 417,5 kuruş masrafla 1868 yılının sonlarına doğru bitirilerek hizmete açıldı.[1368] Kastamonu üzerinden başkente uzatılan telgraf hattının İnebolu kısmı Kastamonu Meclisi tarafından merkeze gönderilen 23 Ağustos 1868 tarihli bir mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla bitirilmiş ve İnebolulu Hacı Abdullahzade Hacı Mehmed Kaptan'ın evi 13 bin kuruşa satın alınarak telgraf merkezi olarak kullanılmaya başlandı.[1369] Ayrıca 1868 yılının sonlarına doğru hem Tosya'dan İskilip'e uzatılan hat hem de Kastamonu'dan başkente kadar uzatılan hat bitirilmiş ve hizmete açılmıştı.[1370]

Kastamonu'dan bağlı kazalara ve başkente bu şekilde telgraf hatlarının uzatılması için faaliyetler yürütülürken Sinop livasına da 1868 yılı sonlarına direkt bir telgraf hattı çekilmesi için birtakım teşebbüslerde bulunuldu. Ancak burada Sinop'ta bir telgraf hattının varlığını ve bu telgraf hattının 32 saat uzaklıktaki Samsun'dan çekildiğini ve 1868 yılı başlarında hizmete açıldığını belirtmek gerekir.[1371] Böyle bir hattın Sinop'a çekilmesi ile ilgili ilk teşebbüsler, 1865 yılı sonlarında olmuştu. Sinop Meclisi tarafından sadrazamlık makamına gönderilen umumi bir mazbatada, Samsun kolu ile birleştirilmek üzere telgraf hattının bir kolunun da Sinop'a çekilmesi istirham edilmişti. Umumi mazbatada telgrafın, devlet varidatlarının müzayedesinde olsun tüccar vesairece iletişimin sağlanmasında olsun büyük bir sürat ve kolaylık sağlayacağı belirtiliyordu. Ayrıca böyle bir hattın Sinop için zaruri olduğu nitekim Karadeniz'in ortasında önemli bir liman konumunda bulunan livalarında ecnebi taifesi

[1364] BOA, A_}MKT_MHM_00417_00043_002_001, 24 R 1285 (14.08.1868).
[1365] BOA, I_SD_00011_000518_001_001, 21 C 1285 (09.10.1868).
[1366] BOA, I_SD_00011_000518_004_001, 17 B 1285 (03.11.1868).
[1367] BOA, A_}MKT_MHM__00426_00040_001_001, 25 B 1285 (11.11.1868).
[1368] BOA, I_DH_00584_040642_002_001, 19 B 1285 (05.11.1868).
[1369] BOA, A_}MKT_MHM_00418_00018_001_001.
[1370] BOA, A_}MKT_MHM_00428_00070_002_001, 14 B 1285 (201.11.1868).
[1371] BOA, A_MKT_MHM_00404_00048_002_001, 6 Z 1284 (30.03.1868).

ile konsolosların bulunduğu ve bu münasebetle herhangi bir müşkül durumda kolayca üstesinden gelinmek için önemli bir vasıta olarak kullanılacağı ifade ediliyordu. Ayrıca özellikle Rusya'dan bu taraflara nakledilen tuz sandallarının yakalanması için sahil ve Samsun tarafları ile haberleşmenin seri bir şekilde yapılabilmesi için de bu hattın varlığının elzem olduğu belirtilmişti.[1372]

Bu arada yapılan bir keşif ile bu hattın masraflarının 17 bin 747 frank 50 santim olduğu tespit edildi.[1373] Sinop sancağının bu ikna edici görünen argümanları üzerine konu önce Maliye Nezaretine görüşülmek üzere 28 Kasım 1865 tarihli bir tezkere ile havale edildi. Maliye Nezareti cevabında hattın inşasının ve hazineye düşen miktarın verilmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı.[1374] Durum Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de de müzakere edildikten ve uygun görüldükten sonra[1375] sadrazamlık makamından padişahın onayına sunuldu ve padişahın onayı ile hattın Samsun'dan Sinop'a uzatılmasına dair irade çıktı.[1376] Ancak bir süre sonra bu hattın Sinop'a uzatılması bir süreliğine ertelendi.[1377] Bununla birlikte 1867 yılında yapımına başlandı ve yukarıda da belirtildiği gibi 1868 yılında yapımı tamamlanarak hizmete açıldı.[1378]

Sinop'taki telgraf hattı hizmete açılmasına rağmen bu hattın Ankara ve Samsun üzerinden dolaşması nedeni ile önemli ve acele hallerde işlerin uzadığı görüldü. Bu nedenle Kastamonu valisi Mehmed Reşid merkeze 20 Kasım 1868 tarihli bir tahrirat göndererek Kastamonu'dan Sinop'a doğrudan doğruya bir telgraf hattı çekilmesini istirham etti. Bu hat eğer uzatılırsa Taşköprü ve Boyabad üzerinden uzatılacaktı ki bu iki yer kaymakamlık için de iyi olacak ve bu iki yere de birer telgraf merkezi kurulacaktı. Esasında böyle bir istek 24 Eylül 1868 tarihinde de merkeze, vilayet idare meclisince iletilmiş; ancak henüz cevabı alınamamıştı. Mehmed Reşid'in bu tahriratına merkezden konun şu anda görüşme aşamasında olduğu ve gelişme olduğunda vilayetlerine bildirileceği ifade edildi.[1379] Neticede konu Şura-yı Devlet'te müzakere edilmiş ve yapılan müzakereler neticesinde Kastamonu'dan Sinop'a direkt bir hat çekilmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı. Şura-yı Devlet'in bu kararından anlaşıldığı kadarıyla Sinop'a uzatılacak bu hattın Taşköprü ve Boyabad üzerinden de

[1372] BOA, I_MVL_00547_024560_002_001, 17 C 1282 (07.11.1865).
[1373] BOA, I_MVL_00547_024560_001_001.
[1374] BOA, I_MVL_00547_024560_003_001, 22 Ş 1282 (10.01.1866).
[1375] BOA, I_MVL_00547_024560_004_001, 8 N 1282 (25.01.1866).
[1376] BOA, I_MVL_00547_024560_005_001, 16 N 1282 (02.02.1866).
[1377] BOA, MVL_00722_00105_001_001, 18 Ra 1283 (31.07.1866).
[1378] BOA, A_}MKT_MHM_00404_00048_002_001, 6 Z 1284 (30.03.1868).
[1379] BOA, ŞD_01638_00021_001_001, 4 Ş 1285 (20.11.1868).

geçirilerek her iki yerde de birer telgraf merkezinin kurulması kararlaştırıldı. Bu hat için Avrupa'dan getirtilmesi gereken tel, porselen gibi eşyaların masrafı 24 bin 304 franka mal olacaktı. Ayrıca açılacak merkez memurlar ile çavuş vesair kimselerin aylık maaşları 4 bin 500 kuruşa mal olacaktı ve bu miktar telgraf gelirlerinden karşılanacaktı.[1380]

Taşköprü hattı bitirildikten sonra Boyabad ile Sinop arasındaki telgraf hattının inşa faaliyetlerine başlandı ve 1868 yılının ikinci yarsından sonra Boyabad hattı tamamlanarak hizmete açıldı. Boyabad'da yapılan telgraf hattı için inşa edilen telgrafhane binası üç odadan oluşmakta olup ahali tarafından 30 bin 500 kuruş yardım yapılmıştı.[1381] Kastamonu'dan Sinop'a çekilen telgraf hattının uzunluğu 40 saat uzunluğundaydı. Ayrıca Sinop'tan Akçaşehir ve Düzce üzerinden Bolu'ya kadar da 18 saatlik bir telgraf hattı çekildi.[1382]

Kastamonu Vilayeti dâhilinde zamanla telgraf hatları çoğu yere ulaştırıldı. 1869 yılına gelindiğinde Recai Efendi telgrafhane müdürlüğü görevini devam ettirmekteydi. Telgraf müfettişliği görevi İzzet Efendi'ye, müfettiş muavinliği Rıza Efendi'ye, birinci muhabere memurluğu Hamid Efendi'ye, ikinci muhabere memurluğu Said Efendi'ye ve üçüncü muhabere memurluğu da Şükrü Efendi'ye verildi. Vilayet dâhilinde ve civar yerlerde bulunan telgraf merkezlerinden birbirine çekilen telgrafnamelerin her 20 kelimesi için alınacak ücretler de farklıydı. Buna göre Bafra, Samsun, Amasya, Mecidözü ve Çorum'dan Kastamonu'ya çekilecek telgraf ücreti 15; İskilip ve Tosya'dan çekilecek telgraf ücreti ise 20 kuruş olarak tespit edilmişti. Yine Bafra, Samsun ve Amasya'dan Tosya'ya çekilecek telgrafın ücreti 15, Mecidözü, Çorum, Tosya ve Kastamonu'dan Tosya'ya çekilecek telgraf ücreti de 10 kuruş olarak tespit edilmişti. Son olarak Kastamonu'dan başkente çekilecek telgraf ücreti ise 30 kuruş olarak tespit edilmişti.[1383]

1870 yılında telgraf müdürü değiştirilerek yerine Hasib Efendi tayin edildi. İzzet Efendi telgraf müfettişliği ve Rıza Efendi de müfettiş muavinliği görevini devam ettirdiler. Ayrıca telgrafhaneye bir de Karabet Efendi isimli biri ecnebi lisanı baş memuru olarak alındı. Telgrafhanenin diğer memurları da Rüşdü, Arif, Said, Şükrü,

[1380] BOA, A_}MKT_MHM_00431_00006_001_001, 20 N 1285 (04.01.1869).
[1381] BOA, I_DH_00598_041657_002_001, 10 Ca 1286 (18.08.1869).
[1382] BOA, ŞD_01639_00001_003_005, 29 Safer 1287 (31.05.1870).
[1383] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1286/1869, s. 64-66.

Ahmed ve Agob Efendiler idiler. Şakirdanı ise Andon ve Cemal Efendiler idiler.[1384] 1870 yılında Kastamonu vilayeti ve bağlı livalarda toplamda 442 saat uzunluğunda hat çekilmişti. 1870 yılında Rumeli'ye çekilecek telgraf ücretleri de belirlenmişti. Buna göre Kastamonu'dan Edirne'ye 30, Tuna'ya 40, Bosna'ya 50, Selanik'e 40, Yanya ve İşkodra'ya 40 kuruş olacaktı. Ayrıca İskenderiye ve Mısır gibi o civar yerlere telgraf ücreti frank üzerinden alınacak olup ücret olarak da 30 frank ve İran'a da 21 frank olarak belirlenmişti. 1870 yılında İstanbul'a çekilecek telgraf ücreti 30 kuruştan 25 kuruşa indirildi. Aydın'a çekilecek telgraf ücreti 30; Ankara'ya 15; Erzurum'a 30; Bağdat'a 40; Cezayir-i Bahr-i Sefid'e 15; Hüdavendigar'a 15; Halep'e 30; Diyarbekir'e 30; Sivas'a 15; Suriye'ye 40; Trabzon'a 15 ve Konya'ya da 30 kuruş olarak tespit edilmişti.[1385] Bu arada Kastamonu vilayetindeki telgrafhaneler, beş sınıfa ayrılmıştı. Buna göre birinci sınıf telgrafhane Kastamonu; ikinci sınıf telgrafhanesi Samsun; üçüncü sınıf telgrafhanesi Ereğli; dördüncü sınıf telgrafhaneleri Amasya, Çankırı, Sinop, Bartın, Bolu ve Akçaşehir ve beşinci sınıf telgrafhaneleri ise Kandır, Zağferanbolu, Merzifon, Çorum ve Bafra olarak belirlenmişti. Görüldüğü üzere vilayet dâhilinde olmayan kimi yerler önem sırasına göre Kastamonu vilayeti dâhilinde sınıflara ayrılmaktadır. Bunun nedeni Amasya, Samsun, Çorum, Kandıra, Merzifon ve Bafra'nın telgraf hatlarının ve memurlarının Kastamonu vilayet müfettişliğinin idaresinde olmasından kaynaklanmaktaydı.[1386] 1871 yılına gelindiğinde bu telgrafhanelerden Amasya, Akçaşehir, Kandıra, Zağferanbolu, Merzifon, Çorum ve Bafra telgrafhaneleri Kastamonu vilayeti müfettişliğinden çıkarıldı.[1387] 1872 yılında Kastamonu ve Trabzon vilayetleri telgraf müfettişliği birleştirilerek müdürlüğüne Lebib Efendi, muavinliklerine ise Rıza ve Hasib Efendiler tayin edildi.[1388]

1875 yılına gelindiğinde ise Kastamonu müfettişliğine Lebib Efendi ve muavinliğine ise Hacı Şefik Efendi tayin edilmişti. Kastamonu telgraf ve posta müdürü olarak Hacı Şefik Efendi; Birinci muhabere memurluğuna Resmi Efendi; ikinci muhabere memurluğuna Şükrü Efendi; üçüncü muhabere memurluğuna Hilmi Efendi; dördüncü muhabere memurluğuna Mazhar Efendi; beşinci muhabere memurluğuna Rıza Efendi;

[1384] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1287/1870, s. 88.
[1385] Bu bilgiler 1870 tarihli Kastamonu vilayet salnamesinde 88 ila 90 sayfaları arasında bulunan bir haritadan alınmıştır. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1287/1870.
[1386] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1287/1870, s. 88-90.
[1387] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1288/1871, s. 96.
[1388] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1289/1872, s. 112.

altıncı muhabere memurluğuna Cemal Efendi; yedinci muhabere memurluğuna Osman Efendi; lisan-ı ecnebi muhabere memurluğuna Edvar (veya Eduar) Efendi tayin edilmişti.[1389] 1875 yılına kadar sadece yukarıda telgraflardan alınacak ücretlerden sadece başkente çekilecek telgraflardan beş kuruş daha zam yapılması dışında herhangi bir değişiklik olmamıştı. 1875 yılında Kastamonu vilayeti sınırları sahilinde toplam 442 saat uzunluğunda hat ve 467 saat uzunluğunda da tel çekilmişti. Açılan tüm telgraflardan çalışan tüm personelin sayısı 130'u bulmaktaydı.[1390]

[1389] Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1289/1872, s. 152-153.
[1390] Bu bilgiler 1292/1875 tarihli Kastamonu vilayet salnamesinin en son sayfasında yer alan bir haritadan alınmıştır. Bkz. Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1292/1875.

SONUÇ

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Türklerin hâkimiyetine geçen ve bir müddet sonra Türk nüfusunun en kesif şekilde bulunduğu yerlerden birisi haline gelen Kastamonu, Türk tarihi açısından yadsınamaz bir öneme sahip olmuştur. Nitekim 13. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Kastamonu, Selçukluların iki uç merkezinden biri konumuna yükselerek *Türkmenler'in Başkenti* sıfatını dahi aldı. Bu bakımdan 14. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Kastamonu, Türklerin tamamen hâkim unsur haline geldiği bir kent konumuna yükseldi. Kent, 1461 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra da önemini korumaya devam etti ve kimi şehzadeler ile yüksek rütbeli devlet memurlarına merkez oldu. Ancak kent, 17. yüzyıldan itibaren zaman zaman arpalık zaman zaman ise malikâne sistemi ile idare edildiğinden eski önemini kaybetmeye başladı.

Kastamonu, 18. yüzyıl sonlarından Tanzimat dönemine kadar Darphane, İrad-ı Cedid, Tersane, Mukataat ve Mansure gibi hazinelere bağlı şekilde ve yöneticileri bu hazinece tayin edilmek suretiyle idare edildi. Bu anlamda özellikle 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın ilk on yılında doğrudan bağlı bulunduğu hazinelerce voyvodalar ve genellikle mütesellimler aracılığıyla emaneten yönetildi. 1810 yılından sonra ise bazen Anadolu dışında bulunan muvazzaf valilere, bazen İstanbul'da oturan eski bir sadrazama, bazen vezir veya paşa rütbeli kimselere, bazen de seraskere ber-vech-i muhassıllık suretiyle tevcih edildi. Kastamonu, 1846 yılına gelindiğinde eyalete dönüştürüldü ve sınırlarına Kocaeli[1391], Bolu, Viranşehir ve Sinop sancakları dâhil edildi. Bu anlamda eski önemii yeniden kazandı. 1859 yılı sonlarından 1867 yılına kadar Kastamonu her ne kadar mutasarrıflığa dönüştürülmüş olsa da bu durum önemini kaybettiği anlamına gelmemelidir. Nitekim Kastamonu, eyalet statüsünü devam ettirdiği gibi yukarıda sayılan sancaklara ilave olarak 1863 yılından itibaren Çankırı da Kastamonu sınırlarına dâhil edildi. Bunda orta Anadolu'nun kuzeyinde bulunan Kastamonu'nun, gerek iç kesimlerle kara bağlantısı, gerekse başkent ile deniz bağlantısının bulunmasının önemli bir rolü vardı. Kastamonu bu önemini 20. yüzyılın başlarına kadar bu şekilde devam ettirdi.

[1391] Ancak 1855 yılında Kocaeli Kastamonu'da ayrılarak Hüdavendigâr eyaletine bağlandı. Eren, *a.g.m.*, s.206.

Son derece mazbut bir kent olan Kastamonu, Tanzimat ilkelerinin de ilk tatbik edildiği yerlerden biri oldu. Bu anlamda Tanzimat'ın uygulandığı diğer yerlerde olduğu gibi Kastamonu'da da ilk mali merkezileşme pratiği olan muhassıllık teşkilatı kurularak Tanzimat ilkeleri tatbik edildi. Ancak muhassıllık teşkilatı, ilk önce devlet açısından önemli bir gelir kaynağı olan madenler dolayısıyla Kastamonu merkezinde değil Küre-i Nühas'ta kuruldu. Oysa merkezden alınan karar gereğince muhassılların sancak merkezlerine gidip çalışmalarını orada yürütmeleri gerekmekteydi. Bu bağlamda muhassıllık merkezlerinin belirlenmesinde, devlet için gelir getiren kaynakların da etkisinin olduğu söylenebilir. Ülkenin farklı bölgelerinde de buna benzer bir siyasetin izlenip izlenmediği ancak tüm sancakların muhassıllık merkezlerinin incelenmesiyle anlaşılabilir.

Tanzimat düzenlemelerinin tatbik edilmeye başlanmasından sonra ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi Kastamonu'da da Tanzimat'a karşı kimi tepkiler gelişti. Bu tepkiler daha çok eski düzenin devamını isteyen yöre ileri gelenlerin kışkırtmaları ile oluyordu. Örneğin Tanzimat'ın getirdiği yenilikler anlatılmak üzere Eflani kazasından halkın itimat ettiği kimseler Küre-i Nühas'a davet edildiklerinde, yine aynı kaza ileri gelenlerinden bazı kimseler, Küre-i Nühas'a giden kimselerin güvenilir kimseler olmadıklarını ileri sürerek halkı kışkırtmışlardı. Yine bunun gibi bir olay Cide ve Hoşalay kazalarında da yaşanmıştı. Benzer tepkiler muhassıllık merkezinin, 1840 yılının Ağustos ayında Kastamonu'ya nakledilmesinden sonra da devam etti. Bu bağlamda Kastamonu mecis azalarından İbşirzade Hacı Salih Efendi'nin peşin vergi meselesindeki birtakım faaliyetleri örnek olarak gösterilebilir. Ancak tepkileri çalışmamızın ilgili bölümlerinde belirtildiği üzere büyük sorunlar yaratacak nitelikte değillerdi. Görüldüğü üzere Tanzimat bürokratlarının ilk pratiği olan muhassıllık teşkilatı Kastamonu'da da istenilen başarıyı sağlayamadı ve 1842 yılı başlarında tüm ülkede uygulamadan kaldırıldı.

Kastamonu'da Tanzimat'a karşı muhassıllık teşkilatı kaldırıldıktan sonra da yöre ileri gelenlerince birtakım muhalefetler yaşanmaya devam etti. Bu bakımdan sürekli güç devşirme peşinde olan yerel ileri gelenlerin nüfuzunu kırmak kolay olmadı. Nitekim 1842 yılında Kastamonu'nun en önemli kimselerinden olan Mehmed Bey ile İbşirzade Hacı Salih Efendi'in Kastamonu kaymakamı Selim Paşa ile yaşadıkları sürtüşmeler kaymakamın azline sebep olmuştu. Bu haliyle düşünüldüğünde devletin taşrada öngördüğü yönetim anlayışlarından birinin de idarecilerden, makul bir gerekçe

olmaksızın yerel ileri gelenlerle ihtilaflara girilmemesinin beklenilmiş olmasıdır. Bunla birlikte devlet yerel ileri gelenlerle ittifak kurmak suretiyle onların peşinden gitmemelerini de istemiyordu. Nitekim Kastamonu kaymakamı Esad Bey sırf Kastamonu meclis azalarından Mehmed Bey ile ittifak kurarak şikayetlere sebebiyet vermesi dolaysıyla 1843 yılında azledilmişti. Bu anlamda devlet, idarecilerden olabildiğince halk ve yöre ileri gelenleri arasında bir denge unsuru olarak kalmalarını ve görevlerini kurallar çerçevesinde yürütmelerini bekliyordu. Burada ayrıca mali anlamda Kastamonu'da Tanzimat'a karşı halkın topyekûn bir muhalefetinin olmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Bu bağlamda 1843 yılının ikinci yarısında Kastamonu kaymakamlığına getirilen Mehmed Salih Ağa döneminde hiç vergi bakayasının kalmaması bunu kanıtlamaktadır.

Bilindiği üzere Tanzimat, III. Selim ile birlikte özellikle II. Mahmud döneminden itibaren merkezi otoriteyi güçlendirme sürecidir ki Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve ondan sonraki kanunlaştırma hareketleri bu sürece hız kazandırdı. Bu amaçla ülkede mali ve mülki alanlarda birtakım yeni düzenlemelere gidildi. Mali alanda yapılan düzenlemeler, Tanzimat'ın temelini oluşturuyor ve ülkenin merkezileşmesinde birinci derecede vasıta olarak kullanılıyordu. İdari anlamda yapılan düzenlemeler ise valilerin yetkilerinin sınırlandırılması şeklinde vücut buluyordu. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yapılan düzenlemede, valilerin, sırf iç güvenlik işleriyle ilgilenmeleri, mali işlerin ise merkezden tayin edilen geniş yetkilere sahip muhassıllar yoluyla yerel meclislerde idare edilmesi kararlaştırılıyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu ilk teşebbüsten istenilen başarı sağlanamayınca, 1842 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile valilerin yetkileri arttırıldı. Bununla birlikte yerel meclislerin varlıklarını devam ettirerek etkinliklerini devam ettirdiklerini unutmamak gerekir. 1849 yılına gelindiğinde, Eyalet Meclisleri Talimatnamesi ile valilik kurumu sembolik bir kurum haline getirilecekti. Sonraki dönemlerde çıkarılan talimat, ferman ve nizamname gibi düzenlemelerde ise valilerin yetkileri yeniden arttırılacak ve böylece merkezi otoritenin taşradaki varlığı olabildiğince hissettirilmeye çalışılacaktı. Bu düzenlemelerin ortak noktaları taşrada Tanzimat'ın en iyi nasıl tatbik edilebileceğini denemekti.

Çalışmamızda, merkezden çıkarılan bu düzenlemeler çerçevesinde Kastamonu'da valiler yoluyla merkezileşmenin sağlanıp sağlanamadığı, bu anlamda Kastamonu'da bir Tanzimat şehrinin kurulup kurulamadığı meselesi ortaya konulmaya çalışıldı.

Kastamonu eyalet döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi zaman zaman Tanzimat ilkeleri istenilen şekilde tatbik edilemedi. Bunda yine önceki dönemlerde olduğu gibi yöre ileri gelenlerinin muhalefetleri belirleyici oldu. Nitekim kurallara rağmen örneğin hala kimi yerlerde kaza müdürlerinin, vergileri gerekenden fazla almaya, aralık tevzilerinde bulunmaya ve miri malı zimmetlerine geçirmeye devam ettikleri tespit edildi. Bu gibi olumsuzlukların yani yereldeki yöneticilerin bu şekilde davranmaya devam etmelerinin temel nedeni gerek 1842 yılı düzenlemesinde yer alan kaza müdürlerinin yerelden ileri gelenler arasından seçilmeleri kuralının gerekse yerel meclislere ancak yerel ileri gelenlerin üye olabilmeleri kuralının devam etmiş olmasıydı. Bu durum da Kastamonu örneğinde ele alınırsa kimi yerel ileri gelenlerin oldukça güç kazanmalarına, bu sayede bölgelerinde oldukça etkili kimseler olmalarına imkân veriyordu. Bunlardan özellikle Tanzimat öncesinde mütesellimlik yapan, Tanzimatla birlikte meclis üyeliğinde bulunan ve daha pek çok görevde kullanılan Mehmed Bey, bazen Kastamonu idaresini ele alacak kadar güç kazanabiliyordu.

Tanzimat'ın Kastamonu'da iyi uygulanabildiği dönemler de oldu. Eyalet idaresi döneminden 1876 yılına kadar yaklaşık 25 kişinin valilik veya mutasarrıflık yaptığı Kastamonu'da Mustafa Paşa, Hamdi Paşa, Mehmed Reşid Paşa gibi kimselerin görev yaptığı dönemlerde genellikle olumlu gelişmeler yaşandı. Bunlardan eğer Mustafa Paşa iyi idaresi sayesinde o sıralarda Sayda eyaletinde çıkan karşılıkları halletmek üzere tayin edilmeseydi Kastamonu'daki valiliğinin oldukça uzun süreceği söylenebilirdi. Hamdi ve Mehmed Reşid Paşaların 4 yıldan fazla Kastamonu'da valilik yapmaları Tanzimat'ın en iyi tatbik edildiği dönemleri yansıttıkları söylenebilir. Dönemlerinde gerçekten de merkezi otorite Kastamonu'da hissettirilerek neredeyse Tanzimat'a aykırı hareket eden hiçbir devlet memuru olmadı. Bu da Kastamonu'nun bir Tanzimat kenti haline gelmesini sağlamıştı.

Burada Kastamonu'da neden çok sık vali değişikliğine gidildiğine de değinmek gerekir. Bu nedenlerden birincisi tayin edilen kimi valilerin halk ile anlaşamamaları nedeniyle aleyhlerinde merkeze birtakım şikayetlerin gitmesiydi. Örneğin halkla yaşadığı bazı sürtüşmeler dolayısıyla 1855 tarihinde Kastamonu valiliğine getirilen İsmet Paşa 1856 yılında ve 1869 yılı sonlarında Kastamonu mutasarrıflığına getirilen Ramiz Paşa ise 1861 yılında azledilmişti. Yine 1863 yılında Kastamonu mutasarrıflığına getirilen Yusuf Rıza Bey de halkın aleyhindeki şikayetleri dolayısıyla 1865 yılında azledilmişti. İkincisi Kastamonu'daki kimi valilerin sırf idaredeki

tecrübeleri dolayısıyla başka yerlere tayin edilmeleriydi. Bunlardan örneğin 1846 yılında Kastamonu eyaleti valiliğine tayin edilen Mustafa Paşa 1847 yılında idaredeki tecrübesi dolayısıyla Sayda Eyaletine, Namık Paşa ise 1856 yılında atandıktan çok kısa bir süre sonra yine iyi idaresi ve tecrübesi dolayısıyla Cide eyaletine tayin edilmişti. Üçüncüsü Kastamonu'ya tayin edilen kimi vali veya mutasarrıfların Kastamonu'ya gittikten bir müddet sonra bazı zorunlu nedenlerle görev yerlerinin değiştirilmesini istirham etmeleriydi. Örneğin Safveti Paşa'nın, Kastamonu'da tedavisini yapacak iyi bir hekim olmadığı gerekçesi ile merkezden görev yerinin değiştirilmesini talep etmesi ve bu talep sonrasında Ankara'ya tayin edilmesi bu kabildendi. Yine Mahmud Hamdi Paşa'nın Kastamonu havasına alışamayıp görev yerinin değiştirilmesi istirham etmesi ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletine tayin edilmesi de bu türdendi. Dördüncüsü ise Kastamonu'nun bazen merkezdeki birtakım üst düzey görevlilerin merkezden uzaklaştırılmak istendiğinde tayin edilen yerlerden biri olmasıydı. Örneğin Mahmud Nedim Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra sırf başkentten uzaklaştırılmak gayesiyle Kastamonu'ya tayin edilmişti.

Çalışmamızın yoğunlaştığı meselelerden biri de merkezileşmeye olan etkisi bakımından teftişin ehemmiyetini ortaya koymak oldu. Bu bağlamda Kastamonu'ya gerek merkezden gönderilen umumi teftiş heyetleri yoluyla veya bazı şikâyetler üzerine görevlendirilen memurlar aracılığıyla yapılan denetimler gerekse valilerin bizzat yaptıkları veya yaptırdıkları tahkikler ayrıntılarıyla açıklandı. Çalışmamızın ilgili bölümünde de ayrıntılarıyla açıklandığı üzere teftişlerin genel amacı, Tanzimat'ın öngördüğü reformların uygulanmasında karşılaşılan olumsuzluklar karşısında yerinde tespitler yapmak ve bu tespitler sonrasında varsa sorunları ivedilikle halletmekti. Bu anlamda teftiş, Tanzimat ilkelerinin uygulanmasında ve merkezileşmenin temel vasıtalarından bir olarak kullanıldı. Bu sayede hem yerelde halk korunarak devletin bütünlüğü sağlanmaya hem de devletin memurları denetlenerek yolsuzluk yapmalarının önü alınmaya çalışılıyordu. Örneğin 1850 umumi teftişinde, Kastamonu eyaletine bağlı Viranşehir sancağında yapılan teftişler sonrasında Viranşehir'e bağlı Ulus kazası müdürünün zimmetine miri malı geçirdiği tespit edilince derhal azledilmişti. Yine aynı tarihli teftişte Viranşehir'e bağlı Bartın kazası müdürünün birtakım iftiralarla azledilmesinden sonra gerek müslim gerekse gayrımüslim halkın talebiyle görevine iade edilmişti. Burada devletin kimi teftişlerini sırf hazinede tasarruf yapmak kaygısıyla yaptığını da belirtmek gerekir. Bu anlamda

örneğin Kastamonu mutasarrıfı Ramiz Paşa aleyhinde merkeze halk tarafından pek çok şikâyet gönderilince merkez tarafından bu şikayetleri tahkik etmek üzere Kastamonu muhasebecisi Vehbi Efendi görevlendirilmişti.

Kastamonu'da yukarıda da ifade edildiği gibi kimi teftişler ya bizzat valilerce yapılıyor ya da onlar tarafından yaptırılıyordu. Esasında valilerce yapılan veya yaptırılan teftişler onların temel sorumlulukları arasında sayılıyordu. Nitekim gerek 1842, 1846, 1849, 1852, 1858 ve gerekse sonraki tüm düzenlemelerde bu sorumluluk onlara tevdi edilmişti. Söz konusu düzenlemelere göre valiler, idareleri altındaki yerlerde hem maiyet memurlarını denetleyecekler hem de halkın memurlar aleyhinde bir şikâyetlerinin olup olmadığını soruşturacaklardı. Kastamonu'da valilerce yapılan veya yaptırılan teftişlere bakıldığında bunların genellikle şikâyetler üzerine gerçekleştirildiği görülmektedir. Şikâyetler sonrasında yapılan teftişler neticesinde bir taraftan Kastamonu'da halkın şikâyet konularına dair gerekli önlemler alınmaya çalışılırken diğer taraftan da teftişler sayesinde kimi mali, adli, nafia gibi alanlarda yaşanan sorunlar gün yüzüne çıkarılıyordu. Örneğin halkın yoğun şikâyetleri üzerine Mustafa Paşa tarafından 1846 yılının ilk yarısında yapılan bir teftiş neticesinde, kaza müdürlerinin zimmetlerine miri mal geçirmelerinin nedeninin maaşlarının olmayışlarından kaynaklandığı tespit edilmişti. Bu arada kimi şikâyetlerin valilerce yapılan tahkikler sonrasında doğru olmadığının tespit edildiğini de belirtmek gerekir. Örneğin Bekir Sami Paşa'nın valiliği döneminde Küre-i Nühas ve Sırt kazaları ahalilerince müdürleri aleyhinde yaptıkları şikâyetlerin gerçekleştirilen tahkiklerle doğru olmadığı anlaşılmıştı. Son olarak teftişin mülki yapı üzerindeki etkisine de değinmek gerekir. Nitekim 1863 yılı teftişlerinde ilgili bölümde ayrıntılarıyla açıklandığı üzere Kastamonu dahilinde pek çok değişiklik yapılmıştı. Bu mülki değişiklikler her ne kadar daha sonra pek çok soruna yol açmış olsa da müfettişlere böyle bir yetkinin verilmiş olması önemli bir gelişmeydi.

Çalışmamızda üzerinde durulan son husus, ulaşım ve haberleşmenin ülkenin özellikle refah ve merkezileşmesindeki yeri oldu. Yolun merkezileşmedeki önemi, ülkenin mali kaynaklarının başkente daha hızlı ve kolay ulaştırılmasını temin etmekti. Nitekim ülke gelirlerinin oldukça büyük yekûnunu tutan tarım ve madencilik gibi hazine gelirleri, bu yollar sayesinde nakledilebilmekteydi. Böylece taşrada devlet hazinesi için toplanan miri mal telef olmaktan kurtulacaktı. Bu amaçla dönemimizin çalışma sınırları kapsamında Kastamonu'da üç farklı noktada yollar inşa edildi. Bunlardan

İnebolu yolu iç kesimlerle başkente bağlanmıştır ki bu yol daha sonra Çankırı'ya kadar uzatıldı. İkincisi Sinop'tan yine iç kesimlere kadar yol yapım faaliyetleriydi. Üçüncüsü ise gerek eyalet içerisinde gerekse haricinde yapılan yol ağlarını genişletme çabalarıydı. Bu yolların hiçbirinin çalışmamızın sınırını oluşturan 1876 yılına kadar tamamlanamadığını belirtmek gerekir. Bunda hem yol yapımında istihdam edilen mühendis ve diğer teknik elemanların bilgi yetersizlikleri, hem hazinenin mali sorunlar yüzünden yollar için yeterli kaynak ayıramayışı hem de halkın yol yapımında gösterdikleri isteksizlik etkili olmuştu.

Tanzimat Dönemi'nde haberleşme için kullanılan telgraf da merkezileşmenin önemli bir aracı olarak kullanıldı. Nitekim hükümet merkezi, taşrada meydana gelen olaylara ve önemli mülki meselelere telgraf sayesinde anında haberdar olabiliyor, bu sayede ne yapılması gerektiğine dair alınan kararları havi emirleri eyalet ve livalara daha seri bir şekilde ulaştırabiliyordu. Bu bağlamda 1864 yılında Kastamonu mutasarrıfının, firarilerin ivedilikle yakalanabilmeleri için Ankara üzerinden Çankırı yoluyla Kastamonu'ya bir telgraf hattının uzatılmasını istemesi bu kabildendi. Ancak Kastamonu'ya ilk telgraf hatları 1867 yılına kadar çekilemeyecektir. Kastamonu eyaleti dâhilindeki ilk telgraf hatları Anadolu güzergâhı üzerinde bulunduğu için Bolu'ya çekildi. Telgraf hatları Bolu'ya çekildikten sonra vilayet idaresi döneminde Kastamonu'ya ve vilayetin diğer pek çok yerine de uzatıldı.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakakanlık Osmanlı Arşivi

Vesik aTasnifleri

Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I): 29/2240.

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III): 120/11845.

Ali Emiri Mahmud II (AE.SMHD.II): 73/5410.

Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV): 93/10997

Ali Emiri Mustafa II (AE.SMST.II): 90/9725.

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III): 69/5083.

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III): 394/22749; 259/14961; 122/7410.

Ali Emiri Osman III (AE.SOSM.III): 84/6484.

Bâb-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defteri (BEO.AYN.d): 955/7; 955/015; 955/16; 955/23; 955/037; 955/25; 955/53; 955/055.

Bâb-ı Âli Evrak Odası Vilayet Gelen-Giden Defteri (BEO.VGG.d): 931/28.

Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A.AMD): 25/67; 8/23.

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM): 8/A/00093; 13/86.

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.): 115/2542; 115/2833; 115/2724; 125/273.

Sadaret Divan Kalemi(A.DVN): 62/74; 44/19; 65/2.

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Tanzimat-ı Hayriye Defterleri (A.DVNS.TANH.d): 1/9.

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi (A.MKT): 41/88; 42/17; 75/87; 74/48; 97/9; 143/49; 113/92; 142/30; 103/51; 108/59; 215/86; 17/75; 226/84; 17/70; 57/25; 58/20; 73/13; 89/90; 99/77; 136/53; 75/87; 93/35; 54/83; 109/23; 151/80; 114/72.

Cevdet Adliye (C.ADL): 3/168; 95/5736.

Cevdet Bahriye (C.BH): 101/4892; 27/6149; 111/5392.

Cevdet Dahiliye (C.DH): 121/6048; 118/5854; 142/7053; 289/14442; 208/10395; 251/12537; 145/7221; 46/2299; 109/5432; 145/7221; 46/2299; 118/5854; 136/6778; 18/866; 60/2996; 71/3507; 261/13028; 73/3606.

Cevdet Darphane (C.DRB): 21/1017; 65/3233.

Cevdet Maliye (C.ML): 168/7088; 254/10482; 524/21441; 633/26009; 184/7714; 2/100; 542/22275; 143/6072; 197/8172; 230/9629; 398/16324; 596/24576; 323/13324; 202/08329.

Cevdet Timar (C.TZ): 91/4547.

Cevdet Zabtiye (C.ZB): 56/2788.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): 1309/3; 1310/4.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1663/40; 1596/46; 1260/48784; 280/16596; 519/25373; 1554/7; 673/32923; 674/32974; 672/32913; 736/34912; 1663/34; 1663/34; 1326/51735; 569/27886; 1326/51735; 280/16596; 670/32746; 525/25662; 276/16230; 669/32642; 506/24909; 695/33533; 530/26160; 573/28114/C; 633/31267/A; 1233/48018/A; 1233/48018; 410/21345; 1327/51802; 1327/51802/A; 00410_21345; 682/33221/A; 512/25095/A; 512/25095/C; 512/25095/B; 512/25095/C; 512/25095/D; 512/25095; 447/22313/H; 693/33453/A; 490/24029; 490/24029/B; 490/24029/A; 490/24029/C.

İbnülemin Maliye (İE.ML): 126/11946.

İbnül Emin Tevcihat (İE.TCT): 22/236; 7/771.

İrade Dahiliye (İ.DH): 41/2013; 50/2495; 18/872; 50/2475; 21/1025; 67/3311; 78/3906; 90/4498; 84/4217; 116/5870; 180/9870; 182/10017; 223/13266; 225/13448; 228/13703; 242/14758; 283/17779; 305/19358; 317/20524; 361/23870; 360/23831; 368/24376; 378/24965; 385/25413; 440/29049; 449/29668; 480/32317; 519/35380; 539/37445; 539/37480; 598/41657; 666/46384; 666/46396; 669/46561; 1295/101766; 669/46617; 671/46702; 671/46716; 708/49546; 51/2563; 522/35573; 530/36667; 531/36792; 548/38148; 528/36489; 584/40642.

İrade Hariciye (İ.HR): 228/13355; 203/11653

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 8/315; 24/1021; 16/686; 30/1277; 133/5692; 45/1885; 49/2103; 11/452; 133/5692.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL): 547/24560; 26/410; 18/286; 26/410; 249/9108; 95/1996; 100/2142; 101/2200; 106/2363; 136/3716; 575/25822; 191/5793; 303/12399; 317/13378; 316/13362; 317/13378; 403/17515; 422/18510; 434/;19179; 456/20425; 469/21244; 582/26152; 152/437; 86/1739; 152/4317; 189/5716; 193/5863; 212/6990; 261/9798; 217/7204; 235/8211; 100/2142; 456/20425; 535/24026; 475/21540; 490/22166; 537/24156; 572/25706; 509/22996; 515/23223; 516/23239.

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM): 3/42; 37/1549.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD): 8/425; 9/478; 2/92; 18/773; 11/518.

Kamil Kepeci (KK.d): 5814/19; 5814/20; 6103/7; 6103/8.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): 3550/1; 3550/9; 3550/10; 8130.

Maliye Masarifat Defterleri (ML.MSF.d): 1782/2; 1782/3; 1782/12; 1782/10; 1782/11; 1782/8; 1782/6; 1782/4; 1782/5; 2924/3; 6593/1; 2903/2.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL): 687/81; 652/100; 671/82; 681/51; 680/49; 735/91; 1055/10; 722/105; 846/33; 2/37; 23/5; 251/12; 139/39; 295/37; 569/82; 570/48; 584/10; 589/108; 600/39; 627/73; 626/26; 637/3; 651/72; 660/62; 662/82; 653/45; 707/9; 473/87; 479/110; 722_36; 728/9; 525/139; 738/2; 1055/2; 739/44; 740/62; 243/2; 18/62; 220/10; 221/72; 578/57; 119/55; 621/10; 625/65; 670/39; 721/35; 605/62; 687/75; 439/66; 430/42; 439/65; 235/20; 244/3; 243/44; 94/79; 653/45; 243/36; 725/106; 669/11; 690/12; 677/22; 693/72; 209/48; 212/52; 217/29; 696/63; 713/77; 715/26; 730/15; 735/89; 681/64; 846/33; 660/60; 679/117; 689/70; 693/83; 693/51; 713/64; 716/60; 729/37; 716/20; 445/139; 704/20; 735/90; 715/78; 724/120; 677/5; 662/7; 711/8; 715/93; 721/31; 723/91; 722/76; 499/131; 1055/5; 735/23.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL): 147/83; 110/79; 135/67; 45/80; 7/59; 66/76.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM): 522/63; 60/63; 21/84; 76/78; 179/77; 245/38; 316/9; 353/45; 353/91; 339/60; 393/31; 432/20; 494/25; 559/18; 536/45; 14/10; 373/78; 246/84; 100/19; 74/43; 42/83; 82/56; 111/62; 564/76; 9/41.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): 7/64; 17/84; 128/66; 340/63; 345/28; 359/59; 360/53; 376/33; 387/41; 385/31; 388/42; 388/43; 394/53; 396/27; 476/47; 00387/A/35; 316/82; 423/73; 419/26; 419/11; 247/58; 277/58; 295/21; 300/93; 301/83; 306/43; 306/82; 417/43; 426/40; 418/18; 428/70; 404/48; 431/6.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL): 85/59.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD): 379/4; 197/79; 383/48.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD): 1639/1; 1639/2; 1640/12; 1640/26; 1640/30; 1638/42; 1638/43; 1838/21; 1638/22; 1638/4; 2850/114; 2854/85; 1640/12.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.E): 1265/79; 224/1.

2. Kastamonu Şer'iyye Sicilleri

No: 5740, 5741.

3. Resmi Yayınlar ve Gazeteler

Düstur: 1. Tertip, Cilt 4, Tarihsiz. 1. Tertib, Cilt 2a.

Takvim-i Vekayi: Def'a: 17, 62, 73, 77, 81, 184, 193, 238, 239, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 251, 267, 274, 288, 299, 302, 308, 310, 330, 339, 389, 399, 311, 313, 419, 425, 437, 440, 459, 460, 472, 478, 523, 559, 566, 567, 568, 569, 570, 574, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 622, 625, 672, 689, 697, 758, 760, 761, 771, 779, 804, 811, 851, 859, 875, 885, 886.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1263/1847; 1280/1864; 1281/1865; 1282/1866.

Salname-i Vilayet-i Kastamonu, 1286/1869; 1287/1870; 1288/1871; 1289 /1872; 1290 /1873; 1291 /1874; 1292 /1875; 1293 /1876.

B. KİTAPLAR

Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi,* C. II, Haz. Doç. Dr. Mesut Aydın- Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004.

_____, *Amasya Tarihi,* C. III, Haz. Doç. Dr. Mesut Aydın- Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004.

Abdurrahman Şeref, *Tarih Muhasebeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. III, Haz. Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

_____, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi,* Haz. Seyit Ali Kahraman, C.1, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019

_____, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat),* Haz. ve Sad. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2017.

Acun, Fatma, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569),* Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 2006.

Ahmed Rasim, *Ahmed Rasim ve Osmanlı Tarihi*, C. I, Düzenleyen Metin Hasırcı, Emir Yayınları, İstanbul, 1999.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1839-1856),* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Âşık Paşazade, *Osmanlı Oğullarının Tarihi,* Çeviri ve Günümüz Diline Aktarım: Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, İstanbul, 2003.

Atam, Şenay, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

Atik, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi; *Bezm u Rezm (Eğlenve ve Savaş)*, Çev.: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Aydın, Mahir, *Ahmed Arif Hikmet Beyefendi Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

Aşık Mehmed, Menâzirü'l-Avâlim, C. III, Haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yayına Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Bilirli, Tahir, *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi,* Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

Çetin, Emrah, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğunda Reform,* 1856-1876, Türkçesi: Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnamesi,* C.I, Çeviri İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Elibol, Ahmet, *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı, 2008.

Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2017.

Eren, Ahmet Cevat, *Tanzimat Fermanı Dönemi*, Yayına Haz. Alişan Akpınar, Derin Yayınları, İstanbul, 2007.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası,* Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

Fatih Sultan Mehmed: Kânunnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2003.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Ertem, Hayri, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)mana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler,* Ankara, 1980.

Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmanân*, Haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Eryılmaz, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme,* İşaret Yayınları, İstanbul, 2010.

Eski, Mustafa, *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Önder Matbaa, Ankara, 2000.

Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar*, Haz. Prof. Dr. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, Haz. Prof. Dr. Ahmed Uğur-Dr. Mustafa Çuhadar-Dr. Ahmet Gül-Dr. İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019.

Gökbilgin, Tayyib, "Tanzimat'ın Osmanlı Müesseselerine Etkisi", *Belleten,* C. XXXI, No: 121, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Ocak, 1967.

Göyünç, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Hadidi, *Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523),* Haz. Yrd. Doç. Dr. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Hamlin, Cyrus, *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, Çev.: Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.

_____, *Türkler Arasında,* Tercüme: Hasan Yüksel, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law,* Edited By: V. L. Menage, Oxford At The Clarendon Press, 1973.

Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

_____, *Tacü't-Tevarih*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.

_____, *Tacü't-Tevarih*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe, Fatih Sultan Mehmed Devri, 1451-1481,* Tashih-Tahkik-Farsçadan Çeviri: Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara, 2019.

Joseph Von Hammer; *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 3

Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l- Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan),* C. I, Yayına Haz. Orhan Şahin Gökay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

Kankal, Ahmet, *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı, 2011.

_____, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı),* Zafer Matbaası, Ankara, 2004.

Karakoç Sarkis; *Külliyât-ı Kavanin*, Cilt I, Yayına Haz. M. Akif Aydın vd., Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Temmuz 1995.

Karamursal, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Karpat, Kemal, Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus, Çev.: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı,* Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997.

Kılıç, Selda Kaya, *Türkiye'de İl Yönetimi (1839-1923),* Berikan Yayınevi, Ankara, 2018.

Kırmızı, Abdulhamit, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908,* Klasik Yayınları, İstanbul, 2016.

Kinneir, John Macdonald; Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814, with Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand, London, 1818.

Koçi Bey Risalesi; Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1972.

Konrapa, M. Zekai, *Bolu Tarihi*, Bolu vilayet Matbaası, Bolu, 1964.

Kunt, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No: 154, İstanbul, 1978.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Lütfi Paşa Asafnamesi (Yeni Bir Metin Denemesi),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

Leake, William Martin, Journal of A Tour İn Asia Minor, With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country, London, 1824.

Lütfi Paşa; *Asafname,* Haz. Doç. Dr. Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1001 Temel Eser Dizisi: 87, Başbakanlık Basımevi, Anlara, 1982.

Maden, Fahri, *Kastamonu'da Eşkıyalık Hareketleri,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018.

Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi, Haz. Faik Reşit Unat-Prof. Dr. Mehmed A. Köymen, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi, Sahaifü'l-ahbar fi Vekayiü'l-a'sâr,* Arapça Aslından Türkçeleştiren: İsmail Erünsal, C. I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

_____, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

Önen, Nizam- Reyhan Cenk, Mülkten Ülkeye, Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü, (1839-1929), İletişim Yayınları, 2011.

Özcan, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Özgül, İbrahim – Kartal, Nazım, *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

_____, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. II, İstanbul 1993.

Reinkowski, Maurus, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması,* Çev.: Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Sami, Şemseddin, *Kamusu'l-Alam,* C. 2, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306.

_____, *Kamusu'l-Alam,* C. 4, Mihran Matbaası, İstanbul, 1311.

_____, *Kamusu'l-Alam,* C. 5, Mihran Matbaası, İstanbul, 1314.

_____, *Kamûs-ı Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1317.

Sayın, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi),* Maliye Bakanlığı, Ankara, 1999.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

_____, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Serbestoğlu, İbrahim, *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme,* Gece Akademi, Ankara, 2019.

Strabon, Geographika, Antik Anadolu'nun Coğrafyası, Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, XII. 3. 40.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâullah Efendi; *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821),* Neşre Haz. Ziya Yılmazer, C. II, Çamlıca Basım Yayım Kitapları: 63, İstanbul, 2008.

Şeyhülislam Aşirefendizâde Mehmed Hafid Efendi, Ed-Dürerü'l-Müntehabati'l-Mensure fi Islahi'l-Galatati'l-Meşhure, Darü't-Tıbaa (Üsküdar Matbaası), İstanbul, Cemaziyülahır 1221/Ağustos 1806.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 20, Defter-i Hâkânî Dizisi: I, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Çankırı ve Kocaeli Livaları, "Dizin ve Tıpkıbasım", Ankara, 1994.

Ubicini, M.A., *Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema-Basın*, Türkçeye Çev. Cemal Karaağaçlı, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 26.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi: II, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu

Defteri (937/1530), Hüdavendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye , "Dizin ve Tıpkıbasım", Ankara, 1995.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.

_____, *Paphlagonia*, Apa Ofset Basımevi, Ak Yayınları Kültür Kitapları Serisi: 15-3, İstanbul, 1988.

Uzun, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841),* Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

_____, *Osmanlı Tarihi,* C. 3, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

_____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîler, Anadolu Beylikleri, İlhaniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlüklerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Devrinde Sinop, XV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sinop Kazası,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, C. IX, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 3130, İstanbul, 1984.

_____, C. XIV, Haz. M. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye II Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına*, Türkçesi: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menafi'i'l-Mü'minîn-Hırzü'l-Mülûk,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları, Candar-Oğulları Beylikleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.

83 Numaralı Mühimme Defteri, (1036-1037/1626-1628) Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yaynın Nu: 54, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII, Ankara, 2011.

91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056/M.1646-47), Özet-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 140, Divan-ı Himayun Sicilleri Dizisi: IX, İstanbul, 2015.

C. MAKALELER

Abadan, Yavuz, "Tanzimat Femanının Tahlili", *Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat, Maarif Matbaası*, İstanbul, 1940, 31-58.

Adıyeke, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, Ankara, 2000, 769-823.

Ahbab, Yakup, "İletişimde Yeni Dönem: Üsküp'te Telgraf", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 13, S. 25-26, 2014/1-2, 83-97.

Akün, Ömer Faruk, "Ahmed Vefik Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, 143-157.

Akkuş, Yakup, "Osmanlı Maliye Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahususa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi,* S. 65, İstanbul, 2017, 29-62.

Akok, Mahmut, "Kastamonu Şehri Tarihi İçkalesi", *Belleten*, C. IX, S. 35, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Temmuz 1945, 401-404.

Akyıldız, Ali, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, 51-53.

_____, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2011, 1-10.

Avcı, Casim, "Takvîmü'l-Büldân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2010, 492-493.

Aydın, Mahir, "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defterleri", *Belleten*, C. LVI, S. 215, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Nisan 1992.

Baltacı, Cahit, "Arpalık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1991, s.392-393.

Baran, Abdulkadir, "Paphlagonia'daki Pompeiopolis Antik Kenti,", *Belleten,* LXVI, S. 247, Aralık 2002, 819-838.

Baykan, Bilal, "İvaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, 488.

Beşirli, Mehmet, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa ve Zamanı (1827-1842)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C. I, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2007, 395-415.

_____, " XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Ayan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzade Süleyman Paşa", T*rabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon, 2002, 327-340.

Çadırcı, Musa, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2017.

_____, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Der. Tülay Ercoşkun, Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara, 2017.

_____, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, 27-39.

_____, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, 45-54.

_____, "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* Der.: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, 55-69.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, 259-285.

_____, "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* İmge Kitabevi, Der.: Tülay Ercoşkun, Ankara, 2017, 287-301.

_____, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi,* İmge Kitabevi, Der.: Tülay Ercoşkun, Ankara, 2017, 231-258.

_____, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991, 153-167.

Çakar, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002, 261-282.

Çakılcı, Diren, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX,* Bildiriler, C. 1, 11-13 Kasım 2016.

Çetin, Emrah, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Çınar, Hüseyin, "Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 627-637.

Darkot, Besim, "Kastamonu", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1977, 399-403.

Davison, Roderic H., "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi" Çev.: Durdu Mehmet Burak, *OTAM,* S. 14, Ankara, 2003, 347-386.

Efe, Ayla, "Osmanlı Devlet'inde Mali Sistem Arayışının Getirdiği Yerel Yönetim Uygulamaları: Muhassıllık Örneği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 49, 2009, 59-89.

_____, "Taşra Yönetimine Muhassıllıktan Açılan Kapı", *1864 Vilayet Nizamnamesi,* Edit. Erkan Tural-Selim Çapar, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2015, 31-46.

Emecen, Feridun M.-Şahin, İlhan, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defterleri I", *Belgeler,* C. XIX, S. 23, Ankara, 1998, 53-122.

Eren, İlkay, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağı'nın İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 25, S. 2, İstanbul, 2015, 193-236.

Erkut, Sedat, "Hitit Kenti Kastamana'nın Yeri Üzerine", *XII. Türk Tarih Kongresi,* C. I, 12-16 Eylül 1994, Ankara, 129-132.

Eser, Erdal, "Kinolis (Ginolu) Kalesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* C: 21, S. 2, 2004, 171-194.

Fuat, Recep, "Çankırı Kaya Tuzunun İnebolu İskelesine Nakli İçin Yol Yapımı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi,* Çankırı Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Dr. Rıfkı Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Yayını, Sayı 3, Kasım, 2008.

Genç, Mehmet, "Malikâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, 516-518.

_____, "Mukataa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, 129-132.

Gençoğlu, Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, 2011, 29-50.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

Harekat, İbrahim, "Berid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, 498-501.

Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, 123-132.

_____, "Menzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, 159-161.

İnalcık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964, 623-690.

_____, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, Ekim 1964.

Hacısalihoğlu, Neriman Ersoy, "Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi,* Bildiriler, İstanbul, 2007, 119-130.

Keleş, Erdoğan, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi için Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 38, 2005.

Keskin, Özkan - Sönmez Ali, "Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği", *OTAM*, S. 25, Ankara, 2009, 67-81.

Kılıç, Orhan, "Klasik Sancaktan Malikâne Uygulamasına Bozok Sancağı ve Yöneticileri", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, C.I, Yozgat, Mayıs 2016, 124-139.

_____, "18. Yüzyıl Osmanlı Eyalet ve Sancak Tevcihatının Sistematik Tetkiki", *XV. Türk Tarih Kongresi*, C. 4, Kısım 1, Ankara, 11-15 Eylül 2006, 1025-1044.

_____, "III. Ahmed Devri Eyalet ve Sancak Yönetiminin Karakteristiği Üzerine", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir,* Edit. Prof. Dr. İlyas Gökhan-Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Saraç-Dr. A. Gökçe Özcan, Kömen Yayınları, Ankara, Kasım 2018, 601-617.

Kılıç, Selda, "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 23, S. 45, 2009, 43-62.

Ma'oz, Moshe, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumu Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Çev.: Hayrettin Pınar, Edit. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, 267-285.

Mumcu, Ahmet, "Divan-ı Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1994, 430-432.

Ongunsu, A.H., "Tanzimat ve Umumi Amillerine Bir Bakış", *Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, 1-12

Orhun, Cengiz, "Hazine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 130-133.

Öden, Zerrin Günal, "İsfendiyar Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, 512-514.

Önder, Mehmet, "Sultan Cem'in Kastamonu Valiliği ve Şair Ayni'nin Kastamonu Ağıdı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu, 2001, 9-12.

Önen, Nizam – Reyhan, Cenk, "Osmanlı Mülkî İdaresinde Tanzimat Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1859)", *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları Dergisi*, C. XI, S. 1, Ankara, 2009.

Özcan, Abdülkadir, "İane-i Umumiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 228-232.

Özcan, Ahmet, "Türk Modernleşme Tarihi", Editörler: İsmail H. Demircioğlu vd., Çağdaş Türkiye Tarihi, Pegem Akademi, Ankara, 2020, 37-64.

Özaydın, Abdülkerim, "Danişmendliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1993, 469-474.

_____, "Kılıç Arslan II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2002, 399-403.

Özcan, Abdülkadir, "Pasarofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, 177-181.

Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu, 2001, 3-8.

_____, "Mütesellim" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, 203-204.

_____, "Kaymakam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, 84-85.

Özkaya, Yücel – Akyıldız, Ali, "Muhassıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, 18-20.

Saydam, Abdullah, "Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM),* S. 18, 2005, 285-317.

Sencer, Muzaffer, "Tanzimat' kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 17, S. 2, 1984, 21-44.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 17, S. 3, 1984.

Serbestoğlu, İbrahim "Tanzimat'ın Uygulanmasında Bir Yöntem Olarak Teftiş", *XVII. Türk Tarih Kongresi,* C.IV, Kısım II, Ankara, Eylül 2014.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM*, Sayı: 3, Ocak 1992.

Şahin, Burhan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Nüfusu", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* S. 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, 1-10.

Şahin, İlhan, "Kastamonu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2001, 585-588.

Şener, Abdüllatif, "Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* C. 8, S. 2, 1990, s. 49.

Şentürk, M. Hüdai, "Tuna Vilayeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı 226, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Aralık 1995, 715-737.

Taneri, Aydın, "Hüsameddin Çoban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1998, 513.

Taş, Kenan Ziya, Çankırı Tarihinden: Viranşehir Sancağından Eskipazar ve Ovacık İlçelerine, *Çankırı Araştırmaları Dergisi,* Çankırı Belediyesi Dr. Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi, Ağustos, 2007, 203-210.

Torun, Fatih Sadık, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 32, 2012. 81-97.

Tozlu, Selahattin, "Osmanlı Yol Düzenlemeleri 1839-1908", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 644-662.

Tural, Erkan, "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 13, S. 2, Nisan 2004, 93-124.

Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C. X, S. 39, Ankara, 1946, 471-496.

Turan, Refik, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler, 19-21 Ekim 1988 Kastamonu, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1989.

Türkmen, Zekeriya, "Müşir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2006, 160-161.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, C. XXXIX, S. 156, 1975, 659-696.

_____, "Ayan", *İslam Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, C. II, İstanbul, 1979, s.41. (41-42)

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Yakupoğlu, Cevdet, "Kastamonu Adının Ortaya Çıkışını Anlatan En Eski Kaynak: Saltukname", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı, C. 5, S. 16, Eylül 2014, 200-220.

_____, "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Mahmud'un Hayatı ve Faaliyetleri", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 6, S. 12, 2010, 319-339.

_____, "Çobanoğulları ve Candaroğulları Zamanında Kastamonu", *Anadolu'nun Fethinden Milli Mücadele'ye Sosyo-Kültürel Yapısıyla Kastamonu, Uluslararası Kastamonu Türk Dünyası Kültür Başkenti Sempozyumu,* Kastamonu, 12-13 Nisan 20018

Yakupoğlu, Cevdet, "Kuzey-Batı Anadolu'ya Türk Muhacereti ve Bölgede Bazı Türk Boy Adları", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* C. 9, No: 2, Ekim 2001, 549-562.

Yakupoğlu, Cevdet – Musalı, Namiq, "Çobanoğulları Uç Beyliği Dönemine Ait Gideros Fetihnamesi (683/1284): Çeviri ve Değerlendirme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 63, 2018, 77-133.

Yazıcı, Nesimi, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 619-626

_____, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, 333-377

_____, "Osmanlı Telgrafında Dil Konusu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, Ankara, 1983, 751-764.

Yılmaz, Özgür, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1876), *History Studies*, V. 6, S. 6, December 2014.

Yiğit, İsmail, "Ribat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, 76-79.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi,* C. 3, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 468-479.

Yücel, Yaşar, "Çobanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1993, 354-355.

_____, "Candaroğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1993, 146-149.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Desentrilizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", Belleten, C. XXXVIII, S. 15 Ekim 1974, 657-708.

D. TEZLER

Ak, Emine, Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Alanoğlu, Murat, *86 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özeti Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010.

Aloğlu, Huri, *30 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1124-1141/M.1712-1728)*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2019.

Arıkan, Refik, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010.

Bayraktar, Adnan, 429-19 Nolu H.1124-1125 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1997.

Bazna, Yalçın, *Antik Kaynaklara Göre Paphlagonia,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Çelebi, Azize Gelir, *93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071/1658-1660) Tahlil-Transkripsiyon ve Özet,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Duma Ali, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Kastamonu'da Günlük Hayat (1115 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicili'nin Kataloğu),* Erciyes Üniversitesi Sosyl Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994.

Döşemetaş Ömer, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası (1725-1750), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, 2019.

Efe, Ayla, Muhasıllık Teşkilatı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi,* Eskişehir, 2002.

Elvan, Derya, *16 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

Ercoşkun, Tülay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Erol, Ayşe, *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif Ve Tahlili,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

Güneş, Zübeyde, *1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1993.

Güngördü, Necdet, *Tanzimat ve Meşrutiyet (I-II) Dönemlerinde Osmanlı Mülki İdareleri,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988.

Güzey, Ahmet Rıfat, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.

İğdi, Özlem Gülenç, *Tanzimat'tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

İskender, Pelin, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili,* C. I, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1994.

Karsandık, Özlem, Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Kavak, Ayşe, *12 Numaralı Mühimme Zeyli (H.1117/M.1705) (İnceleme-Metin),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Maden, Ali, *41 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin (H.1160/M.1747-1748) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2014.

Maden, Fahri, *18. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu (Şer'iyye Sicillerine Göre), C. I,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2004.

Öncü, Fariz, *M.Ö. 6. ve 5. Yüzyıllarda Achaemenid/Pers İmparatorluğu Yönetiminde Anadolu'da Ekonomik Durum*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Özkan, Ela, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017.

Şahin, Burhan, *Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1908),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basımamış Doktora Tezi , Ankara, 2012.

Tan, Mehmet Ali, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (91-180),* Bitlis Eren Ünivsersitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2015.

Temel, Recep, *111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin, 2019.

Tosunoğlu, Ayşe, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

Yıldız, Murat, *92 Numaralı ve 1657-58 Tarihli Mühimme Defteri, Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.

Yılmaz, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon,* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2012.

Yıldızoğlu, Nebiye, *21 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin (104-222) Sayfaları Arası Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1128-1129(1716-1717),* Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2019.

Yüksel, Hülya, *86 Numaralı Mühimme Defteri (Trabskripsiyon, Özet ve Değerlendirme),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Yalçın BAZNA
Doğum Yeri	Elazığ
Doğum Tarihi	1983

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Fırat Üniversitesi
Fakülte	İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Bölüm	Tarih

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Fırat Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	ÜDS (72,5)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Görevi	Araştırma Görevlisi
Tecrübe Süresi	10 Yıl

İLETİŞİM

E-posta	yalcinbazna@karatekin.edu.tr